

દવ્યસંગ્રહ પ્રશ્નોત્તરી ટીકા

*

• મૂળલેખક •
પૂજ્ય શ્રી મનોહરજી વર્ણીજી

: અનુવાદક :

ડૉ. મુકુન્દભાઈ સોનેજી

: પ્રકાશક :

શ્રી ગુ.પ્રાંતીજી સહજાનંદ સા.મંદિર

અમદાવાદ

ભાગવાન શ્રી મહાવીર સ્વામીના ૨૫૦૦મા
નિર્વાણ મહોત્સવના ઉપલક્ષ્યમાં પ્રકાશિત

પરમ પૂજ્ય શ્રીમન્નેમિચન્દ્ર સિદ્ધાન્ત ચક્રવર્તિ

દ્રવ્ય સંગ્રહ પ્રશ્નોત્તરી ટીકા

કર્તા

અધ્યાત્મયોગી ન્યાયતીર્થ પૂજ્ય શ્રી મનોહરજી વર્ણીજી કૃત

અનુવાદક

ડૉ. મુકુન્દભાઈ સોનેજી

પ્રકાશક

ગુજરાત પ્રાન્તીય સહજાનંદ સાહિત્ય મંદીર
અમદાવાદ.

કિંમત રૂ.૧૯-૦૦

प्रकाशक
श्री महावीर प्रसाद मोहरीवाल जैन
प्रमुખ

श्री गु. प्रा. सहजानंद सा. मंदिर
डवामेन्सन तिकड रोड,
अमदावाद.

प्रथम आवृत्ति नवेम्बर १९७४

मुद्रक :
महेन्द्र जी. पटेल
विकास मुद्रणालय
स्वामी नारायण मंदीर पास,
डालुपुर-अमदावाद.

પ્રસ્તાવના

અમણ્ય સંસ્કૃતિના ઉપાસકોમાં વિશિષ્ટપણે સન્મનનીય અને લોકપ્રિય એવા પૃહ્દ્રવ્યસંગ્રહ નામના શાસ્ત્રની હિન્દી પ્રશ્નોત્તરી ટીકાનો ગુજરાતી અનુવાદ મુમુક્ષુઓની સેવામાં રજુ કરતા સાર્વિક આનંદની લાગણી અનુભવાય છે.

શ્રી પૃહ્દ્રવ્ય સંગ્રહ

મૂળ પ્રાકૃત ગ્રંથ પૃહ્દ્રવ્ય સંગ્રહના કર્તા, વિક્રમની લગભગ આઠમી સદીમાં થઈ ગયેલા, નંદિસંઘના પ્રસિદ્ધ આચાર્ય શ્રી નેમિચન્દ્ર સિદ્ધાંત ચક્રવર્તિ છે. સર્વ શ્રી ગોમટસાર, લખ્મિસાર, ક્ષપણસાર, ત્રિલોકસાર આદિ પ્રસિદ્ધ શાસ્ત્રોના કર્તા તેમજ લોકવિખ્યાત પાઠ કુટુંબી શ્રવણ-ભેદગોલા (મહેસુર)ની ભગવાન બાહુબલી સ્વામીની મૂર્તિના પ્રસ્થાપક શ્રી ચામુંડરાયના પ્રેરણાગુરૂ તે પણ આ જ પ્રસિદ્ધ આચાર્ય મહોદય છે.

આ પ્રસિદ્ધ અને લોકપ્રિય ગ્રંથ અત્યાર સુધીમાં અનેકવાર પ્રકાશિત થઈ ગયો છે. અનુવાદકને તે બાબત જે માહિતી મળી તે અભ્યાસી અને સંશોધકને ઉપયોગી હોવાથી અત્રે રજુ કરી છે.

૧ પરમ શ્રુત પ્રભાવક મંડળ શ્રીમદ્ રાજચન્દ્ર જૈન શાસ્ત્રમાળા, મુંબઈ (હાલ અગાસ) તરફથી આ શાસ્ત્રની ત્રણ આવૃત્તિઓ અનુક્રમે ઈ. સ. ૧૯૦૭, ૧૯૧૯ અને ૧૯૬૬માં પ્રગટ થઈ છે જેમાં મૂળ પ્રાકૃત ગાથા, સંસ્કૃતટીકા અને હિન્દી અનુવાદ પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે.

૨ સેન્દ્રલ જૈન પબ્લીશીંગ હાઉસ આરા તરફથી મુળ ગાથાઓ અને પ્રોફેસર શરતચન્દ્ર ધોપાત્ર વડે તૈયાર થયેલી અંગ્રેજી છાયા સહિતની આવૃત્તિ ઈ. સ. ૧૯૧૭માં પ્રગટ થયેલી. આ આવૃત્તિમાં ગ્રંથના પાછળના ભાગમાં સંસ્કૃત ટીકા પણ આપવામાં આવી છે.

૩ ઇ. સ. ૧૯૩૦માં આ ગ્રંથ, દિગંબર જૈન પુસ્તકાલય સુરત તરફથી બહાર પડેલ છે જેમાં પ્રાકૃત-ગાથા, ગાથાની સંસ્કૃત છાયા અને શ્રી મણીલાલ ચુનીલાલ કોઠારી કૃત ગુજરાતી અનુવાદ પ્રગટ થયેલ છે.

૪ ઇ. સ. ૧૯૭૦માં મૂળ ગાથાઓ તથા સંસ્કૃત ટીકાનેા ગુજરાતી અનુવાદ પ્રવચનવત્સલ શ્રુતલક્ષ્મી ભાષ્યશ્રી કાંતિલાલ ઇશ્વરલાલ શાહ વડે તૈયાર થયેલો, દિ. જૈન શ્રાવક સંઘ મુંબઈ તરફથી પ્રગટ થયો છે.

૫ આ ઉપરાંત આ ગ્રંથ ઇ. સ. ૧૯૦૦માં બનારસથી પ્રગટ થયાની તથા જૈન ગ્રંથ રત્નાકર મુંબઈ તરફથી પણ પ્રગટ થયાની માહિતી મળી છે. પણ તે પ્રતો ન મળી શકવાથી તે વિષે કાંઈ વિશેષ જાણવા મળ્યું નથી.

૬ આ ઉપરાંત પં. સૂરજભાનજી વકીલ, પં. પત્રાલાલજી બાકલીવાલ, પં. મોહનલાલજી શાસ્ત્રી, પં. બંશીધરજી શાસ્ત્રી, પં. ભુવનેન્દ્રજી શાસ્ત્રી વગેરે દ્વારા અનેક હિન્દી ટીકાઓ અને મરાઠી, કાનડી વગેરે ભાષાઓમાં પણ આ શાસ્ત્રની ટીકાઓ થયેલી છે.

ગ્રંથવિષય અને તેની ઉપયોગીતા

પ્રત્યેક ગાથાનેા પ્રતિપાદીત વિષય તેા વિષયાનુક્રમણિકામાં આપ્યો છે ત્યાંથી અવલોકવો અહીં તેા સમુચ્ચય દ્રષ્ટિએ જ્ઞેતાં આ ગ્રંથ બાબત એમ કહી શકાય કે તેમાં અનેકાંત સિદ્ધાંતના દ્રવ્યાનુયોગ, ચરણાનુયોગ અને કરણાનુયોગનું અપૂર્વ જ્ઞાન દાંસીદાંસીને એવી તેા સર્વાંગ સંપૂર્ણ શૈલીથી રજુ કર્યું છે કે જૈન ધર્મના એક સાધારણ અભ્યાસીથી માંડીને સૂક્ષ્મ સિદ્ધાંતના અભ્યાસી પંડિત વર્ગને તેમજ પ્રાયમિક દક્ષાના મુમુક્ષુથી માંડીને મુનિ-આચાર્યની દક્ષા સુધીના આત્મસાધકોને તે પરમ ઉપયોગી અને પ્રેરણાદાયી સિદ્ધ થાય છે.

અભ્યાસી વર્ગને આ અંથના સ્વાધ્યાય દરમ્યાન જૈન તત્ત્વ જ્ઞાનના વિધ વિધ સૂક્ષ્મ વિષયો જેવા કે અનાદિઅનંત સ્થિતિવાળા છ દ્રવ્યોનું વિશદ વર્ણન, આર ભાવનાઓનું સુંદર શાંતરસઝરતું આલેખન, વ્યવહાર નિશ્ચયના અવિરોધને સાધવાની વિધિ અને તેના ક્રમ, સમ્યગદર્શન સમ્યગજ્ઞાન અને સમ્યકચારિત્રનું ઉભયનયસાપેક્ષ સ્વરૂપ, મુનિચર્યાનું સંક્ષિપ્ત સ્વરૂપ, સર્વ. આત્મસાધકોને અત્યંત ઉપયોગી એવા ‘ધ્યાન’ના વિષયનું વિસ્તારાત્મક નિરૂપણ અને તેના અભ્યાસમાં પ્રેરણા, અંતરમોહિનું સ્વરૂપ વિગેરે અનેક વિષયોનું સાંગોપાંગ પ્રરૂપણ પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રમાણે, સર્વતોમુખી પ્રતિભાવાળા આ અંથનો સ્વાધ્યાય કરતા સાધકને આ સત્શ્રુત પ્રત્યે અને તેવા સત્શ્રુતના પ્રણેતા પ્રજ્ઞાવંત આચાર્યો પ્રત્યે અહુમાન આવ્યા વિના રહેતું નથી.

દ્રવ્ય સંગ્રહ પ્રશ્નોત્તરી ટીકા

મૂળ પ્રાકૃત અંથની હિન્દી પ્રશ્નોત્તરી ટીકાના કર્તા અધ્યામયોગી શ્રીમત્ સહજાનંદજી વર્ણીજી મહારાજ છે. તેઓ પ્રસિદ્ધ અધ્યાત્મસંત પૂજ્ય શ્રી ગણેશપ્રસાદજી વર્ણીના સુશિષ્ય છે અને જૈન સમાજમાં ‘છોટે વર્ણીજી’ના નામથી ઝોળખાય છે. તેઓ ઉચ્ચ કોટિના અત્મસાધક અને એક સિદ્ધહરતક લેખક છે. ટીકારૂપે અથવા સ્વતંત્ર અંથરૂપે તેઓએ સગલગ ૨૦૦ ઉપર અંથો સંસ્કૃત અને હિન્દી ભાષામાં પ્રણીત કર્યા છે જેમાં જૈનદર્શનના વિવિધ વિષયો ઉપર સુંદર પ્રકાશ પાડવામાં આવ્યો છે.

હિન્દી-પ્રશ્નોત્તરી ટીકામાં મૂળ ગાથાઓ તથા તેની સંસ્કૃત ટીકાના આધારે અનેક ઉપયોગી પ્રશ્નોત્તરરૂપે મૂળ અંથના આશયને વિશદ રીતે છતાં સરળતાથી સમજાવવામાં આવ્યો છે. પ્રશ્નોત્તરરૂપે આ અંથની સંકલના થઈ હોવાને લીધે, ક્રમબદ્ધ અભ્યાસ ન કરી શકે તેવા અભ્યાસીને પણ તેના વાચનમાં વિષયલંગ થતો નથી તથા કંટાળો પણ આવતો નથી. આ દ્રષ્ટિએ ગણીએ તો અંથના અભ્યાસમાં સુગમતા લાવવાનો યશ પ્રશ્નોત્તરી—ટીકાના કર્તાને ફાળે જાય છે

પ્રશ્નોત્તરી ટીકાનો ગુજરાતી અનુવાદ કરતી વખતે મૂળ હિન્દી ટીકાનો આશય સર્વથા જળવાઈ રહે તેનો લક્ષ રાખવામાં આવ્યો છે. છતાં પ્રમાદવશ વા અદ્વૈતતાવશ કાંઈ દોષ આવ્યો હોય તો વિદ્વજનો તે તરફ અંગૂભિનિર્દેશ કરશે એવિ વિનંતિ છે. આ અનુવાદના કાર્યમાં ન્યાં ન્યાં મુશ્કેલી આવી ત્યાં ત્યાં પૂજ્ય શ્રીસહજનંદજી મહારાજને સમાધાન કરી યોગ્ય માર્ગદર્શન આપ્યું તે બદલ તેઓશ્રીનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું.

આ ગ્રંથનું પ્રકાશન કરવામાં ગુજરાત પ્રાંતીય સહજનંદ સાહિત્ય મંદિરના મંત્રીશ્રીએ તથા તેનું સુંદર, ખર્ચતિસર અને સમયસર મુદ્રણ કરી આપવામાં એનેસ્ટ પ્રિન્ટરીવાળા શ્રી મનુભાઈ શાહે જે સહકાર અને નિષ્ઠા પ્રદર્શિત કર્યાં છે તે બદલ તેઓ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

અનુવાદનો સ્વાધ્યાય અભ્યાસી જીવોની સ્વ-પર કલ્યાણની ભાવનાને વૃદ્ધિગત કરો એમ ભાવના ભાવી વિરમુ છું.

અનુવાદક

પ્રથમ અધિકાર

૧	૧	આદિમંગળમાં તીર્થંકરપરમદેવને નમસ્કાર	૨૩
૨	૮	પ્રમાણ્યપૂર્વક જીવદ્રવ્યના સ્વરૂપનું વર્ણન	૫૮
૩	૨૨	વ્યવહારનયથી અને નિશ્ચયનયથી જીવનું વર્ણન	૧૯
૪	૨૭	ચેતનાના બે પ્રકાર સહિત દર્શનોપયોગનું વર્ણન	૧૭
૫	૩૨	આઠ પ્રકારના જ્ઞાનોપયોગનું વર્ણન	૧૭૧
૬	૬૬	નિશ્ચયનયથી શુદ્ધ જ્ઞાનમાં જ દર્શનજ્ઞાનોપયોગના સર્વ ભેદોનો સમાવેશ થઈ જવા સંબંધીનું વર્ણન	૧૮
૭	૭૦	જીવની અમૂર્તતા અને મૂર્તતા સંબંધી વર્ણન	૨૫
૮	૭૬	આત્માનું નયવિવક્ષાથી કર્તાપણું હોવાનું વર્ણન	૧૮
૯	૮૧	આત્માને નયવિવક્ષાથી ભોકતાપણું હોવાનું વર્ણન	૧૬
૧૦	૮૬	અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા જીવને સંકોચવિસ્તારણું હોવાનું વર્ણન	૪૭
૧૧	૯૭	સંસારી જીવને એકેન્દ્રિયાદિપણું હોવાનું વર્ણન	૪૪
૧૨	૧૦૬	ચૌદ પ્રકારના જીવસમવાસનું વર્ણન	૨૪
૧૩	૧૧૧	ચૌદ ભાગ્યસ્થાન અને ચૌદ ગુણ્યસ્થાનોનું વર્ણન	૬૬
૧૪	૧૩૦	સિદ્ધ જીવોનું વર્ણન	૫૦
૧૫	૧૪૦	પાંચ અજીવ દ્રવ્યોનું કથન	૨૬
૧૬	૧૪૭	પૂર્ણગણદ્રવ્યની ત્રિભાવવ્યંજનપર્યાયનું વર્ણન	૫૬
૧૭	૧૫૭	ધર્મદ્રવ્યનું વ્યાખ્યાન	૨૪
૧૮	૧૬૨	અધર્મદ્રવ્યનું વ્યાખ્યાન	૧૦
૧૯	૧૬૫	આકાશદ્રવ્યનું વ્યાખ્યાન	૧૦
૨૦	૧૬૮	ભોકાકાશનું વિશેષ વ્યાખ્યાન	૧૨
૨૧	૧૭૧	નિશ્ચયવ્યવહાર કાળનું સ્વરૂપ	૨૧
૨૨	૧૭૬	નિશ્ચયકાળના વિશેષ સ્વરૂપનું વર્ણન	૧૨
૨૩	૧૭૮	ષડ્દ્રવ્યાખ્યાનનો ઉપસંહાર અને પંચાસ્તિકાચના વર્ણનનો નિર્દેશ	૧૪

૨૪	૧૮૧ આસ્તિકાયતું વર્ણન	૧૭
૨૫	૧૮૫ પંચાસ્તિકાયતું પ્રદેશપણું અને કાળતું એકપ્રદેશપણું	૧૦
૨૬	૧૮૮ પરમાણુને બંધપણાથી બહુપ્રદેશપણું હોવાનું વર્ણન	૧૧
૨૭	૧૯૧ પ્રદેશનું લક્ષણ	૧૨

બીજો અધિકાર

૨૮	૧૯૫ જીવ અજીવની પર્યાયરૂપ સાત તત્ત્વોનું કથન	૧૦
૨૯	૧૯૭ ભાવ-આસ્રવ અને દ્રવ્ય-આસ્રવનું વર્ણન	૧૨
૩૦	૨૦૦ ભાવ-આસ્રવનું વિશેષ સ્વરૂપ	૧૦૪
૩૧	૨૧૮ દ્રવ્ય-આસ્રવનું વિશેષ સ્વરૂપ	૨૧૫
૩૨	૨૫૭ ભાવબંધ અને દ્રવ્યબંધનું સ્વરૂપ	૧૦
૩૩	૨૫૯ પ્રકૃતિબંધ વગેરે બંધના બેદોનું સ્વરૂપ અને કારણો	૪૩
૩૪	૨૭૦ ભાવસંવર અને દ્રવ્યસંવરનું સ્વરૂપ	૯૫
૩૫	૨૯૫ વ્રત, સમિતિ, ગુપ્તિ વગેરે સંવરના બેદોનું સ્વરૂપ	૨૯૮
૩૬	૩૬૯ સંવરપૂર્વક નિર્જરાતત્ત્વનું સ્વરૂપ	૧૨
૩૭	૩૭૨ દ્રવ્યમોક્ષ અને ભાવમોક્ષનું સ્વરૂપ	૧૨
૩૮	૩૭૬ પુણ્યતત્ત્વ અને પાપતત્ત્વનું સ્વરૂપ	૨૩

— ત્રીજો અધિકાર —

૩૯	૩૮૩ વ્યવહારનય અને નિશ્ચયનયથી મોક્ષમાર્ગનું નિરૂપણ	૧૪
૪૦	૩૮૬ રતનત્રયરૂપે પરિણમેલો આત્માજી ખરેખર મોક્ષનું કારણ છે	૧૪
૪૧	૩૮૯ સમ્યગ્દર્શનના સ્વરૂપનું નિરૂપણ	૮૧
૪૨	૪૦૫ સમ્યગ્ જ્ઞાનના સ્વરૂપણુનું નિરૂપણ	૧૯
૪૩	૪૧૦ વિકલ્પરહિતપણે પદાર્થોનું સામાન્ય અવલોકનરૂપ દર્શનનું સ્વરૂપ	૧૮
૪૪	૪૧૮ છદ્મરથોને અને મુક્તાઆત્મઓને દર્શન અને જ્ઞાન અનુક્રમે ક્રમપૂર્વક અને યુગપદ્ધતિ હોવાનું પ્રરૂપણ	૧૪
૪૫	૪૨૨ દ્વંદ્વરાગ ચારિત્રનું સ્વરૂપ	૩૮

૪૬	૪૩૬ વીતરાગ ચારિત્રતું સ્વરૂપ	૧૧
૪૭	૪૩૩ ધ્યાનના અભ્યાસનો ઉપદેશ	૩૦
૪૮	૪૪૦ ધ્યાનની સિદ્ધિ માટે પરદ્રવ્યો ઇષ્ટ-અનિષ્ટ-ભુદ્ધિ છોડવાનો ઉપદેશ	૧૫
૪૯	૪૪૩ પદસ્થધ્યાનતું સ્વરૂપ	૧૭
૫૦	૪૪૭ શ્રીઅરિહંત ભગવાનના સ્વરૂપતું વર્ણન	૪૦
૫૧	૪૫૮ શ્રીસિદ્ધ ભગવાનના સ્વરૂપતું વર્ણન	૧૫
૫૨	૪૬૩ શ્રીઆચાર્ય પરમેષ્ઠીના સ્વરૂપતું વર્ણન	૨૪
૫૩	૪૬૮ શ્રીજિપાંખ્યાય પરમેષ્ઠીના સ્વરૂપતું વર્ણન	૧૨
૫૪	૪૭૧ શ્રીસાધુપરમેષ્ઠીના સ્વરૂપતું વર્ણન	૧૯
૫૫	૪૭૬ ધ્યાતા-ધ્યાન-ધ્યેયના સ્વરૂપતું નવ વિભાગથી વર્ણન	૧૦
૫૬	૪૭૯ શુભાશુભ યોગનો નિરોધ કરી આત્મામાં સ્થિર ચવારૂપ પરમધ્યાનતું વર્ણન	૧૦
૫૭	૪૮૨ તપ, શ્રુત અને વ્રતને ધારણ કરનાજ સાચો ધ્યાતા ચઈ શકે છે તેથી તે ધારણ કરવાનો ઉપદેશ	૨૭
૫૮	૪૮૯ અંતમંગળ સહિત અભિમાનનો ત્યાગ	૩૮

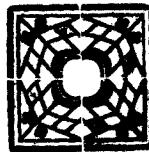

पृष्ठद्रव्य संग्रहणी अक्षरद्विक्रमधी गाथासूचि

गाथा	गाथानो नं०	पृष्ठ संख्या
अञ्जीवो पुण जे ओ	१५	१४०
अट्ट चटु णाण वंसण	६	६६
अणुगुरु देहपमाणो	१०	८६
अवगासदाण जोगं	१९	१६५
असुहादो विणिवित्ती	४५	४२२
आसवदि जेण कम्मं	२९	१९७
आसवबंधण संवर	२८	१९५
उमओगो दुवियप्पो	४	२७
पच्चपदेसोवि अणु	२६	१८८
पच्चं छब्भेयमिदं	२३	१७८
गइवरिणयाण धम्मो	१७	१५७
चेदणपरिणामो जे	३४	२७०
जहकालेण तवेण य	३६	३६९
जावदियं आयासं	२७	१९१
जीवमजीवं दव्वं	१	१
जीवादीसदहणं	४१	३८९
जीवो भुवओगमओ	२	८
जे रयणत्तयजुत्तो	५३	४६८
जं किच्चिवि चितं तो	५५	४७६
त्तं सामण्णं गहणं	४३	४१०
ठाण जुदाण अधम्मो	१८	१६२

णट्टुचदुघाइकम्मा	५०	४४७
णट्टुकम्मदहे	५१	४५८
णाणावरणादीणं	३१	२१८
णाणं अट्टवियप्पं	५	३२
णिकम्मा अट्टगुणा	१४	१३०
तवसुदबदवं चेदा	५७	४८२
तिककाले चदुपाणा	३	२२
दव्वपरिवट्टुवो	२१	१७१
दव्वसंगहम्मिणं मुनिणाहा	५८	४८९
दुविहं वि मुकखहेउ	४७	४३३
दसणणाण पहाणे	५२	४६३
दसणणाण समंगं	५४	४७१
दसणपुब्बं णाणं	४४	४१८
धम्मा धम्मा कालो	२०	१६८
पणतीससौल छप्पण	४९	४४३
पयडिट्टिदि अणुभाग	३३	२५९
पुग्गलकम्मादीणं	८	७६
पुढविजलतेयवाउ	११	९७
बज्जसदि कम्मं जेण दु	३२	२५७
बहिरब्भंतरकिरिया	४६	४३०
मग्गणगुणठाणेहिय	१३	१११
मा च्चिट्टुह मा जंपह	५६	४७९

मा मुञ्जह मा रञ्जह	४८	४४०
मिच्छताविरदिपमा	३०	२००
रयणत्तयं ण वटुइ	४०	३८६
लोयायासपदसे	२२	१७६
वणरस पंच गंधा	७	७०
वदसमिदी गुत्तीओ	३५	२९५
ववहारा सुहदुक्खं	९	८१
सदेो बंधो सुहुमो	१६	१४७
समणा अमणा पेया	१२	१०६
सव्वस्स कम्मणो जो	३७	३७२
सुहअसुहभावजुत्ता	३८	३७६
कंति जदेो तेणेदे	८४	१८१
क मदं सणणाणं	३९	३८३
संसय विमोह विब्भम	४२	४०५
होति असंरवा जीवे	२५	१८५

परम श्रमणु ललगवान श्री महावीरस्वामी

દ્રવ્યસંગ્રહ
પ્રશ્નોત્તરી ટીકા
(ગુજરાતી અનુવાદ)
મંગલાચરણ

જીવમજીવં દર્બં જિણવરવસહેણ જેણ ણિદ્દિઠ્ઠં ।
દેવિંદવિંદવંદં વન્દે તં સવ્વદા સિરસા ॥ ૧ ॥

અ-વય : જેણ જિણવરવસહેણ જીવમજીવં દર્બં જિદિદ્દું દેવિંદવિંદવંદં તં સવ્વદા સિરસા વંદે

અર્થ : જે તીર્થં કરદેવે જીવ-અજીવ દ્રવ્યોને કહ્યાં છે (ઉપદેશ્યા છે), દેવેન્દ્રોના સમૂહ વડે જે વન્દનીય છે, તે પ્રભુને માથું નમાવીને હું સદા (કાળ) નમસ્કાર કરું છું.

પ્રશ્ન ૧ : જેમને નમસ્કાર કર્યા તેમને જીવ-અજીવ દ્રવ્યોના ઉપદેશક (નિર્દેશક) કહ્યાં, તો તેમ કહેવાનું કયું ખાસ પ્રયોજન છે ?

ઉત્તર : ઉપદેશક (નિર્દેશક) વિશેષણ આ શાસ્ત્રના નામ સાથે સંબંધ રાખે છે, આ શાસ્ત્રમાં દ્રવ્યોનું વર્ણન કરવાનું છે તેથી તે દ્રવ્યોના ઉપદેશકને નમસ્કાર કર્યા છે.

પ્રશ્ન ૨ : આ વિશેષણથી આ શાસ્ત્રમાં કોઈ ખાસ વિલક્ષણતા આવે છે ?

ઉત્તર : જે દ્રવ્યોનું આ શાસ્ત્રમાં વર્ણન કરવાનું છે તે દ્રવ્યોના ઉપદેશક નિર્દોષ આપ્ત ખતાવવાથી અંતની પ્રમાણિકતા સિદ્ધ થાય છે.

પ્રશ્ન ૩ : દ્રવ્યોના નામ માટે અહીં ‘જીવ-અજીવ’ એ જ શબ્દો કેમ કહ્યા ?

ઉત્તર : જીવ અને અજીવના યથાર્થ જ્ઞાન વિના સ્વભાવની સિદ્ધિ અસંભવ છે, તેથી ખોતાનો સ્વભાવ બાણવાનું પ્રયોજન ‘જીવ’ શબ્દથી ખતાવ્યું અને જેનાથી લક્ષ્ય હટાવવાનું છે તે સર્વનો અજીવ શબ્દથી ઉલ્લેખ કર્યો.

પ્રશ્ન ૪ : મૂર્ત અને અમૂર્ત એ પ્રકારે પણ બે દ્રવ્યો કહ્યાં છે તો “મુત્તમમુત્તં દવ્વં” એમ કેમ ન કહ્યું ?

ઉત્તર : મૂર્ત અમૂર્ત એમ કહેવાથી અમૂર્ત આત્મા તો મૂર્તથી જુદો જણાય છે પણ ખીજા જે ચાર અમૂર્ત દ્રવ્યો તેમનાથી જુદો ભાસતો નથી તેથી કેવળ આત્માના ધ્યાનનો માર્ગ ખતાવવાના ઉદ્દેશથી રચવામાં આવેલા આ શાસ્ત્રમાં જીવ-અજીવ શબ્દનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રશ્ન ૫ : જીવ-અજીવમાં જીવને પહેલો કેમ કહ્યો ?

ઉત્તર : સમસ્ત દ્રવ્યોમાં જીવ જ્ઞાતા હોવાને કારણે પ્રધાન છે તથા વક્તા-શ્રોતા સર્વ જીવો જ છે. વળી જીવ જ કલ્યાણની ભાવનાવાળો છે તેથી જીવને પહેલો કહ્યો.

પ્રશ્ન ૬ : જીવ અને અજીવના લક્ષણ કયા કયા છે ?

ઉત્તર : જીવ-અજીવ વિષે આ શાસ્ત્રમાં જ આગળ ઉપર વિસ્તારથી વર્ણન આવશે, તેથી તે વિષે અહીં નહીં કહેતા ખીજા આવશ્યક વાત કહીશું.

પ્રશ્ન ૭ : આ ગાથામાં તથા શાસ્ત્રના નામમાં “ દ્વં ” શબ્દ શા માટે કહ્યો ‘તત્ત્વ’ આદિ શબ્દ પણ વાપરી શકાત ?

ઉત્તર : વસ્તુને પદાર્થ, અસ્તિકાય, દ્રવ્ય અને તત્ત્વ એમ ચાર નામથી પ્રરૂપવામાં આવે છે. તેમાં દ્રવ્યદ્રષ્ટિથી પદાર્થ, ક્ષેત્રદ્રષ્ટિથી અસ્તિકાય, કાળદ્રષ્ટિથી દ્રવ્ય અને ભાવદ્રષ્ટિથી તત્ત્વ એમ નામ પાડવામાં આવે છે. અહિં આ શાસ્ત્રમાં કાળ (પર્યાય)ની મુખ્યતાથી વર્ણન છે તેથી દ્રવ્ય શબ્દ વાપર્યો છે.

પ્રશ્ન ૮ : ‘જિજિવૃષસહેણ’ એટલો મોટો શબ્દ કેમ વાપર્યો ? તીર્થ’ કરને જિન પણ કહેવામાં આવે છે તો જિન શબ્દથી પણ કામ ચાલી જાત ?

ઉત્તર : જિજિવૃષસહ (જિનવૃષ્ણમ) શબ્દનો અર્થ એમ છે કે મિથ્યાત્વરૂપ વૈરીને જીતે તે જિન અર્થાત્ સમ્યગ્દ્રષ્ટિ ગૃહસ્થ અથવા મુનિ, તે સૌમાં શ્રેષ્ઠ ગણુધરાદિક, એમનાથી પણ શ્રેષ્ઠ તીર્થ’ કર. આ ત્રણુ શબ્દોથી એમ પણ પરંપરા સૂચવી કે સિદ્ધાંતના મૂળઅંતર્યામી તો શ્રીતીર્થ’ કરદેવ છે, અર્થાત્ તેમની દિવ્ય ધ્વનિના નિમિત્તથી સિદ્ધાંતનો પ્રવાહ ચાલ્યો; તેમના પછી ઉત્તરઅંતર્યામી શ્રી ગણુધરદેવ થયા અને વળી અન્ય મુનિવરો પણ થયા. ત્યાર બાદ, ગૃહસ્થ જ્ઞાની-પંડિતોએ પણ તે પ્રવાહ ચલાવ્યો.

પ્રશ્ન ૯ : અહીં “ જિહ્વિઙ્ગ ” શબ્દ કેમ વાપર્યો ‘રચિત’ વગેરે શબ્દો કેમ ન વાપર્યા ?

ઉત્તર : કોઈ પણ ‘સત્’ ની રચના કરવાવાળો કોઈ છે નહીં. જીવ-અજીવ સર્વ દ્રવ્યો સ્વતંત્રપણે પોતાનું અસ્તિત્વ ધરાવે છે, તીર્થ’ કરદેવે તો પદાર્થો જે જે પ્રકારે અવસ્થિત છે

તે તે પ્રકારે કહ્યાં અર્થાત્ દર્શાવ્યા. આમ તીર્થંકરનું અકર્તૃત્વ સિદ્ધ થયું.

પ્રશ્ન ૧૦ : દેવિદવિદવંદં એ શબ્દથી (વિશેષણથી) પ્રભુનો નિજમહિમા તો કાંઈ ન થયો, તો તે વિશેષણથી શું બતાવ્યું ?

ઉત્તર : જેમને દેવેન્દ્રોના બધા ય સમુહ વન્દન કરતા હોય તેમનામાં સર્વોચ્ચ સત્યપણું અવશ્ય ઘટે છે તેથી આ વિશેષણ વડે સર્વોચ્ચ સત્યપણું પ્રશંસનીય રીતે વ્યક્ત કર્યું. વળી વન્દનાનું પ્રકરણ છે તેમાં એમ નથી કે માત્ર હું જ વન્દન કરું છું પણ ત્રણે લોક તેઓ(પ્રભુ)ને વન્દન કરે છે. હું કાંઈ નવો માર્ગ કરતો નથી એમ પણ તેથી વ્યક્ત થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : વન્દનના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર : જેટલા પ્રકાર દ્રષ્ટિના તેટલા પ્રકાર વન્દનના છે, પણ તેનો સંક્ષેપ કરતા પાંચ દ્રષ્ટિથી વન્દન થાય છે. (૧) વ્યવહારનય (૨) અશુદ્ધનિશ્ચયનય (૩) એકદેશશુદ્ધનિશ્ચયનય (૪) સર્વશુદ્ધનિશ્ચયનય (૫) પરમશુદ્ધનિશ્ચયનય.

પ્રશ્ન ૧૨ : વ્યવહારનયથી કોને વંદન કરવામાં આવે છે ?

ઉત્તર : વ્યવહારનયથી અનંતજ્ઞાન-અનંતદર્શન-અનંત-સુખ-અનંતશક્તિ-સંપન્ન ધાતિકર્મોનો ક્ષય કરનાર તીર્થંકર પરમદેવને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૧૩ : અશુદ્ધ નિશ્ચયનયથી કોને વંદન કરવામાં આવ્યું ?

ઉત્તર : તીર્થંકર પરમદેવના લક્ષના નિમિત્તથી જે પ્રમોદ અને લક્ષિતભાવ થયો તે ભાવનું પેલા ભાવમાં (તીર્થંકર પરમદેવના ભાવમાં) પરિણમન થવા રૂપ વંદન થયું.

પ્રશ્ન ૧૪ : એકદેશ શુદ્ધનિશ્ચયનયથી કોને વન્દન થયું ?

ઉત્તર : આ નયથી, આત્મામાં જ જે શુદ્ધોપયોગનો અંશ પ્રગટ થયો તે ઉપયોગરૂપ વન્દન થયું ?

પ્રશ્ન ૧૫ : સર્વશુદ્ધ નિશ્ચયનયથી કોને વન્દન થયું ?

ઉત્તર : આ નયથી પૂર્ણશુદ્ધપર્યાયનું ગ્રહણ થાય છે તે વન્દન કરનારને (પ્રગટ થઈ) નથી. ન્યારે થશે ત્યારે કેવળ શુદ્ધ પરિણમનરૂપ હોય છે. ત્યાં માત્ર જ્ઞાતાદ્રષ્ટા રૂપે રહે છે.

પ્રશ્ન ૧૬ : પરમશુદ્ધ નિશ્ચયનયથી કોને નમસ્કાર થયા ?

ઉત્તર : આ નય વિકલ્પાતીત, અનાદિનિધન, સ્વતઃસિદ્ધ અતન્યમાત્રને દેખે છે (તેથી ત્યાં) વંદ્ય-વંદક ભાવ નથી.

પ્રશ્ન ૧૭ : આ ગાથામાં કયા નયથી વન્દન કરવામાં આવ્યું છે ?

ઉત્તર : શબ્દ પ્રણાલીથી (શબ્દાર્થ લક્ષમાં લેતાં) તેો વ્યવહારનય વડે વંદન થયું. પરમશુદ્ધ નિશ્ચયનય અને સર્વશુદ્ધ નિશ્ચયનયને છોડીને, બાકી રહેલા અશુદ્ધ નિશ્ચયનયથી અને એકદેશ શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી પણ ગર્ભિતપણે આ (ગાથા) માં વંદન આવી બંધ છે.

પ્રશ્ન ૧૮ : અહીં જે સર્વદા વંદન કરવાનું લખ્યું તે તેો સિદ્ધાંતવિરુદ્ધ ભાવ છે. કારણ કે સમ્યગ્દ્રષ્ટિ જે કાંઈ સર્વદા ધૃષ્ટ છે તે તેો જ્ઞાનમાત્ર પરિણમન જ છે.

ઉત્તર : અહીં સર્વદા કહેવાથી કાળથી મર્યાદા સમજી લેવી અર્થાત્ બ્યાં સુધી નિર્વિકલ્પ સ્થિતિની સન્મુખ ના થાય ત્યાં સુધી આપનું સ્મરણ વન્દન રહે (એમ અર્થ સમજવો) બ્યાં સુધી અજીવથી બુદ્ધા નિબાત્મસ્વરૂપની નિર્વિકલ્પ પ્રાપ્તિ ન થાય ત્યાં સુધી ધ્યાન રહે.

પ્રશ્ન ૧૯ : સિરસા શબ્દ લખવાથી શું વિશેષતા થઈ?

ઉત્તર : શ્રદ્ધા વડે હા કહે ત્યારે જ શિર (માથું) નમે છે તેથી મનની સંભાળ (લેવામાં આવી છે એમ સૂચિત થાય છે, અંતર્જલ્પ (અંતર્વાચા) સાથે સાથે શિર નમે છે તેથી વચનની સંભાળ થઈ, અને શરીરની સંભાળ તો વ્યક્ત કરવામાં આવી જ છે. આમ સિરસા શબ્દથી મન-વચન-કાય ત્રણે યોગોની સંભાળ લઈ વન્દન કરવાનું સૂચિત થયું.

પ્રશ્ન ૨૦ : દ્રવ્યકર્મ, લાવકર્મ, નોકર્મ ત્રણેયથી રહિત પરમાત્મા તો સિદ્ધપરમેષ્ઠી છે, જે અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ છે, તેમને જ નમસ્કાર કરવો બેઈતો હતો.

ઉત્તર : બે કે તે સત્ય છે કે સર્વોત્કૃષ્ટ દેવ સિદ્ધ પરમેષ્ઠી છે અને તેઓ આરાધનીય છે છતાં પણ તેમનું જ્ઞાન તથા અન્ય (સર્વ) જે સમ્યગ્જ્ઞાન શ્રી જિનેન્દ્રદેવના પ્રસાદથી થયું છે, તેથી તેમના ઉપકારનું સ્મરણ કરવા માટે અરિહંત પરમેષ્ઠીને નમસ્કાર કર્યા છે. વળી જેટલા સિદ્ધ પરમેષ્ઠી થયા તે પૂર્વે અરિહંત પરમેષ્ઠી હતા, તેથી તેમની પૂર્વાવસ્થાના નમસ્કારમાં સિદ્ધ ભગવાનને નમસ્કાર થઈ જ જાય છે.

પ્રશ્ન ૨૧ : વિવેકી જનોની શાસનપ્રવૃત્તિ સંબંધ

અભિધેય, પ્રયોજન શક્ય-અનુષ્ઠાન વિના હોતી નથી. તો તે ચાર અહીં કઈ રીતે ઘટે છે ?

ઉત્તર : સંબંધ તો અહીં વ્યાખ્યાન-વ્યાખ્યેય છે. વ્યાખ્યાન તો અહીં દ્રવ્યો અથવા પરમાત્મસ્વરૂપ આદિનું વિવરણ છે અને વ્યાખ્યેય એના વાચક-સૂત્ર છે. અભિધેય (કથન કરવા યોગ્ય) પરમાત્મસ્વરૂપ આદિ વાચ્ય-અર્થ છે. પ્રયોજન દ્રવ્યોનું જાણવું અથવા નિશ્ચયથી જ્ઞાનાનંદમય નિજસ્વરૂપનું સંવેદન, જ્ઞાન, છે અને અંતે પૂર્ણ શુદ્ધસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ છે. શક્ય-અનુષ્ઠાન તો આ છે જ કારણ કે જ્ઞાનમય આત્મા જ્ઞાનરૂપ મોક્ષમાર્ગને સાધે એમાં કોઈ મુશ્કેલી નથી.

પ્રશ્ન ૨૨ : શું ગ્રંથના આરંભમાં મંગળાચરણ આવશ્યક છે ?

ઉત્તર : જો કે પરમાત્માનું વ્યાખ્યાન પોતે જ મંગળરૂપ છે તો પણ જિનેન્દ્રદેવના મૂળ ઉપકાર વડે સન્માર્ગને પામેલા સાધક-આત્માઓ તેમનું સ્મરણ કર્યા વગર રહી શકતા નથી, કારણ કે મહાપુરૂષો (સ્વભાવથી જ) નિરહંકારી અને કૃતરા (ઉપકારને ન ભૂલાવાવાળા) હોય છે.

પ્રશ્ન ૨૩ : મંગળાચરણ કરવાથી બીજા શું ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે ?

ઉત્તર : મંગળાચરણના અન્ય ફળ પણ છે. જેવા કે :-

(૧) નાસ્તિકતાનો પરિહાર

(૨) શિષ્ટાચારનું પાલન

(૩) વિશિષ્ટ પુણ્ય

(૪) શાસ્ત્રની નિર્વિદ્ધ સમાપ્તિ

(૫) કૃતજ્ઞાતાનો વિકાસ

(૬) નિરહંકારપણાની સૂચના

(૭) ગ્રંથની પ્રમાણિકતા

(૮) ગ્રંથ વાંચનાર સાંભળનારની શ્રદ્ધામાં વધારો ઈત્યાદિ
આ પ્રમાણે શ્રી જિનેન્દ્ર ભગવાનને નમસ્કાર કરીને

શ્રીમાન્ નેમિચન્દ્રાચાર્ય હવે જીવ અધિકારનું વર્ણન કરે છે.

જીવો ઉવબ્રોગમઓ અમુત્તિ કત્તા સદેહપરિમાણો ।

મોક્ષા સંસારતથો સિદ્ધો સો વિસ્સસોઙ્ગુર્ઘૈ ॥૨ ॥

અન્વય :- સો જીવો ઉવબ્રોગમઓ અમુત્તિ કત્તા સદેહપરિમાણો
મોક્ષા સંસારતથો સિદ્ધો વિસ્સસોઙ્ગુર્ઘૈ ।

અર્થ : જે ઉપયોગમય છે. અમૂર્ત છે. કર્તા છે. સ્વશરીરપ્રમાણુ છે. ભોકતા છે. સંસારમાં સ્થિત છે. સિદ્ધ છે અને સ્વભાવથી ઊર્ધ્વગમન કરવાવાળો છે તે જીવ છે.

પ્રશ્ન ૧ : અન્વયમાં સર્વપ્રથમ “સો” શબ્દ વાપર્યો તેનો ખરાબર અર્થ તો ત્યારે સમજાય કે જીવ વિષે પૂર્વે કંઈ કથન કર્યું હોય. અહીં ‘સો’ શબ્દ કેમ વાપર્યો ?

ઉત્તર : જોકે ‘સો’, શબ્દ ‘સિદ્ધો’ પછી યોગ્ય છે કારણ કે તે રૂપ (સિદ્ધ રૂપ) ને પામેલા સ્વભાવથી ઊર્ધ્વગમન કરે છે, તો પણ (હવે પછી આ નવ અધિકારમાં તેનું વર્ણન કરવાનું છે એમ) સ્પષ્ટ કરવા ‘સો’ શબ્દ પહેલો મૂક્યો છે.

પ્રશ્ન ૨ : ‘સો’ શબ્દથી જીવનું ગ્રહણ કેવી રીતે કર્યું ?

ઉત્તર : તેના અનેક કારણો છે : (૧) નમસ્કાર ગાથામાં પહેલા જીવ દ્રવ્યનું કથન કર્યું છે અને તેના પછીની જ આ

ગાથા તેના સંબંધમાં છે. (૨) આ ગાથામાં જે વિશેષણો છે તે સ્પષ્ટપણે જીવ દ્રવ્યના છે. (૩) આ શાસ્ત્રમાં અત્યંત મુખ્યપણે જીવદ્રવ્યનું વર્ણન છે. સર્વ દ્રવ્યોના વર્ણનમાં જીવનું વર્ણન મુખ્યપણે હોય છે. (ઉપાદેયરૂપ હોવાથી)

પ્રશ્ન ૩ : જે જીવે છે તે જીવ છે. એનો અર્થ શું ?

ઉત્તર : આ ગાથામાં જીવને માટે વાપરેલા બધા વિશેષણોને સમજવા માટે અશુદ્ધનય અને શુદ્ધનય બંને દ્રષ્ટિયોથી પરીક્ષા કરવી જોઈએ. જીવ શુદ્ધનયથી તો શુદ્ધ ચૈતન્ય પ્રાણથી જ જીવે છે, કારણ કે તે શુદ્ધ-ચૈતન્ય અનાદિ-અનંત અહૈતુક અને સ્વ-પર-પ્રકાશક સ્વભાવી છે. પરંતુ અશુદ્ધનયથી અનાદિ કર્મબંધના નિમિત્તથી અશુદ્ધ પ્રાણો (ઈન્દ્રિય, બળ, આયુ, ઉચ્છ્વાસ)થી જીવે છે.

પ્રશ્ન ૪ : આ વિશેષણ આપવાથી શું સાર્થક થયું ?

ઉત્તર : જીવની સત્તા સ્વીકારવા ઉપર તો ધર્મ અવલંબે છે. કેટલાક (જીવો)નો એવો અભિપ્રાય છે કે જીવ જેવું કંઈ જ નથી, પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ વગેરેના સંયોગથી થતો ચમત્કાર છે, તો આવા જીવો ચૈતન્ય (સ્વરૂપ આત્મા)માં કેવી રીતે સ્થિર થશે ? તેઓ તો, મૃત્યુ સમયે ગમે તેવા (અપધ્યાનના) ભાવપૂર્વક, સ્વરૂપથી બ્રહ્મ થઈ સંસાર દુઃખ જ વધારશે. આ કારણથી, આસ્તિકતાની સિદ્ધિ માટે, આ વિશેષણ વાપર્યું.

પ્રશ્ન ૫ : જીવનું સ્વરૂપ જેવું બે નયોથી વર્ણવ્યું તેવું બંને પ્રકારે જીવમાં એક સાથે જ ઘટે છે કે ક્રમથી ?

ઉત્તર : તે બંને સ્વરૂપ એક સાથે જ ઘટે છે. ધ્રુવ

ચૈતન્ય વિના વ્યવહારપ્રાણુ કેણુ ધારણુ કરે અને વ્યવહારપ્રાણુ તો સંસારી અવસ્થામાં પ્રગટ જ છે. હા, પણ એટલું વિશેષ છે કે મુક્ત-અવસ્થામાં, ન્યાં પૂર્ણ શુદ્ધ-અવસ્થા પ્રગટ થઈ છે, ત્યાં જીવ પોતાના ભાવપ્રાણુથી જ જીવે છે.

પ્રશ્ન ૬ : તો ઉપર્યુક્ત ત્રણ ભાવોમાંથી (શુદ્ધ ચૈતન્ય-દ્રવ્ય, શુદ્ધપર્યાય અને અશુદ્ધ-પ્રાણુ) કયા ભાવ ઉપર દ્રષ્ટિ દેવી હિતકર છે ?

ઉત્તર : એમાંથી પરમશુદ્ધનયના વિષયભૂત શુદ્ધ ચૈતન્યદ્રવ્ય ઉપર દ્રષ્ટિ દેવી યોગ્ય છે. કારણુ કે અધ્રુવ અને વિકારી પર્યાય ઉપર દ્રષ્ટિ દેવાથી નિર્વિકલ્પતા આવતી નથી પરંતુ ધ્રુવ અને અનાદિ-અનંત અવિકારી સ્વભાવ પર દ્રષ્ટિ દેવાથી નિર્વિકલ્પતાનો પ્રવાહ સંચરે છે.

પ્રશ્ન ૭ : ‘ઉવઓગમત્તો’ શબ્દનો અર્થ કેટલા પ્રકારથી ઘટે છે ?

ઉત્તર : ‘ઉપયોગ’ શબ્દ અહીં ચૈતન્યના પરિણામોને સૂચવવાવાળો હોવાથી પર્યાયનો નિર્દેશક બાણવો. તેથી અહીં પરમશુદ્ધ નિશ્ચયનયનું ગ્રહણ ન કરતાં બાકીના બે નયોનું ગ્રહણ કરવું, તે (૧) અશુદ્ધ નિશ્ચયનય અને (૨) શુદ્ધ નિશ્ચયનય.

પ્રશ્ન ૮ : અશુદ્ધનિશ્ચયનયથી જીવનો ઉપયોગ કેવો છે ?

ઉત્તર અશુદ્ધનિશ્ચયનયથી આ જીવ ક્ષાયોપશમિકજ્ઞાનો-પયોગ અને ક્ષાયોપશમિક દર્શનોપયોગવાળો છે.

પ્રશ્ન ૯ : જીવને ઔદયિક અજ્ઞાનના ઉપયોગવાળો અહીં કેમ ન કહ્યો ?

ઉત્તર : ઔદયિક અજ્ઞાન તો જ્ઞાનનો અભાવને કહે છે. જ્ઞાનનો સર્વથા અભાવ તો કદાપિ થઈ શકતો નથી, વધતા કે ઓછા અંશે તો જ્ઞાન રહે જ છે. ત્યાં જેટલા અંશે જ્ઞાન છે તે તો ક્ષાયોપશમિક છે, ત્યાં ઉપયોગ હોત, પરંતુ જેટલા અંશ પ્રગટ નથી તે અજ્ઞાન ઔદયિક છે તો ત્યાં ઉપયોગ કેવી રીતે હોય ? માટે અશુદ્ધનિશ્ચયનયથી ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનદર્શનોપયોગ વાળો જીવ છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : શુદ્ધનિશ્ચયનયથી કેવા ઉપયોગવાળો જીવ છે ?

ઉત્તર : શુદ્ધનિશ્ચયનયથી નિર્માળ સ્વભાવપર્યાયરૂપ કેવળજ્ઞાન કેવળદર્શનમય ઉપયોગવાળો જીવ છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : પરમશુદ્ધનિશ્ચયનયથી કોઈપણ ઉપયોગવાળો જીવને કેમ ન દર્શાવ્યો ?

ઉત્તર : ઉપયોગ ચૈતન્યસ્વભાવની અવસ્થા છે. પરમશુદ્ધ નિશ્ચયનય ધ્રુવ દ્રવ્ય સ્વભાવની દ્રષ્ટિ રાખે છે, તેથી પર્યાય તેનો વિષય જ નથી. આ કારણથી ઉપયોગમય (શબ્દ) શુદ્ધનિશ્ચયનય અને અશુદ્ધ નિશ્ચયનયથી જ કહેવામાં આવ્યો છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : જીવનું અમૂર્તત્વ કેટલી દ્રષ્ટિથી સમજી શકાય ?

ઉત્તર : ત્રણ દ્રષ્ટિથી (૧) વ્યવહારનયથી (૨) અશુદ્ધનિશ્ચયનયથી (૩) શુદ્ધનિશ્ચયનયથી.

પ્રશ્ન ૧૩ : વ્યવહારનયથી જીવ કેવો છે ?

ઉત્તર : વ્યવહારનયથી જીવ મૂર્તિક કર્મોને આધીન વર્તતો હોવાને લીધે, સ્પર્શ-રસ-ગંધ-વર્ણવાળા કર્મનોકર્મથી ઘેરાયેલો છે અને તેથી મૂર્તિક છે.

પ્રશ્ન ૧૪ : જીવ અશુદ્ધનિશ્ચયનયથી કેવો છે ?

ઉત્તર : આત્માના સ્વભાવની દ્રષ્ટિમાં જેઓ વિભાવભાવ છે તેવા ઔદયિક અને ક્ષાયોપશમિક ભાવો સહિત હોવાને લીધે, (આ નયથી) જીવ મૂર્તિક છે. અહીં, આ ભાવોમાં, સ્પર્શ-રસ-ગંધ-વર્ણુ ન લેવાં પણ ક્ષાયિકભાવની અપેક્ષાએ સ્થૂળ હોવાથી મૂર્ત કહ્યાં અને તેના સંબંધથી આત્માને મૂર્ત કહ્યો તેમ (યથાયોગ્ય નયવિવક્ષાથી) સમજવું.

પ્રશ્ન ૧૫ : શુદ્ધનિશ્ચયનયથી જીવ કેવો છે ?

ઉત્તર : શુદ્ધનિશ્ચયનયથી જીવ અમૂર્ત જ છે કારણ કે આત્માનો સ્વભાવ રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શથી સર્વદા રહિત એક ચૈતન્યસ્વરૂપે છે.

પ્રશ્ન ૧૬ : ‘અમૂર્ત’ એવું વિશેષણ આપવાનું શું પ્રયોજન ?

ઉત્તર : જે સિદ્ધાંતમાં પૃથ્વી-જળ-અગ્નિ-વાયુ આદિથી જીવની ઉત્પત્તિ માનવામાં આવી છે, તથા જે પ્રકૃતિને લીધે જીવને મૂર્તિક માને છે તેઓ (આવાંક તથા ભદ્ર)નું નિરાકરણ થયું. જીવ, ખરેખર જેતાં અમૂર્ત જ છે.

પ્રશ્ન ૧૭ : અમૂર્ત શબ્દનો અર્થ એટલો જ કરીએ કે જે મૂર્ત નહીં તે અમૂર્ત તો શું વાંધો ?

ઉત્તર : એમ અર્થ કરતાં, જીવના સદ્ભાવનો (અસ્તિપણુના ભાવનો) ભાવ નહીં આવે. જીવ માત્ર અમૂર્ત જ નથી પરંતુ ખરેખર અમૂર્તસ્વભાવી અસંખ્યાત પ્રદેશવાળો છે.

પ્રશ્ન ૧૮ : જીવનું કર્તાપણું કઈ કઈ રીતે છે ?

उत्तर : જીવ ઉપચારથી તો દ્રવ્યકર્મ-નોકર્મ (શરીર)ને કર્તા છે. વ્યવહારનયથી પોતાની પર્યાયનો કર્તા છે જેમાં અશુદ્ધનિશ્ચયનયરૂપ વ્યવહારથી શુભ-અશુભ ભાવોનો કર્તા છે અને શુદ્ધનિશ્ચયનયરૂપ વ્યવહારથી અનંતજ્ઞાન આદિ શુદ્ધ ભાવનો કર્તા છે.

પ્રશ્ન ૧૯ : પરમશુદ્ધનિશ્ચયનયથી જીવ શેનો કર્તા છે ?

ઉત્તર : પરમશુદ્ધનિશ્ચયનયથી જીવ અકર્તા જ છે. કારણ કે આ નય સામાન્ય સ્વભાવનું ગ્રહણ કરે છે જે અનાદિ અનંત એકરૂપ છે.

પ્રશ્ન ૨૦ : કર્તા વિશેષણથી કઈ વિશેષતાની સિદ્ધિ થાય છે ?

ઉત્તર : દરેક દ્રવ્ય પોતાનું પરિણામ પોતે કરે છે એ ન્યાયથી જીવ પણ પોતાના કાર્યનો પોતે જ કર્તા છે અને તેથી અન્ય કોઈ ભગવાન અથવા કર્મ જીવના વિભાવના કર્તા નથી એમ સિદ્ધ થાય છે. આથી, જે સિદ્ધાંત એમ માને છે કે જીવ કાંઈ જ કરતો નથી, પ્રકૃતિ જ કરે છે તે સિદ્ધાંતનું નિરાકરણ થયું.

પ્રશ્ન ૨૧ : જીવ સ્વયં વિભાવનો કર્તા છે. કર્મ પણ વિભાવ કરાવતું નથી એમ માનવાથી વિભાવ જીવનો સ્વભાવ થઈ જશે.

ઉત્તર : જીવનો વિભાવ ઔપાધિક (નૈમિત્તિક) ભાવ છે જીવ વિભાવરૂપે પોતે જ પરિણમે છે, ત્યાં કર્મોદય નિમિત્ત અવશ્ય છે, નહિતર તો વિભાવની વિભિન્નતા (આત્મસ્વભાવથી બુદ્ધાપણું) જ નહીં બની શકે.

પ્રશ્ન ૨૨ : જો ભવના વિભાવમાં કર્મોદ્દય નિમિત્ત છે એ રીતે ઈશ્વરને શા માટે નિમિત્ત ન માનવો ?

ઉત્તર : ઈશ્વર સચેષ્ટ બનીને નિમિત્ત થાય છે કે અચેષ્ટ રહીને? સચેષ્ટ થઈને નિમિત્ત માનવામાં ઈશ્વર રાગીદ્વેષી હોવાનો પ્રસંગ આવશે, અને તો તે ઈશ્વર જ કેમ હોઈ શકે? વળી (ઈશ્વર) સર્વવ્યાપી હોવાને લીધે નિમિત્ત ન થઈ શકે! અનેક અવ્યાપી બનીને નિમિત્તરૂપ થાય, તેમ તો જગતમાં જેટલા સચેષ્ટ જીવો દેખાય છે એમાંથી કોઈક તો કોઈકને રાગદ્વેષના નિમિત્ત થઈ જ રહ્યા છે પરંતુ તેઓમાં ઈશ્વરપણું (પરમાત્મપણું) વ્યક્ત નથી.

પ્રશ્ન ૨૩ : ઈશ્વર અચેષ્ટ રહીને જીવની રસનામાં નિમિત્ત માનવામાં આવે તો શું વાંધો ?

ઉત્તર : અચેષ્ટ રહીને જો ઈશ્વર નિમિત્ત થઈ શકે તો આપણા (જીવોના) અચેષ્ટ બનવા માટે, અચેષ્ટ બનવા પહેલાના તદ્દનુકુળ શુભ વિકલ્પોમાં જ નિમિત્ત થઈ શકે બધા ભાવોમાં નિમિત્ત થઈ શકે નહીં. પરંતુ આનું યથાર્થસ્વરૂપ અવશ્ય સમજી લેવું જોઈએ.

પ્રશ્ન ૨૪ : શું જીવ કર્તા જ છે ?

ઉત્તર : પર્યાય દ્રષ્ટિમાં જીવ કર્તા છે, કારણ કે પર્યાયો પરિણતિ વિના હોતી નથી અને પરિણતિક્રિયા જીવની પોતાની જ હોય છે. હા, પરંતુ પરમશુદ્ધનિશ્ચયનયથી અથવા શુદ્ધદ્રવ્ય-દ્રષ્ટિથી જીવ અકર્તા છે કારણ કે આ નય અનાદિ અનંત આમાન્ય સ્વભાવનું જ ગ્રહણ કરે છે.

પ્રશ્ન ૨૫ : જીવ કાંઈ જ નથી કરતો એમ માનવામાં શું વાંધો ?

ઉત્તર : પ્રથમ તો આ સત્યસ્વરૂપથી ઉંધી માન્યતા થઈ; અર્થક્રિયાનો અકર્તા થવાથી જીવ અસત્ ઠરશે. વળી ખીજી વાત એ છે કે કાંઈ ન કરતો હોય તો મોક્ષનો યત્ન જ શા માટે અને કેવી રીતે થઈ શકશે ?

પ્રશ્ન ૨૬ : આત્માને દેહપ્રમાણ કહ્યો તેના કરતાં વડના ખીજની જેમ સૂક્ષ્મ માનવામાં આવે તો શું વાંધો ?

ઉત્તર : આત્મા જે તદ્દન નાનો (વરના ખીજની જેમ) હોય તો સુખદુઃખનું વેદન તો દેહના સમસ્ત પ્રદેશોમાં થાય છે તેને બદલે અમુક જ પ્રદેશોમાં થવું જોઈએ. પરંતુ તેમ તો બનતુ નથી.

પ્રશ્ન ૨૭ : તો આત્માને સર્વ વ્યાપીમાની લેવો જોઈએ.

ઉત્તર : આત્મા દેહની બહાર નથી કારણે કે સંવેદનનો અનુભવ બહાર (દેહની બહાર) હોતો નથી. હા સમુદ્ઘાતના સમયે દેહમાં રહીને પણ આત્મપ્રદેશો બહાર જાય છે, પરંતુ ત્યાં પણ બધાય પ્રદેશોમાં સંવેદન હોય છે

પ્રશ્ન ૨૮ : દેહપ્રમાણ આત્માના સંબંધમાં એક જ દ્રષ્ટિ છે કે વધારે ?

ઉત્તર : આ સંબંધમાં મુખ્ય ત્રણ દ્રષ્ટિ છે (૧) અશુદ્ધ વ્યવહાર (૨) શુદ્ધ વ્યવહાર (૩) નિશ્ચય અશુદ્ધવ્યવહારથી. તો જીવ જે ગતિમાં જે દેહમાં રહે છે તે દેહના આકાર પ્રમાણે થાય છે; વળી તે દેહના નાના મોટા થવા સાથે સાથે તે જ જીવનમાં સંકોચ વિસ્તારને પણ પાસે છે.

પ્રશ્ન ૨૯ : શુદ્ધવ્યવહારથી જીવ કયા આકારરૂપે છે ?

ઉત્તર : જીવ જે છેલ્લા મનુષ્યદેહથી મુક્ત થાય છે તે દેહથી કાંઈક નાના આકાર-પ્રમાણ હોય છે. પછીથી તે પ્રમાણમાં કોઈ ઘટાડો કે વધારો થતો નથી.

પ્રશ્ન ૩૦ : મુક્ત જીવ કાંઈક નાનો કેમ થઈ જાય છે ?

ઉત્તર : તેનું વર્ણન એ પ્રકારે કરવામાં આવ્યું છે.

(૧) સદેહ અવસ્થામાં પણ, જીવના પ્રદેશ, વાળ, નખ અને ઉપરની અત્યંત પાતળી ચામડીના ભાગમાં હોતા નથી, તેથી દેહ છૂટતાં પણ તે તેટલાં જ રહે છે, એટલે દેહથી કિંચિત ન્યૂન હોય છે.

(૨) સદેહ અવસ્થામાં નાક, મોઢું, કાન વગેરેના પોલાણની જગ્યાઓમાં આત્મપ્રદેશ હોતા નથી, પરંતુ મુક્ત અવસ્થામાં આ પોલાણ રહેતા નથી, તે પોલાણની જગ્યાઓ ભરાઈ જાય છે તેથી (જીવને) કિંચિત્ નાનો (છેલ્લા દેહપ્રમાણથી) કહ્યો છે.

પ્રશ્ન ૩૧ : નિશ્ચયથી જીવનો શું આકાર છે ?

ઉત્તર : નિશ્ચયથી જીવ લોકાકાશ-પ્રમાણ અસંખ્યાત પ્રદેશી છે, વિસ્તારની દ્રષ્ટિ વ્યવહારથી છે.

પ્રશ્ન ૩૨ : સ્વદેહપ્રમાણ એ વિશેષણથી શું સિદ્ધ થયું ?

ઉત્તર : આ વિશેષણથી આત્મા વડના-બીજ જેટલો છે, સર્વવ્યાપી છે. સર્વાદૈત છે આદિ વિરુદ્ધ આશયોનું નિરાકરણ થયું.

પ્રશ્ન ૩૩ : આત્મા કયા નયથી શેનો લોકતા છે ?

उत्तर : आ विषयनी प्रज्ञापणा मुख्य पांच नयथी करवामां आवे छे :- (१) उपचारनय (२) व्यवहारनय (३) अशुद्धनिश्चयनय (४) शुद्धनिश्चयनय (५) परमशुद्धनिश्चयनय.

प्रश्न ३४ : उपचारथी आत्मा शेनो लोक्ता छे ?

उत्तर : उपचारथी आत्मा धन्द्रियोना विषयभूत पदाथेनो लोक्ता छे.

प्रश्न ३५ : व्यवहारथी आत्मा केनो लोक्ता छे ?

उत्तर : व्यवहारनयथी आत्मा शाता-अशाताना उदयनो लोक्ता छे.

प्रश्न ३६ : अशुद्धनिश्चयनयथी आत्मा केनो लोक्ता छे ?

उत्तर : अशुद्धनिश्चयनयथी आत्मा दुर्ष-विषादादि सावोनो लोक्ता छे.

प्रश्न ३७ : शुद्धनिश्चयनयथी आत्मा केनो लोक्ता छे ?

उत्तर : शुद्धनिश्चयनयथी आत्मा रत्नत्रयज्ञप शुद्ध-परिणुमनथी उत्पन्न थयेल पारमार्थिक आनंदनो लोक्ता छे.

प्रश्न ३८ : परमशुद्धनिश्चयनयथी आत्मा शेनो लोक्ता छे ?

उत्तर : आ नयनी द्रष्टिमां ओक ध्रुव यैतन्य स्वभाव न आवे छे, तेमां लोक्तानो विकल्प न नथी तेथी आत्मा (कशीय वस्तुनो) लोक्ता नथी

प्रश्न ३९ : आत्माना 'लोक्ता' विशेषणथी शुं सिद्ध थयुं ?

उत्तर : क्षणिक सिद्धांत अने कूटस्थ सिद्धांतमां लुव लोक्ता नथी. तेथी तेमनुं निराकरण थयुं.

प्रश्न ४० : अधाय आत्माओ उभेशा संसारी तो

રહેતા નથી કારણ કે આત્માના સમ્યગ્ શ્રદ્ધાન જ્ઞાન અનુષ્ઠાન દ્વારા અનંત આત્માઓ સંસારથી મુક્ત થઈ ગયા અને આગળ ઉપર પણ અનંત ભવ્યો મુક્ત થશે. તો 'સંસારી' વિશેષણ કેવી રીતે ઘટે છે ?

ઉત્તર : પ્રથમ તો એમ છે અનંત ભવ્યો મુક્ત થઈ ગયા અને થશે તો પણ તેનાથી પણ અનંતગુણા જીવ સંસારી છે અને રહેશે. વળી ખીજી વાત એમ છે કે જેઓ મુક્ત થઈ ગયા તેઓ પણ ભૂતનૈગમનયથી સંસારી કહી શકાય છે.

પ્રશ્ન ૪૧ : જીવ કયા નયથી સંસારી છે ?

ઉત્તર : આ વિષયની પ્રરૂપણા માટે મુખ્ય ચાર નય છે.

(૧) વ્યવહારનય (૨) અશુદ્ધનિશ્ચયનય (૩) શુદ્ધનિશ્ચયનય (૪) પરમ શુદ્ધ નિશ્ચયનય.

પ્રશ્ન ૪૨ : વ્યવહારનયથી જીવ કેવી રીતે સંસારી છે ?

ઉત્તર : કર્મનોકર્મના બંધનને વશ વર્તતો હોવાથી જીવ ગતિ ભતિ, જીવસમાસ આદિ વ્યક્ત પર્યાયાવાળો સંસારી છે.

પ્રશ્ન ૪૩ : અશુદ્ધનિશ્ચયનયથી જીવ કેવી રીતે સંસારી છે ?

ઉત્તર : અશુદ્ધનિશ્ચયનયથી જીવ દર્શન જ્ઞાન ચરિત્ર આદિ ગુણોના વિભાવપરિણુમનમાં લાગેલો હોવાથી સંસારી છે.

પ્રશ્ન ૪૪ : શુદ્ધનિશ્ચયનયથી જીવની શું અવસ્થા છે ?

ઉત્તર : શુદ્ધનિશ્ચયનયથી જીવ સંસારથી રહિત, પોતાના સ્વભાવિક પૂર્ણ વિકાસમાં તક્ષીન, શુદ્ધરૂપે છે.

પ્રશ્ન ૪૫ : પરમશુદ્ધનિશ્ચયનયથી જીવની શું અવસ્થા છે ?

ઉત્તર : આ નય અવસ્થા (પર્યાય)ને જોતો જ નથી.

તેથી આ નયની દ્રષ્ટિમાં નથી તો કોઈ સંસારી કે નથી કોઈ મુક્ત, પરંતુ સર્વ જીવો એક ચૈતન્યસ્વભાવમય છે.

પ્રશ્ન ૪૬ : સંસારસ્થ એ વિશેષણથી કયા આશયનું નિરાકરણ થયું ?

ઉત્તર : જે સિદ્ધાંતનો એવો આશય છે કે જીવ અનાદિથી મુક્ત છે અથવા તો અશુદ્ધ પુદ્ગલ જ સંસારનો કર્તા છે આત્મા તો માત્ર સાક્ષી જ છે એ આદિ બાબતોનું નિરાકરણ થયું.

પ્રશ્ન ૪૭ : આત્મા સિદ્ધ છે તે કઈ કઈ દ્રષ્ટિઓથી કહેવામાં આવે છે ?

ઉત્તર : મુખ્ય અર્થ તો એ જ છે કે આત્મા બ્યારે કર્મ-નોકર્મરૂપી મળોને દૂર કરીને સંસારથી સર્વથા મુક્ત થાય છે ત્યારે સિદ્ધ થાય છે. આ જ વિષયને વિસ્તારથી સમજવા ચાર દ્રષ્ટિઓનો ઉપયોગ કરવો. (૧) વ્યવહારનય (૨) અશુદ્ધ નિશ્ચયનય (૩) શુદ્ધનિશ્ચયનય (૪) પરમશુદ્ધનિયશ્ચનય.

પ્રશ્ન ૪૮ : વ્યવહારનયથી શું સિદ્ધત્વ છે ?

ઉત્તર : વ્યવહારનયથી આ જીવ અસિદ્ધ છે, સિદ્ધ નથી. એ તો ગતિ, જાતિ આદિ રૂપે પોતાને કહે છે.

પ્રશ્ન ૪૯ : અશુદ્ધનિશ્ચયનયથી શું સિદ્ધત્વ છે ?

ઉત્તર : આ નયથી પણ આત્મા અસિદ્ધ છે, સિદ્ધ નથી તે તો કષાયાદિ ભાવોને સાધે છે.

પ્રશ્ન ૫૦ : શુદ્ધનિશ્ચયનયથી જીવ કેવી રીતે સિદ્ધ છે ?

ઉત્તર : આ આત્મા પોતે જ પોતાના સ્વભાવપરિણમનથી પોતાના ગુણોના પૂર્ણ વિકાસ વડે સિદ્ધ ભગવાન છે તે

કદાપિ સિદ્ધ અવસ્થાથી ચ્યુત થતો નથી અને હંમેશા શુદ્ધ સિદ્ધ જ રહેશે.

પ્રશ્ન ૫૧ : પરમનિશ્ચયનયથી શું સિદ્ધત્વ છે ?

ઉત્તર : આ નય પર્યાયને નહીં દેખતો હોવાને લીધે, આ દ્રષ્ટિમાં આત્મા ન તો સિદ્ધ છે ન તો અસિદ્ધ છે, એક ચૈતન્યસ્વભાવમય સ્વતઃસિદ્ધ છે.

પ્રશ્ન ૫૨ : આત્મા સિદ્ધ તથા પછી સિદ્ધપદની મર્યાદા પુરી થયે ફરી પાછો સંસારમાં કેમ ન આવે ?

ઉત્તર : બધાય કર્મોના સંપૂર્ણ ક્ષયથી જ સિદ્ધદશા પ્રગટ થાય છે ત્યાં વિભાવદશા ઉત્પન્ન થવાનું કોઈ કારણ જ નથી તેથી સિદ્ધ જીવો ભવિષ્યમાં હંમેશાને માટે સિદ્ધ જ રહેશે સિદ્ધપદની કોઈ મર્યાદા(અવધિ, સમય પ્રતિબદ્ધતા) નથી.

પ્રશ્ન ૫૩ : જીવ સ્વભાવથી ઉર્ધ્વગામી છે એ વાત તો પ્રત્યક્ષ રીતે બાધા પામે છે કારણ કે આપણે જોઈએ છીએ કે જીવો જ્યાં જવું હોય ત્યાં જાય છે.

ઉત્તર : જીવનો સ્વભાવ તો ઉર્ધ્વગમનનો છે પરંતુ કર્મ-નોકર્મની સંગતિથી એ સ્વભાવ તિરોભૂત થયો છે ઔદારિક વૈક્રિયક દેહના સંબંધમાં હોય ત્યારે તો તે વિદ્વિશા સુધી ગમન કરે છે.

પ્રશ્ન ૫૪ : તો તે ઉર્ધ્વગમન સ્વભાવ ક્યારે પ્રગટ થાય છે ?

ઉત્તર : જ્યારે આ જીવ કેવળ શુદ્ધ સ્વભાવરૂપે પરિણમન કરીને નોકર્મ (શરીર) તથા કર્મથી સર્વથા રહિત થઈ જાય છે ત્યારે તેનો ઉર્ધ્વગમન સ્વભાવ પ્રગટ થઈ જાય

છે અથવા સકળકર્મક્ષય થતાં જ ઉર્ધ્વગમન સ્વભાવને લીધે એક જ સમયમાં એકદમ જીવ ઉર્ધ્વદિશામાં જતો રહે છે.

પ્રશ્ન ૫૫ : આ જીવ ઉપર ક્યાં સુધી જીવ છે ?

ઉત્તર : મુક્ત જીવ લોકના અંત સુધી જીવ છે તેનાથી આગળ ધર્માસ્તિકાયનું નિમિત્ત ન હોવાથી તે પોતાના સ્વતંત્ર અવસ્થાનથી ત્યાં નિશ્ચળ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૫૬ : એમ હોય તો પછી મુક્તોનું ગમન પણ પરાધીન કયું ?

ઉત્તર : પરાધીન તો ત્યારે કહેવાય કે ધર્માસ્તિકાય મુક્ત જીવને પોતાની પરિણતિથી ચલાવે, પરંતુ મુક્ત જીવ પોતાના સ્વભાવથી પોતાની પરિણતિથી ગમન કરે છે ત્યાં ધર્માસ્તિકાય નિમિત્તમાત્ર છે.

પ્રશ્ન ૫૭ : આ બધાય વર્ણનથી આપણે શું સારભૂત શીખવા યોગ્ય છે ?

ઉત્તર : આવી વિવિધ અવસ્થાઓ રૂપે જે થાય છે તેવા એક વિશુદ્ધ ચૈતન્યસ્વરૂપ જીવ તત્ત્વ ઉપર લક્ષ કરવું છે જેથી નિર્મળ જ્ઞાન આનંદરૂપ અવસ્થાનો પ્રવાહ શરૂ થઈ જાય.

પ્રશ્ન ૫૮ : (જે એમ હોય) તો પછી આ એક જ સારભૂત (આત્મ)તત્ત્વનું વર્ણન કરવું હતું બીજા અધિકારના વર્ણનથી શું પ્રયોજન ?

ઉત્તર : જીવ તત્ત્વની વ્યવહાર અવસ્થાઓને જ જે બરાબર ના સમજે તે પર્યાયઅન્વયી (અવિનાભાવી) જીવદ્રવ્યને સમજવાની પાત્રતા ક્યાંથી લાવશે ? એટલા માટે, આ અવસ્થાઓનું વર્ણન પણ એ પ્રયોજનથી જરૂરી છે.

હવે જીવ આદિ નવ અધિકારોનું સૂચન કરનારી આ બીજી ગાથા પૂરી થયે, બાર ગાથાઓમાં આ નવ અધિકારોનું વર્ણન કરશે; જેમાં પ્રથમ જીવ - અધિકારના સંબંધમાં ગાથા કહે છે :-

તિક્કાલે ચદુપાણા ઇન્દ્રિયબલમાડઆણપાણો ય ।

વવહારા સો જીવો ણિચ્છયણયદો દુ ચેદણા જસ્સ ॥૩॥

અન્વય : વવહારા જસ્સ તિક્કાલે ચદુ પાણા ઇન્દ્રિય બલં આડ ય આણપાણો સો જીવો ણિચ્છયણયદો દુ ચેદણા સો જીવો ।

અર્થ : વ્યવહારનયથી જેને ત્રણ કાળમાં ઇન્દ્રિય બળ, આયુ, શ્વાસ્થોશ્વાસ એ ચાર પ્રાણ હોય તે જીવ છે, પરંતુ નિશ્ચયનયથી જે ચેતનાયુક્ત હોય તે જીવ છે.

પ્રશ્ન ૧ : જે જીવને સંસારી અવસ્થામાં તે ચાર પ્રાણ હતા, પરંતુ હવે મુક્ત-અવસ્થામાં તે પ્રાણોનો અભાવ છે તે વ્યવહારનયથી તે શું જીવ કહેવાય કે નહીં ?

ઉત્તર : ત્રણે કાળમાં હોય, અથવા માત્ર ભૂતકાળમાં હતા અને હમણાં નથી તે પણ, ભૂતકાળમાં હોવાથી તેનું અહણુ થઈ જાય છે. એવો “તિક્કાલં” શબ્દનો ભાવાર્થ છે. એથી એમ સિદ્ધ થયું કે મુક્ત જીવને વર્તમાનમાં પ્રાણ નથી તે પણ ભૂતકાળમાં હતા તેમ વ્યવહારનય વડે સમજતાં તે પણ જીવ છે. (મુક્તાત્મા પણ જીવ છે.)

પ્રશ્ન ૨ : ઇન્દ્રિયપ્રાણ કેને કહેવાય ?

ઉત્તર : દ્રવ્યેન્દ્રિયોના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થયેલો ક્ષાયોપશમિકભાવ ઇન્દ્રિયપ્રાણુ છે.

પ્રશ્ન ૩ : ઇન્દ્રિયપ્રાણ અને ઇન્દ્રિયમાં શું તફાવત છે ?

ઉત્તર : ઇન્દ્રિયપ્રાણ તો ક્ષયોપશમિક ભાવ છે, જ્યારે ઇન્દ્રિયથી દ્રવ્યેન્દ્રિયનું ગ્રહણ થાય છે. આ કારણથી સયોગી કેળવીને ઇન્દ્રિયપ્રાણ નથી. તો પણ તેમને પંચેન્દ્રિય ગણવામાં આવ્યા છે.

પ્રશ્ન ૪ : ઇન્દ્રિયપ્રાણના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર : પાંચ (૧) સ્પર્શનેન્દ્રિયપ્રાણ (૨) રસનેન્દ્રિયપ્રાણ (૩) ઘ્રાણેન્દ્રિયપ્રાણ (૪) ચક્ષુઇન્દ્રિયપ્રાણ (૫) શ્રોત્રેન્દ્રિયપ્રાણ.

પ્રશ્ન ૫ : એ ઇન્દ્રિયોનું લક્ષણ શું છે ?

ઉત્તર : સ્પર્શેન્દ્રિયના નિમિત્તથી જે ક્ષાયોપશયિક ભાવ ઉત્પન્ન થયો તે સ્પર્શેન્દ્રિયપ્રાણ છે એ જ પ્રકારે રસના આદિ ઇન્દ્રિયો બાબત અલગ અલગ સમજી લેવું.

પ્રશ્ન ૬ : બળપ્રાણ એટલે શું અને તેના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર : અનંત શક્તિના એક ભાગ પ્રમાણ, અને મન, વચન કાચના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થયેલા બળને બળ પ્રાણ કહે છે. તેના ત્રણ પ્રકાર છે (૧) મનોબળ (૨) વચનબળ (૩) કાચબળ

પ્રશ્ન ૭ : આ બળ પ્રાણોનું લક્ષણ શું છે ?

ઉત્તર : મનના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થયેલા વીર્યના વિકાસને મનોબળ પ્રાણ કહે છે, એ પ્રમાણે વચનબળ અને કાચબળ પણ અલગ અલગ સમજી લેવા.

પ્રશ્ન ૮ : બળ, પ્રાણ, શુભિ, યોગ, પર્યાપ્તિ આ બધાંય મન વચન કાચના સંબંધથી હોય છે તો તેમાં શું તફાવત છે ?

ઉત્તર : વીર્યના વિકાસને બળ પ્રાણ કહે છે. મન વચન કાચની પ્રવૃત્તિના નિરોધને શુભિ કહે છે. મન વચન કાચના

નિમિત્તથી આત્મપ્રદેશના પરિસ્પંદન (હલનચલન) નો જે યત્ન તેને યોગ કહે છે. મનોવર્ગણા, ભાષાવર્ગણા, આહારવર્ગણાને ગ્રહણ કરવાની શક્તિની પૂર્ણતાને પર્યાપ્તિ કહે છે.

પ્રશ્ન ૯ : મન, વચન કાયાની પ્રવૃત્તિના નિરોધને જે શુષ્પિ કહેવામાં આવી તો એમાં તો વીર્યગુણના વિકાસનું રૂંધાવું થયું. તો પછી શુષ્પિ ઉપાદેય કેવી રીતે રહેશે ?

ઉત્તર : અશુદ્ધબળને રોકીને આત્મબળના વિકાસને શુષ્પિ વધારે છે તેથી પરમાર્થબળના વિકાસનું કારણ હોવાથી શુષ્પિ ઉપાદેય છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : આયુપ્રાણ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જેના ઉદયથી (વર્તમાન) ભવ સંબંધી જીવન અને જેના ક્ષયથી (વર્તમાન) ભવ સંબંધી મરણ થાય તેને આયુ પ્રાણ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : આયુપ્રાણના ચાર ભેદ કેમ ન બતાવ્યા ?

ઉત્તર : ચારેય પ્રકારના આયુપ્રાણનું સામાન્ય કાર્ય તો તે ભવમાં (જીવનું) અવસ્થાન કરાવવાનું છે, તે સામાન્યપણાને લઈને આયુપ્રાણને એક જ કહ્યો છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : આનપ્રાણ કેને કહેવાય ?

ઉત્તર : શરીરમાંથી કોઈ પણ પ્રકારના વાયુના આવવા - જવાને આનપ્રાણ કહે છે, જેમ કે મુખ દ્વારા શ્વાસોચ્છવાસની ક્રિયા, રોમછિદ્રથી વાયુનું આવવું-જવું, નાડી દ્વારા વાયુનું સંચારણ, પૃથ્વી આદિ સર્વ શરીરથી વાયુનું આવવું જવું, વાયુકાયિક જીવનું પણ આખાય શરીરથી આવવું-જવું વગેરે.

પ્રશ્ન ૧૩ : આ ચાર પ્રાણોનો કદાપિ નાશ થાય છે કે કેમ ?

ઉત્તર : પાંચ ઇન્દ્રિયપ્રાણોનો અને મનોબળનો નાશ તો ક્ષીણમોહ ગુણસ્થાનના અંતભાગમાં થાય છે. વચનબળ અને આનપ્રાણનો નાશ સયોગીકેવળીને છેલ્લા અંતર્મુહુર્તમાં થાય છે અને કાયબળનો નાશ સયોગી ગુણસ્થાનના અંતમાં અને આયુપ્રાણનો વિનાશ અયોગીગુણસ્થાનના અંતમાં થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૪ : આ પ્રાણોનો નાશ થતાં તેમના બદલામાં કોઈ વિશુદ્ધ પ્રાણોનો વિકાસ થાય છે કે કેમ ?

ઉત્તર : ઇન્દ્રિયપ્રાણના અભાવમાં અતીન્દ્રિય શુદ્ધ ચૈતન્યપ્રાણનો વિકાસ થાય છે. મનોબળના અભાવમાં અનંતવીર્યપ્રાણનો વિકાસ થાય છે. વચનબળ, શ્વાસોર્ધ્વાસ અને શરીરબળના અભાવમાં આત્મપ્રદેશના નિશ્ચળતારૂપ બળનો વિકાસ થાય છે અને આયુપ્રાણના અભાવમાં અનાદિ-અનંત શુદ્ધ ચૈતન્યનો સર્વથા નિશ્ચળ વિકાસ બને છે.

પ્રશ્ન ૧૫ : આ પ્રાણ જીવને બધાય એકસાથે હોય છે કે વધતા-ઓછા પણ હોય છે ?

ઉત્તર : (૧) એકેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત જીવને સ્પર્શેન્દ્રિય, શરીરબળ, આયુ એ ત્રણ અને પર્યાપ્તને શ્વાસોર્ધ્વાસ સહિત ચાર પ્રાણ હોય છે.

(૨) દ્વીન્દ્રિય (બે ઇન્દ્રિયવાળા) અપર્યાપ્ત જીવને બે ઇન્દ્રિય, શરીરબળ અને આયુ એ ચાર અને પર્યાપ્તકને વચનબળ અને શ્વાસોર્ધ્વાસ સહિત છ પ્રાણ હોય છે.

(૩) ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા અપર્યાપ્ત જીવને ત્રણ ઇન્દ્રિય,

શરીરબળ, આયુ એ પાંચ પ્રાણ અને પર્યાપ્તકને વચનબળ, શ્વાસોરૂઢ્વાસ સહિત સાત પ્રાણ હોય છે.

(૪) ચાર ઇન્દ્રિયવાળા અપર્યાપ્ત જીવને ચાર ઇન્દ્રિય, શરીરબળ આયુ એ છે પ્રાણ તથા પર્યાપ્તકને વચનબળ અને શ્વાસોરૂઢ્વાસ સહિત આઠ પ્રાણ હોય છે.

(૫) અસંજી, પંચેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત જીવને પાંચ ઇન્દ્રિય, શરીરબળ આયુ એ સાત પ્રાણ પર્યાપ્તકને વચનબળ શ્વાસોરૂઢ્વાસ સહિત નવ પ્રાણ હોય છે. સંજી-પંચેન્દ્રિય અપર્યાપ્ત જીવને પાંચ ઇન્દ્રિય શરીરબળ, આયુ એ સાત પ્રાણ હોય છે અને પર્યાપ્તકને મનોબળ, વચનબળ, શ્વાસોરૂઢ્વાસ સહિત દસ પ્રાણ હોય છે.

સયોગી કેવળીને વચનબળ, કાયબળ, આયુ અને શ્વાસોરૂઢ્વાસ એ ચાર પ્રાણ હોય છે, અંતમાં વચનબળ રહિત ત્રણ, ત્યારપછી શ્વાસોરૂઢ્વાસ રહિત બે પ્રાણ હોય છે અયોગી કેવળીને માત્ર આયુપ્રાણ હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૬ : આ પ્રાણ જીવમય છે કે અજીવમય ?

ઉત્તર : ઇન્દ્રિયપ્રાણ તો ક્ષાયોપશમિક ભાવ છે તેથી જો કે તે જીવનો મલીન ભાવ છે તો પણ પુદ્ગલકર્મના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થાય છે તેથી તે પુદ્ગલકર્મનું કાર્ય છે તથા બીજા પ્રાણોનું તો પુદ્ગલ જ ઉપાદાનકારણ છે તેથી સર્વ પ્રાણ પૌદ્ગલિક છે.

પ્રશ્ન ૧૭ : શુદ્ધનિશ્ચયનયથી જીવને કયા કયા પ્રાણ છે ?

ઉત્તર : શુદ્ધનિશ્ચયનયથી જ્ઞાન, દર્શન, શક્તિ, સુખરૂપ અનંત વિકાસપ્રાણ છે અથવા પરમશુદ્ધનિશ્ચયનયથી ચૈતન્યપ્રાણ છે.

પ્રશ્ન ૧૮ : સ્પર્શનાદિ દ્રવ્યેન્દ્રિયો પ્રાણુ છે કે નહીં ?

ઉત્તર : અશુદ્ધ ભાવેન્દ્રિયપ્રાણુના કારણરૂપ હોવાથી એ દ્રવ્યેન્દ્રિયો પણ અસદ્ભૂત વ્યવહારનયથી પ્રાણુ છે. તેમને ઈન્દ્રિયપ્રાણુમાં જ ગણી લેવી જોઈએ. પરંતુ ભાવેન્દ્રિય ન હોવાથી સયોગીકેવળીને ઈન્દ્રિયપ્રાણુ માનવામાં આવતા નથી.

પ્રશ્ન ૧૯ : આ બધા કથનોમાં ઉપાય ઉપેય(સાધન-સાધ્ય) ભાવની કાંઈ સિદ્ધિ થાય છે કે નહીં ?

ઉત્તર : સાધ્યતત્ત્વ શુદ્ધચૈતન્યપ્રાણુ છે. તેની સિદ્ધિનો ઉપાય એ છે કે અતિ પ્રાથમિક ભૂમિકામાં ભાવેન્દ્રિયપ્રાણુ અને બળપ્રાણુનો ઉપયોગ દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરુની સેવા ધ્યાન મનન સ્તુતિમાં લગાવવો. પછી જેમ યોગ્યતા પ્રાપ્ત થતી જાય તેમ નિજ અલેહ સ્વરૂપમાં પહોંચવાનો પ્રયત્ન કરવો. જો કે બુદ્ધિપૂર્વક અલેહ સ્વરૂપમાં પહોંચવાનું કાર્ય નથી થતું તથાપિ પહોંચવાનો યત્ન ચાલુ રાખતાં અત્યંત જ્ઞાનાભ્યાસ અને જ્ઞાનસંસ્કાર સહિત યોગ્યતા પામતાં અલેહ સ્વરૂપી નિજચેતનમાં ઉપયોગની સ્થિરતા થતાં સંપૂર્ણ આત્મબળ પ્રગટે છે.

આ પ્રમાણે જીવ અધિકારનું વર્ણન કરીને હવે ઉપયોગ-અધિકારની ગાથા કહે છે.

**उवओगो दुवियण्णो दंसणणणं च दंसणं चदुधा ।
चक्खु अचक्खु ओही दंसणमघ केवलं णेयं ॥ ४ ॥**

અનુવ્ય : ઉવઓગો દુવિયણ્ણો દંસણં ચ ણણં, દંસણં ચદુધા
ણેયં ચક્કુ, અચક્કુ ઓહી અઘ કેવલં દંસણં ।

અર્થ : ઉપયોગ એ પ્રકારે છે. દર્શનોપયોગ અને

જ્ઞાનોપયોગ. દર્શનોપયોગ ચાર પ્રકારે બાણુવો. (૧) ચક્ષુદર્શન (૨) અચક્ષુદર્શન (૩) અવધિદર્શન (૪) કેવળદર્શન.

પ્રશ્ન ૧ : દર્શનોપયોગ શબ્દનો અર્થ શું થાય છે ?

ઉત્તર : આત્મામાં એક દર્શન ગુણુ છે. એ ગુણુના વ્યક્ત ઉપયોગાત્મક પરિણામને દર્શનોપયોગ કહે છે. તેનું બીજું નામ અનાકાર-ઉપયોગ પણુ છે.

પ્રશ્ન ૨ : અનાકારોપયોગનો શું અર્થ છે ?

ઉત્તર : જે ઉપયોગના વિષયમાં કોઈ આકાર, વિશેષ, ભેદ, વિકલ્પ ન આવે પરંતુ નિરાકાર, સામાન્ય, અભેદ વિકલ્પરહિત જેનો વિષય હોય તેને અનાકાર ઉપયોગ કહે છે.

પ્રશ્ન ૩ : ચક્ષુદર્શન એટલે શું ?

ઉત્તર : ચક્ષુ ઇન્દ્રિયના નિમિત્તથી જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ માટે, તે જ્ઞાન થયા પહેલાનો આત્માનો જે ઉપયોગ તેને ચક્ષુદર્શન કહે છે. તેવી જ રીતે અચક્ષુદર્શન બાબત પણુ સમજવું, પરંતુ ત્યાં ચક્ષુને છોડીને બાકીની ચાર ઇન્દ્રિયો તથા મન (જ્ઞાન થવામાં) નિમિત્તરૂપ હોય છે.

પ્રશ્ન ૪ : જ્ઞાન થવા પહેલાં દર્શનનું હોવું શું આવશ્યક છે ?

ઉત્તર : મતિજ્ઞાન તથા અવધિજ્ઞાન થતા પહેલા દર્શન હોવું આવશ્યક છે, કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન એકસાથે જ હોય છે.

પ્રશ્ન ૫ : મતિજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાન પહેલા દર્શનોપયોગની શા માટે આવશ્યકતા છે ?

ઉત્તર : બ્યારે પૂર્વ (પહેલો) જ્ઞાનોપયોગ છૂટી બાય

અને નવો જ્ઞાનોપયોગ કરવો હોય તો વચ્ચે આત્મસન્મુખ થઈને નવું જ્ઞાનબળ પ્રગટ કરવામાં આવે છે. જેમ કે પહેલા ઘડો બાણુતો હતો અને પછી વચ્ચેને બાણુવા માંડ્યો તો ઘડાનું જ્ઞાન ધૂટયા પછી અને વચ્ચેનું જ્ઞાન થયા પહેલાં વચ્ચે દર્શનોપયોગ હોય છે. ટૂંકમાં, આત્મા એક વસ્તુને બાણુ પછી પોતા તરફ ઢળે ખીજી વસ્તુ બાણુ ફરી પાછો પોતા તરફ ઢળે ફરી પાછી. અન્ય વસ્તુ બાણુ એમ ક્રમ ચાલ્યા કરે છે.

પ્રશ્ન ૬ : શ્રુતજ્ઞાન અને મન:પર્યાયજ્ઞાનના પહેલા દર્શન કેમ નથી હોતું ?

ઉત્તર : આ બંને જ્ઞાન પર્યાયવિકલ્પની મુખ્યતા કરીને બાણુ છે અને જે જ્ઞાન પર્યાય વિકલ્પની મુખ્યતા કરીને બાણુ તે જ્ઞાન પહેલા દર્શન હોતું નથી. આ બંને જ્ઞાન બતિજ્ઞાન થયા પછી જ થાય છે.

પ્રશ્ન ૭ : કેવળજ્ઞાન સાથે જ કેવળદર્શન કેવી રીતે થાય છે ? ત્યાં ખીજી જ્ઞાનની માફક પહેલા કેવળદર્શન અને પછી કેવળજ્ઞાન એમ કેમ નથી થતું ?

ઉત્તર : કેવળી ભગવાનને અનંત શક્તિ પ્રગટ થઈ છે તેથી જ્ઞાનોપયોગ અને દર્શનોપયોગ બંને સાથે સાથે હોય છે; છદ્મસ્થ જીવોને અનંતશક્તિ નહીં હોવાથી દર્શન જ્ઞાન એકસાથે હોતા નથી.

પ્રશ્ન ૮ : દર્શન અને દર્શનોપયોગમાં શું અંતર છે ?

ઉત્તર : દર્શન તો આત્માની શક્તિ છે. બ્યારે દર્શન ગુણુના વિકાસનું નામ દર્શનોપયોગ છે. દર્શનશક્તિ તો નિત્ય

છે જ્યારે તેનું પરિણમન જે દર્શનોપયોગ તે તો ઉત્પાદ વ્યય સ્વરૂપ છે.

પ્રશ્ન ૯ : દર્શનોપયોગ અને સમ્યગ્દર્શનમાં શું અંતર છે?

ઉત્તર : દર્શનોપયોગ દર્શન ગુણની પર્યાય છે જ્યારે સમ્યગ્દર્શન તો દર્શન (શ્રદ્ધા) ગુણની નિર્મળ અવસ્થા છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : દર્શન અને શ્રદ્ધામાં શું અંતર છે ?

ઉત્તર : દર્શન તો અંતર્મુખ - ચૈતન્યપ્રતિભાસનું નામ છે જ્યારે શ્રદ્ધા તો તેને કહે છે કે જેના થવાથી પ્રતીતિ, વિશ્વાસ અથવા પર્યાયનું સમયગ્પણું થવા માંડે.

પ્રશ્ન ૧૧ : દર્શનોપયોગનો સમ્યગ્દર્શન સાથે શું કાંઈ સંબંધ નથી ?

ઉત્તર : દર્શનોપયોગનો જે વિષય છે તે સામાન્ય છે, જે એ સામાન્ય પ્રતિભાસમાં પોતાની એટલે નિજદ્રવ્યની પ્રતીતિ કરે તો સમ્યગ્દર્શન થાય છે. વિષયમાં આવેલું દ્રવ્ય બંનેનો વિષય છે, ત્યાં સુધી તો બંને એકરૂપે ઘટે છે પરંતુ બંને પર્યાયોમાં પૃથક્ પૃથક્ ગુણોનું પરિણમન છે તેથી સ્વલક્ષણની અપેક્ષાએ બંનેમાં ઐક્ય નથી.

પ્રશ્ન ૧૨ : શું મિથ્યાદ્રષ્ટિનો દર્શનોપયોગ મિથ્યા હોય છે ?

ઉત્તર : દર્શનોપયોગ તો નથી હોતો મિથ્યા કે નથી હોતો સમ્યગ. હા, એ નક્કી છે કે મિથ્યાદ્રષ્ટિ દર્શનોપયોગના વિષયનો (આત્મદ્રવ્યનો, આત્મભાવભાસનનો) અનુભવ નથી કરતો જ્યારે સમ્યગ્દ્રષ્ટિ દર્શનોપયોગના વિષય(આત્મદ્રવ્ય)ની પ્રતીતિ કરે છે. પરમાર્થથી, જ્ઞાન પણ, નથી સમ્યગ્ કે નથી

મિથ્યા, પરંતુ મિથ્યાત્વ અથવા અનંતાનુબંધીના ઉદયમાં ઉપચારથી મિથ્યા કહેવાય છે. દર્શનોપયોગમાં તો તે ઉપચાર પણ ઘટતો નથી. કારણ કે દર્શનોપયોગ નિરાકાર છે.

પ્રશ્ન ૧૩ : અવધિદર્શન કેને કહે છે ?

ઉત્તર : અવધિજ્ઞાન થયા પહેલાના અંતર્મુખ ચિત્પ્રતિભાસને અવધિદર્શન કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૪ : કેવળદર્શનોપયોગ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : કેવળજ્ઞાનની સાથે સાથે થવાવાળા અંતર્મુખ ચિત્પ્રતિભાસને કેવળદર્શન કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૫ : આ દર્શનોપયોગ કયા નિમિત્તો મળવાથી પ્રગટ થાય છે ?

ઉત્તર : ચક્ષુદર્શનાવરણ, અચક્ષુદર્શનાવરણ, અવધિ-દર્શનાવરણના ક્ષયોપશમથી અનુક્રમે ચક્ષુ-અચક્ષુ અને અવધિ દર્શન પ્રગટ થાય છે. કેવળદર્શનાવરણના ક્ષયથી કેવળદર્શન પ્રગટ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૬ : ક્ષયોપશય કેને કહે છે ?

ઉત્તર : ઉદયમાં આવનાર સર્વઘાતી સ્વર્ધકેના ઉદ્યાભાવી ક્ષય અને આગામી ઉદયમાં આવવાવાળા સર્વઘાતી સ્પર્ધકેના ઉપશમ તથા દેશઘાતીસ્પર્ધકેના ઉદયને ક્ષયોપશમ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૭ : દર્શનોપયોગના પાઠમાંથી આપણે શું પ્રેરણા મેળવવી જોઈએ ?

ઉત્તર : દર્શનોપયોગનો જે વિષય છે (શુદ્ધઆત્મદ્રવ્ય) તેને આપણે જ્ઞાનોપયોગ દ્વારા જ્ઞેયરૂપ બનાવવો અને પછી તે

જ્ઞાનોપયોગની સ્થિરતાનો પ્રયત્ન કરવો. આ ઉપાયથી આપણને સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય.

હવે, ઉપયોગ અધિકારમાં વર્ણવેલા બે પ્રકારના ઉપયોગોમાંથી, દર્શનોપયોગનું વર્ણન કર્યા બાદ, જ્ઞાનોપયોગનું વર્ણન કરે છે :-

જાણં અદ્વિવિયપ્પં મદિસુદિઓહિ અજાણજાણાણિ ।

મજ્જિમજ્જય કેવલમવિ પચ્ચક્ખ પરોક્ખ મે યં ચ ॥ ૫ ॥

અન્યથા : જાણં અદ્વિવિયપ્પં અજાણજાણાણિ મદિસુદિ ઓહી

મજ્જિમજ્જય અવિ કેવલં ચ પચ્ચક્ખપરોક્ખ મેયં ।

અર્થ : જ્ઞાનોપયોગ આઠ પ્રકારનો છે. કુજ્ઞાન અને જ્ઞાન સ્વરૂપ તો મતિ, શ્રુત, અવધિ એ ત્રણ તથા મનઃ પર્યાય અને કેવળજ્ઞાન. જ્ઞાનોપયોગ, પ્રત્યક્ષ-પરોક્ષ ભેદથી બે પ્રકારનો પણ છે.

પ્રશ્ન ૧ : બે પ્રકારે જ્ઞાનોપયોગનું વર્ણન કઈ રીતે છે ?

ઉત્તર : જ્ઞાનોપયોગના બે ભેદ છે. (૧) પ્રત્યક્ષ (૨) પરોક્ષ એમાં પ્રત્યક્ષના બે પ્રકાર છે. (અ) વિકળપ્રત્યક્ષ (બ) સકળપ્રત્યક્ષ. વિકળપ્રત્યક્ષ મનઃપર્યાય અને અવધિજ્ઞાન છે. પરોક્ષજ્ઞાન મતિ અને શ્રુત-જ્ઞાન રૂપે છે.

પ્રશ્ન ૨ : મતિ, શ્રુત અવધિ એ ત્રણને કુજ્ઞાનરૂપ કેમ કહે છે ?

ઉત્તર : મિથ્યાત્વના ઉદયના સંબંધથી તે ત્રણે જ્ઞાનને કુજ્ઞાન કહે છે.

પ્રશ્ન ૩ : શું મિથ્યાત્વના ઉદયની અસર જ્ઞાન ઉપર પણ થાય છે ?

ઉત્તર : જો કે મિથ્યાત્વનો ઉદય હોતાં શ્રદ્ધાગુણનું જ વિપરીત પરિણમન થાય છે તો પણ વિપરીત શ્રદ્ધાવાળા જીવને દ્રવ્ય-વસ્તુના જ્ઞાનમાં યથાર્થતા કે અનુભવ ન થતો હોવાથી, તે જ્ઞાન પણ કુજ્ઞાન કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૪ : મિથ્યાદ્રષ્ટિને પણ મોટી મોટી શોધખોળ બાબતનું સાચું જ્ઞાન હોય છે, તો બધી વસ્તુઓનું (તેનું) જ્ઞાન મિથ્યા કેવી રીતે કહેવાય ?

ઉત્તર : જેને શુદ્ધ આત્મા વગેરે તત્ત્વોના વિષયમાં વિપરીત અભિપ્રાય રહિત સાચું જ્ઞાન નથી, તેના જ્ઞાનને મિથ્યા જ્ઞાન કહે છે કારણે કે આત્મહિતના સાધક જ્ઞાનને જ (આગમમાં) સમ્યજ્ઞાન કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૫ : સમ્યજ્ઞાનને પણ ઘટ-પટાદિ અનેક પદાર્થોના સંબંધમાં સંશય-વિપરીતતાવાળું જ્ઞાન થઈ જાય છે, તો પછી તે જ્ઞાનને મિથ્યાજ્ઞાન કહેવું જોઈએ ?

ઉત્તર : સમ્યજ્ઞાનને દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયનો સાચો વિવેક છે. એમાં સંશયાદિ (દોષો) નથી, તેથી આત્મસાધકજ્ઞાનમાં અવરોધ આવતો નથી અને તેથી તે સમ્યજ્ઞાન છે. હા, લૌકિક અપેક્ષાએ સંશય-વિપરીતતાવાળું જ્ઞાન છે, પરંતુ તેથી મોક્ષમાર્ગમાં કોઈ અવરોધ આવતો નથી !

પ્રશ્ન ૬ : મન:પર્યાયજ્ઞાન કોઈ કોઈને કુજ્ઞાનરૂપે કેમ નથી હોતું ?

ઉત્તર : મન:પર્યાયજ્ઞાન ઋદ્ધિધારી ભાવલિંગી મુનિને જ હોય છે તેથી તે કુજ્ઞાનરૂપ હોઈ શકતું નથી.

પ્રશ્ન ૭ : આત્મા તો એક દ્રવ્ય છે, તો તેના અનેક જ્ઞાનોપયોગ કેવી રીતે થઈ ગયા ?

ઉત્તર : આત્મા તો નિશ્ચયથી એકસ્વભાવ છે, જેની સ્વાભાવિક પર્યાય કેવળજ્ઞાન જ હોવી ભેદબે, પરંતુ અનાદિકાળથી કર્મબંધ સહિત હોવાથી મતિજ્ઞાનાવરણાદિના ક્ષયોપશય અનુસાર જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે, અને તેથી જ્ઞાનોપયોગ અનેક પ્રકારે થાય છે. કેવળજ્ઞાનને બાદ કરતાં, બાકીના સાત જ્ઞાનોમાં અસંખ્યાત - અસંખ્યાત ભેદ પડે છે.

પ્રશ્ન ૮ : મતિજ્ઞાનનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર : મતિજ્ઞાનાવરણ તથા વીર્યાંતરાયના ક્ષયોપશયથી તથા ઈન્દ્રિય અને મનના નિમિત્તથી વસ્તુના એકદેશ જ્ઞાનને મતિજ્ઞાન કહે છે.

પ્રશ્ન ૯ : ત્યારે તો મતિજ્ઞાન બહુ પરાધીન ગણાય ?

ઉત્તર : કહેલાં નિમિત્તો હોવા છતાં પણ મતિજ્ઞાન જ્ઞાનસ્વભાવના ઉપાદાનથી જ પ્રગટ થાય છે, અન્ય દ્રવ્યોથી નહીં, તેથી તે સ્વાધીન છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : મતિજ્ઞાનનું બીજું બાણીતું નામ શું છે ?

ઉત્તર : મતિજ્ઞાનનું બીજું બાણીતું નામ આલિનિબોધિક જ્ઞાન છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : ‘ આલિનિબોધિક - જ્ઞાન ’ તેનો શબ્દાર્થ શું છે ?

ઉત્તર : આલિ એટલે અભિમુખ અને નિ એટલે નિયમિત અર્થના અવબોધને આલિનિબોધિક જ્ઞાન કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : અભિમુખ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : સ્થૂળ, વર્તમાન અને વ્યવધાનરહિત (આચ્છાદનરહિત) પદાર્થોને અભિમુખ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૩ : નિયમિત કેને કહે છે ?

ઉત્તર : ઇન્દ્રિય અને મનથી નિયત વિષયોને નિયમિત પદાર્થ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૪ : કઈ કઈ ઇન્દ્રિયનો કયો કયો વિષય નિયત છે ?

ઉત્તર : ચામડીનો સ્પર્શ, જીભનો રસ, નાકનો ગન્ધ આંખનો રૂપ અને કાનનો શબ્દ એમ (પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયનો વિષય) નિયત છે.

પ્રશ્ન ૧૫ : મનનો કયો વિષય નિયત છે ?

ઉત્તર : મનમાં જોયેલો, સાંભળેલો અને અનુભવેલો પદાર્થ નિયત હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૬ : શ્રુતજ્ઞાન કેને કહે છે ?

ઉત્તર : શ્રુતજ્ઞાનાવરણ વીર્યાંતરાયના ક્ષયોપશમથી અથવા તો ઇન્દ્રિય (મન) ના અવલંબનથી જે જ્ઞાન પ્રગટ થાય છે તે શ્રુતજ્ઞાન છે. તેનું એક સ્પષ્ટ સ્વરૂપ એવું છે કે મતિજ્ઞાનથી જાણેલા પદાર્થોનું વિશેષજ્ઞાન કરવું. (તે શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય)

પ્રશ્ન ૧૭ : સ્મરણ, આદિ જ્ઞાનનો કયા જ્ઞાનમાં સમાવેશ થાય છે ?

ઉત્તર : સ્મરણ, પ્રત્યક્ષજ્ઞાન, તર્ક, અનુમાન અને સાંવ્યાવહારિક પ્રત્યક્ષ એ જ્ઞાનોનો મતિજ્ઞાનમાં સમાવેશ થાય છે, કારણ કે એ બધાં મતિજ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમથી પ્રગટ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૮ : સ્મરણનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર : મતિજ્ઞાનાવરણ અને વીર્યાંતરાયના ક્ષયોપશમથી તથા મનના અવલંબનથી પૂર્વે અનુભવેલા પદાર્થોનું સ્મરણ થયું તેને સ્મરણ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૯ : પ્રત્યભિજ્ઞાનનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર : મતિજ્ઞાનાવરણ અને વીર્યાંતરાયના ક્ષયોપશમથી અને મનના અવલંબનથી પૂર્વે જાણેલી અવસ્થા અને વર્તમાનમાં જાણેલી અવસ્થાની વચ્ચે એકતા, સમાનતા, અસમાનતા અથવા વિરુદ્ધતાના સંધીરૂપ (જોડરૂપ) જ્ઞાનને પ્રત્યભિજ્ઞાન કહે છે. જેમ કે આ તે જ છે, આ અમુક જેવું છે. આ અમુકથી વિપરીત છે, આ પેલાથી દૂર છે વગેરે.

પ્રશ્ન ૨૦ : તર્ક કેને કહે છે ?

ઉત્તર : સાધ્ય-સાધનની વ્યાખ્યાના જ્ઞાનને તર્ક કહે છે, જેમ કે ન્યાં ધુમાડો હોય ત્યાં અગ્નિ હોય છે અને ન્યાં અગ્નિ ન હોય ત્યાં ધુમાડો પણ હોતો નથી.

પ્રશ્ન ૨૧ : અનુમાન કેને કહે છે ?

ઉત્તર : સાધનથી સાધ્યના જ્ઞાનને અનુમાન કહે છે. જેમ કે ધુમાડાને દેખીને અગ્નિનું જ્ઞાન કરવું.

પ્રશ્ન ૨૨ : એક વસ્તુનું જ્ઞાન કરીને બીજી વસ્તુને જાણવી તે તો શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય, તેનો મતિજ્ઞાનમાં કેવી રીતે સમાવેશ થાય ?

ઉત્તર : અભ્યાસી પુરૂષને સંસ્કારને લીધે સાધન જોતાં જ મન દ્વારા સાધ્યનું જ્ઞાન થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૨૩ : સાંવ્યાવહારિક પ્રત્યક્ષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : વર્તમાન પદાર્થને ઇન્દ્રિય અથવા મન દ્વારા અંશે સ્પષ્ટતાથી જાણવું તેને સાંવ્યાવહારિક પ્રત્યક્ષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૪ : મન અને ઇન્દ્રિયો વડે ઉત્પન્ન હોવાને લીધે તેને પરોક્ષ જ જાણવું જોઈએ ?

ઉત્તર : મન-ઇન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન હોવાને લીધે ખરેખર આ મતિજ્ઞાન પરોક્ષ જ છે પરંતુ વ્યવહારથી એમ જાણાય છે કે, જોવાથી વસ્તુ સ્પષ્ટ દેખાય છે. કાનથી શબ્દ સ્પષ્ટ સાંભળાય છે, આ કારણથી એ બધું (જ્ઞાન) ઉપચારથી પ્રત્યક્ષ છે. લોકોમાં પણ કહેવાય છે કે મેં પ્રત્યક્ષ જોયું, પ્રત્યક્ષ સાંભળ્યું વગેરે.

પ્રશ્ન ૨૫ : સ્મૃતિ, પ્રત્યભિજ્ઞાન, તર્ક અને અનુમાનના વિષય કઈ ઇન્દ્રિયના નિયત વિષય છે ?

ઉત્તર : સ્મૃતિ, પ્રત્યભિજ્ઞાન, તર્ક અને અનુમાનના વિષય મનના નિયત વિષયો છે.

પ્રશ્ન ૨૬ : બધા પ્રકારના મતિજ્ઞાનના જાણવાની પ્રગતિની અપેક્ષાએ કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર : બધાય મતિજ્ઞાનના ચાર-ચાર ભેદ છે. અવગ્રહ, ઈહા, અવાય અને ધારણા.

પ્રશ્ન ૨૭ : અવગ્રહજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : વિષય-વિષયીના સન્નિપાત (સમીપ આવતાં, મળતાં) બાદ જેનું પ્રથમ ગ્રહણ થાય છે તેને અવગ્રહ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૮ : સન્નિપાતનો અર્થ શું છે ?

ઉત્તર : બાહ્ય પદાર્થ તો વિષય છે અને ઇન્દ્રિયો

તથા મન વિષયી કહેવાય છે, આ બંનેના જ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરવા યોગ્ય જે અવસ્થા તેને સન્નિપાત કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૯ : અવગ્રહના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર : અવગ્રહના બે ભેદ છે. (૧) વ્યંજનાવગ્રહ
(૨) અર્થાવગ્રહ.

પ્રશ્ન ૩૦ : વ્યંજના-અવગ્રહ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : પ્રાપ્ત અથવા સ્પષ્ટ અર્થના ગ્રહણને વ્યંજનાવગ્રહ કહે છે. આ જ્ઞાનમાં એટલી કમજોરી (નિર્બળતા) હોય છે કે જાણવાની દિશા પણ અનિશ્ચિત રહે છે.

પ્રશ્ન ૩૧ : અર્થાવગ્રહ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અપ્રાપ્ત અથવા અસ્પષ્ટ અર્થને ગ્રહણ કરવાને અર્થાવગ્રહ કહે છે, અર્થાત્ સ્પષ્ટ અર્થને ગ્રહણ કરવો તેને અર્થાવગ્રહ કહે છે. આ જ્ઞાનમાં જાણવાની દિશા નિશ્ચિત છે, અને આ જ્ઞાન થયા પછી ઈહા આદિ જ્ઞાન થઈ શકે છે.

પ્રશ્ન ૩૨ : ઈહાજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અવગ્રહથી ગ્રહણ કરેલા અર્થની વિશેષ પરીક્ષાને ઈહા કહે છે. આ જ્ઞાનમાં સંદેહ નથી, પરંતુ તેમાં વસ્તુનું વિશેષ પરિજ્ઞાન થઈ રહ્યું છે. આમ છતાં પણ આ જ્ઞાન સંદેહથી ઉપર અને અવાચથી નીચેની વિચાર-બુદ્ધિરૂપ છે.

પ્રશ્ન ૩૩ : અવાચ જ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ઈહાજ્ઞાનથી પદાર્થનું જાણપણું થયું તેના પૂર્ણપ્રતીતિયુક્ત જ્ઞાનને અવાચજ્ઞાન કહે છે.

પ્રશ્ન ૩૪ : ધારણાજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અવલયજ્ઞાનથી નિર્ણય કરેલા પદાર્થનું કાળાંતરમાં પણ વિસ્મરણ ન થવું તેને ધારણાજ્ઞાન કહે છે.

પ્રશ્ન ૩૫ : મતિજ્ઞાનનો વિષય પદાર્થ છે, ગુણ છે કે પર્યાય છે?

ઉત્તર : મતિજ્ઞાનનો વિષય પદાર્થ છે, માત્ર ગુણ પણ નહીં અને માત્ર પર્યાય પણ નહીં. હા, પદાર્થ ગુણપર્યાયાત્મક જ હોય છે.

પ્રશ્ન ૩૬ : કેવળ ગુણ અથવા કેવળ પર્યાય જ શું કોઈ બીજા જ્ઞાનનો વિષય થઈ શકે છે ?

ઉત્તર : માત્ર ગુણ અથવા માત્ર પર્યાય કોઈ પણ (સમ્યક્) જ્ઞાનનો વિષય નથી, કારણ કે માત્ર ગુણ અથવા માત્ર પર્યાય અસત છે. અસત કોઈ પણ જ્ઞાનનો વિષય હોઈ શકે નહીં.

પ્રશ્ન ૩૭ : દ્રવ્યાર્થિકદ્રષ્ટિથી ગુણ બાણી શકાય છે તો પછી તે અસત કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર : દ્રવ્યાર્થિકદ્રષ્ટિએ ગુણની મુખ્યતાથી પદાર્થ બાણવામાં આવે છે માત્ર ગુણ નહીં.

પ્રશ્ન ૩૮ : પર્યાયાર્થિકદ્રષ્ટિએ પર્યાય બાણી શકાય છે તો તે અસત કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર : પર્યાયાર્થિકદ્રષ્ટિએ પર્યાયની મુખ્યતાથી પદાર્થ બાણવામાં આવે છે માત્ર પર્યાય નહીં.

પ્રશ્ન ૩૯ : ગુણ અને પર્યાય ભલે સત્ ન હોય તો પણ સત્ ના અંશ તો છે ?

ઉત્તર : સત્ નું જ્ઞાન કોઈ વાર ગુણની મુખ્યતાથી કરવામાં આવે છે કોઈ વાર પર્યાયની મુખ્યતાથી કરવામાં આવે છે એ પ્રમાણે સત્ ના અંશની કલ્પના કરવામાં આવી છે વસ્તુદ્રષ્ટિએ તો સદૃશ પરિણમન અને વિસદૃશ પરિણમનમાં વર્તે તો એ એક અખંડ પદાર્થ છે.

પ્રશ્ન ૪૦ : અવગ્રહ આદિ ચાર પ્રકારના મતિજ્ઞાન કેટલા પ્રકારે છે ?

ઉત્તર : અવગ્રહ આદિ મતિજ્ઞાન ૧૨-૧૨ પ્રકારે છે. જેમ કે (૧) બહુઅવગ્રહ (૨) એક અવગ્રહ (૩) બહુવિધ અવગ્રહ (૪) એક વિધ અવગ્રહ (૫) ક્ષિપ્ર અવગ્રહ (૬) અક્ષિપ્ર અવગ્રહ (૭) અનિઃસૃત અવગ્રહ (૮) નિઃસૃત અવગ્રહ (૯) અનુક્રમ અવગ્રહ (૧૦) ઉક્રમ અવગ્રહ (૧૧) ધ્રુવ અવગ્રહ (૧૨) અધ્રુવ અવગ્રહ

પ્રશ્ન ૪૧ : બહુઅવગ્રહ જ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : બહુ પદાર્થોનું એક સાથે અવગ્રહ જ્ઞાન કરવું તે બહુ અવગ્રહ જ્ઞાન છે જેમ કે પાંચે આંગળીઓનું એક સાથે જ્ઞાન.

પ્રશ્ન ૪૨ : એક અવગ્રહ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : એક જ પદાર્થના ગ્રહણ કરવાને એક અવગ્રહ કહે છે

પ્રશ્ન ૪૩ : બહુવિધ અવગ્રહ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : બહુ પ્રકારના પદાર્થોના અવગ્રહને બહુવિધ-અવગ્રહ કહે છે.

પ્રશ્ન ૪૪ : એક વિધ અવગ્રહ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : એક જ પ્રકારના પદાર્થના અવગ્રહને એકવિધ અવગ્રહ કહે છે.

પ્રશ્ન ૪૫ : એકવિધ અવગ્રહ એક પ્રકારના બહુ પદાર્થોનો થતો હશે ?

ઉત્તર : એકવિધ અવગ્રહ એક પ્રકારના અનેક પદાર્થોમાં પણ થાય છે.

પ્રશ્ન ૪૬ : એકવિધ અવગ્રહ એક પદાર્થમાં પણ થતો હોય તો એકવિધ અવગ્રહ અને અવગ્રહમાં શું ભેદ રહ્યો ?

ઉત્તર : એકવિધ- અવગ્રહમાં એક પદાર્થને એક પ્રકારની દ્રષ્ટિથી જ જાણવામાં આપે છે, જ્યારે એક-અવગ્રહમાં પ્રકારથી દ્રષ્ટિ વગર જ પદાર્થને જાણવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૪૭ : ક્ષિપ્ર-અવગ્રહ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જલ્દીથી જ પદાર્થના અવગ્રહજ્ઞાનને ક્ષિપ્ર-અવગ્રહ કહે છે.

પ્રશ્ન ૪૮ : અક્ષિપ્ર અવગ્રહ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ધીરે ધીરે પદાર્થનું અવગ્રહજ્ઞાન કરવું, અક્ષિપ્ર જ્ઞાન કરવું તેને અક્ષિપ્ર-અવગ્રહ કહે છે.

પ્રશ્ન ૪૯ : નિઃસૃત અવગ્રહ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : નિઃસૃત પદાર્થના અવગ્રહ કરવાને નિઃસૃત અવગ્રહ કહે છે.

પ્રશ્ન ૫૦ : અનિઃસૃત અવગ્રહ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : નિઃસૃત (બહાર નીકળેલા) અંશને જાણીને અનિઃસૃત પદાર્થને જાણવું તેને અનિઃસૃત અવગ્રહ કહે છે.

પ્રશ્ન ૫૧ : ઉક્ત-અવગ્રહ કોને કહે છે.

ઉત્તર : ઇન્દ્રિયો અથવા મન દ્વારા પોતપોતાના નિયત વિષયના જાણવાને ઉક્ત-અવગ્રહ કહે છે.

પ્રશ્ન ૫૨ : અનુક્ત અવગ્રહ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : કોઈ ઇન્દ્રિય અથવા મન દ્વારા પોતાના નિયત વિષયને જાણવાની સાથે સાથે બીજા વિષયને જાણવો તેને અનુક્ત અવગ્રહ કહે છે; જેમ કે ચક્ષુઇન્દ્રિય દ્વારા આગને જોતાં એતું જ્ઞાન કરી લેવું.

પ્રશ્ન ૫૩ : વ્યંજનાવગ્રહ પણ શું બધી ઇન્દ્રિયો અથવા મનના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર : વ્યંજનાવગ્રહ ચક્ષુઇન્દ્રિય કે મનના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થતો નથી; કારણ કે ચક્ષુઇન્દ્રિય અને મન અપ્રાપ્ચકારી છે, એમનાથી જે જાણવામાં આવે તે એકદમ સ્પષ્ટ થઈ જાય છે. વ્યંજનાવગ્રહ માત્ર સ્પર્શ, રસના, ઘ્રાણ અને શ્રોતેન્દ્રિય એ ચાર ઇન્દ્રિયોના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થાય છે.

પ્રશ્ન ૫૪ : મતિજ્ઞાનના કેટલા ભેદ થઈ શકે છે ?

ઉત્તર : મતિજ્ઞાનના મૂળ પાંચ ભેદ છે. (૧) સાંવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષ (૨) સ્મરણ (૩) પ્રત્યભિજ્ઞાન (૪) તર્ક (૫) અનુમાન (સ્વાર્થાનુમાન એમાં પણ દરેકના ભેદ સમજવા જોઈએ. વિસ્તારથી તો મતિજ્ઞાનના અસંખ્યાત ભેદ થઈ શકે છે.

પ્રશ્ન ૫૫ : સાંવ્યવહારિક-પ્રત્યક્ષના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર : સાંવ્યવહારિક પ્રત્યક્ષના કુલ ૩૩૬ ભેદ છે. તે આ પ્રમાણે વ્યંજનાવગ્રહના ૪૮. કારણ કે વ્યંજનાવગ્રહ ચાર ઇન્દ્રિયોથી બહુ આદિ બાર પ્રકારના પદાર્થોના વિષયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. અર્થાવગ્રહના ૭૨, કારણ કે અર્થાવગ્રહ, સાંવ્ય ઇન્દ્રિયો

અને છઠું મન એમ છ સાધનોથી બાર પ્રકારના પદાર્થોના વિષયમાં ઉત્પન્ન થાય છે એ જ રીતે ઇહાના ૭૨ અવાયના ૭૨ અને ધારણાના પણ ૭૨ લેહ થાય છે. બધા મળીને સાંવ્યવહારિક ૩૩૬ લેહ થયા

પ્રશ્ન ૫૬ : સ્મરણ, પ્રત્યભિજ્ઞાન, તર્ક અને સ્વાર્થાનુમાનના કેટલા લેહ થાય છે ?

ઉત્તર : તે દરેકના બાર, બાર લેહ થાય છે. કારણ કે ઉપર્યુક્ત ચારે જ્ઞાન મનના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થાય છે ઇન્દ્રિયના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થતા નથી; તેથી બાર પ્રકારના પદાર્થોના વિષયમાં મનથી ઉત્પન્ન થવાવાળાં સ્મરણાદિ (જ્ઞાન) બાર બાર પ્રકારના થાય છે.

પ્રશ્ન ૫૭ : શ્રુતજ્ઞાનના કેટલા લેહ છે ?

ઉત્તર : શ્રુતજ્ઞાનના બે લેહ છે. (૧) અનક્ષરાત્મક શ્રુતજ્ઞાન (૨) અક્ષરાત્મક શ્રુતજ્ઞાન.

પ્રશ્ન ૫૮ : અનક્ષરાત્મક શ્રુતજ્ઞાન કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જેનું બ્રહ્મ અક્ષરના રૂપમાં કરવામાં આવતું નથી તેને અનક્ષરાત્મક શ્રુતજ્ઞાન કહે છે.

પ્રશ્ન ૫૯ : અનક્ષરાત્મક શ્રુતજ્ઞાન કયા જીવોને હોય છે ?

ઉત્તર : એક ઇન્દ્રિય, બે ઇન્દ્રિય, ત્રણ ઇન્દ્રિય, ચાર ઇન્દ્રિય અને પાંચેન્દ્રિય અસંજી જીવોને અનક્ષરાત્મક શ્રુતજ્ઞાન જ હોય છે. સંજી પાંચેન્દ્રિય જીવોને પણ અનક્ષરાત્મક શ્રુતજ્ઞાન હોઈ શકે છે.

પ્રશ્ન ૬૦ : અનક્ષરાત્મક શ્રુતજ્ઞાનના કેટલા લેહ છે ?

ઉત્તર : અનક્ષરાત્મક શ્રુતજ્ઞાનના બે લેહ છે. (૧) પર્યાય (૨) પર્યાયસમાસ.

પ્રશ્ન ૬૧ : પર્યાય શ્રુતજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : પર્યાયનો અર્થ અહીં સૌથી નાનો અંશ એમ છે. અક્ષર (જેનું ક્ષરણ અર્થાત્ વિનાશ ન હોય તેવું જ્ઞાન અથવા કેવળજ્ઞાન) ના અનંતમાં ભાગે પર્યાયનામક મતિજ્ઞાન છે આ પર્યાયનામક મતિજ્ઞાન આવરણરહિત અને અવિનાશી છે. આ પર્યાયનામક મતિજ્ઞાન, સૂક્ષ્મ નિર્ગોઢીયા લબ્ધપર્યાપ્ત-લવમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા જીવને પ્રથમ સમયમાં હોય છે. આ પર્યાયનામક મતિજ્ઞાનથી જે શ્રુતજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે. તેને પણ ઉપચારથી પર્યાય શ્રુતજ્ઞાન કહે છે.

પ્રશ્ન ૬૨ : પર્યાયસમાસ શ્રુતજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : પર્યાય - શ્રુતજ્ઞાનથી અનંતગણા અધિક શ્રુતજ્ઞાનને પર્યાયસમાસ શ્રુતજ્ઞાન કહે છે અને તેના પછી પણ અસંખ્યાત લોકપ્રમાણુ ષડ્વૃદ્ધિરૂપના ઉપરના જ્ઞાન સુધી પર્યાય સમાસ શ્રુતજ્ઞાન ગણવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૬૩ : અક્ષરાત્મક શ્રુતજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જેનું ગ્રહણ અક્ષરોના રૂપમાં હોય તેને અક્ષરાત્મક શ્રુતજ્ઞાન કહે છે. આ જ્ઞાન સંજ્ઞી જીવોને જ હોય છે.

પ્રશ્ન ૬૪ : અક્ષરાત્મક શ્રુતજ્ઞાનના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર : અક્ષરાત્મક શ્રુતજ્ઞાનના અઠાર ભેદ છે : (૧) અક્ષર (૨) અક્ષર-સમાસ (૩) પદ : ૪ પદસમાસ (૫) સંઘાત (૬) સંઘાત-સમાસ (૭) પ્રતિપત્તિ (૮) પ્રતિપત્તિ-સમાસ (૯) અનુયોગ (૧૦) અનુયોગ-સમાસ (૧૧) પ્રાભૂત પ્રાભૂત (૧૨) પ્રાભૂતપ્રાભૂત સમાસ (૧૩) પ્રાભૂત (૧૪) પ્રાભૂત-સમાસ (૧૫) વસ્તુ (૧૬) વસ્તુ-સમાસ (૧૭) પૂર્વ (૧૮) પૂર્વ-સમાસ.

પ્રશ્ન ૬૫ : અક્ષર શ્રુતજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : દ્રવ્યશ્રુત-પ્રતિબદ્ધ એક અક્ષરથી જેની ઉત્પત્તિ હોઈ શકે તેને અક્ષરજ્ઞાન કહે છે. અથવા ઉત્કૃષ્ટ પર્યાય સમાસ શ્રુતજ્ઞાનથી અનંતગણું જ્ઞાન અક્ષરશ્રુતજ્ઞાન છે.

પ્રશ્ન ૬૬ : અક્ષરશ્રુતજ્ઞાન કયા જીવોને હોય છે ?

ઉત્તર : અક્ષરશ્રુતજ્ઞાન સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવને જ હોય છે કારણ કે અક્ષરશ્રુતજ્ઞાન મનનો વિષય છે.

પ્રશ્ન ૬૭ : અક્ષરસમાસ શ્રુતજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અક્ષરજ્ઞાનથી ઉપર અને પદજ્ઞાનથી નીચે એક-એક અક્ષર વધારતાં જેટલા ભેદ થાય તે સર્વ અક્ષર-સમાસ શ્રુતજ્ઞાન છે.

પ્રશ્ન ૬૮ : પદ-શ્રુતજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અક્ષરસમાસ શ્રુતજ્ઞાનથી ઉપર એક એક અક્ષર વધવાથી પદ-શ્રુતજ્ઞાન થાય છે.

પ્રશ્ન ૬૯ : એક દ્રવ્યશ્રુતપદમાં કેટલાં અક્ષર હોય છે ?

ઉત્તર : એક દ્રવ્યશ્રુતપદમાં ૧૬૩૪૮૩૭૮૮૮ અક્ષર હોય છે. આ અક્ષરોથી ઉત્પન્ન થયેલા લાવશ્રુતને પણ ઉપચારથી પદશ્રુતજ્ઞાન નામથી કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૭૦ : પદસમાસ શ્રુતજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : પદશ્રુતજ્ઞાનથી ઉપર અને સંઘાશ્રુતજ્ઞાનથી નીચે એક એક અક્ષર વધારવાથી જેટલા ભેદ થાય છે તે સર્વને પદસમાસ શ્રુતજ્ઞાન કહે છે.

પ્રશ્ન ૭૧ : સંઘાત-શ્રુતજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ઉત્કૃષ્ટ પદસમાસમાં એક અક્ષર વધવાથી

સંઘાત શ્રુતજ્ઞાન હોય છે. આના દ્વારા ચાર ગતિમાર્ગણામાંથી એક ગતિમાર્ગણાનું પ્રરૂપણ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૭૨ : સંઘાત શ્રુતજ્ઞાનમાં કેટલાં પદ હોય છે ?

ઉત્તર : સંઘાત શ્રુતજ્ઞાનમાં સંખ્યાત પદ હોય છે.

પ્રશ્ન ૭૩ : સંઘાતસમાસ શ્રુતજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સંઘાતશ્રુતજ્ઞાનથી ઉપર અને પ્રતિપત્તિ-શ્રુતજ્ઞાનથી નીચે એક એક અક્ષર વધારવાથી જેટલા ભેદ થાય, તે બધાને સંઘાતસમાસ શ્રુતજ્ઞાન કહે છે.

પ્રશ્ન ૭૪ : પ્રતિપત્તિશ્રુતજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ઉત્કૃષ્ટ સંઘાતસમાસમાં એક અક્ષર વધવાથી પ્રતિપત્તિ-શ્રુતજ્ઞાન થાય છે. પ્રતિપત્તિ શ્રુતજ્ઞાનના પદો દ્વારા ચૌદ માર્ગણાઓના એક એક અક્ષર ભેદનું પ્રરૂપણ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૭૫ : પ્રતિપત્તિ-સમાસ શ્રુતજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : પ્રતિપત્તિશ્રુતજ્ઞાનથી ઉપર અને અનુયોગ શ્રુતજ્ઞાનથી નીચે એક અક્ષર વધવાથી જેટલા ભેદ થાય તે બધા પ્રતિપત્તિસમાસ શ્રુતજ્ઞાન છે.

પ્રશ્ન ૭૬ : અનુયોગ સમાસ શ્રુતજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ઉત્કૃષ્ટ પ્રતિપત્તિ સમાસમાં એક અક્ષર ઉમેરવાથી અનુયોગ શ્રુતજ્ઞાન થાય છે. અનુયોગ-શ્રુતજ્ઞાનના પદોથી ચૌદેય માર્ગણાઓનું પૂર્ણ પ્રરૂપણ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૭૭ : અનુયોગ સમાસ શ્રુતજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અનુયોગસમાસથી ઉપર અને પ્રાભુતશ્રુતજ્ઞાનથી નીચે એક એક અક્ષર વધારવાથી જેટલા ભેદ થાય છે તે બધાને અનુયોગસમાસ શ્રુતજ્ઞાન કહે છે.

પ્રશ્ન : ૭૮ : પ્રાભૂતપ્રાભૂત શ્રુતજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ઉત્કૃષ્ટ અનુયોગસમાસ શ્રુતજ્ઞાનમાં એક અક્ષર વધવાથી પ્રાભૂત-પ્રાભૂત શ્રુતજ્ઞાન થાય છે.

પ્રશ્ન ૭૯ : પ્રાભૂતપ્રાભૂત શ્રુતજ્ઞાનજ્ઞાનમાં કેટલા અનુયોગ છે ?

ઉત્તર : પ્રાભૂતપ્રાભૂત શ્રુતજ્ઞાનમાં સંખ્યાત અનુયોગ છે.

પ્રશ્ન ૮૦ : પ્રાભૂતપ્રાભૂત સમાસ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : પ્રાભૂત-પ્રાભૂતથી ઉપર અને પ્રાભૂતથી નીચે એક એક અક્ષર વધારવાથી જેટલાં ભેદ થાય તે બધાને પ્રાભૂતપ્રાભૂત સમાસ કહે છે.

પ્રશ્ન ૮૧ : પ્રાભૂત-શ્રુતજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ઉત્કૃષ્ટ પ્રાભૂતપ્રાભૂત સમાસથી ઉપર એક અક્ષર વધવાથી પ્રાભૂત-શ્રુતજ્ઞાન થાય છે.

પ્રશ્ન ૮૨ : પ્રાભૂત સમાસ શ્રુતજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : પ્રાભૂત શ્રુતજ્ઞાનથી ઉપર અને વસ્તુશ્રુતજ્ઞાનથી નીચે એક અક્ષર વધવાથી જેટલાં ભેદ થાય તેટલા બધા પ્રાભૂત સમાસ શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૮૩ : વસ્તુ શ્રુતજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ઉત્કૃષ્ટ પ્રાભૂત સમાસથી ઉપર એક - એક અક્ષર વધારવાથી વસ્તુશ્રુતજ્ઞાન થાય છે.

પ્રશ્ન ૮૪ : વસ્તુ-શ્રુતજ્ઞાનમાં કેટલા પ્રાભૂત હોય છે ?

ઉત્તર : વસ્તુ-શ્રુતજ્ઞાનમાં વીસ પ્રાભૂત હોય છે.

પ્રશ્ન ૮૫ : વસ્તુસમાસ શ્રુતજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : વસ્તુશ્રુતજ્ઞાનથી ઉપર અને પૂર્વશ્રુતજ્ઞાનથી

નીચે એક એક અક્ષર વધવાથી જેટલા ભેદ થાય તે બધાને વસ્તુસમાસ શ્રુતજ્ઞાન કહે છે.

પ્રશ્ન ૮૬ : પૂર્વશ્રુતજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ઉત્કૃષ્ટ વસ્તુસમાસમાં એક અક્ષર વધવાથી પૂર્વશ્રુતજ્ઞાન થાય છે

પ્રશ્ન ૮૭ : પૂર્વસમાસ શ્રુતજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : પૂર્વશ્રુતજ્ઞાનથી ઉપર બંધાં સુધી લોક ગિન્દુસાર નામનું ચૌદમું પૂર્વ પુરૂં થઈ જાય ત્યાં સુધી એક એક અક્ષર વધારવાથી જેટલાં ભેદ થાય તે સર્વ પૂર્વસમાસ શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૮૮ : ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વસમાસથી ઉપર કોઈ શ્રુતજ્ઞાન હોય છે ?

ઉત્તર : ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વસમાસથી ઉપર (વધારે) પણ શ્રુતજ્ઞાન હોય છે.

પ્રશ્ન ૮૯ : તેા ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વસમાસથી ઉપરના શ્રુતજ્ઞાનને શ્રુતજ્ઞાનના ઉપર્યુક્ત ભેદોમાં જુદા નામથી કેમ ન બતાવ્યું ?

ઉત્તર : ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વસમાસથી ઉપર જેટલું શ્રુતજ્ઞાન રહી જાય છે એ બધું એક દ્રવ્ય શ્રુતપદ જેટલું પણ નથી. તેથી આ પ્રક્રિયામાં તેનો અલગ ભેદ કરીને બતાવ્યું નથી.

પ્રશ્ન ૯૦ : આ બાકી રહેલા શ્રુતજ્ઞાનને કયા નામથી ઓળખવામાં આવે છે ?

ઉત્તર : બાકી રહેલા શ્રુતજ્ઞાનનું નામ અંગબાહ્ય છે તેમાં સામાયિક આદિ ચૌદ વિષયોનું વર્ણન છે.

પ્રશ્ન ૯૧ : વિષયવારની અપેક્ષાથી અક્ષરાત્મક શ્રુતજ્ઞાનના કેટલા ભેદ છે

ઉત્તર : વિષયવારની અપેક્ષાથી શ્રુતજ્ઞાનના મૂળ બે લેહ છે (૧) અંગબાહ્ય (૨) અંગપ્રવિષ્ટ.

પ્રશ્ન ૯૨ : અંગબાહ્યના કેટલા લેહ છે ?

ઉત્તર : અંગબાહ્યના ૧૪ (ચૌદ) લેહ છે :

(૧) સામાયિક (૨) ચતુર્વિંશતિસ્તવ (૩) વન્દના (૪) પ્રતિકમણુ (૫) વૈનયિક (૬) કૃતિકર્મ (૭) દશમૈકાલિક (૮) ઉત્તરાધ્યયન (૯) કલ્પવ્યવહાર (૧૦) કલ્પ્યાકલ્પ્ય (૧૧) મહાકલ્પ્ય (૧૨) પુંડરીક (૧૩) મહાપુંડરીક (૧૪) નિષિધિકા

પ્રશ્ન ૯૩ : 'સામાયિક' નામના અંગબાહ્ય શ્રુતજ્ઞાનમાં શેનું વર્ણન અથવા જ્ઞાન છે ?

ઉત્તર : સામાયિક શ્રુતાંગમાં નામ, સ્થાપના, દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ એ છ પદ્ધતિ દ્વારા સમતાભાવના વિધાનનું વર્ણન છે.

પ્રશ્ન ૯૪ : ચતુર્વિંશતિસ્તવ શ્રુતાંગમાં શેનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : ચોપ્રીસ તીર્થકરોનાં નામ, અવગાહના, કલ્યાણક, અતિશય અને તેમની વન્દનાવિધિ અને વન્દના ક્ષણનું વર્ણન આ શ્રુતાંગમાં છે.

પ્રશ્ન ૯૫ : વન્દના નામના શ્રુતાંગમાં શેનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : જિનેન્દ્રદેવની અને જિનેન્દ્રદેવના અવલંબનથી જિનાલયની વન્દનાની વિધિનું વર્ણન વન્દના નામના અંગબાહ્ય શ્રુતજ્ઞાનમાં છે.

પ્રશ્ન ૯૬ : પ્રતિકમણુ નામના શ્રુતાંગમાં કયા વિષયનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : દૈવસિક, રાત્રિક, પાક્ષિક, ચાતુર્માસિક, સાંવસરિક, ઐર્યાપથિક અને ઔત્તમાર્થિક આ સાત પ્રકારના પ્રતિક્રમણોને કાળ અને શક્તિ અનુસાર કરવાની વિધિનું વર્ણન છે.

પ્રશ્ન ૯૭ : વૈનયિક નામના અંગબાહ્ય શ્રુતજ્ઞાનમાં શેનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : આ શ્રુતાંગમાં જ્ઞાનવિનય, દર્શનવિનય, ચારિત્ર વિનય અને ઉપચાર વિનય એમ ચાર પ્રકારના વિનયોનું વર્ણન છે.

પ્રશ્ન ૯૮ : કૃતિકર્મ નામના શ્રુતાંગમાં શેનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ એ પાંચ પરમેષ્ઠિયોની પૂજાવિધિનું વર્ણન કૃતિકર્મ નામના અંગબાહ્ય શ્રુતજ્ઞાનમાં કરેલું છે.

પ્રશ્ન ૯૯ : દશવૈકાલિક શ્રુતાંગમાં શેનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : દસ વિશિષ્ટ કાળોમાં થવાવાળી વિશેષતા તથા મુનિજનોનાં આચરણની વિધિનું વર્ણન દશવૈકાલિક શ્રુતમાં છે.

પ્રશ્ન ૧૦૦ : ઉત્તરાધ્યયન શ્રુતાંગમાં શેનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : કેવી રીતે ઉપસર્ગ સહન કરવા કેવી રીતે પરિષદ સહન કરવા વગેરે અનેક પ્રશ્નોના ઉત્તર તેમાં આપવામાં આવ્યા છે.

પ્રશ્ન ૧૦૧ : કલ્પવ્યવહાર નામના શ્રુતાંગમાં કોનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : સાધુઓના કલ્પ્ય એટલે યોગ્ય આચરણોમાં વ્યવહારનું એટલે કે સાધુ-આચરણનું કલ્પ્યવ્યવહારમાં વર્ણન છે.

પ્રશ્ન ૧૦૨ : કલ્પ્યાકલ્પ્ય શ્રુતાંગમાં કયા વિષયનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અનુસાર મુનિઓને માટે આ યોગ્ય છે અને આ અયોગ્ય છે એ રીતે બધા કલ્પ્ય અને અકલ્પ્યોનું આ શ્રુતાંગમાં વર્ણન છે.

પ્રશ્ન ૧૦૩ : મહાકલ્પ્ય નામના અંગબાહ્ય શ્રુતમાં શેનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : કાળ અને સંહનનની અનુકુળતાની પ્રધાનતાથી સાધુઓના યોગ્ય દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર આદિનું વર્ણન આ શ્રુતાંગમાં છે.

પ્રશ્ન ૧૦૪ : પુણ્ડરીક નામના બાહ્યશ્રુતમાં શેનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : આ શ્રુતાંગમાં ચાર પ્રકારના દેવોમાં ઉત્પત્તિના કારણરૂપ પૂજા, દાન, તપ, વ્રત આદિ અનુષ્ઠાનોનું વર્ણન છે.

પ્રશ્ન ૧૦૫ : મહાપુણ્ડરીક નામના શ્રુતાંગમાં કયા વિષયનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : આ શ્રુતાંગમાં ઈન્દ્રો અને પ્રતીન્દ્રોમાં ઉત્પત્તિના કારણભૂત વિશિષ્ટ તપોના અનુષ્ઠાનનું વર્ણન છે.

પ્રશ્ન ૧૦૬ : નિષિદ્ધિકા નામના શ્રુતાંગમાં કયા વિષયનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : દોષોના નિરાકરણમાં સમર્થ અનેક પ્રકારના પ્રાયશ્ચિતોનું વર્ણન નિષિદ્ધિકા નામના બાહ્યશ્રુતમાં છે.

પ્રશ્ન ૧૦૭ : અંગપ્રવિષ્ટ (જ્ઞાન) ના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર : અંગપ્રવિષ્ટના બાર ભેદ છે.

(૧) આચારાંગ (૨) સૂત્રકૃતાંગ (૩) સ્થાનાંગ (૪) સમ-
વાયાંગ (૫) વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ (૬) જ્ઞાતૃકથાંગ (૭) ઉપાસકાધ્યયનાંગ
(૮) અંતઃકૃદશાંગ (૯) અનુત્તરોપપાદિકદશાંગ (૧૦) વિપાકસૂત્રાંગ
(૧૧) પ્રશ્નવ્યાકરણાંગ (૧૨) દ્રષ્ટિવાદાંગ.

આ બાર અંગોમાં સૌથી વિશેષ વિસ્તારવાળું દ્રષ્ટિવાદ
અંગ છે, એના પણ અનેક ભેદ પ્રભેદ છે.

પ્રશ્ન ૧૦૮ : દ્રષ્ટિવાદ અંગના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર : દ્રષ્ટિવાદ અંગના પાંચ ભેદ છે. (૧) પ્રથમાનુ-
યોગ (૨) સ્વાધ્યાય (૩) સૂત્ર (૪) ચૂલિકા (૫) પૂર્વ. આમાં
વળી પરિકર્મ, ચૂલિકા અને પૂર્વના અનેક ભેદ છે.

પ્રશ્ન ૧૦૯ : પરિકર્મના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર : પરિકર્મના પાંચ ભેદ છે. (૧) ચન્દ્રપ્રજ્ઞપ્તિ
(૨) સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ (૩) જમ્બુદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ (૪) દ્વીપસાગરપ્રજ્ઞપ્તિ
(૫) વ્યાખ્યા પ્રજ્ઞપ્તિ.

પ્રશ્ન ૧૧૦ : ચૂલિકાના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર : ચૂલિકાના પાંચ ભેદ છે. (૧) જળગતા (૨)
સ્થળગતા (૩) માયાગતા (૪) આકાશગતા (૫) રૂપગતા.

પ્રશ્ન ૧૧૧ : પૂર્વના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર : પૂર્વના ચૌદ ભેદ છે :-

(૧) ઉત્પાદપૂર્વ (૨) આગ્રાયણીપૂર્વ (૩) વીર્યાનુવાદપૂર્વ
(૪) અસ્તિનાસ્તિપ્રવાદપૂર્વ (૫) જ્ઞાનપ્રવાદપૂર્વ (૬) સત્યપ્રવાદપૂર્વ
(૭) આત્મપ્રવાદપૂર્વ (૮) કર્મપ્રવાદપૂર્વ (૯) પ્રત્યાખ્યાનવાદપૂર્વ
(૧૦) વિદ્યાનુવાદપૂર્વ (૧૧) કલ્યાણુવાદપૂર્વ (૧૨) પ્રાણુવાદપૂર્વ
(૧૩) ક્રિયાવિશાળપૂર્વ (૧૪) લોકખિન્દુસારપૂર્વ

પ્રશ્ન ૧૧૨ : પરિમાણની અપેક્ષાથી કહેલાં અઢાર પ્રકારના અક્ષરાત્મક શ્રુતજ્ઞાનમાંથી કયા લેદોનો કયા અંગ પૂર્વ આદિમાં સમાવેશ થાય છે ?

ઉત્તર : ચૌદ પૂર્વોને છોડીને બાકીનું શ્રુતજ્ઞાન વસ્તુસમાંસ પર્યન્તના સોળ લેદોમાં સમાવેશ પામી નય છે, ન્યારે ચૌદ પૂર્વો, પૂર્વશ્રુતજ્ઞાન અને પૂર્વસમાંસશ્રુતજ્ઞાનમાં સમાવેશ પામે છે.

પ્રશ્ન ૧૧૩ : આચારાંગમાં કેટલા પદ છે અને શેનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : એમાં મુનિઓના આચારનું વર્ણન છે, જેમ કે તેમણે કેવી રીતે સમસ્ત આચરણ કરવું, યત્નપૂર્વક ભાષણ કરવું, યત્નપૂર્વક આહાર-વિહાર કરવો વગેરે આ અંગમાં આઠ હજાર પદ છે. એક પદમાં ૧૬૩૪૮૩૭૮૮૮ અક્ષર હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૧૪ : સૂત્રકૃતાંગમાં કેટલાં પદ છે અને શેનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : સૂત્રકૃતાંગમાં ૩૬ હજાર પદ છે. આ અંગમાં સૂત્રો દ્વારા જ્ઞાન વિનય આદિ અધ્યયન ક્રિયા, કલ્યાણકલ્યાણ આદિ વ્યવહારધર્મક્રિયા અને સ્વસમય અને પરસમયના સ્વરૂપનું વર્ણન છે.

પ્રશ્ન ૧૧૫ : સ્થાનાંગમાં કેટલાં પદ છે અને શેનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : સ્થાનાંગમાં ૪૨ હજાર પદ છે. આ અંગમાં પ્રત્યેક દ્રવ્યોના એક, બે, ત્રણ આદિ અનેક લેદ, વિકલ્પોનું વર્ણન છે. જેમ કે જીવ એક છે, જીવ બે પ્રકારે છે. મુક્ત અને સંસારી. જીવના ત્રણ લેદ છે. કર્મમુક્ત, જીવનમુક્ત, સંસારી વગેરે.

પ્રશ્ન ૧૧૬ : સમવાયાંગમાં કેટલા પદ છે અને શેનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : આમાં એક લાખ ચોસઠ હજાર પદ છે. આ અંગમાં સરખાં વિસ્તારવાળા, સરખા ધર્મવાળા, સરખી સંખ્યાવાળા જે જે પદાર્થો છે તે બધાનું વર્ણન છે, જેમ કે ૪૫ લાખ ચોબનવાળા પાંચ પદાર્થ છે, અઢી-ઢીપ, સિદ્ધક્ષેત્ર ઇત્યાદિ.

પ્રશ્ન ૧૧૭ : વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિ અંગમાં કેટલા પદ છે અને શેનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : આ અંગમાં બે લાખ, અઠ્ઠાવીસ હજાર પદ છે. એમાં સાઠ હજાર (૬૦,૦૦૦) પ્રશ્ન અને ઉત્તર છે, જેમ કે જીવ નિત્ય છે કે અનિત્ય ? જીવ વકતત્ય છે કે અવ્યક્તત્વ વગેરે.

પ્રશ્ન ૧૧૮ : જ્ઞાતૃધર્મકથાંગમાં કેટલાં પદ છે અને શેનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : આમાં પાંચ લાખ છપ્પન હજાર પદ છે. તેમાં વસ્તુઓના સ્વભાવ, તીર્થકરોનું માહાત્મ્ય, દીવ્યધ્વનિના સમય અને સ્વરૂપ, ગણુધર આદિ મુખ્ય જ્ઞાતાઓની કથાનું વર્ણન છે.

પ્રશ્ન ૧૧૯ : ઉપાસકાધ્યયનાંગમાં કેટલાં પદ છે અને શેનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : આમાં અગીયાર લાખ સત્તર હજાર પદ છે. તેમાં શ્રાવકોની પ્રતિમા (પડિયા), આચરણ અને ક્રિયાકાંડોનું વર્ણન છે. શ્રાવકોચિત મંત્રોનું પણ આમાં જ વર્ણન છે.

પ્રશ્ન ૧૨૦ : અંતઃકૃદ્દશાંગમાં કેટલાં પદ છે અને શેનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : આમાં તેવીસ લાખ અઠ્ઠાવીસ હજાર પદ છે, અને તેમાં અંતઃકૃત કેવળીયોનું વર્ણન છે, જેઓ પ્રત્યેક તીર્થંકરોના તીર્થમાં દસ, દસ મુનિઓ ઘોર ઉપસર્ગ સહન કરીને અંતમાં સમાધિ દ્વારા સંસારના અંતને પ્રાપ્ત થયા છે.

પ્રશ્ન ૧૨૧ : અનુત્તરોપપાદિકદશાંગમાં કેટલા પદ છે અને શેનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : આમાં ૯૨ લાખ ૪૪ હજાર પદ છે. તેમાં પ્રત્યેક તીર્થંકરના તીર્થમાં થવાવાળા તે તે દશ-દશ મુનિઓનું વર્ણન છે કે જેઓ ઘોર ઉપસર્ગ સહન કરીને. સમાધિ સહિત પ્રાણ છોડીને વિજ્યાદિક અનુત્તર વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થયા છે.

પ્રશ્ન ૧૨૨ : પ્રશ્નવ્યાકરણમાં કેટલા પદ છે અને શેનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : આમાં ૯૩ લાખ ૧૬ હજાર પદ છે. તેમાં અનેક પ્રશ્નો દ્વારા ત્રણ કાળ સંબંધી ધનધાન્ય આદિ લાભ, અલાભ, સુખ દુઃખ, જીવન મરણ જ્ય-પરાજ્ય આદિ ફળોનું વર્ણન છે.

પ્રશ્ન ૧૨૩ : વિપાકસૂત્રમાં કેટલાં પદ છે અને શેનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : આમાં એક કરોડ ચોરાસી લાખ પદ છે, અને તેમાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અનુસાર શુભ-અશુભ કર્મોના તીવ્ર ભેદ આદિ અનેક પ્રકારના (ફળ) વિપાકનું વર્ણન છે.

પ્રશ્ન ૧૨૪ : દ્રષ્ટિવાદ અંગમાં કેટલાં પદ છે અને શેનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : આ આંગમાં ૧૦૮ કરોડ, ૬૮ લાખ, ૫૬

હુબર પાંચ પદ છે. તેમાં ૩૬૩ મિથ્યામતોનું વર્ણન અને નિરાકરણ છે. લોક, દ્રવ્ય, મંત્ર, વિદ્યા, કથાઓ, કથાઓ વગેરેનું પણ વર્ણન છે.

પ્રશ્ન ૧૨૫ : પ્રથમાનુયોગમાં કેટલાં પદ છે અને શેનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : આમાં પાંચ હુબર પદ છે. તેમાં તીર્થંકર, ચક્રવર્તી, નારાયણ, બળભદ્ર અને પ્રતિનારાયણોની કથાઓ અને તેમના સંબંધી ઉપકથાઓનું વર્ણન છે.

પ્રશ્ન ૧૨૬ : પરિકર્મમાં કેટલા પદ છે અને શેનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : આમાં ૧ કરોડ, ૮૧ લાખ પાંચ હુબર (૫ હુબર) પદ છે. તેમાં ભૂવલય આદિના સંબંધમાં ગણિતના કરણસૂત્રોનું વર્ણન છે. તેના ચન્દ્રપ્રજ્ઞપ્તિ આદિ જે પાંચ લેદ છે એના વર્ણનમાં તેના પદો અને વિષયોનું વિવરણ કરાશે.

પ્રશ્ન ૧૨૭ : ચન્દ્રપ્રજ્ઞપ્તિમાં કેટલાં પદ છે અને શેનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : ચન્દ્રપ્રજ્ઞપ્તિમાં ૩૬ લાખ પાંચ હુબર પદ છે અને તેમાં ચન્દ્ર ઈન્દ્રના વિમાન પરિવાર, આયુ, ગમન આદિનું વર્ણન છે, તેમ જ ચન્દ્ર વિમાનના પૂર્ણચંદ્ર, અર્ધચંદ્ર કેવી રીતે થાય છે તે વિષયોનું વર્ણન પણ છે.

પ્રશ્ન ૧૨૮ : સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિમાં કેટલાં પદ છે અને શેનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : આ પરિકર્મમાં પાંચ લાખ ત્રણ હુબર પદ

છે. અને તેમાં સૂર્ય-પ્રતીન્દ્રના વિમાન, પરિવાર, આયુ, ગમન ગ્રહણ આદિ બધી બાબતોનું વર્ણન છે.

પ્રશ્ન ૧૨૯ : જમ્બુદ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિમાં કેટલાં પદ છે અને શેનું વર્ણન છે

ઉત્તર : આ પરિકર્મમાં ત્રણ લાખ પચીસ હજાર પદ છે અને તેમાં જમ્બુદ્વીપના ક્ષેત્ર, કુલાચલ, હૃદ, મેરૂ, વેદિકા વન, અકૃત્રિમ-ચૈત્યાલય, વ્યતન્તરોનાં આવાસ, મહાન નદીઓ આદિનું વર્ણન છે.

પ્રશ્ન ૧૩૦ : દ્વીપસાગરપ્રજ્ઞપ્તિમાં કેટલાં પદ છે અને શેનું વર્ણન છે?

ઉત્તર : આમાં પર લાખ ૩૬ હજાર પદ છે, તેમાં અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રોનો વિસ્તાર, રચના, અકૃત્રિમ ચૈત્યાલય આદિનું વર્ણન છે.

પ્રશ્ન ૧૩૧ : વ્યાખ્યાપ્રજ્ઞપ્તિમાં કેટલાં પદ છે અને તેમાં શેનું વર્ણન છે?

ઉત્તર : આમાં રૂપી-અરૂપી દ્રવ્ય, જીવ અજીવ દ્રવ્ય અનન્તર સિદ્ધ પરંપરા સિદ્ધ વગેરે અનેક પદાર્થોનું વ્યાખ્યાન છે. આમાં ૮૪ લાખ ૩૬ હજાર પદ છે.

પ્રશ્ન ૧૩૨ : સૂત્ર નામના દ્રષ્ટિવાદઅંગના લેહમાં કેટલા પદ છે અને શેનું વર્ણન છે?

ઉત્તર : આમાં ૮૮ લાખ પદ છે. તેમાં ૩૬૩ મિથ્યામતોનું વિશેષ વિવરણ છે અને તે સમસ્ત પૂર્વપક્ષોનું નિરાકરણ છે. ન્યાયશાસ્ત્રોની મૂળ ઉત્પત્તિ આ સૂત્ર નામના દ્રષ્ટિવાદના અંગમાંથી થઈ છે.

પ્રશ્ન ૧૩૩ : ચૂલિકામાં કેટલા પદ છે અને શેતુ વર્ણન છે ?

ઉત્તર : આમાં જલગતા આદિ પાંચ ભેદોના પ્રત્યેકના ૨૦૬૮૬૨૦૦ પદ છે, અને પાંચેયના પદોનો સરવાળો ૧૦૪૬૪૬૦૦૦ થાય છે. ચૂલિકામાં (બધા મળીને) કુલ આટલાં પદ છે. આ ભેદોના વિષયના વિવરણમાં ચૂલિકાના વિષયનું વર્ણન આવી જશે.

પ્રશ્ન ૧૩૪ : જલગતા ચૂલિકામાં શેતુ વર્ણન છે ?

ઉત્તર : જળમાં (પાણીમાં) અથવા જળ ઉપર કેવી રીતે ચાલી શકાય, અગ્નિનું સ્તંભન, લક્ષણ કેવી રીતે થઈ શકે. અગ્નિપ્રવેશ અથવા અગ્નિ ઉપર કેવી રીતે ઘેસાય એ બધી બાબતો (સિદ્ધ) કરનારા મંત્ર, તંત્ર, તપસ્યાઓ વગેરેનું આમાં વર્ણન છે.

પ્રશ્ન ૧૩૫ : સ્થળગતા ચૂલિકામાં કઈ બાબતનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : આમાં તે પ્રકારના મંત્ર-તંત્ર આદિનું વર્ણન છે જેના પ્રભાવથી મેઝ, પર્વત, ભૂમિ વગેરેમાં પ્રવેશ થાય શીઘ્રગમન વગેરે સિદ્ધ થઈ શકે.

પ્રશ્ન ૧૩૬ : માયાગતા ચૂલિકામાં કઈ બાબતનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : અદ્ભૂત માયાવાળી બાબતો બતાવવી, જે વસ્તુ અહીં નથી તેને તુરત જ હાજર કરવી, કોઈની ગુપ્ત વસ્તુને બતાવી દેવી વગેરે ઈન્દ્રબળ-સંબંધી વાતોનું આમાં વર્ણન છે.

પ્રશ્ન ૧૩૭ : આકાશગતા ચૂલિકામાં શેતુ વર્ણન છે ?

ઉત્તર : આમાં તેવા મંત્રતાંત્ર વગેરેનું વર્ણન છે જેના પ્રભાવથી વિવિધ પ્રકારે આકાશમાં ગમન થઈ શકે.

પ્રશ્ન ૧૩૮ : રૂપગતા ચૂલિકામાં શેતુ વર્ણન છે ?

ઉત્તર : આમાં સિંહ, બળદ વગેરે અનેક પ્રકારના રૂપ ધારણ કરવામાં કારણભૂત મંત્ર તાંત્ર આદિનું વર્ણન છે.

પ્રશ્ન ૧૩૯ : પૂર્વ નામના દ્રષ્ટિવાદ અંગમાં કેટલાં પદ છે અને શેતુ વર્ણન છે ?

ઉત્તર : અધાય પૂર્વોમાં થઈને ૯,૫૫,૦૫૦૦૦ પદ છે. આમાં ઉત્પાદપૂર્વ આદિ ચૌદ ભેદ છે. એના વિષયોના વિવરણમાં પૂર્વના વિષયોનું જ્ઞાન થઈ જશે.

પ્રશ્ન ૧૪૦ : ઉત્પાદપૂર્વમાં કેટલાં પદ છે અને શેતુ વર્ણન છે ?

ઉત્તર : આમાં એક કરોડ પદ છે. તેમાં પ્રત્યેક પદાર્થના ઉત્પાદ, વ્યય, ક્રુવ અને તેના સંયોગી ધર્મોનું વર્ણન છે.

પ્રશ્ન ૧૪૧ : આગ્રાયાણીપૂર્વમાં કેટલાં પદ છે અને શેતુ વર્ણન છે ?

ઉત્તર : આમાં ૯૬ લાખ પદ છે અને તેમાં પાંચ અસ્તિકાય, છ દ્રવ્ય, સાત તત્ત્વ, સાતસો સુનય, સાતસો દુર્નય આદિનું વર્ણન છે. આ વિષય દ્વાદશાંગનો એક મુખ્ય વિષય છે.

પ્રશ્ન ૧૪૨ : વીર્યાનુવાદપૂર્વમાં કેટલાં પદ છે અને કઈ બાબતોનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : આ પૂર્વમાં ૭૦ લાખ પદ છે, તેમાં આત્માની શક્તિ, પરપદાર્થની શક્તિ, દ્રવ્ય-શુણ્ણ પર્યાયની શક્તિ,

કાળની શક્તિ તપસ્થાની શક્તિ વગેરે અનેક પ્રકારની શક્તિઓનું વર્ણન છે.

પ્રશ્ન ૧૪૩ : અસ્તિનાસ્તિપ્રવાહપૂર્વમાં શેનું વર્ણન છે અને કેટલાં પદ છે ?

ઉત્તર : આ પૂર્વમાં સ્યાત-અસ્તિ, સ્યાત-નાસ્તિ, સ્યાત-અવક્રતવ્ય આદિ સપ્તભાંગીનું વર્ણન છે. જેનાથી દ્રવ્યના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે. આમાં ૬૦ લાખ પદ છે.

પ્રશ્ન ૧૪૪ : જ્ઞાનપ્રવાહ પૂર્વમાં કઈ બાબતોનું વર્ણન છે અને તેમાં કેટલાં પદ છે ?

ઉત્તર : આ પૂર્વમાં પાંચેય જ્ઞાન અને ત્રણેય મિથ્યાજ્ઞાનોનું સ્વરૂપ, ભેદ, વિષય, ક્ષણ વગેરેનું વર્ણન છે. આમાં ૯૯,૯૯,૯૯૯ પદ છે. (એક કરોડમાં એક પદ ઓછું)

પ્રશ્ન ૧૪૫ : સત્યપ્રવાહપૂર્વમાં કઈ બાબતોનું વર્ણન છે અને તેમાં કેટલાં પદ છે ?

ઉત્તર : શબ્દોચ્ચારણના આઠ સ્થાન, બાર પ્રકારની ભાષા, દશ પ્રકારના સત્યવચન, અનેક અસત્ય વચન, વચનશુદ્ધિ, મૌન, વગેરે અનેક વચન-સંબંધી વિષયોનું વર્ણન છે. આમાં એક કરોડ છ પદ છે.

પ્રશ્ન ૧૪૬ : આત્મપ્રવાહપૂર્વમાં કઈ બાબતોનું વર્ણન છે અને તેમાં કેટલાં પદ છે ?

ઉત્તર : આમાં આત્માસંબંધી વિષયોનું વર્ણન છે જેમ કે આત્મા શું કરે છે, શેનો ભોક્તા છે, આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ શું છે વગેરે. આમાં ૨૬ કરોડ પદ છે.

પ્રશ્ન ૧૪૭ : કર્મપ્રવાહપૂર્વમાં શેતું વર્ણન છે અને તેમાં કેટલા પદ છે ?

ઉત્તર : આમાં કર્મની અનેક અવસ્થાઓનું વર્ણન છે, જેમ કે કર્મના મૂળ ભેદ કેટલાં છે ? ઉત્તરભેદ કેટલાં છે ? અંધ, ઉદય ઉદીરણા કેવી રીતે થાય છે. આમાં ૧ કરોડ ૮૦ લાખ પદ છે.

પ્રશ્ન ૧૪૮ : પ્રત્યાખ્યાનપૂર્વમાં કઈ બાબતનું વર્ણન છે અને તેમાં કેટલાં પદ છે ?

ઉત્તર : આમાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ ભાવ અને પુરૂષના સહનન અનુસાર સદોષ-વસ્તુનો ત્યાગ, ઉપવાસવિધાન, વ્રત આદિનું વર્ણન છે. આમાં ૮૪ લાખ પદ છે.

પ્રશ્ન ૧૪૯ : વિદ્યાનુવાદ પૂર્વમાં કઈ બાબતનું વર્ણન છે અને તેમાં કેટલાં પદ છે ?

ઉત્તર : વિદ્યાનુવાદમાં અંગુષ્ઠપ્રસેન આદિ ૭૦૦ અદ્યપવિદ્યા અને શેડિણી આદિ ૫૦૦ મહાવિદ્યાઓનું સ્વરૂપ, સામર્થ્ય સાધનવિધિ અને મંત્ર-તંત્ર તથા સિદ્ધ વિદ્યાઓના ક્ષણનું વર્ણન છે. આમાં ૧ કરોડ ૧૦ લાખ પદ છે.

પ્રશ્ન ૧૫૦ : કલ્યાણુવાદપૂર્વમાં કેટલાં પદ છે અને તેમાં શેતું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : આ પૂર્વમાં ૨૬ કરોડ પદ છે, અને તેમાં તીર્થકરોના પચકલ્યાણુકોનું, સોળકારણુભાવનાઓનું ગ્રહણ, શુકન વગેરેના ક્ષણોનું વર્ણન છે.

પ્રશ્ન ૧૫૧ : પ્રાણાનુવાદપૂર્વમાં કઈ બાબતનું વર્ણન છે અને તેમાં કેટલાં પદ છે ?

ઉત્તર : આમાં આયુર્વેદ સંબંધી ચિકિત્સા, નાડીગતિ ઔષધિયોનાં ગુણુ-અવગુણુ વગેરે સર્વ વિષયોનું વર્ણન છે આમાં ૬૩ કરોડ પદ છે.

પ્રશ્ન ૧૫૨ : ક્રિયાવિશાળપૂર્વમાં કઈ યાગતનું વર્ણન છે અને તેમાં કેટલાં પદ છે ?

ઉત્તર : સંગીત, કાવ્ય, અલંકાર, કળા, શિલ્પવિજ્ઞાન, ગર્ભાધાનાદિ ક્રિયા વગેરે નિત્ય અને નૈમિત્તિક ક્રિયાઓનું આમાં વર્ણન છે. પદ ૯ કરોડ છે.

પ્રશ્ન ૧૫૩ : લોકખિન્દુસારપૂર્વમાં કેટલાં પદ છે અને એમાં શેનું વર્ણન છે ?

ઉત્તર : આ પૂર્વમાં ૧૨ કરોડ ૫૦ લાખ પદ છે. આમાં ત્રણે લોકનું સ્વરૂપ, મોક્ષનું સ્વરૂપ અને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાના કારણુ, ધ્યાન આદિનું વર્ણન છે.

પ્રશ્ન ૧૫૪ : પૂર્ણ શ્રુતજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : પૂર્ણ શ્રુતજ્ઞાન શ્રુતકેવળીને હોય છે. દ્વાદશાંગના પાઠી અને જ્ઞાતાતો ઈન્દ્ર, લોકાંતિકદેવ અને સર્વાર્થસિદ્ધિના દેવ પણ હોય છે; પરંતુ અંગબાહ્ય (જ્ઞાન) થી અપરિચિત હોવાને લીધે તેઓ શ્રુતકેવળી કહેવાતા નથી. શ્રુતકેવળી નિગ્રંથ સાધુ થઈ શકે છે.

પ્રશ્ન ૧૫૫ : શ્રુતજ્ઞાન શું સર્વથા પરોક્ષ જ હોય છે કે કોઈ પ્રકારે પ્રત્યક્ષ પણ હોઈ શકે છે ?

ઉત્તર : શબ્દાત્મક શ્રુતજ્ઞાન તો બધું પરોક્ષ જ છે. સ્વર્ગાદિ બાહ્ય વિષયોનું જ્ઞાન પણ પરોક્ષ જ છે. હું સુખ હું બાહ્યરૂપ છું, જ્ઞાનરૂપ છું આવું જ્ઞાન કથંચિત્ પરોક્ષ છે.

શુદ્ધાત્મભિમુખ સ્વસંવેદનરૂપ જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ છે, હા કેવળજ્ઞાનની અપેક્ષા પરોક્ષ (પણ) છે.

પ્રશ્ન ૧૫૬ : જે શ્રુતજ્ઞાન ક્વચિત્ પ્રત્યક્ષ છે તે “આચે પરોક્ષમ્” એ સૂત્રથી વિરોધ આવશે

ઉત્તર : “આચે પરોક્ષમ્” એ ઉત્સર્ગ કથન છે. જેમ મતિજ્ઞાન પરોક્ષ હોઈને પણ અપવાદરૂપે સાંવ્યવહારિકને પ્રત્યક્ષ પણ માન્યું છે, તેમ શ્રુતજ્ઞાન પરોક્ષ હોવા છતાં પણ અપવાદરૂપે અંતર્જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ માનવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૧૫૭ : અવધિજ્ઞાન કેને કહે છે?

ઉત્તર : અવધિજ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમથી અથવા વીર્યાંતરાયના ક્ષયોપશમથી, મૂર્ત વસ્તુને, આત્મશક્તિથી, એકદેશ પ્રત્યક્ષ જાણવું તેને અવધિજ્ઞાન કહે છે. અવધિ મર્યાદાને સૂચવે છે. જે, દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવની મર્યાદાને લઈને જાણે છે, તેને અવધિજ્ઞાન કહે છે. અવધિજ્ઞાનથી પહેલાનાં બધા જ્ઞાન પણ મર્યાદાની અંદરનું જ જાણી શકે છે.

પ્રશ્ન ૧૫૮ : આથી તો મન:પર્યયજ્ઞાન મર્યાદારહિત જાણવાવાળું થઈ જશે.

ઉત્તર : ના (એમ નથી) મન:પર્યયજ્ઞાન પણ અવધિજ્ઞાનથી પહેલાંનું જ્ઞાન છે, કારણ કે વાસ્તવમાં જ્ઞાનના નામનો ક્રમ આ છે. (૧) મતિજ્ઞાન (૨) શ્રુતજ્ઞાન (૩) મન:પર્યયજ્ઞાન (૪) અવધિજ્ઞાન (૫) કેવળજ્ઞાન

પ્રશ્ન ૧૫૯ : સૂત્રમાં અને ગાથામાં તો ‘મતિશ્રુતઅવધિ મન પર્યયકેવલાનિ જ્ઞાનમ્’ એમ ક્રમ આપ્યો છે.

ઉત્તર : મન:પર્યયજ્ઞાન ઋદ્ધિધારી, સંન્યાસી-મુનિને

જ હોય છે એ વિશેષ પ્રયોગન બતાવવા માટે મનઃપર્યયજ્ઞાન અવધિજ્ઞાન પછી અને કેવળજ્ઞાન પહેલાં કહેવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૧૬૦ : અવધિજ્ઞાનનો ખીલો પણ કાંઈ અર્થ છે ?

ઉત્તર : છે. અવારઘાનાદ્વચ્ચિઃ એ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે અવધિજ્ઞાનનો આ અર્થ પણ છે કે નીચે વિશેષ ક્ષેત્ર લઈને બાણે તે અવધિજ્ઞાન છે અવધિજ્ઞાનનું ક્ષેત્ર નીચે વિશેષ હોય છે અને ઉપર ઓછું હોય છે. પૂર્ણ-અવધિજ્ઞાનની વાત વિશેષ-પણે સમજવા યોગ્ય છે.

પ્રશ્ન ૧૬૧ : અવધિજ્ઞાનના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર : અવધિજ્ઞાનના બે ભેદ છે. (૧) ગુણપ્રત્યય અવધિજ્ઞાન (૨) ભવપ્રત્યય અવધિજ્ઞાન. ગુણપ્રત્યય અવધિજ્ઞાન મનુષ્ય-તિર્યંચનું કહેવાય છે. ભવપ્રત્યય અવધિજ્ઞાન દેવ-નારડીઓને હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૬૨ : અવધિજ્ઞાનના ખીલ પ્રકારે ભેદ છે ?

ઉત્તર : (ખીલ રીતે) અવધિજ્ઞાનના ત્રણ ભેદ છે.

(૧) દેશાવધિ (૨) પરમાવધિ (૩) સર્વાવધિ. દેશાવધિ ચારે ગતિમાં થઈ શકે છે. પરમાવધિ અને સર્વાવધિ મનુષ્યને જ અને તદ્ભવમોક્ષગામીને જ હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૬૩ : અવધિજ્ઞાનના ખીલ રીતે પણ ભેદ છે ?

ઉત્તર : અવધિજ્ઞાનના છ ભેદ છે : (૧) અનુગામી (૨) અનનુગામી (૩) વર્ધમાન (૪) હીયમાન (૫) અવસ્થિત (૬) અનવસ્થિત

પ્રશ્ન ૧૬૪ : આ બધા ભેદોનું સ્વરૂપ શું છે ?

ઉત્તર : આ બધા ભેદોનું સ્વરૂપ વગેરે બાણુવા માટે ગોમ્મટસાર, જીવકાંડ વગેરે સિદ્ધાંતગ્રંથો બેવા. આ ટીકામાં વિસ્તારભયથી લખવામાં આપ્યા નથી.

પ્રશ્ન ૧૬૫ : મન:પર્યાયજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે જ્ઞાન ઈન્દ્રિય અને મનની સહાયતા વિના આત્મશક્તિથી બીજાના મનમાં રહેલાં અથવા વિકલ્પગત રૂપી પદાર્થોને એકદેશ સ્પષ્ટ બાણુ તેને મન:પર્યાયજ્ઞાન કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૬૬ : શું મન:પર્યાયજ્ઞાન મનના અવલંબનથી પ્રગટ નથી થતું ?

ઉત્તર : મન:પર્યાયજ્ઞાનોપયોગ થવા પહેલાં ઇહામતિજ્ઞાન હોય છે અને ઇહામતિજ્ઞાન મનના અવલંબનથી પ્રગટ થાય છે એ રીતે મન:પર્યાયજ્ઞાનથી પહેલાં (ની અવસ્થામાં) તો મનનું અવલંબન હોય છે પરંતુ મન:પર્યાયજ્ઞાનોપયોગના સમયે મનનું અવલંબન છોડતું નથી.

પ્રશ્ન ૧૬૭ : મન:પર્યાયજ્ઞાનના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર : મન:પર્યાયજ્ઞાનના બે ભેદ છે : (૧) ઋણુમતિ-મન:પર્યાયજ્ઞાન (૨) વિપુલમતિમન:પર્યાયજ્ઞાન

પ્રશ્ન ૧૬૮ : ઋણુમતિ મન:પર્યાયજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે મન:પર્યાયજ્ઞાન બીજાના મનમાં રહેલી સરળ અને સીધી વાતોને બાણુ તે ઋણુમતિમન:પર્યાયજ્ઞાન છે.

પ્રશ્ન : ૧૬૯ : વિપુલમતિમન:પર્યાયજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે મન:પર્યાયજ્ઞાન બીજાના કુટિલ-મનમાં રહેલાને પણ, અર્ધચિંતિતને, ભવિષ્યમાં ચિંતવાશે તેને, ભૂતકાળમાં

ચિંતવી હતી તેને—વગેરે બાબતોને બાણે તેને વિપુલમતિ-
મનઃપર્યાયજ્ઞાન કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૭૦ : કેવળજ્ઞાન કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે સ્વતંત્રતાથી કેવળ આત્મશક્તિ દ્વારા ત્રિકાળવર્તી સમસ્ત પર્યાયો સહિત સમસ્ત દ્રવ્યોને સર્વપ્રત્યક્ષ બાણે તેને કેવળજ્ઞાન કહે છે. આ જ્ઞાન સર્વ પ્રકારે ઉપાદેયભૂત છે.

પ્રશ્ન ૧૭૧ : આ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિનું સાધન શું છે ?

ઉત્તર : નિજ શુદ્ધાત્મતત્ત્વના સમ્યગ્ શ્રદ્ધાન, જ્ઞાન અને આચરણરૂપ એકાગ્ર ધ્યાન કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિનું (કારણ) સાધન છે.

ઉત્થાનિકા : હવે, ઉક્ત જ્ઞાનોપયોગ અને દર્શનોપયોગના વર્ણનનો, નયોનો વિભાગ કરતા થકાં (આચાર્યભગવાન) ઉપસંહાર કરે છે.

**અદ્વ ચતુર્યાણ દંસણ સામણ્ણં જીવલક્ષણં મણિયં
વવહારા સુદ્ધણયા સુદ્ધં પુણ દંસણં ણાણં ॥૬॥**

અન્વય : વવહારા અદ્વ ણાણ ચતુ દંસણ સામણ્ણં જીવલક્ષણં
મણિયં, પુણ સુદ્ધણયા સુદ્ધં દંસણં ણાણં જીવલક્ષણં ॥

અર્થ : વ્યવહારનયથી આઠ પ્રકારના જ્ઞાન અને ચાર પ્રકારના દર્શન સામાન્યરૂપથી જીવનાં લક્ષણ કહેવામાં આપ્યા છે, પરંતુ શુદ્ધનયથી શુદ્ધ (નિરપેક્ષ) દર્શનજ્ઞાન જીવના લક્ષણ છે.

પ્રશ્ન ૧ : વ્યવહારનય કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે યુદ્ધિ પર્યાય, ભેદ, સંયોગને વિષય કરે એને વ્યવહારનય કહે છે.

પ્રશ્ન ૨ : આઠ પ્રકારનાં જ્ઞાન અને ચાર પ્રકારનાં દર્શન જીવના લક્ષણ વ્યવહારનયથી કેમ છે ?

ઉત્તર : કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન તો શુદ્ધ પર્યાય છે અને મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન અને મન:પર્યાયજ્ઞાન તથા ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન અને અવધિદર્શન તે અશુદ્ધ અર્થાત્ અપૂર્ણ પર્યાયો છે તેથી તેને જીવના લક્ષણ કહેવા વ્યવહારનયથી જ બની શકે છે.

પ્રશ્ન ૩ : કેવળજ્ઞાન-કેવળદર્શન કયા વ્યવહારનયથી જીવના લક્ષણ છે ?

ઉત્તર : કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન શુદ્ધ સદ્ભૂત વ્યવહારનયથી જીવના લક્ષણ છે. આ પ્રસંગમાં આ નયનું ખીજી નામ અનુપચરિત સદ્ભૂત વ્યવહારનય પણ છે. કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન નિરપેક્ષ પૂર્ણ સ્વાભાવિક શુદ્ધ પર્યાય છે.

પ્રશ્ન ૪ : મતિજ્ઞાન આદિ ચાર જ્ઞાન અને ચક્ષુદર્શન આદિ ત્રણ દર્શન કયા વ્યવહારનયથી જીવના લક્ષણ માનવામાં આવ્યા છે ?

ઉત્તર : મતિ, શ્રુત, અવધિ, મન:પર્યાય એ ચાર જ્ઞાન અને પહેલાં ત્રણ દર્શન અશુદ્ધ સદ્ભૂત વ્યવહારનયથી જીવના લક્ષણ કહ્યાં છે. આ નયનું ખીજી નામ ઉપચરિત સદ્ભૂત વ્યવહારનય પણ છે. આ જ્ઞાન, દર્શન, જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી યથાર્થરૂપે કંઈક પ્રગટ છે તેથી સદ્ભૂત છે પરંતુ કારણવશ અપૂર્ણ છે તેથી અશુદ્ધ અથવા ઉપચરિત છે, પર્યાયો છે તેથી વ્યવહારનયના વિષયો છે.

પ્રશ્ન ૫ : કુમતિ, કુશ્રુત, કુઅવધિજ્ઞાન કયા વ્યવહારનયથી જીવનાં લક્ષણ છે ?

ઉત્તર : આ કુજ્ઞાન ઉપચરિત સદ્ભૂત વ્યવહારનયથી જીવના લક્ષણ છે. આ મિથ્યાજ્ઞાન મિથ્યાત્વના ઉદયવશ હોય છે તેથી ઉપચરિત છે, વિકૃતભાવ છે તેથી અસદ્ભૂત છે અને ખર્ચાયો છે તેથી વ્યવહારનયના વિષયો છે.

પ્રશ્ન ૬ : આ સામાન્યપણે જીવના લક્ષણ છે એનો અર્થ શું ?

ઉત્તર : આ બાર પ્રકારનો ઉપયોગ, સમુદરૂપે, જીવના લક્ષણરૂપે કહેવામાં આવે છે, તેથી જો કે તે વ્યવહારનયથી કહેવામાં આવે છે તો પણ તે સંસારી કે મુક્ત જીવનુ લક્ષણ છે એવી વિવક્ષા નથી.

પ્રશ્ન ૭ : ઉપયોગ વિના તો જીવ રહેતો નથી, તો ખરી ઉપયોગ વ્યવહારનયમાં કેમ કહેવામાં આવ્યો ?

ઉત્તર : અર્થગ્રહણના વ્યાપારને ઉપયોગ કહે છે. આ ઉપયોગ, ભલે તે શુદ્ધ હોય તો પણ, એક સમયમાં જે જ્ઞાયકવૃત્તિ છે તે જ ખીજ સમયમાં હોતી નથી. ખીજ સમયે તે સમયની જોતાની ખીજ જ્ઞાયકવૃત્તિ હોય છે આ કારણથી ઉપયોગ જીવનું લક્ષણ વ્યવહારથી જ છે, કારણ કે ઉપયોગ મિત્રાણ ટકવાવાળો સ્વભાવ નથી.

પ્રશ્ન ૮ ઉપયોગ કેટલા પ્રકારે છે ?

ઉત્તર : ઉપયોગના ત્રણ પ્રકાર છે. (૧) શુદ્ધ (૨) શુભ (૩) અશુભ

પ્રશ્ન ૯ : શુદ્ધ-ઉપયોગ કયા રૂપે છે ?

ઉત્તર : કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન આ બે શુદ્ધ-ઉપયોગ છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : શુભ ઉપયોગ કયા રૂપે છે ?

ઉત્તર : મતિજ્ઞાનાદિક ચાર જ્ઞાન, અશુભદર્શનાદિક ત્રણ દર્શન તે શુભ ઉપયોગરૂપ છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : અશુભ ઉપયોગ કયા રૂપે છે ?

ઉત્તર : કુમતિજ્ઞાન, કુશ્રુતજ્ઞાન અને કુઅવધિજ્ઞાન એ ત્રણ કુજ્ઞાન અશુભ ઉપયોગરૂપ છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : શુદ્ધનય કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે અભિપ્રાય અખંડ, નિરપેક્ષ ત્રિકાળ-ટકનાર શુદ્ધ સ્વભાવને બાણે તેને શુદ્ધનય કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૩ : શુદ્ધ દર્શનનું તાત્પર્ય શું છે ?

ઉત્તર : શુદ્ધ દર્શન એટલે સહજદર્શનગુણ અથવા દર્શનસામાન્ય જે કમથી અનેક દર્શનોપયોગ પર્યાયરૂપે પરિણુમવા છતાં કોઈ દર્શનોપયોગરૂપ નથી બની જતો.

પ્રશ્ન ૧૪ : શુદ્ધ જ્ઞાનનું તાત્પર્ય શું ?

ઉત્તર : શુદ્ધ-જ્ઞાન એટલે જ્ઞાનસામાન્ય અથવા જે સહજજ્ઞાનગુણ કહેવાય છે. તે આ શુદ્ધ જ્ઞાન કમથી અનેક જ્ઞાનોપયોગરૂપ પરિણુમન કરવા છતાં પણ જ્ઞાનોપયોગરૂપ નથી બની જતું.

પ્રશ્ન ૧૫ : આ શુદ્ધ જ્ઞાન દર્શન શુદ્ધનયથી જીવના લક્ષણ કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર : શુદ્ધનય પર્યાયની અપેક્ષાથી રહિતપણે હોય છે. અને આ શુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શન પણ પર્યાયથી નિરપેક્ષપણે જ પ્રતિભાસિત થાય છે તેથી શુદ્ધ-જ્ઞાન અને શુદ્ધ દર્શન જીવનાં લક્ષણ શુદ્ધનયથી કહેવામાં આવ્યા છે.

પ્રશ્ન ૧૬ : ઉપર્યુક્ત ચાર નયોથી કહેવામાં આવેલા લક્ષણોમાંથી કયા નયથી વિવક્ષિત જીવના લક્ષણની દ્રષ્ટિ ઉપાદેય છે?

ઉત્તર : ઉક્ત ચાર પ્રકારના લક્ષણોમાંથી શુદ્ધનયથી જાણેલા જીવના લક્ષણની દ્રષ્ટિ ઉપાદેય છે.

પ્રશ્ન ૧૭ : શુદ્ધનયથી (વિવક્ષિત) જીવના લક્ષણની દ્રષ્ટિ કેમ ઉપાદેય છે ?

ઉત્તર : શુદ્ધ જ્ઞાન અને દર્શન સહજશુદ્ધ, નિર્વિકાર, અનાકુળ સ્વભાવમય, ધ્રુવ પારિણામિક ભાવ છે. આ, ઉપાદેયભૂત, શાસ્ત્રવત, સહજનંદમય, અક્ષય સુખનું કારણ છે. શુદ્ધની દ્રષ્ટિથી શુદ્ધ પર્યાય પ્રગટ થાય છે. નિર્વિકારની દ્રષ્ટિથી નિર્વિકાર પર્યાય પ્રગટ થાય છે, ધ્રુવની દ્રષ્ટિથી 'ધ્રુવ' પર્યાય પ્રગટ થાય છે. તેથી સહજશુદ્ધ, નિર્વિકાર, ધ્રુવ, શુદ્ધ-જ્ઞાનદર્શનની દ્રષ્ટિ ઉપાદેય છે.

પ્રશ્ન ૧૮ : શુદ્ધ જ્ઞાન અને દર્શનની દ્રષ્ટિ પણ એક પર્યાય જ છે તો આ દ્રષ્ટિ કેવી રીતે ઉપાદેય છે ?

ઉત્તર : શુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શનની દ્રષ્ટિ પણ પર્યાય છે, તેથી આ દ્રષ્ટિની દ્રષ્ટિ ન કરવી જોઈએ પરંતુ શુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શન, પરમ પારિણામિક ભાવ છે તેથી શુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શન અર્થાત્ શુદ્ધ ચૈતન્યનું અવલંબન કરવું જોઈએ, આવો જ 'શુદ્ધ જ્ઞાન-દર્શનની દ્રષ્ટિ ઉપાદેય છે' નું તાત્પર્ય છે.

આ પ્રમાણે 'જીવ ઉપયોગમય છે' એ અર્થના વ્યાખ્યાનને અધિકાર પુરો કરીને જીવ અમૂર્ત છે તેનું વર્ણન કરે છે.

वण्णरस पंच गंधा देा फासा अह्ण णिच्चया जीवे ।

જો સંતિ અમુત્તિ તદો વવહારા મુત્તિ બંધાદો ॥૭॥

અન્વય : ણિચ્ચયા જીવે પંચ વણ્ણ રસ દો ગંધા અહ્હ ફાસા ણો સંતિ તદો અમુત્તિ વવહારા વંધાદો મુત્તિ ।

અર્થ : નિશ્ચયનયથી જીવમાં પાંચ વર્ણુ, પાંચ રસ, બે ગંધ, આઠ સ્પર્શ નથી તેથી જીવ અમૂર્ત છે, વ્યવહાર-નયથી કર્મબંધ હોવાને કારણે જીવ મૂર્તિક છે.

પ્રશ્ન ૧ : વર્ણુ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : વર્ણયતે અવલોક્યતે ચક્ષુરિન્દ્રિયેન યઃ સઃ વર્ણઃ । જે આંખ દ્વારા (લાલ, પીળા આદિ રૂપે) જેવામાં આવે છે તેને વર્ણુ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨ : વર્ણુ દ્રવ્ય છે, ગુણુ છે કે પર્યાય છે ?

ઉત્તર : વર્ણુ દ્રવ્ય નથી. વર્ણુ સામાન્ય ગુણુ છે. વર્ણુ તે વર્ણુ ગુણુના પરિણમનની પર્યાય છે.

પ્રશ્ન ૩ : વર્ણુ ગુણુના કેટલાં પરિણમન છે ?

ઉત્તર : વર્ણુ ગુણુની પર્યાયો અસંખ્યાત છે. પરંતુ તેમાંની સરખી જાતવાળી પર્યાયોને ભેગી કરીને જેવામાં આવે તે પાંચ પર્યાય (પ્રકાર) થાય છે : (૧) કાળો (૨) નીલો (૩) લાલ (રાતો) (૪) પીળો અને (૫) ઘોળો.

પ્રશ્ન ૪ : આ પાંચે પર્યાયો એક સાથે એક દ્રવ્યમાં હોઈ શકે કે કેમ ?

ઉત્તર : એક દ્રવ્યમાં એક સમયે એક પર્યાય જ રહી શકે છે. એક વર્ણુમાં જ નહીં, દરેક દ્રવ્યમાં જેટલા ગુણુ હોય, તેમાંના પ્રત્યેક ગુણુની એક સમયમાં તે દ્રવ્ય વિષે એક એક જ પર્યાય હોય છે.

પ્રશ્ન ૫ : રસ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : રસ્યતે इति रसः । જે જીભ દ્વારા આખવામાં આવે તેને રસ કહે છે. આ રસ સામાન્યપણે તો ગુણુ છે અને રસનું પરિણુમન તે પર્યાય છે.

પ્રશ્ન ૬ : રસ ગુણુના કેટલાં પરિણુમન છે ?

ઉત્તર : સંક્ષિપ્તમાં રસ ગુણુના પાંચ પરિણુમન છે :
(૧) તીખો (૨) કડવો (૩) કષાયેલો (૪) ખાટો અને (૫) ગળ્યો-મધુર.

પ્રશ્ન ૭ : ગંધ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : ગન્ध्यते इति गन्ध । નાક દ્વારા જે સૂંઘવામાં આવે તેને ગંધ કહે છે. ગંધ સામાન્યપણે તો ગુણુ છે પરંતુ ગંધ ગુણુનું પરિણુમન પર્યાય છે.

પ્રશ્ન ૮ : ગંધ ગુણુના કેટલા પરિણુમન છે ?

ઉત્તર : ગંધ ગુણુનું પરિણુમન બે પ્રકારે છે. (૧) સુગંધ (૨) દુર્ગંધ.

પ્રશ્ન ૯ : સ્પર્શ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : स्पृश्यते इति स्पर्शः । ઈન્દ્રિય દ્વારા (ત્વચા દ્વારા) જે સ્પર્શવામાં આવે તેને સ્પર્શ કહે છે. સામાન્યપણે તો સ્પર્શ ગુણુ છે પરંતુ સ્પર્શ ગુણુનું પરિણુમન પર્યાય છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : સ્પર્શગુણુની કેટલી પર્યાયો છે ?

ઉત્તર સ્પર્શ ગુણુની આઠ પર્યાય છે :

(૧) સ્નિગ્ધ ચીકણો (૨) રુક્ષ (૩) શીત (૪) ઉષ્ણ (૫) ગુરુ (૬) લઘુ (૭) મૃદુ-સુવાળો (૮) કઠોર-કર્કશ (ખરબચડો)

પ્રશ્ન ૧૧ : સ્પર્શ ગુણુની પર્યાય એક સમયમાં એક દ્રવ્યમાં - એક જ રહે છે કે અનેક ?

ઉત્તર : ઉપર કહેલી આઠ પર્યાયોમાંથી ચાર પર્યાયો તો આપેક્ષિક છે (૧) ગુરૂ (૨) લઘુ (૩) મૃદુ (૪) કઠોર. આ ચાર, સ્કંધ પર્યાયોમાં જ હોય છે, તેના આધારભૂત દ્રવ્યમાં ગુણરૂપે હોતી નથી. માત્ર સ્પર્શેન્દ્રિય દ્વારા જ તે જાણવામાં આવે છે, તેથી ઉપચારથી તે સ્પર્શ ગુણની પર્યાયો છે. પહેલાંની ચાર પર્યાયોમાં ગુણ-પર્યાયપણું છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : સિન્ધ, રુક્ષ, શીત, ઉષ્ણ આ ચારેય પર્યાયો એક દ્રવ્યમાં એક સાથે હોય છે કે ક્રમથી ?

ઉત્તર : એક દ્રવ્યમાં એક સમયે આ ચારમાંથી બે પર્યાયો હોય છે સિન્ધ રુક્ષમાંથી એક અને શીત-ઉષ્ણમાંથી એક.

પ્રશ્ન ૧૩ : એક સ્પર્શગુણની બે પર્યાયો એક સાથે કેવી રીતે રહી શકે ?

ઉત્તર : ભેદવિવક્ષાથી ખરેખર તો એક પરમાણુ-દ્રવ્યમાં આવા બે ગુણ છે. એક ગુણનું પરિણમન તો સિન્ધ - રુક્ષ છે અને બીજા ગુણનું પરિણમન શીત ઉષ્ણ છે. પરંતુ આ પર્યાયો એક સ્પર્શેન્દ્રિય દ્વારા જ જાણાતી હોવાને લીધે તેમને એક સ્પર્શગુણની પર્યાય કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૧૪ : આ બે સ્પર્શગુણોનાં નામ શું છે ?

ઉત્તર : આ બે સ્પર્શગુણોના નામ મળતાં નથી તો પણ એક ગુણની એક સમયે એક જ પર્યાયો હોય છે એ કડક નિયમથી બે ગુણો સિદ્ધ જ છે. જેમ કે એક ચેતનગુણના બે પરિણમન છે. (૧) જ્ઞાનોપયોગ (૨) દર્શનોપયોગ આ બંને ઉપયોગ એક સાથે હોય છે તેથી બે ગુણો સિદ્ધ થાય છે. એક ગુણનું નામ છે જ્ઞાન બીજા ગુણનું નામ છે દર્શન

ચેતનકાર્ય ઇનેનું હોવાથી આ ઇને ગુણોના એક અભેદ નામને ચેતના (ચૈતન્યગુણ) કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૫ : જ્ઞાનોપયોગ અને દર્શનોપયોગ છદ્મસ્થોમાં તો કમથી થાય છે તો એ બે ગુણોનું પરિણમન કેવી રીતે થયું ?

ઉત્તર : છદ્મસ્થોમાં જો કે જ્ઞાનદર્શનનો ઉપયોગ એક સાથે નથી હોતો તો પણ જ્ઞાનગુણ અને દર્શનગુણ ઇનેનું પરિણમન થયા જ કરે છે. છદ્મસ્થનો ઉપયોગ તેને (ગુણોના પરિણમનને) કમથી જ જાણે છે.

પ્રશ્ન ૧૬ : ઉપર કહેલી વીસેય પચાંચો નિશ્ચયથી આત્મામાં કેમ નથી ?

ઉત્તર : આ વીસ પચાંચોનો અને તેના આધારભૂત ચારેય ગુણોનો વ્યાખ્યવ્યાપક ભાવ પુદ્ગલ દ્રવ્ય સાથે છે, આત્માની સાથે નથી. આ કારણથી, આત્મામાં, નિશ્ચયથી આ વર્ણુ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ નથી.

પ્રશ્ન ૧૭ : વર્ણુ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ ન હોવાથી આત્મા અમૂર્ત કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર : વર્ણુ, રસ, ગંધ, સ્પર્શનું નામ મૂર્તિ છે, જ્યાં આ મૂર્તિ (મૂર્તરૂપ) નથી, તેને અમૂર્ત કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૮ : જો આત્મા અમૂર્ત છે તો તેને કર્મબંધ કેવી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર : સંસારી આત્મા વ્યવહારનયથી મૂર્ત છે. તેથી આ મૂર્ત આત્માને બંધ પણ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૯ : સંસારી આત્મા કયા કારણથી મૂર્ત છે ?

ઉત્તર : અનાદિ પરંપરાથી ચાલતા આવેલાં કર્મોના બંધનના કારણે આત્મા મૂર્ત છે.

પ્રશ્ન ૨૦ : જો આત્મા વ્યવહારનયથી મૂર્ત છે તો કર્મબંધ પણ વ્યવહારથી હોવો જોઈએ, નિશ્ચયથી ન થાય ?

ઉત્તર : ધરાધર છે. કર્મબંધ પણ વ્યવહારથી છે નિશ્ચયથી નથી. નિશ્ચયનય તો માત્ર એક દ્રવ્યને અથવા એક શુદ્ધ સ્વભાવને જુએ છે.

પ્રશ્ન ૨૧ : જો કર્મબંધ વ્યવહારથી છે, તો તેનું ક્ષણ દુઃખ પણ વ્યવહારથી હોવું જોઈએ ?

ઉત્તર : એ પણ ઠીક છે. આત્માના દુઃખ પણ વ્યવહારથી છે. નિશ્ચયનયથી તો આત્મા સુખદુઃખના વિકલ્પથી રહિત શુદ્ધ સાયકલાવરૂપ જાણવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૨૨ : જો દુઃખ પણ વ્યવહારથી છે, તો કર્મબંધને દૂર કરવાનો ઉદ્યમ શા માટે કરવો જોઈએ ?

ઉત્તર : જેને વ્યવહારનું દુઃખ ના જોઈતું હોય, તેણે વ્યવહારના કર્મબંધનને ટાળવાનો ઉદ્યમ કરવો જ જોઈએ. હા, જેને વ્યવહારનું દુઃખ ગમતું હોય, તે કર્મબંધને ન હટાવે આવા જીવો તો હાલમાં પણ, સંસારમાં, અનંતાનંત છે.

પ્રશ્ન ૨૩ : કયા વ્યવહારનયથી આત્મા મૂર્તિક છે ?

ઉત્તર : અનુપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારનયથી આત્મા મૂર્તિક છે. આવી મૂર્તિકતા અનાદિ પરંપરાથી છે, તેથી અનુપચરિત છે, મૂર્તિકતા સ્વસ્વરૂપમાં નથી તેથી અસદ્ભૂત છે અને તેમાં કર્મસંયોગની અપેક્ષા છે તેથી વ્યવહાર છે.

પ્રશ્ન ૨૪ : તો સંસારી- અવસ્થામાં જીવને મૂર્ત જ માનવો જોઈએ. અમૂર્ત ન માનવો જોઈએ ?

ઉત્તર : સંસાર અવસ્થામાં આ જીવ કથંચિત્ મૂર્ત છે અને કથંચિત્ અમૂર્ત છે. બંધની સાથે એકત્વપણે (વર્તતો) હોવાથી મૂર્ત છે, પરંતુ પોતાના સ્વરૂપથી અમૂર્ત છે. નિશ્ચયથી આત્મા ચૈતન્યમાત્ર છે. તેમાં વર્ણુ રસ, ગંધ, કે સ્પર્શ નથી તેથી અમૂર્ત છે.

પ્રશ્ન ૨૫ : આત્મા કથંચિત્ મૂર્ત કે અમૂર્ત છે એમ જાણીને આપણે શું કરવું જોઈએ ?

ઉત્તર : આ અમૂર્તસ્વરૂપ આત્માની દ્રષ્ટિ અને પ્રાપ્તિ ન હોવાથી આ આત્મા મૂર્ત બનીને ચતુર્ગતિના દુઃખોને ભોગવે છે. તેથી મૂર્ત વિષયોનો ત્યાગ કરીને, પર્યાયબુદ્ધિને છોડીને શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વભાવમાત્ર અમૂર્ત આત્માનું ધ્યાન કરવું જોઈએ.

આ પ્રકારે 'જીવ અમૂર્ત છે' એ અર્થના આધ્યાનનો અધિકાર પુરો કરીને 'જીવ કર્તા છે' તેનું વર્ણન કહે છે

પુગલકમ્માદીણં કત્તા વવહારદો દુ ણિચ્છયદો ।

ચેદ્દણકમ્માણાદા સુદ્ધણયા સુદ્ધભાવાણં ॥૮॥

અનવ્ય : આદા વવહારદો પુગલકમ્માદીણં કત્તા, દુ ણિચ્છયદો

ચેદ્દણકમ્માણં કત્તા । સુદ્ધણયા સુદ્ધભાવાણં કત્તા ।

અર્થ : આત્મા વ્યવહારનયથી પુદ્ગલકર્માદિનો કર્તા છે, પરંતુ નિશ્ચયનયથી ચેતનકર્મનો કર્તા છે; અને શુદ્ધનિશ્ચયનયની અપેક્ષાથી શુદ્ધ ભાવોનો કર્તા છે.

પ્રશ્ન ૧ : પુદ્ગલકર્મ આદિમાં, આદિ શબ્દથી કઈ કઈ વસ્તુનું પ્રહણ કરવું જોઈએ ?

ઉત્તર : આદિ શબ્દથી ઔદારિક, વૈક્રિક, આહારક આ બ્રહ્મ શરીરને યોગ્ય નોકર્મ તથા આહારાદિ છ પર્યાપ્તિને યોગ્ય નોકર્મરૂપ પુદ્ગલને બ્રહ્મ કરવું તથા ઘટ-પટ મકાન આદિ બાહ્ય પદાર્થોનું બ્રહ્મ કરવું.

પ્રશ્ન ૨ : આત્મા પુદ્ગલકર્મનો કર્તા કયા વ્યવહાર-નયથી છે ?

ઉત્તર : આત્મા જ્ઞાતાવરણ આદિ પુદ્ગલકર્મનો કર્તા અનુપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારનયથી છે. જ્ઞાતાવરણ આદિ કર્મોનો આત્માની સાથે એકક્ષેત્રાવગાહ સંબંધ છે, અને આ સંબંધ જ્યાં સુધી છે ત્યાં સુધી જ્યાં આત્માની ગતિ થાય ત્યાં જ તેમની (જ્ઞાતાવરણાદિ કર્મની) ગતિ થાય, વગેરે. જ્યારે આત્મા કષાય-ભાવ કરે ત્યારે આ (કાર્મણુવર્ગણુ) કર્મરૂપે પરિણમે જ છે. આ કારણથી આ કર્તૃત્વ અનુપચરિત છે. કર્મ લિન્ન પદાર્થ છે તેથી અસદ્ભૂત છે. લિન્ન પદાર્થમાં કર્તૃત્વ બતાવવામાં આવે છે તેથી વ્યવહાર છે.

પ્રશ્ન ૩ : શરીર અને પર્યાપ્તિને યોગ્ય પુદ્ગલોનો કર્તા આત્મા કયા નયથી છે ?

ઉત્તર : આત્મા, શરીરાદિનો કર્તા અનુપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારનયથી છે. આ (શરીરાદિ) પુદ્ગલો, આત્માના એક-ક્ષેત્રાવગાહ સંબંધમાં છે અને જ્યાં સુધી તેમનો આત્માથી સંબંધ છે, ત્યાં સુધી આત્માની ગતિ આદિ સાથે તેમની પણ ગતિ આદિ થાય જ છે તેથી અનુપચરિત કર્તૃત્વ છે, લિન્ન પદાર્થ છે તેથી અસદ્ભૂત કર્તૃત્વ છે તથા લિન્ન પદાર્થોમાં કર્તૃત્વ બતાવાય છે તેથી વ્યવહાર છે.

પ્રશ્ન ૪ : ઘટ-પટ વગેરેનો કર્તા આત્મા કયા નયથી છે ?

ઉત્તર : આત્મા, ઘટ-પટ વગેરેનો કર્તા ઉપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારનયથી છે. આ પદાર્થો લિન્ન ક્ષેત્રમાં છે અને આહ્ય સંબંધની અપેક્ષાથી પણ જુદા છે. આત્માની ચેષ્ટાનું નિમિત્ત અને નિમિત્તના નિમિત્ત (એવા) ઉપનિમિત્તોનું નિમિત્ત પામીને ઘટ-પટાદિનું બનવું થાય છે, તેથી આ પદાર્થોનું કર્તૃત્વ ઉપચરિત છે. લિન્ન પદાર્થો છે તેથી તેમનું કર્તૃત્વ અસદ્ભૂત છે. જુદા દ્રવ્યોમાં કર્તૃત્વ બતાવવામાં આવે છે તેથી વ્યવહાર છે.

પ્રશ્ન ૫ : જ્યારે આ પદાર્થો જુદા જ છે, તો તેમનું આ પ્રકારે કર્તૃત્વ કેવી રીતે થઈ ગયું ?

ઉત્તર : આત્મા, નિજ શુદ્ધાત્મતત્ત્વની ભાવનાથી રહિત થઈને જ આહ્ય પદાર્થોનો કર્તા થાય છે.

પ્રશ્ન ૬ : પુદ્ગલકર્મ શું વસ્તુ છે ?

ઉત્તર : જગતમાં અનંતાનંત કાર્મણ્યવર્ગણ્યો છે, અને પ્રત્યેક સંસારી જીવની સાથે વિશ્વસોપચયના રૂપમાં (કર્મરૂપે પરિણુમવાની તૈયારીના રૂપમાં) અનંત કાર્મણ્યવર્ગણ્યો કર્મરૂપે પરિણુમી બન્ય છે, જ્યારે જીવ કષાયભાવ કરે છે ત્યારે.

પ્રશ્ન ૭ : જીવનો કર્મની સાથે તો ગાઢ સંબંધ છે, તો પછી કર્મોનો કર્તા, જીવને, અસદ્ભૂત વ્યવહારનયથી કેમ કહ્યો ?

ઉત્તર : જીવનો કર્મમાં અત્યંત અભાવ છે ત્રણેય કાળમાં જીવનાં દ્રવ્ય, પ્રદેશ, ગુણ અને પર્યાય કર્મમાં જઈ શકતા નથી. અને કર્મના દ્રવ્ય પ્રદેશ ગુણ અને પર્યાય જીવમાં

બઈ શકતા નથી. હા, સહજ નિમિત્ત-નૈમિત્તિક બાબત જ એવી બની રહી છે કે જીવ બ્યારે પોતે કષાયભાવરૂપે પરિણુમે છે ત્યારે કાર્મણુવર્ગણુઓ કર્મરૂપે પરિણુમી બનય છે, તો પણ અત્યંત-અભાવને લીધે (જીવનું કર્મો પ્રત્યેના કર્તૃત્વનું) અસદ્-ભૂતપણું જ છે.

પ્રશ્ન ૮ : જીવ, કયા નયથી ચેતન-કર્મોનો કર્તા છે ?

ઉત્તર : જીવ, અશુદ્ધનિશ્ચયનયથી, ચેતન-કર્મોનો કર્તા છે.

પ્રશ્ન ૯ :- ચેતનકર્મ તો જીવની પરિણુતિ છે, તો તેનો કર્તા જીવ અશુદ્ધનયથી કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર : પુદ્ગલકર્મની ઉપાધિનું નિમિત્ત પામીને રાગાદિ વિભાવરૂપે થવાવાળા જીવના વિભાવપરિણુમનને ચેતનકર્મ કહેવામાં આવે છે. આ રાગાદિભાવો, જીવમાં, સ્વયં એટલે સ્વભાવના નિમિત્તથી થતાં નથી, પર દ્રવ્યના નિમિત્તથી થાય છે તેમજ વળી તે ક્ષણિક, વિપરીત અને અશુદ્ધ છે, આમ હોવા છતાં, તે (રાગાદિભાવો) છે જીવની જ પર્યાય આ કારણથી જીવ ચેતનકર્મોનો અશુદ્ધનિશ્ચયનયથી કર્તા છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : રાગાદિ ભાવો જે આત્માનો સ્વભાવ નથી તો જીવ તે (રાગાદિ ભાવો) ને શા માટે કહે છે ?

ઉત્તર : આત્માનો સ્વભાવ નિષ્ક્રિય અલેદ ચેતનારૂપ છે. આ નિજસ્વભાવની દ્રષ્ટિ અને પ્રાપ્તિથી રહિત થયેલો જીવ રાગાદિ ભાવકર્મોનો કર્તા થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : જે કર્મોનું ઉદયનું નિમિત્ત પામીને આ ભાવકર્મ થયા તે દ્રવ્યકર્મો કયાંથી બન્યા ?

ઉત્તર : પૂર્વના ભાવકર્મોનું નિમિત્ત પામીને દ્રવ્યકર્મોની રચના થઈ.

પ્રશ્ન ૧૨ : આમ તો ઇતરેતરાશ્રય દોષ આવશે કારણ કે જો દ્રવ્યકર્મ હોય તો ભાવકર્મો થાય અને જ્યારે ભાવકર્મ હોતાં (ફરી પાછા) દ્રવ્યકર્મ બને ?

ઉત્તર : આમાં ઇતરેતરાશ્રય દોષ નથી આવતો, કારણ કે પૂર્વના ભાવકર્મ પૂર્વે બાંધેલા દ્રવ્યકર્મના ઉદયથી થાય છે અને તે દ્રવ્યકર્મ પણ પૂર્વેના ભાવકર્મના નિમિત્તથી બંધાય છે. આ પ્રમાણે ભાવકર્મ અને દ્રવ્યકર્મમાં બીજ-વૃક્ષની માફક યા પિતૃપરંપરાની માફક અનાદિ પરંપરા-સંબંધ છે.

પ્રશ્ન ૧૩ : જીવ કયા શુદ્ધ નયથી શુદ્ધભાવોનો કર્તા છે ?

ઉત્તર : શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી જીવ શુદ્ધ ભાવોનો કર્તા છે.

પ્રશ્ન ૧૪ : શુદ્ધભાવનો અહીં શું અર્થ છે ?

ઉત્તર : મલિનતાથી રહિત, અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતસુખ અને અનંતવીર્ય આદિ (ની ભાવના) શુદ્ધ ભાવ છે.

પ્રશ્ન ૧૫ : આ શુદ્ધ ભાવોનો કર્તા કયો જીવ છે ?

ઉત્તર : શુદ્ધભાવોનો કર્તા પૂર્ણ શુદ્ધનિશ્ચયનયથી તો મુક્ત જીવ અથવા અરિહંત અને સિદ્ધ ભગવાન છે. ભાવનારૂપ એકદેશ - શુદ્ધનિશ્ચયનયથી છદ્મસ્થ - અવસ્થામાં અંતરાત્મા શુદ્ધભાવોનો કર્તા છે.

પ્રશ્ન ૧૬ : શુદ્ધ-ભાવોનો કર્તા જીવ શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી કેવી રીતે છે ?

उत्तर : अनंतज्ञान आदि शुद्ध अवस्थाઓ કર્મ-
ઉપાધિના અભાવમાં થાય છે, તથા સ્વભાવને અનુરૂપ છે, તેથી
તેઓ (અવસ્થાઓ)નું કર્તૃત્વ શુદ્ધ છે, અને જીવની જ પરિણતિ
છે, તેથી નિશ્ચયથી તે (શુદ્ધ)ભાવોનું કર્તૃત્વ છે. આ પ્રકારે
જીવ અનંતજ્ઞાનાદિ શુદ્ધભાવોનો નિશ્ચયનયથી કર્તા છે.

પ્રશ્ન ૧૭ : પરમશુદ્ધનિશ્ચયનયથી જીવ શેનો કર્તા છે?

ઉત્તર : પરમશુદ્ધનિશ્ચયનયથી જીવ અકર્તા છે. આ
નયના અભિપ્રાયમાં પોતાનામાં પણ કર્તાકર્મ ભેદ નથી. સમસ્ત
ભેદો વિકલ્પો, પચાચીની દ્રષ્ટિથી રહિત અખંડ વિષય પરમ-
શુદ્ધ નિશ્ચયનયના અભિપ્રાયમાં હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૮ : આ કર્તૃત્વના પ્રકરણમાંથી આપણે શું
શીખામણ લેવી જોઈએ?

ઉત્તર : જીવ, નિરંજન, નિષ્ક્રિય, નિજશુદ્ધચૈતન્યની
ભાવનાથી અને અવલંબનથી શુદ્ધભાવોનો કર્તા બની જાય છે.
જેનું ક્ષણ અનંત સુખ છે; અને આ નિજશુદ્ધચૈતન્યની ભાવનાથી
રહિત થઈને રાગાદિ વિભાવોનો કર્તા થાય છે જેનું ક્ષણ ઘોર
દુઃખ છે. સર્વ દુઃખોથી મુક્ત થવા માટે શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વભાવનું
અવલંબન લેવું જોઈએ.

આ પ્રમાણે “જીવ કર્તા છે” એ અર્થના વ્યાખ્યાનનો
અધિકાર પુરો કરીને “જીવ ભોકતા છે” એનું વર્ણન કરે છે.

ववहारा सुहृदुक्खं पुगलकम्मफ्फलं पभुजेदि
आदा णिच्छयणयदे चेदणभावं खु आदस्स ॥ ९ ॥

અન્યથા : આદા વચ્ચે સુહદુકલ્પં પુગ્ગલકમ્પફલં પમુંજેદિ
 ચુ ણિચ્છયણયદો આદસ્સ ચેદણમાબં પમુંજેદિ

અર્થ : આત્મા વ્યવહારનયથી સુખદુઃખરૂપ પુદ્ગલકર્મના
 ફળનો ભોક્તા છે અને નિશ્ચયનયથી પોતાના ચેતનભાવનો
 ભોક્તા છે.

પ્રશ્ન ૧ : વ્યવહારનયના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર : વ્યવહારનયના ચાર ભેદ છે. (૧) ઉપચરિત
 અસદ્ભૂત વ્યવહારનય (૨) અનુપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારનય
 (૩) ઉપચરિત અશુદ્ધ સદ્ભૂતવ્યવહારનય (૪) અનુપચરિત શુદ્ધ
 સદ્ભૂતવ્યવહારનય. આમથી ઉપચરિત અશુદ્ધ સદ્ભૂતવ્યવહાર-
 નયનું નામ તેા અશુદ્ધનિશ્ચયનય છે અને અનુપચરિત શુદ્ધ
 સદ્ભૂતવ્યવહારનયનું નામ શુદ્ધનિશ્ચયનય છે.

પ્રશ્ન ૨ : ઉપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારનયથી જીવ શેનો
 ભોક્તા છે ?

ઉત્તર : ઉપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારનયથી જીવ
 ઇન્દ્રિયોના વિષયભૂત પદાર્થોથી ઉત્પન્ન સુખદુઃખનો ભોક્તા છે
 અથવા વિષયોનો ભોક્તા છે. અહીં “પદાર્થોથી ઉત્પન્ન” એ
 અર્થની સુખ્યતા છે. વિષયભૂત પદાર્થ યાદ્ય છે અને એક-
 ક્ષેત્રાવગાહી નથી તેથી તેનું ભોક્તૃત્વ ઉપચરિત છે. પદાર્થ અથવા
 વિષયોથી ઉત્પન્ન સુખ આત્મસ્વભાવથી વિપરીત છે તેથી અસદ્ભૂત
 છે અને પર્યાય છે તેથી વ્યવહાર છે.

પ્રશ્ન ૩ : અનુપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારનયથી જીવ
 શેનો ભોક્તા છે ?

ઉત્તર : અનુપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારનયથી જીવ સુખ-દુઃખ રૂપ પુદ્ગલકર્મના ક્ષણનો ભોક્તા છે. પુદ્ગલકર્મ (જીવ સાથે) એક ક્ષેત્રાવગાહી છે તેથી તેનાં ક્ષણનું ભોક્તૃત્વ અનુપચરિત છે. કર્મ અને કર્મક્ષણ આત્મસ્વભાવથી વિપરીત છે તેથી અસદ્ભૂત પર્યાય છે તેથી વ્યવહાર છે.

પ્રશ્ન ૪ : નિશ્ચયનયના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર : નિશ્ચયનયના ત્રણ ભેદ છે. (૧) અશુદ્ધનિશ્ચયનય (૨) શુદ્ધનિશ્ચયનય (૩) પરમશુદ્ધનિશ્ચયનય. આમાં અશુદ્ધ-નિશ્ચયનયનું પ્રતિપાદન ઉપચરિત અશુદ્ધ સદ્ભૂતવ્યવહાર છે અને શુદ્ધનિશ્ચયનયનું પ્રતિપાદન અનુપચરિત શુદ્ધ સદ્ભૂતવ્યવહાર છે.

પ્રશ્ન ૫ : અશુદ્ધનિશ્ચયનયથી જીવ શેનો ભોક્તા છે ?

ઉત્તર : અશુદ્ધનિશ્ચયનયથી જીવ અશુદ્ધ-ચેતનભાવ અર્થાત્ હર્ષ-વિષાદ આદિ પરિણામનો ભોક્તા છે. હર્ષ-વિષાદ આદિ અશુદ્ધ છે એટલે વિભાવ છે પરંતુ છે તો જીવના જ પરિણામ તેથી નિશ્ચયનયથી છે, પર્યાય છે તેથી વ્યવહાર છે. આ પ્રકારે જીવ, હર્ષ-વિષાદ આદિ અશુદ્ધ ચેતનભાવોનો અશુદ્ધ-નિશ્ચયનયથી ભોક્તા છે.

પ્રશ્ન ૬ : શુદ્ધનિશ્ચયનયથી જીવ શેનો ભોક્તા છે ?

ઉત્તર : શુદ્ધનિશ્ચયનયથી જીવ અનંત સુખ આદિ નિર્માણ ભાવોનો ભોક્તા છે. અનંત સુખ આદિ જીવનાં સ્વાભાવિક શુદ્ધ ભાવો છે તેથી તેમનું ભોક્તૃત્વ (જીવને) શુદ્ધનિશ્ચયનયથી છે.

પ્રશ્ન ૭ : પરમશુદ્ધનિશ્ચયનયથી જીવ શેનો ભોક્તા છે ?

ઉત્તર : પરમશુદ્ધનિશ્ચયનયથી જીવ અભોક્તા છે, કારણ કે પરમશુદ્ધનિશ્ચયનયની દ્રષ્ટિથી ભોક્તા-ભોગ્ય આદિ

કોઈ વિકલ્પો, ભેદો નથી. આ નય તો માત્ર શુદ્ધ, નિરપેક્ષ સ્વભાવને જ વિષય બનાવે છે.

પ્રશ્ન ૮ : આ લોકતૃત્વના વિવરણથી આપણે શું ઉપદેશ ગ્રહણ કરવો જોઈએ ?

ઉત્તર : વ્યવહારનયથી જે લોકતૃત્વ બતાવ્યું છે તે તો અસદ્ભૂત જ છે, તેથી વસ્તુસ્વરૂપ જાણીને એવી આદર-બુદ્ધિ હટાવી દેવી જોઈએ કે હું આ વિષયોના કે કર્મોના સુખ કે દુઃખનો લોકતા છું.

પ્રશ્ન ૯ : તો હું આ સુખ-દુઃખ કેવી રીતે પામું છું ?

ઉત્તર : સુખ-દુઃખ હું પોતાના ગુણોના પરિણામથી પામું છું. કર્મોદય તો બાહ્ય નિમિત્તમાત્ર છે અને વિષયો કેવળ આશ્રયમાત્ર છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : આ સુખ-દુઃખ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થઈ જાય છે ?

ઉત્તર : નિજશુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વભાવનું શ્રદ્ધાન, જ્ઞાન અને આચરણ ન હોવાથી ઉપયોગ અનાત્મા (રૂપ વસ્તુઓ) ઉપર જાય છે અને ત્યારે બાહ્ય પદાર્થોને આશ્રયરૂપ બનાવવાથી સુખ-દુઃખનું આત્મામાં વેદન થાય છે-થવા લાગે છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : આ સુખ-દુઃખનું લોકતૃત્વ કેવી રીતે મટે ?

ઉત્તર : સ્વાભાવિક આનંદનો ભોગવટો થાય તો સૂક્ષ્મ સુખ-દુઃખોનું લોકતૃત્વ મટી જાય.

પ્રશ્ન ૧૨ : જીવ સ્વાભાવિક આનંદનો ભોક્તા કેવી રીતે થાય ?

ઉત્તર : નિત્ય-નિરંજન, અવિકારી, ચૈતન્ય પરમ-સ્વભાવની ભાવનાથી સ્વાભાવિક આનંદરૂપ નિર્મળ અવસ્થાની ઉત્પત્તિ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૩ : આ આનંદ આત્માના કયા ગુણની પર્યાય છે?

ઉત્તર : આનંદ, આત્માના આનંદ-ગુણની પર્યાય છે.

પ્રશ્ન ૧૪ : સુખ-દુઃખ આત્માના કયા ગુણની પર્યાય છે?

ઉત્તર : સુખ-દુઃખ પણ આત્માના આનંદ-ગુણની પર્યાયો છે. આનંદ ગુણની ત્રણ પર્યાયો છે :- (૧) આનંદ (૨) સુખ (૩) દુઃખ. આનંદ તો સ્વાભાવિક પરિણમન છે અને સુખ તથા દુઃખ વિકૃત પરિણમન છે.

પ્રશ્ન ૧૫ : અનંત સુખ તો સ્વાભાવિક પરિણમન માનવામાં આવ્યું છે તો પછી સુખને વિકૃત પરિણમન કેમ કહ્યું ?

ઉત્તર : સુખનો અર્થ છે :-

ખ : ઇન્દ્રિયોને, સુઃ=સારું લાગે તે. તેથી આ અશુદ્ધ પરિણમન છે કારણ કે આત્મા તો ઇન્દ્રિયોથી રહિત છે. દુઃખનો અર્થ છે :-

ખ : ઇન્દ્રિયોને, દુઃ=ખરાબ લાગે તે. તેથી દુઃખ જેમ વિકૃત પરિણામ છે તેમ સુખ પણ વિકૃત પરિણામ છે. પરંતુ સુખથી પરિચિત પ્રાણીઓ ઉપર દયા કરીને, આનંદના સ્થાનમાં સુખ શબ્દનો પ્રયોગ કરીને અનંત સુખ એમ આચાર્યોએ પ્રતિપાદન કર્યું છે. જેથી આ પ્રાણીઓ “મુકતાવસ્થામાં અનંત સમૃદ્ધિ છે” એમ સમજી શકે.

પ્રશ્ન ૧૬ : આનંદ શબ્દનો શું અર્થ છે ?

ઉત્તર ; આ સમન્તાત્ નન્દનં આનન્દ । સર્વ પ્રકારે સર્વ પ્રદેશોમાં સત્ય સમૃદ્ધિનું હોવું આનંદ છે. આત્માની સાચી સમૃદ્ધિ સુખ-દુઃખથી રહિત પરમ નિરાકુળતારૂપ અનુભવમાં છે. તેથી આનંદના સ્રોતરૂપ ચૈતન્યસ્વભાવની નિરંતર ભાવના કરવી જોઈએ. આ પ્રકારે “જીવ ભોક્તા છે” એ અર્થના વ્યાખ્યાનનો અધિકાર પુરો કરીને “જીવ સ્વદેહપરિભાણુ છે.” તેનું વર્ણન કરે છે :-

અણુગુરુદેહપમાણો ઉવસંહારપ્પસપ્પદો ચેદા

અસમુહદો વવહારા ણિચ્છયણયદો અસંખદેસો વા ॥૧૦॥

અન્વય : ચેદા વવહારા અસમુહદા ઉવસંહારપ્પસપ્પદો અણુગુરુદેહપમાણો વા ણિચ્છયણયદો અસંખદેસો ।

અર્થ : આત્મા વ્યવહારનયથી (સમુદ્ઘાત સિવાયના) બીજા બધા સમયે) સંકોચ અને વિસ્તારવાળા સ્વભાવને લીધે પોતપોતાના નાનામોટા શરીરપ્રમાણુ છે અને નિશ્ચયનયથી અસંખ્યપ્રદેશોવાળો છે.

પ્રશ્ન ૧ : સમુદ્ઘાતમાં આ જીવ શરીરપ્રમાણુ કેમ નથી રહેતો ?

ઉત્તર : જે કારણોથી અને જે પ્રયોજનથી સમુદ્ઘાત થાય છે તેની સિદ્ધિ આત્મપ્રદેશો શરીરની બહાર રહે તો જ થાય છે.

પ્રશ્ન ૨ : સમુદ્ઘાત કેને કહે છે ?

ઉત્તર : પોતાના મૂળ શરીરને છોડ્યા વિના, તૈજસ-શરીર અને કાર્મણુશરીરના પ્રદેશો સહિત આત્માના પ્રદેશોનું શરીરથી બહાર નીકળવું તેને સમુદ્ઘાત કહે છે.

प्रश्न ३ : समुद्घातना કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર : સમુદ્ઘાતના સાત પ્રકાર છે :

(૧) વેદના સમુદ્ઘાત (૨) ક્ષાયસમુદ્ઘાત (૩) વિક્રિયાસમુદ્ઘાત
(૪) મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત (૫) તૈજસ-સમુદ્ઘાત (૬) આહારક
સમુદ્ઘાત (૭) કેવળી સમુદ્ઘાત

પ્રશ્ન ૪ : વેદનાસમુદ્ઘાત કોને કહે છે ?

ઉત્તર : તીવ્રવેદનાના કારણથી મૂળ શરીરને છોડ્યા
વિના આત્મપ્રદેશોનું (શરીરની) બહાર ફેલાવું તે વેદનાસમુદ્ઘાત છે.

પ્રશ્ન ૫ : આ સમુદ્ઘાતનો કાંઈ લાભ છે કે કેમ ?

ઉત્તર : વેદનાસમુદ્ઘાતમાં જે આત્મપ્રદેશો તૈજસ-
કાર્મણુશરીર સહિત બહાર ફેલાય છે તેમનો કોઈ ઔષધિ સાથે
સ્પર્શ થઈ જાય તો વેદના શાંત થઈ શકે છે. ઔષધિનો સ્પર્શ
થાય જ એવો નિયમ નથી. વેદનાસમુદ્ઘાત તીવ્ર વેદનાથી
થઈ જાય છે

પ્રશ્ન ૬ : વેદનાસમુદ્ઘાતમાં આત્મપ્રદેશ કેટલે દૂર
સુધી ફેલાય છે ?

ઉત્તર : શરીરપ્રમાણથી ત્રણ ગુણા પ્રમાણ બહાર આત્મ-
પ્રદેશો જાય છે. વેદનાસમુદ્ઘાતથી ઘણું કરીને પ્રાણી શરીરથી
નિરોગ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૭ : ક્ષાયસમુદ્ઘાત કોને કહે છે ?

ઉત્તર : તીવ્ર ક્ષાયનો ઉદય હોતાં, ખીજને મારવા
માટે પોતાના મૂળ શરીરને ન છોડીને આત્મપ્રદેશોનું બહાર
નિકળવું તેને ક્ષાયસમુદ્ઘાત કહે છે.

પ્રશ્ન ૮ : કષાયસમુદ્ઘાતથી બીબનો ઘાત થઈ જ બન્ય છે કે કેમ ?

ઉત્તર : એનો (કેઈ) નિયમ નથી.

પ્રશ્ન ૯ : કષાયસમુદ્ઘાતમાં આત્મપ્રદેશો કયાં સુધી બહાર બન્ય છે ?

ઉત્તર : દેહપ્રમાણથી ત્રણ ગુણા પ્રમાણ બહાર પ્રદેશો બન્ય છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : વિક્રિયાસમુદ્ઘાત કેને કહે છે ?

ઉત્તર : શરીર અથવા શરીરનું અંગ વધારવા માટે અથવા બીબું શરીર બનાવવા માટે મૂળ શરીરને ન છોડીને આત્મપ્રદેશોનું શરીરની બહાર નીકળવું તેને વિક્રિયાસમુદ્ઘાત કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : વિક્રિયાસમુદ્ઘાત કેને હોઈ શકે છે ?

ઉત્તર : વિક્રિયાસમુદ્ઘાત દેવ અને નારકીઓને તો હોય છે જ. વિક્રિયાઋદ્ધિધારી મુનીશ્વરોને પણ વિક્રિયાસમુદ્ઘાત હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : બીબું શરીર બનતાં આત્મા અનેક કેમ નથી થઈ જતા ?

ઉત્તર : બીબું શરીર બનવા છતાં મૂળ શરીર તથા અન્યશરીર અને તે બંને વચ્ચે સંધીરૂપે એક જ આત્માના પ્રદેશો હોય છે, તેથી આત્મા એક જ છે. હા, આત્મપ્રદેશોનો વિસ્તાર (બે શરીરના વચ્ચેના અંતરના ભાગમાં) છેક સુધી હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૩ : મૂળ શરીર અને ઉત્તર શરીરની ક્રિયાઓ તો જુદી જુદી હોય છે. તો શું ઉપયોગ અનેક માનવા પડશે ?

ઉત્તર : ના, ત્વરિતગતિ હોવાને લીધે, એક જ ઉપયોગથી બંને શરીરમાં ક્રિયાઓ થઈ શકે છે.

પ્રશ્ન ૧૪ : વિક્રિયાસમુદ્ઘાતમાં આત્મપ્રદેશો ક્યાં સુધી ફેલાય છે ?

ઉત્તર : જેટલું જેનું વિક્રિયાક્ષેત્ર હોય, અને તેમાં પણ જેટલે દૂર સુધી વિક્રિયા કરવામાં આવી હોય તેટલે દૂર સુધી આત્મપ્રદેશો ફેલાય છે.

પ્રશ્ન ૧૫ : મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કેને કહે છે ?

ઉત્તર : મરણસમયે મૂળ શરીરને ન છોડીને જ્યાં આયુષ્ય બાંધ્યું હોય તે ક્ષેત્રનો સ્પર્શ કરવા માટે આત્મપ્રદેશોનું બહાર નિકળવું તેને મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૬ : મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતમાં, બહાર નીકળેલા પ્રદેશો ફરી પાછા મૂળ શરીરમાં આવે છે કે નહીં ?

ઉત્તર : મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતમાં જન્મક્ષેત્રને સ્પર્શીને આત્મપ્રદેશો અવશ્ય મૂળ શરીરમાં આવે છે. પછીથી સર્વપ્રદેશોથી નીકળી, આત્મા, જન્મક્ષેત્રમાં પહોંચીને નવીન શરીર ધારણ કરે છે.

પ્રશ્ન ૧૭ : મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત શું બધા મરનાર જીવોને થાય છે કે કોઈક ને ?

ઉત્તર : મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત તે જ જીવોને થાય છે કે જેઓએ આગલા ભવનું આયુષ્ય પહેલા જ બાંધી લીધું હોય અને જેઓને તે વિષયની ખાસ આતુરતા હોય.

પ્રશ્ન ૧૮ : તૈજસ-સમુદ્ધાત કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સંયમી મહામુનિને વિશિષ્ટ કૃષ્ણા ઉત્પન્ન થવાથી અથવા તીવ્ર ક્રોધ ઉત્પન્ન થવાથી, તેમના જમણા અથવા ડાબા ખલામાંથી તૈજસ-શરીરનું એક પુતળું નિકળે છે તેની સાથે આત્મપ્રદેશોનું બહાર નિકળવું તેને તૈજસ સમુદ્ધાત કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૯ : તૈજસ-સમુદ્ધાત કેટલી જાતના હોય છે ?

ઉત્તર : તૈજસ-સમુદ્ધાત બે પ્રકારના હોય છે ?

(૧) શુભ-તૈજસ સમુદ્ધાત (૨) અશુભ-તૈજસ-સમુદ્ધાત

પ્રશ્ન ૨૦ : તૈજસ-સમુદ્ધાત ક્યારે અને કેવી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર : જ્યારે લોકોને વ્યાધિ, દુકાળ વગેરેથી પીડિત દેખીને, તૈજસઋદ્ધિધારી સંયમી મહામુનિને કૃષ્ણા ઉપજે છે ત્યારે, મુનિના જમણા ખલામાંથી પુરૂષાકાર તેજસ્વરૂપ પુતળું નિકળે છે. તે વ્યાધિ-દુકાળ આદિનો નાશ કરીને મૂળશરીરમાં પ્રવેશી જાય છે, તેને શુભતૈજસશરીર કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૧ : શુભ તૈજસ શરીરનું સ્વરૂપ શું છે ?

ઉત્તર : શુભ તૈજસ - શરીર શ્વેતરૂપનું, સૌમ્ય-આકારવાળું પુરૂષાકાર બાર યોજન સુધીના વિસ્તારવાળું તેજોમય હોય છે.

પ્રશ્ન ૨૨ : અશુભ તૈજસ-સમુદ્ધાત ક્યારે અને શા માટે થાય છે ?

ઉત્તર : જ્યારે મનને અનિષ્ટકારી કોઈ કારણ અથવા ઉપદ્રવને દેખીને તૈજસ-ઋદ્ધિધારી મહામુનિને ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે, નક્કી કરેલી વિરુદ્ધ વસ્તુને ભસ્મ કરવા

માટે મુનિના ડાબા ખલામાંથી તૈજસ-શરીરરૂપી પુતળું નિકળે છે. તે, વિરુદ્ધ વસ્તુને ભસ્મ કરીને, પછી તે જ સંયમી મુનિને ભસ્મ કરીને નષ્ટ થઈ જાય છે. આને અશુભ-તૈજસ-શરીર કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૩ : અશુભ-તૈજસ શરીરનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર : અશુભ-તૈજસશરીર સીંદુરના જેવા લાલ રંગનું, બિલાવના આકારવાળું, બાર યોજન લાંબુ, મૂળમાં સૂચ્યગુલના સંખ્યાત લાગ પ્રમાણ પહોળું અને અંતમાં નવ યોજન પહોળું તેજોમય હોય છે.

પ્રશ્ન ૨૪ : આહારક સમુદ્ઘાત કેને કહે છે ?

ઉત્તર : કોઈ તત્ત્વમાં સંદેહ હોવાથી તે સંદેહ (શંકા)ની નિવૃત્તિ માટે આહારકઋદ્ધિધારી મહામુનિના માથામાંથી એક હાથ-પ્રમાણ પુષ્પાકાર ધોળા રંગનું આહારક શરીર કેવળજ્ઞાની પ્રભુના દર્શન માટે નીકળે છે તેની સાથે આત્મપ્રદેશોનું બહાર નીકળવું તેને આહારકસમુદ્ઘાત કહે છે. આ આહારક શરીર સર્વજ્ઞદેવના દર્શન કરી પાછું મૂળ શરીરમાં પ્રવેશી જાય છે. સર્વજ્ઞ પ્રભુના દર્શનથી તત્ત્વસંદેહ દૂર થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૨૫ : કેવળીસમુદ્ઘાત કેને કહે છે ?

ઉત્તર : આયુષ્યકર્મની સ્થિતિ અલ્પ રહે અને બાકીના ત્રણ અઘાતિ કર્મોની સ્થિતિ વધારે હોય ત્યારે સયોગી કેવળી-ભગવાનના આત્મપ્રદેશોનું દંડ-, કપાટ-, પ્રતર- અને લોક-પૂરણ-રૂપે બહાર નીકળવું તેને કેવળીસમુદ્ઘાત કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૬ : કેવળીસમુદ્ઘાત બધા સયોગી કેવળીભગવાનને હોય છે કે કોઈ કોઈ ને ?

ઉત્તર : જે મુનિરાજને ૬ માસ આયુ બાકી રહ્યું હોય અને કેવળજ્ઞાન ઉપજે તે સયોગી કેવળીઓને કેવળીસમુદ્ધાત હોય છે. આ સિવાય અમુક આચાર્યોનો બીજો મત પણ છે.

પ્રશ્ન ૨૭ : કેવળીસમુદ્ધાતમાં દૃષ્ટસમુદ્ધાત કેવી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર : સયોગીકેવળી જે બેઠા હોય તો આસન પ્રમાણ એટલે કે દેહના ત્રણગુણા વિસ્તારપ્રમાણ અને ખડ્ગાસનમાં હોય તો દેહ-વિસ્તાર-પ્રમાણ પહોળા આત્મપ્રદેશ નીકળે છે અને ઉપરથી નીચે સુધી વાતાવલયોના પ્રમાણથી ઓછા ચૌદ રાત્રી લાંબા ફેલાઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૨૮ : કપાટ-સમુદ્ધાત કેવી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર : દંડસમુદ્ધાતમાં, આત્મપ્રદેશો આગુબાગુ ફેલાય છે. જે ભગવાન પૂર્વાભિમુખ હોય તો ઉપર, મધ્યમાં, નીચે સર્વત્ર વાતાવલયથી ઓછા, સાત-સાત રાત્રી પ્રમાણ આત્મપ્રદેશો ફેલાઈ જાય છે. અને જે ભગવાન ઉત્તરાભિમુખ હોય તો વાતાવલય પ્રમાણથી ઓછા, ઉપર તો એક રાત્રી અક્ષરક્ષેત્રમાં પાંચ રાત્રી, મધ્યમાં એક રાત્રી અને નીચે સાત રાત્રી પ્રમાણ પહોળા ફેલાઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૨૯ : પ્રતરસમુદ્ધાત કેવી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર : આ સમુદ્ધાતમાં આગળ અને પાછળ, લોકમાં જેટલું ક્ષેત્ર બાકી હોય તેમાં, વાતાવલય પ્રમાણથી ઓછામાં, અધે (આત્મપ્રદેશો) ફેલાઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૩૦ : લોકપુરણ સમુદ્ધાત પછી પ્રવેશવિધિ કઈ રીતે છે ?

ઉત્તર : આમાં, આત્મપ્રદેશો, વાતવલયના ક્ષેત્રમાં પણ ફેલાઈ જઈ આખાથે લોકમાં ફેલાઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૩૧ : લોકપૂરણ સમુદ્ઘાત પછી, પ્રવેશવિધિ કઈ રીતે છે ?

ઉત્તર : લોકપૂરણસમુદ્ઘાત પછી, પ્રદેશો પાછા ફરતાં પહેલાં પ્રતર સમુદ્ઘાત થાય છે, પછી કપાટ-સમુદ્ઘાત, પછી દણ્ડ સમુદ્ઘાત પછી મૂળશરીરમાં પ્રવેશ થાય છે.

પ્રશ્ન ૩૨ : સમુદ્ઘાતોમાં કેટલો સમય લાગે છે ?

ઉત્તર : કેવળીસમુદ્ઘાતમાં તો આઠ સમય લાગે છે અને બાકીના છ સમુદ્ઘાતોમાં અંતર્મુહુર્ત સમય લાગે છે.

પ્રશ્ન ૩૩ : કેવળીસમુદ્ઘાતમાં આઠ સમય કેવી રીતે લાગે છે ?

ઉત્તર : દણ્ડમાં એક, કપાટમાં એક, પ્રતરમાં એક, લોકપૂરણમાં એક, પ્રતરમાં એક, કપાટમાં એક, દણ્ડમાં એક, પાછા (મૂળ શરીરમાં) પ્રવેશવામાં એક - આ પ્રકારે (કુલ) આઠ સમય લાગે છે.

પ્રશ્ન ૩૪ : કેવળીસમુદ્ઘાતનું શું ફળ છે ?

ઉત્તર : કેવળીસમુદ્ઘાત થવાથી (આયુ સિવાયના) ત્રણ અઘાતિ-કર્મોની સ્થિતિ ઘટીને આયુકર્મની સ્થિતિ બરાબર થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૩૫ : કેવળીસમુદ્ઘાત થવાનું કારણ શું છે ?

ઉત્તર : કેવળીસમુદ્ઘાત સ્વયં થાય છે, તેમાં નિમિત્ત કારણ અઘાતિ-કર્મોની સ્થિતિ પૂર્વોક્ત પ્રકારે (આયુ કર્મથી) વિષમ રહી જવી તે છે.

પ્રશ્ન ૩૬ : સમુદ્ઘાત સિવાય અન્ય સમયે આત્મા શા પ્રમાણે હોય છે ?

ઉત્તર : સમુદ્ઘાત સિવાય અન્ય સમયે આત્મા વ્યવહારનયથી પોતપોતાના નાના કે મોટા શરીરપ્રમાણુ હોય છે.

પ્રશ્ન ૩૭ : આત્મા દેહ પ્રમાણુ જ કેમ છે ?

ઉત્તર : આત્મા અનાદિથી નિરંતર દેહ ધારણુ કરતો આવ્યો છે. તેમાં જો મોટો દેહ છોડી નાના દેહમાં જાય તો સંકોચ સ્વભાવને લીધે તે નાના દેહપ્રમાણુ થઈ જાય છે અને જો નાનો દેહ છોડીને મોટા દેહમાં જાય તો વિસ્તરણુ સ્વભાવને લીધે મોટા દેહ-પ્રમાણુ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૩૮ : દેહથી સર્વથા મુક્ત થયે આત્મા કયા પ્રમાણુથી રહે છે ?

ઉત્તર : જે દેહથી મુક્ત થયો તે દેહ પ્રમાણુ (કિંચિત્-ન્યૂન) આ મુક્ત આત્મા મુક્ત અવસ્થામાં રહે છે.

પ્રશ્ન ૩૯ : મુક્ત થયા પછી, આત્મા જ્ઞાનની માફક પ્રદેશોથી પણ સર્વલોકમાં કેમ ફેલાઈ જતો નથી ?

ઉત્તર : દેહથી મુક્ત થયા પછી સંકોચ-વિસ્તરણુનું કોઈ કારણુ ન હોવાને લીધે આત્મા જે પ્રમાણુ (છેલ્લા દેહમાં) હતો તે જ પ્રકારે રહી જાય છે. જ્ઞાન પણ સર્વ લોકમાં ફેલાતું નથી, પરંતુ આત્મપ્રદેશમાં રહીને જ સમસ્ત લોકાલોકને જાણતું હોવાથી લોકાલોકપ્રમાણુ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૪૦ : કયા વ્યવહારનયથી આત્મા દેહ પ્રમાણુ છે ?

ઉત્તર : અનુપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારનયથી આત્મા દેહ પ્રમાણુ છે. અહીં, દેહ અને આત્મા એકક્ષેત્રાવગાહી હોવાથી

અનુપચરિત છે, દેહનું નિજક્ષેત્ર દેહમાં છે, આત્માનું નિજક્ષેત્ર આત્મામાં છે, આ પ્રકારે આત્માનો અને દેહનો પરસ્પર અત્યંત અભાવ હોવાથી અસદ્ભૂત છે. આ આકાર પર્યાય છે તેથી વ્યવહાર છે.

પ્રશ્ન ૪૧ : નિશ્ચયનયથી આત્મા કયા પ્રમાણથી (સ્થિત) છે?

ઉત્તર : નિશ્ચયનયથી આત્મા પોતાના અસંખ્યાત-પ્રદેશ પ્રમાણ છે. આ પ્રમાણ સર્વત્ર, સર્વદા તેટલું જ રહે છે.

પ્રશ્ન ૪૨ : શરીરની અવગાહના ઓછામાં ઓછી કેટલી હોઈ શકે છે ?

ઉત્તર : ઓછામાં ઓછી શરીરની અવગાહના આંગળીની ઉંચાઈના અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણ હોય છે. ઉત્સેધાંગુલ (શબ્દ)નો અર્થ આંગળીપ્રમાણ થાય છે. આટલું શરીર લબ્ધપર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ નિગોદીયા ભુવનું હોય છે.

પ્રશ્ન ૪૩ : શરીરની અવગાહના વધારેમાં વધારે કેટલી હોય છે ?

ઉત્તર : શરીરની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના એક હજાર યોજન પ્રમાણ હોઈ શકે છે. આટલું શરીર સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં મહામત્સ્યનું હોય છે.

પ્રશ્ન ૪૪ : મધ્યમ અવગાહના કેટલાં પ્રકારની છે ?

ઉત્તર : (ઉપયુક્ત) ઓછામાં ઓછી અવગાહનાથી વધુ અને વધુમાં વધુ અવગાહનાથી ઓછી-એમ મધ્યમ અવગાહનાના અસંખ્યાત પ્રકાર છે.

પ્રશ્ન ૪૫ : આ આત્મા દેહમાં જ કેમ વસતો ચાલ્યો આંચો છે ?

ઉત્તર : દેહમાં મમત્વ હોવાથી દેહમાં જ રહેતો આંચો

છે. આયુસ્થિતિના ક્ષયને લીધે કોઈ પણ એક દેહમાં કાયમને માટે રહી શકતો નથી, તથાપિ દેહાધ્યાસ હોવાને કારણે તુરત જ ખીબ દેહને ધારણ કરી લે છે. જન્મ-મરણના દુઃખ અને દેહના સંબંધથી થવાવાળાં ભૂખ તરસ, ઈષ્ટવિયોગ, અનિષ્ટ-સંયોગ, વેદના વગેરેનાં દુઃખ દેહાત્મયુદ્ધિના કારણે જ ભોગવવા પડે છે.

પ્રશ્ન ૪૬ : દેહથી મુક્ત થવાનો ઉપાય શું છે ?

ઉત્તર : દેહ ઉપરથી મમત્વ હટાવવું, દેહમાં આત્મ-યુદ્ધિ ન કરવી એ દેહથી મુક્ત થવાનો મૂળ ઉપાય છે.

પ્રશ્ન ૪૭ : દેહાત્મયુદ્ધિ દૂર કરવા માટે શું પુરૂષાર્થ કરવો જોઈએ ?

ઉત્તર : હું અશરીરી, અમૂર્ત, અકર્તા, અલોકતા, શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર છું એ પ્રકારે પોતાના સ્વરૂપનો અનુભવ કરે. આ પરમપારિણામિક નિજ શુદ્ધાત્માના અવલંબનથી જીવ પહેલાં મોહભાવથી મુક્ત થાય છે. પછીથી કષાયોથી મુક્ત થાય છે, અને તુરત જ મોહનીય કર્મનો ક્ષય થઈ જાય છે. આ પછી જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ અને અન્તરાયનો ક્ષય તેમ જ અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન અને અનંતશક્તિનો આવિર્ભાવ થાય છે. તે પછી બાકી રહેલાં અઘાતિ કર્મોથી તેમ જ દેહથી સર્વથા મુક્ત થઈ જાય છે. આ બધાનો એક માત્ર ઉપાય અનાદિ-અનંત, અહેતુક, ચૈતન્યમાત્ર નિજકારણ પરમાત્માનું અવલંબન છે.

આ પ્રકારે આત્મા “સ્વદેહ-પ્રમાણુ છે” એ અર્થના વ્યાખ્યાનનો અધિકાર પુરો કરીને જીવ “સંસારસ્થ” છે તેનું વર્ણન કરે છે.

पुठविजलतेयवाऊ वणफफदी विविहथावरे इंदी ।

विगतिगचहुपंचक्खा तस जीवा हेंति संखादि ॥ ११ ॥

अन्वय : पुठविजलतेयवाऊ वणफफदी विविह एइंदी थावरहें होति संखादी विगतिगचहुपंचक्खा तसजीवा होति ।

अर्थ : पृथ्वी, जल, अग्नि, वायु अने वनस्पति-
कायवाणा विविध अकेन्द्रिय जिवो स्थावर छे अने शंभ, कीडी
विगेरे द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय, पंचेन्द्रिय जिवो ते त्रलु
जिवो छे.

प्रश्न १ : पृथ्वीकाय केने कडे छे ?

उत्तर : पृथ्वी ज जेनुं शरीर होय तेने पृथ्वीकाय
कडे छे. जे जिव मरीने पृथ्वीशरीर धारण करवा भाटे भोज-
वाणी विग्रहगतिमां होय ते विग्रहगति जिव पण पृथ्वीकाय
छे. तेनुं शुद्ध नाम पृथ्वीजिव छे.

प्रश्न २ पृथ्वीकायनी केटली नतिओ छे ?

उत्तर : पृथ्वीकायनी छत्रीस नतिओ छे

(१) मृत्तिका (२) रेती (३) शर्करा (४) उपल (५) शिला
(६) मीढुं (७) लोढुं (लोह) (८) ताम्र (९) रांगा (१०) सीसु
(११) सुवर्ण (१२) चांदी (१३) वज्र (१४) हस्ताल (१५) डिंजुल
(१६) लौनसिल (१७) तूतिया (१८) अज्जंन (१९) प्रवाल (२०)
लुडलुड (२१) अलरभ (२२) गोमेढ (२३) रुचक (२४) अंके
(२५) स्फटिक (२६) लोहितप्रल (२७) वैडूर्य (२८) चन्द्रकान्त
(२९) जलकान्त (३०) सूर्यकान्त (३१) गैरिक (३२) चंदनमणी
(३३) पद्मा (३४) पुष्पराज (३५) नीलम (३६) भसार गडलन

પ્રશ્ન ૩ : પૃથ્વીકાય જીવના દેહની અવગાહના કેટલી હોય છે ?

ઉત્તર : ઘનાંગુલના અસંખ્યાતભાગ પ્રમાણુ, પૃથ્વીકાય જીવના દેહની અવગાહના હોય છે.

પ્રશ્ન ૪ જળકાય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જળ જેનું શરીર હોય તેને જળકાય કહે છે. જે જીવ જળકાયમાં ઉત્પન્ન થવા માટે મોડાવાળી વિગ્રહગતિમાં હોય તેને પણ જળકાય કહે છે. તેનું શુદ્ધનામ જળજીવ છે.

પ્રશ્ન ૫ : જળકાયની કેટલી જાતિઓ છે ?

ઉત્તર : જળકાયની અનેક જાતિઓ છે, જેવી કે ઝોસ, તુષાર, કુહર બિંદુ, શીકર, શુદ્ધજળ, ચન્દ્રાન્તજળ, ઘનોદક, ચોલા વગેરે.

પ્રશ્ન ૬ જળકાય જીવના દેહની અવગાહના કેટલી હોય છે ?

ઉત્તર : ઘનાંગુલના અસંખ્યાત ભાગ પ્રમાણુ જળકાય જીવની અવગાહના હોય છે.

પ્રશ્ન ૭ : અગ્નિકાય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અગ્નિ જ જેનું શરીર છે તેને અગ્નિકાય કહે છે. જે જીવ અગ્નિકાયમાં ઉત્પન્ન થવા માટે મોડાવાળી વિગ્રહગતિમાં હોય તેને પણ અગ્નિકાય કહે છે. તેનું શુદ્ધનામ અગ્નિકાય છે.

પ્રશ્ન ૮ : અગ્નિકાયની કેટલી જાતિઓ છે ?

ઉત્તર : અગ્નિકાયની અનેક જાતિઓ છે જેવી કે જ્વાળા અંગીર, કિરણુ, મુર્ચુર, શુદ્ધઅગ્નિ વજ્ર, (વિજળી વગેરે,) વડવાનળ, નન્દીશ્વરધૂમકુણ્ડ, મુકુટાનલ વગેરે.

प्रश्न ९ : अग्निकाय लवणी अवगाहना કેટલી હોય છે ?

ઉત્તર : ઘનાંગુલના અસંખ્યાત ભાગપ્રમાણુ, અગ્નિકાય લવોની અવગાહના હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : વાયુકાય લવ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : વાયુ જ જેનું શરીર છે તેને વાયુકાય લવ કહે છે. જે લવ વાયુકાયમાં ઉત્પન્ન થવા માટે મોડાવાળી વિગ્રહગતિમાં હોય તેને પણ વાયુકાય લવ કહે છે. તેનું શુદ્ધ નામ વાયુલવ છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : વાયુકાય લવ કેટલા પ્રકારના હોય છે ?

ઉત્તર : વાયુકાય લવ અનેક પ્રકારના હોય છે જેવા કે વાત, ઉદ્દગમ, ઉત્કલિ, મણ્ડલી, મહાન્ ઘન, ગુંબ, વાત-વલય વગેરે.

પ્રશ્ન ૧૨ : વાયુકાયિક લવની અવગાહના કેટલી હોય છે ?

ઉત્તર : ઘનાંગુલના અસંખ્યાત ભાગપ્રમાણુ વાયુકાયિક લવોની અવગાહના હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૩ : વનસ્પતિકાય લવ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : વનસ્પતિ જ જેનું શરીર છે તેને વનસ્પતિકાય લવ કહે છે. જે લવ વનસ્પતિકાયમાં ઉત્પન્ન થવા માટે મોડાવાળી વિગ્રહગતિમાં હોય તેને પણ વનસ્પતિકાય કહે છે. આ લવનું શુદ્ધ નામ વનસ્પતિલવ છે.

પ્રશ્ન ૧૪ : વનસ્પતિકાય લવના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર : વનસ્પતિકાય લવ બે પ્રકારના હોય છે. (૧) પ્રત્યેક-વનસ્પતિ (૨) સાધારણ-વનસ્પતિ.

પ્રશ્ન ૧૫ : પ્રત્યેક-વનસ્પતિકાય જીવ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે વનસ્પતિકાય જીવોના શરીર પ્રત્યેક (બુદ્ધ બુદ્ધ) છે અર્થાત્ એક શરીરનો સ્વામી એક જ જીવ હોય તેને પ્રત્યેક-વનસ્પતિકાય જીવ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૬ : સાધારણ વનસ્પતિકાય જીવ કોને કહે છે?

ઉત્તર : જે વનસ્પતિકાય જીવોના શરીર સાધારણ હોય છે અર્થાત્ એક શરીરના સ્વામી અનેક જીવો હોય તેને સાધારણ વનસ્પતિકાય કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૭ : પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય જીવના કેટલા ભેદ છે?

ઉત્તર : પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયના બે ભેદ છે. (૧) સપ્રતિષ્ઠિત પ્રત્યેક વનસ્પતિ (૨) અપ્રતિષ્ઠિત પ્રત્યેક વનસ્પતિ.

પ્રશ્ન ૧૮ : સપ્રતિષ્ઠિત પ્રત્યેક વનસ્પતિ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે પ્રત્યેક વનસ્પતિ સાધારણ વનસ્પતિકાય જીવની સાથે હોય તેને સપ્રતિષ્ઠિત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૯ : સપ્રતિષ્ઠિત પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય જીવોની શું ઓળખાણ છે ?

ઉત્તર : જ્યાં સુધી શીરા, (રેખા), જોડ, પર્વ (ગાંઠ) વગેરે અપ્રગટ હોય ત્યાં સુધી જેમ કે કુણી-કાકડી, કુણાં તુરીયા, થોડા દિવસની ઉમ્મરવાળી શેરડી વગેરે જેને તોડવાથી એકસરખા કટકા થાય, જેમ કે ધનંતરના પત્તા, પાલકના પત્તા, વગેરે; કાખ્યા છતાં પણ જે ફરીથી ઉગી જાય જેમકે ખટાકા વગેરે, તથા જે વનસ્પતિના કંદ, મૂળ, શાખા વગેરેની છાલ જાડી હોય જેમ કે કુંવારપાટુ, મૂળા, ગાજર વગેરે.

પ્રશ્ન ૨૦ : સપ્રતિષ્ઠિત પ્રત્યેક વનસ્પતિ લક્ષ્ય છે કે અલક્ષ્ય ?

ઉત્તર : સપ્રતિષ્ઠિત પ્રત્યેક વનસ્પતિમાં અનંત સાધારણ વનસ્પતિ જીવ રહે છે. તેથી સપ્રતિષ્ઠિત પ્રત્યેક વનસ્પતિ અલક્ષ્ય છે.

પ્રશ્ન ૨૧ : સાધારણ વનસ્પતિના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર : સાધારણ વનસ્પતિના બે ભેદ છે :

(૧) બાહર - સાધારણ વનસ્પતિકાય (બાહર-નિગોદ)

(૨) સૂક્ષ્મ સાધારણ-વનસ્પતિકાય (સૂક્ષ્મ નિગોદ)

આ બંનેના પણ બે-બે ભેદ છે. (૧) નિત્ય-નિગોદ

(૨) ઈતર-નિગોદ

પ્રશ્ન ૨૨ : નિત્ય નિગોદ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે જીવો નિગોદ સિવાયની બીજી કોઈ પણ પર્યાયને હજી સુધી પ્રાપ્ત થયા નથી તેમને નિત્ય-નિગોદ કહે છે. આ જીવો બે પ્રકારના છે. (૧) અનાદિ-અનંત નિત્યનિગોદ
(૨) અનાદિ-સાંત નિત્યનિગોદ.

પ્રશ્ન ૨૩ : અનાદિ અનંત નિત્યનિગોદ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જેઓએ આજદિન સુધી નિગોદ સિવાયની બીજી કોઈ પર્યાય પ્રાપ્ત કરી નથી અને કરશે પણ નહીં તેમને અનાદિ અનંત નિત્યનિગોદ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૪ : અનાદિ સાંત નિત્યનિગોદ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે જીવોએ અનાદિથી આજ સુધી નિગોદ સિવાયની બીજી કોઈ પર્યાય પ્રાપ્ત કરી નથી, પરંતુ ભવિષ્યમાં બીજી પર્યાય પ્રાપ્ત કરશે એટલે કે નિગોદથી બહાર નિકળી જશે તે જીવોને અનાદિ સાંત નિત્ય નિગોદ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૫ : ઇતર-નિગોદ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે જીવો નિગોદથી નીકળીને ખીજી સ્થાવર-કાયોમાં અથવા ત્રસકાયમાં ઉત્પન્ન થયા હોય, પરંતુ ફરી પાછા નિગોદમાં આવ્યા હોય. તેમને ઇતર-નિગોદ કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૨૬ : બાહર અને સૂક્ષ્મ એવો ભેદ ખીજી (વનસ્પતિકાય સિવાયની) સ્થાવરકાયમાં હોય છે ?

ઉત્તર : પ્રત્યેક વનસ્પતિમાં તો બાહર-સૂક્ષ્મ ભેદ નથી હોતો કારણ કે તે બાહર જ હોય છે. પૃથ્વીકાય, જળકાય, અગ્નિકાય અને વનસ્પતિકાય-આ ચારે (જીવો)ના બાહર અને સૂક્ષ્મ ભેદ હોય છે.

પ્રશ્ન ૨૭ : પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય જીવોની અવગાહના કેટલી હોય છે ?

ઉત્તર : અંગુલના સંખ્યાતમાં ભાગથી માંડીને એક હજાર ચોજન સુધીની અવગાહના હોય છે. હજાર ચોજનની અવગાહના સ્વયંભૂરમણસમુદ્રમાં કમળની હોય છે.

પ્રશ્ન ૨૮ : સાધારણ વનસ્પતિકાય જીવોની અવગાહના કેટલી હોય છે ?

ઉત્તર : અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ-પ્રમાણ સાધારણ વનસ્પતિ અર્થાત્ નિગોદના જીવોની અવગાહના હોય છે.

પ્રશ્ન ૨૯ : સ્થાવર જીવ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે જીવોને એક સ્પર્શોન્દ્રિય જ હોય અને અંગોપાંગ ના હોય તેમને સ્થાવર જીવો કહે છે. ઉપર કહેલાં પાંચે પ્રકારના જીવો સ્થાવર છે.

પ્રશ્ન ૩૦ : ત્રસ જીવ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે જીવોને સ્પર્શ અને રસના બે; સ્પર્શ, રસના, ઘ્રાણ એ ત્રણ; સ્પર્શ, રસના, ઘ્રાણ, ચક્ષુ એ ચાર અથવા સ્પર્શ, રસના, ઘ્રાણ, ચક્ષુ, શ્રોત્ર એ પાંચ ઇન્દ્રિયો હોય તેમને ત્રસ જીવો કહે છે. આ કારણથી ત્રસ જીવો ચાર પ્રકારના છે. (૧) દ્વીન્દ્રિય (૨) ત્રીન્દ્રિય (૩) ચતુરિન્દ્રિય અને (૪) પંચેન્દ્રિય.

પ્રશ્ન ૩૧ : દ્વીન્દ્રિય કેને કહે છે ?

ઉત્તર : સ્પર્શનેન્દ્રિયાવરણ અને રસનેન્દ્રિયાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમથી તેમ જ વીર્યાંતરાયકર્મના ક્ષયોપશમથી અને અંગોપાંગનામકર્મના ઉદયથી જેમનો બે ઇન્દ્રિયવાળી કાયમાં જન્મ થાય છે તેમને દ્વીન્દ્રિય કહે છે. જેમ કે શંખ, લટ, છીપ, કોડી, અળસીયુ, જળો વગેરે.

પ્રશ્ન ૩૨ : દ્વીન્દ્રિય જીવોના દેહની અવગાહના કેટલી હોય છે ?

ઉત્તર : અંગુલના અસંખ્યાત ભાગથી માંડીને બાર યોજન સુધીની અવગાહના (દ્વીન્દ્રિય જીવના દેહની) હોય છે. બાર યોજનની અવગાહનાવાળા શંખ અંતિમ સમુદ્રમાં હોય છે.

પ્રશ્ન ૩૩ : ત્રીન્દ્રિય જીવ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : સ્પર્શનેન્દ્રિયાવરણ, રસનેન્દ્રિયાવરણ, ઘ્રાણેન્દ્રિયાવરણના ક્ષયોપશમથી તથા વીર્યાંતરાયના ક્ષયોપશમથી તથા અંગોપાંગનામકર્મના ઉદયથી ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા દેહમાં જેમની ઉત્પત્તિ થાય છે તે ત્રીન્દ્રિય જીવો કહેવાય છે. જેમ કે કીડી, માંકડ, વીંછી, જૂ વગેરે.

પ્રશ્ન ૩૪ : ત્રીન્દ્રિય જીવોની અવગાહના કેટલી હોય છે?

ઉત્તર : ત્રીન્દ્રિય જીવોની અવગાહના ધનાંગુલના

અસંખ્યાત ભાગથી માંડીને ત્રણ કોસ સુધીની હોય છે. ત્રણ કોસની અવગાહનાવાળો વીંછી અન્તિમ ક્ષીપમાં મળી આવે છે.

પ્રશ્ન ૩૫ : ચતુરિન્દ્રિય જીવ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સ્પર્શનેન્દ્રિયાવરણ, રસનેન્દ્રિયાવરણ, ઘ્રાણેન્દ્રિયાવરણ અને ચક્ષુરિન્દ્રિયાવરણના ક્ષયોપશમથી તથા વીર્યાંતરાયના ક્ષયોપશમથી તેમજ અંગોપાંગનામકર્મના ઉદયથી, ચાર ઈન્દ્રિયોવાળા દેહમાં જે જીવોનો જન્મ થાય છે તેમને ચતુરિન્દ્રિય જીવો કહે છે, જેમ કે માખી, મચ્છર, ભમરો.

પ્રશ્ન ૩૬ : ચતુરિન્દ્રિય જીવોની અવગાહના કેટલી હોય છે ?

ઉત્તર : ચતુરિન્દ્રિય જીવોની અવગાહના ઘનાંગુલના અસંખ્યાત ભાગથી માંડીને એક યોજન સુધીની હોય છે. એક યોજનની અવગાહનાવાળો ભમરો અંતિમ (સ્વયંભૂરમણ નામના) ક્ષીપમાં મળી આવે છે.

પ્રશ્ન ૩૭ : પંચેન્દ્રિય જીવના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર : પંચેન્દ્રિય જીવો બે પ્રકારના હોય છે :- (૧) અસંજીપંચેન્દ્રિય (૨) સંજીપંચેન્દ્રિય. અસંજી-પંચેન્દ્રિય તો માત્ર તિર્યંચગતિમાં જ હોય છે, પરંતુ સંજી પંચેન્દ્રિય જીવો તો ચારેય ગતિઓમાં હોય છે. નરકગતિ, મનુષ્યગતિ અને દેવગતિમાં સંજી જીવો પંચેન્દ્રિય જ હોય છે.

પ્રશ્ન ૩૮ : અસંજી કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જેમને મન ન હોય તેમને અસંજી કહે છે. મનના આલંબનથી જ હિત-અહિતનો વિચાર અને હેય-

ઉપાદેયના ગ્રહણ-ત્યાગની પ્રવૃત્તિ થઈ શકે છે. (એક-દ્વી-ત્રી-ચતુરિન્દ્રિય જીવો માત્ર અસંસી જ હોય છે.)

પ્રશ્ન ૩૯ : સંસી જીવ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જેઓ મનસહિત હોય, અને જેઓ શિક્ષા, ઉપદેશ ગ્રહણ કરી શકે, તેઓ સંસી કહેવાય છે, સંસી જીવો જ સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કરી શકે છે.

પ્રશ્ન ૪૦ : પંચેન્દ્રિય જીવ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સ્પર્શનેન્દ્રિયાવરણ, રસનેન્દ્રિયાવરણ, દ્રાણેન્દ્રિયાવરણ ચક્ષુરિન્દ્રિયાવરણ અને શ્રોત્રેન્દ્રિયાવરણના ક્ષયોપશમથી તેમજ વીર્યાંતરાયના ક્ષયોપશમથી તથા અંગોપાંગનામકર્મના ઉદયથી પાંચ ઈન્દ્રિયોવાળા દેહમાં જેમનો જન્મ થાય છે, તેમને પંચેન્દ્રિય કહે છે. આમાં, જે જીવોને નોઇન્દ્રિયાવરણનો પણ ક્ષયોપશમ હોય છે તેમને સંસી પંચેન્દ્રિય કહે છે અને જેમને નોઇન્દ્રિયાવરણનો ક્ષયોપશમ નથી હોતો તેમને અસંસી પંચેન્દ્રિય કહે છે.

પ્રશ્ન ૪૧ : પંચેન્દ્રિય જીવોની અવગાહના કેટલી હોય છે ?

ઉત્તર : ઘનાંગુલના અસંખ્યાતમાં લાગથી એક હજાર યોજન સુધીની. એક હજાર યોજન લાંબો, પાંચસો યોજન પહોળો અને ઊંચો પચાસ યોજન બહા દેહવાળો મહામત્સ્ય સ્વયંભૂરમણ નામના અંતિમ સમુદ્રમાં મળી આવે છે.

પ્રશ્ન ૪૨ : શું બધા જીવો ત્રસ અને સ્થાવરોમાં જ મળી આવે છે ?

ઉત્તર : મુક્ત જીવો ન તો ત્રસ છે ન સ્થાવર. તેઓ ત્રસ અને સ્થાવરોની સમસ્ત યોનિઓથી મુક્ત થઈ ગયેલાં છે.

પ્રશ્ન ૪૩ : ત્રસ-સ્થાવર જીવોમાં જન્મ કેમ થાય છે ?

ઉત્તર : ઇન્દ્રિય-સુખમાં આસક્ત હોવાથી અને એ કારણથી ત્રસ-સ્થાવર જીવોની હિંસા થતી હોવાને લીધે આ (ત્રસ-સ્થાવર-જીવ-પર્યાયોમાં)માં જન્મ થાય છે.

પ્રશ્ન ૪૪ : ઇન્દ્રિયસુખની આસક્તિ કેમ થાય છે ?

ઉત્તર : શુદ્ધ ચૈતન્યમાત્ર નિજ પરમાત્મતત્ત્વની ભાવનાથી ઉત્પન્ન થવાવાળા પરમ અતીન્દ્રિય સુખનો સ્વાદ જેમને નથી, તેમને ઇન્દ્રિયસુખોમાં આસક્તિ થાય છે. તેથી જેઓને સંસાર-જન્મોથી નિવૃત્ત થવાની ભાવના હોય તેમણે અનાદિ, અનંત, અહતુક, નિજ ચૈતન્યસ્વરૂપ, કારણપરમાત્માની ભાવના કરવી જોઈએ.

હવે, ત્રસ-સ્થાવર જીવોનું જ, ચૌદ જીવસમાસો દ્વારા વિશેષ વિવરણ કરે છે.

સમણા અમણા જેયા પંચેન્દિય ણિમ્મણા પરે સવ્વે ।

બાદર સુહમે ઇન્દી સવ્વે પજ્જત્ત ઇદરા ય ॥ ૧૨ ॥

અન્વય : પંચેન્દિય સમણા અમણા જેયા, પરે સવ્વે

ણિમ્મણા, ઇન્દી બાદર સુહમ, સવ્વે પજ્જત્ત ય ઇદરા ।

અર્થ : પંચેન્દ્રિય જીવો મનવાળા અને મન વગરના - એમ બે ભેદવાળા છે. બાકીના બીજા જીવો અથવા દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય અને ચતુરિન્દ્રિય જીવો અસંજી છે - મન વગરના છે. એકન્દ્રિય જીવો પણ અસંજી છે અને બાહરસૂક્ષ્મના ભેદથી બે પ્રકારે છે. આ બધા સાતેય પ્રકારના જીવો - બાહર એકેન્દ્રિય, સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અસંજી

પંચેન્દ્રિય અને સંજી પંચેન્દ્રિય – પર્યાપ્ત છે અને અપર્યાપ્ત છે. આ પ્રકારે ચૌદ જીવસમાસ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧ : પર્યાપ્ત કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જેમને પર્યાપ્તિનામ કર્મનો ઉદય હોય તેમને પર્યાપ્ત કહે છે.

પ્રશ્ન ૨ પર્યાપ્તિનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે નામકર્મના ઉદયથી જીવ પોતપોતાને યોગ્ય છે, પાંચ કે ચાર પર્યાપ્તિઓને પૂર્ણ કરે તેને પર્યાપ્તિનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૩ : અપર્યાપ્ત કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જેમને અપર્યાપ્તિનામકર્મનો ઉદય હોય તેમને અપર્યાપ્ત કહે છે.

પ્રશ્ન ૪ : અપર્યાપ્તિનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે નામકર્મના ઉદયથી જીવ પોતપોતાને યોગ્ય પર્યાપ્તિઓને પૂર્ણ ન કરી શકે અને (તે પર્યાપ્તિઓ પૂર્ણ થતાં પહેલાં જ) મરણ પામે તેને અપર્યાપ્તિનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૫ : પર્યાપ્તિ, અપર્યાપ્તિની આ વ્યાખ્યાથી તો, જેમને પર્યાપ્તિનામકર્મનો ઉદય છે તેઓ, પૂર્વભવના મરણ પછી વિગ્રહ ગતિમાં તેમ જ પામીને પહેલા અંતર્મુહુર્ત દરમ્યાન અપર્યાપ્ત જ કહેવાશે ?

ઉત્તર : જેમને પર્યાપ્તિનામકર્મનો ઉદય છે તે જીવો વિગ્રહગતિમાં તેમજ જન્મના પહેલા અંતર્મુહુર્તમાં નિવૃત્તિપર્યાપ્ત કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૬ : નિવૃત્તિપર્યાપ્તિ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે જીવોને, પોતાપોતાને યોગ્ય પર્યાપ્તિઓ તો જરૂરથી પુરી થશે, અને પુરી થયા પહેલાં જેમનું મરણ નહીં જ થાય, તેઓ, શરીરપર્યાપ્તિ ન્યાં સુધી પુરી ના થાય ત્યાં સુધી નિવૃત્તિપર્યાપ્તિ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૭ : અપર્યાપ્તિ શબ્દથી અહીં કઈ કઈ અપર્યાપ્તિઓ અહણુ કરવી જોઈએ ?

ઉત્તર : અહીં, જેઓને અપર્યાપ્તિનામકર્મનેા ઉદય છે તે (બધા) અપર્યાપ્તો કે જેમના બીજા નામ લબ્ધપર્યાપ્તિ અને નિવૃત્તિપર્યાપ્તિ છે—તે બંને અપર્યાપ્તોનું અહણુ કરવું જોઈએ.

પ્રશ્ન ૮ : પર્યાપ્તિ કેટલી છે ?

ઉત્તર : પર્યાપ્તિ છ છે : (૧) આહારપર્યાપ્તિ (૨) શરીરપર્યાપ્તિ (૩) ઈન્દ્રિયપર્યાપ્તિ (૪) શ્વાસોસ્થવાસ-પર્યાપ્તિ (૫) ભાષાપર્યાપ્તિ (૬) મન:પર્યાપ્તિ.

પ્રશ્ન ૯ : આહારપર્યાપ્તિ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : એક શરીરને છોડીને નવા શરીરના કારણભૂત જે નોકર્મવર્ગજીવોને જીવ અહણુ કરે છે તેમને ખલ અને રસભાગ રૂપે પરિણુમાવવાની શક્તિની પૂર્ણતાને આહારપર્યાપ્તિ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : શરીરપર્યાપ્તિ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : અહણુ કરેલાં નોકર્મવર્ગજીવોના સ્કંધોમાંથી ખલ ભાગને હાડકાદિ કઠણુ અવયવરૂપે તથા રસભાગને લોહી વગેરે પ્રવાહી-અવયવરૂપે પરિણુમાવવાની શક્તિની પૂર્ણતાને શરીરપર્યાપ્તિ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : અહણુ કરેલાં નોકર્મવર્ગણુઓના સ્કંધોમાંથી અમુક વર્ગણુઓને યોગ્ય સ્થાન ઉપર દ્રવ્યેન્દ્રિયોના આકારરૂપે પરિણુમાવવાની શક્તિની પૂર્ણતાને ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : શ્વાસોચ્છ્વાસ-પર્યાપ્તિ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : તે નોકર્મવર્ગણુઓના અમુક સ્કંધોને શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપે પરિમાવવાની શક્તિની પૂર્ણતાને શ્વાસોચ્છ્વાસ-પર્યાપ્તિ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૩ : ભાષાપર્યાપ્તિ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : વચનરૂપ થવા યોગ્ય ભાષાવર્ગણુઓને વચન-રૂપે પરિણુમાવવાની શક્તિની પૂર્ણતાને ભાષાપર્યાપ્તિ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૪ : મન:પર્યાપ્તિ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : દ્રવ્યમનરૂપ થવા યોગ્ય મનોવર્ગણુઓને દ્રવ્ય-મનના આકારરૂપે પરિણુમાવવાની શક્તિની પૂર્ણતાને મન:પર્યાપ્તિ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૫ : સંસી જીવોને કેટલી પર્યાપ્તિ હોય છે ?

ઉત્તર : સંસી જીવોને છ પર્યાપ્તિઓ હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૬ : અસંસી પંચેન્દ્રિય જીવોને કેટલી પર્યાપ્તિ હોય છે ?

ઉત્તર : અસંસી પંચેન્દ્રિય જીવોને મન:પર્યાપ્તિ એકીને બાકીની પાંચ પર્યાપ્તિઓ હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૭ : ચાર-ઇન્દ્રિયવાળા જીવોને કેટલી પર્યાપ્તિ હોય છે ?

ઉત્તર : ચાર-ઇન્દ્રિયવાળા જીવોને આહાર, શરીર,

ઇન્દ્રિય, શ્વાસોચ્છવાસ અને ભાષાપર્યાપ્તિ એ પાંચ પર્યાપ્તિઓ હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૮ : ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોને કેટલી પર્યાપ્તિ હોય છે ?

ઉત્તર : ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોને મન:પર્યાપ્તિ છોડીને બાકીની પાંચ પર્યાપ્તિઓ હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૯ : બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવોને કેટલી પર્યાપ્તિ હોય છે ?

ઉત્તર : બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવોને પણ મન: પર્યાપ્તિ છોડીને બાકીની પાંચ પર્યાપ્તિઓ હોય છે.

પ્રશ્ન ૨૦ : એક ઇન્દ્રિયવાળા જીવોને કેટલી પર્યાપ્તિ હોય છે ?

ઉત્તર : બાહર અને સૂક્ષ્મ બંને પ્રકારના એકેન્દ્રિય-જીવોને આહારપર્યાપ્તિ, શરીરપર્યાપ્તિ, ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ અને શ્વાસોચ્છવાસપર્યાપ્તિ એ ચાર પર્યાપ્તિઓ હોય છે.

પ્રશ્ન ૨૧ : ચૌદ જીવસમાસોના પૂરા નામ કયા કયા છે?

ઉત્તર : ચૌદ જીવસમાસોના નામ આ પ્રકારે છે

(૧) બાહર એકેન્દ્રિય પર્યાપ્તિ (૨) બાહર એકેન્દ્રિય અપર્યાપ્તિ
(૩) સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય પર્યાપ્તિ (૪) સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય અપર્યાપ્તિ
(૫) દ્વીન્દ્રિય પર્યાપ્તિ (૬) દ્વીન્દ્રિય અપર્યાપ્તિ (૭) ત્રીન્દ્રિય પર્યાપ્તિ
(૮) ત્રીન્દ્રિય અપર્યાપ્તિ (૯) ચતુરિન્દ્રિય પર્યાપ્તિ (૧૦) ચતુરિન્દ્રિય અપર્યાપ્તિ
(૧૧) અસંજી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તિ (૧૨) અસંજી પંચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તિ
(૧૩) સંજી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તિ
(૧૪) સંજી પંચેન્દ્રિય અપર્યાપ્તિ

પ્રશ્ન ૨૨ : આ ચૌદ પ્રકારના જીવસમાસોમાંથી કયા ભેદ ઉપાદેય છે ?

ઉત્તર : આમાંનો કોઈ પણ પ્રકાર ઉપાદેય નથી, કારણ કે આ બધી વિકૃત પર્યાયો છે, આકુળતાઓથી તે જન્મે છે આકુળતાઓની તે જનક (ઉપજવનારી) છે.

પ્રશ્ન ૨૩ : તે કઈ અવસ્થા ઉપાદેય છે ?

ઉત્તર : અતીત-જીવસમાસની અવસ્થા ઉપાદેય છે, કારણ કે ત્યાં આત્મા સંપૂર્ણ ગુણોની સ્વાભાવિક અવસ્થારૂપે પરિણમે છે તેથી તે અવસ્થા સહજ-અનંત-આનંદમય છે.

પ્રશ્ન ૨૪ : અતીત-જીવસમાસ થવાનો શું ઉપાય છે ?

ઉત્તર : જીવસમાસથી પૃથક્ અનાદિ-અનંત, નિજ-સ્વભાવની ઉપાસના અતીત જીવસમાસ થવાનો ઉપાય છે.

આ પ્રમાણે, સંસારી જીવોનું જીવસમાસ દ્વારા વર્ણન કરીને હવે આ ગાથામાં માર્ગાણુસ્થાન અને ગુણુસ્થાનોનું વર્ણન કરીને નયવિભાગથી (જીવની) શુદ્ધતા અને અશુદ્ધતાને પ્રરૂપે છે.

મગ્ગણગુણઠાણેહિ ચઠ્ઠદસહિ હવંતિ તહ અસુદ્ધ યા ।
વિણ્ણેયા સંસારી સવ્વે સુદ્ધા દુ સુદ્ધણયા ૧૩ ॥

અનવ્ય : તહ સંસારી અસુદ્ધણયા મગ્ગણગુણઠાણેહિ ચઠ્ઠદસહિં
હવંતિ । દુ સુદ્ધણયા સવ્વે સુદ્ધા વિણ્ણેયા ।

અર્થ : સંસારી જીવો અશુદ્ધનયથી ચૌદ માર્ગાણુ અને ચૌદ ગુણુસ્થાનો દ્વારા ૧૪-૧૪ પ્રકારનાં છે. પરંતુ શુદ્ધ-નયથી સર્વ જીવો શુદ્ધ બાણવા.

પ્રશ્ન ૧ : ગુણસ્થાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : મોહ અને યોગના નિમિત્તથી સમ્યક્ત્વ અને આશ્રિત ગુણોની જે અવસ્થાઓ થાય છે તેમને ગુણ સ્થાન કહે છે.

પ્રશ્ન ૨ : ગુણસ્થાન કેટલા છે ?

ઉત્તર : ગુણસ્થાન તો અસંખ્યાત છે કારણ કે આત્મગુણોના પરિણમન અસંખ્યાત પ્રકારના છે, પરંતુ તેમને પ્રયોજન અનુસાર ચૌદ કહ્યાં છે, તે આ પ્રમાણે

(૧) મિથ્યાત્વ (૨) સાસાદન-સમ્યક્ત્વ (૩) સમ્યગ્-મિથ્યાત્વ (૪) અવિરતસમ્યક્ત્વ (૫) દેશવિરત (૬) પ્રમત્તવિરત (૭) અપ્રમત્તવિરત (૮) અપૂર્વકરણ (૯) અનિવૃત્તકરણ (૧૦) સૂક્ષ્મસાંપરાય (૧૧) ઉપશાંતમોહ (૧૨) ક્ષીણમોહ (૧૩) સયોગકેવળી (૧૪) અયોગકેવળી

પ્રશ્ન ૩ : મિથ્યાત્વ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : મોક્ષમાર્ગના પ્રયોજનભૂત સાત તત્ત્વોનું સાચું શ્રદ્ધામ ન હોવાને મિથ્યાત્વ કહે છે.

પ્રશ્ન ૪ : સાસાદન સમ્યક્ત્વ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અનંતાનુબંધી ક્રોધ-માન માયા લોભમાંના કોઈ એક કષાયનો ઉદય હોતાં, પ્રથમ ઉપશમસમ્યક્ત્વથી તો મ્યૂત થાય અને મિથ્યાત્વનો ઉદય ન હોતાં જે અંતરાલવર્તી અયથાર્થલાવ, તેને સાસાદન-સમ્યક્ત્વ કહે છે.

પ્રશ્ન ૫ : સમ્યગ્મિથ્યાત્વ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : દહીં અને ગોળના મળવાથી ઉપજેલા સ્વાદની

जेम, ज्यां मिश्र परिणाम होय, के जे नथी तो डेवण सम्यक्त्वरूप के नथी तो डेवण मिथ्यात्वरूप, परंतु जे सम्यग्मिथ्यात्वरूप छे तेवा परिणामोने सम्यग्मिथ्यात्व कहे छे.

प्रश्न ६ : अविरतसम्यक्त्व कोने कहे छे ?

उत्तर : ज्यां सम्यक्त्व तो प्रगट थई गयुं, परंतु अेकदेश के सर्वदेश कोई पणु प्रकारनो (नियमपूर्वकनो) संयम प्रगटयो न होय तेने अविरतसम्यक्त्व कहे छे.

प्रश्न ७ : देशविरत कोने कहे छे ?

उत्तर : ज्यां सम्यग्दर्शन पणु प्रगट छे अनै अेकदेशसंयम अथवा संयमासंयम पणु छे, ते परिणामने देशविरत गुणुस्थान कहे छे.

प्रश्न ८ : प्रमत्तविरत गुणुस्थान कोने कहे छे ?

उत्तर : ज्यां सर्वदेशसंयम पणु प्रगटी गयो छे परंतु संज्वलनकषायनो उदय मंद न होवामी प्रमाद होय, ते लावने प्रमत्तविरत गुणुस्थान कहे छे.

प्रश्न ९ : प्रमाद अेटवे शुं, आणस के णीनुं कांई ?

उत्तर : उपदेश, विहार, आहार, दीक्षा, शीक्षा वगेरे शुलोपयोगना रागतुं उठवुं वगेरे (अडीं) प्रमादनो अर्थ थाय छे.

प्रश्न १० : अप्रमत्तविरत गुणुस्थान कोने कहे छे ?

उत्तर : ज्यां संज्वलनकषायनो उदय मंद थईजवार्थी प्रमाद न रहे ते परिणामने अप्रमत्तविरत गुणुस्थान कहे छे ?

प्रश्न ११ : अप्रमत्तविरतना केटला लेह छे ?

उत्तर : अप्रमत्तविरतना जे लेह छे.

(૧) સ્વસ્થાન-અપ્રમત્તવિરત અને (૨) સાતિશયઅપ્રમત્તવિરત.

પ્રશ્ન ૧૨ : સ્વસ્થાન અપ્રમત્તવિરત કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે અપ્રમત્તવિરત પરિણામ પછી ઉંચા સ્થાનના પરિણામ ન થાય પરંતુ છઠ્ઠા ગુણુસ્થાનના ભાવ થાય તેને સ્વસ્થાન અપ્રમત્તવિરત કહે છે. તેને સ્વસ્થાન એટલા માટે કહે છે કે તે પોતાના સ્થાનકે રહે છે આગળ વધતું નથી. છઠ્ઠા અને સાતમા ગુણુસ્થાનનો સમય નાના અંતર્મુહુર્તમાત્ર છે. જ્યાં સુધી શ્રેણી ના ચઢે એટલે કે આગળ ના વધે ત્યાં સુધી મુનિઓના પરિણામ છઠ્ઠાથી સાતમામાં અને સાતમાંથી છઠ્ઠામાં એ પ્રકારે અસંખ્યાતવાર આવબ કર્યા કરે છે.

પ્રશ્ન ૧૩ : સાતિશય અપ્રમત્ત કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે અપ્રમત્તવિરત પરિણામ પછી આઠમાં ગુણુસ્થાનમાં પહોંચી જવાય તે અપ્રમત્તવિરતને સાતિશય અપ્રમત્તવિરત કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૪ : સાતિશય અપ્રમત્તવિરત ઉપરના ગુણુસ્થાનમાં કેમ પહોંચી જાય છે ?

ઉત્તર : સાતિશય અપ્રમત્તમાં એક જાતના અધઃકરણ પરિણામ થાય છે, જે નિર્મળ પરિણામને લીધે તે (મુનિ) ઉપરના પરિણામમાં (ગુણુસ્થાનમાં) પહોંચી જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૫ : અધઃકરણ પરિણામ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જ્યાં એવા પરિણામ હોય કે અધઃકરણના કાળમાં, વિવક્ષિત કાળવર્તી મુનિઓનાં પરિણામ જેવાં અધસ્તન કાળવર્તી મુનિઓના પરિણામ પણ થઈ શકે (can exactly Match) તેને અધઃકરણ પરિણામ કહે છે.

અનંતાનુબંધીના વિસંયોજન, દર્શનમોહનીયનો ઉપશમ, દર્શનમોહનીયનો ક્ષય, ચારિત્રમોહનીયનો ઉપશમ, ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષય વગેરે ઉચ્ચ સ્થાનોની પ્રાપ્તિ માટે એક વિશિષ્ટ પ્રકારના પરિણામ ત્રણ શ્રેણીનાં હોય છે :-

(૧) અધઃકરણ (૨) અપૂર્વકરણ (૩) અનિવૃત્તિકરણ

અહીં ચારિત્રમોહનીયના ઉપશમ કે ક્ષય માટે ઉદ્યમ પ્રારંભ થાય છે, અને તેમાં થવાવાળા નિર્મળ પરિણામોમાં આ (અધઃકરણ પરિણામ) પહેલો પ્રકાર છે.

પ્રશ્ન ૧૬ : સાતિશય અપ્રમત્ત પછી કયા ગુણસ્થાનમાં પહોંચાય છે ?

ઉત્તર : જો ચારિત્રમોહનીયના ઉપશમ માટે અધઃકરણ પરિણામ થયું હોય તો ઉપશમક-અપૂર્વકરણમાં પહોંચે છે અને જો ચારિત્રમોહનીયના ક્ષયને માટે અધઃકરણ પરિણામ થયું હોય તો ક્ષપક અપૂર્વકરણમાં પહોંચે છે.

પ્રશ્ન ૧૭ : અપૂર્વ ગુણસ્થાન કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જ્યાં ચારિત્રમોહનીયના ઉપશમ કે ક્ષય માટે ઉત્તરોત્તર અપૂર્વ પરિણામ થાય તેને અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાન કહે છે. આનું અપૂર્વકરણ નામ એટલા માટે છે કે આ કાળ દરમ્યાન સમાન-સમયવર્તી મુનિઓનાં પરિણામ સરખા પણ થઈ જાય પરંતુ વિવક્ષિત સમયથી ભિન્ન (પૂર્વ અથવા ઉત્તર) સમયવર્તી મુનિઓના પરિણામ સરખા થઈ શકે નહીં. (જુદી કક્ષાના જ રહે)

પ્રશ્ન ૧૮ : આ ગુણસ્થાનના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર : અપૂર્વગુણસ્થાનના બે પ્રકાર છે :

(૧) ઉપશમક અપૂર્વકરણ (૨) ક્ષપક-અપૂર્વકરણ

આ ગુણુસ્થાનથી બે શ્રેણિઓ થઈ જાય છે.

(૧) ઉપશમ-શ્રેણિ (૨) ક્ષપક-શ્રેણિ બે મુનિએ ચારિત્ર મોહનીયના ઉપશમ માટે અધઃકરણ પરિણામ કર્યા હતાં તે ઉપશમશ્રેણિ જ ચઢે છે તેથી તેને ઉપશમક અપૂર્વકરણ હોય છે, અને બે મુનિએ ચારિત્ર મોહનીયના ક્ષય માટે અધઃકરણ પરિણામ કર્યા હતાં તે ક્ષપકશ્રેણિ જ ચઢે છે, તેથી તેને ક્ષપક અપૂર્વકરણ હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૯ : ઉપશમશ્રેણિમાં કયા કયા ગુણુસ્થાન હોય છે ?

ઉત્તર : ઉપશમશ્રેણિમાં ૮મું, ૯મું, ૧૦મું અને ૧૧મું એ ચાર ગુણુસ્થાન હોય છે, તે પછી તો ચારિત્રમોહનીયના ઉપશમનો કાળ સમાપ્ત થવાને કારણે, નિયમથી નીચેના ગુણુસ્થાનમાં આવવું પડે છે.

પ્રશ્ન ૨૦ : ક્ષપકશ્રેણિમાં કયા કયા ગુણુસ્થાન હોય છે ?

ઉત્તર : ક્ષપકશ્રેણિમાં ૮મું, ૯મું, ૧૦મું, ૧૨મું, ૧૩મું અને ૧૪મું એ છ ગુણુસ્થાન હોય છે. તે પછી નિયમથી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે. ક્ષપકશ્રેણિવાળો કદાપિ નીચે પડતો નથી.

પ્રશ્ન ૨૧ : આ અપૂર્વકરણ ગુણુસ્થાનમાં કયા કયા ખાસ કાર્યો થાય છે ?

ઉત્તર : આ ગુણુસ્થાનમાં (૧) પ્રતિસમય અનંતગુણી વિશુદ્ધિ થવા લાગે છે. (૨) કર્મોની સ્થિતિનો ઘાત થવા લાગે છે. (૩) નવો સ્થિતિબંધ ઓછો થઈ જાય છે (૪) કર્મોનો મોટા ભાગનો અનુભાગ નષ્ટ થઈ જાય છે. (૫) કર્મવર્ગાણાઓની અસંખ્યાતગુણી નિર્જરા થવા લાગે છે. (૬) અનેક અશુભપ્રકૃતિયો શુભમાં બદલાઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૨૨ : અનિવૃત્તિકરણ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જ્યાં વિવક્ષિત એક સમયવર્તી મુનિઓના પરિણામ એકસરખા જ હોય, અને પૂર્વ-ઉત્તર સમયવર્તી મુનિઓના પરિણામ ભિન્ન (બુદ્ધા) જ હોય તેને અનિવૃત્તિકરણ કહે છે. આ અનિવૃત્તિકરણ ગુણસ્થાનમાં ચારિત્રમોહનીયની વીસ પ્રકૃતિઓનો આઠ વારામાં ઉપશમ કે ક્ષય થઈ જાય છે. ઉપશમક અનિવૃત્તિકરણ-વાળાને તો ઉપશમ થાય છે અને ક્ષપક અનિવૃત્તિકરણવાળાને ક્ષય થાય છે.

પ્રશ્ન ૨૩ : ચારિત્રમોહનીયના ઉપશમ અથવા ક્ષયનો શું ક્રમ છે ?

ઉત્તર : અનિવૃત્તિકરણ ગુણસ્થાનના નવ ભાગ છે જેમાં

(૧) પહેલા ભાગમાં તો ચારિત્રમોહનીયની કોઈ પ્રકૃતિનો ઉપશમ કે ક્ષય નથી થતો, ત્યાં નામકર્મ વગેરેની સોળ પ્રકૃતિઓનો ઉપશમ કે ક્ષય થાય છે.

(૨) બીજા ભાગમાં, અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચાર અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ચાર એ આઠ પ્રકૃતિઓનો ઉપશમ કે ક્ષય થાય છે

(૩) ત્રીજા ભાગમાં નપુંસકવેદનો ઉપશમ કે ક્ષય થાય છે.

(૪) ચોથા ભાગમાં સ્ત્રીવેદનો ઉપશમ કે ક્ષય થાય છે.

(૫) પાંચમાં ભાગમાં હાસ્ય, રતિ, અરતિ શોક, ભય અને બુગુપ્સા આ છ નોકષાયોનો ઉપશમ કે ક્ષય થાય છે.

(૬) છઠ્ઠા ભાગમાં પુરૂષવેદનો ઉપશમ કે ક્ષય થાય છે.

(૭) સાતમા ભાગમાં સંજ્વલન ક્રોધનો ઉપશમ કે ક્ષય થઈ જાય છે.

(૮) નવમા ભાગમાં સંબલન માયાનો ઉપશમ કે ક્ષય થાય છે.

આ પ્રમાણે આઠ વારામાં વીસ ચારિત્રમોહનીયની પ્રકૃતિઓનો ઉપશમક અનિવૃત્તિકરણ ગુણુસ્થાનમાં ઉપશમ થાય છે અને ક્ષયક અનિવૃત્તિકરણ ગુણુસ્થાનમાં ક્ષય થાય છે.

પ્રશ્ન ૨૪ : સૂક્ષ્મસાંપરાય ગુણુસ્થાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જ્યાં, માત્ર સંબલન સૂક્ષ્મ લોભના ઉદયના કારણે સૂક્ષ્મ લોભ રહી જાય, અને તેને પણ દૂર કરવા માટે સૂક્ષ્મ-સાંપરાય સંયમ હોય તેને સૂક્ષ્મસાંપરાય-ગુણુસ્થાન કહે છે. આ ગુણુસ્થાનના અંતે સંબલન સૂક્ષ્મલોભનો ઉપશમક સૂક્ષ્મ સાંપરાયનો ઉપસમાવે છે અને સૂક્ષ્મલોભનું ક્ષયક સૂક્ષ્મ સાંપરાયનું ક્ષય કરે છે.

પ્રશ્ન ૨૫ : ઉપશાંતકષાય ગુણુસ્થાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જ્યાં ચારિત્રમોહનીયની એકવીસ પ્રકૃતિઓનો ઉપશમ થવાથી યથાભ્યાતચારિત્ર પ્રગટ થઈ જાય છે તેવા અકષાય નિર્મળ પરિણામને ઉપશાંતકષાય ગુણુસ્થાન કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૬ : ઉપશાંતકષાય ગુણુસ્થાનમાં દર્શનમોહનીયની ત્રણ અને ચારિત્રમોહનીયની ચાર અનંતાનુબંધી ક્રોધ - માન-માયા લોભ એ ચાર પ્રકૃતિઓની શું પરિરિથિતિ હોય છે ?

ઉત્તર : દ્વિતીયઉપશમસમ્યગ્દ્રષ્ટિ અથવા ક્ષાયિકસમ્યગ્દ્રષ્ટિ જ ઉપશમશ્રેણિ ચડે છે, તે દ્વિતીયઉપશમસમ્યક્ત્વ સાતમા ગુણુસ્થાનમાં (ઉત્પન્ન) થાય છે.

પ્રશ્ન ૨૭ : ઉપશાંતકષાય ગુણુસ્થાનથી જીવ) કઈ રીતે નીચેના ગુણુસ્થાનોમાં આવે છે ?

ઉત્તર : દ્વિતીયઉપશમસમ્યગ્દ્રષ્ટિ ઉપશાંતકષાય તો

ક્રમથી ૧૦મે, ૯મે, ૮મે, ૭મે અને ૬ઠે ગુણુસ્થાને આવે જ છે અને જો વધારે નીચે પડે તો પહેલા ગુણુસ્થાન સુધી પણ આવી શકે છે. ક્ષાયિક સમ્યગ્દ્રષ્ટિ ઉપશાંતકષાય ક્રમથી ૧૦મે, ૯મે, ૮મે, ૭મે અને છઠે ગુણુસ્થાને તો આવે જ છે, અને વધારે નીચે પડે તો ચોથા ગુણુસ્થાન સુધી જ પડે છે. કારણ કે તેને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ છે. ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ કદાપિ નષ્ટ થતું નથી. ઉપશાંતકષાય ગુણુસ્થાનવાળાનું જો મૃત્યુ થાય તો મરણુસમયે તેનું એકદમ ચોથું ગુણુસ્થાન થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૨૮ : ઉપશમશ્રેણિના ખીન્ન ગુણુસ્થાનોમાં મરણુ થાય છે કે નહીં ?

ઉત્તર : ઉપશમશ્રેણિના ખીન્ન ગુણુસ્થાનોમાં મરણુ થઈ શકે છે. જો મરણુ થાય તો તે તે ગુણુસ્થાનેથી, મૃત્યુ પહેલાં તુરત જ, ચોથું ગુણુસ્થાન પ્રાપ્ત થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૨૯ : ઉપશાંતકષાય ગુણુસ્થાનના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર : ઉપશાંતકષાય ગુણુસ્થાન એક જ પ્રકારનું હોય છે તેમાં ઉપશમક (જીવ) જ હોય છે.

પ્રશ્ન ૩૦ : ક્ષીણ કષાય ગુણુસ્થાન કેને કહે છે ?

ઉત્તર : ચારિત્રમોહનીયની બધી પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થવાથી જ્યાંયથાખ્યાતચરિત્ર થાય, તે અકષાય નિર્મળ પરિણામને ક્ષીણકષાય-ગુણુસ્થાન કહે છે.

પ્રશ્ન ૩૧ : ક્ષીણ કષાય ગુણુસ્થાનમાં દર્શનમોહનીયની ત્રણ અને અનંતાનુબંધીની ચાર એ સાત પ્રકૃતિઓની શું સ્થિતિ હોય છે ?

ઉત્તર : ક્ષાયિક સમ્યગ્દ્રષ્ટિ જ ક્ષયકશ્રેણિ ચડે છે

અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ચોથા ગુણુસ્થાનથી સાતમા ગુણુસ્થાન સુધીના કોઈ પણ ગુણુસ્થાનમાં ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યાં જ તે સાત પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થયો હતો, તેથી અહીં (ક્ષીણુકષાય-ગુણુસ્થાનમાં) પણ સાતેય પ્રકૃતિઓનો અત્યંત અભાવ છે.

પ્રશ્ન ૩૨ : ૩૨ ક્ષીણુકષાય ગુણુસ્થાનના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર : ક્ષીણુકષાય ગુણુસ્થાન એક જ પ્રકારનું છે. એમાં ક્ષપકચ્ચેષ્ટિવાળાઓ જ હોય છે, અને સયોગી, અયોગી પણ માત્ર ક્ષપકો જ હોય છે. આ ગુણુસ્થાનના અંત સમયમાં જ્ઞાનાવરણનીયની પાંચ, દર્શનાવરણીયની છ, (ચાર દર્શનાવરણી-યની, નિદ્રા અને પ્રચલા), અંતરાયની પાંચ, એમ (કુલ) સોળ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૩૩ : આ ગુણુસ્થાનમાં સ્ત્યાનગૃહિ, પ્રચલા-પ્રચલા અને નિદ્રાનિદ્રા એ ત્રણ દર્શનાવરણીયની શું પરિસ્થિતિ હોય છે ?

ઉત્તર : આ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો તો ક્ષપકે અનિવૃત્તિ-કરણના પહેલા ભાગમાં જ ક્ષય કરી નાખ્યો હતો, એટલે ત્યારથી જ, આ (પ્રકૃતિઓ)નો અત્યંત અભાવ છે.

પ્રશ્ન ૩૪ : સયોગકેવળી કેને કહે છે ?

ઉત્તર : ચારેય ઘાતિકર્મેનો ક્ષય થઈ જવાથી જ્યારે કેવળ-જ્ઞાન, કેવળદર્શન, અનંતસુખ અનંતવીર્ય પ્રગટ થઈ જાય છે ત્યારે કેવળી કહેવાય છે, અને જ્યાં સુધી તેમને શરીર અને યોગ રહે છે ત્યાં સુધી તેમને કેવળી કહે છે. તેમનું ખીણું નામ અર્હન્ત-પરમેષ્ઠી પણ છે.

પ્રશ્ન ૩૫ : અયોગીકેવળી કેને કહે છે ?

उत्तर : अर्हन्त-परमेष्ठीने न्यारे योगनो नाश थर्ध
 न्यय छे त्पारथी मांडीने न्यां सुधी शरीरथी मुक्त न थाय त्यां
 सुधी अयोगीकेवणी कडेवाय छे. अयोगीकेवणीनो काण अइउक्कल्लु
 ये पांय हुस्व अक्षराने ओलवामां थाय तेटलो न छे. ते
 (काण)ना पाछणना लागमां ओंत्तेर अने छेद्वे तेर अने ने
 तीर्थंकर ना होय तो ञार प्रकृतिओनो क्षय थर्ध न्यय छे.

प्रश्न ३६ : यौदमा गुणुस्थान पछी शुं स्थितिहोय छे ?

उत्तर : अयोगकेवणी (गुणुस्थान) पछी तुरत न
 शरीरथी मुक्तथर्धने (आत्मा) णीन समयमां लोकना अग्रलागमां
 न्धने विराजमान थाय छे. तेमने सिद्ध लगवान कडे छे.

प्रश्न ३७ : यथाभ्यातयारित्रि अने केवणज्ञान थया
 पछी तुरत न भोक्ष केम नथी थतो ?

उत्तर : ने के तेरमा गुणुस्थानना पडेला समयमां
 रत्नत्रयनी पूर्णता थर्धगर्धतोपणु, योगव्यापार तेरमा गुणुस्थानमां
 यारित्रिमां कंघिके भक्षिन्ता उत्पन्न करे छे अर्थात् परमयथाभ्यात
 यारित्रि थवा हेतो नथी. नेमके केर्ध पुद्गळे योरीनो त्याग करी
 दीधो छे तोपणु योरनो संसर्ग थाय तो त्यां दोष उत्पन्न थाय छे.

प्रश्न ३८ : संयोगकेवणीना अंतमां तो योगनो पणु
 अलाव थर्ध न्यय छे तो पछी तेरमा गुणुस्थान पछी न निर्वाण
 प्राप्ति केम थती नथी ?

उत्तर : तेरमा गुणुस्थान पछी, योगनो अलाव थया
 छतां पणु अंतर्मुहुर्त सुधी अघाति-कर्मानो उदय यारित्रिभण
 उत्पन्न करे छे तेथी अघाति कर्मानो उदय-सत्त्व समाप्त थतां
 तुरत न भोक्ष थाय छे.

પ્રશ્ન ૩૯ : ઉપર ઉપરના ગુણુસ્થાને ચડવાનો તથા ગુણુસ્થાન અતીત થવાનો શું ઉપાય છે ?

ઉત્તર : સર્વ આત્મોન્નતિનો તથા પૂર્ણ ઉન્નતિનો ઉપાય એક જ છે, તે ઉપાયના આલંબનનું ઓછાવત્તાપણું હો તે જુદી વાત છે. તે ઉપાય અનાદિ-અનંત, અહેતુક ચૈતન્ય સ્વભાવનું આલંબન છે. આ જ ચૈતન્યસ્વભાવનું ખીજુ નાન કારણુપરમાત્મા અથવા કારણુપ્રહ્મ છે. આપણી ઉન્નતિ પણ આ નિજચૈતન્ય કારણુપરમાત્માની ભાવના અને અવલંબનથી થશે.

પ્રશ્ન ૪૦ : શું આ સ્વભાવ સિદ્ધ અવસ્થામાં પણ હોય છે ?

ઉત્તર : આ ચૈતન્યસ્વભાવ અથવા કારણુપરમાત્મા અથવા કારણુપ્રહ્મ સિદ્ધઅવસ્થામાં કાર્યપ્રહ્મની સ્થિતિમાં છે, પરંતુ ત્યાં કાર્યપ્રહ્મ હોવાથી કારણુપ્રહ્મની અપ્રધાનતા છે. સ્વભાવ તો અનાદિ-અનંત હોય છે. (સિદ્ધ અવસ્થામાં) આજ સ્વભાવને કારણુરૂપથી ઉપાદાન કરીને કેવળજ્ઞાનરૂપે પરિણમતા રહેવાનું હોય છે.

પ્રશ્ન ૪૧ : માર્ગણા કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે સરખા ગુણો દ્વારા જીવોની શોધ (વર્ગીકરણ) થઈ શકે તે ધર્મો (ગુણો) દ્વારા જીવોની શોધ કરવી (વર્ગીકરણ કરવું) તેને માર્ગણા કહે છે.

પ્રશ્ન ૪૨ : માર્ગણાના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર : માર્ગણાના ચૌદ પ્રકાર છે.

(૧) ગતિમાર્ગણા (૨) ઇન્દ્રિયન્તિ માર્ગણા (૩) કાય માર્ગણા (૪) યોગમાર્ગણા (૫) વેદમાર્ગણા (૬) કષાયમાર્ગણા (૭) જ્ઞાનમાર્ગણા (૮) સંયમમાર્ગણા (૯) દર્શનમાર્ગણા

(૧૦) લેશ્યામાર્ગણા (૧૧) ભવ્યત્વમાર્ગણા (૧૨) સમ્યક્ત્વમાર્ગણા
(૧૩) સંજિત્વમાર્ગણા (૧૪) આહારક માર્ગણા.

પ્રશ્ન ૪૩ : ગતિમાર્ગણા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ગતિની અપેક્ષાથી જીવોનું વિશેષજ્ઞાન કરવું તેને ગતિમાર્ગણા કહે છે. આ માર્ગણાથી જીવોનું પાંચ પ્રકારે વિભાગીકરણ થાય છે. (૧) નારકી (૨) તિર્યંચ (૩) મનુષ્ય (૪) દેવ (૫) ગતિરહિત.

પ્રશ્ન ૪૪ : ઇન્દ્રિયન્નતિ માર્ગણા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ઇન્દ્રિયન્નતિની અપેક્ષાથી જીવોની શોધ કરવી તેને ઇન્દ્રિયન્નતિમાર્ગણા અથવા ઇન્દ્રિયમાર્ગણા કહે છે. આ માર્ગણાથી છ પ્રકારે જીવો જણાય છે.

(૧) એકેન્દ્રિય (૨) દ્વીન્દ્રિય (૩) ત્રીન્દ્રિય (૪) ચતુરિન્દ્રિય (૫) પંચેન્દ્રિય (૬) ઇન્દ્રિયરહિત.

પ્રશ્ન ૪૫ : કાયમાર્ગણા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : શરીરની પ્રધાનતાથી જીવોનો પરિચય મેળવવો તેને કાયમાર્ગણા કહે છે. કાયમાર્ગણાથી જીવો સાત પ્રકારે જણાય છે.

(૧) પૃથ્વીકાયિક (૨) જળકાયિક (૩) અગ્નિકાયિક (૪) વાયુકાયિક (૫) વનસ્પતિકાયિક (૬) ત્રસકાયિક (૭) કાયરહિત.

પ્રશ્ન ૪૬ : જે જીવો વિગ્રહગતિમાં ગમન કરતા હોય તેમને માત્ર તેજસ અને કાર્મણુ શરીર જ છે, તો શું તેઓને કાયરહિતમાં ગણવા ?

ઉત્તર : જે જીવ જે કાયમાં ઉત્પન્ન થવા વિગ્રહગતિથી ગમન કરે છે તેને તે કાયસંબંધી નામકર્મ પ્રકૃતિઓનો ઉદ્દય

હોવાથી અને એક, બે કે ત્રણ સમયમાં જ અવશ્યપણે તે કાયને પામવાનાં હોવાથી, તેને તે કાયવાળો જ ગણવામાં આવતો નથી.

પ્રશ્ન ૪૭ : યોગમાર્ગણા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : કાય, વચન અને મનના પ્રયત્નના નિમિત્તથી આત્મપ્રદેશોનું હલવું તેને યોગ કહે છે. યોગની અપેક્ષાથી જીવોનો પરિચય કરવો તે યોગમાર્ગણા છે. યોગમાર્ગણાની અપેક્ષાથી જીવો સોળ પ્રકારના ગણી શકાય :-

૧) ઔદારિક કાયયોગી ૨) ઔદારિક-મિશ્ર કાયયોગી
૩) વૈક્રિયક-કાયયોગી ૪) વૈક્રિયક-મિશ્ર-કાયયોગી ૫) આહારક કાયયોગી ૬) આહારક-મિશ્ર કાયયોગી ૭) કાર્મણુ-કાયયોગી
૮) સત્યવચન યોગી ૯) અસત્યવચન યોગી ૧૦) ઉભય વચનયોગી ૧૧) અનુભય વચનયોગી ૧૨) સત્ય મનોયોગી ૧૩) અસત્ય મનોયોગી ૧૪) ઉભય મનોયોગી ૧૫) અનુભય-મનોયોગી ૧૬) યોગરહિત

પ્રશ્ન ૪૮ : વેદમાર્ગણા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : મૈથુનના સંસ્કાર અને અભિલાષને વેદ કહે છે. વેદની અપેક્ષાથી જીવોની શોધ વેદમાર્ગણા છે. વેદમાર્ગણાથી જીવોના ચાર પ્રકાર છે.

(૧) પુંવેદી (૨) સ્ત્રીવેદી (૩) નપુંસકવેદી (૪) અપગતવેદી

પ્રશ્ન ૪૯ : કષાયમાર્ગણા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : કષાયની અપેક્ષાથી જીવોની શોધને કષાય-માર્ગણા કહે છે. કષાયમાર્ગણાથી જીવો છઠ્ઠીસ પ્રકારના પ્રાપ્ત થાય છે :-

(૧) અનન્તાનુભંધી ક્રોધી (૨) અન. માની (૩) અન-
માયાવી (૪) અન. લોભી (૫) અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધી (૬)
અપ્ર. માની (૭) અપ્ર. માયાવી (૮) અપ્ર. લોભી (૯)
પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધી (૧૦) પ્રત્યાખ્યાનાવરણ માની (૧૧)
પ્રત્યાખ્યાનાવરણ માયાવી (૧૨) પ્રત્યાખ્યાનાવરણ લોભી (૧૩)
સંજવલન ક્રોધી (૧૪) સંજવલન માની (૧૫) સંજવલન માયાવી
(૧૬) સંજવલન લોભી (૧૭) હાસ્યવાન (૧૮) રતિ વાન (૧૯)
અરતિવાન (૨૦) શોકવાન (૨૧) ભયવાન (૨૨) બુગુપ્તિવાન
(૨૩) પુવેદી (૨૪) સ્ત્રીવેદી (૨૫) નપુસકવેદી (૨૬) કષાયરહિત

પ્રશ્ન ૫૦ : જ્ઞાનમાર્ગણા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જ્ઞાનની અપેક્ષાથી જીવોનો પરિચય મેળવવો તે જ્ઞાનમાર્ગણા છે. જ્ઞાનમાર્ગણાથી જીવો આઠ પ્રકારને પામે છે :

(૧) કુમતિજ્ઞાની (૨) કુશ્રુતજ્ઞાની (૩) કુઅવધિજ્ઞાની (૪)
મતિજ્ઞાની (૫) શ્રુતજ્ઞાની (૬) અવધિજ્ઞાની (૭) મન:પર્યાયજ્ઞાની
(૮) કેવળજ્ઞાની

પ્રશ્ન ૫૧ : સંયમમાર્ગણા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સંયમની અપેક્ષાથી જીવોનું જ્ઞાન કરવું તેને સંયમમાર્ગણા કહે છે. સંયમમાર્ગણાથી જીવો આઠ પ્રકારે જીણાય છે :

(૧) અસંયમ (૨) સંયમાસંયમ (૩) સામાયિકસંયમ
(૪) છેદોપસ્થાપનાસંયમ (૫) પરિહારવિશુદ્ધિ - સંયમ (૬)
સૂક્ષ્મસાંપરાયસંયમ (૭) યથાખ્યાતસંયમ (૮) અસંયમ-સંયમા-
સંયમ-સંયમ રહિત

પ્રશ્ન ૫૨ : દર્શનમાર્ગણા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : દર્શનની અપેક્ષાથી જીવોનો પરિચય મેળવવાને દર્શનમાર્ગીણા કહે છે. દર્શનમાર્ગીણાથી જીવોના ચાર પ્રકાર પ્રાપ્ત થાય છે :

(૧) ચક્ષુદર્શની (૨) અચક્ષુદર્શની (૩) અવધિ દર્શની
(૪) કેવળદર્શની

પ્રશ્ન ૫૩ : લેશ્યામાર્ગીણા કેને કહે છે ?

ઉત્તર : કષાયોથી અનુરંજિત યોગપ્રવૃત્તિને લેશ્યા કહે છે. લેશ્યાની અપેક્ષાથી જીવોની શોધ તે લેશ્યામાર્ગીણા છે. લેશ્યામાર્ગીણાની અપેક્ષાથી જીવો સાત પ્રકારે છે :-

(૧) કૃષ્ણ લેશ્યાવાન (૨) નીલ લેશ્યાવાન (૩) કાપોત લેશ્યાવાન (૪) પીત્ત લેશ્યાવાન (૫) પદ્મ લેશ્યાવાન (૬) શુકલ લેશ્યાવાન (૭) લેશ્યારહિત

પ્રશ્ન ૫૧ : લવ્યત્વમાર્ગીણા કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જેઓ રત્નત્રય પામવાને યોગ્ય હોય તેમને લવ્ય કહે છે, અને લવ્યત્વની દ્રષ્ટિથી જીવોની શોધ કરવી તે લવ્યત્વમાર્ગીણા છે. એ માર્ગીણાથી જીવ ત્રણ પ્રકારે છે :-

(૧) લવ્ય (૨) અલવ્ય (૩) અનુલય [સિદ્ધ]

પ્રશ્ન ૫૫ : સમ્યક્ત્વમાર્ગીણા કેને કહે છે ?

ઉત્તર : સમ્યક્ત્વની દ્રષ્ટિથી જીવોનો પરિચય મેળવવો તેને સમ્યક્ત્વમાર્ગીણા કહે છે. આ માર્ગીણાથી છ પ્રકારના જીવો ગણી શકાય :-

(૧) મિથ્યાત્વી (૨) સાસાદનસમ્યક્ત્વી (૩) સમ્યગ્ મિથ્યાત્વી (૪) ઉપશમ સમ્યગ્દ્રષ્ટિ (૫) વેદક સમ્યગ્દ્રષ્ટિ (૬) ક્ષાયિક સમ્યગ્દ્રષ્ટિ

પ્રશ્ન ૫૬ : સંજિત્વમાર્ગણા કેને કહે છે ?

ઉત્તર : સંજીપણાની અપેક્ષાથી જીવોની ઝોળખાણ કરવી તે સંજિત્વમાર્ગણા છે. આ માર્ગણાથી જીવો ત્રણ પ્રકારના છે : (૧) સંજી (૨) અસંજી (૩) અનુભય

પ્રશ્ન ૫૭ : આહારકમાર્ગણા કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે જીવ નોકર્મવર્ગણાઓનું ગ્રહણ કરે છે તે આહારક છે અથવા આહારકપણાની દ્રષ્ટિથી જીવોને ઝોળખવાને આહારકમાર્ગણા કહે છે. આ માર્ગણાથી જીવો બે પ્રકારના છે : (૧) આહારક (૨) અનાહારક.

પ્રશ્ન ૫૮ : આ બધા લેહોનું સંક્ષિપ્ત વિવરણ શું છે ?

ઉત્તર : વિસ્તારભયથી અહીં વિવરણ લખ્યું નથી તે માટે ગુણસ્થાનદર્પણ-ચર્યા અને જીવસ્થાનદર્પણચર્યા જોવા. ગુણસ્થાનદર્પણમાં સર્વ ગુણસ્થાનકો અને અતીગ ગુણસ્થાનકનું અનેક પ્રકારથી વર્ણન છે.

જીવસ્થાનચર્યામાં માર્ગણાઓનું વિશેષ વિવરણ છે, તથા કયા ગુણસ્થાનમાં અને કઈ માર્ગણાના લેહમાં ગુણસ્થાન-માર્ગણાઓ, બંધ, ઉદય સત્ત્વ, ભાવ, આસ્રવ વગેરે કેટલાં કેટલાં હોય છે તે વિવરણ સામાન્યપણે છે. વળી જુદી જુદી પર્યાપ્તિઓમાં, અપર્યાપ્ત એક જીવમાં પર્યાપ્ત એક જીવના એક સમયમાં, જુદા જુદા અપર્યાપ્તોમાં અપર્યાપ્ત એક જીવના એક સમયમાં (ઉપરની બાબતોનું) કેમ હોય છે તેનું વર્ણન છે.

પ્રશ્ન ૫૯ : આ માર્ગણાસ્થાનોમાંથી કયું સ્થાન નિર્મળ અને ઉપાદેય છે ?

ઉત્તર : આ માર્ગણાઓમાં અંતિમ ભેદવાળું સ્થાન અનાહારક) કર્મના ક્ષયથી પ્રગટ થતું હોવાને લીધે ઉપાદેય છે.

પ્રશ્ન ૬૦ : અનાહારકપણું તો છયે કાયના જીવોમાં હોય છે તો તે કેવી રીતે ઉપાદેય છે.

ઉત્તર : આ ઉપાદેય અનાહારકપણામાં સંસારી અનાહારકોતું ગ્રહણ ન કરવું પરંતુ સિદ્ધ લગવાનતું ગ્રહણ કરવું. સિદ્ધ લગવાનને નોકર્મવર્ગણાઓતું ગ્રહણ કદાપિ હોતું નથી.

પ્રશ્ન ૬૧ : ખીન્ન બધા માર્ગણાસ્થાનો કેમ હોય છે ?

ઉત્તર : સંસારી જીવોને ઉપર કહેલાં બધા પ્રકાર કર્મોના ઉદય, ઉપશમ, ક્ષયોપશમ ઉદ્દીરણા વગેરેનું નિમિત્ત પામીને થાય છે તે તે (પ્રકારો) સ્વાભાવિક નથી.

પ્રશ્ન : ૬૨ : ક્ષાયિકલાવ પણ કર્મોના ક્ષયથી ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે કેવી રીતે સ્વભાવિક છે ?

ઉત્તર : કર્મના ક્ષયનું નિમિત્ત પામીને થવાવાળો (ક્ષાયિક, લાવ જો કે આ નિમિત્ત દ્રષ્ટિથી ક્ષયકાળમાં નૈમિત્તિક લાવ છે તો પણ, આગલા (ભવિષ્યના) સર્વ સમયે અનૈમિત્તિક લાવ છે તેથી સ્વાભાવિકલાવ છે. વળી, ક્ષયકાળમાં પણ, કર્મોના અલાવ થવારૂપ નિમિત્ત જ કહ્યું છે તેથી કર્મોના અલાવથી (થતો) હોવાને કારણે આ (ક્ષાયિક) લાવ સ્વાભાવિક લાવ છે.

પ્રશ્ન ૬૩ : માર્ગણાસ્થાનોમાં છેલ્લા ભેદ દ્વારા બતાવવામાં આવેલું નિર્મળ પરિણમન કેવી રીતે પ્રગટ થાય ?

ઉત્તર : તે તે સમસ્ત માર્ગણાસ્થાનોમાંથી વિલક્ષણ શુદ્ધ ચૈતન્ય સ્વભાવના અવલંબનથી તે પ્રકારનું નિર્મળ પરિ-

ણુમન ઉત્પન્ન થાય છે; જેમ કે નરક, તિર્યંચ, મનુષ્ય દેવ અને ગતિરહિત (સિદ્ધ) પાંચે પર્યાયથી વિલક્ષણુ ચૈતન્ય સ્વભાવના અવલંબનથી ગતિરહિત પરિણુમન પ્રગટ થાય છે. એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય ઇન્દ્રિયરહિત તે છયે પર્યાયથી વિલક્ષણુ (જુદા, એવા) સનાતન ચૈતન્યસ્વભાવના અવલંબનથી ઇન્દ્રિયરહિત પરિણુમન પ્રગટ થાય છે. ઇત્યાદિ પ્રકારથી સર્વ માર્ગણુઓ બાબત સમજી લેવું.

પ્રશ્ન ૬૪ : શું તે નિર્માણ પર્યાયના ભિન્ન ભિન્ન સાધન છે?

ઉત્તર : ના, એક સનાતન ચૈતન્યસ્વભાવના અવલંબનમાં જ, ગતિમાર્ગણુના ભેદોથી રહિત, કાયમાર્ગણુના ભેદોથી રહિત વગેરે વિશેષણુ દ્વારા વિભૂષિત ચૈતન્ય સામાન્ય સ્વભાવ જ કહેવામાં આવ્યો છે. તે એક જ છે અને તે જ અનાદિ-અનંત, અહેતુક, પરમપારિણુમિકભાવમય, કારણુ-પરમાત્મા, સમયસાર, શુદ્ધાત્મતત્ત્વ વગેરે સંકેતોથી (નામોથી) કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૬૫ : શુદ્ધનયથી આ બધા જીવો શુદ્ધ કયા પ્રકારથી છે?

ઉત્તર : શુદ્ધનય વસ્તુના અખંડ સ્વભાવને જુએ છે. કાળગત, ક્ષેત્રગત, શક્તિગત ભેદોનો આ નય વિષય કરતો નથી. આ શુદ્ધનયનું ખીજું નામ પરમશુદ્ધનિશ્ચયનય છે. શુદ્ધ નયની દ્રષ્ટિમાં માત્ર ચૈતન્યસ્વભાવ છે. આ દ્રષ્ટિથી બધા જીવો સ્વભાવથી શુદ્ધ છે.

પ્રશ્ન ૬૬ : આ શુદ્ધ પારિણામિક-ભાવ તો શાશ્વત જ છે, તો તેમાં શું કરવાપાણું રહી જાય છે ?

ઉત્તર : આ શાશ્વત, શુદ્ધ, પારિણામિકભાવનું ધ્યાન કરવું તે જ કર્તાવ્ય છે. આ શુદ્ધ સ્વભાવ તો શાશ્વત છે, ધ્યેયરૂપ છે.

આ પ્રમાણે સંસારસ્થ અધિકારનું વિવરણ કરીને સિદ્ધ અને વિશ્વસોદ્ધર્વગતિ એમ બે અધિકારોનું એક ગાથામાં વર્ણન કરે છે.

**નિકમ્મા અદ્વગુણા કિંચૂણા ચરમદેહદો સિદ્ધા
લોયજ્જઠિદા ણિચ્ચા ઉપ્પાદવર્ણિ સંજુત્તા ૧૪ ॥**

અન્વય : સિદ્ધા નિકમ્મા, અદ્વગુણા ચરમદેહદો કિંચૂણા
લોયજ્જઠિદા ણિચ્ચા ઉપ્પાદવર્ણિ સંજુત્તા

અર્થ : સિદ્ધ ભગવાન આઠ કર્મોથી રહિત છે, આઠ ગુણોથી સહિત છે, અંતિમ શરીરથી કાંઈક નાના છે તથા ઉર્ધ્વગમનના સ્વભાવથી લોકના અગ્રભાગમાં સ્થિત છે, નિત્ય છે અને ઉત્પાદવ્યયથી સંયુક્ત છે.

પ્રશ્ન ૧ : સિદ્ધ શબ્દનો શું અર્થ છે ?

ઉત્તર : સિદ્ધ્યયતિ इति सिद्ध : । જેઓ પૂર્ણ વિકાસને પ્રાપ્ત થઈ ગયા તેઓ સિદ્ધ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૨ : જીવનો વિકાસ કેમ રોકાઈ ગયો છે ?

ઉત્તર : જીવના પોતાના વિભાવપરિણામોને કારણે જીવનો વિકાસ રોકાઈ ગયો છે.

પ્રશ્ન ૩ : જીવના વિભાવપરિણામ કેમ થઈ જાય છે ?

ઉત્તર : કર્મોદયનું નિમિત્ત પામીને, જીવને મલિન સંસ્કારના કારણથી વિભાવપરિણામ થાય છે. આ વિભાવપરિણામો દુઃખરૂપ છે.

પ્રશ્ન ૪ : કર્મો કેટલા પ્રકારના હોય છે ?

ઉત્તર : કર્મો તો અસંખ્યાત પ્રકારના છે, પરંતુ તેમાં કૃણ આપવાના સ્વભાવની બલિતિની અપેક્ષાથી મુખ્ય આઠ ભેદો પડે છે : (૧) જ્ઞાનાવરણીય (૨) દર્શનાવરણીય (૩) વેદનીય (૪) મોહનીય (૫) આયુ (૬) નામ (૭) ગોત્ર (૮) અંતરાય.

પ્રશ્ન ૫ : જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જેનામાં જ્ઞાન પ્રગટ ન થવા દેવાનું નિમિત્ત થવાનો સ્વભાવ હોય તે કર્મવર્ગણાઓને જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૬ : દર્શનાવરણીય કર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મવર્ગણાઓમાં અંતર્મુખ ચૈતન્યપ્રકાશને પ્રગટ ન થવા દેવાનું નિમિત્ત બનાવાનો સ્વભાવ હોય તેમને દર્શનાવરણીયકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૭ : વેદનીયકર્મ કોને છે ?

ઉત્તર : જે કર્મવર્ગણાઓમાં જીવને સુખદુઃખ થવાનું નિમિત્ત બનાવાનો સ્વભાવ હોય તેમને વેદનીયકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૮ : મોહનીયકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મવર્ગણાઓમાં જીવના સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર ગુણોને વિકૃત કરવાનું નિમિત્ત થવાનો સ્વભાવ હોય તેમને મોહનીયકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૯ : આયુકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મવર્ગણાઓમાં જીવને નવા ભવમાં લઈ

જવાનું અને શરીરમાં રોકી રાખવાનું નિમિત્ત થવાનો સ્વભાવ હોય તેમને આયુકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : નામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મવર્ગણાઓમાં શરીરની સ્થના કરવાનું નિમિત્ત થવાનો સ્વભાવ હોય તેમને નામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : ગોત્રકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના નિમિત્તથી જીવ ઉચ્ચ કે નીચ કુળમાં ઉત્પન્ન થાય અને રહે તેને ગોત્રકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : અંતરાયકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જેના ઉદ્દયથી દાન, લાલ, ભોગ, ઉપભોગ અને વીર્યમાં વિદ્ધ આવે તેને અંતરાયકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૩ : કર્મ કયા ઉપાયથી નષ્ટ થાય છે ?

ઉત્તર : નિજ શુદ્ધાત્માના અનુભવના બળથી કર્મ સ્વયં અકર્મ થઈ જાય છે. કર્મનું અકર્મરૂપ થઈ જવું તેને જ કર્મનો નાશ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૪ : કર્મોના નાશનો ક્રમ કયો છે ?

ઉત્તર : પહેલાં મોહનીયકર્મનો નાશ થાય છે, પછી જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અંતરાય ત્રણેનો એક સાથે ક્ષય (નાશ) થાય છે. પછીથી બાકીના ચાર કર્મોનો એક સાથે ક્ષય થાય છે. આઠેય કર્મોનો ક્ષય થઈ જવાથી આત્મા સિદ્ધ-પરમાત્મા કહેવાય છે. સિદ્ધ-ભગવાન આઠેય કર્મોથી રહિત છે.

પ્રશ્ન ૧૫ : સિદ્ધ ભગવાનના ગુણો કેટલાં છે ?

ઉત્તર : વિશેષ લેહનયથી સિદ્ધ ભગવાનમાં ગતિરહિતતા,

धन्द्रियरहितता, गुणुस्थानातीतता, अनंतज्ञान, अनंतआनंद वगैरे अनंत गुणो छे.

प्रश्न १६ : अलेहनयथी सिद्ध लगवानमां केटलां गुणो छे ?

उत्तर : साक्षात् अलेहनयथी “शुद्धचैतन्य” ओक गुणु छे. विवक्षित अलेहनयथी सिद्धप्रभुमां अनंतज्ञान-अनंतदर्शन ओम भे गुणो छे अथवा अनंतज्ञान, अनंतदर्शन, अनंतसुख अने अनंतवीर्य ओे चार गुणो छे.

प्रश्न १७ : मध्यमपद्धतिथी सिद्ध लगवानमां केटलां गुणो छे ?

उत्तर : सिद्ध लगवानमां आठ गुणो छे :

(१) परमसम्यकत्व (२) अनंतज्ञान (केवणज्ञान) (३) केवणदर्शन (४) अनंतवीर्य (५) अनंतसुख (६) अवगाहनत्व (७) सूक्ष्मत्व (८) अशुद्धघु.

प्रश्न १८ : परमसम्यकत्व कोने कहे छे ?

उत्तर : समस्त द्रव्य-गुणु-पर्यायोना विषयमां विपरीत अलिप्रायरहित सम्यकत्वइप परिणुमनने परमसम्यकत्व कह्युं छे. आ सम्यकत्वमां चारित्रभोडजनित दोषनो पणु संभंध न होवाने लीधे तथा उपशम, क्षय, क्षयोपशम वगैरे निमित्तो न रहेवाने लीधे तथा केवणज्ञाननो साथ होवाने लीधे परमसम्यकत्व नाम कह्युं छे. तेने परमअवगाढ सम्यकत्व पणु कहे छे.

प्रश्न १९ : परमसम्यकत्व केवी रीते प्रगट थयुं ?

उत्तर : शुद्ध आत्मानी इचिइप निश्चयसम्यकत्वनी

પહેલાં ભાવના અને પરિણતિ થઈ જેના ફળમાં આ પરમ-સમ્યક્ત્વ પ્રગટ થયું.

પ્રશ્ન ૨૦ : કેવળજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : લોકાલોક સમસ્ત પદાર્થોનું, સમસ્ત પયાયો સહિત એક સાથે જાણવાવાળું જે જ્ઞાન તેને કેવળજ્ઞાન કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૧ : કેવળજ્ઞાન કેવી રીતે પ્રગટ થયું ?

ઉત્તર : અવિકારી અખંડ સ્વસ્વરૂપના સંવેદનની સ્થિરતાના ફળસ્વરૂપે આ કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું.

પ્રશ્ન ૨૨ : કેવળદર્શન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : લોકાલોકમાં રહેલાં સમસ્ત પદાર્થોમાં વ્યાપક, સામાન્ય આત્મપ્રતિભાસમય ચૈતન્યપ્રકાશને કેવળદર્શન કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૩ : કેવળદર્શન કેવી રીતે પ્રગટ થયું ?

ઉત્તર : નિર્વિકલ્પ નિજ શુદ્ધાત્મતત્ત્વના અવલોકનના ફળ સ્વરૂપે કેવળદર્શન પ્રગટ થયું.

પ્રશ્ન ૨૪ : અનંતવીર્ય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અનંત પદાર્થોના જ્ઞાનાદિ સમસ્ત ગુણવિકાસના અનંત સામર્થ્યને પ્રગટ કરવારૂપ (ખેદરહિતપણે તે ગુણોને ધારવારૂપ) અનંતવીર્ય છે.

પ્રશ્ન ૨૫ : અનંતવીર્ય કેવી રીતે પ્રગટ થયું ?

ઉત્તર : અખંડશક્તિમય નિજકારણસમયસારના ધ્યાનમાં નિજ સામર્થ્યનો ઉપયોગ કર્યો અને સ્વરૂપથી વિચલિત થવાનાં કોઈપણ અંતરંગ-બહિરંગ કારણો ઉપસ્થિત થતાં પરમ ધૈર્યનું અવલંબન લીધું તેમ જ સ્વરૂપથી ચલિત થયાં નહીં તેના ફળસ્વરૂપે આ અનંતવીર્ય પ્રગટ થયું.

પ્રશ્ન ૨૬ : અનંતસુખ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : આકુળતાનો અત્યંત અભાવ થવો તેને અનંત સુખ કહે છે. તેનું બીજું નામ અવ્યાબાધ પણ છે.

પ્રશ્ન ૨૭ : અનંતસુખ કેવી રીતે પ્રગટ થયું ?

ઉત્તર : નિજ સહજશુદ્ધ આત્મતત્ત્વના સંવેદનથી પ્રગટ થયેલાં આનંદ અનુભવના ફળસ્વરૂપે આ અનંતસુખ પ્રગટ થયું.

પ્રશ્ન ૨૮ : અવગાહન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : એક સિદ્ધના ક્ષેત્રમાં બીજા અનંતસિદ્ધોનું અવગાહન પણ થઈ જાય તેવા સામર્થ્યને અવગાહન કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૯ : આ અવગાહતત્ત્વ કેવી રીતે પ્રગટયું ?

ઉત્તર : અમૂર્ત, નિરાબાધ નિજચૈતન્યસ્વભાવની પહેલાં ભાવના અને ઉપાસના કરેલી તેના ફળસ્વરૂપે આ અવગાહનત્ત્વ પ્રગટ થયું.

પ્રશ્ન ૩૦ સૂક્ષ્મત્વ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : કેવળજ્ઞાન દ્વારા જ જાણી શકાય તેવા અમૂર્ત પ્રદેશાત્મકરૂપ થવું તેને સૂક્ષ્મત્વ કહે છે.

પ્રશ્ન ૩૧ : આ સૂક્ષ્મત્વ કેવી રીતે પ્રગટ થયું ?

ઉત્તર : દ્રવ્યકર્મ, નોકર્મ અને ભાવકર્મોથી રહિત નિજ શુદ્ધાત્મતત્ત્વના શ્રદ્ધાન-જ્ઞાન-આચરણથી આ સૂક્ષ્મત્વ પ્રગટ થયું.

પ્રશ્ન ૩૨ : અગુરૂલઘુત્વ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સિદ્ધ-અવસ્થામાં રહેલાં સર્વઆત્માઓમાં ના કોઈ જેનાથી મોટો હોય કે ના કોઈ જેનાથી નાનો હોય તેવી સરખી અવસ્થા જેના વડે પ્રાપ્ત થાય તેને અગુરૂલઘુત્વ કહે છે,

અથવા જે વડે પોતે લોટાના ગોળા જેવો ભારે થઈ નીચે ન પડી જાય તેમ જ રૂના ફેતરાના જેવો હલકો થઈ અહીં તહીં ભ્રમણ ન કરતો રહે તેવા ગુણવિકાસને અગુરૂલઘુત્વ (ન હલકો ન ભારે) કહે છે.

પ્રશ્ન ૩૩ : આ અગુરૂલઘુત્વ કેવી રીતે પ્રગટ થયું ?

ઉત્તર : સર્વ જીવોમાં એક સ્વરૂપે રહેલાં નિજ ચૈતન્ય સામાન્ય સ્વરૂપની અલેદ ઉપાસના કરી તેના કૃણસ્વરૂપે આ અગુરૂલઘુત્વ પ્રગટ થયું.

પ્રશ્ન ૩૪ : આ આઠેય ગુણો ત્રૈકાલિક તો નથી, કોઈ એક સમયથી જ પ્રગટ થયા છે, તો તેમને ગુણ કેમ કહેવાય ?

ઉત્તર : આ આઠેયની ઉત્પત્તિ કોઈક સમયે થઈ તેથી આ પર્યાયો છે. અહીં ગુણ શબ્દનો અર્થ વિશેષતા છે. સિદ્ધોની વિશેષતા આ આઠ ગુણો દ્વારા બતાવવામાં આવી છે.

પ્રશ્ન ૩૫ : સિદ્ધ-ભગવાન છેલ્લા શરીરથી કાંઈક નાના કેમ હોય છે ?

ઉત્તર : તેનાં બે કારણો છે :- (૧) શરીરના કાચા નખ, વાળ તથા ઉપરની સૂક્ષ્મ-ચામડીમાં આત્મપ્રદેશો હોતા નથી, તેથી શરીરથી મુક્ત થતાં, જેમાં નખ, વાળ અને ચામડી હતા, તેવા પૂર્વ શરીરથી કાંઈક ન્યૂન અવગાહના હોય છે. (૨) સયોગ કેવળીના અંતિમ સમયમાં શરીર અને અંગોપાંગ નામ કર્મનો વ્યુત્કેદ થાય છે તેથી અયોગ કેવળીના પ્રથમ સમયમાં જ નાસિકા વગેરે છિદ્રો (ખાલી જગ્યાઓ) સમાપ્ત થઈ જાય છે, તે કારણથી કાંઈક (અવગાહનાનું) ન્યૂનપણું હોય છે. આ જ ન્યૂનપણું સિદ્ધભગવાનની પ્રદેશ અવગાહનામાં રહે છે.

પ્રશ્ન ૩૬ : શરીરનું આવરણ સમાપ્ત થતાં, આત્મ-પ્રદેશો ફેલાઈને લોકપ્રમાણ કેમ નથી થઈ જતાં ?

ઉત્તર : આત્મપ્રદેશોનો વિસ્તાર આત્માનો સ્વભાવ નથી વિસ્તાર શરીર નામકર્મને આધીન છે. શરીર-નામકર્મના અભાવથી વિસ્તારનો પણ અભાવ છે.

પ્રશ્ન ૩૭ : જેમ દીપકના આવરણનો અભાવ થતાં દીપકનો પ્રકાશ એકદમ ફેલાઈ જાય છે તેવી રીતે આત્મપ્રદેશો પણ ફેલાઈ શકે છે ?

ઉત્તર : દીપક તો પહેલાં પણ નિરાવરણ હોય અને પછીથી આવરણ આવી જાય, તેથી દીપકને આવરણ ન રહેતાં પ્રકાશ ફેલાઈ શકે છે; પરંતુ આત્મા પહેલાં શરીરરહિત હોય પછી શરીરબદ્ધ થઈ જાય એમ બનતું નથી તેથી શરીરનું આવરણ હટી જતાં આત્માપ્રદેશો (છેલ્લા) શરીરપ્રમાણ રહી જાય છે.

પ્રશ્ન ૩૮ : જે દીપક પહેલેથી આવરણની અંદર બળી રહ્યો હોય અને પછીથી બહાર કાઢવામાં આવે તો ફેલાઈ જાય તે પ્રમાણે (આત્મા) કેમ નથી ફેલાતો ?

ઉત્તર : દીપક તો નિરાવરણ પણ રહી શકે છે, બ્યારે આત્મા તો અનાદિથી જ શરીરમાં રહ્યો છે, તેથી દૃષ્ટાંત વિષમ છે. વળી ખીજી વાત એ છે કે લોકમાં રૂઢિથી કહેવાય છે કે દીપકનો પ્રકાશ ફેલાઈ ગયો, વાસ્તવિક રીતે જેતાં દીપક-પ્રકાશ દીપકની જ્યોતિથી બહાર નથી.

પ્રશ્ન ૩૯ : તો તે પ્રકાશ કોનો છે જે આખાથે ચોરડામાં ફેલાઈ ગયો છે ?

ઉત્તર : જે પદાર્થ પર પ્રકાશ છે, તે, તે જ પદાર્થનું પ્રકાશ-પરિણુમન છે. હા, તે પ્રકાશ-પરિણુમન દીપકનું નિમિત્ત પામીને થયું છે.

પ્રશ્ન ૪૦ : તો પછી દીપકની સામેના બીજા દૂરવર્તી પદાર્થો કેમ પ્રકાશ-પરિણુમનને પ્રાપ્ત નથી થતા ?

ઉત્તર : તે પરિણુમવાવાળા પદાર્થની યોગ્યતા છે કે તે કેટલે દૂર સુધીના અને કેટલા તેજોમય પદાર્થનું નિમિત્ત પામીને પ્રકાશરૂપે પરિણુમે. પદાર્થ, પોતાની યોગ્યતા અનુસાર પ્રકાશરૂપે પરિણુમે છે. તે કારણથી તો કાચ વિશેષપ્રકાશરૂપ પરિણુમે છે. ન્યારે દિવાલ વગેરે સામાન્યપ્રકાશરૂપે પરિણુમે છે.

પ્રશ્ન ૪૧ : શરીરથી મુક્ત થતાં આત્માની સ્થિતિ ક્યાં થાય છે ?

ઉત્તર : શરીરથી મુક્ત થતાં, આ પરમાત્માની સ્થિતિ લોકના શીખર પર (સિદ્ધલોકમાં) થાય છે.

પ્રશ્ન ૪૨ : ન્યાં શરીરથી મુક્ત થયાં, ત્યાં જ સ્થિતિ કેમ નથી થઈ જતી ?

ઉત્તર : આત્માનો ઉર્ધ્વગમન સ્વભાવ હોવાથી આત્મા દેહમુક્ત થતાં જ એક સમયમાં સૌથી ઉપર (લોકાગ્રે) ચાલ્યો જાય છે.

પ્રશ્ન ૪૩ : સિદ્ધ પ્રભુ તેથી પણ ઉપર કેમ નથી જતાં ?

ઉત્તર : ગમનક્રિયાના નિમિત્તભૂત ધર્માસ્તિકાયનો લોકના અંત સુધી જ સદ્ભાવ છે, તેથી ત્યાં સુધી જ (લોકાંત સુધી જ) ગમન થાય છે.

પ્રશ્ન ૪૪ : તો આત્માની ક્રિયા શું પરાધીન ના થઈ ?

ઉત્તર : ના, આત્મા પોતાની ક્રિયાથી જ ક્રિયાવાનુ હોય છે, પરંતુ એવો જ સહજ નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે કે ધર્માસ્તિકાયનું નિમિત્ત પામીને આત્મા પોતાની સ્વતંત્ર-ક્રિયાથી ક્રિયાવાનુ થયો.

પ્રશ્ન ૪૫ : સિદ્ધ પ્રભુ સિદ્ધ-અવસ્થામાં કેટલો સમય રહે છે ?

ઉત્તર : સિદ્ધપર્યાય સ્વાભાવિક અને અનૈમિત્તિક છે તેથી કાયમ રહે છે. સૂક્ષ્મદ્રષ્ટિ અથવા વસ્તુસ્વભાવથી જોતાં પ્રતિસમય નવું નવું પરિણમન થયે જ જાય છે, પરંતુ તે અનૈમિત્તિક અને સ્વાભાવિક હોવાથી પૂર્ણપણે એકસરખું જ રહે છે, તેથી સિદ્ધપર્યાય નિત્ય કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૪૬ : નવું નવું પરિણમન સિદ્ધોમાં કેમ થાય છે?

ઉત્તર : જેમ અર્ધો કલાક વીજળી (વીજળીનો પ્રકાશ) ચાલી તો ત્યાં પ્રતિક્ષણુ નવી નવી વિજળી થઈ. સળંગપણે ચાલુ રહેવાથી અને સમાન પ્રકાશવાળી હોવાથી તેમાં ભેદ માલૂમ પડતો નથી. તેવી રીતે સિદ્ધોના દરેક સમયના પરિણમનમાં ભેદ હોતો નથી, તો પણ દરેક સમયે (નવી, નવી) શક્તિનો ઉપયોગ થઈ જ રહ્યો છે.

પ્રશ્ન ૪૮ : દરેક સમયે ઉત્પત્તિ-વિનાશ થવાનું શું કારણ છે ?

ઉત્તર : અગુરૂ લઘુ ગુણના છ વૃદ્ધિસ્થાનોમાં અને છ હાનિસ્થાનોમાં પરિણમન થવાથી ઉત્પાદ-વ્યય થતો રહે છે.

પ્રશ્ન ૪૯ : સિદ્ધ ભગવાનમાં સ્થૂળ રૂપથી કોઈ ઉત્પાદ-વ્યય થાય છે ?

ઉત્તર : વ્યંજનપર્યાયની અપેક્ષાથી સ્થૂળ ઉત્પાદવ્યય પણ છે. અર્થાત્ સંસાર-પર્યાયનો તો વિનાશ થયો અને સિદ્ધ પર્યાયની ઉપત્તિ થઈ. આહીં જીવદ્રવ્ય ધ્રુવરૂપે રહ્યું.

પ્રશ્ન ૫૦ : સિદ્ધપ્રભુનું સ્વરૂપ જાણીને આપણે શું ઉપદેશ ગ્રહણ કરવો જોઈએ ?

ઉત્તર : અનંત આનંદરૂપ શુદ્ધ સિદ્ધ પર્યાયની જે સ્વભાવ સાથે એકતા થઈ છે તે સ્વભાવ મારામાં પણ અનાદિ-સિદ્ધ છે. એ સ્વભાવની ભાવના, ઉપાસના અને તે જ સ્વભાવનું અવલંબન લેવાથી શુદ્ધ, નિર્મળ, સિદ્ધ પર્યાય પ્રગટ થાય છે. આ માટે નિજ સહજસિદ્ધ ચૈતન્યસ્વભાવમાં પોતાની વર્તમાન જ્ઞાનપર્યાય જોડવી જોઈએ.

આ પ્રમાણે જીવતત્ત્વના પ્રરૂપણમાં પ્રથમ-અધિકાર સમાપ્ત થયો.

અજીવ-અધિકાર

અજ્જીવો પુણ જેઓ પુગ્ગલ ધમ્મો અધમ્મ આયાસં ।
કાલો પુગ્ગલ મુત્તો રુવાદિગુણો અમુત્તિ સેસા હુ ॥૧૫॥

અન્વય : પુણ પુગ્ગલ, ધમ્મો, અધમ્મ, આયાસં કાલો

અજ્જીવો જેઓ, પુગ્ગલ રુવાદિગુણો મુત્તો હુ સેસા અમુત્તિ

અર્થ : વળી પુદ્ગલ, ધર્માસ્તીકાય, અધર્માસ્તીકાય, આકાશ અને કાળદ્રવ્ય તે પાંચેય અજીવ જાણવા તેઓમાં પુદ્ગલદ્રવ્ય તો રૂપાદિ ગુણોવાળું અને મૂર્તિક છે અને ધાકીના ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને કાળ એ ચાર દ્રવ્ય અમૂર્તિક છે.

પ્રશ્ન ૧ : પરમ ઉપાદેય શુદ્ધ જીવદ્રવ્યના વર્ણન પછી અજીવોના વર્ણનથી શું પ્રયોજન છે ?

ઉત્તર : જીવતત્ત્વ ઉપાદેય છે અને અજીવતત્ત્વ હોય છે. અજીવ તત્ત્વને જાણ્યા વિના તે કેવી રીતે છોડી શકાય ? અને અજીવતત્ત્વ છોડ્યા વિના જીવતત્ત્વ કેવી રીતે ઉપાદેય બનશે? એ કારણથી અજીવતત્ત્વનું વર્ણન કર્યું.

પ્રશ્ન ૨ : તો પછી અજીવતત્ત્વનું પહેલાં વર્ણન કરવું હતું ?

ઉત્તર : જીવતત્ત્વ પ્રધાન છે તેથી જીવતત્ત્વનું પહેલાં વર્ણન કર્યું, અથવા અજીવ તેને કહે છે કે જે જીવ નથી. તેથી અજીવનું સ્વરૂપ જાણવા માટે જીવના સ્વરૂપનું વર્ણન પહેલાં જ આવશ્યક છે.

પ્રશ્ન ૩ અજીવ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જેનામાં ચેતના અર્થાત્ જીવત્ત્વ ન હોય તેને અજીવ કહે છે. આ અજીવ દ્રવ્યોમાં કોઈ પણ પ્રકારે ચેતના નથી.

પ્રશ્ન ૪ : ચેતના કેટલા પ્રકારની હોય છે ?

ઉત્તર : ચેતના શક્તિની-અપેક્ષાથી તો એક જ પ્રકારની હોય છે, વિકાસની અપેક્ષાએ ત્રણ પ્રકારની હોય છે :-

(૧) કર્મફળચેતના (૨) કર્મચેતના (૩) જ્ઞાનચેતના.

પ્રશ્ન ૫ : કર્મફળચેતના કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જ્ઞાનથી બુદ્ધા અન્ય ભાવોમાં અને પદાર્થોમાં 'હું આને ભોગવું છું' એવું સંવેદન કરવું તે કર્મફળચેતના છે. આમાં અવ્યક્ત સુખદુઃખના અનુભવનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૬ : કર્મફળચેતના કયા જીવોને હોય છે ?

ઉત્તર : કર્મફળચેતના એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, અસંસી પંચેન્દ્રિયમાં હોય છે, અને સંસી પંચેન્દ્રિયમાં

ત્રીજા ગુણુસ્થાન સુધીના પંચેન્દ્રિય જીવોમાં હોય છે. ત્યાંથી આગળ બારમા ગુણુસ્થાન સુધી ગૌણરૂપે માનવામાં આવી છે.

પ્રશ્ન ૭ : કર્મચેતના કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જ્ઞાનથી જુદા અન્ય જીવોમાં અને પદાર્થોમાં 'હું' આ કહું છું' એવું સંવેદન કરવું તે કર્મચેતના છે.

પ્રશ્ન ૮ : કર્મચેતના કયા જીવોને હોય છે ?

ઉત્તર : કર્મચેતના દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, અસંજી પંચેન્દ્રિય અને ત્રીજા ગુણુસ્થાન સુધીના સંજી પંચેન્દ્રિય જીવોમાં હોય છે. એકેન્દ્રિય જીવોમાં ક્રિયાની મુખ્યતા ન હોવાથી, કર્મચેતના ગૌણરૂપથી કહી છે. ચોથા ગુણુસ્થાનથી બારમા ગુણુસ્થાન સુધીના જીવોમાં અંશમાત્ર પણ વિપરીત શ્રદ્ધાન ન હોવાથી માત્ર રાગદ્વેષ પરિણતિના કારણે કર્મચેતના ગૌણરૂપે માનવામાં આવી છે.

પ્રશ્ન ૯ : જ્ઞાનચેતના કેને કહે છે ?

ઉત્તર : પોતાને શુદ્ધ જ્ઞાનમાત્રરૂપે સંવેદન કરવું તે જ્ઞાનચેતના છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : જ્ઞાનચેતના કેને હોય છે ?

ઉત્તર : જ્ઞાનચેતના ચોથા ગુણુસ્થાનથી માંડીને ચૌદમા ગુણુસ્થાન સુધી બધા જીવોમાં અને સિદ્ધોમાં હોય છે. તેરમા, ચૌદમા ગુણુસ્થાનવર્તી જીવોને અને સિદ્ધોને જ્ઞાનોપયોગનું પૂર્ણ શુદ્ધ પરિણમન હોવાથી મુખ્યરૂપે જ્ઞાનચેતના હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : પુદ્ગલ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જેમાં પૂરણ અને ગલનનો સ્વભાવ હોય તેને પુદ્ગલ કહે છે. અનેક પરમાણુઓ મળી સ્કંધ થવું અને

(સ્કંધમાંથી) વિખરાઈને ખંડ ખંડ થઈ જવું તે વાત પુદ્ગલમાં જોવા મળે છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : એક પુદ્ગલપદાર્થ કેમ વિખરાઈ જાય છે?

ઉત્તર : જે સ્કન્ધો છે તે એક પુદ્ગલ પદાર્થ નથી, પરંતુ તેમાં તો એક-એક કરીને એમ અનેક પરમાણુઓ છે, જેમનો, આગળ ખીજો વિભાગ કદાપિ થઈ શકતો નથી અને તેવા અખંડ અને સૂક્ષ્મ એક એક લાગને પુદ્ગલ દ્રવ્ય (પરમાણુ) કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૩ : સ્કન્ધ શું દ્રવ્ય નથી ?

ઉત્તર : સ્કન્ધ સમાનજાતીય દ્રવ્યપર્યાય છે અથવા પુદ્ગલદ્રવ્યજાતિના જ અનેક પરમાણુઓની વ્યંજનપર્યાય છે. નિશ્ચયથી ત્યાં પણ જેટલા પરમાણુઓ છે તેટલું જ તેમનું પોતપોતાનું પરિણમન છે.

પ્રશ્ન ૧૪ : પુદ્ગલના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર : સંક્ષેપમાં તો પુદ્ગલના બે પ્રકાર છે : (૧) આણુ અથવા પરમાણુ અને (૨) સ્કન્ધ.

પ્રશ્ન ૧૫ : વિસ્તારથી પુદ્ગલના કેટલા પ્રકાર ક્યાં છે ?

ઉત્તર : સંક્ષેપથી પણ નહીં અને વિસ્તારથી પણ નહીં એમ ગણતાં પુદ્ગલ ત્રેવીસ પ્રકારના છે : (૧) આણુ (૨) સંખ્યાતાણુ વર્ગણા (૩) અસંખ્યાતાણુ વર્ગણા (૪) અનંતાણુ વર્ગણા (૫) આહ્ય-આહાર વર્ગણા (૬) આહ્ય-ભાષા વર્ગણા (૭) આહ્ય-મનોવર્ગણા (૮) આહ્ય-તૈજસ વર્ગણા (૯) કાર્માણુ વર્ગણા (૧૦) અઆહ્ય-આહાર વર્ગણા (૧૧) અઆહ્ય-ભાષા વર્ગણા (૧૨) અઆહ્ય-મનો વર્ગણા (૧૩) અઆહ્ય-તૈજસ વર્ગણા (૧૪) ધ્રુવ

વર્ગણા (૧૫) સાન્તર નિરંતર વર્ગણા (૧૬) સાન્તર નિરંતર શૂન્ય વર્ગણા (૧૭) પ્રત્યેક શરીર વર્ગણા (૧૮) ધ્રુવશૂન્ય વર્ગણા (૧૯) બાહર નિગોહ વર્ગણા (૨૦) બાહર નિગોહ શૂન્ય વર્ગણા (૨૧) સૂક્ષ્મ નિગોહ વર્ગણા (૨૨) નભોવર્ગણા (૨૩) મહાસ્કન્ધ વર્ગણા.

પ્રશ્ન ૧૬ : આ ત્રેવીસ પ્રકારના પુદ્ગલોનું સંક્ષિપ્ત વિભાગીકરણ કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર : આમાં, આણુ તો શુદ્ધ પુદ્ગલદ્રવ્ય છે બાકીના બાવીસ પ્રકાર સ્કન્ધના છે. એ બાવીસ સ્કન્ધોમાં સંખ્યાતાણુ વર્ગણા, અસંખ્યાતાણુવર્ગણા અને અનંતાણુવર્ગણા ત્રણ સામાન્ય છે, સંખ્યાની અપેક્ષાએ. ગ્રાહ્ય આહાર-વર્ગણા, ગ્રાહ્યભાષાવર્ગણા, ગ્રાહ્યમનોવર્ગણા, ગ્રાહ્યતૈજસવર્ગણા અને કાર્માણુવર્ગણા એ પાંચ જીવ દ્વારા ગ્રાહ્ય છે. બાકીના ચૌદ પ્રકારનું પ્રયોજન તેમના નામ-અનુસાર બાણી લેવું જોઈએ.

પ્રશ્ન ૧૭ : ધર્મદ્રવ્યનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર : ધર્મદ્રવ્ય વગેરે બાકીના ચાર અજીવદ્રવ્યોનું સ્વરૂપ આગળ ઉપર અલગ ગાથાઓમાં કહેવામાં આવશે, તેથી તેનું વિવરણ પણ ત્યાં જ થશે.

પ્રશ્ન ૧૮ : આ બધા દ્રવ્યોનો આકાર શું છે ?

ઉત્તર : આ દ્રવ્યોનો આકાર પોતપોતાના પ્રદેશરૂપે છે. મૂર્ત આકાર માત્ર પુદ્ગલદ્રવ્યને જ છે.

પ્રશ્ન ૧૯ : પુદ્ગલ દ્રવ્ય મૂર્ત કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર : પુદ્ગલમાં રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ એ ચાર ગુણો અને તેમનું (ગુણોનું) પરિણમન જોવામાં આવે છે;

તે રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ ચારેયના એકીકરણથી પુદ્ગલદ્રવ્ય મૂર્તિ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૨૦ : ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાળ અમૂર્ત કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર : ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને કાળ તે ચારેય દ્રવ્યો રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શથી રહિત છે તેથી અમૂર્ત છે.

પ્રશ્ન ૨૧ : પરમાણુનો સ્કન્ધ સાથે કેમ બંધ નથી થતો ?

ઉત્તર : એક પરમાણુનો સ્કન્ધથી બંધ નથી થતો પરંતુ સ્કન્ધનો સ્કન્ધની સાથે વિશિષ્ટ બંધ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૨૨ : પરમાણુનો પરમાણુની સાથે બંધ કેમ થઈ જાય છે ?

ઉત્તર : પરમાણુનો પરમાણુની સાથે સ્નિગ્ધરુક્ષ ગુણના પરિણમનને કારણે બંધ થઈ જાય છે. જે વધારે અવિભાગ-પ્રતિચ્છેદ (ડીઝી)વાળા (સ્નિગ્ધ અથવા રૂક્ષ પરમાણુની સાથે તેનાથી જે ઓછા અવિભાગપ્રતિચ્છેદવાળા સ્નિગ્ધ અથવા રૂક્ષ કોઈ પણ પરમાણુનો બંધ થઈ જાય છે. પરંતુ એક અવિભાગ પ્રતિચ્છેદવાળા સ્નિગ્ધ અથવા રૂક્ષ કોઈ પણ પરમાણુનો બંધ થતો નથી, જેમ કે જઘન્ય રાગવાળા મુનિને રાગનો બંધ નથી થતો.

પ્રશ્ન ૨૩ : પરમાણુ શુદ્ધ હોય છે કે અશુદ્ધ ?

ઉત્તર : પરમાણુ કેવળ એક દ્રવ્ય જ હોવાની અપેક્ષાથી તે શુદ્ધ છે. જે પરમાણુનો બંધ ન થાય એવી શુદ્ધતાની

અપેક્ષાથી જઘન્ય અથવા એક અવિભાગપ્રતિષ્ઠેદમાત્ર સ્નિગ્ધ અથવા રૂક્ષ પરમાણુ શુદ્ધ છે, (ન્યારે) અનેક અવિભાગ પ્રતિષ્ઠેદવાળો પરમાણુ અશુદ્ધ છે.

પ્રશ્ન ૨૪ : જઘન્યગુણવાળા પરમાણુનો ફરીથી કઠી બંધ થાય છે કે કેમ ?

ઉત્તર : જઘન્યગુણવાળા પરમાણુમાં ન્યારે સ્વયં અવિભાગપ્રતિષ્ઠેદની વૃદ્ધિ થઈ જાય ત્યારે (તે) બંધ થોડો થાય છે.

પ્રશ્ન ૨૫ : એ પરમાણુઓનો બંધ થતાં તેઓ કયા રૂપે પરિણમી જાય છે ?

ઉત્તર : ઓછા ગુણવાળો પરમાણુ વધારે ગુણવાળા પરમાણુની માફક પરિણમી જાય છે, જેમકે પંદર ડીઝીની રૂક્ષતાવાળા પરમાણુનો સત્તર ડીઝીવાળા સ્નિગ્ધ પરમાણુની સાથે બંધ થાય તો રૂક્ષ પરમાણુ પણ સ્નિગ્ધપરમાણુના બંધનું નિમિત્ત પામીને રૂક્ષ પરિણમનું વ્યય કરતો થકો સ્નિગ્ધ-ગુણુરૂપે પરિણમી જાય છે.

પ્રશ્ન ૨૬ : આ વર્ણુનથી આપણે શું ધ્યાનમાં લેવાનું છે?

ઉત્તર : જેમ જઘન્યગુણવાળો સ્નિગ્ધત્વવાળો-કે રૂક્ષત્વવાળો પરમાણુ બંધને માટે સમર્થ નથી થતો તે પ્રકારે જઘન્યગુણવાળો રાગ જીવના બંધને માટે સમર્થ નથી થતો અને તે રાગનો નાશ થતાં જ અનંત ચતુષ્ટયની શુદ્ધતા થઈ જાય છે. આ સર્વ નિજ શુદ્ધ આત્માની લાવનાનું ફળ છે. તેથી રાગરહિત નિજ શુદ્ધચૈતન્યસ્વલાવની લાવના કરવી જોઈ એ.

હવે, પુદ્ગલદ્રવ્યની દ્રવ્યપર્યાયિતું વર્ણન કરે છે.

સદો બંધો સુહુમો થૂલો સંટાણ મેદ તમ છાયા
 उज्जोदादवसहिया पुग्गलदव्वस्स पज्जाया ॥૧૬॥

અન્વય : સદો, બંધો, સુહુમો, થૂલો, સંટાણ, મેદતમછાયા
 उज्जोदादवसहिया पुग्गलदव्वस्स पज्जाया ॥

અર્થ : શબ્દ, બંધ, સૂક્ષ્મ, સ્થૂળ, સંસ્થાન લેહ, અંધકાર
 છાયા, ઉદ્યોત, આતાપ તે (સર્વ) સહિત પુદ્ગલદ્રવ્યની પર્યાયિ છે.

પ્રશ્ન ૧ : પર્યાય કેટલા પ્રકારની હોય છે ?

ઉત્તર : પર્યાય બે પ્રકારની હોય છે. (૧) અર્થપર્યાય

(૨) વ્યંજનપર્યાય

પ્રશ્ન ૨ : અર્થપર્યાય કેને કહે છે ?

ઉત્તર : વસ્તુના પ્રદેશત્વ ગુણ સિવાયના બીજા બધા
 ગુણોના પરિણમનને અર્થપર્યાય કહે છે .

પ્રશ્ન ૩ : પુદ્ગલદ્રવ્યમાં કયા કયા અર્થપર્યાય હોય છે ?

ઉત્તર : પાંચ પ્રકારનાં રૂપ, પાંચ પ્રકારના રસ, બે
 પ્રકારની ગંધ ચાર પ્રકારના સ્પર્શ એ પુદ્ગલદ્રવ્યની અર્થ-
 પર્યાયિ છે.

પ્રશ્ન ૪ : કયા ચાર પ્રકારના સ્પર્શ અર્થપર્યાય નથી ?

ઉત્તર : ગુરૂ, લઘુ, કોમળ અને કઠોર આ ચાર અર્થપર્યાય
 નથી પણ દ્રવ્યપર્યાય અથવા વ્યંજનપર્યાય છે.

પ્રશ્ન ૫ : ગુરૂ, લઘુ, કોમળ, કઠોર આ ચાર અર્થપર્યાય
 કેમ નથી ?

ઉત્તર : જો આ (ચાર) અર્થપર્યાય હોત તો પરમાણુ અવસ્થામાં પણ તે રહેવી જોઈતી હતી. પરંતુ પરમાણુમાં આ ચાર સ્પર્શો હોતા નથી, તેથી, સ્કન્ધપર્યાયની સાથે તેમનો સંબંધ હોવાથી, આ (ચાર) દ્રવ્યપર્યાય જ છે.

પ્રશ્ન ૬ : અર્થપર્યાયના કેટલાં ભેદ છે ?

ઉત્તર : અર્થપર્યાયના બે ભેદ છે : (૧) સ્વભાવઅર્થપર્યાય અને (૨) વિભાવઅર્થપર્યાય

પ્રશ્ન ૭ : સ્વભાવઅર્થપર્યાય કેને કહે છે ?

ઉત્તર : પરનિમિત્તના સંયોગ વગરના ગુણોના શુદ્ધ પરિણમનને સ્વભાવ અર્થપર્યાય કહે છે. શુદ્ધ પરિણમન એકસરખું એટલે એક સ્વભાવભાવવાળું હોય છે.

પ્રશ્ન ૮ : વિભાવઅર્થપર્યાય કેને કહે છે ?

ઉત્તર : પર સંયોગ અને નિમિત્તોને પામીને થવાવાળા ગુણોના વિકૃત પરિણમનને વિભાવઅર્થપર્યાય કહે છે. વિભાવ પરિણમન જુદું જુદું એટલે વિવિધ પ્રકારનું હોય છે.

પ્રશ્ન ૯ : વ્યંજનપર્યાય કેને કહે છે ?

ઉત્તર : પ્રદેશગુણના પરિણમનને તેમજ અનેક દ્રવ્યોના સંયોગથી થવાવાળા પરિણમનને વ્યંજનપર્યાય કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : વ્યંજનપર્યાયના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર : વ્યંજનપર્યાયના બે ભેદ છે :

(૧) સ્વભાવવ્યંજનપર્યાય (૨) વિભાવવ્યંજનપર્યાય.

પ્રશ્ન ૧૧ : સ્વભાવવ્યંજનપર્યાય કેને કહે છે ?

ઉત્તર : પરદ્રવ્યના સંબંધથી રહિત કેવળ એક જ દ્રવ્યના પ્રદેશપરિણમનને સ્વભાવવ્યંજનપર્યાય કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : વિભાવવ્યંજનપર્યાય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : પરદ્રવ્યના નિમિત્તથી તેમજ સંબંધ સહિતના પ્રદેશપરિણુમનને વિભાવવ્યંજનપર્યાય કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૩ : આ ગાથામાં કહેલી પચાચી કઈ પચાચી છે ?

ઉત્તર : આ બધી વિભાવવ્યંજનપર્યાયી છે.

પ્રશ્ન ૧૪ : શબ્દ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ભાષાવર્ગણના સ્કંધોના સંયોગ-વિયોગના કારણે જે ધ્વનિરૂપ પરિણુમન થાય તેને શબ્દ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૫ : શબ્દ કેટલા પ્રકારના છે ?

ઉત્તર : શબ્દ બે પ્રકારના છે (૧) ભાષાત્મક (૨) અભાષાત્મક.

પ્રશ્ન ૧૬ : ભાષાત્મક શબ્દ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ત્રસણ્યોના યોગના કારણે થવાવાળા ધ્વનિને ભાષાત્મક શબ્દ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૭ . ભાષાત્મક શબ્દ કેટલા પ્રકારના છે ?

ઉત્તર : ભાષાત્મક શબ્દ બે પ્રકારના છે (૧) અક્ષરાત્મક અને (૨) અનક્ષરાત્મક.

પ્રશ્ન ૧૮ : અક્ષરાત્મક ભાષા કેટલા પ્રકારની હોય છે ?

ઉત્તર : સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ, માગધી, પાલી, ઉર્દૂ, હિંદી, અંગ્રેજી, જર્મન, ફ્રેંચ બંગાળી, ગુજરાતી, તેલુગુ, કન્નડી, મદ્રાસી, પંજાબી, અરબી, મરાઠી વગેરે અનેક પ્રકારની અક્ષરાત્મક ભાષા હોય છે. તે આર્યા, એવ્ય વગેરે મતુષ્યોને હોય છે. આ ભાષાથી વ્યવહારની પ્રવૃત્તિ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૯ : અનક્ષરાત્મક ભાષા કેને હોય છે ?

ઉત્તર : ક્ષીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, પંચેન્દ્રિય અસંશી તેમજ સંશી-પંચેન્દ્રિય-તિર્યંચોને અનક્ષરાત્મક ભાષા હોય છે. સર્વજ્ઞદેવની દિવ્યધ્વની પણ અનક્ષરાત્મક ભાષા કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૨૦ : આ ભાષાત્મક શબ્દો તો જીવોના શબ્દો છે તેમને પુદ્ગલદ્રવ્યની પર્યાયો કેમ કહી ?

ઉત્તર : જો કે ભાષાત્મક શબ્દોની ઉત્પત્તિ જીવના સંયોગથી છે (તો પણ), જીવે પૂર્વે શબ્દાદિ પંચેન્દ્રિય વિષયોના રાગવશ સુસ્વર કે દુઃસ્વર પ્રકૃતિનો બંધ કરેલો તેના ઉદયના નિમિત્તથી (શબ્દોની) ઉત્પત્તિ છે; (તો પણ) નિશ્ચયથી ભાષા-વર્ગાણાનામક પુદ્ગલસ્કંધોનું જ પરિણમન છે, તે કારણથી, ભાષાત્મક શબ્દોને પુદ્ગલદ્રવ્યની પર્યાય કહેવામાં આવી છે.

પ્રશ્ન ૨૧ : આ શબ્દોની વર્તમાન પર્યાયના સમયે, જીવ કઈ રીતે નિમિત્ત થાય છે ?

ઉત્તર : જીવને ઇચ્છા થાય છે કે હું આ પ્રકારે બોલું. ઇચ્છાના નિમિત્તથી આત્માના પ્રદેશોનો યોગ થાય છે. તે યોગના નિમિત્તથી એકક્ષેત્રાવગાહસ્થિત શરીરમાં વાયુ ચાલે છે. શરીરવાયુ ચાલવાના નિમિત્તથી હોઠ, જીભ, કંઠ, તાલુ વગેરેનું તે અનુરૂપ હલન-ચલન થાય છે, તે નિમિત્તથી ભાષાવર્ગાણાનું શબ્દરૂપ પરિણમન થાય છે.

પ્રશ્ન ૨૨ : દિવ્યધ્વનિના શબ્દમાં આત્મા કેવી રીતે નિમિત્ત થાય છે ?

ઉત્તર : પૂર્વકાળમાં સમ્યગ્દ્રષ્ટિ આત્માને જગતના જીવોની પરમકરૂણારૂપ ભાવ થયો કે “આમનો મોહ કોઈ રીતે

છૂટે અને સુમાર્ગમાં તેઓ લાગી જાય વગેરે". આ પ્રકારની ભાવનાથી જે વિશિષ્ટ પુણ્યપ્રકૃતિ અને સુસ્વર-પ્રકૃતિનો બંધ કર્યો તેના ઉદ્દયનું નિમિત્ત પામીને, ભવ્ય જીવોનો પુણ્યોદ્દય હોતાં, યોગના નિમિત્તથી અંહીત પરમેષ્ઠીના સર્વે અંગોથી ભાષાવર્ગાણાઓનું અનક્ષરાત્મક ભાષારૂપ પરિણમન થાય છે.

પ્રશ્ન ૨૩ : અભાષાત્મક શબ્દ કેટલા પ્રકારના છે ?

ઉત્તર : અભાષાત્મક શબ્દ બે પ્રકારના છે. (૧) પ્રાયોગિક (૨) વૈસ્રસિક.

પ્રશ્ન ૨૪ : પ્રાયોગિક શબ્દ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : યથાયોગ્ય બે પૌદ્ગલિક-સ્કંધોનો પ્રયોગ-સંબંધ થવાથી જે શબ્દ ઉત્પન્ન થાય તેને પ્રાયોગિક શબ્દ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૫ : પ્રાયોગિક-શબ્દ કેટલાં પ્રકારનાં છે ?

ઉત્તર : પ્રાયોગિક શબ્દ ચાર પ્રકારના હોય છે.

(૧) તત (૨) વિતત (૩) ઘન અને (૪) સુષિર.

પ્રશ્ન ૨૬ : તત શબ્દ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : વીણા-સીતાર આદિથી ઉત્પન્ન થવાવાળાં શબ્દોને તત શબ્દ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૭ : વિતત શબ્દ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ઢોલ-નગારા વગેરેના ચામડાથી ઉત્પન્ન થવાવાળાં શબ્દોને વિતત શબ્દ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૮ : ઘન શબ્દ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : કાંસાના ઘંટ વગેરેના પ્રયોગથી ઉત્પન્ન થવાવાળા શબ્દને ઘન કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૯ : સુષિર શબ્દ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : વાંસળી, પીપુડી વગેરેને કૂંકવાથી ઉત્પન્ન થવાવાળા શબ્દને સુષિર-શબ્દ કહે છે.

પ્રશ્ન ૩૦ : મનુષ્યાદિના વ્યાપારથી ઉત્પન્ન થવાવાળાં આ શબ્દોને માત્ર પુદ્ગલની પર્યાય કેમ કહેવામાં આવે છે ?

ઉત્તર : મનુષ્યાદિ વ્યાપાર તો બુદ્ધા છે, નિમિત્તમાત્ર છે. ઉપર કહેલાં બધા શબ્દો માત્ર પુદ્ગલની જ પર્યાય છે.

પ્રશ્ન ૩૧ : વૈશ્વસિક શબ્દ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : વિશ્વસા અથવા સ્વભાવથી અર્થાત્ ખીજ કોઈના પ્રયોગ કર્યા વિના જે શબ્દો થાય છે, તેમને વૈશ્વસિક શબ્દ કહે છે, જેમ કે મેઘગર્જનાનો અવાજ વગેરે.

પ્રશ્ન ૩૨ : બંધ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : બે અથવા અનેક પદાર્થોના પરસ્પર બંધાવાને બંધ કહે છે. જે સ્કંધો દેખાય છે, તેમાં બંધ પર્યાય છે, તે પૌદ્ગલિક બંધ છે. કર્મ અને શરીરનો બંધ પણ પૌદ્ગલિક છે.

પ્રશ્ન ૩૩ : સૂક્ષ્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અલ્પપરિમાણને સૂક્ષ્મ કહે છે. આ સૂક્ષ્મ બે પ્રકારે છે. (૧) સાક્ષાત્ સૂક્ષ્મ (૨) અપેક્ષાકૃત સૂક્ષ્મ.

પ્રશ્ન ૩૪ : સાક્ષાત્ સૂક્ષ્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જેનાથી અન્ય કોઈ સૂક્ષ્મ ન હોય અથવા જેની સૂક્ષ્મતા ખીજ કોઈની અપેક્ષા રાખ્યા વગરની હોય. જેવી રીતે પરમાણુ.

પ્રશ્ન ૩૫ : અપેક્ષાકૃત સૂક્ષ્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે સૂક્ષ્મતા ખીજની અપેક્ષા રાખીને લક્ષમાં આવે જેમ કે આંબળું કેરીથી સૂક્ષ્મ છે.

પ્રશ્ન ૩૬ : સ્થૂળ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : મોટા પરિમાણવાળાને સ્થૂળ કહે છે. તેના પણ બે પ્રકાર છે. (૧) ઉત્કૃષ્ટ સ્થૂળ (૨) અપેક્ષાકૃત સ્થૂળ.

પ્રશ્ન ૩૭ : ઉત્કૃષ્ટ સ્થૂળ શું છે ?

ઉત્તર : સમસ્ત લોકરૂપ મહાસ્કન્ધ સર્વોત્કૃષ્ટ સ્થૂળ છે.

પ્રશ્ન ૩૮ : અપેક્ષાકૃત સ્થૂળ કઈ રીતે છે ?

ઉત્તર : જે સ્થૂળતા કોઈની અપેક્ષા રાખીને લક્ષમાં આવે, જેમકે આંખળાથી કેરી સ્થૂળ છે.

પ્રશ્ન ૩૯ : સૂક્ષ્મ અને સ્થૂળ પુદ્ગલદ્રવ્ય વિભાવ વ્યંજનપર્યાય કેમ માનવામાં આવ્યા ?

ઉત્તર : સૂક્ષ્મ અને સ્થૂળ પુદ્ગલદ્રવ્યના કોઈ ગુણનું પરિણુમન નથી, પરંતુ અનેક પરમાણુઓના સંબંધથી અથવા તેમના વિયોગથી સ્થૂળતા કે સૂક્ષ્મતા થાય છે તેથી તે વિભાવ-વ્યંજનપર્યાય છે.

પ્રશ્ન ૪૦ : સંસ્થાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : મૂર્તિ પદાર્થના આકારને સંસ્થાન કહે છે. સમચતુરસ્રસંસ્થાન, ન્યગ્રોધસંસ્થાન, સ્વાતિસંસ્થાન, કુખ્જકસંસ્થાન, વામનસંસ્થાન, વાડકસંસ્થાન આ પણ પુદ્ગલદ્રવ્યની વિભાવ-વ્યંજન પર્યાય છે, અને ગોળ, ત્રિકોણ વગેરે શરીર સિવાયના બીજા સ્કંધોના સંસ્થાન પણ પુદ્ગલદ્રવ્યની વિભાવવ્યંજનપર્યાય છે તથા અન્ય અવ્યક્ત પણ પુદ્ગલની વિભાવવ્યંજનપર્યાય છે.

પ્રશ્ન ૪૧ : સમચતુરસ્રાદિ સંસ્થાન તો જીવના છે તેમને પુદ્ગલના કેમ કહેવાય ?

ઉત્તર : આ સંસ્થાન શરીરના આકાર છે, શરીર

પૌદ્ગલિક છે. ચૈતન્યભાવથી ભિન્ન છે તેથી તે પણ વાસ્તવમાં પુદ્ગલની વિભાવવ્યંજનપર્યાય છે.

પ્રશ્ન ૪૨ : ભેદ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સંયુક્ત પદાર્થનું ખંડન થવું તે ભેદ છે.

પ્રશ્ન ૪૩ : ભેદ કેટલા પ્રકારના હોય છે ?

ઉત્તર : ઘનખંડ, દ્રવખંડ આદિ અનેક પ્રકારનાં ભેદ છે, જેમ કે ઘઉંનો લોટ, ઘીનો હિસ્સો વગેરે.

પ્રશ્ન ૪૪ : તમ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : દેખવામાં વિગ્ન નાખવાવાળા અન્ધકારને તમ કહે છે.

પ્રશ્ન ૪૫ : તમ તો પ્રકાશના અભાવને કહે છે, તે પુદ્ગલપર્યાય કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર : પ્રકાશને અન્ધકારના અભાવરૂપ બતાવીને પ્રકાશનો પણ લોપ થઈ શકે છે. દ્રષ્ટિનો સાધક અને રોધક હોવાથી એકને સદ્ભાવરૂપ અને અભાવરૂપ કહેવા ઠીક નથી. બંને સદ્ભાવરૂપ છે. જેમ પ્રકાશ સ્કંધના પ્રદેશોની અવસ્થા છે તેમ અન્ધકાર પણ પ્રદેશોની અવસ્થા છે.

પ્રશ્ન ૪૬ : છાયા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : કોઈ પદાર્થના નિમિત્તથી પ્રકાશયુક્ત અથવા સ્કંધ પદાર્થપર પ્રતિબિંબ પડવું તે છાયા છે, જેમ કે આડની પૃથ્વી ઉપર છાયા, દર્પણમાં મનુષ્યનું પ્રતિબિંબ, જળમાં ચન્દ્રનું પ્રતિબિંબ વગેરે.

પ્રશ્ન ૪૭ : આ પ્રતિબિંબ વૃક્ષ, મનુષ્ય અને ચન્દ્રના છે તેથી તેમની જ પર્યાય ગણાવી ભ્રમ છે ?

ઉત્તર : વૃક્ષ, મનુષ્ય, ચન્દ્ર તો નિમિત્તમાત્ર છે, આ પ્રતિબિંબ તો વૃક્ષ, દર્પણ અને જળની પર્યાયો છે, કારણ કે જે જેના પ્રદેશમાં પરિણમે છે તે તેની જ પર્યાય હોય છે.

પ્રશ્ન : ૪૮ : ઉદ્યોત કેને કહે છે ?

ઉત્તર : અજવાળું ઉત્પન્ન ન કરનારા વિશિષ્ટ પ્રકાશને ઉદ્યોત કહે છે.

પ્રશ્ન ૪૯ : આ ઉદ્યોત કયા કયા પદાર્થોમાં હોય છે ?

ઉત્તર : ચન્દ્રવિમાનમાં, વિશિષ્ટ-રત્નોમાં, આગિયા વગેરે જંતુઓના શરીરમાં ઉદ્યોત હોય છે. આ ઉદ્યોત પણ રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શગુણનું પરિણમન નથી પરંતુ ઉદ્ભાવ દ્રવ્યની દ્રવ્યપર્યાય છે.

પ્રશ્ન ૫૦ : આતપ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે મૂળમાં તો શીતળ હોય પરંતુ અન્ય પદાર્થોને ગરમ થવામાં નિમિત્તરૂપ થાય તેને આતપ કહે છે.

પ્રશ્ન ૫૧ : આતપ કયા પદાર્થોમાં હોય છે ?

ઉત્તર : સૂર્યવિમાનમાં, સૂર્યકાન્ત આદિ મણિઓમાં આ આતપ હોય છે. જીવોના શરીરમાં, માત્ર પૃથ્વીકાયના શરીરમાં જ આતપ હોય છે. આતપ પણ રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શનું પરિણમન નથી, પરંતુ પુદ્ગલની દ્રવ્યપર્યાય છે.

પ્રશ્ન ૫૨ : ગાથામાં કહેલી દસ પર્યાયો સિવાય બીજી પણ દ્રવ્યપર્યાયો હોય છે કે નહીં ?

ઉત્તર : આ (૧૬મી ગાથામાં કહેલી) દસ પર્યાયો તો મુખ્યતાથી કહેવામાં આવી છે, તે સિવાય બીજી પણ દ્રવ્યપર્યાયો છે. એમની મુખ્ય ઓળખાણ એ છે કે જે રૂપ, રસ,

અંધ, સ્પર્શનું પરિણુમન ન હોય અને સ્કન્ધ-પ્રદેશોમાં પરિણુમન થાય તેને પુદ્ગલદ્રવ્યની દ્રવ્યપર્યાય જાણવી જોઈએ, સ્પર્શનો પ્રસાર, દૂધનું દહીં થવું, ગાડીની ગતિ, સુકીનું વળવું વગેરે.

પ્રશ્ન ૫૩ : ગુરૂ, લઘુ, કોમળ, કઠોર એ અર્થપર્યાયો છે કે વ્યંજનપર્યાયો છે?

ઉત્તર : ખરેખર તો આ વ્યંજનપર્યાયો છે, પરંતુ સ્પર્શેન્દ્રિયનો વિષય હોવાથી, તેમને, ઉપચારથી સ્પર્શગુણની પર્યાયરૂપે માનવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૫૪ : પ્રકાશ પણ ચક્ષુ-ઇન્દ્રિયનો વિષય હોવાથી રૂપ, ગુણની પર્યાય માનવી જોઈએ ?

ઉત્તર : પ્રકાશરૂપ ગુણ જ કાળા, પીળા, નીલાં, સફેદ વગેરે પર્યાયોથી ભિન્ન છે. પ્રકાશ, નિમિત્તનો સદ્ભાવ પામીને ઉપજે અથવા નાશ પામે છે. પરંતુ રૂપની પર્યાયો તે પ્રમાણે બનતી કે નાશ પામતી નથી. પ્રકાશ દ્રવ્યપર્યાય જ છે.

પ્રશ્ન ૫૫ : સ્કન્ધ થવાથી શું પરમાણુની સ્વભાવવ્યંજન પર્યાયનો બિલકુલ અભાવ થઈ જાય છે ?

ઉત્તર : શુદ્ધનિશ્ચયનયથી અથવા સ્વભાવદ્રષ્ટિથી (જેતાં) સ્કન્ધઅવસ્થામાં પણ પરમાણુની સ્વભાવવ્યંજનપર્યાય છે પરંતુ સ્નિગ્ધત્વ-રૂક્ષત્વ વિભાવને કારણે સ્વાસ્થ્યભાવ (પિાતમાં જ રહે તેવો ભાવ)થી ભ્રષ્ટ થઈને પરમાણુ વિભાવવ્યંજનપર્યાયરૂપ થઈ જાય છે. જેમ સંસાર અવસ્થામાં પણ જીવની સ્વભાવવ્યંજન-પર્યાય (સિદ્ધપર્યાય) છે, પરંતુ રાગદ્વેષ વિભાવને કારણે સ્વાસ્થ્ય-ભાવથી ભ્રષ્ટ થઈમનુષ્ય તિર્યંચ આદિ વિભાવપર્યાયરૂપે થાય છે.

પ્રશ્ન ૫૬ : આ ગાથાથી આપણે કયા ઉપદેશ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવું જોઈએ ?

ઉત્તર : વિલાવવ્યંજનપર્યાય હોવા છતાં પણ, એ પર્યાયને ગૌણ કરીને, માત્ર પરમાણુ ઉપર લક્ષ આપીને માત્ર શુદ્ધપ્રદેશરૂપ પરમાણુને જ ધ્યાનમાં રાખવો જોઈએ અને તેવી જ રીતે મનુષ્યાદિ વિલાવવ્યંજનપર્યાય હોવા છતાં પણ, એ પર્યાયને ગૌણ કરીને, માત્ર શુદ્ધજીવાસ્તિકાય ઉપર લક્ષ ધરને ત્યાં શુદ્ધજીવાસ્તિકાયનું ધ્યાન ધરવું જોઈએ.

આ પ્રમાણે પુદ્ગલદ્રવ્યનું વર્ણન કરીને, હવે, ધર્મદ્રવ્યનું વર્ણન કરે છે.

गहपरिणयाण घम्मो पुग्गल जीवाण गमणसहयारी
तोयं जह मच्छाणं अच्छंता णेव सो णेई ॥१७॥

અન્વય : ગહપરિણયાણ પુગ્ગલજીવાણ ગમણ સહયારી ધમ્મો ।

જહ મચ્છાણં તોયં । સો અચ્છંતા ણેવ ણેઈ ।

અર્થ : ગમનમાં પરિણમેલાં પુદ્ગલ અને જીવોને જે ગમનમાં સહકારી નિમિત્ત છે તેને ધર્મદ્રવ્ય કહે છે, જેમ કે પાણી માછલીના ગમનમાં સહકારી છે. ધર્મદ્રવ્ય, સ્થિતિ કરેલાં જીવ અને પુદ્ગલોને (ગમનમાં) નિમિત્ત થતું નથી.

પ્રશ્ન ૧ : ગમનનો અહીં શું અર્થ છે ?

ઉત્તર : એક ક્ષેત્રથી બીજા ક્ષેત્રમાં જવું તે જ ગમનનો અર્થ છે. થોડું હલવું, ગોળ-ગોળ ફરવું, કોઈપણ દિશામાં વળવું વગેરે બધી ક્રિયાઓ ગમનમાં અંતર્ગત છે.

પ્રશ્ન ૨ : ગમન ક્રિયા કયા દ્રવ્યોમાં થાય છે ?

ઉત્તર : ગમનક્રિયા માત્ર જીવ અને પુદ્ગલ આ બે જાતિના દ્રવ્યોમાં જ થાય છે.

પ્રશ્ન ૩ : ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને કાળમાં ગમન ક્રિયા કેમ નથી હોતી ?

ઉત્તર : જીવ અને પુદ્ગલમાં જ ક્રિયાવતિ શક્તિ છે. ધર્મદ્રવ્ય, અધર્મદ્રવ્ય, આકાશદ્રવ્ય, કાળદ્રવ્ય એ ચાર દ્રવ્યોમાં ક્રિયાવતિ શક્તિ નથી. તેથી તેમાં ગતિક્રિયા હોઈ શકતી નથી.

પ્રશ્ન ૪ : ધર્મદ્રવ્ય સ્વયં નિષ્ક્રિય છે, તે ખીબાઓની ગતિમાં કેવી રીતે કારણરૂપ થાય ?

ઉત્તર : જેમ પાણી સ્વયં ન ચાલતું હોવા છતાં માછલીને ગમનમાં સહકારી કારણ છે, તેમ, ધર્મદ્રવ્ય સ્વયં નિષ્ક્રિય હોવા છતાં, જીવ-પુદ્ગલને ગમનમાં સહકારી કારણ છે.

પ્રશ્ન ૫ : ધર્મદ્રવ્ય અમૂર્ત છે, તેનો તો કોઈની સાથે સંયોગ પણ નથી થઈ શકતો, તો તે ખીબા (દ્રવ્યો)ની ગતિમાં કેવી રીતે કારણરૂપ થઈ શકે ?

ઉત્તર : જેમ સિદ્ધ-ભગવાન અમૂર્ત છે તો પણ તેઓ “હું” સિદ્ધ સમાન અનંત ગુણસ્વરૂપ છું” ઇત્યાદિ ભાવનારૂપ સિદ્ધ ભક્તિ કરવાવાળા ભવ્ય જીવોને સિદ્ધગતિમાં સહકારી કારણ છે તેમ, ધર્મદ્રવ્ય, અમૂર્ત હોવા છતાં પણ પોતાના ઉપાદાન કારણથી ચાલવાવાળા જીવ અને પુદ્ગલોને ગમનમાં સહકારી કારણ છે.

પ્રશ્ન ૬ : ધર્મદ્રવ્ય ગતિમાં સહકારી કારણ છે તેનો મર્મ શું છે ?

ઉત્તર : કોઈ પણ દ્રવ્ય કોઈ પણ અન્ય દ્રવ્યની પરિણતિનું કર્તા કે પ્રેરક હોતું નથી. જે દ્રવ્ય યોગ્યતાવાળું છે તે

विशिष्ट निमित्तने पाभीने स्वयं पोताना परिणामथी परिणुभे छे. अे न्यायथी, गमनक्रियामां परिणुत एव-पुद्गल, धर्म-द्रव्यनुं निमित्तमात्र पाभीने, स्वयं पोताना उपादान कारणथी परिणुभी जय छे. धर्मद्रव्य कोर्धने प्रेरणा करीने यत्तावतुं नथी. आ ज सहकारी कारण (होवानो)नो लाव छे.

प्रश्न ७ : धर्मद्रव्य केटलां छे ?

उत्तर : धर्मद्रव्य अेक ज छे अने तेनुं परिमाणु समस्त लोकप्रमाणु छे.

प्रश्न ८ : धर्मद्रव्यमां केटलां गुणु छे ?

उत्तर : धर्मद्रव्यमां अस्तित्व, वस्तुत्व आदि अनेक सामान्य गुणो छे अने अभूर्तत्व, निष्क्रियत्व वगैरे अनेक साधारणसाधारणु गुणु छे. धर्मद्रव्यमां असाधारणु गुणु गति हेतुत्व छे.

प्रश्न ९ : सामान्य गुणु न भानीअे तो शुं हानि छे ?

उत्तर : सामान्य गुणु न भानवाथी वस्तुनी सत्तामात्र ज सिद्ध थती नथी.

प्रश्न १० : असाधारणु गुणु न भानीअे तो शुं हानि छे ?

उत्तर : असाधारणु गुणु न भानीअे तो वस्तुनी अर्थक्रिया ज नथी जनी शकती. अर्थात् असाधारणु गुणु विना वस्तु ज शुं रहेसे ?

प्रश्न ११ : शुं अथा द्रव्येमां असाधारणु गुणु होय छे ?

उत्तर : अथा द्रव्येमां अेक असाधारणु गुणु होय छे.

प्रश्न १२ : एव द्रव्येनो असाधारणु गुणु क्यो छे ?

ઉત્તર : જીવ દ્રવ્યનો અસાધારણ ગુણ ચૈતન્ય છે. આ ચૈતન્ય જ્ઞાન, દર્શન અને આનંદરૂપ છે.

પ્રશ્ન ૧૩ : પુદ્ગલદ્રવ્યનો અસાધારણ ગુણ કયો છે?

ઉત્તર : પુદ્ગલદ્રવ્યનો અસાધારણ ગુણ મૂર્ત્વ છે. આ મૂર્ત્વ રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શમય છે.

પ્રશ્ન ૧૪ : અધર્મદ્રવ્યનો અસાધારણ ગુણ કયો છે?

ઉત્તર : અધર્મદ્રવ્યનો અસાધારણ ગુણ સ્થિતિહેતુત્વ છે.

પ્રશ્ન ૧૫ : આકાશ દ્રવ્યનો અસાધારણ ગુણ કયો છે?

ઉત્તર : આકાશદ્રવ્યનો અસાધારણ ગુણ અવગાહન-હેતુત્વ છે.

પ્રશ્ન ૧૬ : ધર્મદ્રવ્ય પરિણુમન શીલ છે કે નહીં ?

ઉત્તર : ધર્મદ્રવ્ય પરિણુમનશીલ છે, કારણ કે તે એક સત્ છે. પ્રત્યેક સત્ પરિણુમનશીલ હોય છે પરંતુ ધર્મદ્રવ્યનું પરિણુમન કેવળજ્ઞાનગમ્ય છે, જેમકે શુદ્ધજીવ (પરમાત્મા)નું પરિણુમન કેવળ જ્ઞાનગમ્ય છે. પરિણુમનશીલ હોવા છતાં પણ પ્રત્યેક દ્રવ્ય નિત્ય (ધ્રુવ) છે. આ ધર્મદ્રવ્ય પણ નિત્ય (ધ્રુવ) છે.

પ્રશ્ન ૧૭ : ધર્મદ્રવ્ય તો એક છે, તો બધા (દ્રવ્યો) ના ગમનમાં તે સહકારી કારણ કેવી રીતે થઈ શકે ?

ઉત્તર : આકાશના એક પ્રદેશેથી બીજા પ્રદેશે પહોંચવાનું નામ ગતિ છે. આ ગતિ એકસ્વરૂપ છે, તેથી એકરૂપવાળા ગતિસ્વરૂપ કાર્યમાં એક ધર્મદ્રવ્ય કારણ હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૮ : જે સ્થાનના જીવ-પુદ્ગલો આલે છે, તે સ્થાન પર રહેલા ધર્મદ્રવ્યના પ્રદેશ જ ગતિહેતુ છે કે આખું ય ધર્મદ્રવ્ય ?

उत्तर : पूष्ण धर्मद्रव्य गतिहेतु છે. કોઈ પણ દ્રવ્યની એવી પરિસ્થિતિ નથી હોતી કે, કોઈ દ્રવ્યની ક્રિયામાં અન્ય દ્રવ્યનો કોઈ ભાગ નિમિત્ત કારણ હોય અને કોઈ ભાગ (નિમિત્ત કારણ) ન હોય.

પ્રશ્ન ૧૯ : ધર્મદ્રવ્ય એકપ્રદેશી હોય, અને તે ગમે ત્યાં સ્થિત હોય, તે એક જ સર્વ જીવ-પુદ્ગલોના ગમનમાં નિમિત્તકારણ કેમ ન થઈ જાય ?

ઉત્તર : અધા સાક્ષાત્ નિમિત્તકારણો એક ક્ષેત્રાવસ્થિત હોય છે. તેથી ધર્મદ્રવ્ય લોકવ્યાપી જ જીવ-પુદ્ગલોના ગમનમાં કારણ છે.

પ્રશ્ન ૨૦ : કુંભાર તો ભિન્ન ક્ષેત્રમાં રહીને પણ ઘડાનું નિમિત્ત કારણ થાય છે ?

ઉત્તર : કુંભાર માટીના પરિણમનનું સાક્ષાત્ નિમિત્તકારણ નથી પરંતુ આશ્રયભૂત નિમિત્તકારણ છે.

પ્રશ્ન ૨૧ : સાક્ષાત્ નિમિત્ત કારણ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અંતર રહિત અન્વયવ્યતિરેક વાળા કારણને સાક્ષાત્ નિમિત્તકારણ કહે છે, જેમ કે, અધા દ્રવ્યોના પરિણમન સામાન્યનું સાક્ષાત્ નિમિત્તકારણ કાળદ્રવ્ય છે, જીવના વિભાવનું નિમિત્તકારણ કર્મદ્રવ્ય છે. જીવ-પુદ્ગલની ગતિનું નિમિત્તકારણ ધર્મદ્રવ્ય છે વગેરે.

પ્રશ્ન ૨૨ : ધર્મદ્રવ્ય અને ધર્મમાં શું અંતર છે ?

ઉત્તર : ધર્મદ્રવ્ય તો એક સ્વતંત્ર દ્રવ્ય છે, જે ગતિમાં ઉદ્ભાસીન નિમિત્તકારણ છે, અને ધર્મ આત્માના સ્વભાવને અથવા આત્મસ્વભાવના અવલંબનથી પ્રગટ થવાવાળી પરિણુતિને કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૩ : કારણુ તો પ્રેરક જ હોય છે, તો ધર્મ-દ્રવ્યને ઉદાસીન નિમિત્ત કારણુ કેમ કહ્યું ?

ઉત્તર : કોઈ પણ કાર્ય કોઈ અન્યની પ્રેરણાથી નથી થતું, પરંતુ પરિણુમવાવાળું ઉપાદાન કારણુ પોતાની યોગ્યતાને કારણે, અનુકુળ નિમિત્તનું સંન્નિધાન પામીને સ્વયં પરિણુમે છે.

પ્રશ્ન ૨૪ : આ વિષયનું કોઈ દ્રષ્ટાંત છે કે કેમ ?

ઉત્તર : જે રીતે, લવ્ય જીવ, નિજ શુદ્ધાત્માની અનુભૂતિરૂપ નિશ્ચયધર્મના કારણુથી, ઉત્તમસંહનન, વિશિષ્ટ તથા પુણ્યરૂપધર્મના સંન્નિધાનરૂપ નિમિત્તકારણુને પામી સિદ્ધગતિ રૂપે પરિણુમે છે. જેમ માછલીના ચાલવામાં પાણી ઉદાસીન નિમિત્તકારણુ છે તેમ જીવપુદ્ગલના ચાલવામાં ધર્મદ્રવ્ય ઉદાસીન નિમિત્તકારણુ છે.

આ પ્રમાણે ધર્મદ્રવ્યનું વર્ણન કરીને હવે આ ગાથામાં અધર્મદ્રવ્યનું વર્ણન કરે છે :-

**ઠાણજુદાણ અધમ્મો પુગ્ગલજીવાણ ઠાણસહયારી
છાયા જહ પહિયાણં ગચ્છંતા જેવ સો ઘરઈ ॥૧૮॥**

અન્વય : ઠાણજુદાણ પુગ્ગલજીવાણ ઠાણસહયારી અધમ્મો ।

જહ પહિયાણં છાયા । સો ગચ્છંતા જેવ ઘરઈ ।

અર્થ : સ્થિતિ કરતાં પુદ્ગલ અને જીવોને સ્થિતિ કરવામાં સહાકારી કારણુ અધર્મદ્રવ્ય છે. જેમ મુસાફરોને સ્થિતિ કરવામાં સહાકારી કારણુ છાયા છે. તે અધર્મદ્રવ્ય ગમન કરતાં જીવ-પુદ્ગલોને સ્થિતિ કરાવતું નથી.

प्रश्न १ : स्थिति करवी तेनो अहीं शुं अर्थं छे ?

उत्तर : गमन कर्या पछी स्थिति करवी जेम अहीं अर्थं छे.

प्रश्न २ : आ प्रकारनी स्थिति क्या द्रव्योमां होय छे?

उत्तर : आ प्रकारे स्थिति मात्र ज्व-अने पुद्गलानी न होय छे, कारणु के गमनक्रिया पणु आ जे द्रव्योमां न छे.

प्रश्न ३ : अधर्म द्रव्य अभूर्तं छे ते स्थितिनुं कारणु केवी रीते होई शके ?

उत्तर : जेम सिद्ध लगवान अभूर्तं होवा छतां पणु “हुं सिद्धसमान शुद्ध, अनंत ज्ञानाद्विधी संपन्न छुं” धृत्यादि. सिद्ध-लक्षितां रहेला लव्यज्वोने स्वस्थिति थवामां अद्विरंग सहकारी कारणु थाय छे तेवी रीते अभूर्तं होवा छतां पणु अधर्मद्रव्य स्थिति करतां जेवां ज्व-पुद्गलोने स्थिति थवामां सहकारी निमित्त कारणु थाय छे.

प्रश्न ४ : अधर्मद्रव्य अप्रेरक छे, तो गमन करतां जेवा ज्व-पुद्गलोने ते केवी रीते स्थिति करावे ?

उत्तर : जेवी रीते मुसाक्षरी करतो वटेभार्जु वडछायानुं निमित्त पाभीने पोताना न लावथी अने कारणुथी थाले छे तेवी रीते गमन करतां ज्व-अने पुद्गलो अधर्मद्रव्यनुं निमित्त पाभीने पोताना न उपादान कारणुथी थाले छे. छाया वटेभार्जुने नभराई करीने थोलावती नथी, तेवी रीते अधर्मद्रव्य कोईने नभराईथी थोलावतुं नथी (स्थिति करावतुं नथी).

प्रश्न ५ : अधर्मद्रव्यनी भीजु शुं विशेषताज्यो छे ?

उत्तर : अधर्मद्रव्यनो असाधारणु गुणु स्थितिहेतुत्व

છે. બાકીની બધી વિશેષતાઓ ધર્મદ્રવ્ય જેવી છે, અર્થાત્ અધર્મદ્રવ્ય એક છે, લોકવ્યાપી છે. અનંતગુણાત્મક છે, નિષ્ક્રિય છે, પરિણમનશીલ છે, નિત્ય છે ઇત્યાદિ.

પ્રશ્ન ૬ : અધર્મદ્રવ્યમાં અને અધર્મમાં શું ફેર છે ?

ઉત્તર : અધર્મદ્રવ્ય એક સ્વતાંત્ર દ્રવ્ય છે જે જીવ અને પુદ્ગલને સ્થિતિ થવામાં ઉદ્દાસીન સહકારી કારણ છે અને અધર્મ તો આત્મસ્વભાવથી બીજા ભાવોને આત્મા સમજવારૂપ અને અનાત્મામાં ઉપયોગ લગાવવારૂપ ભાવ છે.

પ્રશ્ન ૭ : શું અધર્માસ્તિકાય વિના જીવ-પુદ્ગલ થોભી શકે છે ?

ઉત્તર : ના, જેમ ધર્માસ્તિકાય વિના જીવ-પુદ્ગલ ગમન કરી શકતા નથી તેમ અધર્માસ્તિકાય વિના જીવ-પુદ્ગલ સ્થિતિ કરી શકતા નથી.

પ્રશ્ન ૮ : જે એમ હોય તો ધર્મ-અધર્મદ્રવ્ય પ્રેરક અથવા મુખ્ય કારણ માનવા જોઈએ ?

ઉત્તર : ધર્મ, અધર્મદ્રવ્ય ગતિ સ્થિતિના પ્રેરક નથી અને મુખ્ય કારણ પણ નથી. કારણ કે જે તેઓ મુખ્ય કારણ બની જાય તો આ બંનેનું કાર્ય ઇર્થિયાંપૂર્વક થવું જોઈએ અને (તો ખછી) જે દ્રવ્ય ગતિ કરે તે ગતિ જ કરે અને સ્થિતિ કરે કરે તે સ્થિતિ જ કરે વગેરે અનેક દોષ આવે છે.

પ્રશ્ન ૯ : ઉદ્દાસીન કારણ માનવાથી એવી અવ્યવસ્થા કેમ નથી થતી ?

ઉત્તર : જીવ-પુદ્ગલ નિશ્ચયથી પોતાના પરિણામથી ગતિ-સ્થિતિ કરે છે; હા એ વાત અવશ્ય છે કે તેઓ ધર્મ-

અધર્મદ્રવ્યનું નિમિત્ત પામીને ગતિ-સ્થિતિ કરે છે તેથી દોષ આવતો નથી.

પ્રશ્ન ૧૦ : ધર્મ-અધર્મદ્રવ્ય શું ઉપાદેય તત્વ છે કે હેય તત્વ ?

ઉત્તર : શુદ્ધાત્માથી ભિન્ન હોવાને લીધે તે પણ હેય તત્વો છે.

આ પ્રકારે અધર્મદ્રવ્યનું વર્ણન કરીને હવે આકાશતત્વનું વર્ણન કરે છે :

અવગાસદાણજોગ્ગં જીવાદીણં વિચાણ આયાસં ।
જેષ્ઠં લોગાયાસં અલોગાગાસમિદિ દુવિહં ॥ ૧૯ ॥

અન્ય : જીવાદીણં અવગાસદાણ જોગ્ગં આયાસં વિચાણ,
લોગાગાસં અલોગાગાસં દુવિહં इदि જેષ્ઠં ॥

અર્થ : જીવાદિ સર્વ દ્રવ્યોને અવકાશ (જગ્યા) આપવામાં જે સમર્થ છે તેને આકાશ જાણો તે આકાશ, લોકાકાશ અને અલોકાકાશ એ પ્રમાણે બે ભેદવાળું છે. આ બિનેન્દ્રદેવનો સિદ્ધાંત છે.

પ્રશ્ન ૧ : આકાશ દ્રવ્ય કેટલાં છે ?

ઉત્તર : આકાશ એક અખંડ દ્રવ્ય છે.

પ્રશ્ન ૨ અખંડ આકાશના લોકાકાશ અને અલોકાકાશ એવા બે ભેદ કેવી રીતે થઈ શકે ?

ઉત્તર : આ બે ભેદ ઉપચારથી છે. જેટલા આકાશ-પ્રદેશોમાં સર્વ દ્રવ્યો રહે છે તેટલાને લોકાકાશ કહે છે અને તેની બહારના આકાશને અલોકાકાશ કહે છે. આકાશમાં સ્વયં ભેદ નથી.

પ્રશ્ન ૩ : આકાશમાં કેટલાં ગુણ છે ?

ઉત્તર : આકાશમાં અસાધારણ ગુણ તો અવગાહના હેતુત્વ છે. તે ઉપરાંત અસ્તિત્વાદિ અનંતગુણો પણ છે. આ દ્રવ્ય પણ નિષ્ક્રિય અને સર્વવ્યાપી છે. તેનો કયાંય પણ અંત નથી.

પ્રશ્ન ૪ : જો બધા દ્રવ્યો આકાશમાં રહે તો બધા આકાશમય થઈ જશે ?

ઉત્તર : નિશ્ચયથી તો દરેક દ્રવ્ય પોતાના પ્રદેશોમાં જ રહે છે. બાહ્યસંબંધદ્રવિથી તેઓ આકાશક્ષેત્રમાં રહેતા હોવાને લીધે વ્યવહારથી બધા દ્રવ્યો આકાશમાં રહે છે એમ કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૫ : આ વ્યવહારનું શું પ્રયોજન છે ?

ઉત્તર : આ વ્યવહારનું પ્રયોજન હેય ઉપાદેય વસ્તુઓનો પરિચય કરાવવાનું છે.

પ્રશ્ન ૬ : આકાશના વર્ણનથી તે પ્રયોજન કેવી રીતે સિદ્ધ થાય છે ?

ઉત્તર : જો આકાશમાં વસ્તુઓ ક્યાં રહે છે તેનું વર્ણન ન મળે તો મોક્ષ ક્યાં, સ્વર્ગ ક્યાં, નરક ક્યાં વગેરે કેવી રીતે સરળતાથી સમજઈ શકે ? જેમ નિશ્ચયનયથી સહજશુદ્ધ ચૈતન્યરસથી પૂર્ણ નિજપ્રદેશોમાં સિદ્ધપ્રભુ વિરાજે છે તો પણ વ્યવહારનયથી સિદ્ધ-ભગવાન મોક્ષશીલામાં સ્થિત છે એમ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૭ : મોક્ષસ્થાન ક્યાં છે ?

ઉત્તર : નિશ્ચયનયથી તો જે પ્રદેશોમાં આત્મા કર્મ-રહિત થયો તે મોક્ષસ્થાન છે. વ્યવહારનયથી, કર્મરહિત આત્માઓનો

ઉર્ધ્વગમન સ્વભાવ હોવાથી લોકાગ્રે પહોંચતા હોવાથી લોકનેા અગ્રભાગ મોક્ષસ્થાન કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૮ : મનુષ્ય ક્યાં રહે છે ?

ઉત્તર : મનુષ્યપર્યાય, વિભતીયપર્યાય હોવાથી, અનંત પુદ્ગલોના પ્રદેશોનું અને આત્મપ્રદેશોનું એક-સમુદાયરૂપે રહેવું છે. ત્યાં પણ પ્રત્યેક પરમાણુ નિશ્ચયથી પોતપોતાના પ્રદેશમાં છે અને આત્મા પોતાના પ્રદેશમાં છે. વ્યવહારનયથી, મનુષ્ય, અઠી દ્વીપમાં ન્યાં નિવાસ કરતો હોય ત્યાં રહે છે.

પ્રશ્ન ૯ : આ કયો વ્યવહાર છે ?

ઉત્તર : આ ઉપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારનય છે. પર્યાયરૂપે વર્ણન છે તેથી વ્યવહાર છે, ખરેખર તેવો સદ્ભૂત નથી તેથી અસદ્ભૂત છે, ખીનના નામથી ઉપચાર કર્યો છે તેથી ઉપચરિત છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : આકાશ, જીવ-પુદ્ગલોની ગતિસ્થિતિનું પણ કારણ છે તો પછી માત્ર અવગાહનહેતુવ જ આકાશને કેમ કહ્યું ?

ઉત્તર : આકાશ ગતિસ્થિતિનું કારણ નથી કારણ કે જે આકાશ ગતિ સ્થિતિનું કારણ હોય તો લોક-અલોકનું વિભાજન ન રહે. જે (દ્રવ્ય) ગતિ કરતું હોય તે અસીમ ક્ષેત્ર સુધી ગતિ જ કર્યા કરે અને લોકાકાશની બહાર જઈને કોઈ જગ્યાએ સ્થિતિ કરત.

આ પ્રમાણે આકાશદ્રવ્યનું સામાન્ય વર્ણન કરીને હવે તેનું વિશેષ વર્ણન કરે છે :

ધમ્માઽધમ્મા કાલો પુગ્ગલજીવા ય સંતિ જાવદિયે
આયાસે સો લોગો તત્તો પરદો અલોગુત્તો ॥૨૦॥

અન્વય : જાવદિયે આયાસે ધમ્માઽધમ્મા કાલો પુગ્ગલ
જીવા ય સંતિ સો લોગો તત્તો પરદો અલોગુત્તો ॥

અર્થ : જેટલા આકાશમાં ધર્મદ્રવ્ય, અધર્મદ્રવ્ય,
કાળદ્રવ્ય, પુદ્ગલદ્રવ્ય અને જીવદ્રવ્ય છે તે તો લોકાકાશ છે
અને તેથી આગળ અલોકાકાશ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૧ : લોકાકાશનો આકાર કેવો છે ?

ઉત્તર : સાતપુરૂષો એકની પાછળ એક એમ ઉભા
રહે તથા હાથ કમર ઉપર રાખે અને પગ પહોળા રાખે. જે
આકાર તે વખતે તેમનો થાય તેવો આકાર લોકાકાશનો છે.

પ્રશ્ન ૨ : લોકાકાશનું પરિમાણ કેટલું છે ?

ઉત્તર : સર્વ લોકાકાશનું પરિમાણ ૩૪૩ ઘન રાબ્દુ
પ્રમાણ છે. જેમ કે ઉપર કહેલાં ઉદાહરણમાં, તે સાતપુરૂષાકારનું
પરિમાણ લગભગ ૩૪૩ ઘન જેટલું છે.

પ્રશ્ન ૩ : લોકાકાશના કેટલા ભાગ છે ?

ઉત્તર : લોકાકાશના ત્રણ ભાગ છે, અધોલોક, મધ્ય
લોક, ઉર્ધ્વલોક.

પ્રશ્ન ૪ : અધોલોકનું પરિમાણ કેટલું છે ?

ઉત્તર : અધોલોકનું પરિમાણ ૧૯૬ ઘન રાબ્દુ છે. જેમકે
દ્રષ્ટાંતમાં કમરથી નીચે સુધી બધું મળીને લગભગ ૧૯૬
ઘન પ્રમાણ છે.

પ્રશ્ન ૫ : મધ્યલોકનું પરિમાણ કેટલું છે ?

ઉત્તર : મધ્યલોકનું પરિમાણ ૧ વર્ગ રાત્રુ માત્ર છે.

પ્રશ્ન ૬ : ઊર્ધ્વલોકનું પરિમાણ કેટલું છે ?

ઉત્તર : ઊર્ધ્વલોકનું પરિમાણ ૧૪૭ ઘનરાત્રુ છે જેવી રીતે દ્રષ્ટાંતમાં કમરથી ઉપર ડોક સુધી ૧૪૭ ઘન જેટલું છે.

પ્રશ્ન ૭ : લોકાકાશમાં બધા મળીને કેટલાં પ્રદેશ છે ?

ઉત્તર : લોકાકાશમાં પ્રદેશો અસંખ્યાત છે.

પ્રશ્ન ૮ : લોકાકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં અનતાનંત જીવ, અનંતાનંત પુદ્ગલ, એક ધર્મદ્રવ્ય, એક અધર્મદ્રવ્ય, અસંખ્યાત કાળદ્રવ્ય એ પ્રકારે બધા કેવી રીતે સમાઈ જાય છે ?

ઉત્તર : જેમ એક દીપકના પ્રકાશમાં અનેક દીપકના પ્રકાશ સમાઈ જાય છે તેમા આકાશમાં અને બીજા દ્રવ્યોમાં પણ અનેક દ્રવ્યો સમાઈ જવાની યોગ્યતા છે તેથી અનેક દ્રવ્યોનું અવગાહન લોકાકાશમાં થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૯ : જે આકાશમાં એવી અવગાહશક્તિ ન માનવામાં આવે તો શું વાંધો છે ?

ઉત્તર : જે આકાશમાં અવગાહશક્તિ ન હોય, તો લોકાકાશના એક એક પ્રદેશ પર એક એક પરમાણુ જ રહે, અન્ય પરમાણુ ન રહે એવી સ્થિતિમાં જીવના વિભાવપરિણામ ન થઈ શકે કારણ કે એક કે સંખ્યાત પરમાણુ વિભાવમાં નિમિત્ત હોતા નથી.

પ્રશ્ન ૧૦ : અલોકાકાશમાં તો કાળદ્રવ્ય છે નહીં તો પછી અલોકાકાશનું પરિણમન કેવી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર : લોકાકાશમાં સ્થિત કાળદ્રવ્યના નિમિત્તથી સમસ્ત આકાશનું પરિણમન થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : લોકાકાશમાં રહેવાવાળા કાળદ્રવ્યનું નિમિત્ત પામીને લોકાકાશનું જ પરિણમન થવું જોઈએ ?

ઉત્તર : આકાશ એક અખંડ દ્રવ્ય છે, તેથી આકાશમાં જે પરિણમન થાય તે આખા આકાશમાં થઈ જાય છે. જેમકે એક ખીલી ઉપર ચાક ફરતો હોય તો, નિમિત્તભૂત ખીલી તો માત્ર ચાકના મધ્યભાગના ક્ષેત્રમાં છે તો પણ માત્ર તેટલો (મધ્યનો) ભાગ જ નહીં પણ આખો ચાક ફરે છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : આ આકાશ દ્રવ્યના પરિજ્ઞાનથી આપણે શું શિક્ષા લેવી જોઈએ ?

ઉત્તર : જો કે વ્યવહારદ્રષ્ટિએ જોતાં એ સત્ય છે કે મારો (આત્માનો) નિવાસ આકાશપ્રદેશોમાં છે તો પણ નિશ્ચય-દ્રષ્ટિથી મારો નિવાસ આત્મપ્રદેશોમાં જ છે. આના (આ સમજવાના) બે હેતુઓ છે : (૧) આત્મા અનાદિથી છે અને આકાશ પણ અનાદિથી છે. એવું પણ નથી કે આત્મા ક્યાંક ખીજે હોતો અને પછીથી તેને લાવીને આકાશમાં મૂકવામાં આવ્યો. (૨) આત્મા સ્વયં સત્ છે. પોતાના ગુણપર્યાયરૂપે છે, આકાશ પણ સ્વયં સત્ છે અને પોતાના ગુણપર્યાયરૂપે છે, તેથી (નિશ્ચયથી) કોઈ પણ દ્રવ્ય કોઈ પણ દ્રવ્યને આધારરૂપે નથી. તેથી હું આકાશદ્રવ્ય પરથી દ્રષ્ટિ હઠાવીને, કેવળ નિજ આત્મતત્ત્વને જોઉં - આ શિક્ષા આપણે ગ્રહણ કરવી જોઈએ.

આ પ્રકારે આકાશદ્રવ્યનું વર્ણન કરીને હવે કાળ-દ્રવ્યનું વર્ણન કરે છે (પ્રરૂપણ કરે છે) :-

દવ્વપરિવટ્ટરુવો જો સો કાલો હવેઈ વવહારો
પરિણામાદીલક્ષો વટ્ટણલક્ષો ય પરમટ્ટો ॥ ૨૧ ॥

અન્વય : જો પરિણામાદીલક્ષો દવ્ય પરિવટ્ટરુવો સો
વવહારો કાલો હવેઈ ય વટ્ટણલક્ષો પરમટ્ટો ।

અર્થ : જે પરિણામ વગેરે દ્વારા જાણવામાં આવ્યો
તથા જે દ્રવ્યોના પરિવર્તનરૂપે જાણવામાં આવ્યો તે તો વ્યવહાર-
કાળ છે અને વર્તના જ જેનું લક્ષણ છે તે નિશ્ચયકાળ છે.

પ્રશ્ન ૧ : વ્યવહારકાળ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : વ્યવહારમાં કલાક, દિવસ વગેરેનો જે વ્યવહાર
કરવામાં આવે છે તેને વ્યવહારકાળ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨ : વ્યવહારકાળના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર : સમય, આવલી, સેકંડ, મીનીટ, કલાક, દિવસ,
અઠવાડિયું, પખવાડિયું, મહિનો, વર્ષ વગેરે અનેક ભેદ છે.

પ્રશ્ન ૩ : ‘ પરિણામ વગેરે ’ એ શબ્દથી શું શું
સમજવું જોઈએ ?

ઉત્તર : પરિણામ, ક્રિયા, પરત્વ, અપરત્વનું ગ્રહણ
કરવું જોઈએ. વ્યવહારકાળ આ લક્ષણોથી જણાય છે.

પ્રશ્ન ૪ : પરિણામ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : દ્રવ્યોના પરિણમનને પરિણામ કહે છે. દ્રવ્ય
એક અવસ્થાથી બીજી અવસ્થાને ધારણ કરે છે. આ પરિણ-
મનોથી વ્યવહારકાળનો નિશ્ચય થાય છે.

પ્રશ્ન ૫ : ક્રિયા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ પહોંચવાને

અને દૂધના ઉકળવાથી થતા હલનચલનને ક્રિયા કહે છે. આ બે સ્વરૂપના કારણે ક્રિયા પણ બે પ્રકારની થાય છે. (૧) દેશાંતરચલનરૂપ અને (૨) પરિસ્પંદનરૂપ.

પ્રશ્ન ૬ : પરત્વ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : મોટાપણાને અથવા પ્રાચીનપણાને પરત્વ કહે છે. જેમકે અમુક બાળક બે વર્ષ મોટો છે વગેરે.

પ્રશ્ન ૭ : અપરત્વ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : નાનાપણાને અથવા અર્વાચીનતાને અથવા નવીનપણાને અપરત્વ કહે છે, જેમકે અમુક બાળક બે વર્ષ નાનું છે વગેરે.

પ્રશ્ન ૮ : વર્તના કેને કહે છે ?

ઉત્તર : પદાર્થના પરિણમનમાં સહકારી કારણ હોવાને વર્તના કહે છે.

પ્રશ્ન ૯ : નિશ્ચયકાળ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : સમય, મીનીટ વગેરે જેની પચાચી છે તે દ્રવ્યને નિશ્ચયકાળ કહે છે. આ કાળ દ્રવ્ય બધા પદાર્થોના પરિણમનનું સહકારી નિમિત્ત કારણ છે, અને આ વર્તના કાળ દ્રવ્યનું (અસાધારણ) લક્ષણ છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : વર્તના વ્યવહારકાળનું લક્ષણ છે કે નહિ ?

ઉત્તર : વર્તના વ્યવહારકાળનું પણ લક્ષણ છે, એ વર્તનાનો અર્થ છે એક સમયમાત્રનું પરિણમવું. આનાથી, સમય વગેરે વ્યવહારકાળનું બંધવું બની શકે છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : સમયનું પરિમાણ કેટલું છે ?

ઉત્તર : એક પરમાણુ મંદ ગતિથી (આકાશના) એક

પ્રદેશથી બીજા પ્રદેશે પહોંચે તેમાં જેટલો કાળ લાગે તેને એક સમય કહે છે. અથવા આંખના પલકારામાં જેટલો કાળ થાય તે અસંખ્યાત આવલીપ્રમાણ છે અને એક આવલીમાં અસંખ્યાત સમય હોય છે, તેથી આવલીના અસંખ્યાત લાગમાંથી એક સમય કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : પદાર્થોનું પરિણુમન જો કાળને આધીન છે, તો પરિણુમન પદાર્થોનો સ્વભાવ થઈ જશે ?

ઉત્તર : પદાર્થનું પરિણુમન તો પદાર્થનો પોતાનો સ્વભાવ જ છે. તેને દ્રવ્યત્વ-સ્વભાવ કહે છે. કાળદ્રવ્ય તો પરિણુમતા પદાર્થોના પરિણુમનમાં માત્ર નિમિત્ત કારણ છે.

પ્રશ્ન ૧૩ : એક પ્રદેશથી બીજા પ્રદેશ સુધી જવામાં જો પરમાણુને એક સમય લાગે તો પરમાણુને ચૌદ રાત્રુ પ્રમાણુ અસંખ્યાત પ્રદેશોનું ઉલ્લંઘન કરતા અસંખ્યાત સમય લાગે ?

ઉત્તર : શીઘ્ર ગતિથી ગમન કરવાવાળો પરમાણુ એક સમયમાં ચૌદ રાત્રુપ્રમાણુ ગમન કરે છે. મંદ ગતિથી ચાલવામાં એક પ્રદેશથી બીજા પ્રદેશે જવામાં એક સમય લાગે છે. જેમ કોઈ પુરૂષ ધીમી ચાલથી ૨૦૦ માઈલિ ૨૦ દિવસમાં ચાલે છે, તે જ વિદ્યા સિદ્ધ થતાં શીઘ્ર ગતિથી ૨૦૦ માઈલિ એક દિવસમાં પણ ચાલી શકે છે. તો તે સમય કાંઈ વીસ દિવસનો ન કહેવાય. તે જ પ્રકારે, પરમાણુ મંદગતિથી એક પ્રદેશ સુધી એક સમયમાં ચાલે છે અને શીઘ્ર ગતિથી અસંખ્યાત પ્રદેશ સીધો (ચૌદ રાત્રુ પ્રમાણુ) એક સમયમાં ચાલે છે.

પ્રશ્ન ૧૪ : સમય તો ઠીક, પણ નિશ્ચયકાળદ્રવ્ય જાણે કે કાંઈ પ્રતીતમાં આવી શકતું નથી ?

ઉત્તર : જો સમયને જ સમય માનવામાં આવે તો સમય તો ધ્રુવ નથી, એક ક્ષણે ઉત્પન્ન થઈ બીજા ક્ષણે નષ્ટ થાય છે, તેથી સમય પર્યાય સિદ્ધ થઈ હવે તે સમય કયા દ્રવ્યની પર્યાય છે? જો દ્રવ્યની તે પર્યાય છે તેને જ કાળદ્રવ્ય કહેવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૧૫ : કાળદ્રવ્ય તો બીજા સર્વ પદાર્થોની પરિણતિનું નિમિત્ત કારણ છે, તો કાળદ્રવ્યની પરિણતિનું નિમિત્ત કારણ કયું છે?

ઉત્તર : કાળદ્રવ્યની પરિણતિનું નિમિત્ત કારણ તે કાળદ્રવ્ય છે, જેમ કે બધા પદાર્થોના અવગાહનનો હેતુ આકાશ છે અને આકાશના અવગાહનનો હેતુ આકાશ સ્વયં છે.

પ્રશ્ન ૧૬ : સમયનું ઉપાદાનકારણ પરમાણુનું ગમન છે કાળ નહિ?

ઉત્તર : સમયનું ઉપાદાન કારણ જો પરમાણુ હોય તો પરમાણુના રૂપ, રસ આદિ સમયમાં હોવા જોઈએ, પરંતુ તે તો નથી. તેથી સમયનું ઉપાદાન કારણ પરમાણુ નથી.

પ્રશ્ન ૧૭ : મીનીટનું ઉપાદાનકારણ તો ઘડીયાળના મીનીટવાળા કાંટાનું એક ચક્કર ફરવું તે પ્રત્યક્ષ દેખાય છે?

ઉત્તર : ઘડીયાળનો કાંટો મીનીટનું કારણ નથી. કાંટાની તે ક્રિયા તો તેટલા સમયનો સંકેત કરવાળી છે. જો કાંટાની પર્યાય મીનીટ હોય તો કાંટાના રૂપ, રસ વગેરે તેમાં હોવા જોઈએ, કારણ કે કાર્ય ઉપાદાનકારણ જેવું જોવામાં આવે છે.

प्रश्न १८ : समय आदि व्यवहारकाणना निमित्त कारण कया कया छे ?

उत्तर : परमाणुनुं मंह-गतिथी अेक प्रदेशथी थीन प्रदेशमां जवुं, आंभना पोपयानुं उधउवुं, छिद्रवाणा वासणु-मांथी पाणी अथवा रेतीनुं पउवुं, सूर्यनुं उदय के अस्त थवुं वगेरे अनेक पुद्गलोना परिणुमनव्यवहारकाणना निमित्तकारणो छे.

प्रश्न १९ : उपरोक्त पुद्गल-परिणुमन कर्ता-कारण छे के ज्ञायक कारण छे ?

उत्तर : उपरोक्त पुद्गल-परिणुमन समय आदिना ज्ञायक कारणो छे, कारण के अरेअर तो काणपरिणुमनमां काण द्रव्य ज उपादान कारण छे अने काणद्रव्य ज निमित्त कारण छे.

प्रश्न २० : आ प्रमाणे तो अुवादिना परिणुमनमां काणद्रव्य पणु ज्ञायक-कारण होवुं जेधअे ?

उत्तर : काण परिणुमन सदस छे अने काणद्रव्यना ज्ञायकपणुानी केध व्याप्ति पणु थती नथी, तेथी ते अुवादिना परिणुमनमां ज्ञायक कारण अनी शक्तुं नथी.

प्रश्न २१ : आ गाथामांथी आपणुे शुं ध्येय स्वी-कारवुं जेधअे ?

उत्तर : जे के काणलब्धिनुं निमित्त पाभीने निज शुद्धात्माणी सभ्यण् श्रदान-ज्ञान-आचरणरूप भोक्षमार्ग प्राप्त थाय छे, तो पणु त्यां आत्मा ज उपादान कारण अने उपादेयपणुे मानवो जेधअे. काण आद्यतत्व होवाथी होय छे.

आ प्रमाणे, काणद्रव्यनुं स्वरूप अतावीने हवे तेमनी (काणालुओनी) संख्या अने स्थान अतावे छे :

લોયાયસવદેસે इक्किक्के जे ठिया हु इक्किक्का ।

रयणाणं रासी इव ते कालाणू असंखदव्वाणि ॥२२॥

અન્વય : इक्किक्के लोयायसवदेसे रयणाणं रासी इव

इक्का हु ठिया कालाणू ते असंखदव्वाणि ।

અર્થ : એક એક લોકાકાશના પ્રદેશ પર રત્નોની રાશી (સમુહ) ની માફક, બુદ્ધા બુદ્ધા એક એક સ્થિતિવાળા, તે કાળદ્રવ્ય છે, અને તે અસંખ્યાત છે.

પ્રશ્ન ૧ : કાળદ્રવ્યને કાળાણુ કેમ કહે છે ?

ઉત્તર : કાળદ્રવ્ય એક પ્રદેશી છે અથવા પરમાણુમાત્ર પ્રમાણુવાળો છે તેથી તેને કાળાણુ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨ : આણુ કેટલા પ્રકારના હોય છે ?

ઉત્તર : આણુ ચાર પ્રકારના કહ્યાં છે (૧) દ્રવ્યાણુ (૨) ક્ષેત્રાણુ (૩) કાળાણુ (૪) ભાવાણુ.

પ્રશ્ન ૩ : દ્રવ્યાણુ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે, દ્રવ્ય અથવા પિંડરૂપે આણુ હોય તે દ્રવ્યાણુ છે. દ્રવ્યાણુને પરમાણુ પણ કહે છે. આ સ્વતંત્ર દ્રવ્ય છે.

પ્રશ્ન ૪ : ક્ષેત્રાણુ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે ક્ષેત્રમાં આણુ હોય તે ક્ષેત્રાણુ છે. ક્ષેત્રાણુ આકાશના એક પ્રદેશને કહે છે. આ સ્વતંત્ર દ્રવ્ય નથી પરંતુ આકાશ દ્રવ્યનો કલ્પિત એક અંશ છે.

પ્રશ્ન ૫ : કાળાણુ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : આણુપ્રમાણુ કાળદ્રવ્યને કાળાણુ કહે છે. આ નિશ્ચય કાળદ્રવ્ય છે. સમયમાં જે સૌથી ઓછો હોય તેને પણ કાળાણુ કહે છે, (અને) આ સમય નામની પર્યાય છે.

પ્રશ્ન ૬ : ભાવાણુ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે ભાવરૂપથી નાનો હોય, સૂક્ષ્મ હોય તે ભાવાણુ છે. ભાવાણુથી, તાત્પર્ય અહીં ચૈતન્ય (એમ) છે. અભેદ વિવક્ષાથી ભાવાણુથી જીવનું પણ ગ્રહણ કરવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૭ : કાળદ્રવ્ય એક જ માનવામાં આવે અને અસંખ્યાતપ્રદેશી માનવામાં આવે તો ધર્માસ્તિકાયની જેમ આ દ્રવ્યની પણ વ્યવસ્થા ખની જાય ?

ઉત્તર : પદાર્થોનું પરિણમન અનેક પ્રકારનું હોય છે. તેમના નિમિત્તભૂત કાળદ્રવ્યો લોકાકાશના એક એક પ્રદેશે સ્થિત છે. કાળદ્રવ્યો (આ કારણથી) અસંખ્યાત જ છે.

પ્રશ્ન ૮ : શું કાળદ્રવ્ય ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રોવ્યયુક્ત છે ?

ઉત્તર : કાળદ્રવ્ય ઉત્પાદ-વ્યય-ધ્રોવ્યયુક્ત છે. નવીન સમયની પર્યાયરૂપે ઉત્પાદ થાય છે. પૂર્વ સમયની પર્યાયનો વ્યય થાય છે અને ઉત્પાદ-વ્યયના આધારભૂત કાળદ્રવ્ય રૂપે રહે છે.

પ્રશ્ન ૯ : કાળદ્રવ્ય ન માનીએ અને માત્ર સમય, ઘડી, કલાક વગેરે વ્યવહારકાળ જ માનીએ તો શું વાંધો ?

ઉત્તર : વ્યવહારકાળ પર્યાય છે કારણ કે તે વ્યતિરેકી અને ક્ષણિક છે. એ વ્યવહારકાળના આધારભૂત કોઈ દ્રવ્ય છે જ. આ આધારભૂત દ્રવ્યનું નામ કાળદ્રવ્ય રાખવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : વાસ્તવમાં તો કાળદ્રવ્યની પર્યાય સમય જ છે, સમયના સમૂહોમાં કલ્પના કરીને મીનીટ, કલાક વગેરે માન્યા, તો તે કેવી રીતે પર્યાય થઈ શકે ?

ઉત્તર : વાસ્તવમાં તો પર્યાય સમય જ છે, તેથી વ્યવહારકાળ પણ તત્ત્વથી સમય જ છે. તો પણ વાસ્તવિક સમયોના સમૂહ વાળા મીનીટ-કલાક વગેરેનો વ્યવહાર ઉપયોગી હોવાથી તેમને પણ વ્યવહાર કાળ કહ્યાં છે.

આ પ્રમાણે કાળદ્રવ્યનું વર્ણન કરીને, ષડ્દ્રવ્યોમાંથી જે જે અસ્તિકાય છે, તેમનું વર્ણન કરે છે :-

एवं छब्भेयमिदं जीवाजीवप्पमेददो दव्वं ।

उत्तं कालविजुत्तं णादव्वा पंच अत्थिकाया दु ॥ २३

અન્વય : એવં જીવાજીવપ્પ મેદદો દવ્વં છબ્ભેયં ઉત્તં, દુ કાલવિજુત્તં પંચ અત્થિકાયા ગાયપ્પા ॥

અર્થ : આ પ્રમાણે એક જીવ અને પાંચ અજીવોના ભેદથી, બધા મળીને દ્રવ્યો છ પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે, પરંતુ કાળદ્રવ્યને બીજા પાંચ દ્રવ્યો અસ્તિકાય બાણુવા ભેદાએ.

પ્રશ્ન ૧ : દ્રવ્યો ખરેખર શું ૬ જ હોય છે ?

ઉત્તર : દ્રવ્યો તો ખરેખર અનંતાનંત છે, કારણ કે પોતાનું સત્ત્વ તો દરેકનું જુદું હોય છે. આનું પ્રમાણ સ્પષ્ટ છે કે પ્રત્યેક પદાર્થનું ચતુષ્ટય પોતપોતામાં હોય છે. એક દ્રવ્યના ચતુષ્ટય બીજા દ્રવ્યમાં પહોંચતા નથી, તેમ છતાં, અસધારણુગુણથી જે જે દ્રવ્યોમાં સમાનતા છે તેમની એક એક ભતિ માનીને દ્રવ્યો છ પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે.

પ્રશ્ન ૨ : ચતુષ્ટય એટલું શું ?

ઉત્તર : દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ, આ ચારને અહીં ચતુષ્ટય શબ્દથી કહ્યાં છે.

प्रश्न ३ : द्रव्य कोने कहे छे ?

उत्तर : जे स्वयं परिपूर्ण सत् छे, अेक पिंड छे तेने द्रव्य कहे छे, अर्थात् क्षेत्र-काण-लावना अेक समुदायने द्रव्य कहे छे.

प्रश्न ४ : क्षेत्र कोने कहे छे ?

उत्तर : वस्तुना प्रदेशोने क्षेत्र कहे छे. प्रत्येक वस्तुनो कोई आकार होय छे अने ते (आकार) क्षेत्रथी अने छे अेतुं. भीष्म नाम देशांश पणु छे.

प्रश्न ५ : काण कोने कहे छे ?

उत्तर : परिष्मन अथवा पर्यायने काण कहे छे. दरेक वस्तु कोई के कोई पर्यायमां होय न छे. पर्यायतुं भीष्म नाम गुणांश पणु छे.

प्रश्न ६ : लाव कोने कहे छे ?

उत्तर : पदार्थना स्वलावने लाव कहे छे. शक्ति, गुण, शील, धर्म, आ अघां पर्यायवाची नाम छे.

प्रश्न ७ : अेक पदार्थ भीष्मना अतुष्टयइपे नथी, तेनो स्पष्ट लाव शुं छे ?

उत्तर : अेक पदार्थ भीष्म पदार्थना द्रव्यइपे नथी, अर्थात् दरेक पदार्थतुं पोतानुं सत्त्व बुद्ध बुद्ध छे. प्रदेशो पणु बुद्ध बुद्ध छे ते क्षेत्रनी सिन्नता (बुद्धापणु) छे. कोई पदार्थ भीष्म द्रव्यनी परिष्मतिथी नथी परिष्मतो अे काणनी सिन्नता छे. कोई पदार्थ कोई भीष्म पदार्थना गुणइपे नथी थतो ते लावनी सिन्नता छे. आ रीते अनेकांतइप वस्तुमां रहेवावाणा अनेक धर्मो स्याद्वादथी सिद्ध थछं नय छे.

પ્રશ્ન ૮ : અનેકાંત કોને કહે છે?

ઉત્તર : જેમાં અનેક અંત અથવા ધર્મ હોય તેને અનેકાંત કહે છે. આ સિદ્ધાંતનું નામ પણ અનેકાંત છે.

પ્રશ્ન ૯ : સ્યાદ્વાદ કોને કહે છે?

ઉત્તર : અનેકાંતાત્મક વસ્તુના ધર્મેનિ, સ્યાત્ અથવા અપેક્ષાથી વાદ અથવા કહેવું તે સ્યાદ્વાદ છે. સ્યાદ્વાદનું બીજું નામ અપેક્ષાવાદ પણ છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : એક વસ્તુને સ્યાદ્વાદ કેટલા પ્રકારથી કહી શકે છે?

ઉત્તર : એક વસ્તુને સ્યાદ્વાદ સાત પ્રકારથી કહી શકે છે. એ ધર્મની બાબતમાં અસ્તિ, નાસ્તિ, અવક્તવ્ય, અસ્તિ-અવક્તવ્ય, નાસ્તિ અવક્તવ્ય, અસ્તિ-નાસ્તિ, નાસ્તિ, અસ્તિ-નાસ્તિ-અવક્તવ્ય. આને સપ્તનયભંગી પણ કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : આ સાતેય ભંગોનો શું ભાવ છે?

ઉત્તર : આ ભંગોને એક ધર્મનો આશ્રય લઈને ઘટાવીએ. જેમ કે નિત્ય ધર્મનો દાખલો લઈને જોઈએ તો : (૧) વસ્તુ સ્યાત્ નિત્ય છે. (૨) વસ્તુ સ્યાત્ અનિત્ય છે. (૩) વસ્તુ સ્યાત્ અવક્તવ્ય છે. (૪) વસ્તુ સ્યાત્ નિત્ય અવક્તવ્ય છે. (૫) વસ્તુ સ્યાત્ અનિત્ય અવક્તવ્ય છે. (૬) વસ્તુ સ્યાત્ નિત્ય અને અનિત્ય છે. (૭) વસ્તુ સ્યાત્ નિત્ય-અનિત્ય અવક્તવ્ય છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : આ ભંગોની અપેક્ષા કઈ કઈ છે?

ઉત્તર : વસ્તુ દ્રવ્યદ્રષ્ટિથી નિત્ય છે, પર્યાયદ્રષ્ટિથી અનિત્ય છે, પરમાર્થથી યુગપદ્મદ્રષ્ટિથી અવક્તવ્ય છે. દ્રવ્ય અથવા

યુગપદ્મદ્રષ્ટિથી નિત્ય-અવકતવ્ય છે. પર્યાય અથવા યુગપદ્મદ્રષ્ટિથી અનિત્ય-અવકતવ્ય છે, દ્રવ્ય અને પર્યાયદ્રષ્ટિથી નિત્ય-અનિત્ય છે, દ્રવ્ય અને પર્યાયદ્રષ્ટિથી તેમ જ યુગપદ્મ દ્રષ્ટિથી નિત્ય-અનિત્ય અવકતવ્ય છે.

પ્રશ્ન ૧૩ : સ્યાત્ શબ્દનો અર્થ શું (કદાચિત્) 'શાયદ', નથી થતો?

ઉત્તર : સ્યાત્ શબ્દનો અર્થ 'શાયદ', (કદાચિત્) થતો જ નથી, 'સ્યાત્' શબ્દ અપેક્ષાના અર્થમાં નિશ્ચિત કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રશ્ન ૧૪ અસ્તિકાય પાંચ જ કેમ છે ?

ઉત્તર : અસ્તિકાય સંખંધીનું વર્ણુન આગળની, ૨૪મી ગાથામાં કરવામાં આવશે, તે ત્યાંથી જાણવું.

આ પ્રમાણે દ્રવ્યજાતિ અને અસ્તિકાય-જાતિની સંખ્યા ખતાવીને અસ્તિકાયનું નિરુક્તિ-અર્થ સહિત વિવરણ કરે છે :

**સંતિ જદો તેણેવે અત્થિત્તિ મળંતિ જિણવરા જહ્લા
કાયા ઈવ બહુદેસા તહ્લા કાયા ય અત્થિકાયા ય ॥ ૨૪**

અન્ય : જદો એ સંતિ તેણ અત્થિત્તિ જિણવરા મળંતિ

જહ્લા કાયા એવ બહુદેસા તહ્લા કાયા, ય અત્થિકાયા ।

અર્થ : જે કારણથી આ પૂર્વોક્ત પાંચ દ્રવ્યો (જીવ, અજીવ, ધર્મ, અધર્મ આકાશ) વિદ્યમાન છે, તે કારણે તેમને 'અસ્તિ' એ પ્રકારે જિનેન્દ્રદેવ પ્રગટ કરે છે અને જે કારણથી આ દ્રવ્યો કાયાની જેમ બહુપ્રદેશવાળા છે. તે કારણથી તેમને કાય કહે છે. આ પાંચે દ્રવ્યો, 'અસ્તિ' અને 'કાય' છે તે કારણથી તેમને અસ્તિકાય કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૧ : સત્તુ' લક્ષણુ શુ' છે ?

ઉત્તર : ઉત્પાદ વ્યય ધ્રૌવ્યયુક્તં સત્તુ જે ઉત્પાદ, વ્યય ધ્રુવતાથી યુક્ત હોય તેને 'સત્તુ' કહે છે. ઉપરના પાંચેય પદાર્થો ઉત્પાદ-વ્યય- ધ્રૌવ્ય યુક્ત છે, તેથી તેમનું 'અસ્તિ' નામ યથાર્થ છે.

પ્રશ્ન ૨ : ઉત્પાદ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : નવીન અવસ્થા થવી તેને ઉત્પાદ કહે છે.

પ્રશ્ન ૩ : વ્યય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : પૂર્વ અવસ્થાનો અભાવ થવો તેને વ્યય કહે છે.

પ્રશ્ન ૪ : જે હોય તેનો નાશ તો થતો નથી તો પૂર્વ-અવસ્થાનો અભાવ કેવી રીતે થયો ?

ઉત્તર : પર્યાય (અવસ્થા) સત્તુ નથી, પરંતુ સત્તુ-દ્રવ્યની એક હાલત છે. પૂર્વપર્યાયનો વ્યય થયો તેમ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે દ્રવ્ય પૂર્વલક્ષણમાં એક હાલતમાં હતું અને હવે વર્તમાનમાં બીજી હાલતરૂપે પરિણમ્યું. પરિણમવું તે દ્રવ્યનો સ્વભાવ છે. વર્તમાન પરિણમન તે પૂર્વપરિણમન નથી, તેથી પૂર્વ પર્યાયનો વ્યય થયો.

પ્રશ્ન ૫ : ધ્રૌવ્ય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અનાદિથી અનંતકાળ સુધી પર્યાયોરૂપે પરિણમતા રહેવાને ધ્રૌવ્ય કહે છે.

પ્રશ્ન ૬ : કાળ પણ સત્તુસ્વરૂપ તો છે, તો તેને 'અસ્તિ'માં કેમ ન ગ્રહણ કર્યો ?

ઉત્તર : અહીં અસ્તિકાયનું પ્રકરણ છે, કેવળ 'અસ્તિ'નું

નહીં. કાળદ્રવ્ય અસ્તિ તો છે પરંતુ કાય નથી તેથી તેનું અહીં ગ્રહણ નથી.

પ્રશ્ન ૭ : ઉત્પાદ-વ્યય ધ્રોવ્ય જુદા જુદા સમયે થાય છે કે એક સાથે ?

ઉત્તર : આ ત્રણે એક જ સમયે, એટલે એકસાથે જ થાય છે. કારણ કે વર્તમાન પરિણમન છે તેને જ નવીન પર્યાયની દ્રષ્ટિથી ઉત્પાદ કહે છે અને તેને જ પૂર્વપર્યાયની અપેક્ષાથી વ્યય કહે છે, અને કાયમ જે રહે તેને ધ્રોવ્ય કહે છે. અનંત પર્યાયામાં જે એક સામાન્યરૂપે રહ્યા જ કરે છે, તે એક સામાન્ય સ્વભાવને ધ્રોવ્ય-નિરંતર કહે છે.

પ્રશ્ન ૮ : કાય શબ્દનો નિરુક્તિ અર્થ શું છે ?

ઉત્તર : ચીયતે इति कायः જે સંગ્રહીત હોય તેને કાય કહે છે.

પ્રશ્ન ૯ : શું દ્રવ્યોના પ્રદેશો સંગ્રહીત થયા છે ?

ઉત્તર : દ્રવ્યોના પ્રદેશો સંગ્રહીત થયા નથી, અનાદિથી જ દ્રવ્ય સહજ પ્રદેશમય છે; પરંતુ સંગ્રહીત આહારવર્ગીણુઓના સમુહરૂપ કાય અથવા શરીરની જેમ દ્રવ્યોમાં પણ બહુપ્રદેશત્વ છે, તેથી આ પાંચ દ્રવ્યોને પણ કાય કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : શું શુદ્ધ દ્રવ્યમાં પણ બહુપ્રદેશીપણું રહે છે ?

ઉત્તર : ધર્મ, અર્ધર્મ, અને આકાશ-એ ત્રણ અસ્તિકાય તો હંમેશા શુદ્ધ જ રહે છે અને બહુપ્રદેશી છે. પુદ્ગલસ્કંધમાંથી કોઈ પુદ્ગલદ્રવ્ય શુદ્ધ થઈ જાય અર્થાત્ કેવળ પરમાણુ રૂપે રહી જાય તો પણ શક્તિ-અપેક્ષાએ તેમાં બહુપ્રદેશીપણું છે. જીવ

દ્રવ્ય શુદ્ધ થતાં. એટલે કે, દ્રવ્યકર્મ, ભાવકર્મ નોકર્મએ બધાથી મુક્ત થવા છતાં પણ તે બહુપ્રદેશી રહે છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : અશુદ્ધ દ્રવ્ય શુદ્ધ થઈ ગયા પછી, તેમાં સત્તા કેવી રીતે રહે ?

ઉત્તર : પુદ્ગલસ્કંધમાંથી પુદ્ગલપરમાણુરૂપે શુદ્ધ થવા છતાં અને સંસારી જીવ સંસારથી મુક્ત થવા છતાં પણ તેમનામાં સત્તા રહે છે, કારણ કે તેમનામાં ઉત્પાદ-વ્યય-દ્વૈવ્ય નિરંતર રહ્યા જ કરે છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : શુદ્ધ પરમાણુમાં ઉત્પાદ વ્યય દ્વૈવ્ય કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર : સ્કંધરૂપી વિભાવવ્યંજનપર્યાયિનો વ્યય, શુદ્ધ પરમાણુરૂપ સ્વભાવ વ્યંજનપર્યાયિનો ઉત્પાદ, શુદ્ધ પરમાણુમાં છે અને દ્રવ્યત્વ અથવા પ્રદેશ તે જ છે તે દ્વૈવ્ય છે. આ પ્રમાણે શુદ્ધ પરમાણુમાં ઉત્પાદ વ્યય દ્વૈવ્ય છે. આ વ્યંજનપર્યાયિની અપેક્ષાએ ઉત્પાદ વ્યય દ્વૈવ્ય થયું.

પ્રશ્ન ૧૩ : શુદ્ધ પરમાણુમાં અર્થપર્યાયિની અપેક્ષાએ ઉત્પાદ વ્યય દ્વૈવ્ય કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર : શુદ્ધ પરમાણુમાં વર્તમાન રૂપ, રસ આદિ ગુણોની પર્યાયિનો ઉત્પાદ. અને પૂર્વની રૂપ રસાદિ પર્યાયિનો વ્યય અને પરમાણુ તે જ છે તે દ્વૈવ્ય આ પ્રકારે ઉત્પાદ વ્યય દ્વૈવ્ય છે.

પ્રશ્ન ૧૪ : શુદ્ધ જીવમાં ઉત્પાદ-વ્યય-દ્વૈવ્ય કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર : મનુષ્યગતિરૂપ વિભાવ વ્યંજનપર્યાયિનો વ્યય, સિદ્ધપર્યાયરૂપ સ્વભાવ વ્યંજનપર્યાયિનો ઉત્પાદ અને જીવપ્રદેશો તે જ છે અથવા દ્રવ્યત્વ તે જ છે એ રૂપે દ્વૈવ્ય-આમ શુદ્ધ

लवमां उत्पाद-व्यय-ध्रौव्ये छे. आ व्यंजनपर्यायिनी अपेक्षाञ्चे उत्पाद-व्यय-ध्रौव्ये थया.

प्रश्न १५ : अर्थपर्यायिनी अपेक्षाञ्चे शुद्धलवमां उत्पाद व्यय-ध्रौव्ये केवी रीते छे ?

उत्तर : परमसमाधिइप कारणु समयसारनेो व्यय अने अनंत ज्ञान दर्शन-आनंद-वीर्य-रुप कार्य समयसारनेो उत्पाद अने लव द्रव्य ते न छे ते ध्रौव्ये आ प्रकारे (अर्थपर्यायिणी) उत्पाद-व्यय-ध्रौव्ये छे.

प्रश्न १६ : आ तो मुक्त थवाना समयनेो उत्पाद-व्यय-ध्रौव्ये छे, शुं मुक्त थया पछी लविष्यकाणमां पणु उत्पाद-व्यय ध्रौव्ये सिद्ध लवोमां होय छे ?

उत्तर : वर्तमान केवणज्ञान आदि शुद्ध विकासनेो उत्पाद अने पूर्वक्षणुना केवणज्ञान आदि शुद्ध विकासनेो व्यय अने द्रव्य ते न-आ प्रमाणु उत्पाद-व्यय-ध्रौव्ये होय छे. सिद्धलवोमां शुद्धविकासइप शुद्धपरिणमन न समये समये नवुं नवुं थया करे छे.

प्रश्न १७ : क्या द्रव्यमां केटला प्रदेशो छे ?

उत्तर : प्रदेशोनी संख्यातुं वणुंन आगली गाथांमां थशे, तो त्यांथी नालुवुं,

हुवे क्या द्रव्यने केटला प्रदेशो होय छे ते वणुंवे छे :

होति असांखा जीवे धम्माधम्मे अणंत आयासे ।

मुत्ते तिविह पदेसा कालस्सगो ण तेण सो काओ ॥२५॥

अ-वय : जीवे धम्माधम्में असंखा, आयासे अणंत, मुत्ते तिविह पदेसा होति । कालस्सगो तेण सो काओ णत्थि ।

અર્થ : જીવદ્રવ્ય, ધર્મદ્રવ્ય, અધર્મદ્રવ્યમાં અસંખ્યાત પ્રદેશો છે, આકાશમાં અનંત પ્રદેશ છે, અને મૂર્ત (પુદ્ગલ) દ્રવ્યમાં સંખ્યાત, અસંખ્યાત અને અનંત-એમ ત્રણ પ્રકારે પ્રદેશો છે. કાળ દ્રવ્યને, અસ્તિકાય ન હોવાને લીધે એક પ્રદેશ છે.

પ્રશ્ન ૧ : જીવ, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આ ત્રણ દ્રવ્યોમાં એક સરખા જ અસંખ્યાત પ્રદેશ છે કે વધતા-ઓછા ?

ઉત્તર : આ ત્રણે દ્રવ્યમાં એકસરખા જ પ્રદેશો છે, વધારે કે ઓછા નહીં. અહીં જીવ એટલે એક જીવદ્રવ્ય એમ સમજવું દરેક જીવદ્રવ્યમાં અસંખ્યાત પ્રદેશો હોય છે.

ઉત્તર : આ સંખ્યાત પ્રદેશો, બેકી સંખ્યામાં પુરા થાય તેટલી સંખ્યાતવાળા છે, એટલે કે ૨, ૪, ૬ વગેરે સંખ્યા કે જે બે (૨) થી ભાગી શકાય અને ભાગતા શેષ કાંઈ ના રહે તેવી સંખ્યાવાળા છે. આ સંખ્યાને પુરી સંખ્યાવાળા પરિણામ કહે છે.

પ્રશ્ન ૩ : જીવદ્રવ્યમાં અસંખ્યાત પ્રદેશો કેમ છે ?

ઉત્તર : જીવદ્રવ્ય, લોકપૂરક સમુદ્ઘાતમાં, પૂરેપૂરું ફેલાઈ જાય છે. આ સમુદ્ઘાતમાં પણ, જીવ, લોકના સર્વ પ્રદેશોમાં રહે છે, અને લોકના પણ અસંખ્ય પ્રદેશ છે તેથી જીવદ્રવ્ય પણ અસંખ્યાત પ્રદેશી છે. નિશ્ચયનયથી જીવ અખંડ પ્રદેશી છે. તેમાં, પ્રદેશ-સંખ્યાના વિભાગ, વ્યવહારનયથી કરવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૪ : ધર્મદ્રવ્ય અને અધર્મદ્રવ્યમાં અસંખ્યાત પ્રદેશ કેમ છે ?

ઉત્તર : ધર્મદ્રવ્ય અને અધર્મદ્રવ્ય માત્ર આખાયે

લોકા કાશમાં જ વ્યાપ્ત છે. તેથી આ બંને દ્રવ્યો પણ અસંખ્યપ્રદેશી છે.

પ્રશ્ન ૫ : આકાશના અનંત પ્રદેશ કેમ છે ?

ઉત્તર : આકાશ સીમારહિત છે, તેનો ક્યાંય પણ અંત નથી તેથી આકાશના અનંત પ્રદેશ છે.

પ્રશ્ન ૬ : પુદ્ગલમાં ત્રણ પ્રકારના પરિમાણવાળા પ્રદેશ કેમ છે ?

ઉત્તર : પુદ્ગલસ્કંધ કોઈ સંખ્યાત પરમાણુઓનો છે, કોઈ અસંખ્યાત-પરમાણુઓનો છે, કોઈ અનંત પરમાણુઓનો છે, તેથી પુદ્ગલના ત્રણેય પ્રકારના પરિમાણવાળા પ્રદેશો કહ્યાં છે. આનું પ્રદેશપરિમાણ પૂર્વોક્ત ત્રણ દ્રવ્યોની માફક, આકાશક્ષેત્ર રોકવાની અપેક્ષાથી ના માનવું જોઈએ.

પ્રશ્ન ૭ : પુદ્ગલના પ્રદેશ, આકાશક્ષેત્રની અપેક્ષાએ કેમ ન માનવા ?

ઉત્તર : જો આકાશક્ષેત્ર રોકવાની અપેક્ષાએ જ પુદ્ગલ પ્રદેશ માનીએ તો માત્ર અસંખ્યાતપ્રદેશી પુદ્ગલસ્કંધ જ આકાશમાં સમાઈ શકે, અને અન્ય સ્કંધો ન સંલવી શકે, અને આ તો પ્રત્યક્ષવિરુદ્ધ છે, અને આમ માનતાં જીવ-દ્રવ્ય પણ અશુદ્ધ સિદ્ધ નહીં થઈ શકે.

પ્રશ્ન ૮ : પુદ્ગલસ્કંધ તો પર્યાય છે, વાસ્તવિક પુદ્ગલ-દ્રવ્યમાં કેટલા પ્રદેશ છે ?

ઉત્તર : વાસ્તવમાં પુદ્ગલદ્રવ્ય પરમાણુનું નામ છે, અને તે તો એકપ્રદેશી છે, પરંતુ તેમાં (પરમાણુમાં) સ્કંધરૂપે પરિણુમી જવાનું સામર્થ્ય છે તેથી તે પ્રદેશી માનવામાં આવ્યો

છે. આ ત્રણ પ્રકારથી, પ્રદેશપરિમાણ, પુદ્ગલસ્કંધોનું કહેવામાં આવ્યું છે. (સંખ્યાત, અસંખ્યાત, અનંત.)

પ્રશ્ન ૯ : જીવદ્રવ્ય ન્યારે આખાય લોકમાં ફેલાય ત્યારે અસંખ્યાતપ્રદેશમાં રહે છે, તો અન્ય સમયે શું ઓછા ક્ષેત્રમાં રહે છે ?

ઉત્તર : જીવદ્રવ્ય હંમેશાં અસંખ્યાતપ્રદેશોમાં રહે છે. નાના કદવાળા શરીરમાં હોય તો પણ તે શરીર આકાશના અસંખ્યાતપ્રદેશોમાં વિસ્તૃત થઈ શકે છે. આખો લોક પણ અસંખ્યાતપ્રદેશવાળો છે અને નાના કદવાળું શરીર જેટલા ક્ષેત્રમાં રહે છે તે પણ અસંખ્યાતપ્રદેશપ્રમાણ છે અસંખ્યાત, અસંખ્યાત પ્રકારના હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : કાળદ્રવ્યને એકપ્રદેશપણું કેવી રીતે સિદ્ધ થાય છે ?

ઉત્તર : જો કાળદ્રવ્ય એકપ્રદેશમાત્ર ન હોય તો સમય પર્યાયની ઉત્પત્તિ ન સંભવી શકે. એક પરમાણુ એક કાળાણુથી બીજા કાળાણુ પર મંદગતિથી ગમન કરે ત્યાં સમય પર્યાયની પ્રસિદ્ધિ થાય છે. જો કાળદ્રવ્ય બહુપ્રદેશી હોત તો એક સમયની નિષ્પત્તિ ન બની શકત.

હવે એકપ્રદેશી હોવા છતાં પુદ્ગલ-પરમાણુને અસ્તિકાય-પણાની સિદ્ધિ કરે છે :

एयपदेसोवि अणू णाणाखंधप्पदेसदो होदि ।

बहुदेसो उवयारा तेण य काओ भणंति संवण्हू ॥२६॥

અન્વય : एयपदेसोवि अणू णाणाखंधप्पदेसदो बहुदेसो

उवयारा होदि, तेण य संवण्हू उवयारा काओ भणंति ।

અર્થ : પરમાણુ, એકપ્રદેશી હોવા છતાં, અનેક સ્કંધોના પ્રદેશોની દ્રષ્ટિથી, ઉપચારથી બહુપ્રદેશી કહેવાય છે, અને આ કારણથી, સર્વજ્ઞદેવ, પરમાણુને ઉપચારથી અસ્તિકાય કહે છે.

પ્રશ્ન ૧ : પરમાણુનો આકાર કેવો હોય છે ?

ઉત્તર : પરમાણુ એક પ્રદેશમાત્ર છે તેથી તેનો વ્યક્ત આકાર તો નથી, અવ્યક્ત આકાર છે. તે આકાર ષટ્કોણ છે. આ કારણથી, જ્યારે બધી બાબતુથી પરમાણુનો અંધ થાય ત્યારે સ્કંધમાં છિદ્ર કે અંતર રહેતું નથી.

પ્રશ્ન ૨ : પરમાણુ કેટલાં પ્રકારના હોય છે ?

ઉત્તર : પરમાણુ વ્યંજનપર્યાયથી તો એક જ પ્રકારનો છે. પરંતુ અર્થપર્યાયની અપેક્ષાએ બસો (૨૦૦) પ્રકારનો હોય છે.

પ્રશ્ન ૩ : પરમાણુ ૨૦૦ પ્રકારનો કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર : પરમાણુમાં રૂપની પાંચ પર્યાયોમાંથી કોઈ એક, રસની પાંચ પર્યાયોમાંથી કોઈ એક, ગંધની બે પર્યાયોમાંથી કોઈ એક, સ્પર્શની ચાર પર્યાયોમાંથી કોઈ બે—અર્થાત્ સ્નિગ્ધ-રૂક્ષમાંથી એક અને શીત ઉષ્ણમાંથી એક આ પ્રમાણે

$૫ \times ૫ \times ૨ \times ૪ = ૨૦૦$ પ્રકાર થાય છે.

પ્રશ્ન ૪ : પરમાણુ શુદ્ધ હોઈને ફરી પાછો અશુદ્ધ (સ્કંધરૂપ) કેમ થઈ જાય છે ?

ઉત્તર : પરમાણુને અશુદ્ધ થવાનું કારણ તેનું સ્નિગ્ધ-રૂક્ષ-રૂપે પરિણમન છે. શુદ્ધ થઈ જવા છતાં પણ અર્થાત્ કેવળ એક પરમાણુમાત્ર રહી જવા છતાં પણ સ્નિગ્ધ અથવા રૂક્ષ પરિણમન તો રહે છે જ, અને આ કારણથી સ્કંધ રૂપે પરિણમવાનું અર્થાત્ અશુદ્ધ થવાનું તે પરમાણુને (ફરીથી) બને છે.

પ્રશ્ન ૫ : શુદ્ધ જીવ ફરીથી અશુદ્ધ કેમ નથી થતો ?

ઉત્તર : જીવનું અશુદ્ધ થવાનું કારણ રાગ-દ્વેષ છે. આ રાગદ્વેષ ચારિત્રગુણનો વિકાર છે. જીવ શુદ્ધ થતાં રાગ-દ્વેષનો સંપૂર્ણ ક્ષય (અભાવ) થાય છે અને ચારિત્રગુણનું સ્વાભાવિક સ્વચ્છ પરિણમન થઈ જાય છે. આ રીતે, અશુદ્ધ થવાના કારણભૂત રાગદ્વેષ ન રહેવાને લીધે, શુદ્ધ જીવ ફરીથી અશુદ્ધ થતો નથી.

પ્રશ્ન ૬ : કયા વ્યવહારનયથી પરમાણુને અસ્તિકાય કહે છે ?

ઉત્તર : અનુપચરિત અશુદ્ધ સદ્ભૂત શક્તિરૂપ વ્યવહાર નયથી પરમાણુને અસ્તિકાય કહ્યો છે કારણ કે પરમાણુ, અશુદ્ધ સ્કંધરૂપ થવાની અનુપચરિત શક્તિ ધરાવે છે.

પ્રશ્ન ૭ : ૭ દ્રવ્યલુક, ત્ર્યલુક વગેરે સ્કંધો આકાશના કેટલા પ્રદેશોમાં રહે છે ?

ઉત્તર : આવા સ્કંધો આકાશના ગમે તેટલા નાના પ્રદેશમાં રહી શકે છે. કારણ કે પરમાણુઓમાં પરમાણુઓને અવગાહની શક્તિ હોય છે.

પ્રશ્ન ૮ : પરમાણુ કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર : પરમાણુ, મનુષ્ય વગેરે કોઈની ચેષ્ટાથી ઉત્પન્ન થતો નથી. તે તો, પોતાની જાતે જ સ્કંધથી અલગ થઈને પરમાણુરૂપે રહી જાય છે. પરમાણુની ઉત્પત્તિ ભાગલાથી જ થાય છે અર્થાત્ સ્કંધમાંથી ઘટા પડી જવાથી જ થાય છે.

પ્રશ્ન ૯ : સ્કંધ કેવી રીતે બને છે ?

ઉત્તર : સ્કંધ જુદા પડવાથી પણ બને છે અને ભેગા

भणवाथी पणु भने છે, તેમજ વળી કોઈસ્કંધોના છૂટા પડવાથી અને કોઈ સ્કંધોના ભણવાથી, એટલે કે, ભેદસંઘાતથી પણુ અને છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : સ્કંધ પણુ ભેદ થવાથી (છૂટા પડવાથી) અને છે તો શું સ્કંધ અને પરમાણુના બનવાનો ઉપાય એક જ છે ?

ઉત્તર : પરમાણુ બનવાનો ભેદ તો છેલ્લો ભેદ છે; પરંતુ સ્કંધ બનવાનો ભેદ તો છેલ્લો નથી. અર્થાત્ અનેક પરમાણુઓના ભાગલા (ભેદ) થવા છતાં અનેક પરમાણુઓનો સ્કંધ રહી જાય છે. જેમ કે ૫૦૦ પરમાણુઓના સ્કંધના એવા વિભાગ કરવામાં આવે કે જેથી એક સ્કંધ ૩૦૦ પરમાણુનો રહી જાય અને એક સ્કંધ ૨૦૦ પરમાણુઓનો રહી જાય વગેરે પ્રકારે.

પ્રશ્ન ૧૧ : આ પરમાણુને બાણીને આપણે શું ઉપદેશ ગ્રહણ કરવો ?

ઉત્તર : જેમ એક પરમાણુ નિરૂપદ્રવ છે, પરંતુ તેની સાથે અન્ય પરમાણુઓનો સંયોગ થવાથી, બંધદશા ઉપજે છે અને તેને વિવિધ પરિસ્થિતિઓમાંથી પસાર થવું પડે છે. તેવી રીતે, હું એક રહું તો નિરૂપદ્રવ છું. પરદ્રવ્યનો સંયોગ થતા અને તેમાં ઉપયોગ જોડતાં, અનેક યોનિઓમાં ઉપજવું થાય છે. તેથી, (આ) ઉપદ્રવથી નિવૃત્ત થવા માટે એકત્વનું ધ્યાન કરવું જોઈએ. (એકત્વભાવના ભાવવી જોઈએ.)

હવે પ્રદેશનું લક્ષણ બતાવે છે :

જાવદિયં આયાસં અવિભાગી પુગ્ગલાણુવદ્દર્ચ્ઙં ।
તં શુ પદેસં જાણે સઘ્વાણુદ્વાણદાણરિહં ॥૨૭॥

અન્વય : જાવદિયં આયાસં અભિભાગી પુગ્ગલાણુવદ્દં
 સુ તં સવ્વાણુદ્ધાણદાણરિહં ।

અર્થ : જેટલું આકાશ અવિભાગી પુદ્ગલ-પરમાણુથી રોકાય તેને, નિશ્ચયથી, સર્વ પરમાણુઓને અવકાશ આપવામાં સમર્થ એવો પ્રદેશ બાણો.

પ્રશ્ન ૧ : અખંડ આકાશમાં પ્રદેશવિભાગ કરવો કેમ બની શકે ?

ઉત્તર : અખંડ આકાશનો અર્થ એવો છે કે તે એક દ્રવ્ય છે, સીમારહિત અને વિસ્તીર્ણ. પરંતુ એ બતાવો કે એક પુરુષના બે હાથને અવકાશ આપવાવાળું ક્ષેત્ર એક છે કે બુદ્ધા બુદ્ધા? એક નથી એમ પ્રત્યક્ષ માલૂમ પડે છે. જો બુદ્ધા બુદ્ધા છે તો સ્વયં પુરવાર થઈ ગયું કે અવિભાગી આકાશદ્રવ્યમાં વિભાગની કલ્પના બને છે.

પ્રશ્ન ૨ : આકાશના નાના ક્ષેત્રમાં કેટલી વસ્તુઓ સમાઈ શકે છે ?

ઉત્તર : આંગળીના અસંખ્યાતલાગ જેટલા આકાશ ક્ષેત્રમાં અનંત જીવો, તેનાથી અનંતાનંત પુદ્ગલો અને અસંખ્યાત કાળાણુઓ સમાઈ બાય છે. ધર્મ-અધર્મ તો લોક-વ્યાપક છે જ.

પ્રશ્ન ૩ : આકાશના એક પ્રદેશમાં કેટલા દ્રવ્યો રહી શકે ?

ઉત્તર : આકાશના એક પ્રદેશમાં અનંત પરમાણુના સમૂહરૂપ સૂક્ષ્મસ્કન્ધ અને અનંત પરમાણુઓ રહી શકે છે.

પ્રશ્ન ૪ : તો પછી પુદ્ગલના એક પરમાણુથી પ્રદેશનો ભાવ કેમ બતાવ્યો ?

उत्तर : सूक्ष्मस्कंध परमाणुमात्र प्रदेशनी जग्या रेडे છે, પ્રદેશમાં સમાઈ જાય છે, તેથી, ગમે તેટલો નાનો સ્કન્ધ હોય તો પણ તેનાથી પ્રદેશના ભાવનો નિર્દેશ થઈ શકતો નથી તેથી અવિભાગી પરમાણુથી પ્રદેશનો ભાવ બતાવ્યો.

પ્રશ્ન ૫ : પુદ્ગલની સાથે અવિભાગી વિશેષણ કેમ લગાડ્યું ?

ઉત્તર : જો કે પુદ્ગલાણુ અવિભાજ્ય હોવાથી ભાગી શકાતો નથી તો પણ લોકોમાં સૂક્ષ્મસ્કંધોને આણુ શબ્દથી સંબોધવામાં આવે છે. આ કારણથી અવિભાગી વિશેષણ લગાડ્યું છે.

પ્રશ્ન ૬ : આકાશના અનંત પ્રદેશો તો છે પણ તે એકીસંખ્યાવાળા છે કે બેકી-સંખ્યાવાળા ?

ઉત્તર : આકાશના પ્રદેશો બેકી-સંખ્યાવાળા છે.

પ્રશ્ન ૭ : અલોકાકાશમાં તો પુદ્ગલ નથી, તો ત્યાં પ્રદેશ છે કે કેમ ?

ઉત્તર : લોકાકાશમાં પુદ્ગલ પરમાણુ છે તેથી પ્રદેશ છે એમ નથી. પુદ્ગલ-પરમાણુથી તો પ્રદેશનો ભાવ બતાવ્યો છે. અલોકાકાશમાં પુદ્ગલ-પરમાણુ નથી તો પણ પ્રદેશ-વિભાગની કલ્પના ત્યાં પણ અહીંની જેમ જ કરવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૮ : અખંડપ્રદેશીને તો અનંતપ્રદેશી માનવામાં વિરોધ આવે છે ?

ઉત્તર : આકાશક્ષેત્રને અલેદ દ્રષ્ટિએ જોતાં, તે અખંડ-પ્રદેશી છે અને લેદ દ્રષ્ટિએ જોતાં તે અનંતપ્રદેશી છે.

પ્રશ્ન ૯ : આકાશના કયા ભાગમાં લોકાકાશ છે ?

ઉત્તર : આકાશના ધરાબર મધ્યભાગમાં લોકાકાશ છે. આખા આકાશમાં એક જ પ્રહ્માંડ છે તેથી આકાશના મધ્યમાં પ્રહ્માંડ સિદ્ધ થાય છે. આ લોકાકાશની બધી બાબુએ આકાશ જ આકાશ છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : આકાશમાં અનંત પ્રદેશો છે તે કેમ માનવું?

ઉત્તર : આકાશના સમસ્ત પ્રદેશોથી પણ અનંતગુણુ અવિભાગ પ્રતિચ્છેદવાળા કેવળજ્ઞાનમાં તેમ જણાયું અને દિવ્ય-ધ્વનિમાં પ્રગટ થયું. તેથી આકાશ અનંતપ્રદેશી છે એમ નિઃસંદેહ શ્રદ્ધવા યોગ્ય છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : આકાશના અનંત-પ્રદેશીપણામાં કોઈ યુક્તિ છે ?

ઉત્તર : કલ્પના કરો કે કોઈ જગ્યાએ આકાશનો અંત આવ્યો તો ત્યાંથી આગળ કોઈ પોલાણુ છે કે ભરેલું છે ? જો કોઈ વસ્તુ આવી તો તેના પછી પોલાણુ જ હોય અને જો પોલાણુ હોય તો તે પોલાણુ (ખાલી જગ્યા)થી તો આકાશનો નિર્દેશ થાય છે. આકાશનો કયાંય પણ અંત આવી શકતો નથી. તેથી આકાશના અનંત પ્રદેશો યુક્તિસિદ્ધ પણ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : પ્રદેશનો આકાર કેવો છે ?

ઉત્તર : ધરેબર તો પ્રદેશ જ નહીં પણ સઘળું આકાશ પણ નિરાકાર જ છે, પરંતુ જે દ્રષ્ટિથી પ્રદેશ જાણવામાં આવ્યો તે દ્રષ્ટિએ વિચારતાં પ્રદેશ પરમાણુના આકારનો સિદ્ધ થાય છે. પરમાણુ જો કે નિરવયવ છે છતાં ખીબ્ત પરમાણુઓના સંયોગથી તે સ્કંધરૂપ થાય છે તેથી અવયવસહિત પણ છે.

પરમાણુ ષટકોણુ છે અને ઉપર, નીચે તથા ચારે દિશાઓમાં છિદ્રરહિત પણે તેનું (અન્ય પરમાણુઓ સાથે) જોડાણુ થાય છે. તે પરમાણુની માફક આકાશ-પ્રદેશ પણુ ષટકોણુ છે.

આ પ્રમાણે પૂજ્ય મુનિવર નેમિચન્દ્રસિદ્ધાંતચક્રવર્તી દ્વારા વિરચિત દ્રવ્યસંગ્રહની ૨૭ ગાથાઓમાં ત્રણુ અધિકારો દ્વારા છ દ્રવ્યો અને પંચાસ્તિકાયનું વર્ણન કરનારો પ્રથમ અધિકાર પુરો થયો. તેની પ્રશ્નોત્તરી-ટીકા શ્રી પ્રોફેસર લક્ષ્મીચન્દ્રજી, જબલપુરનિવાસીના ધાર્મિક મનન હેતુ માટે થઈ મનોહર વર્ણી, સહજનનંદ.

બીજો અધિકાર

આસ્રવબંધણસંવરણિજ્જરમોક્ષો સપુણ્ણપાવા જે
જીવાજીવવિસેસા તેવિ સમાસેણ પમમાણો ॥ ૨૮

અન્ય : જીવાજીવવિસેસા જે સપુણ્ણપાવા આસ્રવ બંધણ સંવર
ણિજ્જર મોક્ષો તેવિ સમાસેણ પમમાણો ।

અર્થ : જીવ અને અજીવના વિશેષ ભેદ જે પુણ્ય, પાપ આસ્રવ, બંધ, સંવર નિર્જરા અને મોક્ષ, તે હવે, સંક્ષેપમાં કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૧ : આ આસ્રવ વગેરે, દ્રવ્યાર્થિક દ્રષ્ટિએ, શું જીવ અજીવના ભેદ છે ?

ઉત્તર આ આસ્રવ વગેરે જીવ અને અજીવની પચાંચી છે, તેથી તે સાતેય તત્ત્વના બે-બે ભેદ થઈ નય છે.

(૧) જીવ પુણ્ય	(૨) અજીવ-પુણ્ય
(૧) જીવ પાપ	(૨) અજીવ પાપ
(૧) જીવ-આશ્રવ	(૨) અજીવ-આશ્રવ
(૧) જીવ-બંધ	(૨) અજીવબંધ
(૧) જીવ-સંવર	(૨) અજીવ-સંવર
(૧) જીવ નિર્જરા	(૨) અજીવ-નિર્જરા
(૧) જીવ-મોક્ષ	(૨) અજીવ-મોક્ષ

પ્રશ્ન ૨ : આ બધા (આશ્રવાદિ)નું સ્વરૂપ શું છે ?

ઉત્તર : આ સર્વ વિશેષોનું સ્વરૂપ વિસ્તારથી આગળની ગાથાઓમાં કહ્યું છે, તેમનું સામાન્ય સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે છે.

પ્રશ્ન ૩ : પુણ્ય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : શુભ આશ્રવને પુણ્ય કહે છે.

પ્રશ્ન ૪ : પાપ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અશુભ આશ્રવને પાપ કહે છે.

પ્રશ્ન ૫ : આશ્રવ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : બાહ્ય તત્વના આગમનને આશ્રવ કહે છે.

પ્રશ્ન ૬ : બંધ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : બંધાવું તેને બંધ કહે છે.

પ્રશ્ન ૭ : સંવર કોને કહે છે ?

ઉત્તર : બાહ્ય-તત્વનું આગમન રોકાઈ જવું તેને સંવર કહે છે.

પ્રશ્ન ૮ : નિર્જરા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : બાહ્ય તત્વના (એક દેશ) છૂટી જવાને નિર્જરા કહે છે.

પ્રશ્ન ૯ : મોક્ષ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : આદ્ય તત્ત્વના સંપૂર્ણ ધૂટી જ્વાને મોક્ષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : જીવ-વિશેષો અને અજીવવિશેષો સર્વથા સ્વતાંત્ર છે કે કેમ ?

ઉત્તર : આ જીવ વિશેષો અજીવવિશેષોના નિમિત્તથી છે અને અજીવવિશેષો જીવવિશેષોના નિમિત્તથી છે.

હવે ઉપર કહેલા વિશેષોમાંથી જીવ-આશ્રવ અને અજીવ-આશ્રવનું સ્વરૂપ કહે છે.

આસવદિ જેણ કમ્મં પરિણામેણપ્પણો સ વિણ્ણેઓ ।
ભાવાસવો જિણુત્તો કમ્માસવણં પેરો હોદિ ॥ ૨૯

અન્ય : અપ્પણો જેણ પરિણામેણ કમ્મં આસવદિ સ
જિણુત્તો ભાવાસવો વિણ્ણેઓ કમ્માસવણં પેરો હોદિ ।

અર્થ : આત્માના જે પરિણામથી કર્મો આવે છે, તેને જિનેન્દ્રદેવ દ્વારા કહેલો લાવાશ્રવ જાણવો જોઈએ અને જે કર્મોનું આવવું તે દ્રવ્યાશ્રવ જાણો.

પ્રશ્ન ૧ : કયા પરિણામોથી કર્મો આવે છે ?

ઉત્તર : શુદ્ધ આત્મતત્ત્વના આશ્રયથી વિપરીત જે પણ પરિણામો છે, તે પુદ્ગલકર્મોના આશ્રવના નિમિત્ત કારણો છે.

પ્રશ્ન ૨ : જેમના નિમિત્તથી કર્મોનો આશ્રવ થાય છે, તેવા વિપરીત પરિણામો કયા કયા છે ?

ઉત્તર : પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયોને લોગવવાના પરિણામ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, માત્સર્ય, પરવસ્તુઓને પોતાની

માનવાનો ભાવ, પરપદાર્થોને જાણવાનો લક્ષ આદિ અનેક વિપરીત પરિણામો છે.

પ્રશ્ન ૩ : જીવ આશ્રવ કોને કહે છે?

ઉત્તર : ભાવ આશ્રવનું બીજું નામ જીવ આશ્રવ છે. જે ભાવોનું નામ ભાવ-આશ્રવ છે તે જીવના જ પરિણામ છે. તેથી તેમને જીવ આશ્રવ કહે છે, અર્થાત્ આત્માના જે પરિણામોથી કર્મો આવે તેમને ભાવ-આશ્રવ અર્થાત્ જીવ આશ્રવ કહે છે.

પ્રશ્ન ૪ : આત્મામાં ભાવ-આશ્રવ કેમ થાય છે ?

ઉત્તર : પૂર્વબદ્ધ કર્મોના ઉદયનું નિમિત્ત પામીને આત્મામાં ભાવ આશ્રવ થાય છે.

પ્રશ્ન ૫ : ભાવ-આશ્રવ અને દ્રવ્ય-આશ્રવમાં કારણ કયું છે અને કાર્ય કયું છે ?

ઉત્તર : વર્તમાન ભાવ-આશ્રવ નવીન (આગામી) દ્રવ્ય આશ્રવનું કારણ છે, નવીન દ્રવ્ય-આશ્રવ વર્તમાન ભાવ-આશ્રવનું કાર્ય છે.

પ્રશ્ન ૬ : વર્તમાન ભાવ-આશ્રવનું પરંપરા કારણ શું છે?

ઉત્તર : વર્તમાન ભાવ-આશ્રવનું પરંપરા કારણ પૂર્વનું દ્રવ્ય-આશ્રવ છે.

પ્રશ્ન ૭ : એક દ્રવ્યનો બીજા દ્રવ્ય સાથે કારણ-કાર્ય ભાવ કેવી રીતે હોઈ શકે ?

ઉત્તર : ભાવ આશ્રવ જીવનું પરિણમન છે. દ્રવ્ય-આશ્રવ અજીવનું પરિણમન છે, તેથી તે બેમાં નિશ્ચયથી કાર્ય-કારણ ભાવ નથી, પરંતુ નિમિત્તદ્રષ્ટિથી કાર્ય-કારણ ભાવ છે.

प्रश्न ८ : द्रव्य-आश्रव कोने कहे छे ?

उत्तर : अकर्मत्वस्वप्न कर्मण्यवर्गण्योऽनुं कर्मत्वस्वप्न थवुं तेने द्रव्य-आश्रव कहे छे.

प्रश्न ९ : अश्रव आश्रव कोने कहे छे ?

उत्तर : द्रव्य-आश्रवनुं न भीष्णु नाम अश्रव-आश्रव छे. द्रव्य-आश्रव, अश्रव कर्मण्यवर्गण्योऽनुं परिणुमन छे, तेथी ते अश्रव-आश्रव छे.

प्रश्न १० : लाव-आश्रवना स्वस्वप्नमां कहेलां “कम्मं आसवदि” वडे द्रव्य आश्रवनुं स्वस्वप्न न्नाश्रवामां आवी नय छे तो इरीथी द्रव्य आश्रवनुं स्वस्वप्न न्नुहु केम कहुं ?

उत्तर : यत् तत् शब्दथी नेनुं अश्रव डोय तेनुं वणुंन थाय छे अही ‘कम्मं आसवदि’ शब्द लाव-आश्रवनुं सामर्थ्य अताववा कही.

प्रश्न ११ : लाव आश्रव अने द्रव्य-आश्रवनुं लक्षण्य न्नाश्रवाथी शुं लाल थाय ?

उत्तर : ने भूतार्थनयथी लाव-आश्रव अने द्रव्य-आश्रव समनय तो सम्यग्दर्शननी प्राप्ति थाय.

प्रश्न १२ : भूतार्थनयथी आ आश्रवो केवी रीते न्नाश्रवाय ?

उत्तर : आ तत्त्वो आगली गाथानी प्रश्नोत्तरीमां कहेवामां आवशे, नेमां लाव आश्रव अने द्रव्य-आश्रवनुं विशेष स्वस्वप्न अताव्युं छे.

હવે, ભાવ-આશ્રવનું સ્વરૂપ વિશેષપણે કહે છે :

મિચ્છતાવિરદિપમાદ જોગકોઘાઝોઽથદ વિણ્ણેયા ।
પણ પળ પળદસ તિય ચહુ કમસો મેદા હુ પુવ્વસ્સ ॥ ૩૦

અ-વય : અથ પુવ્વસ્સ મિચ્છતાવિરદિપમાદજોગકોઘાઝો
વિણ્ણેયા । હુ કમસો પળ પળ પળ દસ તિય ચહુ મેદા ।

અર્થ : હવે, પૂર્વે કહેલા ભાવ આશ્રવના, મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, યોગ અને કષાય એ વિશેષો જાણવા અને તેમના પણ કમથી પાંચ, પાંચ, પંદર, ત્રણ અને ચાર એમ ભેદો જાણવા.

પ્રશ્ન ૧ : મિથ્યાત્વાદિ ભાવ-આશ્રવના ભેદ છે કે પર્યાય ?

ઉત્તર : ભાવ-આશ્રવ પોતે જ પર્યાય છે. મિથ્યાત્વાદિ ભાવ-આશ્રવના પ્રકાર (ભેદ) છે. ભાવ-આશ્રવ કેટલી જાતના છે તેનો આ (ગાથા)માં ઉત્તર છે.

પ્રશ્ન ૨ : મિથ્યાત્વ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : નિજશુદ્ધ આત્મતત્ત્વત્વથી વિરુદ્ધ અભિપ્રાય હોવો અને અન્ય શુદ્ધદ્રવ્યો વિષે વિરુદ્ધ અભિપ્રાય હોવો તેને મિથ્યાત્વ કહે છે.

પ્રશ્ન ૩ : મિથ્યાત્વના પાંચ ભેદ કયા કયા છે ?

ઉત્તર : મિથ્યાત્વના પાંચ ભેદ આ પ્રકારે છે :

(૧) એકાંત મિથ્યાત્વ (૨) વિપરીત મિથ્યાત્વ (૩) સંશય મિથ્યાત્વ (૪) વિનય-મિથ્યાત્વ (૫) અજ્ઞાન-મિથ્યાત્વ.

પ્રશ્ન ૪ : એકાંત મિથ્યાત્વ કોને કહે છે ?

उत्तर : अनंतधर्मात्मक वस्तुमांशेकं धर्म मानवानी
हुं अथवा अलिप्राय ते अंशं मिथ्यात्व छे.

प्रश्न ५ : विपरीत मिथ्यात्व कोने कहे छे ?

उत्तर : वस्तु स्वरूपथी भिन्नकुल विरुद्ध तत्वरूप वस्तुने
मानवी ते विपरीत-मिथ्यात्व छे.

प्रश्न ६ : संशय मिथ्यात्व कोने कहे छे ?

उत्तर : वस्तुस्वरूपमां 'आ, आ प्रमाणे हुंशे के आ
प्रमाणे ?' वगेरे संशय करवाना लावने संशय मिथ्यात्व कहे छे.

प्रश्न ७ : विनयमिथ्यात्व कोने कहे छे ?

उत्तर : देव-कुदेव, शास्त्र-कुशास्त्र, गुरु-कुगुरु वगेरेनो
विचार कयां विना अधाने सरथा मानवानो, विनय करवानो
लाव ते विनयमिथ्यात्व छे.

प्रश्न ८ : अज्ञानमिथ्यात्व कोने कहे छे ?

उत्तर : वस्तुस्वरूपनुं कांछं न ज्ञान न होवुं, छित-
अहितनो विवेक न होवो ते अज्ञानमिथ्यात्व छे.

प्रश्न ९ : अविरति कोने कहे छे ?

उत्तर : निज शुद्धात्मतत्त्वना आश्रयथी उत्पन्न थवा-
वाणा सहज-आनंदमां प्रीति न होवी अने पापकार्योमां प्रवृत्ति
थवी अथवा पापकार्योथी विरक्त न थवुं ते अविरति छे.

प्रश्न १० : अविरतना केटला लेह छे ?

उत्तर : अविरतना सामान्यपणे पांच अने विशेषपणे
आर लेहो थाय छे.

प्रश्न ११ : अविरतिना पांच लेह कया कया छे ?

ઉત્તર : હિંસા, અસત્ય, ચોરી, કુશીલ અને પરિ-
ગ્રહની ઈચ્છા એ પાંચ અવિરતિના ભેદ છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : હિંસા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : કષાયવશ પોતાના અથવા પરના પ્રાણુનો ઘાત કરવો તે હિંસા છે.

પ્રશ્ન ૧૩ : પરની હિંસામાં તો પોતાની હિંસા કેવી રીતે થાય ?

ઉત્તર : કષાયવશ ખીજનો ઘાત કરવામાં પોતાની હિંસા તો જરૂરથી થાય જ છે. ખીજના ઘાતનો ઉદય કરતી વખતે ખીજ જીવનો ઘાત થાય વા ન થાય તો પણ પોતાની હિંસા તો થઈ જ જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૪ : મરણ સિવાય પણ ખીજ કોઈ હિંસા છે ?

ઉત્તર : કષાયોનું ઉપજવું તે જ વાસ્તવિક હિંસા છે, તેથી પોતાના ચૈતન્યપ્રાણુનો ઘાત થાય છે. કોઈનું દીલ દુભાવવું સંકલેશ-પરિણામ ઉપજવવા તે પણ પર-હિંસાનો પ્રકાર છે.

પ્રશ્ન ૧૫ : હિંસાના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર : હિંસાના ચાર ભેદ છે. (૧) સંકલ્પી હિંસા (૨) ઉદયી હિંસા (૩) આરંભી-હિંસા (૪) વિરોધી હિંસા.

પ્રશ્ન ૧૬ : સંકલ્પી હિંસા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ઈરાદાપૂર્વક કોઈ જીવનો ઘાત કરવો તે સંકલ્પી હિંસા છે.

પ્રશ્ન ૧૭ : ઉદયી હિંસા કોને કહે છે ?

उत्तर : सावधानीपूर्वक व्यापार करतां छतां पणु जे हिंसा थाय छे तेने उद्यमी हिंसा कहे छे.

प्रश्न १८ : आरंभी हिंसा केने कहे छे ?

उत्तर : रसोर्ध वगेरे धरनां कार्यो सावधानीथी यत्नाआर-पूर्वक कर्यां छतां यणु जे हिंसा थर्ध न्यय छे तेने आरंभी हिंसा कहे छे.

प्रश्न १९ : विरोधी हिंसा केने कहे छे ?

उत्तर : केर्ध आकंभणुकारी मनुष्य अथवा जनवर द्वारा धन, स्वजन, शील आदिना नाशना प्रसंगे, रक्षणु अर्थे तेनी साथे प्रति-आकंभणु करवामां जे हिंसा थर्ध न्यय तेने विरोधी हिंसा कहे छे.

प्रश्न २० : सांभणुं छे के गृहस्थने मात्र संकल्पी हिंसानी हिंसा न लागे छे आकीनी त्रणुहिंसा लागती नथी ?

उत्तर : हिंसा तो जे केर्ध करे तेने ते अधीय लागे छे परंतु गृहस्थ हणु संकल्पी हिंसा न त्यागी शक्यो छे, भीणु हिंसायोनो त्याग करी शक्यो नथी.

प्रश्न २१ : नृहुं केने कहे छे ?

उत्तर : कषायवश असत्यभाषणु करवाने नृहुं कहे छे.

प्रश्न २२ : चोरी केने कहे छे ?

उत्तर : कषायवश भीजननी वस्तु छूपावीने के अनावटथी लर्ध लेवी तेने चोरी कहे छे.

प्रश्न २३ : कुशील केने कहे छे.

उत्तर : अह्मयर्थनो घात करवो तेने कुशील कहे छे.

પ્રશ્ન ૨૪ : સ્વસ્ત્રી સિવાય બાકીની સર્વ પરસ્ત્રી, વેશ્યા વગેરેનો ત્યાગ કરવાને શીલ કહેવાય ?

ઉત્તર : વાસ્તવિકપણે તો સ્વસ્ત્રીસેવન પણ કુશીલ જ છે પરંતુ પરસ્ત્રી, વેશ્યા આદિ બીજા સર્વ કુશીલોનો ત્યાગ થતાં, સ્વસ્ત્રીરમણતાં હોતાં પણ, જીવને શીલ કહેવાનો વ્યવહાર છે.

પ્રશ્ન ૨૫ : પરિગ્રહ ઇચ્છા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : બાહ્ય પદાર્થોની ઇચ્છા કરવી અથવા (બાહ્ય પદાર્થોમાં) મૂર્છા હોવી તેને પરિગ્રહ ઇચ્છા કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૬ : પરિગ્રહ કેટલા પ્રકારના છે ?

ઉત્તર : પરિગ્રહ બે પ્રકારના છે : (૧) આભ્યંતર (૨) બાહ્ય.

પ્રશ્ન ૨૭ : આભ્યંતર પરિગ્રહ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે આત્માનું જ પરિણમન હોય, પરંતુ સ્વભાવરૂપ ન હોતાં વિકૃતરૂપ હોય, તેને આભ્યંતર-પરિગ્રહ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૮ : આભ્યંતર પરિગ્રહ કેટલા પ્રકારનો છે ?

ઉત્તર : આભ્યંતર પરિગ્રહ ચૌદ પ્રકારનો છે :
(૧) મોહ (૨) ક્રોધ (૩) માન (૪) માયા (૫) લોભ (૬) હાસ્ય (૭) રતિ (૮) અરતિ (૯) શોક (૧૦) ભય (૧૧) જીગૃહ્સા (૧૨) પુરૂષવેદ (૧૩) સ્ત્રીવેદ (૧૪) નપુંસકવેદ.

પ્રશ્ન ૨૯ : બાહ્ય-પરિગ્રહ કેટલી જાતનો છે ?

ઉત્તર : બાહ્ય પરિગ્રહ દસ જાતનો છે :
(૧) ક્ષેત્ર (૨) વાસ્તુ અથવા મકાન (૩) હિરણ્ય અથવા ચાંદી (૪) સોનું (૫) ધન-ગાય, ભેંસ આદિ પશુ (૬) ધાન્ય

अथवा अनाम (७) दास (८) दासी (९) कुप्य अथवा वस्त्रादि (१०) लांड अर्थात् वासणुादि

प्रश्न ३० : आभ्यंतर परिग्रह धर्म्या शुं छे ?

उत्तर : कषायमां रुचि, कषायमां रडेवुं वगेरे आभ्य-
तर परिग्रह धर्म्या छे.

प्रश्न ३१ : अविरतिना आर लेह कया कया छे ?

उत्तर : काय-अविरति छ अने विषय-अविरति छ
अेम अविरतिना आर लेह छे.

प्रश्न ३२ : कायअविरतिना कया कया लेह छे ?

उत्तर : पृथ्वीकायअविरति, जणकायअविरति, अग्निकाय-
अविरति, वायुकायअविरति, वनस्पतिकायअविरति अने त्रसकाय-
अविरति अे प्रमाणे कायअविरतिना छ लेह छे.

प्रश्न ३३ : पृथ्वीकायअविरति कोने कडे छे ?

उत्तर : पृथ्वीकायिक जवोनी विराधनानो त्याग न
करवो अने षोहवुं, षांडवुं, झोडवुं, दाणवुं वगेरे प्रवृत्तिअोथी
तेमनी विराधना करवी ते पृथ्वीकायअविरति कडेवाय छे.

प्रश्न ३४ : जणकायअविरति कोने कडे छे ?

उत्तर : जणकायिक जवोनी विराधनानो त्याग न करवो
अने वलोववुं, तपासवुं, पाडी नाणवुं, डलाववुं वगेरे प्रवृत्तिअोथी
तेमनी विराधना करवी ते जणकायअविरति कडेवाय छे.

प्रश्न ३५ : अग्निकायअविरति कोने कडे छे ?

उत्तर : अग्निकायिक जवोनी विराधनानो त्याग न करवो
अने पाणीथी अग्नि जुआववो, (माटलांमां) अंध करी अग्निने

હારી નાખવો વગેરે પ્રવૃત્તિઓથી તેમની વિરાધના કરવી તે અગ્નિકાયઅવિરતિ છે.

પ્રશ્ન ૩૬ : વાયુકાયઅવિરતિ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : વાયુકાયિક જીવોની વિરાધનાનો ત્યાગ ન કરવો અને પંખા ચલાવવા, રબરના કુચ્છામાં તેમને ભરવા વગેરે પ્રવૃત્તિઓથી તેમની વિરાધના કરવી તે વાયુકાયઅવિરતિ છે.

પ્રશ્ન ૩૭ : વનસ્પતિકાયઅવિરતિ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : વનસ્પતિકાયજીવોની વિરાધનાનો ત્યાગ ન કરવો અને છેદવું, કાપવું, પકાવવું, સૂકવણી કરવી વગેરે પ્રવૃત્તિઓથી તેમની વિરાધના કરવી તે વનસ્પતિકાયઅવિરતિ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૩૮ : ત્રસકાયઅવિરતિ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે ઈન્દ્રિયવાળા, ત્રણ ઈન્દ્રિયવાળા, ચાર ઈન્દ્રિયવાળા અને પાંચ ઈન્દ્રિયવાળા જીવોની વિરાધનાનો ત્યાગ ન કરવો અને પીડવા, દળવા, મસળવા, મારવા, ચિત્ત દુભવવા વગેરે પ્રવૃત્તિઓથી તેમની વિરાધના કરવી તે ત્રસકાય અવિરતિ છે.

પ્રશ્ન ૩૯ : વિષયકાય અવિરતિના કયા કયા ભેદ છે ?

ઉત્તર : સ્પર્શેન્દ્રિય વિષય અવિરતિ, રસનેન્દ્રિયવિષય-અવિરતિ, ઘ્રાણેન્દ્રિયવિષય અવિરતિ, ચક્ષુરિન્દ્રિયવિષયઅવિરતિ, શ્રોત્રેન્દ્રિયવિષય અવિરતિ અને મનોવિષય અવિરતિ, એ રીતે વિષય અવિરતિના છ ભેદ છે.

પ્રશ્ન ૪૦ : સ્પર્શેન્દ્રિય અવિરતિ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સ્પર્શેન્દ્રિયના વિષયોથી વિરકત ન થવું અને ઠંડોસ્પર્શ, ગરમ સ્પર્શ, કોમળ સ્પર્શ, મૈથુન વગેરે ક્રિયાઓથી

स्पर्शेन्द्रियना विषयोमां प्रवृत्ति करेवी तेने स्पर्शेन्द्रियविषय
अविरति कहे छे.

प्रश्न ४१ : रसनेन्द्रियविषय अविरति कोने कहे छे ?

उत्तर : रसना छेन्द्रियना विषयोथी विरक्त न थवुं
गज्या, भाटा वगेरे विविध रसोना भानपाननी प्रवृत्ति करवी
तेने रसनेन्द्रियविषय अविरति कहे छे.

प्रश्न ४२ : घ्राणेन्द्रियविषय अविरति कोने कहे छे ?

उत्तर : घ्राणेन्द्रियना विषयोथी विरक्त न थवुं अने
सुंदर सुगंधित पुष्पो, अत्तर वगेरे सूंधवामां प्रवृत्ति करवी
ते घ्राणेन्द्रियविषय अविरति छे.

प्रश्न ४३ : यक्षु छेन्द्रियविषय अविरति कोने कहे छे ?

उत्तर : आंभना (इपना) विषयोथी विरक्त न थवुं
अने सुंदर इप, जेल, नाटक वगेरे हेभवामां प्रवृत्ति करवी
तेने यक्षु-छेन्द्रियविषय अविरति कहे छे.

प्रश्न ४४ : श्रोत्रेन्द्रियविषय अविरति कोने कहे छे ?

उत्तर : श्रोत्रेन्द्रियना विषयोथी विरक्त न थवुं अने सुंदर
रागथी लरेला शब्दो, संगीतस्वरो वगेरे सांभाणवानी लालासाने
श्रोत्रेन्द्रियविषय अविरति कहे छे.

प्रश्न ४५ : मनोविषय अविरति कोने कहे छे ?

उत्तर : मनना विषयोथी विरक्त न थवुं अने यश-
कीर्ति, विषयचिंतन वगेरे विषयोमां प्रवर्तवुं तेने मनोविषय
अविरति कहे छे.

प्रश्न ४६ : छेन्द्रिय अने मनना अनिष्ट विषयोमां
अरति अथवा द्वेष करवाने अविरति कहे छे के केम ?

ઉત્તર : અનિષ્ટ વિષયોમાં દ્વેષ કરવો તે પણ અવિરતિ છે આવો દ્વેષભાવ થવાનું કારણ પણ ઈષ્ટ વિષયોમાં રતિ હોવી તે જ છે, તેથી પૂર્વોક્ત લક્ષણોમાં આ ભાવનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૪૭ : પ્રમાદ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : શુદ્ધ આત્માના અનુભવથી ચલિત થવું અને વ્રતસાધનમાં અસાવધાની થવી તેને પ્રમાદ કહે છે.

પ્રશ્ન ૪૮ : પ્રમાદના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર : પ્રમાદના મૂળ પંદર ભેદ છે.

(૧) સ્ત્રીકથા (૨) દેશકથા (૩) ભોજનકથા (૪) રાજકથા (૫) ક્રોધ (૬) માન (૭) માયા (૮) લોભ (૯) સ્પર્શેન્દ્રિયવશતા (૧૦) રસનેન્દ્રિયવશતા (૧૧) ઘ્રાણેન્દ્રિયવશતા (૧૨) ચક્ષુષ્ઠન્દ્રિયવશતા (૧૩) શ્રોત્રેન્દ્રિયવશતા (૧૪) નિદ્રા (૧૫) સ્નેહ.

પ્રશ્ન ૪૯ : સ્ત્રીકથા કેને કહે છે ?

ઉત્તર : સ્ત્રીના સુંદર રૂપ, કળા, ચતુરાઈ વગેરેની રાગભરી કથા કરવી તેને સ્ત્રીકથા કહે છે.

પ્રશ્ન ૫૦ : દેશકથા કેને કહે છે ?

ઉત્તર : દેશવિદેશોના સ્થાન, મહેલ રીતભાત, નીતિ વગેરેની વાતો કરવી તેને દેશકથા કહે છે.

પ્રશ્ન ૫૧ : ભોજનકથા કેને કહે છે ?

ઉત્તર : સ્વાદિષ્ટ ભોજનના સ્વાદની, ભોજન બનાવવાની ક્રિયાની, ભોજનની સામગ્રી વગેરેની વાતો કરવી તેને ભોજનકથા કહે છે.

પ્રશ્ન ૫૨ : રાજકથા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : રાજાઓના વૈભવ, વ્યવહાર વગેરેની ચર્ચા કરવી તેને રાજકથા કહે છે.

પ્રશ્ન ૫૩ : ક્રોધ-પ્રમાદ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ક્રોધવશ શુદ્ધ આત્માનુભવથી ચલિત થઈ જવું અને આવશ્યક કર્તવ્યોમાં શિથિલતા કરવી તે ક્રોધપ્રમાદ છે.

પ્રશ્ન ૫૪ : માનપ્રમાદ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : માનવશ શુદ્ધ આત્માનુભવથી ચલિત થઈ જવું અને આવશ્યક કર્તવ્યોમાં શિથિલ થવું અથવા દોષ લગાવવો તેને માન-પ્રમાદ કહે છે.

પ્રશ્ન ૫૫ : માયાપ્રમાદ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : માયાવશ શુદ્ધ આત્માનુભવથી ચલિત થઈ જવું અને આવશ્યક કર્તવ્યોમાં દોષ લગાવવો તેને માયાપ્રમાદ કહે છે.

પ્રશ્ન ૫૬ : લોભ પ્રમાદ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : લોભકષાયવશ શુદ્ધ-આત્માનુભવથી ચલિત થઈ જવું અને આવશ્યક-કર્તવ્યોમાં દોષ લગાવવો તેને લોભપ્રમાદ કહે છે.

પ્રશ્ન ૫૭ : સ્પર્શેન્દ્રિયવશતા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સ્પર્શેન્દ્રિયના વિષયોનું ચિંતન, પ્રવર્તન વગેરેને આધીન થઈને શુદ્ધ-આત્માનુભવથી ચલિત થઈ જવું તે સ્પર્શેન્દ્રિયવશતા છે.

પ્રશ્ન ૫૮ : રસનેન્દ્રિયવશતા શું છે ?

ઉત્તર : ભોજનના સ્વાદમાં રતિ કરીને શુદ્ધ-આત્માનુ-ચલિત થઈ જવું તે રસનેન્દ્રિયવશતા છે.

પ્રશ્ન ૫૯ : દ્રાણેન્દ્રિયવશતા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સુગંધિત પદાર્થોને સૂંઘવાની ઇચ્છા અને પ્રવૃત્તિ કરીને શુદ્ધ-આત્માનુભવથી ચલિત થઈ જવું તે દ્રાણેન્દ્રિયવશતા છે.

પ્રશ્ન ૬૦ : ચક્ષુ-ઇન્દ્રિયવશતા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સુંદર રૂપ, નાટક, કળા વગેરે દેખવામાં રતિ કરીને શુદ્ધ-આત્માના અનુભવથી ચલિત થઈ જવું તેને ચક્ષુ-ઇન્દ્રિયવશતા કહે છે.

પ્રશ્ન ૬૧ : શ્રોત્રેન્દ્રિયવશતા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : રાગભાવ ઉત્પન્ન કરવાવાળા શબ્દો, સંગીત વગેરે સાંભળવામાં રતિ કરીને શુદ્ધ આત્માનુભવથી ચલિત થઈ જવું તે શ્રોત્રેન્દ્રિયવશતા છે.

પ્રશ્ન ૬૨ : નિદ્રા-પ્રમાદ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : નિદ્રાને વશ થઈ જઈને શુદ્ધ આત્માનુભવથી ચલિત થઈ જવું તેને નિદ્રા-પ્રમાદ કહે છે.

પ્રશ્ન ૬૩ : સ્નેહ પ્રમાદ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : કોઈ પદાર્થ અથવા પ્રાણી (દેહધારી) ઉપર સ્નેહ કરીને શુદ્ધ આત્માનુભવથી ચલિત થઈ જવું તેને સ્નેહ-પ્રમાદ કહે છે.

પ્રશ્ન ૬૪ : પ્રમાદના સંયોગી ભેદ કેટલા છે ?

ઉત્તર : પ્રમાદના સંયોગી ભેદ એંશી છે, ચાર વિકથા, ચાર કષાય અને પાંચ ઇન્દ્રિયવિષય એનો પરસ્પર ગુણુકાર કરતાં (૪×૪×૫ = ૮૦) એંશી ભેદ થાય છે આ ભેદ સાથે નિદ્રા અને સ્નેહ પણ ગણી લેવા જોઈએ.

પ્રશ્ન ૬૫ : કષાયના કેટલાં ભેદ છે ?

ઉત્તર : કષાયના મૂળ ચાર ભેદ છે.

(૧) ક્રોધ (૨) માન (૩) માયા (૪) લોભ.

પ્રશ્ન ૬૬ : કષાયના ઉત્તર ભેદ કેટલાં છે ?

ઉત્તર : કષાયના ઉત્તરભેદ પચીસ છે :

૧, ૨, ૩, ૪→અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ.

૫, ૬, ૭, ૮→અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ.

૯, ૧૦, ૧૧, ૧૨→પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ,

૧૩, ૧૪, ૧૫, ૧૬→સંબલન ક્રોધ, માન, માયા, લોભ.

૧૭, ૧૮, ૧૯, ૨૦, ૨૧, ૨૨→હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક,

→ભય, બુદ્ધિ.

૨૩, ૨૪, ૨૫→પુરુષવેદ, સ્ત્રીવેદ, નપુંસકવેદ.

પ્રશ્ન ૬૭ : અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ મિથ્યાત્વને દ્રઢ કરાવે તેને અનંતાનુબંધી ક્રોધ-માન-માયા-લોભ કહે છે.

પ્રશ્ન ૬૮ : અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ દેશસંયમનો ધાત કરે અથવા દેશસંયમને પ્રગટ ન થવા દે તેને અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ કહે છે.

પ્રશ્ન ૬૯ : પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ સકળસંયમનો

ઘાત કરે અથવા સકળસંયમ પ્રગટ ન થવા દે તેને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ કહે છે.

પ્રશ્ન ૭૦ : સંબલન ક્રોધ, માન, માયા, લોભ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ યથાખ્યાતચારિત્ર (કષાયના અભાવમાં થવાવાળા ચારિત્ર)નો ઘાત કરે અથવા યથાખ્યાત ચારિત્ર પ્રગટ ન થવા દે તેને સંબલન ક્રોધ, માન, માયા, લોભ કહે છે.

પ્રશ્ન ૭૧ : હાસ્ય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : કોઈ (વ્યક્તિ)ની કોઈ બાબતમાં ન્યૂનતા જોઈને હસીમજાક કરવી અથવા લૌકિક સુખ પામીને હસવું તેને હાસ્ય કહે છે.

પ્રશ્ન ૭૨ : રતિ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ઈષ્ટ વિષય મેળવીને અથવા ચિંતવીને તેમાં પ્રીતિનો ભાવ કરવો તેને રતિ કહે છે.

પ્રશ્ન ૭૩ : અરતિ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અનિષ્ટ વિષયને પામીને અથવા ચિંતવીને તેમાં અપ્રીતિનો ભાવ કરવો તે અરતિ છે.

પ્રશ્ન ૭૪ : શોક કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અનિષ્ટ પ્રસંગ ઉપસ્થિત થવાથી અથવા તેનું ચિંતવન કરવાથી રંજિત પરિણામનું થવું તે શોક છે.

પ્રશ્ન ૭૫ : ભય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : પોતાની કલ્પના પ્રમાણે જેનાથી અહિત માન્યું છે તેનાથી અહિતની શંકા કરવી અથવા ડરી જવું તે ભય છે.

प्रश्न ७६ : ज्युग्म्सा कोने कहे छे ?

उत्तर : अरुचिकर विषयोमां ग्लानि करवी ते ज्युग्म्सा छे.

प्रश्न ७७ : पुर्षवेद कोने कहे छे ?

उत्तर : पोताना आत्माना पुर्षार्थमां उत्साह अथवा यत्न करवो तेने पुर्षवेद कहे छे अथवा स्त्रीनी साथे रमणु करवाना अलिदाष परिणामने पुर्षवेद कहे छे.

प्रश्न ७८ : स्त्रीवेद कोने कहे छे ?

उत्तर : मायाचारनी मुग्धता, पुर्षार्थमां निरुत्साह, लयशीलता वगेरे परिणामने अथवा पुर्ष साथे रमणु करवाना अलिदाष परिणामने स्त्रीवेद कहे छे.

प्रश्न ७९ : नपुंसकवेद कोने कहे छे ?

उत्तर : कायरता अथवा कर्ताव्यमां निरुत्साह आदि परिणामने अथवा पुर्ष अने स्त्री अन्ने साथ रमणु करवाना अलिदाष परिणामने नपुंसकवेद कहे छे.

प्रश्न ८० : योग कोने कहे छे ?

उत्तर : मन, वचन, कायाना निमित्तथी आत्मप्रदेशनुं हलनचलन थवाना कारणभूत प्रयत्नने योग कहे छे.

प्रश्न ८१ : योगना केटला भेद छे ?

उत्तर : योगना भूण त्रणु भेद छे. मनोयोग, वचनयोग अने काययोग. योगना उत्तरभेद पंढर छे, चार मनोयोग, चार वचनयोग अने सात काययोग, ते नीचे प्रमाणे ज्ञाणुवा :

(१) सत्यमनोयोग (२) असत्यमनोयोग (३) उलयमनोयोग (४) अनुलयमनो योग (५) सत्यवचन योग (६) असत्य वचन योग (७) उलय वचन योग (८) अनुलयवचन योग (९)

ઔદારિક કાયયોગ (૧૦) ઔદારિકમિશ્રકાયયોગ (૧૧) વૈક્રિયક કાયયોગ (૧૨) વૈક્રિયક મિશ્રકાયયોગ (૧૩) આહારક કાયયોગ (૧૪) આહારક મિશ્રકાયયોગ (૧૫) કાર્મણુ કાયયોગ.

પ્રશ્ન ૮૨ : સત્યમનોયોગ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સત્યવચનના કારણભૂત મનને સત્યમન કહે છે અને સત્યમનના નિમિત્તથી થવાવાળા યોગને સત્યમનો-યોગ કહે છે.

પ્રશ્ન ૮૩ : અસત્યમનોયોગ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અસત્યવચનના કારણભૂત મનને અસત્યવચન કહે છે અને અસત્યમનના નિમિત્તથી થવાવાળા યોગને અસત્ય-મનોયોગ કહે છે.

પ્રશ્ન ૮૪ : ઉભયમનોયોગ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ઉભય (સત્ય-અસત્ય મિશ્રિત) વચનના કારણ-ભૂત મનને ઉભયમન કહે છે અને ઉભયમનના નિમિત્તથી થવા-વાળા યોગને ઉભયમનોયોગ કહે છે.

પ્રશ્ન ૮૫ : અનુભય મનોયોગ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અનુભય અર્થાત્ જે નથી સત્ય કે નથી અસત્ય તેવા વચનના કારણભૂત મનને અનુભયમન કહે છે અને અનુ-ભયમનના નિમિત્તથી થવાવાળા યોગને અનુભયમનોયોગ કહે છે.

પ્રશ્ન ૮૬ : સત્યવચનયોગ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સત્યવચનના નિમિત્તથી થવાવાળા યોગને સત્યવચનયોગ કહે છે.

પ્રશ્ન ૮૭ : અસત્યવચનયોગ કોને કહે છે ?

उत्तर : असत्यवचनना निमित्तथी थवावाणा योगने असत्यवचनयोग कहे छे.

प्रश्न ८८ : उलयवचनयोग कोने कहे छे ?

उत्तर : सत्य अने असत्य मिश्रित वचनना निमित्तथी थवावाणा योगने उलयवचनयोग कहे छे.

प्रश्न ८९ : अनुलयवचनयोग कोने कहे छे ?

उत्तर : अनुलय (जे न सत्य होय के न असत्य होय) वचनना निमित्तथी थवावाणा योगने अनुलयवचनयोग कहे छे.

प्रश्न ९० : दिव्यध्वनिना शब्द क्या वचनरूप छे ?

उत्तर : दिव्यध्वनिना शब्द अनुलयवचन छे अने ते जे शब्दो श्रोताओना कानमां प्रवेश थतां सत्यवचन कहेवाय छे.

प्रश्न ९१ : जे धन्द्रियादि असंज्ञी ज्वोना शब्द क्या वचनरूप छे ?

उत्तर : जे धन्द्रियादि असंज्ञी ज्वोना शब्द अनुलयवचनरूप छे.

प्रश्न ९२ : संज्ञी ज्वोनी कछि भाषा अनुलयवचनरूप छे.

उत्तर : प्रश्न, आज्ञा, निमंत्रण वगैरेना शब्दो अनुलयवचनरूप कहेवाय छे.

प्रश्न ९३ : औदारिक काययोग कोने कहे छे ?

उत्तर : मनुष्यो अने तिर्यंयोना शरीरने औदारिक काय कहे छे, ते कायना निमित्तथी थवावाणा योगने औदारिक काययोग कहे छे.

પ્રશ્ન ૯૪ : ઔદારિક મિશ્રકાયયોગ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : ઔદારિક મિશ્રકાયયોગના નિમિત્તથી થવાવાળા યોગને ઔદારિક મિશ્રકાયયોગ કહે છે.

પ્રશ્ન ૯૫ : ઔદારિક મિશ્રકાય ક્યારે હોય છે ?

ઉત્તર : કોઈ જીવ મરીને મનુષ્ય અથવા તિર્યંચ ગતિમાં જાય ત્યાં જન્મસ્થાને પહોંચતા જ તે જીવ ઔદારિકવર્ગજીવોને શરીરરૂપે ગ્રહણ કરવા લાગે છે. પરંતુ જ્યાં સુધી શરીર પર્યાપ્તિ (શરીર બનાવવાની શક્તિ) પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી તે શરીરને ઔદારિકમિશ્રકાય કહે છે. આ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં કાર્મણુવર્ગજીવ અને ઔદારિકવર્ગજીવ બંનેનું એકસાથે ગ્રહણ હોય છે.

પ્રશ્ન ૯૬ : વૈક્રિયક કાયયોગ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : દેવ અને નારકીઓના શરીરને વૈક્રિયકકાય છે. તેના નિમિત્તથી થવાવાળા યોગને વૈક્રિયક કાયયોગ કહે છે.

પ્રશ્ન ૯૭ : વૈક્રિયકમિશ્રકાયયોગ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : વૈક્રિયક મિશ્રકાયના નિમિત્તથી થવાવાળા યોગને વૈક્રિયકમિશ્રકાયયોગ કહે છે.

પ્રશ્ન ૯૮ : વૈક્રિયક મિશ્રકાય કેને કહે છે ?

ઉત્તર : ધારો કે મનુષ્ય અથવા તિર્યંચ મરીને દેવ અથવા નરક ગતિમાં આવ્યો. ત્યાં જન્મસ્થાને પહોંચતા જ તે જીવ વૈક્રિયક વર્ગજીવોને શરીરરૂપે ગ્રહણ કરવા લાગે છે; પરંતુ જ્યાં સુધી શરીર પર્યાપ્તિ પૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી તે શરીરને વૈક્રિયકમિશ્રકાય કહે છે. આ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં કાર્મણુવર્ગજીવ અને વૈક્રિયકવર્ગજીવ બંનેનું સાથે ગ્રહણ થાય છે.

પ્રશ્ન : ૯૯ : આહારકકાયયોગ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : પ્રમત્તવિરતં ગુણસ્થાનધારક આહારકઋદ્ધિધારી મુનિને જ્યારે કોઈ સૂક્ષ્મ તત્ત્વમાં શંકા ઉત્પન્ન થાય ત્યારે તેમના માથામાંથી એક હાથપ્રમાણુ, ધોળું, પવિત્ર અવ્યાઘાતી આહારક શરીર નીકળે છે. આ પુતળું કેવળી અથવા શ્રુતકેવળીના દર્શન કરીને પાછું મુનિના માથામાં સમાઈ જાય છે, તે સમયે મુનિની શંકા નિવૃત્ત થઈ જાય છે. આ આહારક શરીરના નિમિત્તથી થતા યોગને આહારકકાયયોગ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૦૦ : આહારક મિશ્રકાયયોગ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : તે આહારકશરીર જ્યાં સુધી સંપૂર્ણ ન બન્યું હોય ત્યાં સુધી તે આહારક મિશ્રકાય કહેવાય છે. આ આહારકમિશ્રકાય નિમિત્તથી થવાવાળા યોગને આહારકમિશ્રકાયયોગ કહે છે. આ અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં કાર્મણુ વર્ગણા અને આહારકવર્ગણા બંનેનું એક સાથે ગ્રહણ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૦૧ : કાર્મણુકાયયોગ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : કોઈ જીવ મરીને બીજી ગતિમાં મોડાવાળી વિગ્રહગતિથી જાય ત્યારે રસ્તામાં તેને માત્ર કાર્મણુકાયનું નિમિત્ત હોય છે. તેમજ સમુદ્ઘાતકેવળીને પ્રતર અને લોકપૂરણ સમુદ્ઘાત દરમ્યાન માત્ર કાર્મણુકાયનું નિમિત્ત હોય છે. આ સમય વખતે થતા યોગને કાર્મણુ કાયયોગ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૦૨ : આ બધા આશ્રવોને જાણવાથી શું લાભ ?

ઉત્તર : આ બધા આશ્રવો વિભાવરૂપ છે, હું માત્ર ચૈતન્યસ્વરૂપ છું એ પ્રકારે અંતરમાં જાણવાથી ભેદવિજ્ઞાન થાય છે. અને ભૂતાર્થનયથી આશ્રવોનું જાણવું નિશ્ચયસમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિનું કારણ છે.

પ્રશ્ન ૧૦૩ : ભૂતાર્થનય કેને કહે છે ?

ઉત્તર : એક (દ્રવ્ય)ના ગુણપર્યાયોને તે એક (દ્રવ્ય)ની તરફ એક આપીને, તે એક (દ્રવ્ય)માં જ જાણવા તેને ભૂતાર્થનય કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૦૪ : ભૂતાર્થનયથી આશ્રવને જાણવાનો પ્રકાર કેવી રીતનો છે ?

ઉત્તર : આ બધા આશ્રવો પર્યાયો છે. કેની? જીવ દ્રવ્યની જીવ દ્રવ્યના કયા ગુણની છે? મિથ્યાત્વ તો શ્રદ્ધા ગુણની પર્યાય છે, અને યોગ યોગશક્તિની પર્યાયો છે. બાકીની બધી ચારિત્રગુણની પર્યાય છે. આ પ્રમાણે દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાયોને બરાબર જાણીને ઉપયોગને એકત્વ તરફ લઈ જવો. આ પ્રકારે જાણવું તે ભૂતાર્થનયથી જાણવું છે. જેમ કે આ દોલ-પર્યાય ચારિત્ર ગુણની છે. આ જ્ઞાનમાં પર્યાયદ્રષ્ટિ ગૌણ થઈ જાય છે અને ગુણદ્રષ્ટિ મુખ્ય થઈ જાય છે. વળી, ચારિત્રગુણ જીવદ્રવ્યનો છે આ યોગમાં ગુણદ્રષ્ટિ ગૌણ થઈ જાય છે અને દ્રવ્યદ્રષ્ટિ મુખ્ય થઈ જાય છે. ત્યાર પછી (સુવિચારની શ્રેણીમાં યથાર્થ રીતે આગળ વધતાં), દ્રવ્યદ્રષ્ટિમાં વિકલ્પનો અવકાશ ન હોવાથી, દ્રવ્યદ્રષ્ટિ પણ ઘટી જઈને કેવળ સહજ આનંદમય પરિણુમનનો અનુભવ રહી જાય છે. આ શુદ્ધ આત્મતત્ત્વની અનુભૂતિને નિશ્ચય સમ્યક્ત્વ કહે છે.

આ પ્રકારે ભાવ આશ્રવનું વિશેષરૂપે વર્ણન કરીને હવે દ્રવ્ય-આશ્રવના સ્વરૂપનું વિશેષરૂપથી વર્ણન કરે છે :

નાનાવરણાદીણં જોગ્ગં જં પુગ્ગલં સમાસવદિ ।

દ્વવસવો સ ખેથો અણેયમેથો જિણક્ષાદો ॥૩૧॥

अन्वय : णाणावरणादीणं जोगं जं पुग्गलं समावदि
स दव्वत्सवो अण्येयभेओ णेओज्जिणक्खा दे।

अर्थ : ज्ञानावरणआदि कर्मरूपे परिणुमवा योग्य ने
पुद्गलानुं आववुं थाय छे ते अनेक लेहवाणो द्रव्याश्रव
नाणुवो अेम जिनेन्द्रहेवे कहुं छे.

प्रश्न १ : क्या पुद्गल कर्मरूपे परिणुमवा योग्य छे?

उत्तर : कार्मणुवर्गणा नामना रकन्ध कर्मरूपे परिणुम-
वाने योग्य होय छे.

प्रश्न २ : कार्मणुवर्गणाओ क्यां क्यां होय छे ?

उत्तर : कार्मणुवर्गणाओ आभा लोकमां भीयाभीय
भरेदी छे. लोकना अेक अेक प्रदेशमां अनंतकार्मणुवर्गणाओ छे.

प्रश्न ३ : ते कार्मणुवर्गणाओ कर्मरूपे परिणुम्या
पडेलां पणु लवनी साथे संबंध धरावे छे के नहीं ?

उत्तर : अमुक कार्मणुवर्गणाओ कर्मरूप तथा पडेलां
पणु लवनी साथे अेकक्षेत्रावगाह संबंधे होय छे. तेमने
विश्रसोपचय कडेवामां आवे छे. अधा संसारी लवने विश्र-
सोपचय भनेलो रह छे.

प्रश्न ४ : शुं कोछ कार्मणुवर्गणाओ विश्रसोपचयथी
पणु जुदी होय छे ?

उत्तर : अमुक कार्मणुवर्गणाओ विश्रसोपचयथी अलग
पणु छे. ते पणु कोछ समये विश्रसोपचयमां लणी नय छे.

प्रश्न ५ : शुं विश्रसोपचयवाणा रकन्धो न कर्मरूपे
परिणुमे छे के भील कार्मणुवर्गणाओ पणु कर्मरूपे परिणुमी
नय छे ?

ઉત્તર : વિશ્રસોપચયના કાર્મણુ સ્કન્ધો જ કર્મરૂપે પરિણુમે છે. અન્ય કાર્મણુવર્ગણુઓ પણ વિશ્રસોપચયરૂપ થઈને કર્મરૂપે પરિણુમી જાય છે.

પ્રશ્ન ૬ : કર્મોના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર : મૂળમાં, કર્મો બે પ્રકારે છે, ઘાતી અને અઘાતી.

પ્રશ્ન ૭ : ઘાતિયા કર્મો કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મો આત્માના જ્ઞાનાદિ અનુભવી ગુણોને ઘાતવામાં નિમિત્ત હોય તેમને ઘાતિયા કર્મો કહે છે.

પ્રશ્ન ૮ : અનુભવી ગુણો કેને કહે છે ?

ઉત્તર : ભાવાત્મક ગુણોને અનુભવી ગુણો કહે છે. આ ગુણો અવિલાગપ્રતિચ્છેદી હોય છે. આ ગુણોનો વધતો કે ઓછો વિકાસ જુદી જુદી દશામાં થાય છે, જેવાં કે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, શક્તિ સમ્યક્ત્વ વગેરે.

પ્રશ્ન ૯ : અઘાતિયા કર્મો કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મો આત્માના અનુભવી ગુણોનો ઘાત કરતા નથી અને માત્ર પ્રતિજીવી ગુણોનો વિકાસને રોકવામાં નિમિત્ત થાય છે. તેમને અઘાતિયા કર્મો કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : પ્રતિજીવી ગુણો કેને કહે છે ?

ઉત્તર : અભાવાત્મક ધર્મોને પ્રતિજીવી ગુણો કહે છે. આ ગુણોનો અવિલાગ પ્રતિચ્છેદ થતો નથી, જેવા કે અગુરુલઘુત્વ, સૂક્ષ્મત્વ, અવગાહના, અવ્યાબાધ.

પ્રશ્ન ૧૧ : ઘાતિયા કર્મોના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર : ઘાતિયા કર્મોના ચાર ભેદ છે.

(૧) જ્ઞાનાવરણીય (૨) દર્શનાવરણીય (૩) મોહનીય
(૪) અંતરાય

પ્રશ્ન ૧૨ : જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મ આત્માના જ્ઞાન ગુણને પ્રગટ ન થવા દે અર્થાત્ જ્ઞાન ગુણના અવિકાસમાં નિમિત્ત હોય તેને જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૩ : જ્ઞાનાવરણકર્મના કેટલાં પ્રકાર છે ?

ઉત્તર : જ્ઞાનાવરણકર્મના પાંચ પ્રકાર છે ?

(૧) મતિજ્ઞાનાવરણીય (૨) શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય (૩) અવધિ-જ્ઞાનાવરણીય (૪) મનઃપર્યયજ્ઞાનાવરણીય (૫) કેવળજ્ઞાનાવરણીય

પ્રશ્ન ૧૪ : મતિજ્ઞાનાવરણીય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયના નિમિત્તથી મતિજ્ઞાન પ્રગટ ન થાય તેને મતિજ્ઞાનાવરણ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૫ : શ્રુતજ્ઞાનાવરણકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે શ્રુતજ્ઞાનને પ્રગટ ન થવા દે તેને શ્રુતજ્ઞાનાવરણ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૬ : અવધિજ્ઞાનાવરણકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે અવધિજ્ઞાનનું આવરણ કરે તેને અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૭ : મનઃપર્યયજ્ઞાનાવરણકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મ મનઃપર્યયજ્ઞાનને પ્રગટ ન થવા દે તેને મનઃપર્યયજ્ઞાનાવરણકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૮ : કેવળજ્ઞાનાવરણકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મ કેવળજ્ઞાનને પ્રગટ ન થવા દે તેને કેવળજ્ઞાનાવરણકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૯ : આત્મામાં જે કેવળજ્ઞાનાદિ જ્ઞાન છે તો તેમનું આવરણ થઈ જ ન શકે અને જે ન હોય તો આવરણ કેનું થાય ?

ઉત્તર : આત્મામાં કેવળજ્ઞાન આદિ (જ્ઞાન) શક્તિરૂપે છે; કર્મના નિમિત્તથી તે પ્રગટ થઈ શકતા નથી તે જ આવરણ છે.

પ્રશ્ન ૨૦ : શું જ્ઞાનાવરણકર્મ નિશ્ચયથી જ્ઞાનનો ઘાત કરે છે ?

ઉત્તર : એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કોઈ પ્રકારનું પરિણમન કરતું નથી; તેથી નિશ્ચયથી કર્મ જ્ઞાનનો ઘાત કરતું નથી; પરંતુ એવો જ સહજ નિમિત્ત-નૈમિત્તિક સંબંધ છે કે કર્મોનો ઉદય હોતાં આત્માના જ્ઞાન ગુણનો વિકાસ થતો નથી. ઉદય પણ તેવી યોગ્યતાવાળા જીવોને જ હોય છે.

પ્રશ્ન ૨૧ : દર્શનાવરણ કર્મ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે આત્માના દર્શન ગુણનો વિકાસ ન થવા દે તેને દર્શનાવરણ કર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૨ : દર્શનાવરણકર્મના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર : દર્શનાવરણકર્મના નવ ભેદ છે.

(૧) ચક્ષુદર્શનાવરણ (૨) અચક્ષુદર્શનાવરણ (૩) અવધિદર્શનાવરણ (૪) કેવળદર્શનાવરણ (૫) નિદ્રા (૬) નિદ્રા-નિદ્રા (૭) પ્રચલા (૮) પ્રચલાપ્રચલા (૯) સ્થાનગૃહ્ણિ

પ્રશ્ન ૨૩ : ચક્ષુદર્શનાવરણકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મ ચક્ષુદર્શન ન થવા દે તે ચક્ષુદર્શનાવરણકર્મ છે.

પ્રશ્ન ૨૪ : અચક્ષુદર્શનાવરણકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મ અચક્ષુદર્શન ન થવા દે તેને અચક્ષુદર્શનાવરણકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૫ : અવધિદર્શનાવરણ કર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે અવધિદર્શન ન થવા દે તેને અવધિદર્શનાવરણ કર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૬ : કેવળદર્શનાવરણકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મ કેવળદર્શન પ્રગટ ન થવા દે તેને કેવળદર્શનાવરણ કર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૭ : નિદ્રા દર્શનાવરણ કર્મ કહે છે.

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી સાધારણ નિદ્રા આવે, જ્યાં દર્શન અથવા સ્વસંવેદન ન થઈ શકે તેને નિદ્રા દર્શનાવરણ કર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૮ : નિદ્રાનિદ્રા દર્શનાવરણકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી ગાઢ નિદ્રા આવે, જ્યાં પછી પણ ફરીથી નિદ્રા આવી જાય અને જેનાથી દર્શન અથવા સ્વસંવેદન ન થઈ શકે તેને નિદ્રાનિદ્રા-દર્શનાવરણ કર્મ કહે છે ?

પ્રશ્ન ૨૯ : પ્રચલા દર્શનાવરણકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી અર્ધનિદ્રિત અવસ્થા

થાય, જેનાથી દર્શનગુણનો ઉપયોગ ન થઈ શકે તેને પ્રચલા દર્શનાવરણકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૩૦ : પ્રચલાપ્રચલા દર્શનાવરણકર્મ કોને કહે છે?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી એવી નિદ્રા આવે કે જેમાં અંગઉપાંગ હાલે-ચાલે, દાંત કચકચાવે, મોઢામાંથી લાળ નિકળે (વગેરે અવસ્થા થાય) અને જેનાથી દર્શનોપયોગ ન થઈ શકે તેને પ્રચલાપ્રચલા દર્શનાવરણકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૩૧ : સ્ત્યાનગૃહ્ણિ દર્શનાવરણકર્મ કોને કહે છે?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી એવી નિદ્રા આવે કે નિદ્રા માંથી ઉઠીને કોઈ મોટું કામ કરી આવે પરંતુ જાગે ત્યારે તેની ખબર પણ ન હોય તેને સ્ત્યાનગૃહ્ણિ દર્શનાવરણ કર્મ કહે છે. તેના ઉદયમાં પણ જીવને દર્શન અથવા સ્વસંવેદન થઈ શકતા નથી.

પ્રશ્ન ૩૨ : મોહનીયકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી ખીજા તત્ત્વોમાં મોહિત થઈ જાય, પોતાના શુદ્ધસ્વરૂપનું શ્રદ્ધાન ન કરી શકે અને સ્વરૂપરમણતા ન કરી શકે તેને મોહનીયકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૩૩ : મોહનીયકર્મના કેટલાં ભેદ છે ?

ઉત્તર : મોહનીયકર્મના મૂળ બે ભેદ છે. (૧) દર્શન-મોહનીય અને (૨) ચારિત્રમોહનીય.

પ્રશ્ન ૩૪ : દર્શનમોહનીયના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર : દર્શનમોહનીયના ત્રણ ભેદ છે : (૧) મિથ્યાત્વ (૨) સમ્યગ્મિથ્યાત્વ (૩) સમ્યક્ત્વ-પ્રકૃતિ.

પ્રશ્ન ૩૫ : ચારિત્રમોહનીયના કેટલા ભેદ છે ?

उत्तर : जे कर्मना उदयथी तैजसवर्गणा पुद्गल-
स्कंधो शरीररूपे परिष्णुत थछ ज्व साथे संबंध पामे तेने
तैजस शरीरनामकर्म कोने कहे छे.

प्रश्न ११६ : कार्मणुशरीरनामकर्म कोने कहे छे ?

उत्तर : जे कर्मना उदयथी कार्मणुवर्गणा पुद्गल-
स्कंधो कर्मरूपे परिष्णुत थछ कार्मणुशरीररूपे परिष्णुमता थका
ज्व साथे संबंध पामे तेने कार्मणुशरीरनाम कर्म कहे छे.

प्रश्न ११७ : अंगोपांगनामकर्म कोने कहे छे ?

उत्तर : जे कर्मना उदयथी शरीरना अंग अने उपांगोनी
रचना थाय तेने अंगोपांगनामकर्म कहे छे.

प्रश्न ११८ : अंग केटलां छे अने क्या क्या ?

उत्तर : अंग आठ छे :

(१) जमणो-पग (२) डाणो-पग (३) जमणो-हाथ (४)
डाणो-हाथ (५) केड (६) पीठ (७) हृदय (८) माथुं.

प्रश्न ११९ : उपांग केटलां छे अने क्या क्या ?

उत्तर : कपाण, कान, नाक, डोठ, आंगणीओ वगेरेने
उपांग कहे छे.

प्रश्न १२० : औदारिकशरीर अंगोपांगनाम कर्म कोने
कहे छे ?

उत्तर : जे नामकर्मना उदयथी औदारिक शरीरना
अंग अने उपांगोनी रचना थाय तेणे औदारिकशरीर अंगो-
पांगनामकर्म कहे छे.

પ્રશ્ન ૧૨૧ : વૈક્રિયકશરીર અંગોપાંગનામકર્મ કોને કહે છે?

ઉત્તર : જે નામકર્મના ઉદયથી વૈક્રિયક શરીરના અંગ અને ઉપાંગોની રચના થાય તેને વૈક્રિયકશરીર અંગોપાંગનામ કર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૨૨ : આહારકશરીર અંગોપાંગનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી આહારક શરીરના અંગ અને ઉપાંગોની રચના થાય તેને આહારકશરીર અંગોપાંગનામ કર્મ છે.

પ્રશ્ન ૧૨૩ : નિર્માણનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે નામકર્મના ઉદયથી અંગ-ઉપાંગોની યથા-યોગ્ય, ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં અને ઠીક ઠીક સ્થાન ઉપર રચના થાય તેને નિર્માણનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૨૪ : અંધનનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે નામકર્મના ઉદયથી, જીવસંબંધી વર્તમાન પુદ્ગલસ્કંધો સાથે, શરીરરૂપે પરિણુમશે તેવા પુદ્ગલસ્કંધો પરસ્પર અંધન થાય તેને અંધનનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૨૫ : ઔદારિકશરીર અંધનનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે નામકર્મના ઉદયથી જીવસંબંધી વર્તમાન પુદ્ગલસ્કંધોની સાથે ઔદારિક શરીરરૂપે પરિણુત થયેલાં પુદ્ગલસ્કંધોનું પરસ્પર અંધન થાય તેને ઔદારિકશરીર અંધનનામ કર્મ કહે છે.

प्रश्न १२६ : वैक्यिकशरीर अंधन नामकर्म कोने कहे छे?

उत्तर : जे नामकर्मना उदयथी, अणवसंअंधी वर्तमान पुद्गलस्कंधोनी साथे वैक्यिकशरीररूपे परिणुमेला पुद्गलस्कंधोनुं परस्पर अंधन थाय तेने वैक्यिकशरीर अंधननामकर्म कहे छे.

प्रश्न १२७ : आहारकशरीर अंधननामकर्म कोने कहे छे?

उत्तर : जे नामकर्मना उदयथी, अणवसंअंधी वर्तमान पुद्गलस्कंधोनी साथे, आहारकशरीररूपे परिणुमेला पुद्गलस्कंधोनुं परस्पर अंधन थाय तेने आहारकशरीर अंधननामकर्म कहे छे.

प्रश्न १२८ : तैजसशरीर अंधननामकर्म कोने कहे छे?

उत्तर : जे नामकर्मना उदयथी, अणवसंअंधी पुद्गलस्कंधोनी साथे तैजसशरीररूपे परिणुमेला पुद्गलस्कंधोनुं परस्पर अंधन थाय तेने तैजसशरीर अंधननामकर्म कहे छे.

प्रश्न १२९ : कार्मणुशरीर अंधननामकर्म कोने कहे छे?

उत्तर : जे नामकर्मना उदयथी, अणवसंअंधी पुद्गलस्कंधोनी साथे, कार्मणुशरीररूपे परिणुमेला पुद्गलस्कंधोनुं परस्पर अंधन थाय तेने कार्मणुशरीर अंधननामकर्म कहे छे.

प्रश्न १३० : संघातनामकर्म कोने कहे छे ?

उत्तर : जे कर्मना उदयथी अणुशरीर स्कंधोनुं परस्पर छिद्ररहित संश्लेष (जोडाई जवु) थाय तेने संघातनामकर्म कहे छे.

પ્રશ્ન ૧૩૧ : ઔદારિકશરીર સંઘાતનામકર્મ કોને કહે છે?

ઉત્તર : જે નામકર્મના ઉદયથી બદ્ધ ઔદારિકશરીર સ્કંધોનું પરસ્પર છિદ્રરહિત જોડાઈ જવું થાય તેને ઔદારિક શરીરસંઘાતનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૩૨ : વૈક્રિયકશરીર સંઘાતનામકર્મ કોને કહે છે?

ઉત્તર : જે નામકર્મના ઉદયથી બદ્ધ વૈક્રિયકશરીર સ્કંધોનું પરસ્પર છિદ્રરહિતપણે જોડાવું થાય તેને વૈક્રિયકશરીર સંઘાતનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૩૩ : આહારક શરીર સંઘાત નામ કર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે નામ કર્મના ઉદયથી બદ્ધ આહારક શરીરનાં સ્કંધોનું પરસ્પર છિદ્રરહિતપણે જોડાઈ જવું થાય તેને આહારક શરીર સંઘાતનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૩૪ : તૈજસશરીર સંઘાતનામકર્મ કોને કહે છે?

ઉત્તર : જે નામકર્મના ઉદયથી, બદ્ધ તૈજસશરીર સ્કંધોનું પરસ્પર છિદ્રરહિતપણે જોડાઈ જવું થાય, તેને તૈજસ-શરીર સંઘાતનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૩૫ : કાર્મણુશરીર સંઘાતનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે નામકર્મના ઉદયથી, બદ્ધ કાર્મણુશરીર સ્કંધોનું પરસ્પર છિદ્રરહિતપણે જોડાવું થાય તેને કાર્મણુશરીર સંઘાતનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૩૬ : સંસ્થાનનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી શરીરનો આકાર બને છે તેને સંઘાતનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૩૭ : સમચતુરસ્રસંસ્થાનકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી શરીર બિલકુલ સુડોળ અને તેને સમચતુરસ્રાસંસ્થાનનામ કર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૩૮ : ન્યગ્રોધપરિમંડળ સંસ્થાનનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી, મોટા વૃક્ષના આકારની માફક, શરીરનો નીચેનો ભાગ નાનો અને ઉપરનો ભાગ મોટો હોય તેને ન્યગ્રોધપરિમંડળ સંસ્થાનનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૩૯ : સ્વાતિસંસ્થાનનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી શરીરનો આકાર સ્વાતિ (વામી) ના આકારનો અને, એટલે કે નીચેનો ભાગ નાનો અને ઉપરનો ભાગ મોટો અને, તેને સ્વાતિ-સંસ્થાનનામકર્મ કહે છે ?

પ્રશ્ન ૧૪૦ : વામનસંસ્થાનનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી શરીરનો આકાર ઠીંગણો હોય તેને વામનસંસ્થાનનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૪૧ : કુખ્જકસંસ્થાનનામ કર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી શરીરનો આકાર બેડોળ હોય તેને કુખ્જકસંસ્થાનનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૪૨ : હુંડકસંસ્થાનનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી શરીરનો આકાર અનેક વિચિત્ર પ્રકારનો અથવા અટપટો થાય તેને હુંડક સંસ્થાનનામ કર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૪૩ : સંહનનનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી શરીરના હાડકાંઓની અને

હાડકાં સાથેના સાંધાઓની રચનાવિશેષ થાય તેને સંહનનનામ કર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૪૪ : પ્રજ્ઞવૃષભનારાય સહનન કોને કહેવાય છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી વજ્ર જેવા હાડકાં, પ્રજ્ઞ જેવાં અંધન અને પ્રજ્ઞની જેમ ખીલાઓ હોય તેને પ્રજ્ઞ વૃષભનારાય સહનન નામ કર્મ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૧૪૫ : પ્રજ્ઞનારાય સહનન કોને કહેવાય છે !

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી વજ્ર જેવાં હાડકાં અને પ્રજ્ઞ જેવી ખીલીઓ હોય પણ અંધન પ્રજ્ઞ જેવાં ન હોય તેને પ્રજ્ઞનારાય સહનન નામકર્મ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૧૪૬ : નારાય સહનન નામકર્મ કોને કહેવાય છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી હાડકાં ખીલીઓ વડે જોડેલાં હોય એને નારાય સહનન નામકર્મ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૧૪૭ : અર્ધનારાય સંહનન નામકર્મ કોને કહેવાય છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી શરીરનાં હાડકાં ખીલીથી અર્ધાં જોડેલાં હોય તેને અર્ધનારાય સંહનન નામકર્મ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૧૪૮ : કિલક સંહનન નામકર્મ કોને કહેવાય છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી શરીરનાં હાડકાંઓ ખીલીઓથી સ્પર્શયેલાં હોય તેને કિલક સંહનન નામકર્મ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૧૪૯ : અસંપ્રાપ્તસ્પર્શપાટિકા સંહનનનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી શરીરના હાડકાં નસોના

समूह साथे अंधायेला डोय तेने असंपाप्तसुप्राटिका संहनन-
नाम कर्म कहे छे.

प्रश्न १५० : स्पर्शनामकर्म कोने कहे छे ?

उत्तर : जे नामकर्मना उदयथी नियत स्पर्शनी उत्पत्ति
अने तेने स्पर्शनामकर्म कहे छे.

प्रश्न १५१ : स्निग्धस्पर्श नामकर्म कोने कहे छे ?

उत्तर : जे कर्मना उदयथी शरीरमां नियत स्निग्ध
स्पर्शनी उत्पत्ति अने तेने स्निग्धस्पर्श नामकर्म कहे छे.

प्रश्न १५२ : रुक्षस्पर्शनामकर्म कोने कहे छे ?

उत्तर : जे कर्मना उदयथी शरीरमां नियत रुक्ष
स्पर्शनी उत्पत्ति अने तेने रुक्षस्पर्श नामकर्म कहे छे.

प्रश्न १५३ : शीतस्पर्श नामकर्म कोने कहे छे ?

उत्तर : जे कर्मना उदयथी शरीरमां नियत शीत-
स्पर्शनी उत्पत्ति अने तेने शीतस्पर्श नामकर्म कहे छे.

प्रश्न १५४ : उष्णस्पर्श नामकर्म कोने कहे छे ?

उत्तर : जे कर्मना उदयथी शरीरमां नियत उष्ण-
स्पर्शनी उत्पत्ति अने तेने उष्णस्पर्श नामकर्म कहे छे.

प्रश्न १५५ : गुर्जस्पर्श नामकर्म कोने कहे छे ?

उत्तर : जे कर्मना उदयथी शरीरमां नियत गुर्ज
नामना स्पर्शनी उत्पत्ति अने तेने गुर्जस्पर्श नामकर्म कहे छे.

प्रश्न १५६ : लघुस्पर्श नामकर्म कोने कहे छे ?

उत्तर : जे कर्मना उदयथी शरीरमां नियत लघु
नामना स्पर्शनी उत्पत्ति अने तेने लघुस्पर्श नामकर्म कहे छे.

प्रश्न १५७ : कठोरस्पर्श नामकर्म कोने कहे छे ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી શરીરમાં નિયત કઠોર નામના સ્પર્શની ઉત્પત્તિ અને તેને કઠોરસ્પર્શનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૫૮ : મૃદુસ્પર્શ નામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી શરીરમાં નિયત કોમળ સ્પર્શની ઉત્પત્તિ અને તેને મૃદુસ્પર્શ નામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૫૯ : રસનામ કર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી શરીરમાં પ્રતિનિયત રસની ઉત્પત્તિ થાય તેને રસનામ કર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૬૦ : અમ્લરસનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી શરીરમાં પ્રતિનિયત ખાટા રસની ઉત્પત્તિ થાય તેને અમ્લ રસનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૬૧ : મધુરરસનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી શરીરમાં પ્રતિનિયત મધુર રસની ઉત્પત્તિ થાય તેને મધુરરસનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૬૨ : કટુરસનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી શરીરમાં પ્રતિનિયત કડવા રસની ઉત્પત્તિ થાય તેને કટુરસનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૬૩ : તિક્તરસનામ કર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી શરીરમાં પ્રતિનિયત તીખા રસની ઉત્પત્તિ થાય તેને તિક્તરસનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૬૪ : કષાયિતરસનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી શરીરમાં પ્રતિનિયત તુરા રસની ઉત્પત્તિ થાય તેને કષાયરસનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૬૫ : ગાંધનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે નામકર્મના ઉદ્દયથી શરીરમાં પ્રતિનિયત ગંધની ઉત્પત્તિ થાય તેને ગંધનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૬૬ : સુગંધનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદ્દયથી શરીરમાં પ્રતિનિયત સુગંધની ઉત્પત્તિ થાય તેને સુગંધનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૬૭ : દુર્ગંધનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદ્દયથી શરીરમાં પ્રતિનિયત દુર્ગંધની ઉત્પત્તિ થાય તેને દુર્ગંધનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૬૮ : વર્ણનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદ્દયથી શરીરમાં પ્રતિનિયત વર્ણની ઉત્પત્તિ થાય તેને વર્ણનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૬૯ : કૃષ્ણવર્ણ નામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદ્દયથી શરીરમાં નિયત કૃષ્ણવર્ણની ઉત્પત્તિ થાય તેને કૃષ્ણવર્ણ નામકર્મ કહે છે ?

પ્રશ્ન ૧૭૦ : નીલવર્ણ નામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદ્દયથી શરીરમાં પ્રતિનિયત નીલ (આસ્માની) રંગની ઉત્પત્તિ થાય તેને નીલવર્ણ નામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૭૧ : રક્તવર્ણ નામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદ્દયથી શરીરમાં પ્રતિનિયત લાલ રંગની ઉત્પત્તિ થાય તેને રક્તવર્ણનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૭૨ : પીતવર્ણનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદ્દયથી શરીરમાં પ્રતિનિયત પીળા રંગની ઉત્પત્તિ થાય તેને પીતવર્ણનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૭૩ : શ્વેતવર્ણ નામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી શરીરમાં પ્રતિનિયત શ્વેત રંગની ઉત્પત્તિ થાય તેને શ્વેતવર્ણુ નામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૯૪ : શરીર પુદ્ગલ છે, અને પુદ્ગલનો સ્વભાવ જ રૂપ આદિ છે, તો સ્પર્શનામકર્મની શું આવશ્યકતા છે ?

ઉત્તર : જે સ્પર્શાદિ નામકર્મ ન હોય તો તે વ્યવસ્થા નહીં બની શકે, જેનાથી ભ્રમરાઓમાં ભ્રમરા જેવું જ રૂપ, રસ, ગંધ આદિ હોય, ઘોડો, મનુષ્ય વગેરેમાં ઘોડા, મનુષ્ય વગેરે જેવાં જ રૂપ વગેરે હોય. આવી વ્યવસ્થા તે, સ્પર્શાદિ-નામકર્મના ઉદયથી બને છે.

પ્રશ્ન ૧૭૫ : આનુપૂર્વ્ય નામકર્મ કેને કહે છે.

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી, વિગ્રહગતિમાં, આત્માના પ્રદેશો પૂર્વશરીરના આકારે રહે, તેને આનુપૂર્વ્યનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૭૬ : વિગ્રહગતિ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : મરણ પછી નવીન દેહ ધારણ કરવા માટે જીવનું જે ગમન થાય તેને વિગ્રહગતિ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૭૭ : શું બધી વિગ્રહગતિઓમાં જીવનો આકાર પૂર્વભવ જેવો જ રહે છે ?

ઉત્તર : વળાંક (મોડા) લઈને ઉત્પન્ન થવાવાળી ગતિમાં જીવનો આકાર પૂર્વભવ પ્રમાણેનો હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૭૮ : વળાંક વગરની (મોડારહિત) વિગ્રહગતિમાં જીવનો આકાર કેવો હોય છે ?

ઉત્તર : મોડાવગરની વિગ્રહગતિમાં જીવને ઐક સમયનો પણ અવકાશ મળતો નથી. જે સમયમાં મર્યો તેના બીજા જ

સમયમાં ઉત્પન્ન થયો; તેથી આકાર સહિત ગતિ હોતી નથી. જીવનું વિસર્પણ (પ્રસાર) થઈ જન્મસ્થાન પર સંકોચ થઈ જાય છે. ત્યાં આનુપૂર્વ્યનામકર્મનો ઉદય પણ હોતો નથી.

પ્રશ્ન ૧૭૬ : નરકગત્યાનુપૂર્વ્ય નામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી, તિર્યંચ અથવા મનુષ્ય ગતિથી મરીને નરકભવમાં દેહ ધારણ કરવા જઈ રહેલા જીવનો આકાર પૂર્વભવના દેહના આકારે હોય તેને નરકગત્યાનુપૂર્વ્ય નામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૮૦ : તિર્યંચગત્યાનુપૂર્વ્ય નામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી, કોઈ પણ ગતિમાંથી મરીને તિર્યંચગતિમાં દેહ ધારણ કરવા જઈ રહેલા જીવનો આકાર પૂર્વભવના દેહના આકારે હોય તેને તિર્યંચગત્યાનુપૂર્વ્ય નામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૮૧ : મનુષ્યગત્યાનુપૂર્વ્ય નામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી, કોઈ પણ ગતિથી મરીને મનુષ્ય ગતિમાં દેહ ધારણ કરવા માટે જઈ રહેલા જીવનો આકાર પૂર્વ ભવના દેહના આકારનો હોય તેને મનુષ્યગત્યાનુ-પૂર્વ્યનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૮૨ : દેવગત્યાનુપૂર્વ્ય નામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી, તિર્યંચ અથવા મનુષ્ય ગતિથી મરીને દેવગતિમાં દેહ ધારણ કરવા જઈ રહેલા જીવનો આકાર પૂર્વભવના દેહના આકારે હોય તેને દેવગત્યાનુપૂર્વ્ય નામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૮૩ : અગુરૂલઘુનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી જીવનું શરીર યથાયોગ્ય ભારે કે હલકું હોય અર્થાત્ ન તો એવું ભારે શરીર હોય કે જેથી લોઢાના ગોળા સમાન નીચે પડી જાય કે ન તો એવું હલકું હોય કે જેથી રૂના પુમડાની જેમ હવામાં ઉડી જાય, તેને અગુરૂલઘુનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૮૪ : ઉપઘાત નામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી, પોતાના જ શરીરનો અવયવ પોતાના શરીરનો ઘાત કરવાવાળો હોય, તેને ઉપઘાત નામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૮૫ : પરઘાત નામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી, પોતાના શરીરમાં, પર-જીવોનો ઘાત કરવાવાળો અવયવ હોય, તેને પરઘાત નામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૮૬ : આતપનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી, શરીર મૂળમાં તો ઠંડું હોય પરંતુ ખીજા દૂરવર્તી પદાર્થોને ગરમ થવામાં નિમિત્તરૂપ થાય તથા તેજોમય હોય તેને આતપનામકર્મ કહે છે. આ (કર્મ) નો ઉદય સૂર્ય-વિમાનના પૃથ્વીકાયિક જીવોમાં જોવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૧૮૭ : ઉદ્યોતનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી, શરીર મૂળમાં તો ઠંડું હોય અને દૂરવર્તી પદાર્થોની ઉષ્ણતાનું કારણ ન હોય તથા ચમકદાર હોય તેને ઉદ્યોતનામકર્મ છે.

પ્રશ્ન ૧૮૮ : ઉચ્છ્વાસનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી શરીરમાં શ્વાસ અને ઉચ્છ્વાસ પ્રગટ થાય તેને ઉચ્છ્વાસનામકર્મ કહે છે ?

પ્રશ્ન ૧૮૯ : વિહાયોગતિ નામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી જીવ ગમન કરે તેને વિહાયોગતિ નામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૯૦ : પ્રશસ્તવિહાયોગતિ નામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી પ્રશસ્ત ગમનવિધિ હોય તેને પ્રશસ્તવિહાયોગતિ નામકર્મ કહે છે. જેમ કે હંસ, ઘોડો વગેરેની ગતિવિધિ.

પ્રશ્ન ૧૯૧ : અપ્રશસ્તવિહાયોગતિ નામ કર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી અપ્રશસ્ત ગમનવિધિ હોય તેને અપ્રશસ્તવિહાયોગતિ નામકર્મ કહે છે જેમ કે ગધેડા, કુતરા વગેરેની ગતિવિધિ.

પ્રશ્ન ૧૯૨ : પ્રત્યેક શરીર નામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી એક શરીરનો અધિષ્ઠાતા એક જીવ હોય તેને પ્રત્યેકશરીરનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૯૩ : ત્રસનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી અંગ, ઉપાંગ સહિતનું શરીર મળે તેને ત્રસનામકર્મ કહે છે. દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય જીવો ત્રસ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૧૯૪ : સુભગનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી, પ્રાણી પર અન્ય પ્રાણીઓને પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય, તેને સુભગનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૯૫ : સુસ્વરનામકર્મ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી સુંદર સ્વર હોય તેને સુસ્વરનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૯૬ : શુભનામકર્મ કેને છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી શરીરના અવયવ શુભ હોય તેને શુભનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૯૭ : બાહરનામકર્મ કેને છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી બાહરશરીર હોય, જે બીજાને રોકી શકે અને બીજા વડે રોકાઈ શકે તેને બાહરનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૯૮ : પર્યાપ્તિ નામકર્મ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : કર્મના ઉદયથી એવું શરીર મળે જેની પર્યાપ્તિ નિયમથી પૂરી હોય, શરીરપર્યાપ્તિ પૂરી થયાં પહેલાં દેહ ન ધૂટે (મૃત્યુ ન થાય), તેને પર્યાપ્તિનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૯૯ : સ્થિરનામકર્મ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી શરીરમાં ધાતુ, ઉપધાતુ પોતપોતાને સ્થાને રહે, અચલિત રહે, તેને સ્થિરનામકર્મ કહે છે,

પ્રશ્ન ૨૦૦ : આદેયનામકર્મ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી શરીરમાં કાંતિ પ્રગટ થાય તેને આદેયનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૦૧ : યશઃકીર્તિનામકર્મ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે નામકર્મના ઉદ્દયથી જીવનો યશ અને કીર્તિ પ્રગટ થાય તેને યશ:કીર્તિનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૦૨ : સાધારણશરીરનામકર્મ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદ્દયથી એક શરીરના સ્વામી અનેક જીવો હોય તેને સાધારણશરીરનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૦૩ : સ્થાવરનામકર્મ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદ્દયથી અંગ-ઉપાંગ વગરનું શરીર મળે તેને સ્થાવરનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૦૪ : દુર્ભંગનામકર્મ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદ્દયથી પ્રાણી ઉપર અન્ય પ્રાણી-ઓને અરુચિ ઉત્પન્ન થાય તેને દુર્ભંગનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૦૫ : દુઃસ્વરનામકર્મ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે નામકર્મના ઉદ્દયથી ખરાબ (કર્કશ) સ્વર હોય તેને દુઃસ્વરનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૦૬ : અશુભનામકર્મ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે નામકર્મના ઉદ્દયથી શરીરના અવયવો અશોભનીય હોય તેને અશુભનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૦૭ : સૂક્ષ્મનામકર્મ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે નામકર્મના ઉદ્દયથી શરીર સૂક્ષ્મ હોય, જે કોઈને રોકે નહીં અને જે કોઈના વડે રોકાય નહીં, તે કર્મને સૂક્ષ્મનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૦૮ : અપર્યાપ્તિ નામકર્મ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદ્દયથી એવું શરીર મળે કે જેની

પર્યાપ્તિ પૂર્ણ ન થાય અને (પર્યાપ્તિ પૂર્ણ થયા) પહેલાં જ મૃત્યુ થઈ જાય તેને અપર્યાપ્તિનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૦૯ : અસ્થિરનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી શરીરના ધાતુ, ઉપધાતુ અલિપ્ત થઈ જાય તેને અસ્થિરનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૧૦ : અનાદેયનામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે કર્મના ઉદયથી શરીર કાંતિરહિત હોય તેને અનાદેયનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૧૧ : અયશઃક્રીતિનામકર્મ કોને છે ?

ઉત્તર : જે નામકર્મના ઉદયથી અપયશ અને અપક્રીતિ થાય તેને અયશઃક્રીતિનામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૧૨ : તીર્થંકરપ્રકૃતિ નામકર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જેના ઉદયપણુથી તીર્થંકરપણુ થાય, સર્વજ્ઞ દેવના સાતિશય દિવ્યધ્વનિ, વિહાર આદિથી લોકોપકાર થાય, તેને તીર્થંકરપ્રકૃતિ નામકર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૧૩ : શું આ ભેદ એક-એક કર્મસ્કંધ છે ?

ઉત્તર : પ્રત્યેક ભેદ અનંત કાર્મણુવર્ગણુઓનો સ્કંધ છે, તે તે (ભેદોના) નામ, તે તે કાર્મણુવર્ગણુઓના પ્રકૃતિ ભેદરૂપ કાર્મણુસ્કંધોનું સૂચન કરે છે.

પ્રશ્ન ૨૧૪ : આ દ્રવ્યાશ્રવોને જાણવાથી કાંઈ આત્મલાભ છે ?

ઉત્તર : જો ભૂતાર્થનયથી તેમને જાણવામાં આવે તો તેમનું જ્ઞાન નિશ્ચય-સમ્યક્ત્વનું કારણુ થાય છે.

પ્રશ્ન ૨૧૫ : ભૂતાર્થનયથી આ દ્રવ્યાશ્રવેતું જાણવું કઈ રીતે છે ?

ઉત્તર : આ બધા દ્રવ્યાશ્રવો પર્યાયો છે. કયા દ્રવ્યની પર્યાયો છે ? પુદ્ગલ દ્રવ્યની તે (સઘળી પર્યાયો) પુદ્ગલદ્રવ્યથી ઉત્પન્ન થઈ છે. જેમાંથી તે ઉત્પન્ન થઈ છે તે દ્રવ્ય ઉપર દ્રષ્ટિ જતાં પર્યાયો ગૌણ થઈ જાય છે અને દ્રવ્યદ્રષ્ટિ મુખ્ય થઈ જાય છે. પછીથી દ્રવ્યદ્રષ્ટિમાં વિકલ્પોનો અવકાશ ન હોવાથી દ્રવ્યદ્રષ્ટિના વિકલ્પો પણ છૂટી જઈને, કેવળ સહજ આંનદમય પરિણમનનો અનુભવ રહી જાય છે. આ શુદ્ધઆત્મતત્ત્વની અનુભૂતિને નિશ્ચયસમ્ભવ કહે છે.

આ પ્રમાણે આશ્રવ તત્ત્વતું વર્ણન કહીને બંધ-તત્ત્વતું વર્ણન કરે છે.

**बज्झदि कम्मं जेण दु चेदणभावेण भावबंधो सो ।
कम्मदपत्तेसाणं अण्णोण्णयवेसणं इदरो ॥ ३२**

અનવય : જેણ ચેદણભાવેણ કમ્મં બજ્ઝદિ સો ભાવબંધો
દુ કમ્માદપદે સાણં અણ્ણોણ્ણયવેસણં ઇદરો ।

અર્થ : જે ચેતનભાવના નિમિત્તથી કર્મ બંધાય છે તે તો ભાવબંધ છે તથા કર્મ અને આત્માના પ્રદેશોનો પરસ્પર પ્રવેશ થયો અર્થાત્ જોડાવું તે દ્રવ્યબંધ છે.

પ્રશ્ન ૧ : કયા ચેતનભાવને ભાવબંધ કહે છે ?

ઉત્તર : મિથ્યાત્વ, રાગ અને દ્રેષને ભાવબંધ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨ : મિથ્યાત્વા આદિભાવો ભાવબંધ કેમ કહેવાય છે?

ઉત્તર : મિથ્યાત્વાદિભાવો અખંડનિજ ચૈતન્ય-સ્વભાવના અનુભવથી વિપરીત છે, વિરુદ્ધ છે તેથી ભાવબંધ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૩ : બંધમાં તો જેનો સંબંધ છે, અહીં જે તત્ત્વો કયા કયા છે જેનો બંધ હોય ?

ઉત્તર : અહીં ઉપયોગ અને રાગાદિનો સંબંધ થયો છે, અર્થાત્ ચૈતન્યના વિકાસમાં ચારિત્રગુણનો વિકૃત વિકાસ અભિગૃહીત થયો છે એટલે કે ઉપયોગભૂમિમાં રાગાદિનો સંબંધ થવાથી ભાવબંધ થયો છે.

પ્રશ્ન ૪ : આ ચેતનભાવ શુદ્ધ છે કે અશુદ્ધ ?

ઉત્તર : આ ચેતનભાવ અશુદ્ધ છે કારણ કે કર્મરૂપ ઉપાધિનું નિમિત્ત પામીને થયો છે.

પ્રશ્ન ૫ : ભાવબંધની જેમ દ્રવ્યબંધ પણ શું એક જ પદાર્થમાં થાય છે ?

ઉત્તર : દ્રવ્યબંધ એક જાતિના પદાર્થોમાં થાય છે. અર્થાત્ પુદ્ગલકર્મનો પુદ્ગલકર્મ સાથે બંધ હોવો તે દ્રવ્યબંધ છે.

પ્રશ્ન ૬ : અહીં આત્મા અને કર્મના પરસ્પર બંધને દ્રવ્યબંધ કેમ કહ્યો ?

ઉત્તર : અહીં જે જાતિના દ્રવ્યોનો બંધ છે તેને પણ દ્રવ્યબંધ કહે છે. આ દ્રવ્યબંધનું બીજું નામ ઉભયબંધ છે.

પ્રશ્ન ૭ : શું માત્ર એક પુદ્ગલકર્મમાં દ્રવ્યબંધ ન માની શકાય ?

ઉત્તર : પ્રકૃતિ, પ્રદેશ, સ્થિતિ અને અનુભાગના બંધની અપેક્ષાએ એક પુદ્ગલકર્મના દ્રવ્યબંધ માની ચકાય છે.

आवो अंध, स्थूण अपेक्षाये अेक पुद्गलस्कंध (कर्म)नो भील्ल पुद्गलस्कंध (कर्म)नी साथे देभातो ढोवां छतां, सूक्ष्मद्रष्टिअे, तेवो अंध, अेक अेक परमाणु (कार्माणुवर्णाणाना अविलान्य अंश)नो भील्ल भील्ल परमाणु साथे ढोय छे.

प्रश्न ८ : आत्मा तो अभूर्त छे तेनो भूर्तकर्म साथे अंध केवी रीते थाय छे ?

उत्तर : संसारी आत्मा, कर्मअंधनथी अद्ध ढोवाने कारणे, कर्मअंधथी कथञ्चित् भूर्त मानवामां आव्यो छे. आवा आत्मानी साथे कर्मनो अंध थवो युक्त न छे.

प्रश्न ९ : आत्मानी साथे कर्मोनुं अेकाकार थर्ध नवुं तेनो शुं अर्थ छे ?

उत्तर : आत्मानुं अने कर्मस्कंधोनुं अेकक्षेत्रावगाढमां आवी नवुं अने तेमनामां निमित्त-नैमित्तिक संअंध थर्ध नवो तेने अेकाकारता कडे छे. आम ढोवा छतां पणु निश्चयथी प्रत्येक द्रव्य पोतपोताना (स्वरूप)मां न छे, अने ते कारणथी स्वतंत्र छे.

प्रश्न १० : लावअंध अने लावाश्रवमां शुं तज्ञापत छे ?

उत्तर : लावअंधमां कर्मअंधनी निमित्तता छे अने लावाश्रवमां कर्माश्रवनी निमित्तता छे. लावअंध व्याप्य छे अने लावाश्रव व्यापक छे.

डवे, द्रव्यअंधना लेढो अने लेढोना कारणु अतावे छे.

पयडिद्विदिअणुभागपदेसमेदाहु चदुविधो बंधो ।

जोगा पयडिपदेसा ठिदिअणुभागा कसायदो हेअंति ॥३३॥

અન્વય : વંધો પચઢિઢિદિઅણુભાગપ્પદેસમેદાહુ ચ્ચુવિધો ।
પદોચઢિપ્દેસા જોગા ઠિદિઅણુભાગા કસાયદો હોતિ ।

અર્થ : પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, અનુભાગ અને પ્રદેશ એવા ચાર લેઢ્ઢી, બંધ ચાર પ્રકારનો છે. પ્રકૃતિબંધ અને પ્રદેશબંધ યોગથી તથા અનુભાગબંધ અને સ્થિતિબંધ કષાયથી થાય છે.

પ્રશ્ન ૧ : પ્રકૃતિબંધ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જીવને વિભાવપચાયોમાં લઈ જવામાં નિમિત્ત થયાવાળાં કર્મસ્કંધોનું પૃથક્ પૃથક્ પ્રકૃતિયોમાં (જતોમાં) પડી જવું તેને પ્રકૃતિબંધ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨ : જ્ઞાનાવરણકર્મની શું પ્રકૃતિ છે ?

ઉત્તર : જ્ઞાનાવરણની પ્રકૃતિ આત્માના જ્ઞાન ગુણનું આચ્છાદન કરવાની છે.

પ્રશ્ન ૩ : દર્શનાવરણકર્મની શું પ્રકૃતિ છે ?

ઉત્તર : દર્શનાવરણની પ્રકૃતિ આત્માના દર્શન ગુણને આચ્છાદન કરવાની છે

પ્રશ્ન ૪ : મોહનીયકર્મની શું પ્રકૃતિ છે ?

ઉત્તર : જીવને હેય અને ઉપાદેયના વિવેકથી રહિત કરવાની પ્રકૃતિ મોહનીયકર્મની છે.

પ્રશ્ન ૫ : અંતરાયકર્મની શું પ્રકૃતિ છે ?

ઉત્તર : દાન, લાભ આદિમાં અંતરાય કરવાની પ્રકૃતિ અંતરાયકર્મની છે.

પ્રશ્ન ૬ : વેદનીયકર્મની શું પ્રકૃતિ છે ?

ઉત્તર : અદ્ય સુખ અને બહુ દુઃખ ઉત્પન્ન કરનારી

(અને તેથી આત્માના સ્વાભાવિક અવ્યાબાધ સુખને રોકનારી) વેદનીય કર્મની પ્રકૃતિ છે.

પ્રશ્ન ૭ : આયુકર્મની શું પ્રકૃતિ છે?

ઉત્તર : પ્રતિનિયત શરીરમાં જ જીવને રોકી રાખવાની પ્રકૃતિ આયુકર્મની છે.

પ્રશ્ન ૮ : નામકર્મની શું પ્રકૃતિ છે?

ઉત્તર : જુદા જુદા રૂપવાળા શરીરોની સ્થનામાં નિમિત્ત થવાની પ્રકૃતિ નામકર્મની છે.

પ્રશ્ન ૯ : ગોત્રકર્મની શું પ્રકૃતિ છે?

ઉત્તર : ઉચ્ચ અથવા નીચ ગોત્રરૂપ કરવાની ગોત્રકર્મની પ્રકૃતિ છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : એક સમયે માત્ર એક જ પ્રકૃતિબંધ થાય છે કે સર્વ પ્રકારનો પ્રકૃતિબંધ થાય છે ?

ઉત્તર : જો આયુ-પ્રકૃતિના બંધનો કાળ ન હોય તો એક સમયમાં, આયુપ્રકૃતિને બાદ કરીને, બાકીની સાત કર્મ-પ્રકૃતિઓ બંધાય છે. આયુપ્રકૃતિબંધનો કાળ (અપકર્ષકાળ) હોય તો આરંભ પ્રકૃતિઓનો બંધ થઈ શકે છે. સૂક્ષ્મસાંપરાય ગુણુસ્થાનમાં આયુપ્રકૃતિ અને મોહનીયપ્રકૃતિ સિવાયની બાકીની છ કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ થાય છે. ઉપશાંતમોહ, ક્ષીણમોહ અને સયોગકેવળીના ગુણુસ્થાનકે માત્ર એક વેદનીયપ્રકૃતિનો આશ્રવ થાય છે. આ એક પ્રકૃતિબંધ, બીજા સમયે પણ રહેતો નથી તેથી તેને ધર્માપથ-આશ્રવ કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : અપકર્ષણકાળનું તાત્પર્ય શું છે ?

ઉત્તર : આયુકર્મ બંધાવાના આઠ કાળ હોય છે.

કર્મભૂમિના મનુષ્ય અને તિર્યંચોનો આયુષ્મંધનો પ્રથમ કાળ તેમના વર્તમાન આયુષ્યનો ૨/૩ ભાગ વીત્યે હોય છે. જો ત્યાં સુધીમાં આયુષ્ય ન ખંધાય તો બાકી રહેલા આયુષ્યનો ૨/૩ ભાગ વીત્યે આયુષ્મંધનો બીજો કાળ હોય છે. આ પ્રમાણે આગળ પણ છ વાર ગણત્રી કરતાં, જે જે સમય આવે તે આયુષ્મંધનો કાળ જાણવો.

પ્રશ્ન ૧૨ : જો આ આઠ કાળમાં આયુષ્ય ન ખંધાય તો આયુષ્ય ક્યારે ખંધાય ?

ઉત્તર : જો આ આઠ કાળમાં આયુષ્ય ન ખંધાયું હોય તો છેલ્લા અંતર્મુહુર્તમાં જરૂર ખંધાઈ જાય છે. જેઓ તદ્દલવમોક્ષગામી હોય તેમને છેલ્લા ભવમાં કોઈ આયુષ્ય ખંધાતું નથી.

પ્રશ્ન ૧૩ : લોગભૂમિના મનુષ્યો અને તિર્યંચોના આયુકર્મ ખંધાવાના કયા કયા કાળ છે ?

ઉત્તર : લોગભૂમિના મનુષ્યો અને તિર્યંચોને આયુષ્યના છેલ્લા છ માસ રહે આયુષ્મંધનો કાળ થાય, એટલે કે તેના ૨/૩ ભાગ કર્યે, પ્રથમ કાળ, બે માસ આયુષ્ય બાકી રહેતાં થાય.

પ્રશ્ન ૧૪ : અસ્થિર લોગભૂમિના મનુષ્યો અને તિર્યંચોનો અપકર્ષ કેવી રીતે હોય છે ?

ઉત્તર : ભરત અને ઐરાવત ક્ષેત્રોમાં પહેલા, બીજા અને ત્રીજા કાળમાં લોગભૂમિ હોય છે. આમને અસ્થિર લોગકહે છે. અસ્થિર લોગભૂમિના મનુષ્યો અને તિર્યંચોનો અપકર્ષ, તેમનું આયુષ્ય નવ મહિના બાકી રહેતાં થાય છે; મતલબ કે

પહેલો આયુષ્ધનો કાળ ત્રણ માસ આયુષ્ય બાકી રહે હોય છે. આ પ્રમાણે, (બાકી રહેલા સમયનો ૨/૩ ભાગ ગણીને) કુલ આઠ વખતે આયુષ્ધનો કાળ બાણવો.

પ્રશ્ન ૧૫ : દેવ અને નારકીઓના આયુષ્ધનો અપકર્ષ ક્યારે હોય છે ?

ઉત્તર : દેવ અને નારકીઓના આયુષ્ધનો અપકર્ષ તેમનું આયુષ્ય છ મહિના બાકી રહેતાં, તેનો ૨/૩ ભાગ વીત્યે, એમ કુલ આઠ વખત (ગણતરી કરીને) સમજવું.

પ્રશ્ન ૧૬ : એકેન્દ્રિયાદિક અસંજી જીવોનો આયુષ્ધનો અપકર્ષ ક્યારે હોય છે ?

ઉત્તર : એકેન્દ્રિયાદિક અસંજી જીવોનો અપકર્ષ કર્મભૂમિવાળાઓની માફક, આઠ વાર, ૨/૩ આયુકર્મ વીત્યે સમજવો. જેમ કે કોઈનું આયુષ્ય ૮૧ વર્ષનું હોય તો આયુષ્ધનો પ્રથમ કાળ ૫૪ વર્ષ વીત્યે થાય, ત્યારે આયુષ્ધ ન પડે તો ૭૨ વર્ષ વીત્યે થાય, ત્યારે આયુષ્ધ ન પડે તો ૭૮ વર્ષ વીત્યે થાય, અને ત્યાર પછી ૮૦ વર્ષે થાય. આ પ્રમાણે (બાકી રહેલા આયુષ્યનો ૨/૩ ભાગ ગણીને) કુલ આઠ વખત આયુષ્ધનો કાળ બાણવો.

પ્રશ્ન ૧૭ : શું એક કર્મમાં ઉત્તરપ્રકૃતિઓ પણ હોય છે ?

ઉત્તર : કર્મના જે ૧૪૮ લેહ બતાવ્યા છે તે તો સ્પષ્ટપણે મૂળપ્રકૃતિરૂપ બાણવા, પરંતુ તે ૧૪૮ પ્રકૃતિઓમાં પણ કોઈ એકના અસંખ્યાત ઉત્તરલેહો બાણવા. દાખલા તરીકે મતિ-

જ્ઞાનાવરણુ લઈએ તો ઘટમતિજ્ઞાનાવરણુ, પટમતિજ્ઞાનાવરણુ વગેરે અનેક પ્રકૃતિઓ (ઉત્તરભેદો) બાણુવી.

પ્રશ્ન ૧૮ : સ્થિતિબંધ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જીવના પ્રદેશોમાં, બંધાયેલા કર્મસ્કંધોની કર્મરૂપે રહેવાના કાળની મર્યાદા પડી જવી તેને સ્થિતિબંધ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૯ : કયા કર્મોની કેટલી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય છે ?

ઉત્તર : જ્ઞાનાવરણુ કર્મની ત્રીસ કોડાકોડીસાગર, દર્શનાવરણુની ત્રીસ કોડાકોડીસાગર, મોહુનીયકર્મની સીત્તેર કોડાકોડીસાગર, અંતરાયકર્મની ત્રીસ કોડાકોડીસાગર, વેદનીય-કર્મની ત્રીસ કોડાકોડીસાગર, આયુકર્મની તેત્રીસ કોડાકોડીસાગર, નામકર્મની વીસ કોડાકોડીસાગર અને ગોત્રકર્મની વીસ કોડાકોડીસાગર— એ પ્રમાણે કર્મોની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાણુવી.

પ્રશ્ન ૨૦ આ પ્રમાણે, કર્મપ્રકૃતિની જેટલી કર્મવર્ગણાઓ બંધાય છે, તે બધી વર્ગણાઓની, ઉપર કહ્યા મુજબ સ્થિતિ હોય છે ?

ઉત્તર : અબાધાકાળનો સમય વીત્યે, કોઈ વર્ગણાઓની એક સમયની, કોઈની બે સમયની, કોઈની ત્રણ સમયની એ પ્રમાણે એક-એક સમય વધારીને ઉત્કૃષ્ટ સમય સુધી સ્થિતિ સમજી લેવી.

પ્રશ્ન ૨૧ : ઉપર પ્રમાણે તો, કોઈ વર્ગણાઓની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ થઈ, તો કર્મ-સામાન્યની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કઈ રીતે થઈ ?

ઉત્તર : એક સમયમાં જે કર્મવર્ગણાઓ બંધાય, તેમાંની જે એક પ્રકૃતિની હોય, તે પ્રકૃતિમાં વિશેષ ભેદ પાડ્યા

વિના, તે પ્રકૃતિની જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય તે અહીં વિવક્ષિત છે તેમ જાણવું.

પ્રશ્ન ૨૨ : અબાધાકાળ કે:ને કહે છે ?

પ્રશ્ન : બદ્ધકર્મસ્કન્ધ જેટલો કાળ ઉદયમાં ન આવી શકે તેટલા કાળને અબાધાકાળ કહે છે. અહીં સામાન્ય અબાધાકાળનું પ્રકરણ છે તેથી, બદ્ધકર્મસ્કન્ધોમાંથી કોઈ પણ કર્મવર્ગણાઓ જ્યાં સુધી ઉદયમાં ન આવે તેટલો અબાધાકાળ એમ ગ્રહણ કરવું.

પ્રશ્ન ૨૩ : વિશેષરૂપથી અબાધાકાળ કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર : એક જ સમયે બંધાયેલાં કર્મસ્કન્ધોમાં પણ, જુદી જુદી કર્મવર્ગણાઓની જે જે સ્થિતિ હોય તે તે પહેલાંનો કાળ તે તે કર્મવર્ગણાઓનો અબાધાકાળ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૨૪ : કર્મોની જઘન્યસ્થિતિ કેટલી છે ?

ઉત્તર : જ્ઞાનાવરણીયકર્મની અંતર્મુહુર્ત, દર્શનાવરણીય કર્મની અંતર્મુહુર્ત, મોહનીયકર્મની અંતર્મુહુર્ત, અંતરાયકર્મની અંતર્મુહુર્ત, વેદનીયકર્મની આર મુહુર્ત, આયુકર્મની અંતર્મુહુર્ત, નામકર્મની આઠ મુહુર્ત અને ગોત્રકર્મની અંતર્મુહુર્ત, નામકર્મની આઠ મુહુર્ત અને ગોત્રકર્મની આઠ મુહુર્ત જઘન્યસ્થિતિ હોય છે.

પ્રશ્ન ૨૫ : આ જઘન્યસ્થિતિનો બંધ કયા જીવોને થાય છે ?

ઉત્તર : આયુકર્મને છોડીને બાકીની બધા કર્મોની જઘન્યસ્થિતિનો બંધ ઉપશમશ્રેણિ અથવા ક્ષપકશ્રેણિમાં રહેલાં મુનિવરોને જ પડે છે. આયુકર્મની જઘન્યસ્થિતિનો બંધ ક્ષુદ્ર જન્મ લેવાવાળાં જીવોને પડે છે.

પ્રશ્ન ૨૬ : અનુભાગબન્ધ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જીવપ્રદેશો સાથે બંધાયેલાં કર્મસ્કન્ધોમાં, સુખદુઃખ વગેરે આપવાની શક્તિવિશેષનું નક્કી થઈ જવું તે અનુભાગબન્ધ છે.

પ્રશ્ન ૨૭ : અનુભાગના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર : દૂંકમાં, અનુભાગના ચાર પ્રકાર છે :
(૧) મન્દ (૨) મન્દતીવ્ર (૩) તીવ્રમન્દ (૪) તીવ્ર,

પ્રશ્ન ૨૮ : આ ચાર પ્રકારના અનુભાગોમાં તારતમ્ય કઈ રીતે છે ?

ઉત્તર : અનુભાગોનું તારતમ્ય ઉદાહરણ આપીને બતાવી શકાય છે. આ (સમજવા) માટે ત્રણ વિભાગ કરવા જોઈએ : (૧) ધાતિકર્મોના અનુભાગ (૨) પુણ્યરૂપ અધાતિ કર્મોના અનુભાગ. (૩) પાપરૂપ અધાતિ કર્મોના અનુભાગ.

પ્રશ્ન ૨૯ : ધાતિયા કર્મોના તે ચાર પ્રકારના અનુભાગોના ઉદાહરણ કયા કયા છે ?

ઉત્તર : ધાતિયા કર્મોના અનુભાગ વેલ(લતા), લાકડું, હાડકું અને પાષાણની જેમ ઉત્તરોત્તર કોમળથી કઠોર રૂળ આપવાવાળાં છે.

પ્રશ્ન ૩૦ : પુણ્યરૂપ ધાતિયાકર્મોના અનુભાગ કોના જેવાં છે ?

ઉત્તર : પુણ્યરૂપ ધાતિયાકર્મોના અનુભાગ ગોળ, ખાંડ, સાકર અને અમૃતની જેમ ઉત્તરોત્તર વધતી મીઠાશરૂપ રૂળ દેવાવાળાં છે.

પ્રશ્ન ૩૧ : પાપરૂપ ઘાતિયાકર્મોના અનુભાગ કોના જેવાં છે ?

ઉત્તર : પાપરૂપ ઘાતિયાકર્મોના અનુભાગ લીમડો, કાંજીર, ઝેર અને હુળાહુળની જેમ ઉત્તરોત્તર કડવું ક્ષણ દેવાં-વાળાં છે.

પ્રશ્ન ૩૨ : પ્રદેશબંધ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : કર્મપરમાણુઓનો એકબીજા સાથે તેમ જ જીવપ્રદેશોની સાથે બંધ થવો, તે પ્રદેશબંધ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૩૩ : એક સમયમાં કેટલા પરમાણુઓનો બંધ થાય છે ?

ઉત્તર : સિદ્ધોના અનંતમાં ભાગે અને અલગ્યોથી અનંતગુણા ભાગે કર્મપરમાણુઓનો એક સમયમાં બંધ થાય. આ સંખ્યાની મોટાઈનું માપ તે પરથી વિચારી લેવું કે જીવના એક પ્રદેશે આટલાં કર્મપરમાણુઓ બંધાય અને તેવા અસંખ્યાત પ્રદેશવાળો જીવ છે.

પ્રશ્ન ૩૪ : બદ્ધકર્મપરમાણુઓનો કઈ કઈ કર્મપ્રકૃતિઓમાં કેટલો કેટલો વિભાગ થાય છે ?

ઉત્તર : બદ્ધકર્મસ્કંધોના પરમાણુઓના વિભાગીકરણ દરમ્યાન સૌથી વધારે વેદનીયકર્મમાં, તેથી ઓછા મોહનીયકર્મમાં, તેથી ઓછા જ્ઞાનાવરણમાં, જ્ઞાનાવરણ જેટલાં દર્શનાવરણમાં, જ્ઞાનાવરણ જેટલાં અંતરાયકર્મમાં, એનાથી ઓછા નામકર્મમાં નામકર્મ જેટલાં ગોત્રકર્મમાં અને ગોત્રકર્મથી ઓછા આયુકર્મમાં—એમ કર્મપરમાણુઓનું વિભાગીકરણ જાણવું.

પ્રશ્ન ૩૫ : આ વિભાગીકરણ કોણ કરે છે ?

ઉત્તર : આ વિભાગીકરણ સ્વયં થઈ જાય છે, અને તેનું કારણ પણ તે જ પરિણામ છે જે બંધનું કારણ છે; જે પ્રમાણે લોજન કર્યે પેટમાં પહોંચેલો આહાર, કેટલું લોહી બને, કેટલું માંસ બને, કેટલો મળ બને વગેરે રૂપે સ્વયં વહેંચાઈ જાય છે, તે પ્રમાણે આ વિભાગીકરણનું કારણ જે કાંઈ કહેવું હોય તો તે માત્ર જઠરાગ્નિ જ છે.

પ્રશ્ન ૩૬ : ચાર પ્રકારનો બંધ કયા કયા કારણોથી થાય છે ?

ઉત્તર : પ્રકૃતિ અને પ્રદેશબંધ યોગથી થાય છે અને સ્થિતિબંધ તથા અનુભાગબંધ કષાયોથી થાય છે.

પ્રશ્ન ૩૭ : યોગ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : આત્માના પ્રદેશોનું પરિસ્પર્ધન થવું તે યોગ છે.

પ્રશ્ન ૩૮ : યોગ શું આત્માનો સ્વભાવ છે ?

ઉત્તર : આત્મપ્રદેશોના પરિસ્પર્ધનરૂપયોગ આત્માનો સ્વભાવ નથી, તે તો કર્મોદયવશતાથી થાય છે. યોગશક્તિ અવશ્ય ગુણ અથવા સ્વભાવ છે, તે કર્મોદયવશ પરિસ્પર્ધનરૂપે પરિણમે છે અને પ્રતિનિયત કર્મોદયનો અથવા સર્વ કર્મોદયોના અભાવ થતાં, તેનું નિષ્ક્રિય પરિણમન થાય છે. નિશ્ચયનયથી શુદ્ધ-આત્મપ્રદેશો નિષ્ક્રિય છે, વ્યવહારનયથી સક્રિય છે.

પ્રશ્ન ૩૯ : કષાય કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે આત્માને કષે અર્થાત્ દુઃખ આપે અર્થાત્ જે નિર્દોષ પરમાત્મતત્ત્વની ભાવનામાં અવરોધ કરે તેને કષાય કહે છે.

પ્રશ્ન ૪૦ : આ વિવિધ બંધોનું સ્વરૂપ જાણીને આપણે શું શિખામણ લેવી જોઈએ ?

ઉત્તર : આ બંધ આત્માનો સ્વભાવ નથી, મૂળભૂત રીતે આત્મા જ નથી; એમ યથાર્થ તત્ત્વ જાણીને નિજશુદ્ધ આત્મતત્ત્વની ભાવના ભાવવી જોઈએ.

પ્રશ્ન ૪૧ : બંધના કારણે જાણી આપણે શું શિખામણ લેવી જોઈએ ?

ઉત્તર : યોગ અને કષાયોથી ઉક્ત બંધ થાય છે તેથી બંધનો નાશ કરવા માટે યોગ અને કષાયનો ત્યાગ કરતાં થકાં શુદ્ધ આત્મતત્ત્વની ભાવના કરવી જોઈએ.

પ્રશ્ન ૪૨ : યોગ અને કષાયનો ત્યાગ કેવી રીતે થાય ?

ઉત્તર : હું ધ્રુવ આત્મા નિષ્ક્રિય અને નિષ્કષાય છું એવી પ્રીતિપૂર્વકની ભાવનાથી યોગ અને કષાયોની ઉપેક્ષા કરતાં શુદ્ધ આત્મતત્ત્વની અભિમુખતા થાય છે. આ પુરૂષાર્થના બળથી યોગ અને કષાયો નષ્ટ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૪૩ : યોગ અને કષાયમાં પહેલાં કોણ નાશ પામે છે ?

ઉત્તર : પહેલાં કષાયનો નાશ થાય છે, પછી યેજાનો નાશ થાય છે. કષાયનો સર્વથા નાશ દસમા ગુણુસ્થાનના અંતે થાય છે અને યોગનો અભાવ તેરમા ગુણુસ્થાનના અંતમાં ભાગે થઈ જાય છે.

આ પ્રમાણે બંધતત્ત્વનું વર્ણન કરીને હવે સંવરતત્ત્વનું વર્ણન કરે છે.

ચેદળપરિણામો જો કમ્મસ્સાસવણિરોહણે હે દૂ
સો ભાવસંવરો ચલ્લુ દવ્વસ્સાસવણિરોહણો અણ્ણો ॥ ૩૪

અન્વય : જો ચેદળપરિણામો કમ્મસ્સાસવણિરોહણે હેદૂ સો
ચલ્લુ ભાવસંવરો, દવ્વસ્સાસવણિરોહણો અણ્ણો ।

અર્થ : જે ચેતનપરિણામ કર્મોનો આશ્રવ રોકવામાં
કારણ છે તે નિશ્ચયથીભાવસંવર છે, અને દ્રવ્યાશ્રવનું રોકાઈ
જવું તે દ્રવ્યાશ્રવ છે.

પ્રશ્ન ૧ : શું ચેતનપરિણામ આવતાં કર્મોને રોકી દે છે ?

ઉત્તર : ચેતનપરિણામ આવતાં કર્મોને તો રોકતું
નથી. પરંતુ શુદ્ધ ચેતનપરિણામના નિમિત્તથી કર્મોનું આવવું
રોકાઈ જાય છે અર્થાત્ કર્મો આવતાં નથી.

પ્રશ્ન ૨ : શુદ્ધ ચેતનપરિણામની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થાય છે?

ઉત્તર : અનાદિ-અનંત, અહોતુક, સહજનંદમય,
નિત્યપ્રકાશમાન, ધ્રુવ, કારણપરમાત્મસ્વરૂપ, શુદ્ધ, ચૈતન્યસ્વભાવની,
ભાવનાથી શુદ્ધ ચૈતન્યપરિણામની ઉત્પત્તિ થાય છે.

પ્રશ્ન ૩ : શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વભાવ અનાદિ-અનંત કેવી
રીતે છે ?

ઉત્તર : ચેતન અથવા ચૈતન્યસ્વભાવ સત્ છે. સત્ની
નથી હોતી શરૂઆત કે નથી હોતો અંત, માત્ર પરિણમન
થયા કરે છે. અહીં પરિણમન ઉપર દ્રષ્ટિ નથી કારણ કે
પરિણામ તો સમયમાત્ર રહીને નાશ પામે છે. હું (આત્મદ્રવ્ય)
તો આગળ પણ છું જ. પરિણામ તો સમયમાત્ર હોય છે, હું

તો તેના પહેલાં પણ હતો. આ કારણથી હું (ચૈતન્યસ્વભાવ) અનાદિ-અનંત છું.

પ્રશ્ન ૪ : ચૈતન્યસ્વભાવ અહિતુક કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર : ચૈતન્યસ્વભાવ સ્વતઃસિદ્ધ છે. તે કોઈ કારણો વડે ઉત્પન્ન થતો નથી. કારણો વડે જે ઉત્પન્ન થાય છે તે તો પર્યાય છે, કારણ કે જે જે પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે તે તે પહેલાં (પૂર્વસમયમાં) નહોતી. હું એટલે ચૈતન્યસ્વભાવ પહેલાં નહોતો એમ નથી, તેથી હું એટલે ચૈતન્યસ્વભાવ અહિતુક છું.

પ્રશ્ન ૫ : ચૈતન્યસ્વભાવ સહજનનંદમય કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર : ચેતનમાં આનંદગુણ સહજ છે, સ્વભાવરૂપે છે. આત્માનો આનંદગુણ કોઈ અન્ય દ્રવ્યથી થયો નથી તેમ વળી તે આનંદનો વિકાસ કોઈ અન્ય દ્રવ્યથી થતો નથી. આ ઉપરાંત, શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વભાવની ભાવનામાં સહજ અનુપમ આનંદ પ્રગટ થાય છે જેથી પૂર્ણ (આનંદરૂપ) સ્વભાવનો સાક્ષાત્ પરિચય થાય છે. આ કારણથી ચૈતન્યસ્વભાવ સહજ આનંદમય છે.

પ્રશ્ન ૬ : ચૈતન્યસ્વભાવ નિત્ય પ્રકાશમાન કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર : ચૈતન્યસ્વભાવ દર્શનજ્ઞાનસામાન્યાત્મક છે. આ સ્વભાવ તો નિત્ય પ્રકાશમાન છે જ પરંતુ તેનો સાક્ષાત્કાર સમ્યગ્દ્રષ્ટિને થાય છે. વ્યવહારમાં પણ જ્ઞાનદર્શનનો વિકાસ, કોઈ ને કોઈ રૂપે પ્રત્યેક જીવમાં જોવામાં આવે છે, અને આ જ ચૈતન્યસ્વભાવનો વિકાસ છે. આ કારણથી ચૈતન્યસ્વભાવ નિત્ય પ્રકાશમાન છે.

પ્રશ્ન ૭ : ચૈતન્યસ્વભાવ ધ્રુવ કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર : ચેતન અથવા ચૈતન્યસ્વભાવ અવિનાશી છે. સત્ છે, સત્નો કદાપિ વિનાશ થતો નથી, તેથી ચેતન અથવા ચૈતન્યસ્વભાવ ધ્રુવ છે.

પ્રશ્ન ૮ ચૈતન્યસ્વભાવને કારણુપરમાત્મા શાથી કહે છે ?

ઉત્તર : કાર્યપરમાત્મા અર્થાત્ શુદ્ધ, પૂર્ણ વિકાસ ચૈતન્યસ્વભાવનું જ પરિણુમન છે, ચૈતન્યસ્વભાવથી જ પ્રગટ થયો છે. આ પ્રમાણે, સિદ્ધદશા પરમાત્મદશા ચૈતન્યસ્વભાવથી પ્રગટ થવાના કારણે આ ચૈતન્યસ્વભાવને કારણુપરમાત્મા કહે છે.

પ્રશ્ન ૯ : સંવરના પરિણુમનું સ્વરૂપ શું છે ?

ઉત્તર : તે શુદ્ધચેતનભાવરૂપ છે અર્થાત્ અનાદિ-અનંત અહેતુક, નિજચૈતન્યસ્વભાવની ભાવનારૂપ, ઉપયોગરૂપ અવલંબન-રૂપ અને સહજપરિણુતિરૂપ છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : દ્રવ્યસંવર કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સંવરભાવના નિમિત્તથી થવાવાળા નવા દ્રવ્ય-કર્મના આગમનના અભાવને દ્રવ્યસંવર કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : જે કર્મોનું આગમન જ નથી તેમનો સંવર શું ?

ઉત્તર : કર્મો પહેલાં આવ્યાં કરતાં હતાં અર્થાત્ ચેતનના પરિણુમોના નિમિત્તથી કર્મો આવ્યાં કરતાં હતાં. હવે, વિપરીત ચેતનભાવના પ્રતિપક્ષી શુદ્ધચેતનભાવ હોતાં, પૂર્વે જે કર્મો આવતાં હતાં તેની અપેક્ષાથી, દ્રવ્યાશ્રવો શેકાઈ ગયા, તે દ્રષ્ટિથી સંવરનું પ્રતિપાદન યુક્તિયુક્ત સિદ્ધ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : ૧૪૮ : કર્મપ્રકૃતિઓનો સંવર કોઈ ક્રમથી થાય છે કે ગમે તે ક્રમથી થાય છે ?

उत्तर : गुणविकास अर्थात् गुणस्थानोने अनुसरीने आ १४८ कर्मप्रकृतियोनो संवर थाय छे.

प्रश्न : १३ : मिथ्यात्व गुणस्थानमां डेटली प्रकृतियोनो संवर थाय छे ?

उत्तर : मिथ्यात्व गुणस्थानमां संवर तो थतो नथी परंतु प्रायोग्यतालण्डिना समये अंधापसरणु थाय छे.

प्रश्न १४ : अंधापसरणु अने संवरमां शुं तक्षवत छे ?

उत्तर : अंधापसरणु तो मिथ्यात्वगुणस्थानमां प्रायोग्यतालण्डिना समये थछि नय छे. ते मिथ्याद्रष्टि ने करणुलण्डिना करी शके तो प्रायोग्यतालण्डिनी पडी न्छने इरीथी ते न गुणस्थानमां अंध करवा लागे छे, अने ने उपरना गुणस्थाने न्छे तो तेमांणी अमुक प्रकृतियोनो अमुक गुणस्थान सुधी अंध कयां करे छे. परंतु ने प्रकृतियोनो संवर ने गुणस्थानमां थाय ते गुणस्थानमां डे तेथी उपरना अंधा गुणस्थानोमां कयांय ते प्रकृतिनो अंध थतो नथी. आ अंधापसरणु अलव्यने पणु थछि शके छे परंतु संवर कही थतो नथी.

प्रश्न १५: आ ३४ अंधापसरणु डेवी रीते छे ?

उत्तर : मिथ्याद्रष्टि एव न्यारे विशुद्धिना अणथी क्षयोपशमलण्डि, विशुद्धलण्डि अने देशनालण्डि प्राप्त करीने प्रायोग्यतालण्डिमां आवे छे त्यारे तेने डेवण अंतःकोडाकोडी सागरनी स्थिति अंधाय छे. अर्थात् अेक कोडाकोडी सागरथी ओछी स्थितिनो अंध थाय छे, अने त्यार पछी पणु विशुद्धिना अणथी स्थितिअंध उत्तरौत्तर घटतो नय छे. आ

ઓછા સ્થિતિબંધના કાળમાં એક-એક કરીને ૩૪ બંધાપસરણ થાય છે, એટલે કે હવે પછી કહેવામાં આવનાર બંધ-પ્રકૃતિ-ઓનો વ્યુત્કેદ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૬ : પ્રથમ બંધાવસરણ કેનો અને ક્યારે થાય છે ?

ઉત્તર : ઉક્ત અંતઃકોડાકોડી સાગરથી ઓછો થતો થતો બંધ જ્યારે શતપૃથકત્વસાગરપ્રમાણ (૩૦૦ થી ૬૦૦ સાગરવચ્ચેના પ્રમાણરૂપ) ઓછો થાય ત્યારે નરકાયુનો બંધવ્યુત્કેદ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૭ : બીજો બંધાવસરણ કેનો અને ક્યારે થાય છે ?

ઉત્તર : પ્રથમ બંધાવસરણમાં થવાવાળા સ્થિતિબંધથી ઓછો થતો થતો જ્યારે શતપૃથકત્વસાગરપ્રમાણ ઓછો સ્થિતિ બંધ થઈ જાય ત્યારે તિર્યંચઆયુનો બંધવ્યુત્કેદ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૮ : ત્રીજો બંધાવસરણ કેનો અને કેવી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર : બીજા બંધાવસરણમાં થવાવાળા સ્થિતિબંધથી ઓછો થતો થતો જ્યારે શતપૃથકત્વસાગરપ્રમાણ ઓછો સ્થિતિબંધ થઈ જાય ત્યારે મનુષ્ય-આયુના બંધનો વ્યુત્કેદ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૯ : ચોથો બંધાવસરણ કેનો અને ક્યારે થાય છે ?

ઉત્તર : ત્રીજા બંધાવસરણથી થવાવાળા સ્થિતિબંધથી ઓછો થતો થતો જ્યારે શતપૃથકત્વસાગરપ્રમાણ ઓછો સ્થિતિ-બંધ થઈ જાય છે ત્યારે દેવાયુનો બંધવ્યુત્કેદ થઈ જાય છે.

प्रश्न २० : पांचमो अंधापसरणु केनो अने क्यारे थाय छे ?

उत्तर : योथा अंधापसरणुथी थवावाणां स्थितिअंधथी ओछो थतो थतो न्यारे शतपृथक्त्वसागरप्रमाणु ओछो स्थिति-अंध थध नय छे त्यारे नरकगति अने नरकगत्यानुपूर्व्य ओ अने प्रकृतिओनो अंधंयुच्छेद ओक साथे थध नय छे.

प्रश्न २१ : छठो अंधापसरणु केनो अने क्यारे थाय छे ?

उत्तर : पांचमा अंधापसरणुथी थवावाणां स्थिति-अंधथी ओछो थतो थतो न्यारे शतपृथक्त्वसागरप्रमाणु ओछो स्थितिअंध थध नय छे त्यारे परस्परसंयुक्त सूक्ष्म, अपर्याप्ति अने साधारणु आ त्रणु प्रकृतिओनो ओक साथे अंधंयुच्छेद थध नय छे.

प्रश्न २२ : सातमो अंधापसरणु केनो अने क्यारे थाय छे ?

उत्तर : छठ्ठा अंधापसरथी थवावाणां स्थितिअंधतथी ओछो थतो थतो न्यारे शतपृथक्त्वसागरप्रमाणु ओछो स्थिति-अंध थध नय छे त्यारे परस्परसंयुक्त सूक्ष्म, अपर्याप्ति अने प्रत्येकशरीर आ त्रणु प्रकृतिओनो ओक साथे अंधंयुच्छेद थध नय छे.

प्रश्न २३ : आठमो अंधापसरणु केनो अने क्यारे थाय छे ?

उत्तर : सातमा अंधापसरथी थवावाणां स्थितिअंधथी ओछो थतो थतो न्यारे पृथक्त्वसागरप्रमाणु ओछो स्थिति-

બંધ થઈ જાય છે ત્યારે પરસ્પરસંયુક્ત બાદર, અપર્યાપ્તિ અને સાધારણશરીરના આ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો એક સાથે બંધવ્યુચ્છેદ

પ્રશ્ન ૨૪ : નવમો બંધાપસરણ કોનો અને કેવી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર : આઠમા બંધાપસરણથી થવાવાળા સ્થિતિબંધથી ઓછો થતો થતો જ્યારે શતપૃથક્ત્વસાગરપ્રમાણ ઓછો સ્થિતિ-બંધ થઈ જાય છે ત્યારે બાદર, અપર્યાપ્તિ અને પ્રત્યેકશરીર આ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો એક સાથે બંધવ્યુચ્છેદ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૨૫ : દસમો બંધાપસરણ કોનો અને ક્યારે થાય છે ?

ઉત્તર : નવમા બંધાપસરણથી થવાવાળા સ્થિતિબંધથી ઓછો થતો થતો જ્યારે શતપૃથક્ત્વપ્રમાણ ઓછો સ્થિતિબંધ થઈ જાય છે ત્યારે પરસ્પરસંયુક્ત દ્વીન્દ્રિયજાતિ અને અપર્યાપ્તિ અને બંને પ્રકૃતિઓનો એક સાથે બંધવ્યુચ્છેદ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૨૬ : અગીયારમો બંધાપસરણ કોનો અને ક્યારે થાય છે ?

ઉત્તર : દસમા બંધાપસરણથી થવાવાળા સ્થિતિબંધથી ઓછો થતો થતો જ્યારે શતપૃથક્ત્વસાગરપ્રમાણ ઓછો સ્થિતિબંધ થઈ જાય છે ત્યારે પરસ્પરસંયુક્ત ત્રીન્દ્રિયજાતિ અને અપર્યાપ્તિ આ બે પ્રકૃતિઓના એક સાથે બંધવ્યુચ્છેદ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૨૭ : બારમો બંધાપસરણ કોનો અને ક્યારે થાય છે ?

ઉત્તર : અગીયારમા બંધાપસરણથી થવાવાળા સ્થિતિ-બંધથી ઓછો થતો થતો જ્યારે શતપૃથક્ત્વસાગરપ્રમાણ ઓછો

સ્થિતિબંધ થઈ જાય છે ત્યારે પરસ્પરસંયુક્ત ચતુરિન્દ્રિય જાતિ અને અપર્યાપ્તિ આ બે પ્રકૃતિઓનો એક સાથે બંધવ્યુચ્છેદ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૨૮ : તેરમો બંધાપસરણ કોનો અને ક્યારે થાય છે ?

ઉત્તર : બારમા બંધાપસરણથી થવાવાળા સ્થિતિબંધથી ઓછો થતો થઈ જાય ત્યારે શતપૃથક્ત્વસાગરપ્રમાણ ઓછો સ્થિતિબંધ થઈ જાય છે ત્યારે પરસ્પરસંયુક્ત અસંજી પંચેન્દ્રિયજાતિ અને અપર્યાપ્તિ આ બે પ્રકૃતિઓનો એક સાથે બંધવ્યુચ્છેદ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૨૯ : ચૌદમાં બંધાપસરણ કોનો અને ક્યારે થાય છે ?

ઉત્તર : તેરમા બંધાપસરણથી થવાવાળા સ્થિતિબંધથી ઓછો થતો થતો જાય ત્યારે શતપૃથક્ત્વસાગરપ્રમાણ ઓછો સ્થિતિબંધ થઈ જાય છે ત્યારે સંજી-પંચેન્દ્રિયજાતિ અને અપર્યાપ્તિ આ બે પ્રકૃતિઓનો એક સાથે બંધવ્યુચ્છેદ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૩૦ : પંદરમો બંધાપસરણ કોનો અને ક્યારે થાય છે ?

ઉત્તર : ચૌદમા બંધાપસરણથી થવાવાળા સ્થિતિબંધથી ઓછો થતો થતો જાય ત્યારે શતપૃથક્ત્વસાગરપ્રમાણ ઓછો સ્થિતિબંધ થઈ જાય છે ત્યારે સૂક્ષ્મ, પર્યાપ્તિ અને સાધારણ શરીર આ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો એક સાથે બંધવ્યુચ્છેદ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૩૧ : સોળમો બંધાપસરણ કોનો અને ક્યારે થાય છે ?

ઉત્તર : પંદરમા બંધાપસરણથી થવાવાળા સ્થિતિ-

બંધથી ઝોછો થતો થતો ન્યારે શતપૃથક્ત્વ સાગર પ્રમાણુ ઝોછો સ્થિતિબંધ થઈ નય છે ત્યારે સૂક્ષ્મ, પર્યાપ્તિ અને પ્રત્યેક શરીર આ પરસ્પર-સંયુક્ત ત્રણ પ્રકૃતિઓનો બંધવ્યુચ્છેદ થઈ નય છે.

પ્રશ્ન ૩૨ : સત્તરમો બંધાપસરણુ કેનો અને ક્યારે થાય છે ?

ઉત્તર : સોળમા બંધાપસરણુથી થવાવાળા સ્થિતિબંધથી ઝોછો થતો થતો શતપૃથક્ત્વસાગરપ્રમાણુ સ્થિતિબંધ ઝોછો થઈ નય છે ત્યારે બાહર, પર્યાપ્તિ, અને સાધારણુશરીર આ પરસ્પર સંયુક્ત ત્રણ પ્રકૃતિઓનો એક સાથે બંધવ્યુચ્છેદ થઈ નય છે.

પ્રશ્ન ૩૩ : અઠારમો બંધાપસરણુ કેનો અને ક્યારે થાય છે ?

ઉત્તર : સત્તરમા બંધાપસરણુથી થવાવાળા સ્થિતિબંધથી ઝોછો થતો થતો શતપૃથક્ત્વસાગર પ્રમાણુ ઝોછો સ્થિતિબંધ નય છે ત્યારે બાહર, પ્ર્યાપ્તિ, પ્રત્યેક શરીર, એકેન્દ્રિય, આતપ અને સ્થાવર આ છ પરસ્પર-સંયુક્ત પ્રકૃતિઓનો એક સાથે બંધવ્યુચ્છેદ થઈ નય છે.

પ્રશ્ન ૩૪ : ઝોગણીસમો બંધાપસરણુ કેને અને ક્યારે થાય છે ?

ઉત્તર : અઠારમા બંધાપસરણુથી થવાવાળા સ્થિતિ-બંધથી ઝોછો થતો થતો ન્યારે શતપૃથક્ત્વસાગરપ્રમાણુ ઝોછો સ્થિતિબંધ થઈ નય છે ત્યારે દ્વીન્દ્રિયભતિ અને પર્યાપ્તિ આ બે પરસ્પર સંયુક્ત પ્રકૃતિઓનો એક સાથે બંધવ્યુચ્છેદ થઈ નય છે.

प्रश्न ३५ : वीसभो अंधापसरणु कोनो अने क्यारे थाय छे ?

उत्तर : ओगणीसमां अंधापसरणुथी थवावाणा स्थिति-अंधथी ओछो थतो थतो न्यारे शतपृथकत्वसागरप्रमाणु ओछो स्थितिअंध थर्ध नय छे त्यारे परस्परसंयुक्त त्रीन्द्रियन्तति अने पर्याप्ति आ जे प्रकृतिओनो ओक साथे अंधंयुच्छेद थर्ध नय छे.

प्रश्न ३६ : ओकवीसभो अंधापसरणु कोनो अने क्यारे थाय छे ?

उत्तर : वीसभा अंधापसरणुथी थवावाणा स्थिति-अंधथी ओछो थतो थतो न्यारे शतपृथकत्वसागरप्रमाणु ओछो स्थितिअंध थर्ध नय छे त्यारे परस्पर संयुक्त चतुरिन्द्रियन्तति अने पर्याप्ति आ जे प्रकृतिओनो ओक साथे अंधंयुच्छेद थर्ध नय छे.

प्रश्न ३७ : आवीसभो अंधापसरणु कोनो अने क्यारे थाय छे ?

उत्तर : ओकवीसभा अंधापसरणुमां थवावाणा स्थिति-अंधथी ओछो थतो थतो न्यारे शतपृथकत्वसागरप्रमाणु ओछो स्थितिअंध थर्ध नय छे त्यारे असंज्ञी-पंचेन्द्रियन्तति अने पर्याप्ति आ जे परस्पर संयुक्त प्रकृतिओनो ओक साथे अंधंयुच्छेद थर्ध नय छे.

प्रश्न ३८ : असंज्ञीपंचेन्द्रियन्तति नामकर्म तो कोर्ध छे न नही ?

उत्तर : अधी मणीने, कर्मप्रकृतिओ भात्र १४८ न नथी, ते १४८ प्रकृतिओना अनेक उत्तरबेद पणु छे जे

અસંખ્યાત અને વળી અનંત પણ છે. અસંખીપંચેન્દ્રિય જ્ઞતિ અને સંખીપંચેન્દ્રિયજ્ઞતિ આ બન્ને પંચેન્દ્રિયજ્ઞતિ નામકર્મના (ઉત્તર)ભેદ જાણવા.

પ્રશ્ન ૩૯ : તેવીસમો બંધાપસરણ કોનો અને ક્યારે થાય છે ?

ઉત્તર : બાવીસમા બંધાપસરણથી થવાવાળા સ્થિતિ-બંધથી ઝોછો થતો થતો જ્યારે શતપૃથક્ત્વસાગરપ્રમાણ ઝોછો સ્થિતિબંધ થઈ જાય છે ત્યારે તિર્યંગગતિ, તિર્યંગત્યાનુપૂર્વ્ય અને ઉદ્યોત આ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો એક સાથે બંધવ્યુચ્છેદ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૪૦ ચોવીસમો બંધાપસરણ કોનો અને ક્યારે થાય છે ?

ઉત્તર : તેવીસમા બંધાપસરણમાં થવાવાળા સ્થિતિબંધથી ઝોછો થતો થતો જ્યારે શતપૃથક્ત્વસાગર પ્રમાણ બંધ ઝોછો થઈ જાય છે ત્યારે નીચગોત્ર કર્મનો બંધવ્યુચ્છેદ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૪૧ : પચીસમો બંધાપસરણ કોનો અને ક્યારે થાય છે ?

ઉત્તર : ચોવીસમા બંધાપસરણમાં સ્થિતિબંધથી ઝોછો થતો થતો જ્યારે શતપૃથક્ત્વસાગર પ્રમાણ ઝોછો સ્થિતિબંધ રહી જાય છે. ત્યારે અપ્રશસ્તવિહાયોગતિ, દુર્ભંગ, દુઃસ્વર અને અનાદેય આ ચાર પ્રકૃતિઓનો એક સાથે બંધવ્યુચ્છેદ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૪૨ : છઠ્ઠીસમો બંધાપસરણ કોનો અને ક્યારે થાય છે ?

उत्तर : पचीसमा अंधापसरणुमां थवावाणा स्थिति-
अंधथी ओछो थतो थतो न्यारे शतपृथकत्वसागर प्रमाणु ओछो
स्थितिअंध थर्ध नय त्यारे हुंउकसंस्थान अने असंप्राप्त-
सृपाटिकासडनन आ जे प्रकृतिओनो ओकसाथे अंधव्युच्छेद थर्ध
नय छे.

प्रश्न १३ : सत्तावीसमो अंधापसरणु केनो अने
क्यारे थाय छे ?

उत्तर : छवीसमा अंधापसरणुमां थवावाणा स्थिति-
अंधथी ओछो थतो थतो न्यारे शतपृथकत्वसागरप्रमाणु ओछो
स्थितिअंध थर्ध नय छे त्यारे नपुंसकवेदनो अंधव्युच्छेद थर्ध
नय छे.

प्रश्न ४४ : अड्ढावीसमो अंधापसरणुमां केनो अने
क्यारे थाय छे ?

उत्तर : सत्तावीसमा अंधापसरणुमां थवावाणा स्थिति-
अंधथी ओछो थतो थतो न्यारे शतपृथकत्वसागरप्रमाणु ओछो
स्थितिअंध थर्ध नय छे त्यारे वामनसंस्थान अने डीक्षितसंडनन
आ जे प्रकृतिओनो ओक साथे अंधव्युच्छेद थर्ध नय छे.

प्रश्न ४५ : ओगाणुत्रीसमो अंधापसरणु केनो अने
क्यारे थाय छे ?

उत्तर : अड्ढावीसमा अंधापसरणुमां थवावाणा स्थिति-
अंधथी ओछो थतो थतो न्यारे शतपृथकत्वसागरप्रमाणु ओछो
स्थितिअंध थर्ध नय छे त्यारे कुण्डकसंस्थान अने अर्धनाराय-
संडनन आ जे प्रकृतिओनो ओक साथे अंधव्युच्छेद थर्ध नय छे.

પ્રશ્ન ૪૬ : ત્રીસમો અંધાપસરણ કોનો અને ક્યારે થાય છે ?

ઉત્તર : ઓગણત્રીસમા અંધાપસરણમાં થવાવાળા સ્થિતિઅંધથી ઓછો થતો થતો જ્યારે શતપૃથક્ત્વસાગરપ્રમાણ ઓછો સ્થિતિઅંધ થઈ જાય છે ત્યારે સ્ત્રીવેદમોહનીય કર્મનો અંધવ્યુચ્છેદ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૪૭ : એકત્રીસમો અંધાપસરણ કોનો અને ક્યારે થાય છે ?

ઉત્તર : ત્રીસમા અંધાપસરણમાં થવાવાળા સ્થિતિઅંધથી ઓછો થતો થતો જ્યારે શતપૃથક્ત્વસાગરપ્રમાણ ઓછો સ્થિતિઅંધ થઈ જાય છે ત્યારે સ્વાતિસંસ્થાન અને નારાયસંહનન આ બંને પ્રકૃતિઓનો એક સાથે અંધવ્યુચ્છેદ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૪૮ : બત્રીસમો અંધાપસરણ કોનો અને ક્યારે થાય છે ?

ઉત્તર : એકત્રીસમા અંધાપસરણમાં થવાવાળા સ્થિતિઅંધથી ઓછો થતો થતો જ્યારે શતપૃથક્ત્વસાગરપ્રમાણ ઓછો સ્થિતિઅંધ થઈ જાય છે ત્યારે ન્યયોધપરિમંડળ સંસ્થાન અને વજનારાયસંહનન આ બે પ્રકૃતિઓનો એક સાથે અંધવ્યુચ્છેદ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૪૯ : તેત્રીસમો અંધાપસરણ કોનો અને ક્યારે થાય છે ?

ઉત્તર : બત્રીસમા અંધાપસરણમાં થવાવાળા સ્થિતિઅંધથી ઓછો થતો થતો જ્યારે શતપૃથક્ત્વસાગરપ્રમાણ ઓછા સ્થિતિઅંધ થઈ જાય છે ત્યારે મનુષ્યગતિ, ઔદારિકશરીર

ઔદારિક અંગોપાંગ, વજ્રપલનારાચસંહનન અને મનુષ્યગ-
ત્યાનુપૂર્વ્ય આ પાંચ પ્રકૃતિઓનો એક સાથે બંધવ્યુચ્છેદ થઈ
જાય છે.

પ્રશ્ન ૫૦ : ચોત્રીસમો બંધાપસરણ કેનો અને ક્યારે-
થાય છે ?

ઉત્તર : તેત્રીસમા બંધાપસરણમાં થવાવાળા સ્થિતિ
બંધથી ઓછો થતો થતો જ્યારે શતપૃથક્ત્વસાગરપ્રમાણ ઓછો
બંધ થઈ જાય છે ત્યારે અશાતાવેદનીય, અરતિ, શોક, અસ્થિર,
અશુભ અને અયશઃકીર્તિ આ છ પ્રકૃતિઓનો એક સાથે બંધ-
વ્યુચ્છેદ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૫૧ : આ ચોત્રીસમો બંધાપસરણ ક્યાં સુધી
રહે છે ?

ઉત્તર : આ ચોત્રીસ બંધાપસરણો કરનાર જીવને
મિથ્યાત્વ ગુણસ્થાનકનો નાશ થઈ જાય છે. અર્થાત્ સમ્યક્ત્વ
પ્રગટ થઈ જાય છે; નહિતર પ્રાયોગ્યતાલબ્ધિથી પડી જવાના
સમય સુધી આ ચોત્રીસ બંધાપસરણો રહે છે.

પ્રશ્ન ૫૨ : સાસાદનસમ્યક્ત્વ ગુણસ્થાનમાં કેટલી
પ્રકૃતિઓનો સંવર થાય છે ?

ઉત્તર : સાસાદનસમ્યક્ત્વ નામના ખીન્ન ગુણસ્થાનમાં
સોળ પ્રકૃતિઓનો સંવર થાય છે. આ સોળ પ્રકૃતિઓ નીચે
પ્રમાણે છે :

(૧) મિથ્યાત્વ (૨) નયુંસકવેદ (૩) નરક આયુ (૪)
નરક-ગતિ (૫) એકેન્દ્રિય-જાતિ (૬) દ્વીન્દ્રિય જાતિ (૭) ત્રીન્દ્રિય
જાતિ (૮) ચતુરિન્દ્રિય-જાતિ (૯) હુંડકસંસ્થાન (૧૦) અસંપ્રાપ્ત-

સપાટિકાસંહનન (૧૧) નરકગત્યાનુપૂર્વ્ય (૧૨) આતપ (૧૩)
સાધારણ શરીર (૧૪) સૂક્ષ્મ (૧૫) અપર્યાપ્તિ (૧૬) સ્થાવર.

પ્રશ્ન ૫૩ : સાસાદન સમ્યક્ત્વમાં આ સોળ પ્રકૃતિઓનો સંવર શા કારણે થાય છે ?

ઉત્તર : આ સોળ પ્રકૃતિઓના આશ્રવ અને બંધનું કારણ મિથ્યાત્વલાવ છે. સાસાદનસમ્યક્ત્વમાં મિથ્યાત્વલાવ હોતો નથી, તેથી, અશુભોપયોગની મંદતા હોતાં આ પ્રકૃતિઓનો સંવર થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૫૪ : મિશ્રસમ્યક્ત્વ ગુણુસ્થાનમાં કેટલી પ્રકૃતિઓનો સંવર થઈ જાય છે ?

ઉત્તર : ત્રીજા ગુણુસ્થાનમાં એકતાળીસ (૪૧) પ્રકૃતિઓનો સંવર થઈ જાય છે, આમાંની સોળ પ્રકૃતિઓ તો પહેલાં જ સંવ્રત્ત થઈ, બાકીની પચીસ (૨૫) પ્રકૃતિઓ છે.

(૧) નિદ્રાનિદ્રા (૨) પ્રચલા-પ્રચલા (૩) સ્ત્યાનગૃહ્ણિ (૪) અનંતાનુબંધીક્રોધ (૫) અનંતાનુબંધીમાન (૬) અનંતાનુબંધીમાયા (૭) અનંતાનુબંધીલોભ (૮) સ્ત્રીવેદ (૯) તિર્યચ-આયુ (૧૦) તિર્યચ-ગતિ (૧૧) ન્યયોધપરિમંડળસંસ્થાન (૧૫) વ્રજનારાય સંહનન (૧૬) તિર્યચગત્યાનુપૂર્વ્ય (૨૦) ઉદ્યોત (૨૧) અપ્રસસસ્ય વિહાયોગતિ (૨૨) દુર્ભંગ (વિષમ) (૨૩) દુહુસ્વર (૨૪) અનાદે (૨૫) નિચગોત્ર.

પ્રશ્ન ૫૫ : આ પચીસ પ્રકૃતિઓનો મિશ્રસમ્યક્ત્વ ગુણુસ્થાનમાં શા કારણથી સંવર થાય છે ?

ઉત્તર : આ પચીસ પ્રકૃતિઓના બંધનું કારણ અનંતાનુબંધી કષાયનો ઉદય છે. આ ત્રીજા ગુણુસ્થાનમાં અનંતા-

નુબંધી કષાય અને મિથ્યાત્વ હોતાં નથી, પ્રકૃતિઓના આશ્રવનાં કારણો ન હોવાથી સંવર થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૫૬ : અનંતાનુબંધી કષાયો અહીં કેમ નથી હોતા ?

ઉત્તર : સમ્યગ્મિથ્યાત્વ પરિણામ ઉત્પન્ન હોવાથી અશુભોપયોગની અત્યંત મંદતા થાય છે, તેથી અનંતાનુબંધી કષાય રહી શકતી નથી.

પ્રશ્ન ૫૭ : અવિરતસમ્યક્ત્વ ગુણુસ્થાનમાં કઈ પ્રકૃતિઓનો સંવર થઈ જાય છે ?

ઉત્તર : અવિરત સમ્યક્ત્વ નામના ચોથા ગુણુસ્થાનમાં ઉપરોક્ત એકતાળીસ પ્રકૃતિઓનો સંવર થાય છે. અહીં, આ સંવરનું કારણ, સમ્યક્ત્વપરિણામ છે. આ ગુણુસ્થાનમાં અનંતાનુબંધીની ચાર કષાયો અને મિથ્યાત્વ, સમ્યગ્મિથ્યાત્વ અને સમ્યક્ત્વ એમ સાતે પ્રકૃતિઓનો ઉપશમ, ક્ષય કે ક્ષયોપશમ થવાથી તથા૩૫ અશુભોપયોગનો અભાવ થઈ જાય છે અને શુદ્ધોપયોગ સાધક શુભોપયોગ પ્રગટ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૫૮ : દેશવિરત ગુણુસ્થાનમાં કેટલી પ્રકૃતિઓનો સંવર થઈ જાય છે ?

ઉત્તર : દેશવિરત ગુણુસ્થાનમાં એકાવન (૫) પ્રકૃતિઓનો સંવર થાય છે. આમાંની એકતાળીસ (પ્રકૃતિઓ) તો પૂર્વે સંવૃત થયેલી, બાકીની દસ પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે. (૧) થી (૪) અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ, માન માયા અને લોભ (૫) મનુષ્ય-આયુ (૬) મનુષ્યગતિ (૭) ઔદારિકશરીર (૮) ઔદારિક-અંગોપાંગ (૯) વન્દ્રન્નપલનારાચસહનન (૧૦) મનુષ્યગત્યાનુપૂર્વ્ય.

પ્રશ્ન ૫૧ : દેશવિરત ગુણુસ્થાનમાં આ દસ પ્રકૃતિઓનો સંવર કેવી રીતે થઈ જાય છે ?

ઉત્તર : ‘દેશસંયમનો ભાવ થવાથી અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ, માન, માયા, લોભરૂપ કષાયો રહી શકતા નથી. દેશવિરત પરિણામ સમ્યક્ત્વ થયા પછી જ મનુષ્ય અથવા તિર્યંચને થઈ શકે છે. આવા જીવોને આયુનો બંધ થાય તો દેવ-આયુનો બંધ જ થાય છે તેથી દેશવિરત જીવો દેવગતિ સિવાય અન્ય ગતિઓમાં જતાં નથી; તેથી મનુષ્યગતિ સાથે સંબંધ રાખવાવાળી છ પ્રકૃતિઓનો સંવર થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૬૦ : સમ્યક્ત્વ તો ચોથા ગુણુસ્થાનમાં પણ હોય છે તો ત્યાં આ છ પ્રકૃતિઓનો સંવર કેમ નથી થતો ?

ઉત્તર : ચોથું ગુણુસ્થાનો તો દેવ અને નારકીઓને પણ હોય છે. સમ્યગ્દ્રષ્ટિ દેવ કે નારકી મરીને દેવગતિમાં જઈ શકતા નથી, માત્ર મનુષ્યગતિમાં જ ઉત્પન્ન થાય છે એવો પ્રાકૃતિક (કર્મસિદ્ધાંતનો) નિયમ છે. તેથી ચોથા ગુણુસ્થાનમાં આ છ પ્રકૃતિઓનો સંવર થતો નથી. વિશેષ અપેક્ષાએ વિચારતાં તો, ચોથા ગુણુસ્થાને વર્તાતાં મનુષ્ય-તિર્યંચોને જો આયુબંધ ન પડી ગયો હોય તો, સમ્યક્ત્વના પ્રભાવથી દેવાયુનો બંધ થાય છે, અને આ રીતે જોતાં, આવા ચતુર્થગુણુસ્થાનવર્તી મનુષ્ય-તિર્યંચોને પણ આ છ પ્રકૃતિઓનો સંવર થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૬૧ : પ્રમત્તવિરત ગુણુસ્થાનમાં કેટલી પ્રકૃતિઓનો સંવર થઈ જાય છે ?

ઉત્તર : પ્રમત્તવિરત ગુણુસ્થાનમ પંચાવન પ્રકૃતિઓનો સંવર થાય છે. આમાંની એકાવન (૫૧) તો પૂર્વે સંવૃત થયેલી

જ છે. બાકીની ચાર નીચે પ્રમાણે છે (૧) પ્રત્યાખ્યાનાવરણ ક્રોધ (૨) પ્રત્યાખ્યાનાવરણ માન (૩) પ્રત્યાખ્યાનાવરણ માયા (૪) પ્રત્યાખ્યાનાવરણ લોભ.

પ્રશ્ન ૬૨ : પ્રમત્તવિરતમાં આ ચાર પ્રકૃતિઓનો સંવર શાથી થાય છે ?

ઉત્તર : પ્રમત્તવિરત ગુણુસ્થાનમાં સકળસંયમ પ્રગટે છે. સકળસંયમના પરિણામ પ્રગટ થવાથી, તેની પ્રતિપક્ષી એવી ચાર પ્રકૃતિઓનો આશ્રય થઈ શકતો નથી.

પ્રશ્ન ૬૩ : અપ્રમત્તવિરત ગુણુસ્થાનમાં કેટલી પ્રકૃતિઓનો સંવર થઈ જાય છે ?

ઉત્તર : અપ્રમત્તવિરત-ગુણુસ્થાનમાં એક સઠ (૬૧) પ્રકૃતિઓનો સંવર થાય છે. આમાંની પંચાવન પ્રકૃતિઓ તો પૂર્વસંવૃત્ત છે, બાકીની છ પ્રકૃતિઓ નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) અશાતાવેદનીય (૨) અરતિમોહનીય (૩) શોક-મોહનીય (૪) અશુભનામકર્મ (૫) અસ્થિર નામકર્મ (૬) અયશકીર્તિનામકર્મ.

પ્રશ્ન ૬૪ : અપ્રમત્તવિરત ગુણુસ્થાનમાં આ પ્રકૃતિઓનો સંવર કેવી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર : અપ્રમત્તવિરત ગુણુસ્થાનમાં સંજ્વલન કષાયનો ઉદય મંદ થઈ જવાથી પ્રમાદ રહેતો નથી, વધી અપ્રમત્તવિરતને આ છ પ્રકૃતિઓનો આશ્રય થઈ શકતો નથી.

પ્રશ્ન ૬૫ : અપૂર્વકરણમાં કેટલી પ્રકૃતિઓનો સંવર થાય છે ?

ઉત્તર : અપૂર્વકરણ ગુણુસ્થાનમાં બાસઠ પ્રકૃતિઓનો

સંવર થાય છે. આમાંની એકસઠ પ્રકૃતિઓ તો પૂર્વસંવૃત છે અને એક પ્રકૃતિ દેવાયુ છે.

પ્રશ્ન ૬૬ : આઠમા ગુણુસ્થાનમાં દેવાયુનો સંવર કેવી રીતે થઈ જાય છે ?

ઉત્તર : શ્રેણીના પરિણામ એટલાં નિર્મળ હોય છે કે તેવાં પરિણામો હોતાં કોઈ પણ આયુનો આશ્રવ થતો નથી. બાકીના આયુકર્મોનો સંવર તો પહેલેથી પાંચમા ગુણુસ્થાનમાં યથાસંભવ ખતાવવામાં આવ્યો, બાકી રહ્યો દેવાયુનો સંવર, જે અહીં સિદ્ધ થાય છે.

પ્રશ્ન ૬૭ : અનિવૃત્તિકરણમાં કેટલી પ્રકૃતિઓનો સેવા થાય છે ?

ઉત્તર : અનિવૃત્તિકરણ ગુણુસ્થાનમાં ૯૮ (અઠ્ઠાણું) પ્રકૃતિઓનો સંવર થાય છે, તેમાંની ૬૨ પ્રકૃતિઓ તો પૂર્વસંવૃત્ત છે, બાકીની છત્રીસ (૩૬) પ્રકૃતિઓ નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) નિદ્રા (૨) પ્રચલા (૩) હાસ્ય (૪) રતિ (૫) ભય (૬) બુગુપ્સા (૭) દેવગતિ (૮) પંચેન્દ્રિય જાતિ (૯) વૈક્રિયક શરીર (૧૦) વૈક્રિયક-અંગોપાંગ (૧૧) આહારક-શરીર (૧૨) આહારક-અંગોપાંગ (૧૩) નિર્માણ (૧૪) સમચતુરશ્ચસંસ્થાન (૧૫) સ્પર્શ (૧૬) રસ (૧૭) ગંધ (૧૮) વર્ણ (૧૯) નામકર્મ (૨૦) દેવગત્યાનુપૂર્વ્ય (૨૧) અગુરુલઘુ (૨૨) ઉપઘાત (૨૩) પરઘાત (૨૪) ઉચ્છ્વાસ (૨૫) પ્રશસ્ત-વિહાયોગતિ (૨૬) પ્રત્યેક શરીર (૨૭) ત્રસ (૨૮) બાદર (૨૯) પર્યાપ્તિ (૩૦) શુભ (૩૧) સુભગ (૩૨) સુસ્વર (૩૩) સ્થિર

પ્રશ્ન ૬૮ : નવમા ગુણુસ્થાનમાં ૩૬ પ્રકૃતિઓનો સંવર કેવી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર : ઉપશમક અથવા ક્ષપક અનિવૃત્તિકરણના પરિણામોની વિશિષ્ટતાને કારણે ઉપર્યુક્ત સંવર થાય છે.

પ્રશ્ન ૬૯ : સૂક્ષ્મસાંપરાયગુણુસ્થાનમાં કેટલી પ્રકૃતિઓનો સંવર થાય છે ?

ઉત્તર : દસમા ગુણુસ્થાનમાં ૧૦૩ પ્રકૃતિઓનો સંવર થાય છે. આમાં ૯૮ પ્રકૃતિઓ તો પૂર્વે સંવૃત્ત થયેલી, બાકીની પાંચ પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે (૧) સંજવલન ક્રોધ (૨) સંજવલન માન (૩) સંજવલન માયા (૪) સંજવલન લોભ (૫) પુરૂષવેદ.

પ્રશ્ન ૭૦ : દસમા ગુણુસ્થાનમાં આ પાંચ પ્રકૃતિઓનો સંવર કેવી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર : સૂક્ષ્મલોભ સિવાય સર્વ કષાયોના અભાવથી મોહનીયકર્મની બાકી રહેલી આ પાંચ પ્રકૃતિઓનો સંવર થાય છે. અનિવૃત્તકરણ પરિણામોની વિશેષતાથી પણ, આ પાંચ પ્રકૃતિઓમાંથી, અનિવૃત્તિકરણના બીજા ભાગમાં પુરૂષવેદ, ત્રીજા ભાગમાં સંજવલન ક્રોધ, ચોથા ભાગમાં સંજવલન માન અને પાંચમા ભાગમાં સંજવલન માયા-એમ મોહનીયકર્મની આ પ્રકૃતિઓનો સંવર થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૭૧ : ઉપશાંતમોહમાં કેટલી પ્રકૃતિઓનો સંવર થાય છે

ઉત્તર : ઉપશાંતમોહ નામના અગીયારમા ગુણુસ્થાનમાં

૧૧૯ પ્રકૃતિઓનો સંવર થાય છે. આમાંની ૧૦૩ પ્રકૃતિઓ તો પહેલાં જ સંવૃત્ત થયેલી, બાકીની ૧૬ પ્રકૃતિઓ આ પ્રમાણે છે (૧) મતિજ્ઞાનાવરણ (૨) શ્રુતજ્ઞાનાવરણ (૩) અવધિજ્ઞાનાવરણ (૪) મનઃપર્યયજ્ઞાનાવરણ (૫) કેવળજ્ઞાનાવરણ (૬) ચક્ષુદર્શનાવરણ (૭) અચક્ષુદર્શનાવરણ (૮) અવધિદર્શનાવરણ (૯) કેવળદર્શનાવરણ (૧૦) યશઃકીર્તિનામકર્મ (૧૧) ઉચ્ચગોત્રનામકર્મ (૧૨) દાનાંતરાય (૧૩) લાભાંતરાય (૧૪) ભોગાંતરાય (૧૫) ઉપભોગાંતરાય (૧૬) વીર્યાંતરાય.

પ્રશ્ન ૬૨ : ઉપશાંતમોહમા આ ૧૬ પ્રકૃતિઓનો સંવર કેવી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર : સમસ્ત પ્રકારના મોહના અભાવથી થવાવાળી વીતરાગતાને લીધે કેવળ સાતાવેદનીયને છેડીને બધી પ્રકૃતિઓનો સંવર થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૬૩ : અહીં સાતાવેદનીયનો સંવર કેમ નથી થતો?

ઉત્તર : જો કે વીતરાગતા ઉત્પન્ન થઈ ગઈ છે છતાં યોગનો સદ્ભાવ છે. યોગના સદ્ભાવને લીધે સાતાવેદનીયનો ઈર્યાપથ આશ્રવ થાય છે.

પ્રશ્ન ૭૪ : ઉપશાંતમોહમાં સાતાવેદનીયનો ઈર્યાપથ આશ્રવ જ કેમ છે ?

ઉત્તર : સામ્યરાયિક આશ્રવ કષાયોના સદ્ભાવમાં જ થાય છે. યોગથી આશ્રવ તો થાય છે પરંતુ થઈને તુરત જ ખરી જાય છે. કષાય ન હોવાથી સ્થિતિબંધ થતો નથી. આ કારણથી ઉપશાંતમોહમાં માત્ર સાતાવેદનીયનો ઈર્યાપથઆશ્રવ થાય છે.

प्रश्न ७५ : क्षीणुभोहगुणुस्थानमां केटली प्रकृतिओनो संवर थाय छे ?

उत्तर : क्षीणुभोहगुणुस्थानमां पणु उपर कहेली ११९ प्रकृतिओनो संवर थाय छे.

प्रश्न ७६ : सयोगकेवणीने कथं प्रकृतिओनो संवर थाय छे ?

उत्तर : सयोगकेवणी गुणुस्थानमां पणु उपर कहेली ११९ प्रकृतिओनो संवर थाय छे.

प्रश्न ७७ : अयोगकेवणी गुणुस्थानमां केटली प्रकृतिओनो संवर थाय छे ?

उत्तर : अयोगकेवणी गुणुस्थानमां १२० प्रकृतिओनो संवर थाय छे. आमांनी ११९ तो पहेलां न संवृत हुती अने ओक सातावेदनीयनो हुवे संवर थछं नय छे.

प्रश्न ७८ : अही' शातावेदनीयनो संवर केम थछं नय छे ?

उत्तर : योगनो अलाव होवाथी अही', आकी रहेली सातावेदनीय प्रकृतिनो संवर थछं नय छे.

प्रश्न ७९ : आकी रहेली २८ प्रकृतिओनो कयां संवर थाय छे ?

उत्तर : आकी रहेली २८ प्रकृतिओमां २ तो दर्शन-भोहनीय छे: (१) सयगुंमिथ्यात्व अने (२) सम्यक्-प्रकृति, प संधातनामकर्म छे, प अंधननोकर्म छे १६ स्पर्शादि सषंधी छे. आमांथी, समगुंमिथ्यात्व अने सम्यक्प्रकृतिनो तो आश्रव न नथी थतो तेथी तेमना संवरनो प्रश्न न नथी. प अंधन-अने

૫ સંઘાતનામકર્મેનો શરીરમાં અંતર્લાવ કર્યો છે તેથી બન્યાં શરીર નામકર્મેનો સંવર થાય છે ત્યાં, તે નામવાળાં બંધન અને સંઘાત નામકર્મેનો પણ સંવર થઈ જાય છે.

સ્પર્શાદિ નામકર્મ ૨૦ છે તેમને મૂળનામથી ૪ માનીને ૪ સંવર બતાવ્યા છે. આ રીતે ૧૬ ની સંખ્યા બતાવી છે તેથી બન્યાં (નવમા ગુણુસ્થાનમાં) આ ચારનો સંવર બતાવ્યો ત્યાં ૨૦ (વીસ સ્પર્શાદિ નામકર્મો) નો સંવર સમજી લેવો.

પ્રશ્ન ૮૦ : અતીતગુણુસ્થાનમાં કેટલી પ્રકૃતિઓનો સંવર થાય છે ?

ઉત્તર : અતીતગુણુસ્થાન (સિદ્ધ લગવાન) માં સમસ્ત કર્મ પ્રકૃતિઓનો હંમેશને માટે સંવર થઈ જાય છે, કારણ કે અત્યંત નિર્મળ, દ્રવ્યકર્મ-લાવકર્મ નોકર્મથી મુક્ત, સર્વથા શુદ્ધ એવા સિદ્ધ લગવાનને શુદ્ધોપયોગ વર્તતો હોય છે.

પ્રશ્ન ૮૧ : સંવરની વિશેષતામાં શું ઉપયોગની વિશેષતા કારણુ નથી ?

ઉત્તર : ઉપયોગની વિશેષતાનું કારણુ પણ મોહનો સદ્ભાવ કે અભાવ જ છે. સંવર દર્શાવનાર ઉપયોગના પ્રકારથી પણ મોહની તરતમતાનો કે અભાવનો નિર્ણય થઈ શકે છે.

પ્રશ્ન ૮૨ : ઉપયોગના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર : ઉપરના ત્રણ પ્રકાર છે : (૧) અશુભોપયોગ (૨) શુભોપયોગ અને (૩) શુદ્ધોપયોગ.

પ્રશ્ન ૮૩ : અશુભોપયોગ કયા ગુણુસ્થાનોમાં હોય છે ?

ઉત્તર : મિથ્યાત્વ, સાસાહન અને મિશ્ર આ ત્રણ

गुणस्थानोमां उपर उपरना गुणस्थानोमां घटतो घटतो अशुलो-
पयोग होय छे.

प्रश्न ८४ : शुलोपयोग क्या गुणस्थानोमां होय छे ?

उत्तर : अविस्तसभ्यकत्व, देशविरत अने प्रमत्तविरत
आ त्रणु गुणस्थानोमां वधतो वधतो शुद्धोपयोगना साधनपणा-
वाणो शुलोपयोग होय छे.

प्रश्न ८५ : शुद्धोपयोग क्या गुणस्थानोमां होय छे ?

उत्तर : शुद्धोपयोगना जे प्रकार छे. (१) ऐकदेशनिरा-
वरणु शुद्धोपयोग (२) सर्वदेशनिरावरणु शुद्धोपयोग. आमांथी
ऐकदेशनिरावरणु शुद्धोपयोग अप्रमत्त गुणस्थानथी मांडीने क्षीण-
भोड गुणस्थान सुधी विशेष विशेष शुद्धता सहित प्रगट थाय छे.

प्रश्न ८६ : तेने ऐकदेशनिरावरणु शुद्धोपयोग शा माटे
कडेवामां आवे छे ?

उत्तर : आ शुद्धोपयोगमां शुद्धचैतन्य स्वभाइप निज
आत्मा ध्येय होय छे अने तेनुं अवलंभन पणु होय छे तेथी
आ उपयोग शुद्ध उपयोग तो छे परंतु केवणज्ञानइप शुद्धो-
पयोगनी जेम ते शुद्ध होतो नथी तेथी तेने ऐकदेशनिरावरणु
शुद्धोपयोग कडे छे.

प्रश्न ८७ : सर्वदेशनिरावरणु शुद्धोपयोग क्या 'गुण-
स्थानोमां होय छे ?

उत्तर : सर्वदेशनिरावरणु अथवा पूर्ण शुद्धोपयोग
सयोगकेवणी अने अयोगकेवणी आ जे गुणस्थानोमां तथा अतीत-
गुणस्थानमां होय छे. आ पूर्णशुद्धोपयोगनुं कारण ऐकदेशनिरा-
वरणु शुद्धोपयोग छे.

પ્રશ્ન ૮૮ : પૂર્ણશુદ્ધોપયોગનું કારણ એકદેશશુદ્ધોપયોગ કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર : અશુદ્ધપર્યાયવાળા આત્માને શુદ્ધ થવાનું છે. અશુદ્ધના અવલંબનથી અશુદ્ધતા અને શુદ્ધના અવલંબનથી શુદ્ધતા પ્રગટ થાય છે. તે આત્મા હાલ તો શુદ્ધ નથી તો કેના અવલંબનથી શુદ્ધ થાય છે ? અહીં એમ તાત્પર્ય છે કે આત્મા સ્વભાવદ્રષ્ટિ અથવા દ્રવ્યદ્રષ્ટિથી એકસ્વરૂપ, ચૈતન્યમાત્ર બાણુવામાં આવે છે. તે સ્વભાવ નથી અકષાય કે નથી સકષાય સ્વભાવમાત્ર શુદ્ધ છે. આ શુદ્ધ આત્મતત્ત્વનો જે ઉપયોગ છે, તે. દ્રઢતાથી ઉત્તરોત્તર પુરૂષાર્થ વધારતો થકો શુદ્ધનો ઉપયોગ કરતો થકો પોતે જ શુદ્ધ ઉપયોગ થઈ બંધ છે. તે શુદ્ધ તત્ત્વોનો ઉપયોગ, પૂર્ણશુદ્ધોપયોગ તો છે નહીં અને અશુદ્ધોપયોગ પણ નથી. પરંતુ શુદ્ધ તત્ત્વનો ભાવ, આલંબન, શુદ્ધતાના યથાયોગ્ય પરિણમનને કારણે એક દેશનિરાવરણ શુદ્ધોપયોગ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૮૯ : મુક્તિનું કારણ કયો ઉપયોગ છે ?

ઉત્તર : મુક્તિનું કારણ એકદેશનિરાવરણ શુદ્ધોપયોગ છે કારણ કે પૂર્ણ શુદ્ધોપયોગ તો મુક્તિરૂપ જ છે અને અશુભ-ઉપયોગ મોક્ષનું કારણ થઈ શકતો નથી તેમ જ વળી મિથ્યા ત્વસહિતનો શુભોપયોગ પણ શુદ્ધોપયોગનું કારણ થઈ શકતો નથી. આ કારણથી, એકદેશશુદ્ધોપયોગ જ મુક્તિનું કારણ છે.

પ્રશ્ન ૯૦ : શુદ્ધોપયોગનો સાધક શુભોપયોગ જે ચોથા ગુણુસ્થાનથી છઠ્ઠા ગુણુસ્થાન સુધી હોય છે તે મુક્તિનું કારણ છે કે નહીં ?

उत्तर : आ शुभोपयोगमां आत्मानि प्रतीति तो निरंतर होय न छे अने शुद्ध आत्मतत्त्वनी लावना अने अवलंभन पणु यथा समय अल्पकाणवतीं होय छे तेथी अहीं पणु ऐकदेशनिरावरणु शुद्धोपयोग प्रवतें छे, परंतु अहीं शुद्ध आत्मतत्त्वना अवलंभननी स्थिति कदाचित् होवाथी शुभोपयोगनी मुभ्याता छे वस्तुपणु विचारता तो, अहीं पणु ऐकदेशनिरावरणु शुद्धोपयोग अने शुद्धात्मतत्त्वनी प्रतीतिरूप शुद्धोपयोग मुक्तिनुं कारणु छे.

प्रश्न ९१ : साक्षात् मुक्तिनुं कारणु कयो उपयोग छे?

उत्तर : उत्कृष्ट ऐकदेशनिरावरणु शुद्धोपयोग मुक्तिनुं कारणु छे. अने ते पढेलांना अघा ऐकदेशनिरावरणु शुद्धोपयोग मुक्तिना परंपरा कारणुभूत छे. अर्थात् तेज्या न उत्तर समयमां थवावाणी ऐकदेशमुक्तिना कारणु छे.

प्रश्न ९२ : तो पछी ऐकदेशनिरावरणु शुद्धोपयोग न उपादेय अथवा ध्येयरूप मानवो जेठ अजे ?

उत्तर : ऐकदेशनिरावरणु शुद्धोपयोग क्षायोपशमिक लाव छे ते स्वयं शुद्धलाव नथी, परंतु शुद्धाशुद्धरूप छे. अपूर्णुं छे तेथी ध्येय अथवा उपादेय नथी. ऐकदेशनिरावरणु शुद्धोपयोगना विषयभूत अण्ड, सडजनिरावरणु, परमात्मस्वरूप न ध्येय अने उपादेय छे; अण्डज्ञानरूप आ ऐकदेशनिरावरणु शुद्धोपयोग ध्येय के उपादेय नथी. आ अपूर्णुं शुद्धोपयोगना ध्यानथी ऐकदेशनिरावरणु शुद्धोपयोग थतो पणु नथी.

प्रश्न ९३ : आ अघा वणुंनथी आपणु शुं शीभवातुं छे ?

ઉત્તર : પરમશુદ્ધનિશ્ચયનયના વિષયભૂત અખંડ નિજ સ્વભાવની દ્રષ્ટિ કરીને પોતાના સ્વરૂપની સ્વરૂપાચરણ સહિત આ પ્રકારે ભાવના કરવી જોઈએ. હું ખીજ બધાય પદાર્થોથી તદ્દન જુદો છું, પોતાના જ ગુણોમાં તન્મય છું ત્રિકાળ ચૈતન્યસ્વભાવમય છું, સ્વતઃસિદ્ધ છું, સહજસિદ્ધ છું, જ્ઞાનાનંદ-સ્વરૂપ છું ઇત્યાદિ.

પ્રશ્ન ૯૪ : આત્માના શુદ્ધસ્વરૂપની ભાવનાનું શું ફળ છે ?

ઉત્તર : શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપની ભાવનાથી અને આશ્રયથી નિર્માળ અવસ્થા પ્રગટ થાય છે જે સહજ આનંદનો પુંજ છે.

પ્રશ્ન ૯૫ : સંસાર-અવસ્થામાં આત્મા શુદ્ધ તો નથી, તો પછી અસત્યની ભાવનાથી મોક્ષમાર્ગ કેમ બની શકે ?

ઉત્તર : સામાન્ય સ્વભાવ, એટલે કે દ્રવ્યદ્રષ્ટિથી પારખવામાં આવેલો સ્વભાવ આત્મામાં સદાય પ્રકાશમાન છે. તે તો અન્ય ઉપયોગથી તિરોભૂત થતો હતો અને હવે તેમાં જ ઉપયોગ લગાવવાથી આ સ્વભાવ પ્રત્યક્ષ થઈ જાય છે.

વદસમિદીગુત્તીઓ ધમ્માણુવેહા પરીસહજઓ ચ ।

ચારિત્તં વહુમેયા ણાયવ્વા ભાવસંવરવિસેસા ॥ ૩૫ ॥

અન્વય : વદસમિદીગુત્તીઓ ધમ્માણુવેહા પરીસહજઓ ચ ચારિત્તં
વહુમેયા ભાવસંવર વિસેસા ણાયવ્વા ।

અર્થ : વ્રત, સમિતિ, ગુપ્તિ, ધર્મ, અનુપ્રેક્ષા, પરીપહજય અને ચારિત્ર-એમ બહુ લેહવાળા આ બધા ભાવ-સંવરના વિશેષો જાણવા.

પ્રશ્ન ૧ : વ્રત કોને કહે છે ?

ઉત્તર : શુદ્ધ ચૈતન્યસ્વભાવમય નિજશુદ્ધ આત્મતત્ત્વની ભાવનાથી શુભ-અશુભ સમસ્ત રાગાદિ વિકારોની નિવૃત્તિ થઈ જવી તે વ્રત છે.

પ્રશ્ન ૨ : આ વ્રતની સાધનાના ઉપાય શું છે ?

ઉત્તર : વ્રતસાધનાના ઉપાયભૂત વ્યવહાર વ્રત પાંચ પ્રકારે છે. (૧) અહિંસા (૨) સત્ય (૩) અચૌર્ય (૪) પ્રહ્નચર્ય (૫) અપરિગ્રહ.

પ્રશ્ન ૩ : અહિંસાવ્રત કોને કહે છે ?

ઉત્તર : પોતાના તથા બીજા પ્રાણીઓના પ્રાણોનો ઘાત ન કરવો, પીડા ન પહોંચાડવી તથા સંકલેશ કે દુર્ભાવ ન કરવો તે અહિંસાવ્રત છે.

પ્રશ્ન ૪ : સત્યવ્રત કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સ્વ-પરનું અહિત કરવાવાળાં ખોટાં વચન ન બોલવાં અને તેવા વચનો બોલવાનો ભાવ ન કરવો તે સત્યવ્રત છે.

પ્રશ્ન ૫ : અચૌર્યવ્રત કોને કહે છે ?

ઉત્તર : કોઈના અધિકારવાળી વસ્તુ તેની હાદિંક સ્વીકૃતિ વિના ન લેવી તથા કોઈ પણ પદાર્થને પોતાનો ન માનવો તે અચૌર્યવ્રત છે.

પ્રશ્ન ૬ : પ્રહ્નચર્યવ્રત કોને કહે છે ?

ઉત્તર : મૈથુનનો ત્યાગ કરવો અને તે વિષયની સર્વ પ્રકારની ઇચ્છાઓ ન કરવી તેને પ્રહ્નચર્ય કહે છે.

પ્રશ્ન ૭ : અપરિચ્છદ્ર પ્રત કોને કહે છે ?

ઉત્તર : હિંસાનો ત્યાગ કરવા માટે કોમળ પીંછી, શુદ્ધિને માટે કમંડળ અને જ્ઞાનવૃદ્ધિને માટે પુસ્તક સિવાયની કોઈ પણ વસ્તુ ન રાખવી અને સમસ્ત પદાર્થોમાં મમતા (મૂર્છા) ન કરવી તેને અપરિચ્છદ્ર પ્રત કહે છે.

પ્રશ્ન ૮ : આ પાંચ પ્રકારના પ્રત ભાવસંવરના વિશેષો કઈ રીતે છે ?

ઉત્તર : આ પાંચ પ્રકારના પ્રતોના આચરણથી શુદ્ધો-પયોગની સાધના સુગમ બને છે, તેથી તે ભાવસંવરના વિશેષો છે. જો, પ્રતપાલનના વિકલ્પ સુધી જ તે પરિણામો હોય તો તે ભાવસંવર નથી પરંતુ પુણ્યાશ્રવ છે.

પ્રશ્ન ૯ : સમિતિ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ચતન્યસ્વભાવમય નિજપરમાત્મતત્ત્વમાં સમ્યક્ પ્રકારથી અર્થાત્ રાગાદિના નિરોધપૂર્વક સ્વભાવલીનતાથી પહોંચવાને સમિતિ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : આ સમિતિની સાધના માટે શું વ્યવહાર કર્તાવ્ય છે ?

ઉત્તર : સમિતિ સાધનના ઉપાયભૂત વ્યવહારસમિતિ પાંચ છે. (૧) ધ્યાસમિતિ (૨) ભાષાસમિતિ (૩) ઐષણાસમિતિ (૪) આદાનનિક્ષેપણસમિતિ (૫) પ્રતિષ્ઠાપનસમિતિ.

પ્રશ્ન ૧૧ : ધ્યાસમિતિ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સાધુને યોગ્ય ચર્ચા માટે, સૂર્યપ્રકાશમાં, ચાર હાથ આગળ જમીન જોઈને ઉત્તમભાવ સહિત ચાલવું તેને ધ્યાસમિતિ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : ભાષાસમિતિ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : હિત-મિત-પ્રિય વચન બોલવાને ભાષાસમિતિ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૩ : એષણાસમિતિ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : આત્મચર્યાની સાધનાનો ભાવ રાખવાવાળી, ૪૬ દોષ, ૧૪ મળ, ૩૨ અંતરાય અને અધઃકર્મ આ દોષોથી રહિત સાધુની નિર્દોષ આહારચર્યાને એષણાસમિતિ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૪ : આહાર સંબંધી ૪૬ દોષ કયા કયા છે ?

ઉત્તર : ઉદ્દગમદોષ ૧૬, ઉત્પાદનદોષ ૧૬, અશનદોષ ૧૦ અને ભુક્તિદોષ ૪, એમ આહાર સંબંધી બધા મળીને ૪૬ દોષ છે.

પ્રશ્ન ૧૫ : ઉદ્દગમદોષ કયા કયા છે ?

ઉત્તર : (૧) ઉદ્દિષ્ટ, (૨) સાધિક (૩) પૂતિ (૪) મિશ્ર (૫) પ્રાભૂત (૬) બલિ (૭) ન્યસ્ત (૮) પ્રાદુષ્ટ (૯) કીત (૧૦) પ્રામિત્ય (૧૧) પરિવર્તિત (૧૨) નિષિદ્ધ (૧૩) અભિહૂત (૧૪) ઉદ્ભિન્ન (૧૫) અસ્થેય (૧૬) આરોહ. આ પ્રકારે ૧૬ ઉદ્દગમદોષ છે.

પ્રશ્ન ૧૬ : ઉદ્દિષ્ટ દોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : કોઈ પણ વેષવાળા ગૃહસ્થો, સર્વ પાપાંડિયો, સર્વ પાશ્વસ્થો અથવા સર્વ સાધુઓના ઉદ્દેશથી બનાવેલા લોજનને ઉદ્દિષ્ટ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૭ : ઉદ્દિષ્ટમાં શું દોષ આવી જાય છે ?

ઉત્તર : શ્રાવકની પ્રવૃત્તિ અતિથિસંવિભાગની હોય છે. શ્રાવક પોતાનો આહાર એવી રીતે બનાવે છે કે તે એક પાત્રને

દાન આપીને આહાર કરી શકે. મુનિ, આ પ્રકારે શ્રાવકને માટે બનાવેલા આહારનો અધિકારી થઈ શકે છે. આનાથી વિપરીત રીતે બનાવેલા ભોજનમાં, આરંભ વિશેષ હોવાને લીધે, તે ઉદ્દિષ્ટ ભોજનના આહારમાં સાવધનો દોષ આવી જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૮ : સાધિકદોષ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : મુનિઓને દાન આપવાના અભિપ્રાયથી, પોતાને માટે બનતી રસોઈમાં અન્ન આદિ વધારાના નાખી દેવા અથવા આહાર તૈયાર થવાની વાર હોય ત્યાં સુધી પૂજા અથવા ધર્મ-સંબંધી પ્રશ્નો પૂછવાના બહાને સાધુને રોકી રાખવા તેને સાધિક દોષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૯ : સાધિકમાં શું દોષ આવી જાય છે ?

ઉત્તર : આ આરંભમાં પણ સાધુના નિમિત્ત (માટે આહાર બનવા)નો દોષ આવી જાય છે.

પ્રશ્ન ૨૦ : પૂતિ દોષ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : પૂતિદોષના બે પ્રકાર છે, અપ્રાસુમિશ્રણ અને પૂતિકર્મકલ્પના. પ્રાસુક વસ્તુમાં અપ્રાસુક વસ્તુ ભેળવી દેવી તેને અપ્રાસુમિશ્રણ કહે છે. એમ વિચાર કરવો કે “જ્યાં સુધી સાધુઓને દાન આપવામાં ન આવે ત્યાં સુધી આ વાસણ દ્વારા અથવા આ વાસણમાં બનાવેલા ભોજનનો અથવા આ અમુક ભોજનનો ઉપયોગ ન કરવો” તેને પૂતિકર્મકલ્પના કહે છે. આ પ્રમાણે ચક્કી આદિ (અન્ય આહાર બનાવવાના બીજા સાધનો)માં પણ તેવી જાતનો વિચાર કરવો તેને પણ પૂતિ-કર્મકલ્પના દોષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૧ : પૂતિમાં શું દોષ આવી જાય છે ?

ઉત્તર : આમાં અપ્રાસુમિશ્રણમાં તો હિંસાનો દોષ અને પૂતિકર્મકલ્પનામાં સાધુના નિમિત્ત સંબંધીનો દોષ આવી જાય છે.

પ્રશ્ન ૨૨ : મિશ્ર દોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : આહાર પ્રાસુક હોય તો પણ પાંખંડિયો તથા ગૃહસ્થોની સાથે સાધુઓને દેવાની બુદ્ધિથી આહાર અને તેને મિશ્ર દોષ સહિત ગણવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૨૩ : મિશ્રમાં શું દોષ આવી જાય છે ?

ઉત્તર : આમાં અસંયમીઓનો સ્પર્શ, દીનતા તથા અનાદર વગેરે દોષો આવી જાય છે.

પ્રશ્ન ૨૪ : પ્રાણી દોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : પ્રાણીદોષ બે પ્રકારે છે, બાહર અને સૂક્ષ્મ. એવો સંકલ્પ કરવો કે હું અમુક મહિનાની અમુક તિથિએ અતિથિસંવિભાગવ્રત પાળીશ અને પછીથી તે તિથિ કરતાં વહેલાં કે મોડા દાન દેવું તે બાહરપ્રાણી દોષ છે. એવો સંકલ્પ કરવો કે દિવસના પૂર્વભાગમાં કે ઉત્તર ભાગમાં દાન કરીશ અને પછીથી તે સમય વહેલાં કે પછી દાન કરવું તે સૂક્ષ્મ-પ્રાણી દોષ છે.

પ્રશ્ન ૨૫ : પ્રાણીદોષમાં કેવી રીતે દોષ આવી જાય છે ?

ઉત્તર : આ વૃદ્ધિ-હાનિથી પરિણામોમાં સંકલેશ થાય છે.

પ્રશ્ન ૨૬ : બલિદોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : યજ્ઞ, પિતૃ વગેરે માટે બનાવેલા

આહારમાંથી વધેલો આહાર મુનિઓને આપવો તેને બલિદોષ કહે છે, તેમજ બચેલા અર્ધ-જળ વગેરેથી મુનિઓની પૂજા કરવી તેને પણ બલિદોષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૭ : બલિમાં કયા દોષ સિદ્ધ થાય છે ?

ઉત્તર : આમાં સાવધદોષની સિદ્ધિ થાય છે.

પ્રશ્ન ૨૮ : ન્યસ્તદોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે વાસણમાં લોજન બનાવ્યું હોય તેમાંથી લોજન બીજા વાસણમાં કાઢીને પોતાના કે બીજાના ઘરમાં રાખી મૂકવું તેને ન્યસ્તદોષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૯ : ન્યસ્તમાં શું દોષ આવી જાય છે ?

ઉત્તર : આમાં બે દોષ આવી જાય છે; એક તો તેમાં નવો આરંભ થયો અને બીજું એ કે જે અન્ય દાતાર તેનાથી દાન આપે તો તેમાં ગડબડ થવી સંભવે છે.

પ્રશ્ન ૩૦ : પ્રાદુષ્ટ દોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : પ્રાદુષ્ટ દોષ બે પ્રકારે છે : (૧) સંક્રમ (૨) પ્રકાશ. સાધુ ઘેર આવી પહોંચતાં લોજનના પાત્ર વગેરેને એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ લઈ જવા તે સંક્રમ પ્રાદુષ્ટ છે. સાધુ ઘેર આવી પહોંચતાં આરણ્યો બંધ કરવા, મંડપ છોડી નાખવો, રાખ અથવા પાણીથી વાસણો સાફ કરવા, દીવો સળગાવવો વગેરે પ્રકાશ-દોષ છે.

પ્રશ્ન ૩૧ : પ્રાદુષ્ટમાં દોષ કયા કારણથી છે ?

ઉત્તર : આમાં નૈમિત્તિક-આરંભ અને ઈર્ષ્યાપથાદિમાં હાનિનો દોષ આવે છે.

પ્રશ્ન ૩૨ : કીત દોષ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : બ્યારે સાધુ ભિક્ષા માટે ઘેર આવે ત્યારે ગાય વગેરે સચિત્ર અથવા સોનુ વગેરે અચિત્ત દ્રવ્યો આપીને ભોજન લાવવામાં આવે તેને કીત દોષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૩૩ : કીત દોષમાં શું હાનિ છે ?

ઉત્તર : આમાં નૈમિત્તિક આરંભ અને વિકલ્પોની અધિકતા થાય છે.

પ્રશ્ન ૩૪ : પ્રામિત્ય દોષ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : પ્રામિત્ય દોષના બે પ્રકાર છે : (૧) વૃદ્ધિમત્ (૨) અવૃદ્ધિમત્. વ્યાજ પર ઉધાર લાવેલા અન્નને લીધે વૃદ્ધિમત્ પ્રામિત્ય દોષ આવે છે અને વ્યાજ વિના ઉધાર લાવેલા અન્નને લીધે અવૃદ્ધિમત્ પ્રામિત્ય દોષ આવે છે. આ બંને પ્રકારના પ્રામિત્યનો આહાર આપવો તે પ્રામિત્યદોષ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૩૫ : પ્રામિત્યના આહારમાં શું દોષ થયો ?

ઉત્તર : ઉધાર લાવવામાં અને તે ચુકવવામાં દાતાને અનેક કષ્ટ ઉઠાવવાં પડે છે, અને આવો કષ્ટસાધ્ય આહાર મધુકર-વૃત્તિવાળા સાધુને યોગ્ય નથી. આવા આહારથી અદ્યાનો દોષ ઉપજે છે.

પ્રશ્ન ૩૬ : પરિવર્તિત દોષ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : સાધુ ભિક્ષા માટે આવે ત્યારે ભોજ્ય પદાર્થના અદલામાં બીજા ભોજ્ય પદાર્થ (ખાવા યોગ્ય પદાર્થ) લાવવો તેને પરિવર્તિત દોષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૩૭ : પરિવર્તિત આહારમાં શું દોષ આવી જાય છે ?

ઉત્તર : આમાં પણ દાતાને સંકલેશ થાય છે તેથી આવા આહારમાં અદ્યાનો દોષ આવે છે.

પ્રશ્ન ૩૮ : નિષિદ્ધ દોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : કોઈ વડે અમુક વસ્તુ ન આપવી જોઈએ એમ કહેવાં છતાં સાધુઓને તે આહારમાં આપવામાં આવે તેને નિષિદ્ધ દોષ કહે છે. નિષેધકોના ભેદથી આ દોષ છ પ્રકારનો છે. તે નિષેધકોના છ પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે. (૧) વ્યક્ત ઇશ્વર (૨) અવ્યક્ત ઇશ્વર (૩) ઉભય ઇશ્વર. (૪) વ્યક્ત અનીશ્વર (૫) અવ્યક્ત અનીશ્વર (૬) ઉભય અનીશ્વર .નિરપેક્ષ અધિકારીને વ્યક્ત ઇશ્વર, સાપેક્ષ અધિકારીને અવ્યક્ત ઇશ્વર, અને સાપેક્ષ-નિરપેક્ષ અર્થાત્ સંયુક્ત-અધિકારીને ઉભય ઇશ્વર કહે છે. આ જ પ્રકારે અનીશ્વર અધિકારી (નોકર વગેરે) બાબત પણ સમજી લેવું.

પ્રશ્ન ૩૯ : નિષિદ્ધમાં શું દોષ આવી જાય છે ?

ઉત્તર : હીનતા, અશિષ્ટતા આદિ અનેક દોષ આવે છે.

પ્રશ્ન ૪૦ : અભિહૂત દોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : લાઈનમાં રહેલા સાત મકાનો (દાતાનું એક, ત્રણ, તે જ લાઈનના અને ત્રણ સામી લાઈનના) ને છોડીને અન્ય કોઈ પણ મહોક્ષા, ગામ, પરગામ કે પરદેશ વગેરે સ્થાનથી લાવેલા પદાર્થને અભિહૂત કહે છે. અભિહૂત પદાર્થના આહારને અભિહૂત દોષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૪૧ : અભિહૂત આહારમાં શું દોષ આવે છે ?

ઉત્તર : આમાં ધર્માપથશુદ્ધિ રહી શકતી નથી તેથી જીવહિંસાનો દોષ આવે છે.

પ્રશ્ન ૪૨ ઉદ્ભિન્ન દોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ધી, ગોળ, દ્રાક્ષ વગેરે કોઈ ડબ્બામાં બંધ કરેલી હોય અને ડબ્બાનું મોહું માટી આદિથી બંધ કરી દે એટલે કે સીલ (Seal) મારી દે તો તેને ખોલીને તેમાંની વસ્તુ વાપરવી તે ઉદ્ભિન્ન દોષ છે.

પ્રશ્ન ૪૩ : ઉદ્ભિન્ન આહારમાં શું દોષ આવે છે ?

ઉત્તર : આમાં જીવહયાની સાવધાની રહી શકતી નથી અને તુરત ખોલીને આપવામાં વસ્તુનું શોધન બરાબર થઈ શકતું નથી. કીડી વગેરે અંદર પેસી જાય તો તેને કાઢવી મુશ્કેલ પડે.

પ્રશ્ન ૪૪ : આચ્છેદ દોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : રાબ, મંત્રી વગેરે મોટાં પુરૂષોના લયથી શ્રાવક આહારદાન કરે તેને આચ્છેદ-દોષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૪૫ : આચ્છેદમાં શું દોષ આવી જાય છે ?

ઉત્તર : ફરજિયાત, પ્રેમભાવ વગરનું, ભોજન લેવાનો દોષ આવી જાય છે, આ ગૃહસ્થને સંકલેશનું કારણ છે.

પ્રશ્ન ૪૬ : માળ-આરોહણ (આરોહ) દોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : દાદરા અથવા નિસરણી ઉપર ચઢીને, અટારી વગેરે ઉપરના માળથી ભોજન લાવીને સાધુઓને આપવું તેને માળ-આરોહણ દોષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૪૭ : આરોહ (માળ-આરોહણ) માં શું દોષ આવી જાય છે ?

ઉત્તર : આમાં ઈર્ષ્યાપથશુદ્ધિ રહેતી નથી અને ગૃહસ્થને વિક્ષેપ થાય છે, તેના પડી જવા સુધીનો સંભવ પણ રહે છે.

આમાં અદ્યાનો દોષ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૪૮ : ઉક્ત ૧૬ ઉદ્દગમ કોની ચેષ્ટાનાં નિમિત્તથી થાય છે ?

ઉત્તર : ઉક્ત ૧૬ દોષ દાતાર શ્રાવકની ચેષ્ટાના નિમિત્તથી થાય છે. દાતાર શ્રાવકે, આ સોળ ઉદ્દગમદોષ ટાળીને, સાધુ મહારાજને આહાર આપવો જોઈએ. જો સાધુને ખખર પડે કે શ્રાવકે આ સોળ દોષમાંથી કોઈ દોષ કર્યો છે તો સાધુ આહાર લેતા નથી.

પ્રશ્ન ૪૯ : ઉદ્દગમ શબ્દનો નિરુક્તિ અર્થ શું છે ?

ઉત્તર : ઉદ્દ=ઉન્-માર્ગ, ગમ=ગમન કરાવે અથવા લઈ જાય. જે ઉન્-માર્ગ તરફ લઈ જાય તેને ઉદ્દગમ કહે છે. તાત્પર્ય કે જે ક્રિયાઓ દ્વારા, ભોજ્ય પદાર્થ, ઉન્-માર્ગ-આગમની આજ્ઞાથી વિરુદ્ધ અને રત્નત્રયનો ઘાતક સિદ્ધ થાય તેવી દાતાની ક્રિયાઓને ઉદ્દગમ દોષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૫૦ : ઉત્પાદન-દોષ ૧૬ કયા કયા છે ?

ઉત્તર : (૧) ધાત્રીદોષ (૨) દૂધદોષ (૩) નિમિત્તદોષ (૪) વનીપકવચનદોષ (૫) આજીવદોષ (૬) ક્રોધદોષ (૭) માન દોષ (૮) માયાદોષ (૯) લોભદોષ (૧૦) પૂર્વસ્તુતિદોષ (૧૧) પશ્ચાત્સ્તુતિદોષ (૧૨) વૈદકદોષ (૧૩) વિદ્યાદોષ (૧૪) મંત્રદોષ (૧૫) પૂર્ણદોષ (૧૬) વશદોષ

પ્રશ્ન ૫૧ : ધાત્રીદોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : પાંચ પ્રકારની ધાવમાતાઓની જેમ ગૃહસ્થના ખાળક સાથે વ્યવહાર કરીને, કરાવીને અથવા ઉપદેશ આપીને

ખુશ થયેલા શ્રાવક દ્વારા આપવામાં આવેલું લોજન લેવું તે ધાત્રીદોષ છે.

પ્રશ્ન ૫૨ : ધાત્રીદોષમાં દોષ કઈ રીતે આવ્યો ?

ઉત્તર : આમાં સાધુનો એ અભિપ્રાય રહે છે કે, આવી રીતથી (આવા વ્યવહારથી) ગૃહસ્થ લોજન આપવા પ્રેરાશે અથવા ઉત્તમ લોજન આપશે. આવો અભિપ્રાય સાધુ-તામાં મોટો દોષ છે.

પ્રશ્ન ૫૩ : પાંચ પ્રકારની ધાવમાતા કઈ કઈ છે ?

ઉત્તર : (૧) માર્જનધાત્રી (૨) કીડનધાત્રી (૩) મંડન ધાત્રી (૪) ક્ષીરધાત્રી અને (૫) સ્વાપનધાત્રી.

પ્રશ્ન ૫૪ : માર્જનધાત્રી કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે બાળકને સ્નાન કરાવીને બાળકનું પોષણ કરે તે.

પ્રશ્ન ૫૫ : કીડનધાત્રી કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે બાળકને બુદ્ધી બુદ્ધી જાતની રમત રમાડે તે.

પ્રશ્ન ૫૬ : મંડનધાત્રી કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે બાળકને બુદ્ધા બુદ્ધા વસ્ત્ર, ઘરેણાં વગેરેથી સુશોભિત કરે તે.

પ્રશ્ન ૫૭ : ક્ષીરધાત્રી કેને કહે છે ?

ઉત્તર : બાળકને દૂધ પીવડાવીને પુષ્ટ કરે તે.

પ્રશ્ન ૫૮ : સ્વાપનધાત્રી કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે બાળકને સૂવડાવવાની સેવા કરે તે.

પ્રશ્ન ૫૯ : દૂતદોષ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : લાગતા-વળગતા પુરૂષોનો સંદેશો લઈ જઈને અથવા કહીને સંતુષ્ટ થયેલા દાતા દ્વારા આપવામાં આવેલા લોજનને લેવું તે હૃતદોષ છે.

પ્રશ્ન ૬૦ : આમાં શું દોષ આવે છે ?

ઉત્તર : હૃતદોષ નામના આ બીજા ઉત્પાદનદોષમાં, આ પ્રકારથી લોજન-ઉપાર્જન કરવાનો દોષ સાધુને લાગે છે અને જિનશાસનને દૂષણ લાગે છે.

પ્રશ્ન ૬૧ : નિમિત્તદોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અષ્ટાંગનિમિત્તનું જ્ઞાન બતાવીને અથવા તેના ફળને બતાવીને સંતુષ્ટ થયેલા દાતા દ્વારા આપવામાં આવેલો આહાર લેવો તે નિમિત્તદોષ છે.

પ્રશ્ન ૬૨ : ભવિષ્યફળના નિર્દેશક-નિમિત્તોના આઠ અંગો કયા છે ?

ઉત્તર : (૧) વ્યંજન (૨) અંગ (૩) સ્વર (૪) છિન્ન (૫) ભૌમ (૬) અંતરિક્ષ (૭) લક્ષણ (૮) સ્વપ્ન.

પ્રશ્ન ૬૩ : વ્યંજનનિમિત્ત કોને કહે છે ?

ઉત્તર : શરીરના અંગોમાં તલ, મસો, લાખું વગેરે વ્યંજનો (ચિહ્નો) જોઈને તે વડે શુભ-અશુભ ફળને જાણી લેવું તેને વ્યંજન-નિમિત્ત કહે છે.

પ્રશ્ન ૬૪ : અંગનિમિત્ત કોને કહે છે ?

ઉત્તર : મોઢું, ગળું, હાથ, પગ, પેટ, આંગળી વગેરે શરીરના અંગોને જોઈને શુભ-અશુભ ફળ જાણવું તે અંગ-નિમિત્ત કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૬૫ : સ્વરનિમિત્ત કોને કહે છે ?

ઉત્તર : મનુષ્ય, તિયંચ કે અચેતન વસ્તુનેા અવાજ સાંભળીને ત્રણ કાળ સંબંધી શુભ-અશુભ-લાવો જાણવા તેને સ્વરનિમિત્ત કહે છે-

પ્રશ્ન ૬૬ : ભૌમનિમિત્ત કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ભૂમિનું સૂકાપણું, ચીકણાપણું વગેરે દેખીને ભૂમિની અંદર પાણી, નિધાન વગેરે જાણી લેવું; શુભઅશુભ હારજીત જાણી લેવા તેને ભૌમનિમિત્ત કહે છે.

પ્રશ્ન ૬૭ : અંતરિક્ષ-નિમિત્ત કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સૂર્ય-ચન્દ્રના ગ્રહણ તથા ગ્રહોના ઉદય, અસ્ત ઉલ્કાપાત વગેરે જોઈને ત્રણ કાળ સંબંધી શુભ-અશુભ જાણી લેવું તે અંતરિક્ષનિમિત્ત કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૬૮ : લક્ષણનિમિત્ત કોને કહે છે ?

ઉત્તર : હથેળી વગેરે શરીરના અવયવોમાં કમળ, ચક્ર, માછલી, કળશ વગેરે ચિહ્નોને જોઈને શુભાશુભ જાણી લેવું તે લક્ષણનિમિત્ત કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૬૯ : સ્વપ્નનિમિત્ત કોને કહે છે ?

ઉત્તર : શુભાશુભ સ્વપ્નો અનુસાર શુભ-અશુભ ક્ષણ જાણી લેવું તેને સ્વપ્નનિમિત્ત કહે છે.

પ્રશ્ન ૭૦ : નિમિત્તદોષમાં શું દોષ આવે છે ?

ઉત્તર : આમાં રસાસ્વાદન, હીનતા વગેરે દોષો આવે છે.

પ્રશ્ન ૭૧ : વનીપકવચનદોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ભોજન વગેરે ગ્રહણ કરવાના અભિપ્રાયથી ચાચકની જેમ દાતારને અનુકુળ વચન બોલીને આહાર ગ્રહણ કરવો તેને વનીપકવચનદોષ કહે છે. જેમ કે દાતા પૂછે કે કૂતરાને,

કાગડાને, માંસલક્ષી-પ્રાહ્મણુને દાન આપવામાં પુણ્ય છે કે નહીં ત્યારે તેને કહેવું કે 'હા છે' ઇત્યાદિ પ્રકાર.

પ્રશ્ન ૭૨ : વનીપકવચનમાં શું દોષ આવે છે ?

ઉત્તર : વનીપકવચનમાં દીનતાનો દોષ આવે છે.

પ્રશ્ન ૭૩ : આજીવ દોષ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : પોતાના જાતિ, કુળ વગેરે પ્રગટ કરીને, તેમ જ કળા, ચાતુર્ય, મંત્ર-ચંત્ર આદિ વડે આહાર ઉપાર્જિત કરવો તેને આજીવ દોષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૭૪ : આજીવકર્મમાં શું દોષ લાગે છે ?

ઉત્તર : આમાં દીનતા, લાલચ, કલ્યાણમાર્ગમાં પ્રમાદ વગેરે દોષ આવે છે.

પ્રશ્ન ૭૫ : ક્રોધદોષ કેને કહે છે.

ઉત્તર : ક્રોધી થઈને ભોજનનો પ્રબંધ કરાવવો અને ગ્રહણ કરવો તેને ક્રોધદોષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૭૬ : આમાં શું દોષ આવે છે ?

ઉત્તર : સંયમહાનિ, ઉન્માર્ગપ્રસાર વગેરે દોષ આવે છે.

પ્રશ્ન ૭૭ : માનદોષ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : અભિમાનને વશ થઈને આહાર ગ્રહણ કરવાને માનદોષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૭૮ : આમાં શું દોષ આવે છે ?

ઉત્તર : રસગારવ, સંયમહાનિ, ઉન્માર્ગ વગેરે દોષ આવે છે.

પ્રશ્ન ૭૯ : માયા દોષ કેને કહે છે ?

उत्तर : मायाचार, छण-कपट सहित लोअनादि अडणु करवाने मायाहोष कडे छे.

प्रश्न ८० : आमां शुं होष छे ?

उत्तर : मायाचारमां सम्यक्त्वहानि, संयमहानि आदि होष आवे छे.

प्रश्न ८१ : लोलहोष कोने कडे छे ?

उत्तर : लुब्धपरिणामोथी आहारादि अडणु करवाने लोलहोष कडे छे.

प्रश्न ८२ : आ होषथी शुं अनर्थ थाय छे ?

उत्तर : लोलहोषथी भूणगुणुमां हानि, स्वभावद्रष्टिनी अयोग्यता थं नवी वगेरे होष थाय छे.

प्रश्न ८३ : पूर्वस्तुति होष कोने कडे छे ?

उत्तर : प्रथम न हातारनी स्तुति करीने तेने पोता प्रत्ये आकर्षवेो अने तेनाथी लोअनादितुं अडणु करवुं ते पूर्व-स्तुति होष छे.

प्रश्न ८४ : आ होषथी शुं अनर्थ थाय छे ?

उत्तर : आमां परसनमुभता, कृपणुता, आत्मगौरवनाश वगेरे होष आवे छे.

प्रश्न ८५ : पश्चात्-स्तुतिहोष कोने कडे छे ?

उत्तर : आहारअडणु कर्था पछी हातानी प्रशंसा-स्तुति करवी तेने पश्चात्-स्तुतिहोष कडे छे.

प्रश्न ८६ : आ होषथी शुं अनर्थ थाय छे ?

उत्तर : आगण उपर अमारा लोअननो सारेो प्रबंध

થશે એ અભિપ્રાયથી આ દોષ થાય છે. આનાથી નિદાન-નિયાણું, કૃપણતા, આત્મગૌરવનાશ આદિ દોષ થાય છે.

પ્રશ્ન ૮૭ ચિકિત્સાદોષ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : આઠ પ્રકારની ચિકિત્સાઓમાંથી એક અથવા વિશેષ ચિકિત્સાઓ દ્વારા ઉપકાર કરીને અથવા તેવો ઉપદેશ કરીને આહારાદિ લેવાને ચિકિત્સાદોષ કહે છે. આઠ પ્રકારની ચિકિત્સાઓ નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) બાળચિકિત્સા (૨) અંગચિકિત્સા (૩) રસપચન-ચિકિત્સા (૪) વિષચિકિત્સા (૫) ભૂતાપનદન (૬) ક્ષાયતંત્ર (૭) શાલાકાચિકિત્સા (૮) શલ્ય ચિકિત્સા

પ્રશ્ન ૮૮ : ચિકિત્સાકર્મમાં શું દોષ આવે છે ?

ઉત્તર : ચિકિત્સા કરીને ભોજન કરવામાં સાવધ આદિ દોષ લાગે છે.

પ્રશ્ન ૮૯ : વિદ્યાદોષ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : હોમ, બપ વગેરે દ્વારા સાધેલી વિદ્યાઓને યોલાવીને તેનાથી પ્રાપ્ત થયેલાં આહાર, ઔષધિ વગેરે ગ્રહણ કરવા અથવા દાતારને વિદ્યા આપવાની લાલચથી આહાર ગ્રહણ કરવાને વિદ્યાદોષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૯૦ : આમાં શું દોષ છે ?

ઉત્તર : વિદ્યાદોષમાં સ્વરૂપની અસાવધાની, આત્મ-વિશ્વાસનો અભાવ આદિ દોષો આવે છે.

પ્રશ્ન ૯૧ : મંત્ર દોષ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : ગુરુમુખથી અધ્યયન કરેલા અને સિદ્ધ થયેલા મંત્રથી દેવતાઓનું આહ્વાહન કરીને તેમનાથી મળેલો આહાર

અહણુ કરવો અથવા સુખદાયક મંત્રની આશા આપીને દાતાર પાસેથી આહાર અહણુ કરવો તેને મંત્રદોષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૯૨ : આમાં શું દોષ છે ?

ઉત્તર : વિદ્યાદોષની માફક આમાં પણ અનેક દોષ છે.

પ્રશ્ન ૯૩ : ચૂર્ણદોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : દાતારને માટે ભૂષાચૂર્ણ કે અંબનચૂર્ણ મેળવી આપીને તેને ત્યાં આહાર અહણુ કરવો તેને ચૂર્ણદોષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૯૪ : આમાં શું દોષ છે ?

ઉત્તર : આલુવિકાની માફક આમાં આરંભનો દોષ આવે છે.

પ્રશ્ન ૯૫ : વશદોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે જેના વશમાં ન હોય તેને વશ કરવાનો ઉપાય બતાવીને, અથવા તેવી યોજના કરીને અથવા એકબીજાથી બુદ્ધા પડેલા સ્ત્રી-પુરૂષોનો મેળ કરાવીને અથવા તેનો ઉપાય બતાવીને લોજન અહણુ કરવાને વશ-દોષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૯૬ : આ દોષમાં શું અનર્થ છે ?

ઉત્તર : નિર્દયતા, પીડાનું ઉપબંધવું, રાગવૃદ્ધિ, લાભ-કર્મ, બ્રહ્મચર્યનો અતિસાર આદિ અનેક દોષરૂપ અનર્થ આ દોષથી થાય છે.

પ્રશ્ન ૯૭ : ઉત્પાદન દોષનો નિરૂક્તિ અર્થ શું છે ?

ઉત્તર : બિનમાર્ગમાં નિષિદ્ધ ક્રિયાઓ દ્વારા લોજન ઉત્પન્ન કરાવવામાં આવે તે ક્રિયાઓને ઉત્પન્ન દોષમાં લીધેલી છે.

પ્રશ્ન ૯૮ : ઉત્પાદન દોષ કોને આશ્રયે થાય છે ?

ઉત્તર : ઉત્પાદન દોષ સાધુ-પાત્રને આશ્રયે થાય છે.
કારણ કે તે દોષ સાધુના શિથિલ ભાવ અને ક્રિયાઓથી ઉત્પન્ન થાય છે.

પ્રશ્ન ૯૯ : અશન દોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ભોજ્ય પદાર્થ સાથે સંબંધ રાખવાવાળા દોષોને અશનદોષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૦૦ : અશન દોષના કયા કયા ભેદ છે ?

ઉત્તર : શંકિત, પિહિત, અક્ષિત, નિક્ષિત, છોટિત, અપરિણુત વ્યવહરણુ, દાયક, લિપ્ત અને વિભિન્ન આ દસ દોષ અશન-સંબંધી જાણવા.

પ્રશ્ન ૧૦૧ : શંકિત દોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ચાર પ્રકારના આહારમાં કોઈ એવી શંકા ઉત્પન્ન થઈ જાય કે આ આહાર આગમમાં લેવા યોગ્ય બતાવ્યો છે કે નહીં અથવા આ આહાર શુદ્ધ-ભક્ષ્ય છે કે નહીં, એવી શંકાસહિત ભોજન કરવાને શંકિત દોષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૦૨ : પિહિત દોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અપ્રાસુક વસ્તુ અથવા વજનદાર પ્રાસુક વસ્તુથી ઢાંકેલું ભોજન ઉઘાડીને આપવામાં આવે તે ભોજનને ગ્રહણ કરવાને પિહિતદોષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૦૩ : અક્ષિત દોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ઘી, તેલ વગેરે દ્વાર ચીકણા થયેલા હાથ કે ચમચાથી કે કટોરાથી આપેલા આહારને ગ્રહણ કરવાને અક્ષિત દોષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૦૪ : નિક્ષિપ્ત નામનો અશનદોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે ભોજન-વસ્તુ સચિત્ત પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, બીજ હરિતકાય કે ત્રસજીવ પર રાખવામાં આવી હોય તે વસ્તુ (આહાર) ને ગ્રહણ કરવાને નિક્ષિપ્ત દોષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૦૫ : છોટિત નામનો અશનદોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અમુક ભોજન સામગ્રી ફેંકી દઈને અમુકને ગ્રહણ કરવી, અનિષ્ટ આહાર છોડીને ઈષ્ટ આહાર ગ્રહણ કરવો, જેથી ભોજનસામગ્રી ટપકતી રહે એવા હાથથી આહાર ગ્રહણ કરવાને છોટિત-દોષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૦૬ : અપરિણુત નામનો અશનદોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જેના વર્ણ, ગંધ, રસ ના બદલાયા હોય તેવા ચૂર્ણ મિશ્રિત પાણીને તથા ચણા, ચોખા વગેરે ઘોયા હોય તે પાણીને ગ્રહણ કરવું તેને અપરિણુત દોષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૦૭ : વ્યવહરણુ નામનો અશનદોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : દાતાર પોતાના લટકેલા વસ્ત્રને યતનાચારરહિત થઈને જેંચે અથવા વાસણો, સઘડી વગેરેને યતનાચારરહિત થઈ ઘસડે અને આહાર આપે, તેવા આહારને ગ્રહણ કરવો તે વ્યવહરણુ-દોષ છે.

પ્રશ્ન ૧૦૮ : દાયકદોષ નામનો અશનદોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સાધુને આહારદાન આપવા અયોગ્ય એવી વ્યક્તિ દ્વારા અપાયેલા આહારને ગ્રહણ કરવો તેને દાયકદોષ કહે છે, જેવાં કે મધપાન કરનાર, રોગથી પીડાયેલા અર્ધમૂર્ચ્છિત, રજસ્વલા. બાળકને જન્મ આપેલી (૪૦ દિવસ) ઉલટી થઈ

હોય તે, શરીરે તેલ ચોળેલો, ભીંત પાછળ ઉભો હોય, પાત્રના સ્થાનથી ઉંચે કે નીચેસ્થાને રહેલો નપુંસક, જ્વલિતચુત, પતિત, પેશાબ કરીને તુરત આવેલો, નમ્ન, વેશ્યા, સન્યાસલિંગ-ધારણ કરનારી, આઠ વર્ષથી નાની બાળા, વૃદ્ધા, પાંચ માસથી આગળના ગર્ભવાળી, આહાર કરતી, આંધળી, ખેડેલી, અગ્નિ સળગાવતી, અગ્નિ ખુઝાવતી, અગ્નિને ભસ્મથી ઢાંકવાવાળી, અગ્નિને કુંકનાર, મકાનને લીપનાર, એકવસ્ત્રધારી, ધાવતા બચ્ચાને છોડીને આવેલી, બચ્ચાને નવડાવનારી વગેરે. આ દાતારોમાં અમુક વિશેષણ માત્ર સ્ત્રીને જ લાગે છે, અમુક સ્ત્રી-પુરુષ બંનેને લાગે છે તેથી બ્યાં જે ઘટે ત્યાં તે ઘટાવીને સમજવું.

પ્રશ્ન ૧૦૯ : લિપ્ત નામનો અશનદોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : માટી, ચૂનો, લોટ, લીલોતરી, અશુદ્ધ-જળ વગેરેથી ભીંજાયેલા હાથ કે વાસણ દ્વારા આપેલા ભોજનને ગ્રહણ કરવું તેને લિપ્ત દોષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૧૦ : વિમિશ્ર નામનો અશન દોષ કોને કહે છે?

ઉત્તર : જે ભોજનમાં સચિત્ત પૃથ્વી, જળ, ખીજ, લીલોતરી અને જીવિત-ત્રસ મળેલા હોય તે ભોજનને મિશ્ર-દોષવાળો કહ્યો છે.

પ્રશ્ન ૧૧૧ : ચાર ભુક્તિદોષ કયા કયા છે ?

ઉત્તર : (૧) અંગાર (૨) ધૂમ (૩) સંયોજન અને (૪) અતિમાત્ર.

પ્રશ્ન ૧૧૨ : અંગાર નામનો ભુક્તિદોષ કોને કહે છે?

ઉત્તર : આ વસ્તુ સારી છે, સ્વાદિષ્ટ છે, વધારે મળે

तो हीक अे प्रकारे अति आसक्तभावथी लोअन करवुं तेने अंगारदोष कडे अे.

अश्र ११३ : धूम नामनो अुकुतदोष कोने कडे अे?

उत्तर : आ वस्तु सारी नथी अनी, अराअ अे अे प्रकारे अ्लानिभावथी लोअन करवुं तेने धूमदोष कडे अे.

अश्र ११४ : सथोअन नामनो अुकुतदोष कोने कडे अे?

उत्तर : गरम अने ठंडा, अीकणु अने सूका अथवा आयुर्वेदमां अतावेला परस्पर वरुद्ध पदार्थाने अेणवीने आवा तेने सथोअनदोष कडे अे.

अश्र ११५ : अतिमात्र नामनो अुकुतदोष कोने कडे अे?

उत्तर : लोअननुं अे परिमाअु अताअुं अे तेनुं उद्वलंअन करीने ते परिमाअुथी विशेष आहार करवो ते अति-मात्र अुकुतदोष अे.

अश्र ११६ : आहारनुं अुं परिमाअु अे?

उत्तर : उदरना अे लाग तो आहारथी पूअुं करवा अेअे, अेक लाग पाअुथी अने अेक लाग (वायुना अलन-अलन अर्थे) आली राअवो अेअे.

अश्र ११७ : मण दोष कोने कडे अे?

उत्तर : अे वस्तुना अडवाथी अथवा मणी अवाथी आहार अडअुथोअु अहेतो नथी तेने मण कडे अे, अने मणवाणा आहारअडअुथी मणदोष थाय अे.

अश्र ११८ : मण कया कया अे?

उत्तर : (१) पइ (२) दोडी (३) मांस (४) अडकुं (५) आमकुं (६) नअ (७) वाण (८) अृतविकलत्रय अेटले अरेले

દ્વીન્દ્રિય ત્રીન્દ્રિય કે ચતુરન્દ્રિય જીવ (૯) સૂરણ વગેરે કંઠમૂળ (૧૦) અંકુર કુટેલું ખીજ (૧૧) મૂળા, આદુ વગેરે મૂળ (૧૨) ઘોર વગેરે તુચ્છ ફળ (૧૩) કાંકરો (૧૪) ઉપરથી ચડેલો અને અંદરથી કાચો એવો ચોખા વગેરેનો દાણો.

પ્રશ્ન ૧૧૯ : ઉપરના ૧૪ મળમાંથી કયા મળસ્પર્શથી કેટલો દોષ થાય ?

ઉત્તર : પર, લોહી, માંસ, હાડકું કે ચામડું આનાથી આહાર સ્પર્શ થયાની પ્રતીતિ થયે આહાર છોડી દેવો જોઈએ અને યથાવિધિ પ્રાયશ્ચિત્ત ગ્રહણ કરવું.

નાખથી સ્પર્શયેલા આહારને છોડી દેવો અને કિંચિત્ત પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું.

વાળ અથવા મૃત વિકલત્રયથી સ્પર્શયેલો આહાર છોડી દેવો.

કન્ઠ, ખીજ, મૂળ, ફળ, કાંકરો આદિ આહારમાં આવે તેને આહારમાંથી કાઢી નાખવો. જો તે કોઈ રીતે કાઢી ન શકાય તો આહાર છોડી દેવો જોઈએ.

પ્રશ્ન ૧૨૦ : ભોજન-સંબંધી અંતરાય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જેના નિમિત્તથી મુનિજનો આહારનો ત્યાગ કરી દે છે તેને અંતરાય કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૨૧ : અંતરાય કયા કયા છે ?

ઉત્તર : (૧) કાક (૨) અમેઘ્ય (૩) છદ્દિ° (૪) રોધન (૫) રુધિર (૬) અશ્રુપાત (૭) જનુઅધઃપરામર્શ (૮) જનુ-પરિવ્યતિકમ (૯) નાભિઅધોનિર્ગમન (૧૦) પ્રયાખ્યાતસેવન (૧૧) જંતુવધ (૧૨) કાકાદિપિંડગ્રહણ (૧૩) પાણિપિંડપતન (૧૪)

पाणिजंतुवध (१५) भांसाद्विदर्शन (१६) उपसर्ग (१७) पादांतर-
पथेन्द्रियगमन (१८) लाजनसंपात (१९) उच्यार (२०) प्रश्रवण
(२१) अलोच्यगृहप्रवेश (२२) पतन (२३) उपवेशन (२४)
संहंश (२५) भूमिस्पर्श (२६) निष्ठीवन (२७) उदरकृमिगमन
(२८) अदत्तग्रहण (२९) प्रहार (३०) ग्रामहाड (३१) वादग्रहण
(३२) करग्रहण

प्रश्न १२२ : काक नामनो अंतराय कोने कहे छे ?

उत्तर : आहायर्थांमां वर्ता साधुना शरीर पर कोछ
कागडा, कूतरा वगेरे जनवर विष्टा करे ते काक-अंतराय छे.

प्रश्न १२३ : अमेध्य-अंतराय कोने कहे छे ?

उत्तर : आहार माटे जतां अथवा उलेला साधुने,
पग, घुंटाणु, लंघ आदि कोछ अंगमां विष्टा वगेरे अपवित्र
पदार्थनो स्पर्श थाय तो ते अमेध्य-अंतराय कहेवाय छे.

प्रश्न १२४ : छट्टि नामनो अंतराय कोने कहे छे ?

उत्तर : कोछ कारणुथी मुनिने उलटी थछ नय तो
ते छट्टि नामनो अंतराय छे.

प्रश्न १२५ : रोधन अंतराय कोने कहे छे ?

उत्तर : पोताना के भीजना शरीरमांथी आर आंगण
के तेथी वधारे लोही, पइ वगेरेने साधु जुअे तो रुधिर नामनो
अंतराय थाय छे.

प्रश्न १२६ : रुधिर नामनो अंतराय कोने कहे छे ?

उत्तर : पोताना के भीजना शरीरमांथी आर आंगण
के तेथी वधारे लोही, पइ वगेरेने साधु जुअे तो रुधिर
नामनो अंतराय थाय छे.

પ્રશ્ન ૧૨૭ : અશ્રુપાત અંતરાય કોને કહે છે?

ઉત્તર : શોકથી પોતાને આંસુ પડી જવા અથવા કોઈના મૃત્યુના કારણથી કોઈના આકંઠને સાંભળવું તેને અશ્રુ-પાત અંતરાય કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૨૮ : જનુઅધઃપરામર્શ અંતરાય કોને કહે છે?

ઉત્તર : સિદ્ધભક્તિ કર્યા પછી ઘુંટણથી નીચેના ભાગનો હાથથી સ્પર્શ થઈ જવો તે જનુઅધઃપરામર્શ અંતરાય છે.

પ્રશ્ન ૧૨૯ : જનૂપરિવ્યતિક્કમ અંતરાય કોને કહે છે?

ઉત્તર : ઘૂંટણ સુધી ઉંચા કે તેથી વધારે ઉંચા સ્થાને રહેલા લાકડાં, પથરા વગેરે ઓળંગીને જવું તે જનૂ-પરિવ્યતિક્કમ નામનો અંતરાય છે.

પ્રશ્ન ૧૩૦ : નાભિઅધોનિર્ગમન અંતરાય કોને કહે છે?

ઉત્તર : શરીરને નાભિથી નીચું કરીને દ્વાર આદિ-માંથી નીકળવું તેને નાભિઅધોનિર્ગમન અંતરાય કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૩૧ : પ્રત્યાખ્યાતસેવન અંતરાય કોને છે?

ઉત્તર : ત્યાગ કરેલો કોઈ પદાર્થ ખાવામાં આવી જાય તેને પ્રત્યાખ્યાનસેવન નામનો અંતરાય કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૩૨ : જંતુવધનામનો અંતરાય કેવી રીતે છે?

ઉત્તર : જો સાધુની પોતાની સમક્ષ જ કોઈ ઉંદર, ઘિલાડી, કૂતરા વગેરેનો ઘાત કરે તે જંતુવધ અંતરાય છે.

પ્રશ્ન ૧૩૩ : કાકાદિપિંડહરણ અંતરાય કોને કહે છે?

ઉત્તર : કાગડો, સમડી, વગેરે દ્વારા હાથમાંથી કોળીઓનું લઈ જવું અથવા તેનો સ્પર્શ કરવો તે કાકાદિપિંડહરણ અંતરાય છે.

પ્રશ્ન ૧૩૪ : પાણિપિંડપતન અંતરાય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : લોજન કરતાં સાધુના હાથમાંથી કોળીયો પડી જવો તેને પાણિપિંડપતન અંતરાય કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૩૫ : પાણિજંતુવધ અંતરાય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : લોજન કરતાં સાધુના હાથ પર કોઈ જીવ સ્વયં આવીને મરી જાય તેને પાણિજંતુવધ અંતરાય કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૩૬ : માંસદર્શનાદિ અંતરાય ક્યારે થાય છે ?

ઉત્તર : લોજન કરતાં સાધુને માંસ, મધ વગેરે વસ્તુઓ દેખાઈ જાય તેને માંસદર્શનાદિ અંતરાય કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૩૭ : ઉપસર્ગ નામનો અંતરાય કઈ રીતે છે ?

ઉત્તર : લોજન કરતી વખતે દેવ, મનુષ્ય કે તિર્યંચ દ્વારા ઉપસર્ગ કરવામાં આવે તે ઉપસર્ગ અંતરાય છે.

પ્રશ્ન ૧૩૮ : પાદાંતરપંચેન્દ્રિયગમન અંતરાય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : લોજનાર્થે ચાલતાં અથવા લોજનસમયે મુનિના ઐ પગ વચ્ચેથી કોઈ પંચેન્દ્રિય પસાર થઈ જાય તેને પાદાંતર-પંચેન્દ્રિયગમન અંતરાય કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૩૯ : લોજનસંપાત અંતરાય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સાધુને આહાર આપવાવાળી વ્યક્તિના હાથમાંથી વાસણ વગેરે પડી જાય તે લોજનસંપાત અંતરાય કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૧૪૦ : ઉચ્ચાર અંતરાય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : લોજન માટે જતાં કે લોજન કરતાં સાધુને વિષ્ટા આદિ થઈ જવા તેને ઉચ્ચાર નામનો અંતરાય કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૪૧ : પ્રશ્રવણ અંતરાય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : આહાર કરતાં સાધુને મૂત્રનો શ્રાવ થઈ જવો તે પ્રશ્રવણ અંતરાય છે.

પ્રશ્ન ૧૪૨ : અભોજ્ય-ગૃહપ્રવેશ અંતરાય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ભોજન અર્થે નિકળેલા સાધુનો અંરાણ વગેરે અસ્પૃશ્ય જીવોના ઘરમાં પ્રવેશ થઈ જવો તેને અભોજ્ય ગૃહ-પ્રવેશ નામનો અંતરાય કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૪૩ : પતન નામનો અંતરાય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સાધુનું, મૂર્ચ્છા, ભ્રમ, શ્રમ, રોગ વગેરે કારણોથી ભૂમિ ઉપર પડી જવું તેને પતન નામનો અંતરાય કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૪૪ : ઉપવેશન નામનો અંતરાય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અશક્તિ આદિ કારણોથી સાધુનું ભૂમિ ઉપર ખેસી જવું તેને ઉપવેશન નામનો અંતરાય કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૪૫ : સંદંશ નામનો અંતરાય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ભોજનાર્થે પર્યાટણમાં કે આહાર સમયે કૂતરા, બિલાડી વગેરે જાનવર સાધુને કરડે તેને સંદંશ અંતરાય કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૪૬ : ભૂમિસ્પર્શ અંતરાય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સિદ્ધભક્તિ કર્યા પછી સાધુનો હાથ ભૂમિને અડી જાય તેને ભૂમિસ્પર્શ અંતરાય કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૪૭ : નિષ્ઠીવન નામનો અંતરાય કહે છે ?

ઉત્તર : આહાર કરતાં સાધુને કફ, થુંક, લીંટ વગેરેનું નિકળી જવું તેને નિષ્ઠીવન નામનો અંતરાય કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૪૮ : ઉદરકૃમિનિર્ગમન અંતરાય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : મોઢામાંથી કે ગુઢા દ્વારા સાધુના પેટમાં રહેલા ક્ષીણઓનું બહાર નિકળી આવવું તે ઉદરકૃમિનિર્ગમન અંતરાય કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૪૯ : અદત્તગ્રહણ નામનો અંતરાય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : દાતારના આપ્યા વિના અથવા પોતે સંકેત કરીને આહાર, ઔષધિ આદિનું ગ્રહણ કરી લેવું તે અદત્તગ્રહણ અંતરાય છે.

પ્રશ્ન ૧૫૦ : પ્રહાર નામનો અંતરાય ક્યારે થાય છે ?

ઉત્તર : પોતાના કે નિકટવર્તી અન્ય કોઈ જીવ ઉપર તલવાર, ભાલા આદિથી પ્રહાર કરવામાં આવે તે પ્રહાર નામનો અંતરાય છે.

પ્રશ્ન ૧૫૧ : ગ્રામદાહ અંતરાય કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર : જે ગામની નજીક જ પોતાનો નિવાસ હોય તે ગામમાં આગ લાગવી તે ગ્રામદાહ નામનો અંતરાય છે.

પ્રશ્ન ૧૫૨ : પાદગ્રહણ અંતરાય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : કોઈ પણ વસ્તુને પગથી ગ્રહણ કરવી તે પાદગ્રહણ અંતરાય છે.

પ્રશ્ન ૧૫૩ : હસ્તગ્રહણ અંતરાય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : કોઈ વસ્તુ જમીન ઉપર પડી જાય તો તેને હાથ વડે ઉપાડીને ગ્રહણ કરવી તે હસ્તગ્રહણ નામનો અંતરાય છે.

પ્રશ્ન ૧૫૪ : આ અંતરાયો કયા સમયથી કયા સમય સુધી ગણાય ?

ઉત્તર : સાધુ જ્યારે ભિક્ષાર્થે નિકળે છે તે પહેલાં ભુક્તિચર્યા માટે સિદ્ધભક્તિ કરે છે. શ્રાવક દ્વારા આમંત્રણ મળતાં

લોજનશાળામાં સ્થિત થઈને ખીજવાર સિદ્ધલક્ષિત કરે છે પહેલી સિદ્ધલક્ષિતના સમયથી માંડીને લોજન સમાપ્ત થાય ત્યાં સુધીના સમયમાં ઉપર્યુક્ત અંતરાયો ગણાય છે, અને અમુક અંતરાયો ખીજ સિદ્ધલક્ષિતથી આહારસમાપ્તિ વચ્ચે ગણવામાં આવે છે. તેમને જેમ આગમમાં કહ્યાં છે તેમ જાણવાં.

પ્રશ્ન ૧૫૫ : એષણા-સમિતિનો શબ્દાર્થ શું છે ?

ઉત્તર : એષણાનો અર્થ શોધવું છે. ઉપર્યુક્ત વિધિથી નિદોષ આહાર શોધવો અને આહાર દરમ્યાન જે સાવધાની હોય છે તેને એષણાસમિતિ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૫૬ : આદાનનિક્ષેપણુ સમિતિ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : કમંડળ, પુસ્તક વગેરે યોગ્ય વસ્તુઓને લેતી-મૂકતી વખતે સાવધાની રાખવી, જેથી કોઈ જીવને બાધા કે હિંસા ન થાય તેને આદાનનિક્ષેપણુ સમિતિ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૫૭ : પ્રતિષ્ઠાપન સમિતિ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જંતુરહિત યોગ્ય ભૂમિ કે જે મનુષ્યોનું ઉઠવા-બેસવાનું નિયત સ્થાન ન હોય, ત્યાં સાવધાનીથી મળ મૂત્ર, કફ, થૂંક, લીંટ આદિનું ક્ષેપણુ કરવું તેને પ્રતિષ્ઠાપન સમિતિ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૫૮ : ગુપ્તિનામનો ભાવસંવરવિશેષ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : સંસારના કારણુ રાગાદિ દોષોથી બચવા માટે, પોતાના આત્માને નિજ, સહજશુદ્ધ, આત્મતત્ત્વની ભાવના, ઉપ-યોગમાં સુરક્ષિત રાખવો, લીન કરવો તેને ગુપ્તિ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૫૯ : ગુપ્તિરૂપ ભાવસંવરની સાધનાના ઉપાય શું છે ?

ઉત્તર : મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ અને કાયગુપ્તિ આ ત્રણ ગુપ્તિરૂપ ભાવસંવરના ઉપાય અથવા વિશેષો છે.

પ્રશ્ન ૧૬૦ : મનોગુપ્તિ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : રાગાદિ ભાવોને ત્યાગવા અથવા સમીચીન ધ્યાનમાં લાગવું અથવા મનને વશ કરવું તે મનોગુપ્તિ છે.

પ્રશ્ન ૧૬૧ : વચનગુપ્તિ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : કઠોર વગેરે વચનોનો ત્યાગ કરવો અથવા મૌન ધારણ કરવું તેને વચનગુપ્તિ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૬૨ : કાયગુપ્તિ કેને કહે છે.

ઉત્તર : સમસ્ત પાપોથી દૂર રહેવું અને શરીરની ચેષ્ટાઓની નિવૃત્તિ કરવી તેને કાયગુપ્તિ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૬૩ : ધર્મ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : ક્રોધાદિકપાપો ઉત્પન્ન કરવાવાળાં કારણોનો પ્રસંગ ઉપસ્થિત થવાં છતાં પણ ઇચ્છા અને કલેશ પરિણામો ઉત્પન્ન ન થવાં અને સ્વભાવની નિર્મળતા બની રહેવી તેને ધર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૬૪ : ધર્મ શબ્દનો નિરુક્તિ અર્થ શું છે ?

ઉત્તર : ધરતિ ઇતિ ધર્મઃ = જઘન્યપદથી હુઠાવીને જે ઉત્તમ પદમાં ધારણ કરાવે તેને ધર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૬૫ : જઘન્ય અને ઉત્તમ પદ કયા છે ?

ઉત્તર : મિથ્યાત્વ, રાગ, દ્વેષ વગેરેથી આત્માનું કલુષિત રહેવું તે જઘન્યપદ છે અને પરમપારિણામિકરૂપ, નિજ્યૈતન્ય-સ્વભાવના અવલંબનના બળથી સ્વભાવનો સ્વચ્છ વિકાસ થવો તે ઉત્કૃષ્ટ પદ છે.

પ્રશ્ન ૧૬૬ : ધર્મના અંગ કેટલાં છે ?

ઉત્તર : ધર્મના અંગ દસ છે :- (૧) ક્ષમા (૨) માર્દવ (૩) આર્જવ (૪) શૌચ (૫) સત્ય (૬) સંયમ (૭) તપ (૮) ત્યાગ (૯) આકિંચન્ય અને (૧૦) બ્રહ્મચર્યા.

પ્રશ્ન ૧૬૭ : ક્ષમા નામનું ધર્મનું અંગ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ક્રોધનું કારણુ સ્વયં ઉપસ્થિત થવાં છતાં, પોતે સમર્થ હોવાં છતાં પણ ખીજને ક્ષમા કરી દેવી અને નિજ, ધ્રુવસ્વભાવના ઉપયોગના બળથી સંસારબ્રમણુના કારણુભૂત મોહાદિ ભાવોને શાંત કરીને પોતાને ક્ષમા કરી દેવી તેને ક્ષમા કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૬૮ : માર્દવ નામનું ધર્મનું અંગ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ભતિ, કુળ, વિદ્યા, વૈભવ વગેરે વિશિષ્ટ હોવાં છતાં પણ ખીજને તુચ્છ ન માનવાં, પોતે અહંકારભાવ ન ધરવો અને નિજ, સહજસ્વભાવના ઉપયોગના બળથી, અપૂર્ણ વિકાસમાં અહંકારપણું સમાપ્ત કરીને પોતાની મૃદુતા પ્રગટ કરવી તેને માર્દવ ધર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૬૯ : આર્જવ નામનું ધર્મનું અંગ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : કોઈના પ્રતિ છળ, કપટનો વ્યવહાર કે ભાવ ન કરવો તથા નિજ સરળ ચૈતન્યસ્વભાવના ઉપયોગથી સ્વભાવ-વિરુદ્ધ ભાવોનો નાશ કરીને તાત્ત્વિક સરળતા પ્રગટ કરી દેવી તેને આર્જવધર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૭૦ : શૌચ નામનું ધર્મનું અંગ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : કોઈ પણ વસ્તુની લાલચ કે તૃષ્ણા ન કરીને તથા નિજ, સ્વતઃસિદ્ધ, ચૈતન્યસ્વભાવના ઉપયોગના બળથી,

ધરુપયોગ નષ્ટ કરીને નિઃસંગ, સ્વચ્છ આત્માનુભવ કરવો તેને શૌચધર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૭૧ : સત્ય નામનું ધર્મનું અંગ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે વચન અને ક્રિયાના નિમિત્તથી નિજ, સત્સ્વરૂપ અર્થાત્ સ્વરૂપની સન્મુખતા થાય તેને સત્યધર્મ કહે છે તથા નિજ, અખંડ, સત્તા ઉપયોગથી નિજસ્વરૂપના ત્રૈકાલિક તત્વનો અનુભવ કરવો તેને સત્યધર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૭૨ : સંયમ નામનું ધર્મનું અંગ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ઇન્દ્રિયસંયમ અને પ્રાણસંયમ દ્વારા સ્વ-પર-હિંસાથી નિવૃત્ત થવું અને નિજનિયત ચૈતન્યસ્વભાવના ઉપયોગથી પર્યાયદ્રષ્ટિઓને સમાપ્ત કરીને નિજસ્વરૂપમાં લીન થઈ જવું તેને સંયમધર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૭૩ : તપ નામનું ધર્મનું અંગ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : રાગાદિનો અભાવ કરવા વિવિધ કાયકલેશ અને મન તથા ઇચ્છાનો નિરોધ કરવો અને નિત્ય, અંતઃપ્રકાશમાન, નિજપ્રહ્લસ્વભાવના ઉપયોગથી, વિભાવને નિવૃત્ત કરીને સ્વભાવમાં તપવું—શોભયમાન રહેવું—તેને તપધર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૭૪ : ત્યાગ નામનું ધર્મનું અંગ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જ્ઞાનાદિ દાન કરવાને, આભ્યંતર તથા બાહ્ય પરિશ્વરનો ત્યાગ કરવાને તથા પરનિરપેક્ષ નિજ ચૈતન્યસ્વભાવના ઉપયોગના બળથી સમસ્ત વિકલ્પોનો ત્યાગ કરીને સહજ જ્ઞાન અને આનંદનો અનુભવ કરવો તેને ત્યાગધર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૭૫ : આકિંચન્યધર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : રાગાદિ ભાવ, શરીર, કર્મો, સંપત્તિ વગેરે અધ્યાંય પરભાવો પ્રત્યે “આ કોઈપણ મારા ખિલકુલ નથી” એવો અનુભવ કરવો તથા કેવળ, ચિન્માત્ર, નિઃસ્વભાવના ઉપયોગના બળથી નિર્વિકલ્પ અનુભવ કરવાને આકિંચન્યધર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૭૬ : બ્રહ્મચર્યા નામનું ધર્મનું અંગ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : મૈથુન સંબંધી સૂક્ષ્મ વિકલ્પોથી પણ નિવૃત્ત થઈને, ગુરૂના આદેશ અનુસાર ચર્યા કરવી અને આત્મસ્વરૂપમાં પ્રવૃત્તિ કરવી તથા પરબ્રહ્મસ્વરૂપ, નિઃ સૌતન્યસ્વભાવના ઉપયોગ વડે સર્વ પરભાવોથી નિવૃત્ત થઈને નિઃબ્રહ્મમાં સ્થિત થવાને બ્રહ્મચર્યાધર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૭૭ : અનુપ્રેક્ષા નામનો ભાવસંવરવિશેષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે પ્રકારે આ આત્મા પોતાના સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરે તે અનુસારનું પ્રેક્ષણ અર્થાત્ વારંવાર ચિંતવન અને અનુભૂતિ તેને અનુપ્રેક્ષા કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૭૮ : અનુપ્રેક્ષા કેટલા પ્રકારની છે ?

ઉત્તર : અનુપ્રેક્ષા બાર પ્રકારની છે ?

(૧) અનિત્ય-અનુપ્રેક્ષા (૨) અશરણુ-અનુપ્રેક્ષા (૩) સંસાર-અનુપ્રેક્ષા (૪) એકત્વ-અનુપ્રેક્ષા (૫) અન્યત્વ-અનુપ્રેક્ષા (૬) અશુચિત્વ-અનુપ્રેક્ષા (૭) આશ્રવ-અનુપ્રેક્ષા (૮) સંવર-અનુપ્રેક્ષા (૯) નિર્ગરા-અનુપ્રેક્ષા (૧૦) લોક-અનુપ્રેક્ષા (૧૧) આધિદુર્લભ-અનુપ્રેક્ષા (૧૨) ધર્મ-અનુપ્રેક્ષા.

પ્રશ્ન ૧૭૯ : અનિત્ય-અનુપ્રેક્ષા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ધન, પરિવાર, શરીર, કર્મ અને રાગદ્રેષાદિક્ ભાવો આ બધું અનિત્ય છે એવી ભાવના કરવી તે અનિત્ય અનુપ્રેક્ષા છે.

પ્રશ્ન ૧૮૦ : આ અનિત્યભાવનાથી શું લાભ થાય છે ?

ઉત્તર : ઉક્ત અનિત્ય-ભાવના ભાવવાવાળા આત્માને આ પદાર્થોનો સંયોગ કે વિયોગ થતાં મમત્વ થતું નથી અને મમત્વ ન થવાથી ત્રૈકાલિક નિત્ય-જ્ઞાયકસ્વરૂપ નિજપરમાત્માની ભાવના થાય છે જેથી આ અંતરાત્મા પરમ આનંદમય અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે.

પ્રશ્ન ૧૮૧ : ધન, પરિવાર વગેરે સાથે શું આત્માને બિલકુલ સંબંધ નથી ?

ઉત્તર : પરમાર્થથી ધન, પરિવાર, શરીર, કર્મ અને રાગાદિ વિભાવોની સાથે આત્માને કાંઈ જ સંબંધ નથી.

પ્રશ્ન ૧૮૨ : તો સંબંધની કલ્પના કેવી રીતે ઉપજી ?

ઉત્તર : ધન, પરિવારનો સંબંધતો ઉપચરિત અસદ્-ભૂત-વ્યવહારથી છે, શરીર, કર્મનો સંબંધ અનુપચરિત અસદ્-ભૂત વ્યવહારથી છે અને રાગાદિ વિભાવનો સંબંધ માત્ર અશુદ્ધ-નિશ્ચયનયથી જીવની સાથે છે. અસદ્ભૂતનો તો આત્મામાં અત્યંત અભાવ છે, અશુદ્ધ પર્યાય ઔષાધિક અને ક્ષણવર્તી પરિણમન છે.

પ્રશ્ન ૧૮૩ : અશરણુ અનુપ્રેક્ષા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : દેવ, સુભટો, મિત્રો, પુત્રો, મણિ, મંત્ર, તંત્ર, આશીર્વાદ, ઔષધ વગેરે કાંઈ પણ મરણુ સમયે અથવા

વેદના આદિના સમયમાં ખરેખર શરણુરૂપ નથી એવી ભાવાના કરવી તેને અશરણુ-અનુપ્રેક્ષા કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૮૪ : આ અશરણુ-ભાવનાથી શું લાભ થાય છે ?

ઉત્તર : બહારના પદાર્થોનું શરણુ માનવાનો અભિપ્રાય મટવાથી જીવ, શાસ્ત્રવત શરણુભૂત નિજશુદ્ધ આત્માનું શરણુ પ્રાપ્ત કરી લે છે જેથી આ અંતરાત્મા ભય અને નિદાનબાધાથી રહિત થઈ સહજ-આનંદનો અનુભવ કરે છે.

પ્રશ્ન ૧૮૫ : સંસાર-અનુપ્રેક્ષા કેને કહે છે ?

ઉત્તર : આ જીવ, અનાદિકાળથી દ્રવ્યપરિવર્તન, ક્ષેત્ર-પરિવર્તન કાળપરિવર્તન, ભવપરિવર્તન અને ભાવપરિવર્તન એમ પાંચ પ્રકારના પરિભ્રમણોમાં અનેક પ્રકારના દુઃખો માત્ર અજ્ઞાનથી ભોગવતો આવે છે. એ પ્રકારનું ચિંતવન કરવું તે સંસાર-અનુપ્રેક્ષા છે.

પ્રશ્ન ૧૮૬ : દ્રવ્યપરિવર્તન અથવા દ્રવ્યસંસાર શું છે ?

ઉત્તર : પરિવર્તનનું ખીણું નામ પરિભ્રમણ છે. આ પરિવર્તનોમાં મુખ્ય વાત એ જ બાણુવાની છે કે આવા પરિભ્રમણમાં જીવનો આટલો બધો કાળ વીતી ગયો આ પરિવર્તનોના વર્ણનમાં ભ્રમણના સમયનો પરિચય કરાવવામાં આવ્યો છે. દ્રવ્યપરિવર્તનનું વર્ણન બે પ્રકારે છે. (૧) નોકર્મદ્રવ્ય પરિવર્તન (૨) કર્મદ્રવ્યપરિવર્તન આમાંથી નોકર્મદ્રવ્યપરિવર્તનનું સ્વરૂપ પહેલાં સમજી લેવા યોગ્ય છે.

પ્રશ્ન ૧૮૭ : નોકર્મદ્રવ્યપરિવર્તનનો અર્થ શું છે ?

ઉત્તર : નોકર્મનો અર્થ છે શરીર. જેમ કે કોઈ જીવે

यथासंभव तीव्रमंद मध्यम लाववाणी स्पर्श, रस, गंध, वर्ण-
युक्त नोकर्मवर्गणांश्यांश्याने शरीररूपे अहणु करी पछी, अन्यसमये
ते भरी गळ परंतु अनेक अगृहीत नोकर्मवर्गणांश्यांश्याने अहणु
करी आ प्रमाणे अनंतवार अगृहीत नोकर्मवर्गणांश्यांश्याने अहणु
करीने ऐक वार मिश्रवर्गणांश्यांश्याने अहणु करी अनंतवार अगृहीत
वर्गणांश्यांश्याने अहणु करीने ऐक वार मिश्र (गृहीत-अगृहीत) वर्ग-
णांश्यांश्याने अहणु करी. आ रीते न्यारे अनंतवार मिश्रवर्गणांश्यांश्याने
अहणु करी ते त्यारे ऐक वार गृहीतवर्गणांश्यांश्यानुं अहणु थयुं
अगृहीत-मिश्रवर्गणांश्यांश्यानी रीतथी गृहीतवर्गणांश्यांश्याने इरीथी
अहणु करी. आ प्रमाणे करतां करतां न्यारे अनंतवार गृहीत-
वर्गणांश्यांश्यानुं अहणु थर् नय त्यारे नोकर्मद्रव्यपरिवर्तनना चार
भागमांथी ऐक भाग पूरे थयो गणाय. आ लागने अगृहीत
मिश्रगृहीतकमअहणु कडे छे.

इरी, ते श्रुवे मिश्रवर्गणांश्यांश्याने अहणु करी. अनंत वार
मिश्रअहणु करीने ऐक वार अगृहीत वर्गणांश्यांश्याने अहणु करी.
पछीथी अनंत मिश्रअहणु करीने अगृहीतवर्गणांश्यांश्याने अहणु
करी. आ रीते अनंतवार अगृहीत वर्गणांश्यांश्याने अहणु कर्या
पछी ऐक वार गृहीतवर्गणांश्यांश्याने अहणु करी. मिश्र-अगृहीत
अहणु कमपूर्वक गृहीतवर्गणांश्यांश्यानुं न्यारे अनंतवार अहणु
थर् नय त्यारे नोकर्मद्रव्यपरिवर्तनना जे भाग पूरा थाय छे.
आ णीज लागने मिश्रअगृहीतगृहीतकमअहणु कडेवाय छे.

इरी, ते श्रुवे मिश्रवर्गणांश्यांश्याने अहणु करी. अनंतवार
मिश्रवर्गणांश्यांश्याने अहणु करीने ऐक वार गृहीतवर्गणांश्यांश्याने
अहणु करी इरीथी अनंतवार मिश्रअहणु कर्या णाह, ऐक वार

ગૃહીતવર્ગણાઓને ગ્રહણ કરી. આ રીતથી, મિશ્રગૃહીત, ગ્રહણ-પૂર્વક અનંતવાર ગૃહીતવર્ગણાઓને ગ્રહણ કર્યા પછી એક વાર અગૃહીતવર્ગણાઓનું ગ્રહણ કર્યું. આમ કરતાં કરતાં જ્યારે અનંતવાર અગૃહીતવર્ગણાઓનું ગ્રહણ થઈ જાય ત્યારે નોકર્મ-દ્રવ્યપરિવર્તનના ત્રણ ભાગ પૂરા થઈ જાય છે. આ ત્રીજા ભાગનું નામ મિશ્રગૃહીતઅગૃહીતકર્મગ્રહણ છે.

ફરી, તે જીવે ગૃહીત નોકર્મવર્ગણાઓને ગ્રહણ કરી. અનંતવાર ગૃહીતવર્ગણાઓનું ગ્રહણ કરીને એક વાર મિશ્ર વર્ગણાઓને ગ્રહણ કરી. અનંતવાર ગૃહીતવર્ગણાઓનું ગ્રહણ કર્યા પછી ફરી એક વાર મિશ્રવર્ગણાઓને ગ્રહણ કરી. આ રીતથી અનંતવાર મિશ્રવર્ગણાઓનું ગ્રહણ થઈ ગયા બાદ એક વાર અગૃહીતવર્ગણાઓનું ગ્રહણ કર્યું. આ પ્રકારે ગૃહીતમિશ્ર-અગૃહીત ગ્રહણપૂર્વક જ્યારે અનંતવાર અગૃહીત નોકર્મવર્ગણાઓનું ગ્રહણ થઈ જાય ત્યારે નોકર્મદ્રવ્યપરિવર્તનનો ચોથો ભાગ પૂરો થઈ જાય છે. આ ચોથા ભાગનું નામ ગૃહીત-મિશ્રતમિશ્રઅગૃહીતકર્મગ્રહણ છે.

આના પછી; આ નોકર્મદ્રવ્યપરિવર્તનની શરૂઆતના પ્રથમ સમયમાં, જે ભાવવાળાં સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણયુક્ત નોકર્મવર્ગણાઓનું ગ્રહણ કર્યું, તે શુદ્ધ ગૃહીતનોકર્મદ્રવ્ય જ્યારે આ જીવના ગ્રહણમાં આવે ત્યારે એક નોકર્મદ્રવ્યપરિવર્તન પૂરું થાય છે. આ એક પરિવર્તનમાં, શરૂઆતથી માંડીને અંત સુધી જેટલો કાળ લાગે, તેટલો કાળ વ્યતીત થાય છે. આ ક્રમથી વિરુદ્ધ, વચ્ચે, અનંતવાર ગમે તેમ વર્ગણાઓનું ગ્રહણ

थतुं रहे ते अहीं गणुवुं नहीं (परंतु आ कर्मपूर्वकतुं न गणुवुं).

आवां आवां अनंत नोकर्मद्रव्यपरिवर्तन आ जेवे कर्थां छे.

प्रश्न १८८ : कर्मद्रव्यपरिवर्तननो समय केटलो छे ?

उत्तर : उपर जेम नोकर्मवर्गणुओ गणुी, ते प्रमाणे, कर्मवर्गणुओने गणुीने, कर्मद्रव्यपरिवर्तनतुं विवरणु समज लेवा योज्य छे. आ प्रमाणे, चार लागपूर्वक, कर्मद्रव्यपरिवर्तन थवामां जेटलो समय लागे, तेटलो समय, ओक कर्मद्रव्यपरिवर्तननो जणुवे.

आवां आवां अनंत कर्मद्रव्यपरिवर्तनो आ जेवे कर्थां छे.

प्रश्न १८९ : क्षेत्रपरिवर्तननो काण कर् रीते जणुी शकाय ?

उत्तर : क्षेत्रपरिवर्तननो काण जे प्रकारथी जणुवामां आवे छे (१) स्वक्षेत्रपरिवर्तन अने (२) परक्षेत्रपरिवर्तन.

प्रश्न १९० : स्वक्षेत्रपरिवर्तनतुं स्वरूप शुं छे ?

उत्तर : अहीं स्व ओटले जेव, अने तेथी, आ परिवर्तनतुं स्वरूप जेवना निजक्षेत्र ओटले स्वप्रदेशप्रमाणे ओटले शरीरनी अवगाडनाथी जणुवुं. जेवनी नधन्य अवगाडना घनांगुलना असंभ्यात लाग प्रमाणे छे. आटली अवगाडनाथी जेवे हेडु धारणु कर्थां, पछी, आ अवगाडनामां जेटला प्रदेश छे तेटली वार, तेटली न अवगाडनावाणुं शरीर धारणु करे पछी, ओक ओक प्रदेश वधती वधती अवगाडनाओने कभथी

ધારણ કરતાં કરતાં મહામત્સ્યની ઉત્કૃષ્ટ (૧૦૦૦ યોજન લાંબો ૫૦૦ યોજન પહોળો અને ૨૫૦ યોજન ઉંચો) અવગાહના સુધીની બધી અવગાહનાઓ ધારણ કરે તેને સ્વક્ષેત્ર-પરિવર્તન કહે છે. આમાં જેટલો કાળ વ્યતીત થાય તેને સ્વક્ષેત્રપરિવર્તનકાળ કહે છે. આ દરમ્યાન, વચ્ચે, ક્રમવિરુદ્ધ જે જે અવગાહનાઓ પ્રાપ્ત થાય છે તે અહીં ગણવી નહીં.

આવાં આવાં અનંત ક્ષેત્રપરિવર્તન આ જીવે કર્યાં.

પ્રશ્ન ૧૯૧ : જે જીવોએ, નિગોહના શરીરને છોડીને બીજું શરીર ગ્રહણ નથી કર્યું તેમનું ક્ષેત્રપરિવર્તન કેવી રીતે થઈ શકે છે ?

ઉત્તર : જે જીવોએ હજી સુધી નિગોહપર્યાયને કદાપિ છોડી નથી તે જીવોને જો કે ક્ષેત્રપરિવર્તન હોતું નથી, તો પણ બીજા જીવોનો, અનંતસ્વક્ષેત્રપરિવર્તનમાં જેટલો કાળ વ્યતીત થયો, તેટલો, એટલે કે અનંતકાળ, નિગોહના જીવોનો પણ સંસારપરિભ્રમણમાં વ્યતીત થયો છે.

પ્રશ્ન ૧૯૨ : પરક્ષેત્રપરિવર્તનનું સ્વરૂપ શું છે ?

ઉત્તર : પરક્ષેત્રનો અર્થ આકાશક્ષેત્ર થાય છે. કોઈ જીવ જઘન્ય અવગાહના ધારણ કરીને લોક અર્થાત્ લોકાકાશના આઠ મધ્યપ્રદેશોને પોતાના શરીરના મધ્યના આઠ પ્રદેશરૂપે વ્યાપ્ત કરીને ઉપજ્યો. ત્યાર પછી, આ અવગાહનામાં જેટલાં પ્રદેશ છે તેટલી વાર, તેટલી જ અવગાહના લઈને, તે જ સ્થાન પર, તે જ રીતથી તે જીવે જન્મ ધારણ કર્યા પછી લોકના એક-એક પ્રદેશને વધારતાં વધારતાં ક્રમથી, આખા લોકમાં જન્મ ધારણ કરે તે પરિવર્તનને પરક્ષેત્રપરિવર્તન કહે છે. આમાં જેટલો

કાળ વીતે તેટલો પરક્ષેત્રપરિવર્તનનો કાળ જાણવો. વચમાં, ગમે તેટલી વાર, કમવિરુદ્ધ ઉપજે તેની ગણતરી અહીં કરવી નહીં.

આવાં આવાં અનંત પરક્ષેત્રપરિવર્તન આ જીવે કર્યાં છે.

પ્રશ્ન ૧૯૩ : અનાદિ નિત્યનિગોહના જીવોને શું આ પરક્ષેત્રપરિવર્તન હોય છે ?

ઉત્તર : અનાદિ નિત્યનિગોહના જીવોને પણ આ પરક્ષેત્રપરિવર્તન હોય છે, કારણ કે આમાં લોકના એક એક પ્રદેશ કમથી ઉત્પન્ન થવાની વાત છે, શરીરની અવગાહનાનો આમાં કમ નથી.

પ્રશ્ન ૧૯૪ : કાળપરિવર્તનનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર : કોઈ જીવ ઉત્સર્પિણીકાળના પ્રથમ સમયમાં ઉત્પન્ન થયો. પછી અન્ય ઉત્સર્પિણીકાળના બીજા સમયમાં ઉત્પન્ન થયો. આ જ પ્રકારે અન્ય અન્ય ઉત્સર્પિણીકાળના ત્રીજા, ચોથા વગેરે સમયોમાં ઉત્પન્ન થયો. આ પ્રકારે ઉત્સર્પિણીકાળ અને અવસર્પિણીકાળના વીસ કોડાકોડીસાગરના જેટલાં સમય છે તે બધામાં કમથી ઉત્પન્ન થયો અને મર્યો આની વચ્ચે અનંત વાર અન્ય અન્ય સમયમાં (કમવિરુદ્ધ) જન્મ્યો અને મર્યો તે ગણતરીમાં લેવું નહીં. આમાં જેટલો સમય વ્યતીત થયો તેટલો કાળ એક કાળપરિવર્તનનો જાણવો.

આવાં આવાં અનંત કાળપરિવર્તન આ જીવે કર્યાં છે.

પ્રશ્ન ૧૯૫ : ભવપરિવર્તનનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર : ગતિને ભવ કહે છે. ચારે ગતિઓમાં વિશિષ્ટ કમથી ઉપજવું તેને ભવપરિવર્તન કહે છે. જેમકે કોઈ જીવ

તિર્યંચની જઘન્ય આયુ એક અંતર્મુહૂર્તમાં લઈને ઉપજ્યો. પછી અંતર્મુહૂર્તમાં જેટલાં સમય છે તેટલી વાર એટલાં જ આયુષ્યથી ઉપજ્યો. પછી ક્રમથી એક એક સમય અધિક આયુષ્ય લઈને તિર્યંચમાં ઉત્પન્ન થઈને ત્રણ પદ્યની પૂર્ણ-આયુવાળો થયો. આ તિર્યંચ પરિવર્તન છે. આ સિવાય, ક્રમ વિરુદ્ધ બીજી અનંતીવાર જન્મે તેની અહીં ગણતરી કરવી નહીં.

કોઈ જીવ નકરની જ ઘન્ય આયુ દસહજાર વર્ષની લઈને ઉપજ્યો. પછી દસ હજાર વર્ષના જેટલાં સમય છે તેટલી વાર દસ હજાર વર્ષની જઘન્ય આયુષ્ય લઈને જન્મ્યો. પછીથી એક એક સમયની અધિક આયુષ્ય લઈને ઉત્પન્ન થતો થતો ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીસ સાગર પ્રમાણુ આયુષ્યવાળો થઈ જન્મ્યો. આની વચ્ચે, નરક સિવાયની બીજી અનેક મનુષ્ય તિર્યંચાદિ ગતિઓમાં ઉત્પન્ન થયો તેમ વળી ક્રમવિરુદ્ધ અનેકવાર નરકની આયુષ્ય લઈ ઉત્પન્ન થયો તે ઈત્યાદિની આમાં ગણતરી કરવી નહીં. આ એક નરક-ભવપરિવર્તન થયું.

આ પ્રમાણે મનુષ્યભવપરિવર્તન પણ સમજી લેવું; તેમાં જઘન્ય આયુષ્ય અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય ત્રણ પદ્ય હોય છે.

નરકભવપરિવર્તનની જેમ દેવભવપરિવર્તન પણ સમજી લેવું પરંતુ ત્યાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યમાં એકત્રીસ સાગર સુધી જ લેવું કારણ કે તેથી આગળની સ્થિતિની દેવની આયુષ્ય માત્ર સમ્યગ્દ્રષ્ટિ જીવોને જ હોય છે.

આ પ્રકારે, આ ચારેય ભવપરિવર્તનોમાં જેટલો સમય લાગે છે તેટલો કાળ ભવપરિવર્તનનો જાણવો.

આવાં આવાં અનંત ભવપરિવર્તનો આ જીવે કર્યાં છે.

પ્રશ્ન ૧૬૬ : અનાદિ નિત્યનિગોદના જીવોને આ પરિવર્તનકેવી રીતે સંભવે છે ?

ઉત્તર : અનાદિ નિત્યનિગોદના જીવોને આ પરિવર્તન તો નથી હોતું પરંતુ અન્ય જીવોના અનંત ભવપરિવર્તનોમાં જેટલો કાળ વ્યતીત થયો તેટલો કાળ તેમનો પણ વ્યતીત થયો છે.

પ્રશ્ન ૧૬૭ : ભાવપરિવર્તનનું સ્વરૂપ શું છે ?

ઉત્તર : કર્મોની યથાસંભવ જઘન્યસ્થિતિથી માંડીને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના બંધના કારણભૂત ભાવોના ક્રમિક પરિવર્તનને ભાવપરિવર્તન કહે છે. તે નીચે પ્રમાણે છે.

કર્મોનું એક સ્થિતિબંધસ્થાન થવા માટે અથવા વધવા માટે અસંખ્યાત લોકપ્રમાણુ અસંખ્યાત કષાય અધ્યવસાયસ્થાન થઈ જાય છે. એક કષાયઅધ્યવસાય-સ્થાન થવા માટે અસંખ્યાત લોકપ્રમાણુ અસંખ્યાત અનુભાગબંધ-અધ્યવસાયસ્થાન થઈ જાય છે. એક અનુભાગબંધ-અધ્યવસાયસ્થાન થવા માટે શ્રેણીના અસંખ્યાતમાં ભાગપ્રમાણુ અસંખ્યાત યોગસ્થાન થઈ જાય છે.

હવે પ્રકૃત ક્રમપરિવર્તનનો વિચાર કરીએ :-

જેમ કે એક જીવને જ્ઞાનાવરણીયની જઘન્ય સ્થિતિનો બંધ થયો. તેને યોગ્ય જઘન્યયોગસ્થાન, જઘન્ય અનુભાગ બંધ અધ્યવસાય-સ્થાન

અને જઘન્ય કષાયઅધ્યવસાય સ્થાન થયાં. આ પછી, અસંખ્યાત યોગસ્થાન થયા પછી, એક અનુભાગબંધ અધ્યવસાયસ્થાન વધ્યું, અને તે રીતે, અસંખ્યાત અનુભાગબંધઅધ્યવસાય સ્થાન થયા પછી એક કષાયઅધ્યવસાયસ્થાન વધ્યું અને એ રીતે અસંખ્યાત કષાયઅધ્યવસાયસ્થાન થયાં પછી જ્ઞાનાવરણ કર્મનું આગળનું એક સ્થિતિબંધસ્થાન થયું. આ પ્રકારે યોગસ્થાન-અનુભાગબંધ-અધ્યવસાયસ્થાન-કષાયઅધ્યવસાયસ્થાન વધતાં સ્થિતિસ્થાન વધ્યું. બ્યારે જ્ઞાનાવરણની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું બંધસ્થાન બંધાઈ બ્યારે જ્ઞાનાવરણ સંબંધી સ્થિતિસ્થાનોનું વિવરણ થયું. આ જ પ્રકારે યથાસંભવ બધાં કર્મોની જઘન્યસ્થિતિથી માંડીને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સુધી સમજી લેવું. આ બધાં મળીને એક ભાવપરિવર્તન થાય છે. આમાં જેટલો સમય વીતે છે તેટલા સમયને એક ભાવપરિવર્તન કહે છે.

આવાં આવાં અનંત ભાવપરિવર્તન આ જીવે કર્યાં છે.

પ્રશ્ન ૧૯૮ : અનાદિનિત્યનિગોહના જીવોને ભાવપરિવર્તન કેવી રીતે સંભવે છે ?

ઉત્તર : કર્મોની યથાસંભવ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધને યોગ્ય ક્ષીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, અસંજ્ઞી-પંચેન્દ્રિય અને સંજ્ઞી-પંચેન્દ્રિયનો, ભવ પ્રાપ્ત ન હોવાથી, બધા સ્થિતિસ્થાન ન હોવાથી, આ નિગોહના જીવોને જો કે ભાવપરિવર્તન નથી હોતું તો પણ બીજા જીવોનો આમાં જેટલો કાળ વ્યતીત થયો તેટલો કાળ તેમનો પણ વ્યતીત થયો છે એમ સમજવું.

પ્રશ્ન ૧૯૯ : આ પાંચ પ્રકારના પરિવર્તનોના કાળ વધતો-ઓછો છે કે એક સરખો ?

उत्तर : द्रव्यपरिवर्तनથી अनंतगुણो काण क्षेत्रपरिवर्तननो छे, क्षेत्रपरिवर्तनથી अनंतगुणो काण काणपरिवर्तननो छे, काणपरिवर्तनથી अनंतगुणो काण लवपरिवर्तननो छे અને लवपरिवर्तनથી अनंतगुणो काण लावपरिवर्तननो छे.

प्रश्न २०० : आ संसार-अनुप्रेक्षाथी शुं लाल थाय ?

उत्तर : निज शुद्ध आत्मतत्त्वनी लावना विना, अज्ञानथी, आ जेवे आवां अनेक प्रकारनां नामदेहादिने धारणु करी, विविध प्रकारना लावो करी, यार गतिओमां लटकी, नामकर्मांने भांधीने लयंकर दुःख लोगव्यां. हुवे जे आवां दुःख न लोगववा डोय तो संसारना दुःखोनो नाश करनारी, निजशुद्ध आत्मानी लावना लाववी जेधजे. आ हित-कर्तव्यनी प्रेरणा संसार अनुप्रेक्षाथी भणे छे.

प्रश्न २०१ : ऐकत्व-अनुप्रेक्षा कोने कहे छे ?

उत्तर : सुख-दुःख, जवन-मरण वगेरे जधी अवस्थाओमां हुं ऐकलो ज छुं, संसारमार्गनो कर्ता पणु हुं ऐकलो ज छुं અને मोक्षमार्गनो कर्ता पणु हुं ऐकलो ज छुं. आ प्रकारे चिंतवन करवुं અને द्रव्यकर्म, नोकर्म અને लावकर्मथी रहित ज्ञायकलावइप, ऐक निज शुद्ध आत्मतत्त्वनी लावना करवी तेने ऐकत्वअनुप्रेक्षा कहे छे.

प्रश्न २०२ : आ लावनाथी शुं लाल छे ?

उत्तर : ऐकत्वलावनाथी दुःखोनो शांति थध सहज आनंद प्रगट थाय छे. दुःख विकल्पोथी उत्पन्न थाय छे. અને तेनी उत्पत्ति कोर्धने कोर्ध परपदार्थना संबंधथी, तेमां उपयोग

લગાડવાથી થાય છે, માટે સહજ જ્ઞાન-આનંદ સ્વરૂપ નિબત્તાના એકત્વમાં ઉપયોગ લાગતાં નિર્વિકાર, અનાકુળતારૂપ, અનુપમ આનંદ પ્રગટ થાય જ છે.

પ્રશ્ન ૨૦૩ : અન્યત્વ-અનુપ્રેક્ષા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : દેહ, કુટુંબ, વૈભવ, ઇન્દ્રિયસુખ વગેરે સમસ્ત પરભાવો મારાથી જુદાં છે, તેથી હું છે, એ પ્રકારની ભાવનાને અન્યત્વ અનુપ્રેક્ષા કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૦૪ : ઇન્દ્રિયસુખ મારાથી જુદું કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર : હું નિર્વિકાર, ધ્રુવ, ચૈતન્યચમત્કારમાત્ર, કારણ-સમયસાર છું અને આ ઇન્દ્રિયસુખ કર્મને આધીન અને સ્વભાવવિરુદ્ધ હોવાથી વિકાર છે અને નાશવંત છે. આ કારણથી, હું ઇન્દ્રિયસુખથી પણ ભિન્ન છું.

પ્રશ્ન ૨૦૫ : અન્યત્વ અનુપ્રેક્ષાથી શું લાભ છે ?

ઉત્તર : પરભાવોની ભિન્નતા જાણવાથી, આત્માને, પરવસ્તુઓમાં હિતખુદ્ધિ થતી નથી અને પરમહિતકારી નિજ શુદ્ધ આત્મતત્ત્વમાં ભાવના જાગૃત થાય છે.

પ્રશ્ન ૨૦૬ : એકત્વ-અનુપ્રેક્ષા અને અન્યત્વ-અનુપ્રેક્ષા બન્નેનો વિષય એકત્વની ભાવના છે, તો બન્નેમાં શું તફાવત રહ્યો ?

ઉત્તર : એકત્વ ભાવનામાં તો વિધિરૂપથી નિબત્તાત્ત્વનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે અને અન્યત્વભાવનામાં અન્યના નિષેધરૂપે નિબત્તાત્ત્વનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આ પ્રકારે, આ બે ભાવનાઓમાં અંતર જાણવું.

પ્રશ્ન ૨૦૭ : અશુચિત્વ અનુપ્રેક્ષા કોને કહે છે?

ઉત્તર : રજવીર્યરૂપ મળથી ઉત્પન્ન, મળને જ ઉત્પન્ન કરનાર, મળથી જ ભરેલાં દેહની અપવિત્રતાનું ચિંતવન કરવું અને અપવિત્ર દેહથી વિરક્ત થઈ, સહજ-પવિત્ર, ચૈતન્ય-સ્વભાવની ભાવના કરવી તેને અશુચિત્વ-અનુપ્રેક્ષા કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૦૮ : અશુચિત્વ અનુપ્રેક્ષાથી શું લાભ થાય છે?

ઉત્તર : દેહની અશુચિની ભાવનાથી દેહ ઉપરથી રાગ ઘટે છે અને દેહથી વિરક્ત થતાં દેહસંયોગોની પણ ત્વરાથી નિવૃત્ત થઈ જાય છે. આમ થતાં, પરમ પવિત્ર નિજપ્રહ્લમાં સ્થિતિ થતાં, એ અંતરાત્મા, સર્વ દુઃખોથી મુક્ત થાય છે.

પ્રશ્ન ૨૦૯ : આશ્રવ-અનુપ્રેક્ષા કોને કહે છે?

ઉત્તર : મિથ્યાત્વ, કષાય વગેરે વિભાવોના કારણથી જ આશ્રવ થાય છે. આશ્રવ જ સંસાર અને સમસ્ત દુઃખોનું મૂળ છે એ પ્રકારથી મિથ્યાત્વ કષાયોદિ આશ્રવોમાં થવાવાળાં દોષોનું ચિંતવન કરવું અને નિરાશ્રવ, નિજ પરમાત્મતત્ત્વની ભાવના કરવી તેને આશ્રવ-અનુપ્રેક્ષા કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૧૦ : આશ્રવ-અનુપ્રેક્ષાથી શું લાભ થાય છે?

ઉત્તર : આશ્રવના દોષોનું બરાબર જ્ઞાન થતાં અને તેનાથી દૂર થવાના ચિંતવનના ફળસ્વરૂપે, આ આત્મા નિરાશ્રવ, નિબંધમતત્ત્વના ઉપયોગના બળ વડે આશ્રવોથી નિવૃત્ત થાય છે અને અનંતસુખ આદિ અનંતગુણોથી ભરપુર સિદ્ધ-અવસ્થાનો અધિકારી થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૨૧૧ : સંવર-અનુપ્રેક્ષા કોને કહે છે?

ઉત્તર : જે પ્રમાણે, વહાણના છિદ્રો બંધ થતાં પાણી અંદર આવતું બંધ થઈ જાય છે અને કિનારા પાસેના ગામે પહોંચી જાય છે; તે પ્રમાણે, શુદ્ધાત્મસંવેદનના બળથી, આશ્રવ-રૂપી છિદ્રો બંધ થઈ જતાં, કર્મોનો પ્રવેશ બંધ થઈ જાય છે; જેથી આત્મા અનંતજ્ઞાનાદિથી ભરેલાં મુક્તિનગરને પ્રાપ્ત કરી લે છે ઉપર પ્રમાણે, સંવરના ગુણોનું ચિંતવન કરીને પરમ-સંવરસ્વરૂપ નિજ શુદ્ધ આત્મતત્ત્વની ભાવના કરવી તે સંવર-અનુપ્રેક્ષા છે.

પ્રશ્ન ૨૧૨ : સંવર-અનુપ્રેક્ષાથી શું લાભ ?

ઉત્તર : પરમસંવરસ્વરૂપ, નિજશુદ્ધ, કારણપરમાત્માની ભાવનાથી આશ્રવની નિવૃત્તિ થાય છે. સંવરતત્ત્વ મોક્ષમાર્ગનું મૂળ છે, તેની સિદ્ધિ થતાં મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે.

પ્રશ્ન ૨૧૩ : નિર્જરા અનુપ્રેક્ષા કેને કહે છે ?

ઉત્તર : “જેમ અજીર્ણ થવાથી, પેટમાં લેગો થયેલો બગાડ, આહારનો ત્યાગ, કરી ઔષધિ લેવા વડે બહાર, નિકળી જાય છે અર્થાત્ નિર્જરી જાય છે; તેમ અજ્ઞાન વડે થયેલો કર્મસંચય, ન્યારે આત્મા મિથ્યાત્વરાગાદિને છોડીને, સુખદુઃખમાં સમતાધારણ-રૂપ ઔષધિને સેવે છે, ત્યારે તે કર્મમળરૂપ સંચય દૂર થઈ જાય છે અર્થાત્ નિર્જરી જાય છે અને આત્મા પરમસુખી થઈ જાય છે.” આ પ્રકારે નિર્જરાતત્ત્વનું ચિંતવન કરવું અને સ્વભાવની ભાવના કરવી તે નિર્જરા-અનુપ્રેક્ષા છે.

પ્રશ્ન ૨૧૪ : નિર્જરા-અનુપ્રેક્ષાથી શું લાભ ?

ઉત્તર : શુદ્ધોપયોગરૂપ નિર્જરા પરિણામોના બળથી

એકદેશ મુક્ત થઈ, કંમે કરીને, સર્વથા મુક્ત થઈ જાય છે, આ રહસ્થના જ્ઞાતાઓને નિર્જરા અનુપ્રેક્ષાથી કલ્યાણમાર્ગની પ્રગતિ માટે અંતઃપ્રેરણા મળે છે.

પ્રશ્ન ૨૧૫ : લોક-અનુપ્રેક્ષા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : લોકની રચનાનો વિચાર કરતાં કરતાં, લોકના આવાં આવાં સ્થાનોમાં આ જીવ મોત્સલાવને વશ થઈ અનંતવાર ઉત્પન્ન થયો એવું ચિંતવન કરવું અને સ્વભાવથી અજન્મા અને અનાદિ-સિદ્ધ, ચૈતન્યસ્વરૂપ, નિજનિશ્ચયલોકની ભાવના કરવી તેને લોક-અનુપ્રેક્ષા કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૧૬ : લોકને કોણે બનાવ્યો ?

ઉત્તર : સમસ્ત દ્રવ્યોના સમુહને લોક કહે છે. આખા આકાશમાં, જેટલા દ્રવ્યો દેખાય છે અને અસ્તિત્વમાં છે, તે બધાંય દ્રવ્યોના સમુહના પિંડને લોક કહેવાય છે. બધા દ્રવ્યો સ્વતઃસિદ્ધ છે તેથી લોક પણ સ્વતઃસિદ્ધ છે. તેને કોઈએ બનાવ્યો નથી. મતલબ કે બધા દ્રવ્યો પોતપોતાના પરિણામ કરે છે તેથી બધા દ્રવ્યો વડે લોક બન્યો છે.

પ્રશ્ન ૨૧૭ : લોકનો આકાર કેવો છે ?

ઉત્તર : સાત પુરૂષો એકબીજાની પાછળ કમર ઉપર હાથ મૂકીને તથા પગ પહોળા કરીને ઉભા રહે અને જે આકાર બને તે આકાર લોકનો છે; માત્ર મોઢા જેટલો આકાર છોડી દેવો.

પ્રશ્ન ૨૧૮ : લોકનું વિસ્તારક્ષેત્ર કેટલું છે ?

ઉત્તર : લોકનો વિસ્તાર ૩૪૩ ઘનરાજૂ છે. એક રાજૂ અસંખ્યાત યોજનનો થાય છે. એક યોજન ૨,૦૦૦ ગાઉનો

ગાઉનો થાય છે. એક ગાઉ લગભગ અઢી માઈલનો થાય છે. લોકનો વિસ્તાર લોકના ત્રણ ભાગ કરીને વિશેષપણે સમજવો.

પ્રશ્ન ૨૧૯ : લોકના ત્રણ ભાગ કયા કયા છે ?

ઉત્તર : લોકના ત્રણ ભાગ આ પ્રમાણે છે :

(૧) અધોલોક (૨) મધ્યલોક (૩) ઉર્ધ્વલોક

પ્રશ્ન ૨૨૦ : અધોલોક કયા ભાગને કહે છે ?

ઉત્તર : દ્રષ્ટાંતમાં જેમ મનુષ્યની નાભિથી નીચેનો વિસ્તાર છે તેવી રીતે, લોકના ઠીક મધ્યખિંદુથી નીચેનો જેટલો વિસ્તાર છે તેટલા ભાગને અધોલોક કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૨૧ : અધોલોકનો વિસ્તાર કેટલો છે ?

ઉત્તર : અધોલોકની ઉંચાઈ, ઉપરથી નીચે, સાત રાજૂ છે. સૌથી નીચે, પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશાનો વિસ્તાર (બહાઈ) સાત રાજૂ છે અને ઉપર ઉપર ઘટતો ઘટતો સૌથી ઉપર એક રાજૂ થઈ જાય છે. દક્ષિણ-ઉત્તરનો વિસ્તાર (લંબાઈ) સર્વાંત્ર સાત-સાત રાજૂ છે. આ પ્રમાણે અધોલોકનો કુલ વિસ્તાર

$$૪ રાજૂ \times ૭ રાજૂ \times ૭ રાજૂ = ૧૯૬ ઘન$$

(સરેરાશ પહોળાઈ) (ઉંચાઈ) (લંબાઈ) રાજૂ પ્રમાણ થાય છે.

પ્રશ્ન ૨૨૨ : મધ્યલોકનો વિસ્તાર કેટલો છે ?

ઉત્તર : લોકના મધ્યભાગથી ઉપર એક લાખ ચાળીસ ચોજનો ઉંચે સુધી તથા આડી દિશામાં ચારે બાજુ અસંખ્યાત ચોજના સુધી અર્થાત્ પૂર્વેથી પશ્ચિમ અને ઉત્તરથી દક્ષિણ સુધી એક રાજૂ પ્રમાણે મધ્યલોક છે.

પ્રશ્ન ૨૨૩ : ઉર્ધ્વલોકનો કેટલો વિસ્તાર છે ?

ઉત્તર : ઉર્ધ્વલોકની ઉંચાઈ સાત રાજૂપ્રમાણુ છે. તેનો પૂર્વ-પશ્ચિમ વિસ્તાર (પહોળાઈ) મધ્યલોકની ઉપર એક રાજૂ પ્રમાણુ, ઉપર બીજા સાડાત્રણ રાજૂ બઈએ ત્યારે પાંચ રાજૂ પ્રમાણુ અને બીજા સાડાત્રણ રાજૂ પ્રમાણુ છે. વિસ્તાર સર્વાત્ર સાત-સાત રાજૂ પ્રમાણુ છે. છે. હવે ઉર્ધ્વલોકનું કુલ ક્ષેત્રકક્ષણ નીચે પ્રમાણુ છે :

$૫ + ૧ = ૬$. $૬ ÷ ૨ = ૩$ $૩ \times ૩ = ૯$. $૯ \times ૭ = ૬૩$
 $૬૩ + ૬૩ = ૧૨૬$ ધનરાજૂ પ્રમાણુ ઉર્ધ્વલોકનો વિસ્તાર છે.

પ્રશ્ન ૨૨૪ : ત્રણે લોકનો મળીને કુલ વિસ્તાર કેટલો થાય ?

ઉત્તર : અધોલોકના ૧૯૬ ધનરાજૂ અને ઉર્ધ્વલોકના ૧૨૬ ધનરાજૂ એમ બન્નેનો મળીને કુલ વિસ્તાર ૩૨૨ ધનરાજૂ છે, અને આ જ ત્રણે લોકનો કુલ વિસ્તાર બાણુવો.

પ્રશ્ન ૨૨૫ : મધ્યલોકનો વિસ્તાર ગણતરીમાં કેમ ન લીધો ?

ઉત્તર : મધ્યલોકની ઉંચાઈ રાજૂની ગચતરીમાં નહીં બરાબર છે, આ કારણથી તેને બુદ્ધી રીતે ગણ્યો નથી. મધ્યલોકનો જે અલ્પ અંશ તે, ઉર્ધ્વલોકના સૌથી નીચેના અંશની ગણતરીમાં આવી બાય છે.

પ્રશ્ન ૨૨૬ : અધોલોકમાં કેવી રચના છે ?

ઉત્તર : દક્ષિણ અને ઉત્તરમાં ત્રણ ત્રણ રાજૂ ક્ષેત્ર છોડીને લોકના મધ્યમાં ચૌદ રાજૂપ્રમાણુ ઉંચાઈવાળી એક ત્રસનાડીના વિભાગમાં સાત નરકોની રચના છે- નરકની સાત પૃથ્વીઓ ગણાય છે.

પ્રશ્ન ૨૨૭ : નરકની સાત પૃથ્વીઓની રચના કયા પ્રકારે છે ?

ઉત્તર : આમાં સૌથી ઉપર મેરુપર્વતના આધારભૂત રત્નપ્રભા નામની પૃથ્વી છે. તેની જડાઈ એક લાખ એંશી હજાર યોજન છે. તેના ત્રણ વિભાગ છે, ખરભાગ, પંકભાગ અને અખ્ખહુલભાગ. ખરભાગ અને પંકભાગમાં તો ભવનવાસી અને વ્યંતર દેવોના આવાસ છે, નીચેના અખ્ખહુલભાગના ખીલોમાં નારકી જીવોનો નિવાસ છે. તેની નીચે એક રાજૂ આકાશ છોડીને શર્કરાપ્રભા નામની ખીજી પૃથ્વી છે જેની જડાઈ બત્રીસ હજાર યોજન છે. તેની નીચે એક રાજૂ આકાશ છોડીને વાલુકા પ્રભા નામની ત્રીજી પૃથ્વી છે જેની જડાઈ અઠ્ઠાવીસ હજાર યોજન છે. તેની નીચે એક રાજૂ આકાશ છોડીને પંકપ્રભા નામની ચોથી પૃથ્વી છે જેની જડાઈ ચોવીસ હજાર યોજન છે. તેની નીચે એક રાજૂ આકાશ છોડીને ધૂમ પ્રભા નામની પાંચમી પૃથ્વી છે જેની જડાઈ વીસ હજાર યોજન છે તેની નીચે એક રાજૂ આકાશ છોડીને તમઃપ્રભા નામની છઠ્ઠી પૃથ્વી છે જેની જડાઈ સોળ હજાર યોજન છે. તેની નીચે એક રાજૂ આકાશ છોડીને મહાતમઃ નામની સાતમી પૃથ્વી છે જેની જડાઈ આઠ હજાર યોજન છે. તેની નીચે એક રાજૂ પ્રમાણુ આકાશ છે.

પ્રશ્ન ૨૨૮ : શું પૃથ્વીના માપ રાજૂક્ષેત્રથી અતિ-રિક્ત છે ?

ઉત્તર : રાજૂના માપના પ્રમાણમાં પૃથ્વીઓનું માપ કાંઈ નહીં ખરાબર છે, તેથી, નીચે એક-એક રાજૂ આકાશનું

वर्णनं कथुं' છે.

પ્રશ્ન ૨૨૯ : આ પૃથ્વીઓમાં ખીલોની શું વ્યવસ્થા છે ?

ઉત્તર : આ પૃથ્વીઓમાં પટલો (ખીલરચનાભાગ) ની વ્યવસ્થા નીચે પ્રમાણે છે. પહેલી પૃથ્વીમાં તેર પટલ, ખીજીમાં અગીયાર, ત્રીજીમાં નવ, ચોથીમાં સાત, પાંચમીમાં પાંચ, છઠ્ઠીમાં ત્રણ અને સાતમીમાં એક છે. પ્રત્યેક પટલમાં ખીલોની રચના છે. પૃથ્વીમાં જ આ ક્ષેત્રો આવેલાં છે તેમની સપાટી પૃથ્વીની સપાટી સાથે જ એકરૂપ છે, ઉપસેલી નથી આ કારણથી તેમને ખીલ કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૨૩૦ : આ ખીલ કેટલાં મોટા છે ?

ઉત્તર : કોઈ ખીલ સંખ્યાત હબ્બર યોજન વિસ્તારવાળાં અને કોઈ ખીલ અસંખ્યાત હબ્બર યોજન વિસ્તારવાળાં છે.

પ્રશ્ન ૨૩૧ : કઈ પૃથ્વીમાં કેટલાં ખીલ છે ?

ઉત્તર : પહેલી પૃથ્વીમાં ત્રીસ લાખ ખીલ છે, ખીજીમાં પચીસ લાખ, ત્રીજીમાં પંદર લાખ, ચોથીમાં દસ લાખ, પાંચમીમાં ત્રણ લાખ, છઠ્ઠીમાં એક લાખમાં પાંચ ઓછા, અને સાતમીમાં માત્ર પાંચ ખીલ છે. આ બધાનું વિશેષ વર્ણન અન્ય ધર્મગ્રંથોથી બાણવું, વિસ્તારભયથી અત્રે લખ્યું નથી.

પ્રશ્ન ૨૩૨ : આ ખીલમાં સ્હેનારા નારકી જીવો કેવા હોય છે ?

ઉત્તર : જે જીવો હિંસાખોર, નિંદા કરનારા, વિશ્વાસ-ઘાતી, ચોર, ધાડપાડુ, વ્યભિચારી અને અત્યંત તૃષ્ણાવાન હોય છે તેઓ મૃત્યુ પામીને નરકગતિમાં જન્મ લે છે. આ નારકી

જીવોને ઠંડી, ગરમી, ભૂખ, તરસ વગેરે તીવ્ર વેદના રહ્યા કરે છે અને તે વેદના મટવાના કોઈ સાધન હોતા નથી. તેમના શરીર પણ ભયાનક હોય છે અને તેઓ પરસ્પર લડે છે, કાપે છે, છેદન-ભેદન કરે છે. તેમના શરીર જ હથિયાર બની બંધ તેવી ખોટી વિક્રિયાવાળા હોય છે. તેમનું આયુષ્ય ઓછામાં ઓછું દસ હજાર વર્ષ અને વધુમાં વધુ તેત્રીસ સાગરોપમ હોય છે. લડતાં લડતાં શરીરના ટુકડા થઈને પારાની માફક વિખરાઈ બંધ છે પરંતુ (આયુષ્ય પુરૂ ન થયું હોવાથી) મૃત્યુ થતું નથી.

પ્રશ્ન ૨૩૩ : જીવ કયા કર્મના ઉદ્દયથી નારકી થાય છે?

ઉત્તર : નરક-આયુ, નરકગતિ વગેરે કર્મોના ઉદ્દયથી જીવ નારકી થાય છે આ કર્મોનો બંધ, પોતાના સ્વરૂપના શ્રદ્ધાનથી વિમુખ રહીને વિષયોની લાંપટાના પરિણામોના નિમિત્તથી થાય છે.

પ્રશ્ન ૨૩૪ : નરકભવના દુઃખોથી બચવાનો શું ઉપાય છે?

ઉત્તર : પોતાના સ્વરૂપની યથાર્થ પ્રતીતિ કરવી તે નરકભવથી મુક્ત થવાનો ઉપાય છે.

પ્રશ્ન ૨૩૫ : મધ્યલોકમાં શી શી રચના છે?

ઉત્તર : મધ્યલોક એક રાબુ તીરછા વિસ્તારવાળો છે અને તેના બરાબર મધ્યમાં સુદર્શન નામનો મેરૂપર્વત છે. તે (પર્વત) જંબુદ્વીપના ઠીક મધ્યમાં છે. જેમાં આપણે રહીએ છીએ તે આ જ જંબુદ્વીપ છે જેનો વિસ્તાર એક લાખ યોજન છે. આ દ્વીપના દક્ષિણ દિશામાં કિનારા ઉપર, તે (જંબુદ્વીપ) ના વહેલો ભાગમાં ભરતક્ષેત્ર છે. આ ભરતક્ષેત્રના આર્યખંડમાં આપણે રહીએ છીએ. આની ઉત્તરમાં અને વહેલો વિસ્તારમાં

હિમવાન પર્વત છે. વર્લ્ડ વિસ્તારમાં હૈમવતક્ષેત્ર છે. જેમાં હંમેશા જ્ઞાન્યલોગભૂમિ રહે છે. વર્લ્ડ વિસ્તારમાં મહાહિમવાન પર્વત છે. વર્લ્ડ વિસ્તારમાં હરિક્ષેત્ર છે જ્યાં સદા મધ્યમલોગભૂમિ રહે છે. વર્લ્ડ વિસ્તારમાં નિષધ પર્વત છે. વર્લ્ડ વિસ્તારમાં વિદેહ-ક્ષેત્ર છે. તેના દેવકુરૂ ઉત્તરકુરૂ નામના થોડા ક્ષેત્રને છોડીને કે જેમાં ઉત્તમ લોગભૂમિ સદાય રહે છે. આખા વિદેહક્ષેત્રથી શાશ્વત મોક્ષમાર્ગ આપ્યા કરે છે અને અનેક ભવ્ય જીવો મુક્ત થતાં રહે છે. તીર્થંકર ભગવંતો પણ આહીં હંમેશા હોય છે. આ પછી ઉત્તરની બાબુ વર્લ્ડ વિસ્તારમાં નીલપર્વત છે વર્લ્ડ વિસ્તારમાં રમ્યકક્ષેત્ર છે. આહીં સદા મધ્યમ લોગભૂમિ રહે છે. વર્લ્ડ વિસ્તારમાં રૂક્મિ પર્વત છે વર્લ્ડ વિસ્તારમાં હૈરણ્યવતક્ષેત્ર છે. જ્યાં સદાય મધ્યલોગભૂમિ રહે છે. વર્લ્ડ વિસ્તારમાં શિખરી પર્વત છે વર્લ્ડ વિસ્તારમાં ઐરાવતક્ષેત્ર છે જેમાં ભરતક્ષેત્ર જેવી રચના રહેલી છે. ભરત ઐરાવત ક્ષેત્રોમાં વચ્ચે વિન્યાધર્ધ પર્વત પણ છે. વિદેહમાં, નિષધ અને નીલથી માંડીને મેરૂની નજીક સુધી અખ્યે ગજદન્ત પર્વતો છે. કુલાચલ વગેરે પર્વતો ઉપર અકૃત્રિમ જિનભવન અને જિનચૈત્યો છે.

પ્રશ્ન ૨૨૬ : જંબુદ્વિપની આગળ શું છે ?

ઉત્તર : જંબુદ્વિપની આગળ ચારેય બાબુ લવણસમુદ્ર છે. તેની બંને બાબુ વેદિકા છે. આ સમુદ્રનો વિસ્તાર એક બાબુએ જે લાખ યોજન છે. તે ચૂડીના આકારે ગોળ છે.

પ્રશ્ન ૨૨૭ : લવણસમુદ્રથી આગળ શું છે ?

ઉત્તર : લવણસમુદ્રની આગળ ચારે બાબુ ઘાતકીખંડ

નામનો દ્વિપ છે. તેમાં ઉત્તર-દક્ષિણ દિશામાં, વેદિકાથી વેદિકા સુધી ધક્કાકાર નામનો પર્વત છે જેનાથી ઘાતકીખંડના બે ભાગ થઈ જાય છે. દરેક ભાગમાં સાત ક્ષેત્ર, છ કુલાચલ અને એક (નાનો) દરેક મેરૂ પર્વત છે. તેથી ઘાતકીખંડમાં કુલ ચૌદ ક્ષેત્રો, બાર કુલાચલો અને બે (નાના) મેરૂપર્વતો છે. આમાં વ્યવહાર બધો ભરત ક્ષેત્રના જેવો જાણવો આ દ્વિપનો વિસ્તાર એક બાબુ ચાર લાખ યોજન છે. આનો આકાર પણ ચૂડી જેવો છે અને આગળ ઉપર દ્વિપ-સમુદ્ર વગેરેથી તે ઘેરાયેલો છે.

પ્રશ્ન ૨૩૮ : ઘાતકીખંડ દ્વીપથી આગળ શું છે?

ઉત્તર : ઘાતકીખંડથી આગળ ચારે બાબુએ કાલોદધિ સમુદ્ર છે. તેની બન્ને બાબુ બે વેદિકાઓ છે. તેનો વિસ્તાર એક બાબુ આઠ લાખ યોજન છે.

પ્રશ્ન ૨૩૯ : કાલોદધિ સમુદ્રથી આગળ શું છે?

ઉત્તર : કાલોદધિ સમુદ્રથી આગળ પુષ્કરવર દ્વીપ છે તેનો એક બાબુનો વિસ્તાર સોળ લાખ યોજન છે. તેની વચ્ચે, ચારે બાબુ ગોળાકારરૂપે માનુષોત્તર નામનો પર્વત છે. તેના પૂર્વાર્ધમાં ઘાતકીખંડ દ્વીપ જેવી રચના છે. અહીં સુધી જ મનુષ્યલોક છે. આનાથી આગળ ઉત્તરાર્ધમાં તથા આગળ આગળ અસંખ્યાત દ્વીપો અને સમુદ્રો છે જેમાંના અંતિમ દ્વીપ અને સમુદ્રને છોડીને બધામાં કુલોગભૂમિ જેવો વ્યવહાર છે.

પ્રશ્ન ૨૪૦ : અંતિમ દ્વીપ અને સમુદ્રમાં શી રચના છે?

ઉત્તર : સ્વયંભૂરમણ નામનો છેલ્લો દ્વીપ અને સ્વયંભૂરમણ નામનો છેલ્લો સમુદ્ર છે જેમાં કર્મભૂમિ જેવી રચના છે પરંતુ તેમાં માત્ર તિર્યંચો જ હોય છે. આ દ્વીપ અને

સમુદ્રમાં બહુ જ મોટી અવગાહનાવાળા ભમરા, વીંછીઓ અને મત્સ્યો જોવામાં આવે છે.

મધ્યલોકનું વર્ણન ઘણું મોટું છે તે વિશેષપણે ધર્મ-અથોથી બાણુવું, વિસ્તારભયથી અત્રે તે લાખ્યું નથી.

પ્રશ્ન ૨૪૧ : મધ્યલોકના વર્ણનથી આપણને શું પ્રેરણા મળે છે ?

ઉત્તર : વિદેહની રચનાથી આ બોધ મળે છે કે સાક્ષાત્ મોક્ષમાર્ગ શાશ્વતો ખુલ્લો જ છે. મધ્યલોકમાં અઢી દ્વીપમાં, નંદીશ્વરદ્વીપમાં, તેરમા દ્વીપમાં અને અન્યત્ર અકૃતિમ ચૈત્યાલયોનું પરિજ્ઞાન થતાં ભક્તિ ઉભરાય છે. સૌથી સારભૂત વાત આ છે કે નિજ શુદ્ધાત્મતત્વના શ્રદ્ધાન-જ્ઞાન-આચરણરૂપ સમાધિ ભાવ પ્રગટે તો સંસારના દુઃખોથી મુક્ત થઈ શકાય છે, નહિ તો મધ્યલોકમાં આવીને પણ અનેક પ્રકારના કુમનુષ્યો અને તિર્યંચોનો ભવ ધારણ કરીને સંસારવૃદ્ધિ થાય છે. આ મનુષ્ય જન્મ અનુપમ છે તેને પામીને લેહરત્નત્રય અને યથાયોગ્ય અલેહરત્નત્રયની ભાવનાથી પોતાનો નિજ નિશ્ચયલોક સફળ કરો.

પ્રશ્ન ૨૪૨ : ઊર્ધ્વલોકમાં શું શું રચના છે ?

ઉત્તર : સુદર્શન મેરૂપર્વતની તળેટીથી માંડીને ઉપર લોકના અંત સુધી ઊર્ધ્વલોક કહેવાય છે, જેમાંની સાત રાજ્ય પ્રમાણુ ત્રસનાડીમાં દેવોનો આવાસ છે અને સૌથી ઉપર સિદ્ધલોક છે. ઊર્ધ્વલોકની ત્રસનાડીમાં પહેલા, એકબીજાથી ઉપર ઉપર આઠ કલ્પોમાં સોળ સ્વર્ગ છે. તેની ઉપર ઐવેયકવિમાન છે. તેની ઉપર અનુદ્વિશ વિમાન, તેની ઉપર અનુત્તર વિમાન, તેની ઉપર સિદ્ધશિલા અને તેની ઉપર સિદ્ધલોક છે.

પ્રશ્ન ૨૪૩ : પ્રથમ કલ્પમાં કેવી રચના છે ?

ઉત્તર : સુદર્શનમેરૂની તળેટીથી ઉપર દોઢ રાબુ સુધી પ્રથમ કલ્પ છે. આ કલ્પમાં એકત્રીસ પટલ છે. અર્થાત્ એકત્રીસ જગ્યાએ એકથી ઉપર એક એમ વિમાનોની અવસ્થિતિ છે. જેમકે પહેલા પટલમાં, મધ્યમાં ઋતુનામક ઈન્દ્રવિમાન છે જે મેરૂપર્વ-તની તળેટીથી એક વાળની બડાઈ બરાબર અંતર છોડીને અવસ્થિત છે. તેની ચારે દિશાઓમાં ત્રસઠ-ત્રેસઠ વિમાનો છે. વિદિશાઓમાં બાસઠ-બાસઠ વિમાનો છે, વચમાં અનેક વિમાનો છે, આ વિમાનો, કોઈ તો સંખ્યાત યોજન વિસ્તારવાળા અને કોઈ તો અસંખ્યાત યોજન વિસ્તારવાળા છે. આવી રીતે ઉપરના પટલોમાં પણ રચના બાણવી. માત્ર દિશાઓમાં અને વિદિશાઓમાં એક એક વિમાન ઓછું થતું બન્ય છે. તેમજ પ્રકીર્ણક વિમાનોની સંખ્યા પણ યથાસંભવ ઓછી ઓછી થતી બન્ય છે.

ઉપર્યુક્ત એકત્રીસ પટલોમાં ઉત્તરદિશા, અગ્નેયદિશા અને વાયવ્યદિશાની પંક્તિના વિમાનો તથા આગ્નેય-ઉત્તરની વચ્ચે અને વાયવ્ય-ઉત્તરની વચ્ચેના પ્રકીર્ણક વિમાનોના અધિપતિ ઈશાન-ઈન્દ્ર છે. બાકીના બધા વિમાનોના એટલે કે દક્ષિણ પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઈશાન, નૈઋત્ય આ પાંચ દિશાઓની પંક્તિના વિમાનો તથા છ અંતરાલોના પ્રકીર્ણક વિમાનોના અધિપતિ સૌધર્મ ઈન્દ્ર છે. સૌધર્મ-ઈન્દ્ર દક્ષિણેન્દ્ર કહેવાય અને ઈશાન-ઈન્દ્ર ઉત્તરેન્દ્ર કહેવાય છે. દક્ષિણેન્દ્રના વિમાનો વધુ સંખ્યામાં છે, ઉત્તરેન્દ્રના વિમાનો ઓછા છે. આ બધા વિમાનોમાં દેવદેવિયો રહે છે આ દેવોનું આયુષ્ય ઘણુ ખરૂં જે સાગર સુધીનું હોય છે. દેવિયોનું આયુષ્ય અનેક પલ્કપ્રમાણુ હોય છે. ઉપર ઉપરના

દેવોનું આયુષ્ય વધતું જાય છે. દેવિયો આઠ કલ્પો સુધી જ હોય છે, અને તેમના આયુષ્ય પત્યપ્રમાણુ વધે છે. બધી દેવિયો પહેલા કલ્પમાં જ જન્મે છે. બધા વિમાનોમાં અકૃતિમ જિન-ચત્યાલય છે.

પ્રશ્ન ૨૪૪ : બીજા કલ્પની રચના કેવી છે ?

ઉત્તર : પ્રથમ કલ્પથી ઉપર દોઢ રાત્રી પ્રમાણુ સુધી બીજા કલ્પમાં સાત પટલો છે. આમાં દક્ષિણેન્દ્ર સનત્કુમાર ઈન્દ્ર છે અને ઉત્તરેન્દ્ર મહેન્દ્ર ઈન્દ્ર છે. દક્ષિણુ વિભાગના નામ સાન-ત્કુમાર સ્વર્ગ છે ઉત્તર વિભાગના નામ માહેન્દ્ર સ્વર્ગ છે.

પ્રશ્ન ૨૪૫ : ત્રીજા કલ્પમાં કેવી રચના છે ?

ઉત્તર : તૃતીય કલ્પમાં ચાર પટલ છે, દક્ષિણુ વિભાગના બ્રહ્મસ્વર્ગ કહેવાય છે અને ઉત્તર વિભાગના પ્રહ્લોત્તરસ્વર્ગ કહેવાય છે. બીજા કલ્પથી ઉપર અર્ધા રાત્રીપ્રમાણુ આ કલ્પ આવેલો છે. આ કલ્પનો એક જ ઈન્દ્ર છે જેને પ્રહ્લ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૪૬ : ચોથા કલ્પની કેવી રચના છે ?

ઉત્તર : ત્રીજા કલ્પથી ઉપર અર્ધા રાત્રી સુધી ચોથો કલ્પ આવેલો છે. આમાં બે પટલ છે. તેના દક્ષિણુ વિભાગનું નામ લાન્તવસ્વર્ગ છે અને ઉત્તર વિભાગનું નામ કાપિષ્ઠ સ્વર્ગ છે. આનો લાન્તવ નામનો એક જ ઈન્દ્ર છે.

પ્રશ્ન ૨૪૭ : પાંચમાં કલ્પની રચના કેવી છે ?

ઉત્તર : ચોથા કલ્પથી ઉપર અર્ધા રાત્રીપ્રમાણુ આકાશ સુધી પાંચમો કલ્પ છે. આમાં એક પટલ છે. આના દક્ષિણુ

વિભાગનું નામ શુક છે અને ઉત્તર વિભાગનું નામ મહાશુક સ્વર્ગ છે. આમાં શુક નામનો એક જ ઈન્દ્ર છે.

પ્રશ્ન ૨૪૮ : છઠ્ઠા કલ્પની રચના કેવી છે ?

ઉત્તર : પાંચમાં કલ્પથી ઉપર અર્ધા રાત્રુપ્રમાણુ આકાશ સુધી છઠ્ઠો કલ્પ છે. આમાં પણ એક પટલ છે. આના દક્ષિણ વિભાગનું નામ શતાર સ્વર્ગ છે અને ઉત્તર વિભાગનું નામ સહસ્રાર સ્વર્ગ છે. આ કલ્પમાં શતાર નામનો એક જ ઈન્દ્ર છે.

પ્રશ્ન ૨૪૯ : સાતમાં કલ્પની કેવી રચના છે ?

ઉત્તર : છઠ્ઠા કલ્પથી ઉપર અર્ધા રાત્રુપ્રમાણુ આકાશ સુધી સાતમો કલ્પ છે. આમાં ત્રણ પટલ છે. આના દક્ષિણ વિભાગનું નામ આનતસ્વર્ગ છે અને અધિપતિ આનત નામનો ઈન્દ્ર છે. ઉત્તર વિભાગનું નામ પ્રાણુત સ્વર્ગ છે અને અધિપતિ પ્રાણુત નામનો ઈન્દ્ર છે.

પ્રશ્ન ૨૫૦ : આઠમાં કલ્પની રચના કેવી છે ?

ઉત્તર : સાતમા કલ્પથી ઉપર અર્ધા રાત્રુપ્રમાણુ આકાશ સુધી આઠમો કલ્પ છે. આમાં ત્રણ પટલ છે આના દક્ષિણ વિભાગનું નામ આરણુસ્વર્ગ છે અને અધિપતિ આરણુ નામનો ઈન્દ્ર છે. ઉત્તર વિભાગનું નામ અચ્યુતસ્વર્ગ છે અને અધિપતિ અચ્યુત નામનો ઈન્દ્ર છે.

પ્રશ્ન ૨૫૧. ઐવેયક વિમાનોની રચના કઈ રીતની છે?

ઉત્તર : આઠમા કલ્પની ઉપર એક રાત્રુ પર્યંત આકાશમાં ઐવેયક, અનુદિશ, અનુત્તર, સિદ્ધશિલા અને સિદ્ધલોક છે. ઐવેયકોની રચના નીચે પ્રમાણે છે :

ઐવેયકમાં નવ પટલ છે. અભ્યભિશ્યાદષ્ટિ જીવ અને અભ્યભિશ્યાદષ્ટિ જીવો ઐવેયક સુધીના દેવલોકમાં જન્મ લઈ શકે છે. પરંતુ અભ્ય જીવ દક્ષિણેન્દ્ર, લોકાન્તિક દેવ, લોકપાલ કે પ્રધાન દિક્પાલ થઈ શકતા નથી. ઐવેયકમાં સાધુલિંગને ધારણ કરનારા તપસ્વી જીવો જ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે પછી ભલે તેઓ દ્રવ્યલિંગી હોય કે ભાવલિંગી ઐવેયકવાસી દેવો બધા અહમિન્દ્ર હોય છે.

પ્રશ્ન ૨૫૨ : અનુદ્વિશ વિમાનોની રચના કેવી છે ?

ઉત્તર : ઐવેયકથી ઉપર અનુદ્વિશ છે. આમાં પટલ એક છે અને વિમાન નવ છે, એક મધ્યમાં અને આઠ દિશાઓમાં આઠ. આ વિમાનોમાં સમ્યગ્દષ્ટિ મુનિઓ જ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. તેઓ બધા અહમિન્દ્ર હોય છે. તેમની આયુ ઓછામાં ઓછી એકત્રીસ અને વધુમાં વધુ બત્રીસ સાગરની હોય છે.

પ્રશ્ન ૨૫૩ : અનુત્તર વિમાનોની રચના કેવી છે ?

ઉત્તર : અનુદ્વિશથી ઉપર અનુત્તર વિમાનો છે. આમાં પટલ એક છે અને વિમાનો માત્ર પાંચ છે. મધ્યમાં તે સર્વાર્થસિદ્ધિ નામનું વિમાન છે. પૂર્વમાં વિન્ય, દક્ષિણમાં વૈન્યન્ત, પશ્ચિમમાં જ્યન્ત અને ઉત્તરમાં અપરાન્વિત વિમાન છે. સર્વાર્થસિદ્ધિના દેવોનું આયુષ્ય તેત્રીસ સાગર હોય છે અને તેઓ મનુષ્યનો એક ભવ પ્રાપ્ત કરીને મોક્ષ જાય છે. વિન્યાદિક ચાર વિમાનોના દેવોનું આયુષ્ય ઓછામાં ઓછું બત્રીસ સાગર અને ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીસ સાગરનું હોય છે. તેઓ બે ભવાવતારી હોય છે અને બધા અહમિન્દ્ર છે.

પ્રશ્ન ૨૫૪ : સિદ્ધ શિલા કયાં અને કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર : સર્વાર્થ સિદ્ધિ વિમાનની ટોચથી બાર યોજન ઉપર સિદ્ધિશિલા છે. આ મનુષ્યલોકથી ઉપર સીધી લીટીમાં છે અને પિસ્તાળીસ લાખ યોજનના વિસ્તારવાળી છે. તેની બહાર આઠ યોજન છે. આનો આકાર છત્ર જેવો છે. આના ઉપર સિદ્ધ ભગવાન વિરાજમાન નથી પરંતુ આનાથી કાંઈક ઉપર સિદ્ધશિલાના વિસ્તારપ્રમાણ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ ભગવાન વિરાજમાન છે. વચ્ચે વાતાવલય સિવાય બીજું કંઈ રચના નથી. તેથી તેને સિદ્ધશિલા કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૫૫ : સિદ્ધલોકનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન શું છે ?

ઉત્તર : સિદ્ધશિલાની ઉપર વીસ વીસ હજાર યોજન બહારવાળા ધનોદ્ધિ વાતવલય, ધનવાતલય અને તનુવાતવલય એકબીજાથી ઉપર ઉપર છે. આ તનુવાતવલયના અંત ભાગમાં સિદ્ધ ભગવાન વિરાજમાન છે. જે સાધુઓ મનુષ્યલોકના જે સ્થાનેથી મુક્ત થાય તેની સીધી લીટીમાં ઉપર એક સમયમાં, અહીં લોકના અંત સુધી આવીને સ્થિત થાય છે. અને આ જ લોકનો છેડો (અંત) છે.

પ્રશ્ન ૨૫૬ : આ ત્રણસો તેંતાલીસ ધનરાજીપ્રમાણ લોક કેના આધાર ઉપર રહેલો છે ?

ઉત્તર : આ લોકની ચારે બાજુએ ધનોદ્ધિવાતવલય છે. તેના પછી ધનવાતવલય છે, તેના પછી તનુવાતવલય છે, અને આ વાતવલયોના આધારે લોક રહેલો છે. આ વાતવલય પણ લોકનો જ એક ભાગ છે. વાતવલય વાયુરૂપ હોવાથી તેમને કોઈનો આધાર નથી માત્ર આકાશનો જ આધાર છે.

प्रश्न २५७ : आ लोकानुप्रेक्षाथी शुं विशेष लाल छे ?

उत्तर : लोकनो आकार, तेमांनी रचनाओ वगेरेना ज्ञानना विशेष परिययथी उत्कृष्ट वैराग्य उपजे छे अने संस्थान आदिना ज्ञानथी संस्थानवियय नामनुं उत्तम धर्मध्यान गणी शके छे.

प्रश्न २५८ : ओधिदुर्लभ-अनुप्रेक्षा केने कडे छे ?

उत्तर : निज शुद्धात्मरतवना श्रद्धान-ज्ञान-आचरणरूप ओधिनुं पामवुं अत्यंत दुर्लभ छे. प्राप्त थयेदी आ ओधिनी अने वृद्धि द्रढता करवी जेधये जेवुं चिंतवन करवुं अने समाधि-सन्मुख थवुं तेने ओधिदुर्लभ-अनुप्रेक्षा कडे छे.

प्रश्न २५९ : ओद्धि अत्यंत दुर्लभ केवी रीते छे ?

उत्तर : आ जेवे अनादिकाणथी तो जेकेन्द्रियमां रहीने ज अनंतकाण व्यतीत कर्यो छे, वणी सुयोग प्राप्त थतां उत्तरोत्तर दुर्लभ द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय, पंचेन्द्रिय, असंज्ञी, पंचेन्द्रिय-संज्ञी, मनुष्यलव, उत्तमदेश, उत्तमकुण, छिन्द्रियेनुं सामर्थ्य, दीर्घ-आयुष्य, प्रतिभा, धर्मश्रवण, धर्म-अडण, धर्मश्रद्धान, विषयसुषोनी निवृत्ति, कषायोनी निवृत्ति अने रत्नत्रयनी प्राप्ति थाय छे. तेथी आत्मश्रद्धा, आत्मज्ञान अने आत्माचरणरूप ओधि दुर्लभ छे.

प्रश्न २६० : आ जेवे नीच गतिओमां रहीने अनंत परिवर्तन शा भाटे कर्या ?

उत्तर : मिथ्यात्व, विषयेनी आसक्ति, कषाय वगेरे परिणामोने कारणे आ जेवनी नीची दशा थर्.

પ્રશ્ન ૨૬૧ : યોધિ પ્રાપ્ત થયા પછી જ્ઞે પ્રમાદ રહી જાય તો શું વાંધો આવે ?

ઉત્તર : અત્યંત દુર્લભ રત્નત્રયરૂપ યોધિને પામીને પણ જ્ઞે પ્રમાદ કર્યો તો સંસારરૂપી ભયાનક વનમાં દીન થઈને લાંબા કાળ સુધી ભવભ્રમણનાં દુઃખ ભોગવવાં પડશે.

પ્રશ્ન ૨૬૨ : યોધિ અને સમાધિમાં શું તફાવત છે ?

ઉત્તર : જે જીવને સમ્યગ્દર્શન નથી, તેને સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન સમ્યગ્ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થવી તેને યોધિ કહે છે, અને રત્નત્રયને ધારી રાખીને તેની વૃદ્ધિ કરવી અને ભવાંતરમાં સાથે લઈ જવું તેને સમાધિ કહે છે. નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરી લેવું તેને પરમસમાધિ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૬૩ : ધર્માનુપ્રેક્ષા કેને કહે છે ?

ઉત્તર : ધર્મ વિના જ આ જીવ સહજ સુખથી દૂર રહ્યો થકો, ઇન્દ્રિયાભિલાષાજનિત દુઃખોને સહન કરી ૮૪ લાખ યોનિમાં ભ્રમણ કરી રહ્યો છે. જ્યારે આ જીવ ધર્મનું શરણ લે છે ત્યારે રાજધિરાજ, ચક્રવર્તી, દેવેન્દ્ર જેવા ઉત્કૃષ્ટ પદોનું સુખ ભોગવીને, અભેદરત્નત્રયભાવનારૂપ પરમધર્મના પ્રસાદથી અરિહંત થઈ સિદ્ધ અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે છે. આ પ્રકારે, ધર્મની ઉત્કૃષ્ટતાનું ચિંતન કરીને આચરણ કરવું તેને ધર્માનુપ્રેક્ષા કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૬૪ : ધર્મનું સ્વરૂપ શું છે ?

ઉત્તર : ધર્મનું સ્વરૂપ અનેક પ્રકારે વર્ણવ્યું છે તે ક્રમથી લખીએ છીએ. આમાં મુખ્ય કરીને આગળ-આગળ

કહેલું સ્વરૂપ તે વ્યવહારધર્મનું અથવા બાહ્યધર્મનું બાણુવું.

- (૧) અખંડ ચૈતન્યસ્વાભાવને ધર્મ કહે છે.
- (૨) અખંડ ચૈતન્યસ્વભાવને સર્વથા અનુરૂપ પરિણામ તેને ધર્મ કહે છે.
- (૩) મોહશ્લોભથી સર્વથા રહિત પરિણામને ધર્મ કહે છે.
- (૪) રાગદ્વેષની બાધારહિત પરમ અહિંસાને ધર્મ કહે છે.
- (૫) નિજશુદ્ધાત્માના શ્રદ્ધાન-જ્ઞાન-આચરણરૂપ અલેહ રત્નત્રયને ધર્મ કહે છે.
- (૬) શુદ્ધાત્માના સંવેદનને ધર્મ કહે છે.
- (૭) શુદ્ધાત્માના અવલંબનને ધર્મ કહે છે.
- (૮) શુદ્ધાત્મતત્ત્વના ઉપયોગને ધર્મ કહે છે.
- (૯) શુદ્ધાત્મતત્ત્વની ભાવનાને ઉપયોગ કહે છે.
- (૧૦) શુદ્ધાત્મતત્ત્વની પ્રતીતિ-દૃષ્ટિને ધર્મ કહે છે.
- (૧૧) ઉત્તમ ક્ષમા વગેરે દશ વિશુદ્ધ ભાવોને ધર્મ કહે છે.
- (૧૨) જીવાદિ તત્ત્વોના સાચા શ્રદ્ધાન, સાચા જ્ઞાન અને અત્રતના ત્યાગરૂપ લેહરત્નત્રયને ધર્મ કહે છે.
- (૧૩) જે દુઃખોથી છોડાવીને ઉત્તમ સુખમાં લઈ જાય તેને ધર્મ કહે છે.
- (૧૪) સમતા, વન્દના વગેરે સાધુના છ આવશ્યકોનું પાલન કરવું તેને ધર્મ કહે છે.
- (૧૫) દેવપૂજા, ગુરુપાસ્તિ વગેરે શ્રાવકના છ કર્તાવ્યોનું પાલન કરવું તેને ધર્મ કહે છે.
- (૧૬) જીવહયા કરવી તેને ધર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૬૫ : પરીષદ્ભ્ય નામનો ભાવસંવરવિશેષ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : અનેક પરીષદો, વેદનાઓ વગેરેનો તીવ્ર ઉદય થવા છતાં પણ સુખ દુઃખ, લાભ-અલાભ વગેરેમાં સમતા-પરિણામ દ્વારા, કે જે સંવર અને નિર્જરાતું કારણ છે, નિજ શુદ્ધાત્મતત્વની ભાવનાથી ઉત્પન્ન સહાજ-આનંદથી ચલિત ન થવું તેને પરીષદ્ભ્ય કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૬૬ : પરીષદ્ભ્ય કેટલાં પ્રકારના છે ?

ઉત્તર : પરીષદ્ભ્ય બાવીસ પ્રકારનાં છે :

(૧) ક્ષુધા પરીષદ્ભ્ય (૨) તૃષાપરીષદ્ભ્ય (૩) શીત પરીષદ્ભ્ય (૪) ઉષ્ણ પરીષદ્ભ્ય (૫) દંશમશક પરીષદ્ભ્ય (૬) નાગ્ન્ય પરીષદ્ભ્ય (૭) અરતિ પરીષદ્ભ્ય (૮) સ્ત્રીપરીષદ્ભ્ય (૯) ચર્યાપરીષદ્ભ્ય (૧૦) નિષઘા પરીષદ્ભ્ય. (૧૧) શય્યા પરીષદ્ભ્ય. (૧૨) આક્રોશપરીષદ્ભ્ય (૧૩) વધ પરીષદ્ભ્ય (૧૪) ચાચના પરીષદ્ભ્ય (૧૫) અલાભ પરીષદ્ભ્ય (૧૬) રોગ પરીષદ્ભ્ય (૧૭) તૃણસ્પર્શપરીષદ્ભ્ય (૧૮) મલપરીષદ્ભ્ય (૧૯) સત્કાર પુસ્કાર પરીષદ્ભ્ય (૨૦) પ્રજ્ઞા પરીષદ્ભ્ય (૨૧) અજ્ઞાન પરીષદ્ભ્ય (૨૨) અદર્શન પરીષદ્ભ્ય.

પ્રશ્ન ૨૬૭ : ક્ષુધા પરીષદ્ભ્યનું સ્વરૂપ શું છે ?

ઉત્તર : મહિનો, બે મહિના, ચાર મહિના, છ મહિના સુધીના ઉપવાસ થવા છતાં અથવા એક વર્ષ સુધી આહાર ન કરવા છતાં અથવા અનેક પ્રકારની તપસ્યાઓથી શરીર દુર્બળ થવા છતાં ક્ષુધાની વેદનાને લીધે પોતાના વિશુદ્ધ ધ્યાનથી ચલિત

ન થવું અને મોક્ષમાર્ગમાં વિશેષ ઉત્સાહથી પ્રવર્તવું તે ક્ષુધાપરીષદજન્ય છે. સાધુ-મહારાજો તે સમયે એમ વિચાર કરે છે કે પરતંત્રતાથી નરક ગતિમાં સાગરો સુધી ભૂખ વેડી, તિર્યંચ પર્યાયમાં પરવશ થઈને તથા મનુષ્ય પર્યાયમાં જ્વલ વગેરેમાં રહીને અનેક ભૂખ-વેદનાઓ સહન કરી તો આહીં તો આ વેદના શું છે ? જ્યારે હું સ્વતંત્ર, આત્માધીન છું ઈત્યાદિ.

પ્રશ્ન ૨૬૮ : તૃષાપરીષદજન્ય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : પ્રતિદિન ભિક્ષાચર્યા કરવા છતાં પણ કડવો, કઠણુ તીખો વગેરે યથાપ્રાપ્ત ભોજન મળવા છતાં પણ, આતાપના વગેરે તપસ્યા કરવા છતાં પણ, સ્નાન-સંસ્કાર આદિનો ત્યાગ કર્યા છતાં પણ જે સાધુજનો આત્મધ્યાનથી ચલિત થતાં નથી અને સંતોષજળથી તૃપ્ત રહે છે તેમને તૃષાપરીષદજન્ય થયો કહેવાય છે.

પ્રશ્ન : ૨૬૯ શીત પરીષદજન્ય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : કડકડતી ઠંડીમાં પણ, અરક્ષ વગેરેની વચ્ચે ખુલ્લા મેદાનમાં આત્મસાધના માટે રહેવા છતાં પણ, પૂર્વે આરામાદિ કરેલાં તેનું સ્મરણુ ન કરતાં, નરકાદિની શીતવેદનાનું પરિજ્ઞાન કરીને, જે સાધુજનો, શીતવેદનાને લીધે આત્મસાધનાથી ચલિત નથી થતાં, તેમને શીતપરીષદજન્ય થયો કહેવાય છે.

પ્રશ્ન : ૨૭૦ ઉષ્ણપરીષદજન્ય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ધોમધખતા ઉનાળામાં તપી ગયેલાં રસ્તા ઉપર વિહાર કરવા છતાં, ભયંકર ગરમીવાળા વનમાં રહેવા છતાં પણ અને એવા અન્ય પ્રસંગોમાં, ભેદવિજ્ઞાનના બળથી, સમતા-પરિણામમાં સ્થિર રહેવું તે ઉષ્ણ પરીષદજન્ય છે.

પ્રશ્ન ૨૭૧ : દંશમશકપરીષદ્બંધ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ડાંસ, મચ્છર, વીંછી, કીડી વગેરેના કરડવાથી ઉત્પન્ન થયેલી વેદનાને, આત્મિક-આનંદના અનુરાગવશ સમતાથી સહન કરવાને દંશમશકપરીષદ્બંધ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૭૨ : નાગ્ન્યપરીષદ્બંધ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સ્ત્રીનિરીક્ષણ વગેરે ચિત્તને મલિન કરનાર અનેક કારણો ઉપસ્થિત થતાં પણ, સહજસ્વરૂપની સાધક એવી નમ્નરૂપે રહેવાની પ્રતિજ્ઞાને સ્થિર કરી નિર્વિકારી રહેવું તેને નાગ્ન્યપરીષદ્બંધ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૭૩ : સ્ત્રીપરીષદ્બંધ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : રૂપ, યૌવન, ગર્વ આદિથી ઉન્મત્ત સ્ત્રીઓ દ્વારા એકાંતમાં હાવભાવાદિ ચેષ્ટાઓ થવા છતાં પણ નિર્વિકાર રહેવું તે સ્ત્રીપરીષદ્બંધ છે.

પ્રશ્ન ૨૭૪ : અરતિપરીષદ્બંધ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અનિષ્ટ પદાર્થોનો સમાગમ થવા છતાં પણ, પૂર્વે કરેલી રતિનું સ્મરણ ન કરતાં, ગ્લાનિ, વિરોધ આદિનો ભાવ ન કરવો અને આત્મસાધનામાં લાગી રહેવું તેને અરતિ-પરીષદ્બંધ કોને કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૭૫ : ચર્યાપરીષદ્બંધ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ગુરૂજનોની દીર્ઘકાળ સુધી સેવા કરવાથી દૃઢ થયાં છે જ્ઞાન, પ્રહ્મચર્યા, વૈરાગ્યાદિ ભાવો જેના એવા સાધુને, શ્રીગુરૂવડે એકલા વિહાર કરવાની આજ્ઞા મળતાં, પગમાં કાંટા, કાંકરા વગેરે આણીદાર વસ્તુઓ વાગે ત્યારે પૂર્વે અનુભવેલી

સવારીનું સ્મરણ ન કરવું અને સમતાથી વેદનાને કરીને આત્મચર્યામાં ઉત્સાહવાળા રહેવું તેને ચર્યાપરીષદ્બજ્ય કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૭૬ : નિષદ્યાપરીષદ્બજ્ય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ભયંકર વનમાં, કાંકરાવાળા કે નિર્જન-ખંડેર પ્રદેશોમાં ધ્યાન કરતી સમયે વ્યાધિ, ઉપસર્ગ વગેરે બાધાઓને સમતાથી સહન કરીને આસનથી અને કાયોત્સર્ગથી ચલાયમાન ન થવું અને પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિર થવું તેને નિષદ્યાપરીષદ્બજ્ય કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૭૭ : શય્યાપરીષદ્બજ્ય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સ્વાધ્યાય વગેરે આવશ્યક કર્તાવ્યો કરતાં ઉત્પન્ન થયેલા થાકને ઉતારવા ત્રીકોણાદિ આકારવાળા કઠણ પથ્થરોવાળી ભૂમિ ઉપર એક પડખે કે સીધા સૂઈ જતાં ખેદ ન માનવો તેને શય્યા પરીષદ્બજ્ય કહે છે. સાધુજનો આવા સમયે આકુળતા કરતા નથી, જેમકે, આ જંગલ હિંસક જંતુઓથી ભરેલું છે માટે અહીંથી જલદી નિકળી જવું જોઈએ અથવા રાત ક્યારે પુરી થશે ઈત્યાદિ.

પ્રશ્ન ૨૭૮ : આકોશપરીષદ્બજ્ય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અન્ય જનો દ્વારા, હૃદયસોંસરા ઉતરી બજ્ય તેવા મર્મભેદી વચનો, અપશબ્દો વગેરેનો પ્રયોગ થવા છતાં પણ, પ્રતિકાર કરવાની શક્તિ હોવા છતાં પણ તેમને ક્ષમા આપવી અને પોતાનામાં વિકાર ઉત્પન્ન ન થવા દેવો તે આકોશ-પરીષદ્બજ્ય છે.

પ્રશ્ન ૨૭૯ : વધપરીષદ્બજ્ય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : કોઈ ચોર, ડાકુ, દુશ્મન વગેરે દ્વારા મારજૂડ, પ્રાણઘાત વગેરે થવા છતાં પણ અવધ્ય આત્મસ્વરૂપના અનુભવમાં સ્થિર રહેવું તેને વધપરીષદ્ગ્ય કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૮૦ : યાચનાપરીષદ્ગ્ય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ગમે તેટલી, રોગ કે ભૂખની વેદના થવા છતાં પણ ઔષધ-આહારની યાચના કે ઇશારો આદિ ન કરવાં અને ચૈતન્યસ્વભાવના વૈભવની દૃષ્ટિથી સંતુષ્ટ રહેવું તેને યાચનાપરીષદ્ગ્ય કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૮૧ : અલાભપરીષદ્ગ્ય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ગમે તેટલી વેદનાનો પ્રસંગ આવી પડ્યાં છતાં પણ, ઔષધ-આહાર વગેરેનો અલાભ થવા છતાં પણ, લાભ કરતા અલાભ જ કલ્યાણકારી જાણીને ધીરજ ન છોડવી અને આત્મલાભથી તૃપ્ત રહેવું તેને અલાભપરીષદ્ગ્ય કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૮૨ : રોગપરીષદ્ગ્ય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : કષ્ટ વગેરેને અનેક પ્રકારે દેવાવાળા દુઃસહ રોગો થવા છતાં, ઋદ્ધિબળથી તે નિવારવાની શક્તિ હોવા છતાં, નિર્વિકલ્પ સમાધિની રુચિને કારણે, પ્રતિકાર ન કરવો અને સમતાથી રહીને, નિરામય આત્મસ્વભાવના લક્ષ્યથી ચલિત ન થવું તે રોગપરીષદ્ગ્ય છે.

પ્રશ્ન ૨૮૩ : તૃણસ્પર્શપરીષદ્ગ્ય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : આણીવાળું ઘાસ, કાંકરાવાળી પથ્થરમય ભૂમિ, શિલા વગેરે પર વિહાર કે વ્યાધિથી ઉત્પન્ન થયેલ શ્રમના નિવારણ અર્થે ખેસતી-સૂતી વખતે ખેદ ન માનવો અને સ્વરૂપસ્પર્શ તરફ ધ્યાન રાખવું તેને તૃણસ્પર્શપરીષદ્ગ્ય કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૮૪ : મળપરીષદ્બજ્ય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : પરસેવાના મેલથી દાદર, ખૂજલી, ખરજવું વગેરેની અનેક વેદનાઓ થવા છતાં તે પીકા તરફ લક્ષ્ય ન દેવું, જીવદયાના ભાવથી ખંજવાળવું, ઘસવું વગેરેમાં ન પ્રવર્તી કર્મમળ દૂર કરવાવાળા સ્વાનુભવરૂપ તપમાં લીન રહેવું તેને મળપરિષદ્બજ્ય કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૮૫ : સત્કારપુરસ્કારપરીષદ્બજ્ય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ધીબ દ્વારા પ્રશંસા, સન્માન વગેરે થતાં પ્રસન્ન ન થવું અને નિંદા, અપમાન વગેરે થતાં ક્રોધ ન કરવો, અનેક ચતુરાઈ, તપ વગેરે હોવા છતાં મને કોઈ માનતું નથી એવો ભાવ ન લાવવો અને નિજ ચૈતન્યસ્વભાવના મહિમમાં લાગી રહેવું તે સત્કારપુરસ્કારપરીષદ્બજ્ય છે.

પ્રશ્ન ૨૮૬ : પ્રજ્ઞાપરીષદ્બજ્ય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : મિથ્યાબુદ્ધિવાળાઓ ઉપર વિજ્ય પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ, અનેક વિદ્યાઓમાં પારંગત હોવા છતાં પણ ગર્વ ન કરવો અને નિજવિજ્ઞાનઘનસ્વભાવમાં ઉપયુક્ત રહેવું તેને પ્રજ્ઞાપરિષદ્બજ્ય કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૮૭ : અજ્ઞાનપરીષદ્બજ્ય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અનેક પ્રકારનાં તપ દીર્ઘકાળ સુધી કર્યા છતાં પણ મને અવધિજ્ઞાન વગેરે વિશિષ્ટ જ્ઞાન ન થયાં, ઉલટા લોકો મને મંદબુદ્ધિ, મૂર્ખ વગેરે કહે છે એ આદિ પ્રકારે અજ્ઞાનજનિત ખેદ ન કરવો અને જ્ઞાનસામાન્ય સ્વભાવની દષ્ટિ દ્વારા પ્રસન્ન રહેવું તેને અજ્ઞાનપરીષદ્બજ્ય કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૮૮ : અદર્શનપરીષદ્બંધ કોને કહે છે?

ઉત્તર : ઉપવાસ વગેરે અનેક પ્રકારની મહાન તપસ્યા કરવા છતાં હજી સુધી કોઈ અતિશય, પ્રાતિહાર્ય વગેરે પ્રગટ થયા નહીં, એમ લાગે છે કે આ શાસ્ત્રોમા વર્ણુવેલા મહાન ઉપવાસ વગેરે તપના માહાત્મ્યથી પ્રતિહાર્ય કે જ્ઞાનાતિશય પ્રગટે છે તે અસત્ય છે, તપ કરવું નિષ્ફળ છે, એવા ભાવ ન થવા દેવા અને સત્યશ્રદ્ધાનથી ચલિત ન થવું તથા આત્મશ્રદ્ધાનમાં ઉપયુક્ત રહેવું તે અદર્શનપરીષદ્બંધ છે.

પ્રશ્ન ૨૮૯ : સાધુને એક સમયમાં વધારેમાં વધારે કેટલાં પરીષદોનો બંધ થઈ શકે ?

ઉત્તર : સાધુને વધારેમાં વધારે એક સમયે ઓગણીસ પરીષદોનો બંધ થાય. ત્રણ પરીષદો એટલા માટે ઓછા થઈ જાય છે કે એક સમયે શીત-ઉષ્ણમાંથી એક જ પરીષદ હોય અને નિષઘા, ચર્યા અને શય્યામાંથી એક જ પરીષદ હોય.

પ્રશ્ન ૨૯૦ : પરીષદ્બંધથી શું શું લાભ છે ?

ઉત્તર : પરીષદ્બંધના લાભો આ પ્રકારે છે :

(૧) દુઃખના અભ્યાસ વિના થયેલું જ્ઞાન દુઃખ ઉપસ્થિત થતાં નાશ પામે છે પરંતુ દુઃખમાં પણ ધૈર્ય ધારણ કરીને પરીષદ્બંધના અભ્યાસીનું જ્ઞાન બ્રહ્મ થઈ શકતું નથી માટે પરીષદ્બંધથી જ્ઞાનની દ્રઢતાનો લાભ છે. (૨) કર્મોનો ઉદ્ધય થઈ (નવીન કર્મબંધ થયા વિના) ટળી જાય છે. (૩) પૂર્વકૃત કર્મોની નિર્જરા થઈ જાય છે. (૪) નવીન અશુભ કર્મોનો અને યથોચિત શુભકર્મોનો સંખર થાય છે. (૫) સદા નિઃશંકિત

रहेवुं (६) आगाभी लयथी मुक्त रहेवुं. (७) धैर्य, क्षमा, संतोष वगेरेनी वृद्धिथी आ लोकमां सुभी रहेवुं. (८) पाप प्रकृतिअोनो नाश थअने परलोकमां अनेक अब्युदयनुं मणवुं. (९) सर्व संसार-दुःखेथी रहित, परमानंदमय भोक्ष-पहनी प्राप्ति.

आ वगेरे अनेक लालो परीषडयज्य करवाथी थाय छे.

प्रश्न २६१ : आरित्र नामनो लावसंवरविशेष कोने कहे छे ?

उत्तर : निज शुद्ध आत्मस्वरूपमां अवस्थित रहेवुं ते आरित्र छे.

प्रश्न २६२ : आरित्रना केटलां लेद छे ?

उत्तर : आरित्र परमार्थथी तो अेक व प्रकारे छे, परंतु तेनी अपूर्णता-पूर्णता आदिनी दृष्टिथी ते पांच प्रकारनुं छे :

(१) सामायिक (२) छेदोपस्थापना (३) परिहारविशुद्धि (४) सूक्ष्मसाम्पराय (५) यथाभ्यात-आरित्र.

प्रश्न २६३ : सामायिक आरित्र कोने कहे छे ?

उत्तर : सर्व जेवो जैतन्य सामान्यस्वरूप छे, सर्वे समान छे अे लावना द्वारा समतापरिणाम थवां, स्वरूपानुलवना अणथी शुभ-अशुभ संकल्प-विकल्प अणथी रहित समाधिभाव उपजवो निर्विकार निजजैतन्यस्वरूपना अवलंभनथी रागद्वेषथी रहित थवुं, सुख-दुःख, लाल-अलाल जवन-मृत्युमां मध्यस्थ थवुं अने विकल्परहित परमनिवृत्तिरूप व्रत पाणवुं तेने सामायिक आरित्र कहे छे.

પ્રશ્ન ૨૯૪ : છેદોપસ્થાપના ચારિત્ર કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સર્વવિકલ્પપરિત્યાગરૂપ સામાયિકમાં સ્થિત ન રહી શકતાં અર્હિસાવ્રત, સત્યવ્રત, અચૌર્યવ્રત, બ્રહ્મચર્યવ્રત, અપરિગ્રહવ્રત આ પાંચ પ્રકારના વ્રતો દ્વારા પાપોથી નિવૃત્ત થઈને પોતાને પોતાના શુદ્ધાત્મતત્ત્વની સન્મુખ કરવું તેને છેદોપસ્થાપના ચારિત્ર કહે છે. અથવા, ઉક્ત પાંચ પ્રકારના મહાવ્રતોમાં કોઈ દોષ લાગતાં, વ્યવહાર પ્રાયશ્ચિત્ત અને નિશ્વશ્રય પ્રાયશ્ચિત્ત દ્વારા શુદ્ધ થઈને નિજશુદ્ધ આત્મતત્ત્વની સન્મુખ થવું તેને છેદોપસ્થાપના ચારિત્ર કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૯૫ : પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર કોને કહે છે ?

ઉત્તર : રાગાદિવિકલ્પોનો વિશિષ્ટ પદ્ધતિથી ત્યાગ કરવા દ્વારા આત્માની એવી નિર્મળતા પ્રગટ કરવી જેથી એક ઋદ્ધિવિશેષ પ્રગટ થાય છે જેથી વિહાર દરમ્યાન કોઈ પણ જીવને જરા પણ બાધા ન પહોંચે તેને પરિહારવિશુદ્ધિ ચારિત્ર કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૯૬ : સૂક્ષ્મસામ્પરાય ચારિત્ર કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સૂક્ષ્મ અને સ્વાનુભવગમ્ય નિજ શુદ્ધ આત્મતત્ત્વના સંવેદનરૂપ જે ચારિત્રથી બાકી રહેલા સંજવલન લોભનો પણ ઉપશમ કે ક્ષય થાય તેને સૂક્ષ્મ-સામ્પરાય ચારિત્ર કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૯૭ : યથાખ્યાત ચારિત્ર કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જેવું સ્વભાવથી સહજ શુદ્ધ કષાયરહિત આત્માનું સ્વરૂપ છે તેવું ખ્યાત એટલે પ્રગટ થઈ જાય તેને યથાખ્યાત ચારિત્ર કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૯૮ : ઉક્ત ભાવસંવર વિશેષોથી માત્ર પાપકર્મેના જ સંવર થાય છે કે પુણ્યકર્મેના પણ સંવર થાય છે ?

ઉત્તર : નિશ્ચયરત્નત્રયના સાધક વ્યવહારરત્નત્રયરૂપ શુભોપયોગમાં થયેલા ભાવસંવરવિશેષ મુખ્યપણે પાપ કર્મેના સંવરનું કારણ છે. વ્યવહારરત્નત્રય દ્વારા સાધ્ય નિશ્ચય રત્નત્રયરૂપ શુદ્ધોપયોગમાં થયેલા ભાવસંવર વિશેષ પાપ-પુણ્ય બંને પ્રકારના કર્મેના સંવર કરવાવાળાં હોય છે.

આ પ્રકારે સંવર તત્ત્વનું વર્ણન કરીને હવે નિર્જરા તત્ત્વનું વર્ણન કરે છે :

જહ કાલેણ તવેણ ય મુત્તરસ કમ્મપુગ્ગલં જેણ ।

ભાવેણ સહદિ ણેયા તસ્સહણં ચેદિ ણિકરી દુવિહા ॥ ૩૬

અન્વય જેણ માપેણ જહકાલેણ ય તવેણ મુત્તરસ

કમ્મપુજ્જલં સહદિ ચ તસ્સહનંં ઇતિ ણિજરા દુવિહા ણેયા ।

અનુવાદ : જે આત્મપરિણામથી, સમય પાકતાં કે તપસ્યા દ્વારા ભોગવાઈ ગયો છે રસ જેનો, એવું પુદ્ગલકર્મ ખરી પડે છે, તે કર્મપુદ્ગલોનું (આત્મપ્રદેશોથી) ખરી પડવું તે નિર્જરા છે, તે જે પ્રકારની બાણવી.

પ્રશ્ન ૧ : કયા આત્મપરિણામથી કર્મપુદ્ગલની નિર્જરા થાય છે ?

ઉત્તર : નિર્વિકાર ચૈતન્યચમત્કારમાત્ર નિજસ્વભાવના સંવેદનથી ઉત્પન્ન, સહજ આનંદરસનો અનુભવ કરવાવાળા પરિણામથી કર્મપુદ્ગલની નિર્જરા થાય છે.

પ્રશ્ન ૨ : પોતાનો સમય પાકતાં કૃણ આપીને ખરી જવાવાળાં કર્મોની નિર્જરામાં પણ શુ' શુદ્ધાત્મસંવેદનપરિણામની જરૂર છે ?

ઉત્તર : જરૂર તો નથી; પરંતુ સમય પાકતાં થવાવાળી નિર્જરા પણ જો શુદ્ધાત્મસંવેદનપરિણામ સહિત થાય તો તે સંવરપૂર્વકની નિર્જરા થવાથી મોક્ષમાર્ગવાળી (અવિપાક, બુદ્ધિ-પૂર્વી) નિર્જરા કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૩ : જો અશુદ્ધ-સંવેદન સહિત સમય પાકતાં થવાવાળી નિર્જરા થાય તો તે શુ' નિર્જરા નથી ?

ઉત્તર : અશુદ્ધસંવેદન સહિત યથાકાળ જો નિર્જરા થાય છે તે અજ્ઞાની જનોની નિર્જરા છે. તેવી નિર્જરાને સામાન્ય રીતે 'ઉદય' શબ્દથી કહેવામાં આવે છે. તેમાં ખરે છે તો થોડાં દ્રવ્યકર્મો અને બહુ વધારે દ્રવ્યકર્મોનો બંધ થાય છે. આ મોક્ષમાર્ગ-સંબંધી નિર્જરા નથી, અને આ પ્રકરણમાં તે (સવિપાક, અબુદ્ધિપૂર્વી) નિર્જરા વિવક્ષિત નથી.

પ્રશ્ન ૪ : અજ્ઞાની જીવને, કાળ પાક્યાં પહેલાં પણ નિર્જરા તો થાય છે, તેને શુ' કહેશો ?

ઉત્તર : આ પ્રકારે ઉદયકાળ પહેલાં થતી નિર્જરાને ઉદીરણા કહે છે. આ ઉદીરણા અશુભ-પ્રકૃતિઓની થાય છે, અજ્ઞાની જીવ તે વખતે સંકલેશપરિણામને વશ થાય છે અને અધિક વેદના ઉત્પન્ન કરતી જાય છે.

પ્રશ્ન ૫ : તપ વડે સમય પાક્યાં પહેલાં કર્મો કેમ ખરી જાય છે ?

ઉત્તર : ઈચ્છાનિરોધને તપ કહે છે; જ્યારે ઈચ્છા કે સ્નેહરૂપ ચિકાશ ન રહે ત્યારે કર્મસમૂહ રેતીની માફક સ્વયં ખરી પડે છે.

પ્રશ્ન ૬ : કર્મસમૂહ ગમે તેમ ખરી પડે છે કે કોઈ વ્યવસ્થા સહિત ખરે છે ?

ઉત્તર : કર્મદ્રવ્યો શ્રેણિનિર્જરાના ક્રમથી ખરી પડે છે. આ શ્રેણિનિર્જરાનું સ્વરૂપ લખ્ધિસાર-ક્ષપણાસાર ગ્રંથોથી બાણવું અહીં વિસ્તારભયથી લખ્યું નથી.

પ્રશ્ન ૭ : નિર્જરા કેટલાં પ્રકારની છે ?

ઉત્તર : નિર્જરાના બે પ્રકાર છે ભાવનિર્જરા અને દ્રવ્યનિર્જરા.

પ્રશ્ન ૮ : ભાવનિર્જરા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે આત્મપરિણામથી કર્મો ખરી પડે તે આત્મપરિણામને ભાવ નિર્જરા કહે છે.

પ્રશ્ન ૯ : દ્રવ્યનિર્જરા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : કર્મોનું ખરી પડવું તેને દ્રવ્યનિર્જરા કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : સંવરપૂર્વક નિર્જરાનું મુખ્ય કારણ શું છે ?

ઉત્તર : સંવરપૂર્વક નિર્જરાનું મુખ્ય કારણ તપ છે અને જે પરિણામો સંવરના કારણરૂપ છે તે બધાં નિર્જરાનાં પણ કારણરૂપ છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : નિર્જરા શું માત્ર પાપકર્મોની જ થાય છે કે પાપ-પુણ્યરૂપ બન્ને કર્મોની ?

ઉત્તર : સરાગસમ્યગ્દષ્ટિ જીવોને મુખ્યપણે પાપકર્મોની

નિર્જરા થાય છે અને વીતરાગસમ્યગ્દષ્ટિઓને પાપ-પુણ્યરૂપ બન્ને પ્રકારના કર્મોની નિર્જરા થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : સરાગસમ્યગ્દષ્ટિઓને પાપનિર્જરની માફક પુણ્યનિર્જરા ન થવાથી સંસારની વૃદ્ધિ થાય છે ?

ઉત્તર : સંસારનું મૂળ કારણ પાપ છે, તેની તો વિશેષપણે નિર્જરા સમ્યગ્દષ્ટિ કરે જ છે તેથી સંસારની વૃદ્ધિ થતી નથી, પાપકર્મોની નિર્જરાથી કર્મરૂપી ભાર ઓછો થયો છે જેનો એવો આ અંતરાત્મા શીઘ્ર વીતરાગસમ્યગ્દષ્ટિ થઈ જાય છે અને ત્યારે પાપ-પુણ્યનો નાશ કરીને શીઘ્ર સંસારનો છેદ કરી શકે છે.

આ પ્રકારે નિર્જરાતત્વનું વર્ણન કરીને હવે મોક્ષતત્વનું વર્ણન કરે છે.

सखस्स कम्मलो ओ खयहेई अप्पणो हि परिणामो ।
તેઓ સ માવમોક્ષલો દ્રવ્યવિમોક્ષલો ય કમ્મપુહમાવો ॥ ૩૭

અન્વય : હુ અપ્પલો જો પરિણામો સખસ્સ કમ્મણો

ખયહેદૂ સ માવમોક્ષવા ય કમ્મપુહમાવો દ્રવ્યવિમો કરવો ણેયો ।

અનુવાદ : નિશ્ચયથી આત્માનો જે પરિણામ સર્વ કર્મ-ક્ષયનું કારણ છે તે ભાવમોક્ષ છે અને (આત્માથી) કર્મોનું પૃથક્ક થઈ જવું તે દ્રવ્યમોક્ષ જાણવો.

પ્રશ્ન ૧ : આત્માનો કયો પરિણામ કર્મક્ષયનું કારણ છે ?

ઉત્તર : નિશ્ચયરત્નત્રયાત્મક કારણસમયસારરૂપ આત્માનો પરિણામ કર્મક્ષયનું કારણ છે.

પ્રશ્ન ૨ : કારણસમયસાર શું છે ?

उत्तर : कारणसमयसार जे प्रकारथी जणुवो जेधजे :
(१) सामान्यकारणसमयसार (२) विशेष कारणसमयसार.

प्रश्न ३ : सामान्य कारणसमयसार कोने कहे छे ?

उत्तर : अनादि-अनंत, अण्ड, अहेतुक चैतन्यस्वभावने
कारणसमयसार कहे छे, आनुं भीष्नुं नाम पारिष्वाभिक
भाव छे.

प्रश्न ४ : शुं सामान्यकारणसमयसार भोक्षनुं कारण नथी?

उत्तर : सामान्य कारणसमयसारनी अशुद्ध-शुद्ध
अनेक परिणतिओ थाय छे, मात्र भोक्षनुं ज कारण थाय
जेम नथी; अर्थात् तेनुं स्वयं स्वरूप पर्याय वगैरेनी लेहकल्प-
नाथी रहित छे तेथी ते भोक्षनो हेतु नथी.

प्रश्न ५ : सामान्यकारणसमयसारनी दृष्टि तथा विना
तो भोक्षमार्गनो प्रारंभ पणु नथी थतो तो पछी ते भोक्षनो
हेतु केम नथी ?

उत्तर : सामान्यकारणसमयसारनी दृष्टि, प्रतीति,
आलंभन, अनुभूति आ अधां भोक्षना हेतु छे; परंतु सामान्य-
कारणसमयसार स्वयं न तो हेतु छे के न तो कार्य छे के न
तो अन्य कोर्ध कल्पनागम्य छे ते तो सामान्यस्वरूप छे.

प्रश्न ६ : विशेषकारणसमयसार कोने कहे छे ?

उत्तर : सामान्यकारणसमयसारनी दृष्टि, प्रतीति,
आलंभन, भावना, अनुभूति, अनुरूप परिणति-आ अधुं
विशेषकारणसमयसार छे.

प्रश्न ७ : भोक्षनो साक्षात् हेतु शुं छे ?

उत्तर : सामान्यकारणसमयसारने अनुरूप परिष्वाभवाजो

વશેષકારણસમયસાર મોક્ષનો સાક્ષાત્ હેતુ છે, એનું જ ધીન્નું નામ નિશ્ચયરત્નત્રય, અભેદરત્નત્રય, એકવવિતર્ક-અવિચાર-શુકલધ્યાન, પરમસમાધિ, વીતરાગભાવ વગેરે છે.

પ્રશ્ન ૮ : ત્યારે તો વિશેષકારણસમયસારનું જ ધ્યાન કરવું જોઈએ?

ઉત્તર : ના, ધ્યેય તો કારણસમયસાર છે. વિશેષકારણસમયસાર ક્યાંક તો ધ્યાનરૂપ છે અને ક્યાંક તો ધ્યાનના રૂપ રૂપ છે.

પ્રશ્ન ૯ : ભાવમોક્ષ કયા ગુણસ્થાનમાં છે ?

ઉત્તર : ભાવમોક્ષ તેરમા ગુણસ્થાનમાં છે અને આત્મ-દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ભાવમોક્ષ એટલે જીવમોક્ષ અતીત-ગુણસ્થાન થતાં જ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : દ્રવ્યમોક્ષ કયા ગુણસ્થાનમાં હોય છે ?

ઉત્તર : ઘાતીકર્મોની અપેક્ષાએ દ્રવ્યમોક્ષ તેરમા ગુણસ્થાને છે અને સમસ્ત કર્મોની મુક્તિની અપેક્ષાએ દ્રવ્યમોક્ષ અતીત ગુણસ્થાન થતાં જ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : મુક્ત અવસ્થામાં આત્માની શું સ્થિતિ હોય છે ?

ઉત્તર : મુક્ત પરમાત્મા, કેવળજ્ઞાન દ્વારા ત્રણલોક, ત્રણ કાળવર્તી સમસ્ત દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયીને જાણે છે. કેવળ દર્શન દ્વારા સર્વજ્ઞાયક આત્માના સ્વરૂપને નિરંતર ચેતે છે. અનંત આનંદ દ્વારા પૂર્ણ નિરાકુળતારૂપ સહજ પરમાનંદને ભોગવે છે. આ પ્રકારે સમસ્ત ગુણોના પૂર્ણ શુદ્ધ વિકાસનો અનુભવ કરે છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : કઈ કર્મપ્રકૃતિઓનો કયા ગુણસ્થાનમાં સંપૂર્ણ ક્ષય થઈ જાય છે ?

ઉત્તર : જે મનુષ્યલવથી આત્મા મુક્ત થાય છે તેમાં નરકાયુ, દેવાયુ અને તિર્યગાયુની તો સત્તા જ નથી. અનંતાનુ બંધી ચાર અને દર્શનમોહની ત્રણ એમ સાત પ્રકૃતિઓનો ચોથાથી માંડીને સાતમા ગુણસ્થાન સુધીમાં ગમે ત્યારે ક્ષય થઈ જાય છે. નવમા ગુણસ્થાનમાં, પહેલા સ્ત્યનગૃહિ, નિદ્રાનિદ્રા, પ્રકૃતિઓનો ક્ષય, પછીથી અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણ સંબંધી આઠ, પછીથી નપુંસકવેદ, પછી સ્ત્રીવેદ, પછી છ નોકષાય, પછી પુરૂષવેદ, પછી સંજવલન ક્રોધ, પછી સંજવલન માન, પછી સંજવલન માયા એમ છત્રીસ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થાય છે. દસમા ગુણસ્થાનમાં સંજવલન ક્રોધનો ક્ષય થાય છે. બારમા ગુણસ્થાનમાં જ્ઞાનાવરણની પાંચ, અંતરાયની પાંચ, દર્શનાવરણની બાકીની છ, આ સોળ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે $૩ + ૭ + ૩૬ + ૧ + ૧૬ = ૬૩$ ત્રેસઠ પ્રકૃતિઓનો નાશ થઈ જાય છે અને સકળપરમાત્મત્વ પ્રગટ થઈ જાય છે બાકીની ૮૫ પ્રકૃતિઓનો ક્ષય ચૌદમા ગુણસ્થાનમાં થાય છે અને ગુણસ્થાનાતીત થઈને આત્મા નિકલપરમાત્મા થઈ જાય છે.

આ પ્રમાણે મોક્ષતત્ત્વના વર્ણનની સાથે સાથે તત્ત્વોનું વર્ણન સંપૂર્ણ થયું, આ સાત તત્ત્વોમાં પુણ્ય અને પાપ ઉમેરતાં નવ પદાર્થ થઈ જાય છે, તે પુણ્ય અને પાપ પદાર્થોનું વર્ણન આ ગાથામાં કરે છે :

સુહસુહભાવજુત્તી પુણં પાવં હવંતિ રજુ જીવા ।
સાદં સુહાક ણામં ગોદ પુણં પરાણિ પાવં ચ ॥ ૩૮ ॥

અન્વય : સુહસુહભાવજુત્તા જીવા પુલં રજુ પાવં હવંતિ
સાદં સુહાક ણામં ગોદ પુણં ચ પરાણિ પાવં ।

અનુવાદ : શુભ અને અશુભભાવથી યુક્ત જીવો પુણ્ય અને પાપરૂપ થાય છે. સાતાવેદનીય, તિર્યંગાયુ, મનુષ્યાયુ, દેવાયુ, નામકર્મની શુભપ્રકૃતિઓ, ઉચ્ચગોત્ર આ તો પુણ્યરૂપ છે અને બાકીની બધી પાપ-પ્રકૃતિઓ છે.

પ્રશ્ન ૧ : શું સ્વભાવથી જીવ પાપ-પુણ્યરૂપ છે ?

ઉત્તર : પરમાર્થથી જીવ સહજ જ્ઞાન અને આનંદ-સ્વભાવવાળો છે, એમાં તો અંધમોક્ષનો પણ વિકલ્પ નથી તો પછી પુણ્ય-પાપની તો ચર્ચા જ ક્યાંથી હોય ?

પ્રશ્ન ૨ : તો જીવો પુણ્ય-પાપ રૂપ કેવી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર : અનાદિઅંધ પરંપરાગત કર્મના ઉદયથી જીવ પુણ્યરૂપ અને પાપરૂપ થાય છે.

પ્રશ્ન ૩ : પુણ્યરૂપ જીવનું શું લક્ષણ છે ?

ઉત્તર : કષાયનું મંદપણું હોવું, આત્મદષ્ટિ કરવી, દેવ ગુરૂની ભક્તિ કરવી, દેવ-ગુરૂના વચનોમાં પ્રીતિ કરવી વ્રત, તપ, સંયમનું પાલન કરવું, જીવદયા કરવી, પરોપકાર કરવો વગેરે પુણ્યરૂપ જીવનાં લક્ષણો છે.

પ્રશ્ન ૪ : પાપરૂપ જીવનાં લક્ષણો શું છે ?

ઉત્તર : કષાયની તીવ્રતા હોવી, મોહ કરવો, દેવ-ગુરૂનો વિરોધ કરવો, કુદેવ-કુગુરૂની પ્રીતિ કરવી, હિંસા કરવી,

જીઠં ઘોલવું, ચુગલી-નિંદા કરવી, ચોરી કરવી અને ધાડ પાડવી, વ્યભિચાર કરવો, પરિગ્રહની તૃષ્ણા કરવી, વિષયોમાં આસકત-બુદ્ધિ કરવી વગેરે પાપજીવના લક્ષણો છે.

પ્રશ્ન ૫ : પુણ્યના કેટલા ભેદ છે?

ઉત્તર : પુણ્યના બે ભેદ છે : (૧) ભાવપુણ્ય (૨) દ્રવ્યપુણ્ય.

પ્રશ્ન ૬ : ભાવપુણ્ય કેને કહે છે?

ઉત્તર : શુભભાવોથી યુક્ત જીવને અથવા જીવના શુભ ભાવોને ભાવપુણ્ય કહે છે.

પ્રશ્ન ૭ : દ્રવ્યપુણ્ય કેને કહે છે?

ઉત્તર : શાતા વગેરે શુભ ફળ આપવામાં નિમિત્તભૂત કર્મપ્રકૃતિઓને દ્રવ્યપુણ્ય કહે છે.

પ્રશ્ન ૮ : પુણ્યપ્રકૃતિઓ કેટલી છે ?

ઉત્તર : પુણ્યપ્રકૃતિઓ અડસઠ છે :

(૧) શાતાવેદની (૨) ત્રિયગાયુ (૩) મનુચ (૪) દેવાયુ (૫) મનુષ્યાતિ (૬) દેવગતિ (૭) પંચેન્દ્રિભક્તિ (૮) યથી (૧૨) પાંચ શરીર (૧૩-૧૭) પાંચ અંધન (૧૮-૨૨) પાંચ-સંઘાત (૨૩-૨૫) ત્રણ અંગોપાંગ (૨૬) સમયતુરસ્ત્રસંસ્થાન (૨૭) વજ્રઞ્જપલનારાયસંહનન (૨૮ થી ૩૫) આઠ શુભ સ્પર્શ (૩૬ થી ૪૦) પાંચ શુભ રસ (૪૧-૪૨) બે શુભ ગંધ (૪૩ થી ૪૭) પાંચ શુભ વર્ણ (૪૮) મનુષ્યગત્યાનુપૂર્વ્ય (૪૯) દેવગત્યાનુપૂર્વ્ય (૫૦) અગ્નિલઘુ (૫૧) પરઘાત (૫૨) આતપ (૫૩) ઉદ્યોત (૫૪) ઉચ્છ્વાસ (૫૫) પ્રશસ્ત-વિહાયોગતિ (૫૬) પ્રત્યેક-શરીર (૫૭) ત્રસ (૫૮) સુભગ (૫૯) સુસ્વર (૬૦) શુભ (૬૧) બાહર (૬૨) પર્યાપ્તિ

(૬૩) સ્થિર (૬૪) આદેય (૬૫) ચશકીર્તિ (૬૬) તીર્થંકર (૬૭)
નિર્માણનામકર્મ (૬૮) ઉચ્ચગોત્ર.

પ્રશ્ન ૯ : પાપના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર : પાપના બે ભેદ છે. (૧) ભાવપાપ (૨) દ્રવ્યપાપ.

પ્રશ્ન ૧૦ : ભાવપાપ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અશુભભાવથી યુક્ત જીવને અથવા જીવના અશુભ ભાવને ભાવપાપ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : દ્રવ્યપાપ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અશાતા વગેરે અશુભકૃણ આપવામાં નિમિત્ત-ભૂત પુદ્ગલકર્મપ્રકૃતિઓને દ્રવ્યપાપ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : પાપપ્રકૃતિઓ કેટલી છે ?

ઉત્તર : પાપપ્રકૃતિઓ એક સો છે.

(૧ થી ૫) પાંચ જ્ઞાનાવરણ, (૬ થી ૧૪) નવ દર્શનાવરણ (૧૫ થી ૪૨) અઠ્ઠાવીસ મોહનીય, (૪૩ થી ૪૭) પાંચ અંતરાય, (૪૮) અશાતાવેદનીય (૪૯) નરકાચુ (૫૦) નરકગતિ (૫૧) તિર્થંગતિ (૫૨) એકેન્દ્રિયજ્ઞતિ (૫૩) દ્વીન્દ્રિયજ્ઞતિ (૫૪) (૫૪) ત્રીન્દ્રિયજ્ઞતિ (૫૫) ચતુરિન્દ્રિયજ્ઞતિ (૫૬) ન્યઝોધપરિમંડલસંસ્થાન (૫૭) સ્વાતિસંસ્થાન (૫૮) વામનસંસ્થાન (૫૯) કુબ્જકસંસ્થાન (૬૦) હુંડકસંસ્થાન (૬૧) વજ્જનારાચસંહનન (૬૨) નારાચસંહનન (૬૩) અર્ધનારાચસંહનન (૬૪) કીલકસંહનન (૬૫) અસંપ્રાપ્તસુપાટિકાસંહનન (૬૬ થી ૭૩) આઠ અશુભ સ્પર્શ (૭૪ થી ૭૮) પાંચ અશુભ રસ (૭૯-૮૦) બે અશુભ ગંધ (૮૧ થી ૮૫) પાંચ અશુભ વર્ણ (૮૬) નરકગત્યાનુપૂર્વ્ય

(८७) तिर्यंगत्यापूर्य्यं (८८) उपघात (८९) अप्रशस्तविड्यायोगति
 (९०) साधारणशरीर (९१) स्थावर (९२) दुर्लभ (९३) दुःस्वर
 (९४) अशुभ (९५) सूक्ष्म (९६) अपर्याप्ति (९७) अस्थिर
 (९८) अनादेय (९९) अयशस्कीर्तिनामकर्म (१००) नीचगोत्रकर्म.

प्रश्न १३ : पुण्यप्रकृति ६८ पापप्रकृति १००, जे
 अन्ने मणीने १६८ थई, ते केवी रीते कारणु के प्रकृतिज्जे तो
 मात्र १४८ छे ?

उत्तर : आठ स्पर्श, पांच रस, जे गंध पांच वर्णना-
 मकर्म आ वीस प्रकृतिज्जे पुण्यरूप पणु होय छे अने पापरूप
 पणु होय छे. आ वीस प्रकृतिज्जे अन्नेमां गणुवामां आवी
 छे तेथी आंकडो १६८ नो थयो छे. सामान्य विवक्षाजे करीने,
 आ वीस प्रकृति जाह करतां मूण १४८ प्रकृति सिद्ध थई नय छे.

प्रश्न १४ : पुण्यप्रकृतिज्जेमां सौथी विशिष्ट अने
 प्रकृष्ट पुण्यप्रकृति कछ छे ?

उत्तर : तीर्थंकरनाम प्रकृति अधी पुण्यप्रकृतिज्जेमां
 विशिष्ट अने प्रकृष्ट पुण्यप्रकृति छे.

प्रश्न १५ : तीर्थंकरनाम प्रकृतिनो लाल केवी रीते
 थाय छे ?

उत्तर : दर्शनविशुद्धि वगेरे सोण लावनाज्जेना
 निमित्तथी तीर्थंकर प्रकृतिनो लाल थाय छे, परंतु सम्यग्दृष्टि
 समस्त प्रकृतिज्जेमां होय अथवा अनुपादेय न्ज्जे छे तेथी तेनो
 लक्ष्य करता नथी अर्थात् तेने पणु उपादेय मानता नथी.

प्रश्न १६ : पापप्रकृतिज्जेमां सौथी नीची पापप्रकृति
 कछ छे ?

ઉત્તર : મિથ્યાત્વપ્રકૃતિ બધી પાપપ્રકૃતિઓમાં સૌથી નીચી પાપપ્રકૃતિ છે. મિથ્યાત્વપ્રકૃતિના ઉદયથી થવાવાળામિથ્યાત્વ-પરિણામથી જ સંસાર અને સંસારદુઃખોની વૃદ્ધિ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૭ : મિથ્યાત્વપ્રકૃતિનો બંધ કેવી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર : મોહ, વિષયોમાં આસક્તિ, દેવ-શાસ્ત્ર-ગુરૂની નિંદા, કુદેવ-કુગુરુ-કુશાસ્ત્રની પ્રીતિ વગેરે ખોટાં પરિણામોથી મિથ્યાત્વ પ્રકૃતિનો બંધ પડે છે.

પ્રશ્ન ૧૮ : મિથ્યાત્વનો અભાવ કેવી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર : મિથ્યાત્વના અભાવનો મૂળ ઉપાય ભેદજ્ઞાન છે, કારણ કે ભેદજ્ઞાન ન હોવાથી જ મિથ્યાત્વ ટકે છે.

પ્રશ્ન ૧૯ : ભેદજ્ઞાનનો સંક્ષિપ્ત આશાય શું છે ?

ઉત્તર : ધન, વૈભવ, પરિવાર, શરીર. કર્મ, રાગાદિ ભાવ, જ્ઞાનાદિનો અપૂર્ણ વિકાસ, જ્ઞાનાદિનું પૂર્ણ પરિણમન આ બધાથી જુદા સ્વભાવવાળા ચૈતન્યમાત્ર નિજશુદ્ધઆત્મતત્ત્વ ને ઓળખી લેવું તે ભેદજ્ઞાન છે.

પ્રશ્ન ૨૦ : સમ્યગ્રદષ્ટિને તો પુણ્યભાવ અને પાપભવા બન્ને હેય છે તો પછી તે પુણ્યભાવ કેમ કરે છે ?

ઉત્તર : કોઈ એક પુરૂષને પોતાની સ્ત્રી ઉપર ઘણો રાગ છે. તે પોતાના પિતૃગૃહે ગઈ, તે ગામથી કોઈ માણસો આવે તો સ્વસ્ત્રીની કુશળતાદિ બાણુવા તે પુરૂષ તે આગંતુકોનું સન્માન વગેરે કરે છે પરંતુ તેનું લક્ષ્ય તો પોતાની સ્ત્રી ઉપર જ છે. તેવી રીતે, સમ્યગ્રદષ્ટિ, ઉપાદેયરૂપે તો નિજ શુદ્ધાત્મ-તત્ત્વની જ ભાવના કરે છે. જ્યારે તે ચારિત્રમોહના વિશિષ્ટ

ઉદયવશ શુદ્ધાત્મામાં ઉપયોગ લગાવી શકતો નથી ત્યારે “હું શુદ્ધાત્મભાવનાના વિરોધી વિષય-કષાયમાં ન જતો રહું અને શીઘ્ર જ શુદ્ધાત્મભાવના સન્મુખ થઈ જાઉં” તે માટે જેમનો શુદ્ધસ્વભાવ વિકસી ગયો છે અને વિકસી રહ્યો છે તેવા પરમાત્મા, શ્રીગુરુઓ વગેરેની પૂજા, ગુણસ્તુતિ, દાનાદિ વગેરેમાં ભક્તિરૂપે પ્રવર્તે છે પરંતુ લક્ષ્ય તો શુદ્ધાત્માનો જ રહે છે, આ પ્રમાણે સમ્યગ્દ્રષ્ટિને પુણ્યભાવ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૨૧ : શું આ પુણ્યથી સમ્યગ્દ્રષ્ટિ પુરૂષોનો સંસાર નથી વધતો ?

ઉત્તર : સમ્યગ્દ્રષ્ટિઓને પણ પુણ્યના ફળમાં મળે છે તો સંસાર પરંતુ સંસારની વૃદ્ધિ થતી નથી. સમ્યગ્દ્રષ્ટિ મૃત્યુ પછી પુણ્યના ફળમાં દેય બને છે, અને તીર્થંકરપ્રભુના સાક્ષાત્ દર્શન કરીને “આ તે જ દેવ છે, એજ સમવસરણ છે જે પૂર્વે સાંભળ્યું હતું” વગેરે ભાવોથી ધર્મપ્રમોદ વધારે છે અને કદાચિત્ ભોગોનો અનુભવ કરીને પણ તેમાં આસક્ત થતો નથી. પછી સ્વર્ગથી ચ્યવીને, મનુષ્ય થઈ, યથાસંભવ તીર્થંકરાદિ પદવીને પ્રાપ્ત કરીને પુણ્યપાપરહિત નિજ શુદ્ધાત્મતત્ત્વના ધ્યાનના બળથી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે.

પ્રશ્ન ૨૨ : પુણ્ય અને પાપ તત્ત્વમાં ભેદ કેમ નથી બતાવ્યો ?

ઉત્તર : પુણ્ય અને પાપ તત્ત્વનો અંતર્ભાવ આસ્ત્રવત-ત્ત્વમાં થઈ જાય છે. આસ્ત્રવ બે પ્રકારના હોય છે, પુણ્યાશ્રવ અને પાપાશ્રવ. તેથી, સામાન્ય વિવક્ષાથી, આશ્રવતત્ત્વ જ કહેવામાં આવ્યું.

પ્રશ્ન ૨૩ : જો આશ્રવના જ ભેદ પુણ્ય, પાપ છે અને કાંઈ જ અંતર નથી તો પદાર્થ આઠ કહેવા જોઈએ નવ નહીં.

ઉત્તર : આશ્રવ અને પુણ્યપાપમાં કથંચિત્ અંતર છે. આશ્રવ તો અકર્મત્વથી કર્મત્વ અવસ્થા પ્રાપ્ત થવાને કહે છે તેની તો ક્રિયા પર પ્રધાનતા છે અને પુણ્યપાપમાં પ્રકૃતિત્વની પ્રધાનતા છે. આ કારણથી પદાર્થોની સંખ્યા કહેતી વખતે પુણ્ય-પાપ કહીને પણ આશ્રવનું ગ્રહણ ન થવાથી આશ્રવને પણ પદાર્થોમાં ગણીને નવ સંખ્યા પદાર્થોની કહી તે યુક્તિયુક્ત જ છે.

આ પ્રકારે સાત તત્ત્વ અને નવ પદાર્થનું વ્યાખ્યાન કરવાવાળો આ દ્વિતીય અધિકાર સમાપ્ત થયો.

સમદંસણનાં ચરણ મોકલ્લસ્સ કારણ જાણે ।

વવહાર ણિચ્છયદો તત્તિજમહો ણિકો કપ્પા ॥ ૩૧ ॥

અન્વય : વવહાર સમ્મદંસણનાં ચરણ મોકલ્લસ્સ કારણ જાણે, ણિચ્છયવો તત્તિયમહો ણિકો અપ્પા ।

અનુવાદ : વ્યવહારનયથી, સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્ર મોક્ષનું કારણ બાણો, નિશ્ચયનયથી, તે ત્રણ મય (સમ્યગ્દર્શન-સ-યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્ચારિત્રમય) નિજ આત્માને મોક્ષનું કારણ બાણો.

પ્રશ્ન ૧ : મોક્ષમાર્ગના એ ભેદ કેમ કહ્યાં ?

ઉત્તર : મોક્ષમાર્ગ તો વાસ્તવમાં એક છે, પરંતુ તેનો સાધક જે અન્ય ભાવ છે તે પણ બતાવવો જરૂરી છે, તેને

વ્યવહારથી મોક્ષમાર્ગ કહે છે. આ અપેક્ષાએ, મોક્ષમાર્ગ જે થઈ જાય છે (૧) નિશ્ચયમોક્ષમાર્ગ (૨) વ્યવહારમોક્ષમાર્ગ.

પ્રશ્ન ૨ : આ જે પ્રકારના મોક્ષમાર્ગમાંથી શું કોઈ એકથી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે ?

ઉત્તર : મોક્ષ તો નિશ્ચયમોક્ષમાર્ગથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. વ્યવહારમોક્ષમાર્ગથી નિશ્ચયમોક્ષમાર્ગની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. મોક્ષમાર્ગ ત્રિરત્નમય હોવાથી તે ત્રણના પણ વ્યવહાર અને નિશ્ચય સંબંધી જે જે ભેદ થઈ જાય છે. આ પ્રકારે, આ પ્રકરણમાં છ તત્ત્વો જાણવા યોગ્ય છે :

(૧) વ્યવહારસમ્યગ્દર્શન (૩) વ્યવહારસમ્યગ્જ્ઞાન (૫) વ્યવહારસમ્યગ્ચારિત્ર

(૨) નિશ્ચયસમ્યગ્દર્શન (૪) નિશ્ચયસમ્યગ્જ્ઞાન (૬) નિશ્ચયસમ્યગ્ચારિત્ર. નહીં.

પ્રશ્ન ૩ : વ્યવહારસમ્યગ્દર્શન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જીવ, પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાળ આ છ દ્રવ્યોત્તું અને જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આસ્ત્રવ, બંધ, સંવર, નિર્જંરા અને મોક્ષ આ નવ તત્ત્વોત્તું યથાર્થ શ્રદ્ધાન કરવું વ્યવહારસમ્યગ્દર્શન છે.

પ્રશ્ન ૪ : નિશ્ચયસમ્યગ્દર્શન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સમસ્ત પરદ્રવ્યોથી જુદા, રાગાદી ઉપાધિથી ભિન્ન, નિરંજન, ચિત્ત્યમત્કારમાત્ર, નિજશુદ્ધાત્મસ્વરૂપની શ્રદ્ધા થવી તેને નિશ્ચયસમ્યગ્દર્શન કહે છે.

પ્રશ્ન ૫ : વ્યવહારસમ્યગ્જ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જે પદાર્થ જે રૂપે અવસ્થિત છે, તેને તે પ્રકારથી જાણવો તે વ્યવહાર સમ્યગ્જ્ઞાન છે.

પ્રશ્ન ૬ : નિશ્ચય સમ્યગ્જ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : શુદ્ધાત્મતત્ત્વની ભાવનાથી ઉત્પન્ન સહજ આનંદથી તૃપ્ત થયા થકાં, પોતાના દ્વારા પોતાનું નિર્વિકલ્પરૂપે સંવેદન કરવું તે નિશ્ચય સમ્યગ્જ્ઞાન છે.

પ્રશ્ન ૭ : વ્યવહાર સમ્યગ્ચારિત્ર કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જેના વડે અશુભ ભાવથી નિવૃત્તિ થઈ અશુભાવમાં પ્રવૃત્તિ થાય તેવા તપ, વ્રત, સમિતિ, શુષ્કિત વગેરેના પાલન કરવાને વ્યવહાર સમ્યગ્ચારિત્ર કહે છે.

પ્રશ્ન ૮ : નિશ્ચય સમ્યગ્ચારિત્ર કોને કહે છે ?

ઉત્તર : રાગાદિ વિકલ્પોના ત્યાગપૂર્વક, રાગદ્વેષાદિ વિભાવ-ભાવોથી રહિત શુદ્ધાચૈતન્યતત્ત્વના ઉપયોગની સ્થિરતાને નિશ્ચય સમ્યગ્ચારિત્ર કહે છે.

પ્રશ્ન ૯ : શું વ્યવહારરત્નત્રય મેળવ્યા વિના નિશ્ચયરત્નત્રય ન પ્રાપ્ત થાય ?

ઉત્તર : નિશ્ચયરત્નત્રયથી પૂર્વે વ્યવહારરત્નત્રય હોય જ છે. વ્યવહારરત્નત્રય પામ્યા વિના નિશ્ચયરત્નત્રયની પ્રાપ્તિ થતી નથી. આ કારણને લીધે, વ્યવહારરત્નત્રય સાધક છે અને નિશ્ચયરત્નત્રય સાધ્ય છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : શું વ્યવહારરત્નત્રયથી નિશ્ચયરત્નત્રયની પ્રાપ્તિ અવશ્યપણે થાય છે ?

ઉત્તર : જે વ્યવહારરત્નત્રયને પાળતો જીવ તે વ્યવહારમાં જ પોતાની એકતા જોડે તે નિશ્ચયરત્નત્રય પ્રાપ્ત ન થાય. જે

व्यवहाररत्नत्रयना पालनमां रहीने, विषय-कषायेथी निवृत्ति थर्ध, निज ज्ञायकस्वभाव साथे पोतानी अेकता जेडे तो निश्चयरत्नत्रय अवश्यपण्णे प्राप्त थाय.

प्रश्न ११ : निश्चयरत्नत्रय अने व्यवहाररत्नत्रय अन्ने शुं अेक साथे रही शके छे ?

उत्तर : निश्चय अने व्यवहार रत्नत्रय अन्ने अेक साथे रही शके छे.

प्रश्न १२ : त्तारे तो जे व्यवहाररत्नत्रय निश्चय- रत्न- त्रयनी साथे रहे तेने ज व्यवहाररत्नत्रय कडेवे जेध अे ?

उत्तर : जे व्यवहाररत्नत्रय निश्चयरत्नत्रयनी साथे रही शके छे ते तो इलित व्यवहाररत्नत्रय छे अने जे निश्चयरत्नत्रय पडेलां होय छे तेने निमित्त व्यवहाररत्नत्रय कडे छे.

प्रश्न १३ : शुं व्यवहाररत्नत्रय विना पण्णे निश्चयरत्नत्रय संभवी शके छे ?

उत्तर : निर्विकल्प यारित्रवाणा उच्च गुणुस्थानोमां उक्त व्यवहाररत्नत्रय विना पण्णे निश्चयरत्नत्रय रही शके छे. आ अलेदरत्नत्रय ज सम्यकत्व, ज्ञान अने यारित्र गुणोनी परिणुति होवाथी व्यवहार कडेवाय छे.

प्रश्न १४ : निश्चयरत्नत्रयने निश्चयथी त्रणुइप न कहीने अेक आत्माइपे ज केम कह्यो ?

उत्तर : निश्चयनय अलेदने अडणु करे छे तेथी निश्चय- रत्नत्रय, अेक-अलेद-शुद्धपर्यायपरिणुत आत्मा ज छे.

હવે આ ચૌદ પ્રશ્નોના ઉત્તર સાથે સંબંધિત વિષયને સ્પષ્ટ સમજાવવા ૪૦ મી ગાથા કહે છે :

રયણત્તયં ણ વટ્ટહ અપ્પાણં મુહુત્તુ અણદકિયહ્મિ ।

તહ્મા તત્તિયમહ્મઓ હોદિ હુ મોક્કલ્લસ કારણ આવા ॥ ૪૦ ॥

અન્યથા : અપ્પાણ મુહુત્તુ અણદકિયહ્મિ રયણત્તય ણ વટ્ટહ ।

તહ્મા તત્તિયમહ્મએ આદા મોક્કલ્લસ કારણ હોદિ ।

અનુવાદ : આત્માને છોડીને ખીજા કોઈ દ્રવ્યમાં રત્નત્રય રહેતું નથી. આ કારણથી, રત્નત્રયાત્મક આત્મા જ નિશ્ચયથી મોક્ષનું કારણ છે.

પ્રશ્ન ૧ : રત્નત્રય અન્ય દ્રવ્યમાં કેમ નથી રહી શકતું ?

ઉત્તર : રત્નત્રય અર્થાત્ સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્ર, આ ત્રણેય પર્યાયો છે. આ પર્યાયો જે ગુણોની છે તે ગુણો જેમાં રહે છે તેમાં રત્નત્રય રહે છે—રહી શકે છે.

પ્રશ્ન ૨ : સમ્યગ્દર્શન કયા ગુણની પર્યાય છે.

ઉત્તર : સમ્યગ્દર્શન આત્માના સમ્કલ્વ ગુણની પર્યાય છે. સમ્યક્લ્વ એક નિર્માણ પર્યાયનું પણ નામ છે અને સમ્યક્લ્વ ગુણનું પણ નામ છે. પ્રાચીન પરંપરામાં આ પ્રકારે વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. સમ્યક્લ્વ ગુણનો એકાર્થવાચક શ્રદ્ધાગુણ છે.

પ્રશ્ન ૩ : સમ્યગ્દર્શનની ઉત્પત્તિના કયા કયા કારણો છે ?

ઉત્તર : સમ્યગ્દર્શનું ઉપાદાન કારણ, સમ્યગ્દર્શન તથા પહેલાની પર્યાયરૂપે પરિણમેલો, અર્થાત્ તેવી વિશિષ્ટ યોગ્યતાવાળો આત્મા છે. અંતરંગ નિમિત્ત કારણ દર્શનમોહ અને અનંતાનુબંધી કષાયનો ઉપશમ, ક્ષયોપશમ કે ક્ષય છે. બાહ્ય

નિમિત્ત કારણુ જિનસૂત્રનો ઉપદેશ છે. ઉપચરિત બાહ્ય કારણુ જિનસૂત્રના યથાર્થજ્ઞાતા પુરૂષો છે જેમનાથી સાચો ઉપદેશ પ્રાપ્ત થાય છે, જિનર્ષિબના દર્શન તપસ્વી, ધ્યાની સાધુઓના દર્શન વગેરે કારણો પણ છે.

પ્રશ્ન ૪ : સમ્યગ્જ્ઞાન કયા ગુણુની પર્યાય છે ?

ઉત્તર : સમ્યગ્જ્ઞાન આત્માના જ્ઞાન ગુણુની પર્યાય છે. જ્ઞાનપર્યાય પોતાના સ્વરૂપથી નથી તો મિથ્યા કે નથી તો સમ્યગ્, પરંતુ દર્શનમોહના ઉદયના નિમિત્તથી થવાવાળા વિપરીત અભિપ્રાયના સંબંધથી જ્ઞાન પણ મિથ્યા કહેવાય છે તથા દર્શનમોહના ઉપશમ, ક્ષયોપશમ કે ક્ષયના નિમિત્તથી થવાવાળી સમ્યગ્ પ્રતીતિના સંબંધથી જ્ઞાન પણ સમ્યગ્ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૫ : સમ્યગ્ ચારિત્ર કયા ગુણુની પર્યાય છે ?

ઉત્તર : સમ્યગ્ ચારિત્ર આત્માના ચારિત્ર ગુણુની પર્યાય છે.

પ્રશ્ન ૬ : સમ્યક્ત્વ, જ્ઞાન અને ચારિત્ર ગુણો આત્મામાં જ કેમ હોય છે ?

ઉત્તર : એવો આત્માનો સ્વભાવ જ છે કે તે તે ગુણોના પુંજરૂપ આત્મદ્રવ્ય છે. આત્મા તો એક સ્વભાવવાન છે પરંતુ વ્યવહારનયથી તે સ્વભાવને સમન્નવવાવાળી આ શક્તિઓ છે.

પ્રશ્ન ૭ : એક આત્મા ત્રિત્રયાત્મક કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર : હું આ આત્મા પોતે જ પોતામાં નિરાકુળ સહજ આનંદ સ્વરૂપ છું એવી પ્રતીતિના ભાવથી વર્તવું સમ્યગ્દર્શન છે, નિરાકુળ આનંદના સંવેદનથી વર્તવું સમ્યગ્જ્ઞાન છે અને એવી જ સ્થિતિના સ્થિતિકરણરૂપે રહેવું સમ્યગ્ ચારિત્ર છે આ ત્રણેય અભેદનયથી જોતાં એક શુદ્ધ આત્મદ્રવ્ય જ થયું.

પ્રશ્ન ૮ : નિરાકુળ સહજ આનંદના સંવેદનનો ઉપાય શું છે?

ઉત્તર : અવિકાર, ચિત્ત્યમત્કારમાત્ર નિજસ્વભાવની ભાવના સહજ આનંદની ઉત્પત્તિનો ઉપાય છે.

પ્રશ્ન ૯ : નિજસ્વભાવની દ્રષ્ટિ જ રહ્યા કરે તે માટે વૃત્તિ કેવી બનાવવી જોઈએ ?

ઉત્તર : નિજસ્વભાવની દ્રષ્ટિની યથાર્થ સિદ્ધિ માટે માયા, મિથ્યા અને નિદાન એ ત્રણ શલ્યોથી રહિત આપણી વૃત્તિ હોવી જોઈએ.

પ્રશ્ન ૧૦ : માયાશલ્ય કેને કહે છે ?

ઉત્તર : મારા ખોટા ધ્યાનને કોઈ જાણતું નથી અથવા ન જાણે તે અભિપ્રાયથી બાહ્યવેશનું આચરણ કરીને લોકોનું આકર્ષણ પ્રાપ્ત કરીને ચિત્ત મલીન રાખવું તેને માયાશલ્ય કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : અપધ્યાન કેને કહે છે ?

ઉત્તર : રાગને વશ થઈ પરસ્ત્રી આદિની અયોગ્ય ઈચ્છાઓ કરવી અથવા દ્વેષવશ બીજાને મારવાના, બાંધવાના વગેરે અનિષ્ટ ચિંતવન કરવાને અપધ્યાન કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : મિથ્યાશલ્ય કેને કહે છે ?

ઉત્તર : અવિકાર નિજ પરમાત્મતત્ત્વની રુચિ ન હોવાને કારણે બાહ્ય પદાર્થોનો આશ્રય કરીને ખુદ્ધિને વિપરીત બનાવવી તેને મિથ્યાશલ્ય કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૩ : નિદાનશલ્ય કેને કહે છે ?

ઉત્તર : પાંચ ઈન્દ્રિયો અને મનના વિષયોમાં તથા

लोगोभां निरंतर यित्त दगाववुं तेने निदानशक्य कहे छे.

प्रश्न १४ : मुक्तिना कारणरूप आ रत्नत्रयभाव पांच्य भावोभांथी क्यो भाव छे ?

निष्कारणतत्व छे. तेनी न श्रद्धाथी, तेना न आश्रयथी अने तेना न उपयोग द्वारा निर्माण पर्यायनो विकास थाय छे.

आ प्रमाणे निश्चयमोक्षमार्गनुं वर्णन करीने, हुवे, सम्यग्दर्शननुं विशेष वर्णन करे छे :

जीवादीसहहण सम्मत्तं खमपणो तं तु ।

दुरभिणिवेसविमुक्तं णाणं सम्मं खु होदि सदि जह्मि ॥ ४१ ॥

अन्वय : जीवादीसहहणं सम्मत्तं, तं तु अप्पणोरुत्तं । जह्मि सदि णाणं खु दुरभिणिवेसविमुक्तं सम्मं होदि ।

अनुवाद : ज्वादि नव तत्वोनुं यथार्थं श्रद्धान करवुं ते सम्यक्तत्व छे, अने ते आत्मानुं स्वाभाविक रूप छे. जेना थवाथी ज्ञान भरेभर विपरीत अलिप्राय रहित थईने सम्यग् यथं ज्ञाय छे.

प्रश्न १ : सम्यग्दर्शनना केटलां प्रकार छे ?

उत्तर : सम्यग्दर्शन भूणरूपे तो एक न प्रकारे छे अने ते अवकतय्य छे, परंतु संबंध, निमित्त आदि लेहोथी अनेक प्रकारनुं होय छे. हाणला तरीके अंतरंग अने बाह्य निमित्तोनी द्रष्टिथी त्रणु प्रकारनुं छे (१) औपशमिक सम्यक्तत्व (२) क्षायोपशमिक सम्यक्तत्व (३) क्षायिक सम्यक्तत्व संबंध आदिनी द्रष्टिथी सम्यग्दर्शनना दस प्रकार छे :

(१) आज्ञासम्यक्तत्व (२) मार्गसम्यक्तत्व (३) उपदेश सम्यक्तत्व (४) अर्थसम्यक्तत्व (५) भीष्मसम्यक्तत्व (६) संक्षेपसम्यक्तत्व

- (૭) સૂત્રસમ્યક્ત્વ (૮) વિસ્તારસમ્યક્ત્વ (૯) અવગાઠસમ્યક્ત્વ
(૧૦) પરમઅવગાઠ-સમ્યક્ત્વ.

પ્રશ્ન ૨ : ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ અને મિથ્યાત્વ, સમ્યગ્મિથ્યાત્વ, સમ્યગ્પ્રકૃતિ આ સાત પ્રકૃતિઓનો ઉપશમ થવાથી જે સમ્યક્ત્વ થાય તેને ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ કહે છે.

વિશેષ એમ છે કે જે જીવો સમ્યગ્પ્રકૃતિ અને સમ્યગ્મિથ્યાત્વ પ્રકૃતિને ઓળંગી ગયા છે તે જીવોને અને અનાદિ-મિથ્યાદ્રષ્ટિ જીવોને સમ્યગ્મિથ્યાત્વ અને સમ્યગ્પ્રકૃતિ ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ થાય છે કારણ કે તે જીવોને આ બે પ્રકૃતિઓની સત્તા હોતી જ નથી.

પ્રશ્ન ૩ : ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : અનંતાનુબંધી ચાર કષાય, મિથ્યાત્વ અને સમ્યગ્મિથ્યાત્વ આ છ પ્રકૃતિઓનો ઉદયાભાવી ક્ષય અને સદવસ્થારૂપ ઉપશમ તથા સમ્યક્ત્વપ્રકૃતિનો ઉદય થવાથી જે સમ્યક્ત્વ પ્રગટ થાય છે તેને ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ કહે છે. આનુ બીજું નામ વેદક સમ્યક્ત્વ પણ છે. દ્વિતીય-ઉપશમ અથવા ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ થતાં પહેલાની અતિનિટક અવસ્થામાં ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વની આ પ્રકૃતિઓની ખાસ વિશિષ્ટ અવસ્થા થાય છે.

પ્રશ્ન ૪ : ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : અનંતાનુબંધી ચાર કષાય, મિથ્યાત્વ, સમ્યગ્મિથ્યાત્વ અને સમ્યગ્પ્રકૃતિ સાત પ્રકૃતિઓનો ક્ષય થવાથી જે સમ્યક્ત્વ પ્રગટ થાય છે તેને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ કહે છે.

प्रश्न ५ : आज्ञासम्यक्तत्व कोने कहे छे ?

उत्तर : मात्र वीतरागहेवणी आज्ञा अनुसार तत्त्वोभां रुचि थवी ते आज्ञासम्यक्तत्व छे.

प्रश्न ६ : मार्गसम्यक्तत्व कोने कहे छे ?

उत्तर : आद्याभ्यंतर परिग्रहथी रहित निर्दोष निर्ग्रथ मार्ग जेधने तत्त्वभां रुचि थवी तेने मार्गसम्यक्तत्व कहे छे.

प्रश्न ७ : उपदेश सम्यक्तत्व कोने कहे छे ?

उत्तर : तीर्थंकर वगेरे महापुरुषोना आश्रित सांलणीने अथवा उपदेश सांलणीने तत्त्वभां रुचि थवाने उपदेशसम्यक्तत्व कहे छे.

प्रश्न ८ : अर्थसम्यक्तत्व कोने कहे छे ?

उत्तर : कोध पदार्थ जेवाथी अथवा कोधना उपदेशनो अर्थ अथवा द्रष्टांत वगेरेनो अनुभव करीने तत्त्वभां रुचि थवी तेने अर्थसम्यक्तत्व कहे छे.

प्रश्न ९ : भीजसम्यक्तत्व कोने कहे छे ?

उत्तर : शास्त्रभां प्ररूपित गणित-नियमो जालीने अथवा भीजपहोना तात्पर्यने जालीने तत्त्वभां रुचि थवी तेने भीजसम्यक्तत्व कहे छे.

प्रश्न १० : संक्षेपसम्यक्तत्व कोने कहे छे ?

उत्तर : पदार्थोने संक्षेपभां जालीने तत्त्वभां रुचि करवी तेने संक्षेपसम्यक्तत्व कहे छे.

प्रश्न ११ : सूत्रसम्यक्तत्व कोने कहे छे ?

उत्तर : साधुओनी आश्रितविधि भतावनारां आचारसूत्रने सांलणीने तत्त्वभां रुचि थवी ते सूत्रसम्यक्तत्व छे.

પ્રશ્ન ૧૨ : વિસ્તારસમ્યક્ત્વ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સમસ્ત શ્રુતને સાંભળીને તત્ત્વમાં રુચિ થવી તેને વિસ્તારસમ્યક્ત્વ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૩ : અવગાઠસમ્યક્ત્વ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સમસ્ત દ્વાદશ્યાંગીનું જ્ઞાન થઈ ગયા પછી થવાવાળી તત્ત્વપ્રતીતિને અવગાઠસમ્યક્ત્વ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૪ : પરમઅવગાઠસમ્યક્ત્વ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થઈ ગયા પછી વર્તતા સમ્યક્ત્વને પરમઅવગાઠ સમ્યક્ત્વ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૫ : ઉક્ત સમ્યક્ત્વના પ્રકારમાંથી શું બધા સમ્યક્ત્વ નિર્દોષ છે ?

ઉત્તર : ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ અને પરમઅવગાઠસમ્યક્ત્વ આ ત્રણેય તો નિર્દોષ જ છે. ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વ (વેદકસમ્યક્ત્વ) ચલ, મલિન અગાઠ નામના સૂક્ષ્મ દોષવાળું છે. આક્રીના સમ્યક્ત્વ બે ક્ષાયોપશમિકસમ્યક્ત્વરૂપે હોય તો આ સૂક્ષ્મ દોષો સહિત છે અને બે ઔપશમિક કે ક્ષાયિક હોય તો નિર્દોષ છે.

પ્રશ્ન ૧૬ : સયમ્દ્રગ્ઘ્ણિની પરિસ્થિતિ કેવી હોય છે ?

ઉત્તર : આનું વિવરણ સમ્યક્ત્વના અંગ અને સમ્યક્ત્વના દોષો બાણવાથી થઈ બંધ છે. અંગોના જ્ઞાનથી તો એમ જણાય છે કે સમ્યક્ત્વમાં આવા ગુણો હોય છે અને દોષોના જ્ઞાનથી એમ જણાય છે સમ્યક્ત્વ આ દોષોથી રહિત હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૭ : સમ્યક્ત્વના અંગ કયા કયા છે ?

ઉત્તર : સમ્યક્ત્વના અંગ આઠ છે : (૧) નિઃશંકિત

(२) निःशंखित (३) निर्विचिकित्सत्व (४) अभूदद्रुढि (५) उपगूढन (६) स्थितिकरण (७) वात्सल्य (८) प्रभावना.

प्रश्न १८ : निःशंखित अंग शुं छे ?

उत्तर : समस्त अंगानुं विवरणु व्यवहार अने निश्चय द्रष्टिओथी थाय छे. तेथी निःशंखित अंगना पणु व्यवहारनिःशंखित अने निश्चयनिःशंखित ओम जे प्रकार न्दणुवा ज्जेधंओ.

प्रश्न १९ : व्यवहारनिःशंखित अंग केने कहे छे ?

उत्तर : वीतरागसर्वज्ञदेवथी प्रणीत थयेलां तत्त्वोमां संहेंड न करवो ते व्यवहारनिःशंखित अंग छे.

प्रश्न २० : जे वीतरागसर्वज्ञप्रणीत तत्त्वोमां कंधं असत्य निरूपणु होय तो तेने शा भाटे मानवुं ज्जेधंओ ?

उत्तर : वीतरागसर्वज्ञदेवना वचनो असत्य कदापि होधं शकता नथी कारणु के असत्य वचनना जे कारणो होय छे. (१) रागादिक दोष अने (२) अज्ञान. परंतु वीतरागसर्वज्ञदेवमां न तो रागादिक दोष छे के न तो अज्ञान छे. रागादिक दोष तेभनामां नथी तेथी तेओ वीतराग छे अने अज्ञाननो अंश पणु तेभनामां नथी तेथी तेओ सर्वज्ञ छे. आ कारणुथी तेभना प्रणीत करेलां तत्त्वोमां असत्यता कदापि होधं शकती नथी.

प्रश्न २१ : निश्चय निःशंखित अंग केने कहे छे ?

उत्तर : आ लोकनो लय, परलोकलय, अत्राणुलय, अगु-पितलय, भरणुलय, वेदनालय अने अकरमातलय आ सात लयोथी मुक्त थधंने घोर उपसर्ग के परिषदना प्रसंगो आववा छतां पणु निज-निरंजन निर्दोष परमात्मवत्त्वनी प्रतीतिथी वियलितन थवुं तेने निश्चय निःशंखित अंग कहे छे.

પ્રશ્ન ૨૨ : આ લોકનો ભય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : આ લોકમાં મારું જીવન કેવી રીતે ગુજરશે, ધનની આવકનો ઉપાય ઘટતો જાય છે, કાયદા બધા એવા બનતા જાય છે કે સંપત્તિનું રહેવું મુશ્કેલ છે વગેરે ભય તેને આલોક ભય કરે છે. આ ભય સમ્યગ્દ્રષ્ટિને હોતો નથી કારણ કે તે ચૈતન્યતત્ત્વને જ લોક માને છે જેમાં પરભાવનો પ્રવેશ નથી.

પ્રશ્ન ૨૩ : પરલોક ભય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : આગલા ભવમાં શું ગતિ થશે, કદાચ ખોટી ગતિ તો નહીં મળે, પરલોકમાં કષ્ટોનો સામનો કેવી રીતે થશે ઇત્યાદિ ભય તે પરલોક ભય છે, આ ભય સમ્યગ્દ્રષ્ટિને હોતો નથી, કારણ કે તે ચૈતન્યસ્વભાવને જ લોક સમજે છે જેમાં કોઈ વિઘ્ન નથી.

પ્રશ્ન ૨૪ : અત્રાણુભય (અરક્ષાભય) કોને કહે છે ?

ઉત્તર : મારો રક્ષક, સહાયક, મિત્ર કોઈ નથી, મારી રક્ષા કેવી રીતે થશે આ પ્રકારના ભયને અત્રાણુભય કહે છે. આ ભય સમ્યગ્દ્રષ્ટિને હોતો નથી કારણ કે તે નિજસ્વરૂપને જ પોતાનું શરણુ માને છે અને તે તો હંમેશા પોતાની પાસે જ છે.

પ્રશ્ન ૨૫ : અગુપ્તિભય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : મારું રહેવાનું સ્થાન સુરક્ષિત નથી, મકાન કીલ્લો વગેરે પણ નથી, મારા કેવા હાલ થશે ઇત્યાદિ ભયને અગુપ્તિ, ભય કહે છે. આવો ભય સમ્યગ્દ્રષ્ટિને હોતો નથી કારણ કે તેને દ્રવ્યોની સ્વતંત્રતાની યથાર્થ પ્રતીતિ છે, કોઈ દ્રવ્યમાં ખીજા દ્રવ્યનો, અન્ય દ્રવ્યગુણ કે પર્યાયનો પ્રવેશ જ નથી થઈ શકતો તેથી સર્વ દ્રવ્યો સ્વયં ગુપ્ત જ છે.

प्रश्न २६ : मरणुलय कोने कहे छे ?

उत्तर : मरणुना लयने मानवो ते मरणुलय छे. आ लय सम्यग्द्रष्टि आत्माने होतो नथी कारणु के तेनी साची प्रतीति छे के “भारा प्राणु तो ज्ञान अने दर्शन छे जेनो कदापि वियोग थतो नथी तेथी मारे मरणु छे न नही.”

प्रश्न २७ : वेदनालय कोने कहे छे ?

उत्तर : मने कदापि रोग न थाय, आ रोग वधी न जय ओवो लय करवो अथवा रोगनी पीडा लोगवती वपते लयलीत थई जवुं ते वेदनालय छे. आ लय पणु सम्यग्द्रष्टि जवने होतो नथी कारणु तेने ओ श्रद्धा छे के हुं सदा ज्ञाननुं वेदन करुं छुं रोगादितुं नही.

प्रश्न २८ : अकस्मातलय कोने कहे छे ?

उत्तर : संभव, असंभव अनेक आकस्मिक आपत्ति-ओनी कल्पना करी लयलीत थवुं ते अकस्मात लय छे. आ पणु सम्यग्द्रष्टि जवने होतो नथी कारणु के सम्यग्द्रष्टिने आ प्रतीति छे के भारी पर्याय न भारामां आवी शके छे धीनुं कांई भारामां आवी शक्तुं न थी, तेम वणी जे थवा योग्य होय ते थाय न छे आकस्मिक कांई थतुं नथी.

प्रश्न २९ : व्यवहारनिः कांक्षित अंग कोने कहे छे ?

उत्तर : लोग-वैलवनी आशा अने नियाणुना त्याग सहित निजशुद्धिने अर्थे पूज्य वगेरे धर्मानुष्ठान करवा ते व्यवहारनिः कांक्षित अंग छे.

प्रश्न ३० : निश्चयनिः कांक्षित अंग कोने कहे छे ?

उत्तर : समस्त लोगविकल्पानो त्याग करीने निजशुद्ध

અંતઃતત્ત્વની ભાવનાથી ઉત્પન્ન સહજ આનંદમાં તૃપ્ત રહેવું તે નિશ્ચય-નિઃ કાંક્ષિત અંગ છે.

પ્રશ્ન ૩૧ : વ્યવહારનિર્વિચિકિત્સત્વ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ધર્મભૂષિત ભવ્ય આત્માઓના મલિન અને થાકેલાં શરીરને જોઈને ગ્લાનિ ન કરવી અને યથાશક્તિ સેવા-ચિકિત્સા કરવી તે વ્યવહાર-નિર્વિચિકિત્સત્વ અંગ છે. અર્થાત્ પોતા ઉપર આવી પડેલી ક્ષુધા વગેરે આપત્તિઓમાં શોક ન કરવો તે પણ નિર્વિચિકિત્સત્વ અંગ છે.

પ્રશ્ન ૩૨ : નિશ્ચયનિર્વિચિકિત્સત્વ અંગ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : રાગદ્રેષાદિ વિકલ્પોને છોડીને, નિજ સમયસારની સન્મુખ રહેવું તે નિશ્ચયનિર્વિચિકિત્સત્વ અંગ છે.

પ્રશ્ન ૩૩ : વ્યવહાર-અમૂઢદ્રષ્ટિ અંગ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : મોક્ષમાર્ગની બહાર વર્તતા કુચુરૂઓ દ્વારા પ્રણીત ક્ષુદ્રવિદ્યા, વ્યંતર વગેરે દ્વારા કરવામાં આવતા આશ્ચર્ય-કારક ચમત્કારો દેખીને કે સાંભળીને મૂઢભાવથી કે ધર્મભાવથી તેમાં રુચિ, ભક્તિ વગેરે ન કરવાં તે વ્યવહાર-અમૂઢદ્રષ્ટિ અંગ છે.

પ્રશ્ન ૩૪ : નિશ્ચયઅમૂઢદ્રષ્ટિ અંગ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : શરીર, કર્મ, મિથ્યાત્વ, રાગ, દ્રેષ, સંકલ્પ-વિકલ્પોમાં ઇષ્ટબુદ્ધિ, ઉપાદેયબુદ્ધિ, અહંબુદ્ધિ અને મમત્વને છોડીને નિજશુદ્ધ સ્વરૂપની દ્રષ્ટિ કરવી તે નિશ્ચય અમૂઢદ્રષ્ટિ અંગ છે.

પ્રશ્ન ૩૫ : વ્યવહારઉપગૂહન અંગ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અજ્ઞાની કે અસમર્થ જીવોના નિમિત્તથી જો

ધર્મનો અવર્ણવાદ થતો હોય તો ધર્મોપદેશથી, દોષને ઢાંકી દેવાથી અને ઢાંડ વગેરે યથોચિત ઉપાયથી અવર્ણવાદ દૂર કરવો તે વ્યવહારઉપગૂહન અંગ છે.

પ્રશ્ન ૩૬ : નિશ્ચયઉપગૂહન અંગ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અવિકાર ચૈતન્યસ્વભાવમય નિજધર્મને આચ્છાદન કરવાવાળા મિથ્યાત્વ. રાગ દ્વેષ વગેરે દોષોને નિજશુદ્ધ અંતઃતત્ત્વના ધ્યાન દ્વારા દૂર કરવા તે નિશ્ચયઉપગૂહન અંગ છે.

પ્રશ્ન ૩૭ : વ્યવહારસ્થિતિકરણ અંગ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : કર્મોદયવશ કોઈ ધર્માત્મા પુરુષને ધર્મથી ચલિત થતો ભ્રમને તેને ધર્મોપદેશથી, આર્થિક સહયોગથી અન્ય સામર્થ્ય વગેરે ઉપાયોથી ધર્મમાં સ્થિર કરવો તે વ્યવહારસ્થિતિકરણ અંગ કહે છે.

પ્રશ્ન ૩૮ : નિશ્ચયસ્થિતિકરણ અંગ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : મોહ, રાગ, દ્વેષ વગેરે અધર્મોને છોડીને પરમ-સમભાવના સંવેદન દ્વારા શુદ્ધોપયોગરૂપ ધર્મમાં પોતાને સ્થિર કરવો તે નિશ્ચયસ્થિતિકરણ અંગ છે.

પ્રશ્ન ૩૯ : વ્યવહારવાત્સલ્ય અંગ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ધર્માત્માઓમાં નિષ્કપટ રનેહ કરવો તેને વ્યવહાર-વાત્સલ્ય અંગ કહે છે.

પ્રશ્ન ૪૦ : નિશ્ચયવાત્સલ્ય અંગ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : વિષયકષાયોની સર્વથા પ્રીતિ છોડીને ધ્રુવ ચતન્ય સ્વભાવમય નિજપરમાત્મતત્ત્વના સંવેદનથી ઉત્પન્ન થયેલા સહજ આનંદમાં રૂચિ કરવી તેને નિશ્ચયવાત્સલ્ય અંગ કહે છે.

પ્રશ્ન ૪૧ : વ્યવહારપ્રભાવના અંગ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : દાન, પૂજા, ધર્મોપદેશ, તપસ્યા વગેરેથી ધર્મ-માર્ગની પ્રભાવના કરવી તેને વ્યવહારપ્રભાવના અંગ કહે છે.

પ્રશ્ન ૪૨ : નિશ્ચયપ્રભાવના અંગ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : નિજશુદ્ધસ્વરૂપના સંવેદનના બળથી રાગાદિ પરભાવોનો પ્રભાવ નષ્ટ કરીને નિજ ચૈતન્યતત્ત્વનો શુદ્ધ વિકાસ કરવો તે નિશ્ચયપ્રભાવના અંગ છે.

પ્રશ્ન ૪૩ : સમ્યક્ત્વના દોષ કેટલાં છે ?

ઉત્તર : સમ્યક્ત્વમાં તો દોષ હોતો નથી પરંતુ પોતાના ખોટા ભાવોથી સમ્યક્ત્વમાં અતિચાર આવે છે તેને સમ્યક્ત્વના દોષ કહેવાય છે. આ દોષ પચ્ચીસ છે. મળ (અંગવિરોધી) ૮, મદ ૮, અનાયતન ૬ અને મૂઢતા ૩.

પ્રશ્ન ૪૪ : અંગવિરોધી આઠ મળ-દોષ કયા કયા છે ?

ઉત્તર : મળ-દોષ આ પ્રમાણ છે :

(૧) શંકા (૨) કાંક્ષા (૩) વિચિકિત્સા (૪) મૂઢદ્રષ્ટિ (૫) અનુપગહન (૬) અસ્થિતિકરણ (૭) અવાત્સય (૮) અપ્રભાવના.

પ્રશ્ન ૪૫ : શંકાદોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ભગવત્પ્રણીત તત્ત્વોમાં સંદેહ કરવો અને આ લોક વગેરેથી ભય પામવો તે શંકાદોષ છે.

પ્રશ્ન ૪૬ : કાંક્ષાદોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : નિજ સ્વભાવદ્રષ્ટિમાં અનુત્સાહ કરીને વિષયયોમાં ધનવૈભવ તથા સન્માન-પ્રતિષ્ઠામાં રૂચિ કરવી તેને કાંક્ષા દોષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૪૭ : વિચિકિત્સા દોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ધર્માત્માઓના મલિન શરીરને બોધને ગ્લાનિ કરવી અથવા ક્ષુધા વગેરે વેદનાઓ થતાં શોકાતુર થવું અથવા ખેદ કરવો તે વિચિકિત્સા અંગ છે.

પ્રશ્ન ૪૮ : મૂઢદ્રષ્ટિ દોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : કુમાર્ગ અથવા કુમાર્ગસ્થ જીવોની ભક્તિ, રૂચિ, પ્રશંસા કરવી તેને મૂઢદ્રષ્ટિ અંગ કહે છે.

પ્રશ્ન ૪૯ : અનુપગૂહન દોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અજ્ઞાની અશક્ત જીવો દ્વારા થવાવાળા ધર્મના અપવાદને દૂર ન કરવા, પોતાના ગુણોને પ્રગટ કરવા પોતાના દોષને છૂપાવવાં, અન્યના દોષો પ્રગટ કરવા અને ગુણોનો ઉપઘાત કરવો આ વગેરે અનુપગૂહન દોષ છે.

પ્રશ્ન ૫૦ : અસ્થિતિકરણ દોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ધર્મથી વિચલિત થતા એવા પોતાને કે અન્ય જીવોને, સામર્થ્ય હોવા છતાં ધર્મમાં સ્થિર ન કરવા અને વિચલિત થતાં દેખી આનંદનો અનુભવ કરવો તેને અસ્થિતિકરણ દોષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૫૧ : અવાત્સલ્ય દોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ધર્માત્માઓ પ્રત્યે વાત્સલ્ય ન હોવું અથવા ઇર્ષ્યા ભાવ કરવો તેને અવાત્સલ્ય દોષ-કહે છે.

પ્રશ્ન ૫૨ : અપ્રભાવના દોષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સામર્થ્ય હોવા છતાં ધર્મની પ્રભાવના ન કરવી અને પોતાના અસત્યાદિ વ્યવહારથી ધર્મની અપ્રભાવના કરવી તેને અપ્રભાવના દોષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૫૩ : આઠ મદ કયા કયા છે ?

ઉત્તર : (૧) જ્ઞાનમદ (૨) પૂજામદ (૩) કુળમદ (૪) જાતિમદ (૫) બળમદ (૬) વૈભવમદ (૭) તપોમદ (૮) રૂપમદ

પ્રશ્ન ૫૪ : જ્ઞાનમદ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : પ્રાપ્ત કરેલા જ્ઞાનનું અભિમાન કરવું અને અન્ય જ્ઞાની પુરૂષોને તુચ્છ સમજવા તેને જ્ઞાનમદ કહે છે.

પ્રશ્ન ૫૫ : પૂજામદ (પ્રતિષ્ઠામદ) કોને કહે છે ?

ઉત્તર : પૂજા, સ્તુતિ, લોકોનું આકર્ષણ વગેરેથી પ્રાપ્ત પ્રતિષ્ઠાનું અભિમાન કરવું તેને પૂજામદ કહે છે.

પ્રશ્ન ૫૬ : કુળમદ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : પ્રાપ્ત થયેલા શ્રેષ્ઠ કુળનું અભિમાન કરવું તેને કુળમદ કહે છે. કુળ પિતાના ગોત્રને કહે છે.

પ્રશ્ન ૫૭ : જાતિમદ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : પ્રાપ્ત થયેલા શ્રેષ્ઠ કુળનું અભિમાન કરવું તેને જાતિમદ કહે છે. માતાના બાપનું જે કુળ તેને જાતિ કહે છે.

પ્રશ્ન ૫૮ : બળમદ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : પ્રાપ્ત થયેલી શક્તિનું અભિમાન કરવું તે બળમદ છે.

પ્રશ્ન ૫૯ : વૈભવમદ કોને કહે છે.

ઉત્તર : પ્રાપ્ત થયેલી ઋદ્ધિ અથવા સંપત્તિનું અભિમાન કરવું તેને વૈભવમદ કહે છે.

પ્રશ્ન ૬૦ : તપોમદ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : પોતાની તપસ્થાનું અભિમાન કરવું તે તપોમદ છે.

પ્રશ્ન ૬૧ : રૂપમદ કોને કહે છે.

ઉત્તર : પ્રાપ્ત થયેલા શરીરના સુંદર રૂપનું અભિમાન કરવું તેને રૂપમદ કહે છે.

પ્રશ્ન ૬૨ : છ પ્રકારના અનાયતન કયા કયા છે ?

ઉત્તર : અનાયતન અર્થાત્ અધર્મના છ સ્થાન આ પ્રમાણે છે. (૧) કુચુર (૨) કુચુરુસેવક (૩) કુધર્મ (૪) કુધર્મસેવક (૫) કુદ્દેવ (૬) કુદ્દેવસેવક.

પ્રશ્ન ૬૩ : કુચુર અનાયતન કેને કહે છે ?

ઉત્તર : મોક્ષમાર્ગથી વિરુદ્ધ આચરણ કરવાવાળા કુચુરુઓની સેવા, ભક્તિ, પ્રણામ, રુચિ વગેરે કરવા તેને કુચુરુ અનાયતન કહે છે.

પ્રશ્ન ૬૪ : કુચુરુસેવક અનાયતન કેને કહે છે ?

ઉત્તર : કુચુરના સેવકોની સંગતિ કરવી, ધર્મવિષયક સમ્મતિ લેવી, પ્રીતિ કરવી અનુમોદના કરવી વગેરેને કુચુરુસેવક અનાયતન કહે છે.

પ્રશ્ન ૬૫ : કુધર્મ અનાયતન કેને કહે છે ?

ઉત્તર : અહિંસાથી વિપરીત આચરણને ધર્મ માનીને તે કુધર્મની સેવા, ઉપાસના, અનુષ્ઠાન વગેરે કરવાને કુધર્મ અનાયતન કહે છે.

પ્રશ્ન ૬૬ : કુધર્મસેવક અનાયતન કેને કહે છે ?

ઉત્તર : કુધર્મનું આચરણ કરવાવાળાની સંગતિ, સમ્મતિ, અનુમતિ વગેરે કરવાને કુધર્મસેવક અનાયતન કહે છે.

પ્રશ્ન ૬૭ : કુદ્દેવ અનાયતન કેને કહે છે ?

ઉત્તર : કામ, ક્રોધ, માયા વગેરેનું આચરણ કરવાવાળા અને દેવ નામથી પ્રસિદ્ધ જીવોની સેવા, ભક્તિ, ઉપાસના, સ્તુતિ વગેરે કરવા તે કુદેવ અનાયતન છે.

પ્રશ્ન ૬૮ : કુદેવસેવક અનાયતન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : કુદેવોની સેવા ભક્તિ કરવાવાળા માણસોની સંગતિ, સમ્મતિ, પ્રીતિ, અનુમતિ વગેરેમાં જોડાવું તેને કુદેવ-સેવક અનાયતન કહે છે.

પ્રશ્ન ૬૯ : નિશ્ચયથી અનાયતન એટલે શું ?

ઉત્તર : નિશ્ચયથી મિથ્યાત્વ, રાગ અને દ્વેષ અનાયતન છે. આ વિભાવભાવોની રૂચિ અને પ્રવૃત્તિનો ત્યાગ જ અનાયતન સેવાનો ત્યાગ છે.

પ્રશ્ન ૭૦ : ત્રણ મૂઢતા કઈ કઈ છે ?

ઉત્તર : (૧) દેવમૂઢતા (૨) લોકમૂઢતા (૩) પાખંડીમૂઢતા.

પ્રશ્ન ૭૧ : દેવમૂઢતા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : નિર્દોષ, સર્વજ્ઞ, સહજનંદમય પરમાત્માના સ્વરૂપને ન જાણીને લૌકિક પ્રયોજનવશ રાગી, દ્વેષી, ક્ષેત્રપાલ, ભૈરવ, ભવાની, શીતળા વગેરે કુદેવોની આરાધના કરવી તેને દેવમૂઢતા કહે છે.

પ્રશ્ન ૭૨ : લોકમૂઢતા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : નદીસ્નાન, તીર્થસ્નાન, વડની પૂજા, અગ્નિપાત, ગિરિપાત વગેરેને પુણ્યનું કારણ માનવું અને તે પ્રમાણે પ્રવર્તવું તે લોકમૂઢતા છે.

પ્રશ્ન ૭૩ : પાખંડીમૂઢતા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : વીતરાગમાર્ગનું શરણુ છોડીને રાગી, દ્વેષી, પાખંડીઓની તેમના ઉપદેશની, લયથી કે લૌકિક પ્રયોજનવશ અથવા ધર્મ માનીને લકિત, પૂજા, વંદન વગેરે કરવા તે પાખંડીમૂઢતા છે.

પ્રશ્ન ૭૪ : મૂઢતારહિત સમ્યગ્દ્રષ્ટિની કેવી સ્થિતિ હોય છે ?

ઉત્તર : ઉક્ત સમસ્ત મૂઢતાઓને છોડીને નિજ શુદ્ધ અંતઃતત્ત્વરૂપ દેવ-ધર્મ-ગુરુમાં અવસ્થિતિ કરનાર સમ્યગ્દ્રષ્ટિ જીવ હોય છે.

પ્રશ્ન ૭૫ : સમ્યગ્દર્શનથી શું લાભ થાય છે ?

ઉત્તર : સમ્યગ્દર્શનનો સાક્ષાત્ લાભ અવિકાર નિજ-ચૈતન્યસ્વરૂપના સંવેદનથી ઉત્પન્ન થયેલો સહજ આનંદનો અનુભવ છે અને નૈમિત્તિક લાભ કર્મોનો ભાર હટી જવો તે છે અને ઔપચારિક લાભ દેવેન્દ્ર, ચક્રવર્તી તીર્થંકર વગેરે પદ અને વૈભવોની પ્રાપ્તિ છે.

પ્રશ્ન ૭૬ : ઉત્તમ પદવીઓ અને વૈભવોનું કારણ સમ્યગ્દર્શન કેવી રીતે હોઈ શકે છે ?

ઉત્તર : જોકે તીર્થંકરાદિ પદવીઓ અને વૈભવોનું કારણ પુણ્યકર્મનો ઉદ્દય છે તો પણ આવા વિશિષ્ટ પુણ્યકર્મોનો અંધ એવા નિર્મળ આત્માઓને જ થાય છે જેઓ સમ્યગ્દ્રષ્ટિ છે અને જેઓને વિશિષ્ટ શુભોપયોગ હોય છે સમ્યક્ત્વના હોવાથી જ શુભરાગના આવા ક્ષણસ્વરૂપથી સમ્યક્ત્વનો મહિમા પ્રગટ થયો. તેથી સમ્યગ્દર્શનનો ઔપચારિક લાભ ઉત્તમ પદ અને વૈભવ બતાવ્યો.

પ્રશ્ન ૭૭ : સમ્યગ્દ્રષ્ટિ જીવ મૃત્યુ બાદ કઈ કઈ ગતિમાં જાય ?

ઉત્તર : સમ્યગ્દ્રષ્ટિ થયા પછી જે આયુનો બંધ પડે તો સમ્યગ્દ્રષ્ટિ નારકી મનુષ્યગતિમાં જન્મ લે છે, સમ્યગ્દ્રષ્ટિ દેવ મનુષ્યગતિમાં જન્મ લે છે, તિર્થંચ સમ્યગ્દ્રષ્ટિ દેવગતિમાં જન્મ લે છે, સમ્યગ્દ્રષ્ટિ મનુષ્ય દેવગતિમાં જન્મ લે છે. જે કોઈ મનુષ્યે પહેલાં જ નરકાયુનો બંધ કરી લીધો હોય અને પછી ઔપશમિક સમ્યક્ત્વ મેળવીને ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કરે અથવા ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કરીને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ ઉત્પન્ન કરે તો તે સમ્યગ્દ્રષ્ટિ મનુષ્ય મૃત્યુ બાદ માત્ર પહેલી નરકમાં જ જાય નીચેની નરકોમાં નહીં.

પ્રશ્ન ૭૮ : સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિનો સાક્ષાત્ ઉપાય શું છે?

ઉત્તર : ભૂતાર્થનયથી તત્ત્વોનું જાણવું તે સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિનો સાક્ષાત્ ઉપાય છે.

પ્રશ્ન ૭૯ : ભૂતાર્થનય શું છે ?

ઉત્તર : કોઈ એક દ્રવ્યને અભિન્નપદ્ધારક પદ્ધતિથી જાણીને અલેહદ્રવ્યની તરફ લઈ જવાવાળા અભિપ્રાયને ભૂતાર્થનય કહે છે.

પ્રશ્ન ૮૦ : સમ્યક્ત્વ કોની સમીપ થાય છે ?

ઉત્તર : ઔપશમિક અને ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ તો કોઈ પણ સ્થળે થઈ શકે, તેનો કાંઈ નિયમ નથી, પરંતુ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ કેવળી કે શ્રુતકેવળીની સમીપે થાય છે.

પ્રશ્ન ૮૧ : શું ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ કેવળીદ્રવ્યની સમીપતા વિના ન થઈ શકે ?

उत्तर : निक्षिन्नचित्त स्थितियोंमां केवणीद्वयना पाद-
मूण विना पणु क्षायिक सम्यकत्व ढोर्ध, शके छे :

(१) केध मनुष्यने पड़ेला नरकायुनेो अंध पडयो अने
पछी क्षायोपशमिक सम्यकत्व थयुं क्षायोपशमिक सम्यकत्व होता
७ तीर्थंकरप्रकृतिनेो अंध पडयो. आ एव मनुष्यलवना अंत
सुधी तो क्षायोपशमिक सम्यग्द्रष्टि रहे छे परंतु भरलुना समयथी
मांडीने पर्याप्त नारकी थधने अंतमुहुर्त् सुधी मिथ्याद्रष्टि
रहेशे. पछीथी क्षायोपशमिक सम्यग्द्रष्टि थशे. नरकायुना अंत
सुधी क्षायोपशमिक सम्यग्द्रष्टि रहेशे. मनुष्यलवमां तीर्थंकर
थवा माटे ७न्म ले त्यारे पणु क्षायोपशमिक सम्यग्द्रष्टि रहेशे.
मुनिदशा प्राप्त थवा सुधी क्षायोपशमिक सम्यग्द्रष्टि रहेशे.
मुनिदशा प्रगट करीने आ एव केवणीद्वयना पादमूण विना
क्षायिक सम्यकत्व प्राप्त करी ले छे. आवो एव पड़ेली नरकथी
नीचे ७ध शकतो नथी.

(२) श्रुतकेवणी पोते पणु केवणीद्वयना पादमूण विना
क्षायिक सम्यकत्व प्राप्त करी शके छे.

आ प्रमाणे सम्यग्दर्शननुं वलुंन करीने हुवे सम्यग्-
ज्ञाननुं वलुंन करे छे :

**संसायविमोहविष्म मविवज्जियं अण्णपरसरुवस्स ।
गहणं सम्मण्णारं सायारमणेयमेयं तु ॥ ४२ ॥**

अन्वय : अण्णपरसरुवस्स संसायविमोहविष्ममविवज्जियं
गहणं सम्मण्णारं तु सायारमणेयमेयं ।

अवाहनु : पोताना आत्मानुं अने परपदार्थीना स्वइपनुं

સંશય, અનંધવસાય અને વિપર્યાયરૂપ મિથ્યાજ્ઞાનથી સહિત ગ્રહણ કરવું અર્થાત્ જાણવું તે સમ્યગ્જ્ઞાન છે. આ જ્ઞાન સાકાર અને અનેક લેહવાણું છે.

પ્રશ્ન ૧ : આત્માનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ઉત્તર આત્મા નિશ્ચયથી ધ્રુવતચૈન્યસ્વરૂપ છે, વ્યવહારથી જાણવા દેખવા વગેરે પરિણમનરૂપ છે. પરમાર્થથી આત્મા અવકતવ્ય છે પરંતુ જ્ઞેય અવશ્ય છે.

પ્રશ્ન ૨ : પરપદાર્થોમાં કોનું કોનું ગ્રહણ છે ?

ઉત્તર : એક જ્ઞાતારૂપ નિજ આત્માને છોડીને બાકીના સમસ્ત અનંતાનંત આત્માઓ, સમસ્ત અનંતાનંત પુદ્ગલદ્રવ્યો, એક ધર્મદ્રવ્ય, એક અધર્મદ્રવ્ય, એક આકાશદ્રવ્ય, અસંખ્યાત કાળદ્રવ્યો આ બધા પરપદાર્થ છે.

પ્રશ્ન ૩ : આ બધું જાણવાનું પ્રયોજન શું સમજવું જોઈએ ?

ઉત્તર : બધા પદાર્થો સ્વતંત્ર છે, પ્રત્યેક એકબીજાથી અત્યંત ભિન્ન છે. આ પ્રયોજનભૂત પ્રતીતિ સહિત આ બધા દ્રવ્યોના સાધારણ-અસાધારણ ગુણો જાણવા જોઈએ. સાથે એમ જાણવું જોઈએ કે એક મારા આત્માને છોડીને બાકીના બધાય અનંતાનંત આત્માઓ, અનંતાનંત પુદ્ગલો, એક ધર્મદ્રવ્ય, એક અધર્મદ્રવ્ય, એક આકાશદ્રવ્ય અને અસંખ્યાત કાળદ્રવ્ય આ બધા મારાથી ભિન્ન છે.

પ્રશ્ન ૪ : સંશય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અનેક કોટિયોને સ્પર્શ કરવાવાળા જ્ઞાનને સંશય કહે છે. જેમ કે કોઈ ચકચકતી વસ્તુમાં અનેક પ્રકારના

વિકલ્પોનું ઉઠવું કે આ છીપ છે, ચાંદી છે કે કાચ છે અથવા ધર્મનું સ્વરૂપ જિતેન્દ્રદેવ દ્વારા પ્રણીત કરેલું છે તે ઠીક છે કે ખીબા મતવાળાઓ દ્વારા કહેલું ઠીક છે? બ્રહ્મ કૂટસ્થ છે કે પરિણામી છે? ઇત્યાદિ પ્રકાર.

પ્રશ્ન ૫ : અનધ્યવસાય કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જેમાં સાચા જ્ઞાનની ઝલક ન હોય, ન સંશયના વિકલ્પ હોય કે જે ન વિપર્યય (વિપરીત) જ્ઞાન હોય તેવા અનિશ્ચયાત્મક યોધને અનધ્યવસાય કહે છે. જેમ કે કોઈ રસ્તે ચાલતા માણસના પગને ઘાસ અડકી જાય તો સામાન્ય ખબર પડે પરંતુ ખરાખર ખ્યાલ ન આવે કે આ શું છે અથવા જીવને સાધારણ ખબર તો રહે કે હું કાંઈક છું પરંતુ ખરાખર ખ્યાલ ન અંધાય કે હું કોણ છું? ઇત્યાદિ પ્રકાર.

પ્રશ્ન ૬ : વિપર્યયજ્ઞાન કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે વિપરીત પ્રકારનું જ્ઞાન હોય તેને વિપર્યય-જ્ઞાન છે. જેમ કે દોરડાને સાપ માની લેવું અથવા આત્માને ભૌતિક-પદાર્થરૂપે જાણવો અથવા પરમાત્માને એવા માનવા કે તેઓ જીવોને પુણ્ય અથવા પાપ કરાવે છે, અથવા જીવોને સુખ અને દુઃખ આપે છે. ઇત્યાદિ.

પ્રશ્ન ૭ : જ્ઞાન સાકાર છે એનો શું અર્થ?

ઉત્તર : આ જીવ છે, આ પુદ્ગલ છે, આ મનુષ્ય છે, આ તિર્યંચ છે વગેરે પ્રકારે નિશ્ચય કરવાવાળા, ગ્રહણ કરવાવાળા જ્ઞાનને સાકાર કહે છે. જ્ઞાનમાં, જ્ઞેયના આકારને અનુરૂપ જાણવું થાય છે તેથી જ્ઞાનને સાકાર કહે છે.

પ્રશ્ન ૮ : જ્ઞાનના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર : જુદી જુદી દ્રષ્ટિથી જ્ઞાનના અનેક ભેદ થાય છે. જેમ કે જ્ઞાન બે પ્રકાર પ્રત્યક્ષ અને પરોક્ષરૂપ છે. જ્ઞાન પાંચ પ્રકારે મતિ, શ્રુત, અવધિ, મન:પર્યાય અને કેવળજ્ઞાન રૂપ પણ છે. જ્ઞાન આઠ પ્રકારે કુમતિ, કુશ્રુત, કુઅવધિ, એ ત્રણ મિથ્યાજ્ઞાન અને મતિ, શ્રુત, અવધિ એમ ત્રણ સમ્યગ્જ્ઞાન અને મન:પર્યાય તથા કેવળ એમ પણ ગણી શકાય. વળી આ પ્રત્યેકના પણ અનેક પેટાભેદ છે. આ બધા પ્રકારોનું વર્ણન પાંચમી ગાથામાં કરેલું છે તેથી અહીં વિસ્તારપૂર્વક કચું નથી.

પ્રશ્ન ૯ : પરમાર્થથી સમ્યગ્જ્ઞાનનું શું લક્ષણ છે ?

ઉત્તર : નિજ ગુણપર્યાયમાં એકત્વરૂપે રહેવાવાળા, સહજ શુદ્ધ જ્ઞાનદર્શનસ્વભાવમય નિજ આત્મસ્વરૂપનું ગ્રહણ કરવું તે સમ્યગ્જ્ઞાનનું લક્ષણ છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : શુદ્ધ સ્વભાવથી બહિર્ભૂત અન્ય ભાવો અને પદાર્થોનું સાચું જ્ઞાન કરવું સમ્યગ્જ્ઞાન નથી શું ?

ઉત્તર : સ્વરૂપમાં એકતા જોડવાવાળું જ્ઞાન હોય તો અન્ય ભાવો અને પદાર્થોનું જ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : આત્મસ્વરૂપને જાણે કે ન જાણે, કેવળ બાહ્ય પદાર્થોને સાચી રીતે જાણવા તે સમ્યગ્જ્ઞાન કેમ નથી ?

ઉત્તર : આત્મસ્વરૂપમાં એકતા જોડ્યા વિના જે કોઈ બાહ્ય પદાર્થો જાણવામાં આવશે તેમનું જ્ઞાન તો થશે પરંતુ તે પદાર્થોમાં એકતા જોડીને થશે. (જ્ઞેયમમ્મ થઈને થશે). પરમાં પોતાનું કાંઈક છે એવું વસ્તુનું સ્વરૂપ છે જ નહીં. આ

કારણથી સમ્યગ્જ્ઞાન નથી. લોકમાં લૌકિક દ્રષ્ટિથી બાહ્ય પદ્ધર્થોનું જ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : જ્ઞાનનું ક્ષણ શું છે ?

ઉત્તર : જ્ઞાનનું ક્ષણ નિશ્ચયનયથી તો અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ છે અને વ્યવહારનયથી ઉદાસીનતાનું ઉપજવું અર્થાત્ હેય-ઉપાદેયની બુદ્ધિનું ઉપજવું તે છે.

પ્રશ્ન ૧૩ : સમ્યગ્જ્ઞાન થતાં શેનાથી ઉદાસીનતા ઉપજે છે?

ઉત્તર : સમ્યગ્જ્ઞાન થતાં સમસ્ત અધ્રુવ ભાવોથી ઉદાસીન-બુદ્ધિ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૪ : સમ્યગ્જ્ઞાનીને હેય-ઉપાદેય બુદ્ધિ શેમાં શેમાં ઉપજે છે ?

ઉત્તર : સમ્યગ્જ્ઞાની જીવને નિજ શુદ્ધ આત્માત્ત્વમાં ઉપાદેયબુદ્ધિ થાય છે અને આ ધ્રુવ, નિજચૈતન્યથી બહિર્ભૂત જેટલાં ભેદદર્શક, વિકલ્પ, ઔપાધિક ભાવ અને અન્ય બધી પયથિા અને દ્રવ્યો-તેમાં હેયબુદ્ધિ થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૫ : નિશ્ચય-વ્યવહારરૂપ ઉક્ત ક્ષણોની માફક શું જ્ઞાન પણ જે પ્રકારનું હોય છે ?

ઉત્તર : જ્ઞાનના પણ જે ભેદ છે : (૧) નિશ્ચયજ્ઞાન
(૨) વ્યવહારજ્ઞાન.

પ્રશ્ન ૧૬ : નિશ્ચયજ્ઞાન કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે જ્ઞાન જ્ઞાનમય આત્માની સાથે એકત્વ જોડી રહ્યું હોય અથવા જે જ્ઞાન નિર્વિકલ્પરૂપે પોતાનો અનુભવ કરી રહ્યું હોય તેને નિશ્ચયજ્ઞાન કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૭ : વ્યવહારજ્ઞાન કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જે જ્ઞાનમાં પરપદાર્થોની વાસના, વિચાર અને વિકલ્પો હોય તેને વ્યવહારજ્ઞાન કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૮ : ઉપર્યુક્ત બન્ને પ્રકારના જ્ઞાનમાં કયુ જ્ઞાન સમ્યગ્ છે અને કયુ જ્ઞાન મિથ્યા છે ?

ઉત્તર : નિશ્ચયજ્ઞાન તો સમ્યગ્જ્ઞાન જ છે પરંતુ વ્યવહારજ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાન પણ હોય અથવા મિથ્યાજ્ઞાન પણ હોય.

પ્રશ્ન ૧૯ : જ્ઞાન તો સવિકલ્પ દર્શાવ્યું તો જ્ઞાન કેવી રીતે નિર્વિકલ્પ હોઈ શકે ?

ઉત્તર : જ્ઞાન અર્થાકારને બાણવારૂપે ગ્રહણ કરે છે તેથી સવિકલ્પ છે. પરંતુ આ લક્ષણ પ્રમાણે નિશ્ચયજ્ઞાનને પણ સ્વ-સંવેદનરૂપ આકારનું ગ્રહણ હોવાથી સવિકલ્પ હોવા છતાં પણ બાહ્ય પદાર્થોના વિષયરૂપ વિકલ્પ ન હોવાને લીધે અથવા પ્રતિભાસમાત્ર હોવાથી મુખ્યપણું ન હોવાને લીધે નિર્વિકલ્પપણું માનવામાં આવ્યું છે.

આ પ્રકારે જ્ઞાનનું વર્ણન કરીને હવે દર્શનનું વર્ણન કરવામાં આવે છે :

જં સામણં ગહણં ભાવાણં જેવ કટ્ટુમાયરં ।

અવિસેસિદૂણ અટ્ટે દંસણમિદિ મ્મણ્ણ સમણ ॥ ૪૩ ॥

અ-વય : અટ્ટે અવિસેસિદૂણ આયારં જેવ કટ્ટુમ્ જં

ભાવાણ સામણં ગહણં તં દંસણં ઇદિ સમણ મ્મણ્ણ

અનુવાદ : પદાર્થોને લેદરૂપ ન કરીને, અને તેમના આકારરૂપ

વિકલ્પો ન કરીને, 'પદાર્થોત્તુ' જે સામાન્ય ગ્રહણુ તે દર્શન છે એમ સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૧ : પદાર્થોના સામાન્ય ગ્રહણુનો શું અર્થ છે ?

ઉત્તર : પદાર્થોના સામાન્ય ગ્રહણુનો તર્કદ્રષ્ટિથી તો એ અભિપ્રાય છે કે પદાર્થોની સામાન્ય સત્તાનું અવલોકન દર્શન છે. આમાં કોઈ પણ પ્રકારના વિકલ્પ, વિચાર કે વિશેષનું જ્ઞાન નથી, અને સિદ્ધાંતદ્રષ્ટિથી દર્શનનો એ અભિપ્રાય છે કે અંત-મુખ્ય ચૈતન્યમાત્રનો જે પ્રકાશ અથવા આત્માવલોકન તે દર્શન છે.

પ્રશ્ન ૨ : આ બે લક્ષણોમાં તો પરસ્પર વિરોધ થયો ?

ઉત્તર : આ બંને લક્ષણોમાં પરસ્પર વિરોધ નથી કારણ કે બંનેમાં વિષય તો આત્મા જ છે.

પ્રશ્ન ૩ : પદાર્થોની સામાન્યસત્તાના અવલોકનમાં આત્મા વિષય કેવી રીતે બની શકે છે ?

ઉત્તર : સર્વ પદાર્થોમાં સામાન્ય અસ્તિત્વગુણુ છે તે તો મહાસત્તારુપ છે. તે સામાન્ય સત્તાના ગ્રહણુમાં પ્રતિભાસમાં-કોઈ નિયત પદાર્થ સામાન્યતાથી બુદ્ધારુપે, હોતો નથી, નહીં તો તે અવાંતરસત્તા કહેવાશે, સામાન્યસત્તા નહીં. આ કારણથી, સામાન્યસત્તાવલોકનમાં કોઈ પદાર્થ વિષયભૂત હોતો નથી પરંતુ સામાન્યસત્તાવલોકન કરવાવાળો આત્મા છે અને વાસ્તવમાં આત્મા પોતાને જ દેવ માનવાવાળો છે તેથી સામાન્યસત્તાનો પ્રતિભાસ કરવાવાળો સ્વયં વિષયરૂપ બની બલ્ય છે. આ પ્રકારે, પદાર્થોના સામાન્યસત્તાવલોકનમાં આત્મા જ વિષય હોય છે.

પ્રશ્ન ૪ : પદાર્થોની સામાન્યસત્તાના ગ્રહણુનો આ અર્થ આ ગાથામાંથી કેવી રીતે નિકળ્યો ?

ઉત્તર : ગાથામાં તો આ શબ્દ છે “જં સામણં ગહણં” જે સામાન્ય ગ્રહણ છે તે દર્શન છે. જે “સામણં” ના પહેલાં “ભાવાણં” શબ્દ લગાવીએ તો અર્થ નિકળે છે કે “પદાર્થોનું સામાન્ય ગ્રહણ” પદાર્થોનો સામાન્ય ધર્મ છે સામાન્યસત્તા જે અધામાં વ્યાપે છે. આ પ્રમાણે અર્થ નિકળ્યો કે પદાર્થોની સામાન્ય સત્તાનું અવલોકન દર્શન છે.

પ્રશ્ન ૫ : જે “સામણં” શબ્દના પહેલા “ભાવાણં” શબ્દ ન જોડવામાં આવે તો શું અર્થ થાય ?

ઉત્તર : જે સામણં ના પહેલા ભાવાણં શબ્દ ન જોડીએ તો આ ભાવાણં શબ્દ આચારાણં ની આગળ આવશે. તો ગાથાનો અન્વય આ પ્રમાણે થશે : “અદ્વે અવિસેસિદૂણં ભાવાણં આચારં જેવ કદ્દુ જં સામણં ગહણં તેં દંસણં હિદિ સમણ મણ્ણણ.” આનો અર્થ એમ કે પદાર્થોને ભેદરૂપ ન જોઈને અને તે ભાવો (પદાર્થો)નો આકાર ગ્રહણ ન કરીને જે સામાન્ય રૂપે પ્રતિભાસ છે તે દર્શન છે. એમ સિદ્ધાંતમાં કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૬ : સામાન્યરૂપે ગ્રહણ કરવું એટલે શું ?

ઉત્તર : આત્માનું અવલોકન જ સામાન્યરૂપે ગ્રહણનો અર્થ છે, આર્થાત્ સામાન્યના ગ્રહણને પણ સામાન્ય કહે છે. સામાન્યનો અર્થ છે આત્મા, તે આત્માના ગ્રહણને સામાન્ય કહે છે.

પ્રશ્ન ૭ : સામાન્યનો અર્થ આત્મા કેવી રીતે થઈ જાય છે ?

ઉત્તર : “માનેન જ્ઞાનેન પ્રમાણેન સહિતં સમાનં, સમાનસ્થ માવ : સામાન્યમ્ ।” આ વ્યુત્પત્તિથી એ અર્થ થયો કે જે દ્રવ્યજ્ઞાન-

સહિત હોય તેને સમાન કહે છે અને સમાનના ભાવોને સામાન્ય કહે છે. તેથી સમાન છે તે ચેતન (આત્મા) થયો અને સમાનનો ભાવ ચૈતન્ય થયો. ચૈતન્યનો ચેતનથી અભેદ છે તેથી સામાન્યનો અર્થ આત્મા થયો. અથવા આત્માનો, જાણવાના સંબંધમાં સમાનભાવ છે એટલે કે આત્માને એવો પક્ષ નથી કે હું આને જાણવા દઉં અને આને ન જાણવા દઉં, કારણ કે આત્માનો સ્વભાવ. જ જાણવાનો છે તેથી જ્યારે જેવી યોગ્યતા હોય તેને અનુકુળ તે જાણે જ છે. તેથી, સમાનભાવ હોવાથી સામાન્યનો અર્થ આત્મા થાય છે.

પ્રશ્ન ૮ : વસ્તુ સામાન્યવિશેષાત્મક છે. તેમાં સામાન્યને ગ્રહી તે દર્શન અને વિશેષને ગ્રહી તે જ્ઞાન આ અર્થ શું ઠીક નથી લાગતો ?

ઉત્તર : એમ નથી, વસ્તુના સામાન્ય અંશને ગ્રહણ કરનાર દર્શન અને વિશેષ અંશને ગ્રહણ કરનાર જ્ઞાન, એમ માનવામાં આવે તો જ્ઞાન અપ્રમાણ થઈ જશે. કારણ કે જ્ઞાને એક અંશ જ માન્યો અન્ય અંશોને તેણે જાણ્યા નહીં. પૂર્ણ વસ્તુને જાણવી તે જ્ઞાન છે. જ્ઞાનનો વિષય અપૂર્ણ વસ્તુ હોઈ શકે નહીં.

પ્રશ્ન ૯ : વ્યવહારનય અને નિશ્ચયનય પણ જ્ઞાન છે અને તેઓ પણ એક અંશને જ જાણે છે.

ઉત્તર : વ્યવહારનય કે નિશ્ચયનય જોકે જ્ઞાન છે અને તેઓ એક અંશને જાણે છે, તથાપિ કેઈ પણ નયજ્ઞાન પ્રમાણ નથી માનવામાં આવ્યું, કારણ કે નય પૂર્ણ વસ્તુને જાણતા નથી.

પ્રશ્ન ૧૦ : તો શું નય અપ્રમાણુ છે ?

ઉત્તર : નય, નથી તો પ્રમાણુ કે નથી તો અપ્રમાણુ પરંતુ પ્રમાણુાંશ છે, જેમ કે સમુદ્રનું ણિંદુ ન તો સમુદ્ર છે કે ન તો અસમુદ્ર છે પણ સમુદ્રાંશ છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : નિર્વિકલ્પ સ્વસંવેદન દર્શન કહેવાય કે જ્ઞાન?

ઉત્તર : નિર્વિકલ્પ સ્વસંવેદન જ્ઞાનની જ અવસ્થા છે, તેથી જ્ઞાન કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : જ્ઞાનનો વિષય તો પરપદાર્થ હોય છે. આ નિર્વિકલ્પ સ્વસંવેદનનો વિષય કયો પરપદાર્થ છે ?

ઉત્તર : જ્ઞાનનો વિષય પરપદાર્થ જ હોય છે એવો નિયમ નથી પરંતુ પરપદાર્થ જ્ઞાનનો જ વિષય હોય છે એ નિયમ છે. તેજ પ્રકારે જે પ્રતિભાસનો વિષય આત્મા હોય તેવો નિયમ નથી પરંતુ દર્શનનો વિષય આત્મા જ હોય છે એ નિયમ છે. જ્ઞાનનો વિષયભૂત આત્મા પણ નિરાકાર આત્મતત્ત્વની અપેક્ષાએ પર છે.

પ્રશ્ન ૧૩ : જ્યારે નિર્વિકલ્પ સ્વસંવેદન અને દર્શન આ બન્નેનો વિષય આત્મા છે, ત્યારે એવો નિર્ણય કેવી રીતે થયો કે નિર્વિકલ્પ-સ્વસંવેદન જ્ઞાન છે, અને દર્શન નથી ?

ઉત્તર : નિર્વિકલ્પ-સ્વસંવેદન સર્વથા નિર્વિકલ્પ નથી, પરંતુ તેમાં નિરાકુળ સહજ આનંદનો અનુભવ વગેરે અનેક ભાવોનું ગ્રહણ છે તેથી સ્વરૂપથી તે સવિકલ્પ છે. નિર્વિકલ્પ સ્વસંવેદનના કાળમાં, અબુદ્ધિપૂર્વકના, જ્ઞાન પ્રયોજ્ય અનેક સૂક્ષ્મ વિકલ્પો છે પરંતુ તેમની મુખ્યતા નથી, તેથી તે નિર્વિકલ્પ

कडेवाय છે. જ્યાં અર્થ વિકલ્પ છે તે જ્ઞાન છે તેથી નિર્વિકલ્પ સ્વસંવેદન જ્ઞાન છે.

દર્શન સર્વથા નિર્વિકલ્પ હોય છે. તે કોઈ પણ ગુણ, પર્યાય, સામાન્ય, વિશેષ વગેરેને ગ્રહણ કરતું નથી. સાદા શબ્દોમાં કહી શકાય કે કોઈ પણ જ્ઞાનપ્રાપ્તિને માટે જે પ્રતિ-પ્રતિભાસાત્મક ઉદ્ધમ છે તે દર્શન છે.

આ પ્રકારે, જે કે નિર્વિકલ્પ-સ્વસંવેદન અને દર્શનનો વિષય આત્મા છે તો પણ તેમાં સ્વરુપકૃત મહાન્ અંતર છે.

પ્રશ્ન ૧૪ : જે દર્શનનો વિષય સંપૂર્ણપણે આત્મા જ છે તો ચક્ષુદર્શન વગેરેનું શું તાત્પર્ય ?

ઉત્તર : ચક્ષુદર્શનનો અર્થ ચક્ષુ-ઇન્દ્રિયથી દેખવું એવો નથી થતો, ચક્ષુ-ઇન્દ્રિયથી જેવું તે તો જ્ઞાન છે. ચક્ષુદર્શનનો અર્થ તો એવો છે કે ચક્ષુ-ઇન્દ્રિયથી ઉત્પન્ન થતા જ્ઞાન પહેલા, તે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે કરવામાં આવેલો આત્મભાસરુપ પ્રત્યન-અને તેને જ ચક્ષુ-દર્શન કહે છે. આ પ્રકારે અન્યકુદર્શન વગેરેના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું.

પ્રશ્ન ૧૫ : જ્ઞાનને તો સ્વપરપ્રકાશક કહેવાય આવ્યું છે તો પછી અહીં જ્ઞાનને માત્ર પરગ્રાહક કેમ કહેવામાં આવે છે ?

ઉત્તર : જે લોકો જ્ઞાન અને દર્શન એવી બે શક્તિઓ ન માનતા થકા માત્ર જ્ઞાનશક્તિને જ માને છે અને વળી તે જ્ઞાનને માત્ર પરગ્રાહક જ માને છે તેમને પ્રતિબોધ કરવા માટે જ્ઞાનને સ્વપરપ્રકાશક બતાવ્યું છે અર્થાત્ જ્ઞાનને આત્મા અને પર બન્નેનો પ્રકાશક કહ્યો છે.

પ્રશ્ન ૧૬ : જો જ્ઞાન વાસ્તવમાં પરને જ જાણે અને આત્માને જાણે નહીં તો જ્ઞાન અસ્વસંવેદી થઈ જશે અને તો પછી તે જ્ઞાનની સત્યાર્થતા માટે અન્ય જ્ઞાનની જરૂર પડશે ?

ઉત્તર : જ્ઞાન પરને પણ જાણે છે અને જે જ્ઞાને પરવસ્તુને જાણી, તે જ્ઞાન ઠીક છે એવી જાણકારી સહિત જાણે છે. જો એમ ન હોય તો પરના જ્ઞાનમાં નિઃશંકતા આપી શકતી નથી તેથી જ્ઞાન અસ્વસંવેદી થઈ જતું નથી.

પ્રશ્ન ૧૭ : “જ્ઞાન સ્વપરપ્રકાશક છે” એ બિલકુલ સત્ય છે કે કોઈ દ્રષ્ટિએ સત્ય છે ?

ઉત્તર : આત્માનો અસાધારણ ભાવ ચૈતન્ય છે. ચૈતન્યના વિકાસની બે પદ્ધતિઓ છે. (૧) આત્માને ગ્રહણ કરવા રૂપે પ્રવર્તવું (૨) પરદ્રવ્યને ગ્રહણ કરવારૂપે પ્રવર્તવું. આમાં પહેલી કળાને દર્શન કહે છે અને બીજી કળાને જ્ઞાન કહે છે. આત્માની બધી કળાઓ અને શક્તિઓનું નિર્ણાયક જ્ઞાન છે, અને જ્ઞાનથી જ સર્વ વ્યવહાર થાય છે. તેથી વ્યવહાર અને વ્યવહારના પ્રસંગોમાં સમસ્ત ચૈતન્ય અને જ્ઞાનમાં અભેદ વિવક્ષા કરીને કહ્યું કે “જ્ઞાન સ્વપરપ્રકાશક છે.” અને આ કથન પરમાર્થે સત્ય છે.

પ્રશ્ન ૧૮ : દર્શન સર્વ પદાર્થોનો સામાન્ય પ્રતિભાસ કરે છે એ જો બરાબર ન હોય તો શા માટે તેમ કહેવામાં આવ્યું ?

ઉત્તર : દર્શન આત્માનો પ્રતિભાસ કરે છે. આત્માના પ્રતિભાસમાં, આત્માની સમસ્ત શક્તિઓનો વિકાસ પણ નિર્વિકલ્પરૂપે પ્રતિભાસમાં આવી જાય છે. આ રીતે જ્ઞાને જેટલાં

પરપદાર્થોનું ગ્રહણ કર્યું હતું તે બધા પદાર્થોનું ગ્રહણ દર્શનમાં આવી બંધ છે. આ નયથી “દર્શન સર્વ પદાર્થોનું સામાન્ય અવલોકન કરે છે” એ વાત બરાબર જ ઠરે છે.

પ્રશ્ન ૧૯ : જે લોકો આત્મામાં માત્ર જ્ઞાન ગુણ જ માને છે તેમને “જ્ઞાન સ્વપરપ્રકાશક છે” એમ કહેવાને બદલે “આત્મામાં દર્શનગુણ પણ છે તે આત્માનો પ્રકાશક છે” એમ સીધું જ શા માટે ન કહ્યું?

ઉત્તર : આત્મગ્રહક દર્શન છે એમ સ્વીકારવા માટે વિશેષ મનન અને અનુભવની આવશ્યકતા છે. તાર્કિક પ્રસંગોમાં એવો અવસર પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી. ત્યાં તો તેમને પ્રતીત થવા માટે સ્થૂળ રીતે એમ નિરૂપણ કરવું કે “જ્ઞાન સ્વ અને પરનું પ્રકાશક છે” ઉપયુક્ત છે. વિવક્ષાવશ આમાં કોઈ દૂષણ લાગતું નથી.

પ્રશ્ન ૨૦ : જે લોકો દર્શન અને જ્ઞાન બંને ગુણોને માને છે તેમને “દર્શન પદાર્થોનું સામાન્ય ગ્રહણ કરે છે” એમ કહેવાને બદલે “દર્શન આત્માનું પ્રકાશક છે” એમ શા માટે ન કહ્યું?

ઉત્તર : સ્વસમય સંબંધી સૂક્ષ્મ વ્યાખ્યાનમાં રુચિ ન રાખવાવાળા જીવોની પ્રતીતિને માટે વ્યાવહારનયનું ઉપયુક્ત કથન કરવું તેમાં દોષ લાગતો નથી.

આ પ્રકારે દર્શનના સ્વરૂપનું વર્ણન કરીને હવે એમ કહેવામાં આવે છે કે દર્શનોપયોગ અને જ્ઞાનોપયોગ જીવોમાં એક સાથે હોય છે કે કમર્થા :

દંસણપુવ્વં ણાણં છદ્દમત્થાણં ણ દોણિણ ઉવહ્હગ્ગા ।
જુગવં જહ્હા કેવલિણાહે જુગવં તુ તે દોવિ ॥ ૪૪ ॥

અન્વય : છદ્દમત્થાણં દંસણપુવ્વં ણાણં, જહ્હા દોણિણ ઉવહ્હગ્ગા
જુગવં ણ, તુ કેવલિણાહે તે દોવિ જુગવં ।

અનુવાદ છદ્દસ્થ જીવોને દર્શનપૂર્વક જ્ઞાન હોય છે. કારણ કે
અન્ને ઉપયોગ ત્યાં એક સાથે હોતાં નથી, પરંતુ કેવળી
ભગવાનમાં અન્ને ઉપયોગ એક સાથે હોય છે.

પ્રશ્ન ૧ : છદ્દસ્થ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : છદ્દ નો અર્થ અજ્ઞાન અથવા અપૂર્ણજ્ઞાન અથવા
જ્ઞાનાવરણુ—દર્શનાવરણુ આ આવરણો અને સ્થ એટલે રહે તેને
છદ્દસ્થ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨ : છદ્દસ્થમાં કેટલા ગુણસ્થાન આવી જાય છે ?

ઉત્તર : મિથ્યાત્વ, સાસાદન, મિશ્ર, અવિરત, દેશવિરત,
પ્રમત્તવિરત, અપ્રમત્તવિરત, અપૂર્વકરણુ, અનિવૃત્તિકરણુ, સૂક્ષ્મ-
સાંપરાય, ઉપશાંતમોહ, ક્ષીણમોહ આ બાર ગુણસ્થાનો છદ્દ-
સ્થોમાં આવી જાય છે અર્થાત્ આ બાર ગુણસ્થાનવર્તી જીવોને
છદ્દસ્થ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૩ : છદ્દસ્થોનું જ્ઞાન દર્શનપૂર્વક શા માટે હોય છે ?

ઉત્તર : છદ્દસ્થ જીવોનું જ્ઞાન અપૂર્ણ હોય છે અને
ન્યાં સુધી જ્ઞાન અપૂર્ણ હોય ત્યાં સુધી એવી યોગ્યતા નથી
હોતી કે અંતર્મુખ ચિત્પ્રકાશનો ઉપયોગ અને બહિર્મુખ ચિત્પ્ર-
કાશનો ઉપયોગ એક સાથે રહી શકે.

પ્રશ્ન ૪ : કયા કયા દર્શનપૂર્વક કયો કયો જ્ઞાનોપયોગ હોય છે ?

ઉત્તર : મતિજ્ઞાન પહેલાં ચક્ષુદર્શન અને અચક્ષુદર્શન હોય છે અને અવધિજ્ઞાન પહેલાં અવધિદર્શન હોય છે ?

પ્રશ્ન ૫ : શ્રુતજ્ઞાન પહેલાં કયું દર્શન હોય છે ?

ઉત્તર : શ્રુતજ્ઞાન મતિજ્ઞાનપૂર્વક હોય છે, તે મતિજ્ઞાન પહેલાં જે દર્શન થયું તે દર્શન જ શ્રુતજ્ઞાનનું પૂર્વભાવી બાણુવું અથવા શ્રુતજ્ઞાનથી પહેલા થવાવાળા મતિજ્ઞાનને ઉપચારથી દર્શન કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૬ : શ્રુતજ્ઞાનની સાક્ષાત્ પહેલાં દર્શન ન હોઈને મતિજ્ઞાન જ કેમ હોય છે ?

ઉત્તર : શ્રુતજ્ઞાન વિશેષપણે સવિકલ્પ છે, આ કારણથી શ્રુતજ્ઞાનની સાક્ષાત્ પહેલાં દર્શન નથી હોતું. મતિજ્ઞાન વડે કાંઈકે બાણુયા પછી જ શ્રુતજ્ઞાન થઈ શકે છે.

પ્રશ્ન ૭ : દર્શન, મતિ અને શ્રુતની આ પૂર્વોત્તર-ભાવિતાનું ઉદાહરણ શું છે ?

ઉત્તર : જેમ કે કોઈ પુરૂષ ઘડાનું જ્ઞાન કરતાં પહેલાં ચટાઈનું જ્ઞાન કરી રહ્યો હતો. હવે ન્યારે તે પુરૂષ ચટાઈનું જ્ઞાન છોડીને ઘડાનું જ્ઞાન કરવાનો ઉદ્યમ કરે છે ત્યારે ઘડાનો અને ચક્ષુ-ઈન્દ્રિયનો સન્નિપાત થાય છે અર્થાત્ જેવી રીતે તે ઘડાને બાણુશે તે રૂપે ઈન્દ્રિયની પ્રવૃત્તિનો ઉદ્યમ થાય છે, તે તો થયું દર્શન. અહીં હજી બાહ્ય પદાર્થનું ગ્રહણ કરવું થયું નથી. આ પછી, આ (ઘડો) ખીજો, કાજો વગેરે રૂપે છે

તે પ્રમાણે અવગ્રહ આદિ જ્ઞાન થાય છે. પછીથી, આ ઘડો કેને બનાવ્યો, કેવી રીતે બનાવ્યો, ક્યાં બનાવ્યો, તે કેટલો કાળ રહેશે વગેરે જ્ઞાન થાય તેને શ્રુતજ્ઞાન કહે છે.

પ્રશ્ન ૮ : મન:પર્યાજ્ઞાનની સાક્ષાત્ પહેલાં દર્શન કેમ નથી હોતું ?

ઉત્તર : મન:પર્યાજ્ઞાન ખીજના મનમાં થવાવાળા પરિણુમન, વિચાર, વિકલ્પને બાણે છે તેથી આ જ્ઞાન પર્યાય-જ્ઞાતા છે. આવા પર્યાયજ્ઞાતા જ્ઞાનની પહેલાં ઈહા વગેરે રૂપ-વાળું મતિજ્ઞાન જ હોય છે.

પ્રશ્ન ૯ : કુજ્ઞાનોથી પહેલાં ક્યા ક્યા દર્શન હોય છે ?

ઉત્તર : કુમતિજ્ઞાન પહેલાં ચક્ષુદર્શન કે અચક્ષુદર્શન હોય છે. કુશ્રુતજ્ઞાનની સાક્ષાત્ પહેલાં કુમતિજ્ઞાન હોય છે અને પરંપરાથી પહેલાં ચક્ષુદર્શન કે અચક્ષુદર્શન હોય છે. કુઅવ-ધિજ્ઞાન પહેલાં કુમતિજ્ઞાન હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : કુઅવધિજ્ઞાન પહેલાં દર્શન કેમ નથી હોતું ?

ઉત્તર : કુઅવધિજ્ઞાન સમ્યગ્દ્રષ્ટિ જીવને નથી હોતું તેથી તેના પહેલાં અવધિદર્શન નથી હોતું. સમ્યગ્દ્રષ્ટિ અવધિ-જ્ઞાની જીવને જ અવધિજ્ઞાન પહેલા અવધિદર્શન હોય છે. અથવા અમુક આચાર્યોના અભિપ્રાયમાં, કુઅવધિજ્ઞાન પહેલા પણ અવધિ-દર્શન થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : કેવળી ભગવાનને દર્શનોપયોગ અને જ્ઞાનોપયોગ એક સાથે કેવી રીતે હોય છે ?

ઉત્તર : કેવળી ભગવાનને જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણ

બન્નેનો અભાવ હોવાથી અને વીર્યાતરાયકર્મનો અભાવ થવાને લીધે પૂર્ણતા પ્રગટ થવાથી બન્ને ઉપયોગોનું સહજ પરિણમન નિરંતર થયા કરે છે, તેથી કેવળી ભગવાનને બન્ને ઉપયોગ એક સાથે હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : દર્શન અને સમ્યગ્દર્શનમાં શું અંતર છે?

ઉત્તર : જ્ઞાનોપયોગની પ્રવૃત્તિને માટે આત્માના અંતરંગમાં આત્મગ્રહણ રૂપ જે પ્રયત્ન થાય છે તેને દર્શન કહે છે. આ દર્શન ભવ્ય, અભવ્ય, સમ્યગ્દ્રષ્ટિ, મિથ્યાદ્રષ્ટિ છદ્મસ્થ, ભગવાન બધા આત્માઓને હોય છે.

દર્શનના વિષયભૂત નિજ આત્માના સહજ સ્વભાવનો અનુભવ જે નિર્મળતાને કારણે થાય છે તેને સમ્યગ્દર્શન કહે છે. સમ્યગ્દર્શન નિકટ સંસારી ભવ્ય જીવ અને ભગવાનને જ હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૩ : જો દર્શન બધા જીવોને હોય તો સમ્યગ્દર્શન બધા જીવોને કેમ નથી થઈ જતું?

ઉત્તર : દર્શન તો કાંઈ પણ બાણુવા માટેના અંતર્મુખ પ્રયત્નરૂપ છે. આ તો બધા જીવોને હોવું જ ઘટે છે ભલે તે મિથ્યાદ્રષ્ટિ હોય કે સમ્યગ્દ્રષ્ટિ સમ્યગ્દર્શન તો વિપરીત અભિપ્રાય નષ્ટ થયા વિના થતું નથી, તેથી જેઓને વિપરીત અભિપ્રાય છે તેઓને દર્શન તો અવશ્ય હોય છે પરંતુ સમ્યગ્દર્શન થવું તે સમયે સંભવતું નથી.

પ્રશ્ન ૧૪ : દર્શનોપયોગના સમયે તો આત્માનો આશ્રય હોય છે તો પછી સમ્યક્ત્વ કેમ નથી હોતું ?

ઉત્તર : બાહ્ય પદાર્થોની જેમને રૂચિ હોય છે તેઓને બાહ્ય પદાર્થો બાહ્યવાની અને હિતરૂપ માનવાની ધૂન હોય છે તેથી દર્શનોપયોગ દ્વારા આત્માસન્મુખ હોવા છતાં પણ તેમને આત્માની પ્રતીતિ થતી નથી, આ કારણથી, દર્શનોપયોગમાં થવાવાળો આત્માશ્રય સમ્યક્ત્વમાં થવાવાળા આશ્રયથી અથવા સમ્યક્ત્વ માટે થવાવાળા આશ્રયથી ભુલી જાતનો હોય છે.

આ પ્રમાણે દર્શનોપયોગના વર્ણન સુધી સમ્યગ્જ્ઞાનનો અંતરાધિકાર સમાપ્ત કરીને હવે સમ્યગ્ચારિત્રનું નિરૂપણ કરે છે :

**અસુહાદો વિણિવિત્તી સુહે પવિત્તી ય જાણ ચારિત્તં ।
વદસમિતિગુત્તિરૂવં વવહારણયાદુ જિણમણિયમ્ ॥ ૪૫ ॥**

અ-વ-૫ : અસુહાદો વિણિવિત્તી ય સુહે પવિત્તી વદસમિતિ
ગુત્તિરૂવં ચારિત્ર જાણ, વવહારણયાદુ જિણમણિયં ।

અનુવાદ : અશુભ ક્રિયાથી નિવૃત્તિ થવાને અને શુભક્રિયામાં પ્રવૃત્ત થવાને વ્રત-સમિતિ-ગુણિરૂપ ચારિત્ર બાણો, એમ, વ્યવહારનયથી જિનેન્દ્રદેવે કહ્યું છે.

પ્રશ્ન ૧ : શુકલધ્યાની સાધુઓમાં આ લક્ષણ હોતું નથી તેથી આ લક્ષણ અવ્યાપક રહ્યું ?

ઉત્તર : આ લક્ષણ વ્યવહારચારિત્રનું છે ચારિત્ર સામાન્યનું નથી, અથવા નિશ્ચયચારિત્રનું નથી. તેથી આ લક્ષણ વ્યવહારચારિત્રમાં પૂર્ણ રીતે ઘટિત થાય છે.

પ્રશ્ન ૨ : અહિંસા મહાવ્રતના પાલનમાં આ લક્ષણ કેવી રીતે ઘટિત થાય છે ?

ઉત્તર : અહિંસા મહાવ્રતમાં હિંસાથી નિવૃત્તિ અને

દયામાં પ્રવૃત્તિ થાય છે તેથી અહિંસાવ્રતમાં અશુભનિવૃત્તિ અને શુભપ્રવૃત્તિ સિદ્ધ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૩ : સત્યમહાવ્રતના પાલનમાં આ લક્ષણ કેવી રીતે ઘટિત થાય છે ?

ઉત્તર : સત્યમહાવ્રતમાં અસત્ય, અહિત, ચુગલી, નિંદાના વચનોથી નિવૃત્તિ થાય છે અને સત્ય, હિતરૂપ, ભક્તિ, ચુક્ત વચનોમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે તેથી આમાં પણ વ્યવહાર-આશ્રિતનું લક્ષણ સિદ્ધ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૪ : અચૌર્યમહાવ્રતમાં શેનાથી નિવૃત્તિ અને શેમાં પ્રવૃત્તિ છે ?

ઉત્તર : અચૌર્યમહાવ્રતમાં ચોરીથી અને જબરદસ્તીથી તેા નિવૃત્તિ છે અને આજ્ઞા લઈને સ્વ-ઉચિત વસ્તુ ગ્રહણ કરવાની અને ભક્તિસહિત આપેલી યોગ્ય વસ્તુને ગ્રહણ કરવાની અને આગમપદ્ધતિ અનુસાર આહારાદિ ગ્રહણ કરવાની પ્રવૃત્તિ છે.

પ્રશ્ન ૫ : બ્રહ્મચર્યમહાવ્રતમાં શેનાથી નિવૃત્તિ અને શેમાં પ્રવૃત્તિ હોય છે ?

ઉત્તર : સર્વ પ્રકારના મૈથુન પ્રસંગોથી નિવૃત્તિ અને શીલના સાધક સાધનોમાં પ્રવૃત્તિ હોય છે.

પ્રશ્ન ૬ : પરિગ્રહત્યાગ મહાવ્રતમાં શેનાથી નિવૃત્તિ અને શેમાં પ્રવૃત્તિ હોય છે ?

ઉત્તર : પરિગ્રહત્યાગ મહાવ્રતમાં ધન, ધાન્ય વગેરે સર્વ પરિગ્રહોથી નિવૃત્તિ અને વનનિવાસ, નમ્રત્વ વગેરેમાં પ્રવૃત્તિ હોય છે.

પ્રશ્ન ૭ : ઈર્યાસમિતિમાં શેનાથી નિવૃત્તિ અને શેમાં પ્રવૃત્તિ હોય છે ?

ઉત્તર : ઈર્યાસમિતિમાં સચિત્ત સ્માનોથી નિવૃત્તિ અને પીંછી દ્વારા શરીરશોધન, સ્થાનશોધન વગેરેમાં પ્રવૃત્તિ હોય છે.

પ્રશ્ન ૮ : ભાષાસમિતિમાં શેનાથી નિવૃત્તિ અને શેમાં પ્રવૃત્તિ હોય છે ?

ઉત્તર : ભાષાસમિતિમાં અહિત, અપરિમિત અને અપ્રિય વચનો બોલવાથી નિવૃત્તિ અને હિત, મિત, પ્રિય વચન બોલવામાં પ્રવૃત્તિ હોય છે.

પ્રશ્ન ૯ : એષણાસમિતિમાં શેનાથી નિવૃત્તિ અને શેમાં પ્રવૃત્તિ હોય છે ?

ઉત્તર : એષણાસમિતિમાં અયોગ્ય વિધિથી ચર્યા કરવાથી અયોગ્ય આહારપાન વગેરેથી નિવૃત્તિ હોય છે અને યોગ્ય વિધિથી ચર્યા યોગ્ય આહારપાન વગેરેમાં પ્રવૃત્તિ હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : આદાનનિક્ષેપણ સમિતિમાં શેનાથી નિવૃત્તિ અને શેમાં પ્રવૃત્તિ હોય છે ?

ઉત્તર : આ સમિતિમાં સચિત્ત પદાર્થોને લેવા મૂકવાથી નિવૃત્તિ અને પીંછી વડે સાવધાનીથી (જીવજંતુઓને) બાબુમાં મૂકવાની પ્રવૃત્તિ હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : પ્રતિષ્ઠાપનસમિતિમાં શેનાથી નિવૃત્તિ અને શેમાં પ્રવૃત્તિ છે ?

ઉત્તર : પ્રતિષ્ઠાપનસમિતિમાં સચિત્ત સ્થાન પર મળ-મૂત્રના ક્ષેપણથી નિવૃત્તિ અને પીંછી વડે સ્થાનશોધન કરીને મળમૂત્રાદિ ક્ષેપણની પ્રવૃત્તિ હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : મનોગુપ્તિમાં શેનાથી નિવૃત્તિ અને શેમાં પ્રવૃત્તિ હોય છે?

ઉત્તર : મનોગુપ્તિમાં વિષયકષાયો વિષે રમતા મનથી નિવૃત્તિ અને આત્મતત્ત્વના મનન અને ધ્યાનમાં મનની પ્રવૃત્તિ હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૬ : વચનગુપ્તિમાં શેનાથી નિવૃત્તિ અને શેમાં પ્રવૃત્તિ હોય છે.

ઉત્તર : વચનગુપ્તિમાં કઠોર, અહિત વચનો ખોલવાથી નિવૃત્તિ અને મૌન ધારણ કરવામાં પ્રવૃત્તિ હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૪ : કાયગુપ્તિમાં શેનાથી નિવૃત્તિ અને શેમાં પ્રવૃત્તિ હોય છે?

ઉત્તર : કાયગુપ્તિમાં ખોટાં શારીરિક કાર્યોથી નિવૃત્તિ અને ઉપસર્ગાદિ આવવા છતાં શરીરને નિશ્ચલ રાખવામાં પ્રવૃત્તિ હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૫ : ઉક્ત તેર પ્રકારના ચારિત્રના લક્ષણોમાં જે બાહ્ય વિષયોનો ત્યાગ અથવા શુભક્રિયામાં અથવા અન્ય શુભ સાધનોમાં પ્રવૃત્તિ થઈ છે તે આત્માનું ચારિત્ર કેવી રીતે હોઈ શકે છે?

ઉત્તર : ઉક્ત બાહ્યવિષયક પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ ઉપચરિત અસહભૂત વ્યવહારનયથી ચારિત્ર કહોવાય છે.

પ્રશ્ન ૧૬ : ઉક્ત તેર પ્રકારના ચારિત્રોમાં જે રાગ-દ્વેષનો પરિહાર અને આત્મતત્ત્વના ચિંતન-અવલોકનમાં ઉપયોગ રહે છે એ કયા નયથી આત્માનું ચારિત્ર છે?

ઉત્તર : ચારિત્રમાં જે રાગાદિ-પરિહાર અને આત્મ-તત્વના મનન, અવલોકન વગેરે પ્રયત્ન છે તે અનુપચરિત વ્યવહારનય અથવા અશુદ્ધ નિશ્ચયનયથી ચારિત્ર છે.

પ્રશ્ન ૧૭ : સંયમાસંયમને ચારિત્ર કહેવાય કે નહીં ?

ઉત્તર : સંયમાસંયમ એકદેશ વ્યવહાર ચારિત્ર છે. જે સમ્યગ્દ્રષ્ટિ મનુષ્ય અથવા તિર્યંચને ત્રસવધનો તો ત્યાગ છે પરંતુ જે બાકીના પાંચ સ્થાવર જીવોના ઘાતનો ત્યાગ કરી શકતો નથી તેને સંયમાસંયમ હોય છે. સમસ્ત સંયમાસંયમ સરાગચારિત્રનો એક ભાગ છે.

પ્રશ્ન ૧૮ : શું સંયમાસંયમના બધા સ્થાનોમાં પાંચ સ્થાવર જીવોના ઘાતનો ત્યાગ નથી હોતો ?

ઉત્તર : સંયમાસંયમના ઉપરના સ્થાનોમાં જે કે સ્થાવરનો ઘાત રોકાઈ બંધ છે છતાં પણ સર્વથા ત્યાગનો નિયમ મહાવ્રતમાં હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૯ : સંયમાસંયમના સ્થાન કેટલાં છે ?

ઉત્તર : સંયમાસંયમના અસંખ્યાત સ્થાન છે પણ જે તેમને સંક્ષેપમાં શ્રેણિબદ્ધ કરીએ તો તેમની ૧૧ શ્રેણિઓ બનાવી શકાય. આ શ્રેણિઓને પ્રતિમા (પ્રતિજ્ઞા) પણ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૦ : અગિયાર પ્રતિમાઓ કઈ કઈ છે ?

ઉત્તર : શ્રાવકની અગિયાર પ્રતિમાઓ આ પ્રકાર છે :
(૧) દર્શન પ્રતિમા (૨) વ્રત પ્રતિમા (૩) સામયિક પ્રતિમા પ્રોષધ પ્રતિમા (૫) સચિત્તત્યાગ પ્રતિમા (૬) રત્રિભોજનત્યાગ અથવા દિવામૈથુનત્યાગ પ્રતિમા (૭) બ્રહ્મચર્ય પ્રતિમા (૮)

आरंभत्याग प्रतिमा (८) परिग्रहत्याग प्रतिमा (१०) अनुभूति-
त्याग प्रतिमा (११) उद्दिष्टआहारत्याग प्रतिमा.

प्रश्न २१ : दर्शन प्रतिमा કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જ્યાં સમ્યક્દર્શન પ્રગટ થઈ ગયું છે, સંસાર શરીર અને ભોગોથી જ્યાં વૈરાગ્ય ઉપજ્યો છે અને તે કરણથી જેમાં ત્રસ જીવોનો ઘાત થાય તેવા અલક્ષ્ય પદાર્થોનો જ્યાં ત્યાગ થઈ ગયો છે તેને દર્શન પ્રતિમા કહે છે. આ પ્રતિમાનો ધારક શ્રાવક, જેમાં અનંત સ્થાવરનો ઘાત થાય છે તેવા અલક્ષ્ય મટાકા, મૂળા વગેરે ખાતો નથી અને મર્યાદિત ભોજનસામગ્રીનો ઉપયોગ કરે છે. આ દાર્શનિક શ્રાવક, આત્મતત્ત્વની દ્રષ્ટિ સહિત, પંચપરમેષ્ઠિલક્ષિતવાળો ચારિત્રમાં વધતો ઉત્સાહ રાખે છે.

પ્રશ્ન ૨૨ : વ્રત પ્રતિમા કેને કહે છે ?

ઉત્તર : અહિંસાજીવ્રત, સત્યાજીવ્રત, અચૌર્યાજીવ્રત, બ્રહ્મચર્યાજીવ્રત, પરિગ્રહપરિમાણુ આ પાંચ આજીવ્રતોનું નિરતિ-
ચાર પાલન કરવું તથા દિગ્વ્રત, દેશવ્રત, અનર્થદણ્ડવ્રત સામાયિક પ્રોષધોપવાસ, ભોગોપભોગપરિમાણુ અને અતિથિસંવિભાગવ્રત આ સાત શીલોનું પાલન કરવું તે વ્રતપ્રતિમા છે.

પ્રશ્ન ૨૩ : સામાયિક પ્રતિમા કેને કહે છે ?

ઉત્તર : સવાર, બપોર અને સાંજ એમ ત્રણ કાળ, નેરતિચાર ઓછામાં ઓછું બે ઘડી સુધી સામાયિક કરવું તેને સામાયિક પ્રતિમા કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૪ : પ્રોષધ પ્રતિમા કેને કહે છે ?

ઉત્તર : ધારણાને દિવસે એક જ વાર આહારપાન કેવા, પર્વને દિવસે નીરસ અથવા એક-બે રસવાળું ભોજન

લેવું, પછી પારણાને દિવસે એક જ વાર આહારપાન લેવા તેને જઘન્ય પ્રકારનો પ્રોષધોપવાસ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૮ : પ્રોષધોપવાસમાં બીજું ખાસ કર્તવ્ય શું છે?

ઉત્તર : પ્રોષધોપવાસમાં ધારણાનું ભોજન લીધા પછી ઠેઠ પારણાનું ભોજનપાન સમાપ્ત થાય ત્યાં સુધી આરંભવ્યાપાર વગેરે છોડીને ધર્મધ્યાન સહિત કાળ નિર્ગમન કરવો તે વિશેષપણે કર્તવ્ય છે.

પ્રશ્ન ૨૯ : સચિત્ત્યાગ પ્રતિમા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સચિત્ત જળ તેમજ વનસ્પતિ ખાવાપીવાનો ત્યાગ કરવો તે સચિત્ત્યાગ પ્રતિમા છે. સચિત્ત્યાગપ્રતિમાધારી વરસાદમાં લીલોતરી, દ્વીદળ અને બીજનો ઉપયોગ કરતા નથી.

પ્રશ્ન ૩૦ : દિવામૈથુનત્યાગ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : દિવસ દરમ્યાન વિકારી ભાવો અને પ્રયત્નોનો ત્યાગ કરવો તેને દિવામૈથુનત્યાગ પ્રતિમા કહે છે. આ છઠ્ઠી પ્રતિમાનું બીજું નામ રાત્રિભોજનત્યાગ પણ છે. આનો અર્થ એવો છે કે રાત્રે ભોજનપાન કરવાનો, કરાવવાનો તથા અનુભોદન કરવાનો મન, વચન, કાયાથી ત્યાગ કરવો.

પ્રશ્ન ૩૧ : રાત્રિભોજનનો ત્યાગ કરવાનું કઈ પ્રતિમાથી શરૂ થાય છે ?

ઉત્તર : રાત્રે ભોજન કરવાનો ત્યાગ તો પહેલી પ્રતિમાથી જ હોય છે પરંતુ પહેલી પ્રતિમામાં સવાર કે સાંજની શરૂની કે અંતની બે ઘડિયોમાં કોઈ વાર કાંઈક અતિચાર લાગતો હોતો પરંતુ છઠ્ઠી મતપ્રતિમાથી રાત્રિભોજનત્યાગનું નિરતિચાર પાલન થાય છે.

પ્રશ્ન ૩૨ : પ્રહ્લ્લચર્યપ્રતિમા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : મન, વચન, કાયાથી સ્વસ્ત્રી વિષેના કામભાવનો સર્વથા ત્યાગ કરી દેવો તે પ્રહ્લ્લચર્ય પ્રતિમા છે.

પ્રશ્ન ૩૩ : આરંભત્યાગ પ્રતિમા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : આરંભ અને વ્યાપારનો ત્યાગ કરવો તે આરંભત્યાગપ્રતિમા છે. આરંભત્યાગપ્રતિમાધારી શ્રાવક ધનનું નવીન ઉપાર્જન કરતો નથી તથા બળદગાડી, ઘોડાગાડી, ઘોડો હાથી, ભાંટ વગેરે સવારીનો ત્યાગ કરી દે છે.

પ્રશ્ન ૩૪ : પરિચ્છેદત્યાગ પ્રતિમા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : આવશ્યક વસ્ત્ર-પાત્ર સિવાયના બધા પરિચ્છેદનો ત્યાગ કરી દેવો તેને પરિચ્છેદત્યાગપ્રતિમા કહે છે.

પ્રશ્ન ૩૫ : અનુમતિત્યાગ પ્રતિમા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ગૃહકાર્ય, આરંભ, વ્યાપાર, ભોજનવ્યવસ્થા વગેરેની અનુમતિનો પણ ત્યાગ કરવો તેને અનુમતિત્યાગ પ્રતિમા કહે છે.

પ્રશ્ન ૩૬ : ઉદ્દિષ્ટઆહારત્યાગ પ્રતિમા કોને કહે છે ?

ઉત્તર : આહાર લેનાર પાત્રના માટે જ બનાવેલા આહારનો ત્યાગ કરી દેવો તેને ઉદ્દિષ્ટઆહારત્યાગ પ્રતિમા કહે છે. આ પ્રતિમાના ધારક બે પ્રકારે છે : (૧) ક્ષુલ્લક (૨) એલક. જે ક્ષુલ્લક છે તે એક લાંગોટ અને એક ચાદર રાખે છે. જીવહયાને માટે પીંછી અથવા મૃદુવસ્ત્ર રાખે છે, કાતસ્ત્રી-અસ્ત્રાથી વાળ ઉતારે છે અથવા કેશલોચ કરે છે. એલક માત્ર લાંગોટ જ ધારણ કરે છે, જીવહયાને માટે કેવળ પીંછી જ રાખે છે. કેશલોચ કરે છે, વાળ કપાવતા નથી.

પ્રશ્ન ૩૭ : શું એલક સકળચારિત્રના ધારણ કરનારા નથી?

ઉત્તર : જો કે એલક મુનિત્વની તદ્દન નજીક છે તો પણ અંડવસ્ત્રનો પરિગ્રહ હોવાથી તે સકળચારિત્રના ધારણ કરનાર નથી.

પ્રશ્ન ૩૮ : શું આ સકળચારિત્રનું પાલન જ મુમુક્ષુનું કર્તાવ્ય છે ?

ઉત્તર : આ સકળચારિત્ર સરાગચારિત્ર અથવા વ્યવહારચારિત્ર છે તેથી સાધ્ય નથી પરંતુ સાધ્ય નિશ્ચયચારિત્રનું સાધન છે.

હવે, આ વ્યવહારચારિત્ર દ્વારા સાધ્ય જે નિશ્ચયચારિત્ર છે તેનું વર્ણન કરે છે.

બહિરબ્ધંતર કિરિયારોહો ભવકારણપણાસદ્દં ।

જાણિસ્સ જં જિણુત્તં તં પરમં સમ્મચારિત્તં ॥૪૬॥

અ-વય : ભવકારણપણાસદ્દં જાણિસ્સ બહિરબ્ધંતર કિરિયારોહો
જં જિણુત્તં તં પરમં સમ્મચારિત્તં ।

અનુવાદ : સંસારના કારણોના નાશ માટે, જ્ઞાની જીવને, બાહ્ય અને આભ્યંતર ક્રિયાઓનો જે નિષેધ જિનેન્દ્રદેવે કહ્યો છે તે નિશ્ચય સમ્યગ્ચારિત્ર છે.

પ્રશ્ન ૧ : સંસાર કેને કહે છે ?

ઉત્તર : જીવના શરીરને છોડીને નવા નવા શરીરને ગ્રહણ કરવા તથા ભિન્ન ભિન્ન યોગિ અને કુળોમાં ભ્રમણ કરતા યકા વિકલ્પોના દુઃખને ભોગવવા તેને સંસાર કહે છે.

પ્રશ્ન ૨ : સંસારના કારણ કયા કયા છે ?

उत्तर : मिथ्यात्व, अविरति, कषाय અને યોગ સંસારના કારણ છે.

પ્રશ્ન ૩ : સમ્યગ્ચારિત્રમાં સંસારના કારણોના વિનાશનું પ્રયોજ તે કેવી રીતે છે?

ઉત્તર : સમ્યગ્ચારિત્ર શાન્ધત, સ્વાભાવિક, સત્ય આનંદના વિકાસને માટે જ હોય છે તેથી સંસારનો વિનાશ થઈ જવો તે તેમાં આવી જ બાય છે.

પ્રશ્ન ૪ : સંસારના કારણોના વિનાશનો શું ઉપાય છે?

ઉત્તર : બાહ્ય અને અભ્યંતર ક્રિયાઓનો નિરોધ સંસારના વિનાશનો ઉપાય છે.

પ્રશ્ન ૫ : બાહ્ય ક્રિયાઓ કેને કહે છે?

ઉત્તર : વચન અને શરીરની શુભ અથવા અશુભ બધી ચેષ્ટાઓને બાહ્યક્રિયાઓ કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૬ : આભ્યંતર ક્રિયાઓ કેને કહે છે?

ઉત્તર : મનના બધા સંકલ્પ-વિકલ્પો, પછી તે શુભ હોય કે અશુભ સ્થૂળ હોય કે સૂક્ષ્મ, આભ્યંતર ક્રિયાઓ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૭ : બાહ્ય અને આભ્યંતર ક્રિયાઓનો નિરોધ થયે આત્માની શું સ્થિતિ થાય છે?

ઉત્તર : મન, વચન, કાયાની બધી ક્રિયાઓનો નિરોધ થયે નિર્વિકાર, સહજચૈતન્યસ્વરૂપ, સ્વસંવેદનના બળથી સહજ આનંદના અનુભવવાળી નિર્વિકલ્પદશાને આત્મા પ્રાપ્ત કરે છે.

પ્રશ્ન ૮ : આવી નિર્વિકલ્પદશા કેવા જ્ઞાનીની હોય છે?

ઉત્તર : આ નિર્વિકલ્પ પરમસમાધિ નિશ્ચયચરતનત્રયરૂપે, અલેદ જ્ઞાનમાં પરિણમેલા જ્ઞાનીની હોય છે.

પ્રશ્ન ૯ : નિશ્ચય સમ્યગ્ચારિત્ર કયા ગુણુસ્થાનોમાં હોય છે?

ઉત્તર : નિશ્ચય સમ્યગ્ચારિત્રની શરૂઆત તો સમ્યક્ત્વ પ્રગટ થતાં જ થઈ જાય છે કારણ કે સમ્યક્ત્વની સાથે સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રનો આરંભ થઈ જાય છે. પરંતુ બંધા સુધી સરાગચારિત્ર ચાલે છે ત્યાં સુધી વ્યવહારચારિત્રની મુખ્યતા રહે છે તેથી મુખ્યરૂપથી નિશ્ચયસમ્યગ્ચારિત્ર ૮મા થી ૧૪ મા ગુણુસ્થાન સુધી હોય છે. સંબલન કષાયનો ઉદય મંદ હોવાથી ૭ મા ગુણુસ્થાનમાં પણ નિશ્ચયસમ્યગ્ચારિત્ર પ્રધાન કહેવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : ચતુર્થાદિ ગુણુસ્થાનોમાં નિશ્ચયસમ્યગ્ચારિત્ર કયા રૂપમાં રહે છે ?

ઉત્તર : ચતુર્થાદિ ગુણુસ્થાનોમાં નિશ્ચયસમ્યગ્ચારિત્ર સ્વરૂપાચરણ ચારિત્રના રૂપમાં રહે છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : દેશચારિત્ર અને સકળચારિત્રના સમયે સ્વરૂપાચરણ ચારિત્ર હોય છે કે નહીં ?

ઉત્તર : દેશચારિત્ર અને સકળચારિત્રના સમયે પણ સ્વરૂપાચરણ ચારિત્ર રહે છે તેથી અહીં પણ નિશ્ચય સમ્યગ્ચારિત્ર છે પરંતુ સરાગચારિત્રરૂપ વ્યવહારચારિત્રની સાથે હોવાથી તે ગૌણરૂપે છે.

આ પ્રકારે, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રનું સંક્ષેપમાં વર્ણન કરીને હવે તે માર્ગના ઉપાયરૂત ધ્યાનના અભ્યાસનો ઉપદેશ શ્રીમત્ સિદ્ધાંતચક્રવર્તીનું કરે છે :

दुविहंवि मोक्खहेउं झाणे पाउणदि जं मुणी णियमा ।
तह्मा पयत्तचित्ता जूयं झाणं समब्भसह ॥ ४७ ॥

अन्वय : जं मुणि दुविहंवि मोक्खहेउं झाणे णियमा
पाउणदि तह्मा पयत्तचित्ता जूयं झाण समब्भसह ।

अनुवाद : જે કારણથી મુનિ બંને પ્રકારના મોક્ષના કારણોને ધ્યાન દ્વારા નિયમથી પ્રાપ્ત કરે છે તે કારણથી પ્રસન્નચિત્ત થઈને તમે સૌ ધ્યાનનો અભ્યાસ કરો.

પ્રશ્ન ૧ : રત્નત્રયની પ્રાપ્તિનો ઉપાય ધ્યાન જ કેમ છે?

ઉત્તર : જ્ઞાનના દ્રઢ અને સ્થિર વિકાસને રત્નત્રય કહે છે. જ્ઞાનનો વિકાસ ધ્યાનથી જ થાય છે, તેથી રત્નત્રયની પ્રાપ્તિનો ઉપાય ધ્યાન જ છે.

પ્રશ્ન ૨ : સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર આ ત્રણેય જ્ઞાનસ્વરૂપ કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર : ભેદદ્રષ્ટિથી આ ત્રણ જુદા જુદા સ્વરૂપવાળા છે પરંતુ અભેદદ્રષ્ટિથી શ્રદ્ધાનસ્વભાવથી જ્ઞાન થવું તે સમ્યગ્દર્શન છે. જ્ઞાનસ્વભાવથી જ્ઞાન થવું તે સમ્યગ્જ્ઞાન છે અને રાગદિપરિહરણુસ્વભાવથી જ્ઞાન થવું તે સમ્યગ્ચારિત્ર છે. ।

પ્રશ્ન ૩ : જ્ઞાન ગુણ તો ચેતન છે, શું શ્રદ્ધા, ચારિત્ર ગુણ ચેતન છે ?

ઉત્તર : બે કે ચેતન તો જ્ઞાનગુણ છે અને ચેતવાનું કાર્ય ન કરતા હોવાથી શ્રદ્ધા અને ચારિત્ર ગુણ અચેતન છે તો

પણ આ બંને જ્ઞાનની જ પદ્ધતિઓ હોવાથી અલેહદ્રષ્ટિથી ચેતન છે. શ્રદ્ધા અને ચારિત્ર જ નહીં પણ આત્માના બધા ગુણો અલેહ દ્રષ્ટિથી ચેતન છે.

પ્રશ્ન ૪ : કયા ધ્યાનના પ્રતાપથી મોક્ષહેતુની સિદ્ધિ થાય છે.

ઉત્તર : ધર્મધ્યાન અને શુકલધ્યાન આ બે ધ્યાનો દ્વારા જ મોક્ષમાર્ગની સિદ્ધિ થાય છે. આ બંને ધ્યાન અને તેના વિશેષ લેહોમાં ઉત્તરોત્તરના ધ્યાનથી મોક્ષમાર્ગ સિદ્ધિની વૃદ્ધિ થતી જાય છે.

પ્રશ્ન ૫ : બધા મળીને ધ્યાનના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર : ધ્યાન ૧૬ પ્રકારના છે. આર્તધ્યાન ૪, રૌદ્રધ્યાન ૪, ધર્મધ્યાન ૪ અને શુકલધ્યાન ૪.

પ્રશ્ન ૬ : આર્તધ્યાનના ચાર પ્રકાર કયા કયા છે ?

ઉત્તર : ઇષ્ટવિયોગજ, અનિષ્ટસંયોગજ, વેદનાજન્ય અને નિદાનજન્ય આ ચાર પ્રકાર છે.

પ્રશ્ન ૭ : ઇષ્ટવિયોગજ આર્તધ્યાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ઇષ્ટ વસ્તુ કે ઇષ્ટ બંધુ, મિત્ર વગેરેનો વિયોગ થવાથી તેના સંયોગ માટે જે ચિંતવન રહે છે તે ઇષ્ટવિયોગજ આર્તધ્યાન કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૮ : અનિષ્ટસંયોગજ આર્તધ્યાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અનિષ્ટ વસ્તુ અથવા અનિષ્ટ બંધુ વગેરેનો સંયોગ થતા તેના વિયોગ માટે જે ચિંતવન રહે છે તે અનિષ્ટસંયોગજ આર્તધ્યાન કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૯ : વેદનાજન્ય આર્તધ્યાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : રોગ થવાથી તેની વેદના વિષયક જે ચિંતવન રહે છે તેને વેદનાજન્ય આર્તધ્યાન કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : નિદાનજન્ય આર્તધ્યાન કોને કહે છે.

ઉત્તર : આ લોકસંબંધી કે પરલોકસંબંધી આગામી કાળમાં ભોગ સંબંધી વાંછાઓ કરવી તેને નિદાનજન્ય આર્તધ્યાન કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : રોદ્રધ્યાનના ચાર પ્રકાર કયા કયા છે ?

ઉત્તર : હિંસાનંદ, મૃધાનંદ, ચૌર્યાનંદ અને વિષયસંરક્ષણાનંદ એ ચાર પ્રકારના રોદ્રધ્યાન છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : હિંસાનંદ રોદ્રધ્યાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : હિંસા કરવી, કરાવવી અને અનુમોદવી, તેમાં જે આનંદરૂપ ચિંતવન તે હિંસાનંદ-રોદ્રધ્યાન છે.

પ્રશ્ન ૧૩ : મૃધાનંદ રોદ્રધ્યાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અસત્ય બોલવામાં, બોલાવમાં અને અનુમોદન કરવામાં તથા ચુગલી, નિંદા વગેરેમાં આનંદ માનવો તેને મૃધાનંદ રોદ્રધ્યાન કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૪ : ચૌર્યાનંદ રોદ્રધ્યાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : ચોરી કરવામાં, કરાવવામાં અને ચોરીનું અનુમોદન કરવામાં, ચોરીને પ્રોત્સાહન આપવામાં ચોરીનો માલ રાખવામાં તથા ખરીદવામાં આનંદ માનવો તે ચૌર્યાનંદ રોદ્રધ્યાન છે.

પ્રશ્ન ૧૫ : વિષયસંરક્ષણાનંદ રોદ્રધ્યાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : પાંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયસાધનોના સંરક્ષણમાં, પરિચ્છેદના ઉપાજ્ઞનમાં અને રક્ષણમાં આનંદ માનવો તેને વિષય-સંરક્ષણાનંદ રૌદ્રધ્યાન કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૬ : ધર્મધ્યાનના ચાર પ્રકાર કયા કયા છે ?

ઉત્તર : આજ્ઞાવિચય, અપાયવિચય, વિપાકવિચય અને સંસ્થાનવિચય એમ ધર્મધ્યાનના ચાર પ્રકાર છે.

પ્રશ્ન ૧૭ : આજ્ઞાવિચય ધર્મધ્યાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જિનેન્દ્રદેવ અન્યથા કહેવાવાળા નથી હોતા એવી પ્રતીતિને કારણે જિનેન્દ્રદેવની આજ્ઞા અનુસાર સૂક્ષ્મ તત્વાનો નિશ્ચય કરવો તે આજ્ઞાવિચય ધર્મધ્યાન છે.

પ્રશ્ન ૧૮ : અપાયવિચય ધર્મધ્યાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : લેદાલેદરત્નત્રયની ભાવના દ્વારા પોતાનો અને અન્ય ભવ્યાત્માઓના રાગાહિભાવનો ક્યારે વિનાશ થશે વગેરે પ્રકારે કર્મોના અપાયનું અને મુક્તિના ઉપાયનું ચિંતવન કરવું તેને અપાયવિચય ધર્મધ્યાન કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૯ : વિપાકવિચય ધર્મધ્યાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : જો કે આ આત્માનો સ્વભાવ અવિકાર સહજ-ચૈતન્યમય છે તો પણ પુણ્યકર્મના ઉદયથી સુખનો અને પાપ-કર્મના ઉદયથી દુઃખનો અનુભવ કરે છે વગેરે પ્રકારે કર્મવિપાકનું ચિંતવન કરવું તે વિપાકવિચય ધર્મધ્યાન છે.

પ્રશ્ન ૨૦ : સંસ્થાનવિચય ધર્મધ્યાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : લોકની સ્થાનાનો અને લોકના બધા પ્રદેશોમાં

पोते जन्मभरण्णादि कार्यानुं चिंतवन करवुं ते संस्थानविचय धर्मध्यान कळेवाय छे.

प्रश्न २१ : शुक्लध्यानना क्या क्या प्रकार छे?

उत्तर : पृथक्त्ववितर्कवीचार, ऐकत्ववितर्कवीचार, सूक्ष्मकियाप्रतिपाति अने व्युपरतकियानिवृत्ति अे शुक्लध्यानना चार प्रकार छे.

प्रश्न २२ : पृथक्त्ववितर्कवीचार शुक्लध्यान कोने कळे छे

उत्तर : पृथक्त्वनो अर्थ छे द्रव्य, गुण अने पर्यायनी भिन्नता; वितर्कनो अर्थ छे निजशुद्ध आत्माना अनुभवइप भावश्रुत अथवा भावश्रुतनुं वाचक अंतर्गदपइप वचन, वीचारनो अर्थ छे कोर् अर्थथी अर्थांतरमां, कोर् वचनथी वचनांतरमां कोर् योगथी योगांतरमां परिणुभवुं. उपर प्रमाणे, ध्विषा विना, पोतानी जते ज परिवर्तनसहित परिणुभन थतुं रहे तेवा वितराग शुक्लध्यानने पृथक्त्ववितर्कवीचार नामनु शुक्लध्यान कळे छे.

प्रश्न २३ : ऐकत्ववितर्क वीचार शुक्लध्यान कोने कळे छे?

उत्तर : पोतना शुद्ध स्वइपमां, पोताना निइपाधिक गुणोमां तथा निराकुण स्वसंवेदन पर्यायमां, जे ऐक तत्वमां उपयुक्त थये तेमां ज स्ववेदनइप भावश्रुत द्वारा स्थिर थवुं, तेमां कांर् परिवर्तन न थवुं अेवा ध्यानने ऐकत्ववितर्क वीचार शुक्लध्यान कळे छे. आ शुक्लध्याननी समाप्ति थतां ज डेवण-ज्ञाननी उत्पत्ति थर् नय छे.

प्रश्न २४ : सूक्ष्मकियाप्रतिपाति शुक्लध्यान कोने कळे छे?

ઉત્તર : જ્યાં માત્ર સૂક્ષ્મ કાયયોગ રહે અને જેનું કદાપિ પતન (પ્રતિપાત) ન થાય તે પરિણમનને સૂક્ષ્મક્રિયાપ્રતિપાતિ શુકલધ્યાન કહે છે. આ ધ્યાન તેરમા ગુણસ્થાનના અંતમાં થાય છે.

પ્રશ્ન ૨૫ : વ્યુપરતક્રિયાનિવૃત્તિ શુકલધ્યાન કેને કહે છે?

ઉત્તર : જ્યાં સમસ્ત ક્રિયા (યોગ) ઝોનો અભાવ થઈ ગયો હોય અને ફરીથી યોગ આવી જ ન શકે એવા પરિણમનને વ્યુપરતક્રિયાનિવૃત્તિ શુકલધ્યાન કહે છે. આ ધ્યાન ચૌદમાં ગુણસ્થાનમાં થાય છે.

પ્રશ્ન ૨૬ : સયોગકેવળી અને અયોગકેવળી ગુણસ્થાનમાં તો મનોબળ હોતું જ નથી તો ત્યાં ધ્યાન કેવી રીતે હોય ?

ઉત્તર : સયોગકેવળી અને અયોગકેવળી ગુણસ્થાનમાં કેવળજ્ઞાન હોવાને લીધે મનોબળ હોતું નથી તેથી નિશ્ચયથી તો ત્યાં ધ્યાન ઘટતું નથી પરંતુ ધ્યાનનું ઉત્કૃષ્ટ ફળ કર્મનિર્જરા છે અને સયોગકેવળી તથા અયોગકેવળીમાં નિર્જરા જોવામાં આવે છે તેથી ઉપચારથી આ બે ગુણસ્થાનોમાં પણ ધ્યાન માનવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૨૭ : ધ્યાન કેને કહેવાય ?

ઉત્તર : એક તરફ ચિંતનનું રોકાઈ જવું અથવા સ્થિર થઈ જવું તેને ધ્યાન કહે છે. જો કે આ ધ્યાન મનવાળા જીવોને જ હોવું જોઈએ. પરંતુ શુભધ્યાનનું ફળ કર્મનિર્જરા સયોગકેવળી અને અયોગકેવળીને હોવાથી, તેઓને અંતિમ બે પ્રકારના શુકલધ્યાન માનવામાં આવ્યા છે. વળી, એકેન્દ્રિયથી માંડીને

પંચેન્દ્રિય અસંજી સુધી પણ અશુભધ્યાનનું ક્ષણ કર્માક્ષવ વર્તીતું હોવાને લીધે, તેમને પણ ચાર આર્તધ્યાન અને ચાર રૌદ્રધ્યાન હોય છે.

પ્રશ્ન ૨૮ : ઉક્ત સોળ ધ્યાનમાંથી કયા ધ્યાન સંસારના કારણ છે અને કયા ધ્યાન મોક્ષના કારણ છે ?

ઉત્તર : ચાર આર્તધ્યાન અને ચાર રૌદ્રધ્યાન તે સંસારના કારણ છે. ચાર ધર્મધ્યાન યદ્યપિ મુખ્યતાથી પુણ્ય-બંધના કારણ છે તથાપિ પરંપરા મુક્તિના કારણ છે. ચાર શુકલધ્યાનમાં છેલ્લા ત્રણ તે સાક્ષાત્ મુક્તિના કારણ છે અને પૃથક્તવવિતર્કવીચાર પણ સાક્ષાત્ મુક્તિનું કારણ છે. પરંતુ ચારિત્રમોહના ઉપશમક સાધુઓને ચારિત્રમોહ ઉપશમ થવાના કારણે આ ધ્યાન ઉત્પન્ન થતાં ચારિત્રમોહનો ઉદય અવશ્ય સંભવતો હોવાથી આ ધ્યાન પ્રતિપાતિ થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૨૯ : ઉત્તમ ધ્યાનની પ્રાપ્તિ માટે શું કર્તવ્યરૂપ છે?

ઉત્તર : જ્ઞેયેલા, સાંભળેલા અને અનુભવેલા સમસ્ત વિષયોના વિકલ્પોનો ત્યાગ કરવો જોઈએ.

પ્રશ્ન ૩૦ : વિકલ્પોને ત્યાગવાનો શું ઉપાય છે ?

ઉત્તર : પ્રથમ તે પદાર્થોનું સ્વરૂપ જાણવું જોઈએ. ત્યાર પછી ભેદજ્ઞાન ઉત્પન્ન કરીને તે ભેદજ્ઞાન દ્વારા સમસ્ત પરપદાર્થોથી ભિન્ન નિજાત્મતત્ત્વની શ્રદ્ધા કરવી જોઈએ. આ આત્મતત્ત્વની પ્રતીતિના બળથી સહજ આનંદનો અનુભવ થાય છે. આને જ નિર્વિકલ્પ સ્વનો અનુભવ અથવા આત્માનુભૂતિ કહે છે. આ આત્માનુભવની સન્મુખ થવું તે વિકલ્પોનો ત્યાગ કરવાનો અમોઘ ઉપાય છે.

હવે નિર્વિકલ્પ ધ્યાનની સિદ્ધિને માટે આવશ્યક કર્તાવ્યનો ઉપદેશ કરવામાં આવે છે :

મા મુજ્જહ મા રજ્જહ મા દૂસહ્ ઇઠ્ઠણિઠ્ઠઅત્થેસુ ।
થિરમિચ્છહ જહ ચિત્તં વિચિત્તં જ્ઞાણપ્પસિદ્ધિપ ॥ ૪૮ ॥

અન્વય : વિચિત્તં જ્ઞાણપ્પસિદ્ધિપ્પ જહ ચિત્તં થિરમિચ્છહ
ઇઠ્ઠણિઠ્ઠઅત્થેસુ મા મુજ્જહ મા રજ્જહ મા ઇસહ ।

અનુવાદ : નિર્વિકલ્પ ધ્યાનની સિદ્ધિ માટે જે ચિત્તને સ્થિર કરવા ઇચ્છતા હો તો ઇષ્ટ-અનિષ્ટ પદાર્થોમાં મોહ ન કરો, રાગ ન કરો અને દ્વેષ ન કરો.

પ્રશ્ન ૧ : “વિચિત્ત” નો અર્થ નિર્વિકલ્પ કેવી રીતે કર્યો ?

ઉત્તર : ચિત્તનો અર્થ, ચિત્તમાં થવાવાળા સમસ્ત શુભાશુભ વિકલ્પો છે અને ઉપસર્ગનો અર્થ છે વિગત એટલે નષ્ટ થયેલા. હવે આ અવ્યવીભાવ સમાસ વડે આ અર્થ નિકળ્યો કે વિગત્તં ચિત્તં યસ્મિન્ = જે પરિણુમનમાંથી વિકલ્પ નષ્ટ થઈ ચૂક્યો છે તે ધ્યાન. આ પ્રકારે વિચિત્ત નો અર્થ નિર્વિકલ્પ થયો.

પ્રશ્ન ૨ : નિર્વિકલ્પ ધ્યાનની સિદ્ધિ માટે ચિત્તને સ્થિર કરવાની ઇચ્છા કેમ પ્રદર્શિત કરી ?

ઉત્તર : ચિત્તની સ્થિરતા વિના ઉત્તમ ધ્યાનની સિદ્ધિ થતી નથી, કારણ કે વિકલ્પોની ઉત્પત્તિ ચિત્તથી થાય છે જ્યારે ચિત્ત અસ્થિર હોય છે ત્યારે ચિત્તનું પરિવર્તન થતું રહે છે અને

त्यारे विकल्पो घण्टा डोय छे. आ कारण्थी, निर्विकल्प ध्याननी सिद्धि माटे चित्तनी स्थिरतानी भास आवश्यकता छे.

प्रश्न ३ : चित्त पोते न विकल्पनुं भूण छे, तो चित्तनी स्थिरतामां घण्टां नही तो कोछ ओक विकल्प तो रहेवो न्नेछ ओ?

उत्तर : न्ने के ओ सत्य वात छे के चित्तनी स्थिरताना समये ओक विकल्प रही नय छे तो पणु चित्तनी ओवी स्थिरता के न्यां ओक न तरङ्ग वृद्धिहानि वगेरे परिवर्तनथी रक्षित विकल्प डोय, त्यां अंते तो विकल्पनो पणु अभाव थछ नय छे.

प्रश्न ४ : वृद्धिहानि रक्षित ओक न विकल्प रह्या पछी विकल्पना अभावनी संभावना शा माटे रहे छे ?

उत्तर : विकल्पोनी संततिनुं कारणु कोछ ओक विकल्पमां न टक्कुं ते छे, आ कारण्थी, उपर्युक्त चित्तनी स्थिरताथी विकल्पोनो अभाव थछ नय छे.

प्रश्न ५ : मोह कोने कहे छे ?

उत्तर : मूर्छाने मोह कहे छे, जेमां स्वपरनी भिन्न-तानी के स्वस्वइपनी प्रतीति रहेती नथी. मोहमां परिणुभेला आत्मा छष्ट पदार्थोने स्वीकारे छे अने अनिष्ट पदार्थोनी धृष्टा करे छे.

प्रश्न ६ : मोह थवानुं कारणु शुं छे ?

उत्तर : मोह उत्पन्न थवामां दर्शनमोहनीयकर्मनो उदय निमित्त कारणु छे अने मोहइपे परिणुभवानो उदयभी एव पोते उपादान कारणु छे.

प्रश्न ७ : मोह परिणुभमां निर्विकल्प ध्यान केम नथी थतुं ?

ઉત્તર : મોહમાં જીવને પોતાના સહજ સ્વરૂપની ખબર જ નથી તો પરપદાર્થો સંબંધી ઉપયોગથી કેવી રીતે નિવૃત્તિ થાય. મોહમાં પરપદાર્થો તરફ ઉપયોગ રહ્યા કરે છે અને પરપદાર્થોમાં લાગેલા ઉપયોગમાં વિકલ્પોની બહુલતા હોય જ છે. તેથી ત્યાં નિર્વિકલ્પ ધ્યાન કદાપિ સંભવી શકતું નથી.

પ્રશ્ન ૮ : રાગ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : ઇન્દ્રિય અને મનને સુખરૂપ લાગવાળા ભાવને રાગ કહે છે.

પ્રશ્ન ૯ : રાગમાં નિર્વિકલ્પ ધ્યાન કેમ નથી થતું ?

ઉત્તર : રાગ પોતે જ વિકલ્પ છે અને રાગમાં પણ ઉપયોગ પર પદાર્થ તરફ શેકાય છે તેથી રાગમાં નિર્વિકલ્પ ધ્યાન થઈ શકતું નથી.

પ્રશ્ન ૧૦ : મોહ અને રાગમાં શું અંતર છે ?

ઉત્તર : સ્વસ્વરૂપના બેભાનપણાને મોહ કહે છે. અને મન તથા ઇન્દ્રિયોને સાડું (ઈષ્ટ) લાગવાને રાગ કહે છે. જ્યાં મોહ હોય ત્યાં તો રાગ હોય જ છે પરંતુ રાગ હોય અને મોહ ન હોય એવી સ્થિતિ પણ સંભવે છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : દ્વેષ કેને કહે છે ?

ઉત્તર : ઇન્દ્રિય અને મનને ન ગમે (અનિષ્ટ લાગે) તેને દ્વેષ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : દ્વેષમાં નિર્વિકલ્પ ધ્યાન કેમ નથી થઈ શકતું ?

ઉત્તર : દ્વેષનો વિષય પર પદાર્થ જ હોય છે. પર પદાર્થમાં દ્વેષબુદ્ધિ રાખવાથી તો વિકલ્પોની મોટી બળ ઉદય

पाभे छे तेथी त्यां निर्विकल्प ध्याननी कदापि संभावना नथी.

प्रश्न १३ : द्वेष तो मोहथी उत्पन्न थाय छे तो मोहथी ञुहा द्वेष केम गणुवामां आव्यो ?

उत्तर : मोह होय त्यां तो द्वेष होय न छे परंतु अेक अेवी स्थिति पणु होय छे. न्यां द्वेष तो होय परंतु मोह होय या न पणु होय, ते प्रमाणे मोह अने द्वेषमां लाक्षणिक लेह छे तेथी मोह अने द्वेष अन्नेने ञुहा गणुवामां आव्या.

प्रश्न १४ : मोह, राग अने द्वेष न थवा हेवानो साक्षात् उपाय शुं छे ?

उत्तर : आत्माना सहज आनंदतुं संवेदन मोह, राग अने द्वेष उत्पन्न न थवा हेवानो साक्षात् उपाय छे.

प्रश्न १५ : सहज आनंदना संवेदननो शुं उपाय छे ?

उत्तर : निरपेक्ष, अण्ड, निर्विकल्प, चैतन्यस्वरूप निरपरमात्मानी अलेह भावना सहज आनंदना संवेदननो उपाय छे.

हुवे निर्विकल्प ध्याननी सिद्धि थया पहेलां (आत्मां) थवावाणा उधमोमांना अेक उधमरूप पदस्थ ध्यानुं वरुन करे छे:

पणतीस सोल छुप्पण चउदुगभेगं च जवह ज्झापह ।
परमेट्टिवाचयाणं अण्णं च गुरुवएसेण ॥ ४९ ॥

अ-वय : पममेट्टिवाचयाणं पणतीस सोल छुप्पण च दुगभेगं च जवह, ज्झापह, गुरुवएसेण अण्णं च जवह ज्याएह ।

अनुवाद : परमेष्ठी लगवंतोना वाचक पांत्रीस, सोण,

છ, પાંચ, ચાર, બે અને એક અક્ષરોના મંત્રોને જપો અને ધ્યાન કરો અને શ્રીગુરુના ઉપદેશ અનુસાર બીજા પણ મંત્રોને જપો અને ધ્યાન કરો.

પ્રશ્ન ૧ : પરમેષ્ઠી કેને કહે છે ?

ઉત્તર : પરમેષ્ઠી ભગવંતોનું સ્વરૂપ આગળની ગાથાઓમાં કહેશે તેથી અહીં વિસ્તારથી ન કહેતાં શબ્દનિષ્પત્તિ અનુસાર બતાવીએ છીએ. પરમ કહીએ ઉત્કૃષ્ટ; જે પરમપદમાં સ્થિત હોય તેમને પરમેષ્ઠી કહે છે.

પ્રશ્ન ૨ : પરમેષ્ઠીની સંખ્યા કેટલી છે ?

ઉત્તર : જેટલા પરમ પદ છે તેટલા બધામાં સ્થિત રહેલા પરમેષ્ઠી છે, તે પરમ પદ પાંચ છે. અરહંત, સિદ્ધ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ અને આ પ્રકારે પરમેષ્ઠી પણ પાંચ છે અરહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ.

પ્રશ્ન ૩ : તેઓનો વાચક પાંત્રીસ અક્ષરવાળો મંત્ર કયો ?

ઉત્તર : “ જમો અરહંતાણં, જમો સિદ્ધાણં, જમો આઈરિયાણં, જમો ઉવજ્ઞાયાણં જમો લોપ સવ્વસાહૂણ ” આ પાંત્રીસ અક્ષરોવાળો મંત્ર છે. આ મંત્રનું બીજું નામ નમસ્કાર મંત્ર અથવા મહામંત્ર પણ છે.

પ્રશ્ન ૪ : આ મહામંત્રના પદોનો અર્થ શું છે ?

ઉત્તર : લોકમાં સર્વ અરહંતોને નમસ્કાર હો, સિદ્ધોને નમસ્કાર હો, આચાર્યોને નમસ્કાર હો, ઉપાધ્યાયોને નમસ્કાર હો, અને સાધુઓને નમસ્કાર હો.

પ્રશ્ન ૫ : સોળ અક્ષરવાળો મંત્ર કયો છે ?

ઉત્તર : ‘ અર્હત્સિદ્ધાચાર્યોપાધ્યાયસર્વસાધુભ્યો નમઃ ’

આ સોળ અક્ષરવાળો મંત્ર છે. આમાં પણ પંચ પરમેષ્ઠીના નામો આવી જાય છે.

પ્રશ્ન ૬ : છ અક્ષરવાળો મંત્ર કયો છે ?

ઉત્તર : “અરહંત સિદ્ધ” આ છ અક્ષરવાળો મંત્ર છે. આમાં બે પરમેષ્ઠીઓના નામ છે. બાકીના ત્રણ પરમેષ્ઠીઓના ગુણોનો પૂર્ણ વિકાસ આ પદોમાં થાય છે તેથી મુખ્યતાની દ્રષ્ટિએ આ બે પરમેષ્ઠીઓના નામવાળો મંત્ર કહ્યો.

પ્રશ્ન ૭ : પાંચ અક્ષરવાળો મંત્ર કયો છે ?

ઉત્તર : “અસિઆ ઉસા” આ પાંચ અક્ષરવાળો મંત્ર છે. આમાં પાંચે પરમેષ્ઠીઓના શબ્દનો પહેલો પહેલો અક્ષર છે. આ કારણથી, આ મંત્ર પંચપરમેષ્ઠીનો વાચક છે.

પ્રશ્ન ૮ : ચાર અક્ષરવાળો મંત્ર કયો છે ?

ઉત્તર : “અરિહંત” આ ચાર અક્ષરવાળો મંત્ર છે. આમાં અરહંત પરમેષ્ઠીનું નામ છે.

પ્રશ્ન ૯ : બે અક્ષરવાળો મંત્ર કયો છે ?

ઉત્તર : “સિદ્ધ” આ બે અક્ષરવાળો મંત્ર છે. આમાં સિદ્ધ પરમેષ્ઠીનું નામ છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : એક અક્ષરવાળો મંત્ર કયો છે ?

ઉત્તર : “ૐ” આ એક અક્ષરવાળો મંત્ર છે. આમાં પાંચે પરમેષ્ઠીઓના નામ ગર્ભિત છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : “ૐ” માં પાંચ પરમેષ્ઠીઓના નામ કેવી રીતે ગર્ભિત છે ?

ઉત્તર : “ૐ” માં પાંચે પરમેષ્ઠીઓના નામનો પહેલો પહેલો અક્ષર છે. જેવી રીતે તે અરહંત નો “અ” સિદ્ધનું બીજું નામ અશરીર છે તો અશરીર નો “અ” આચાર્યનો “આ” ઉપાધ્યાયનો “ઉ” અને સાધુનું બીજું નામ મુનિ છે તેથી મુનિ નો ‘મ્’ આ પ્રકારે અ+અ+આ+અ+મ્ આમ બધા અક્ષરોની સંધિ કરી દેવાથી ઓં આ શબ્દ બન્યો “ઓં” ની આકૃતિ “ૐ” એ પ્રકારે લખવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : ઉક્ત પાંચ અક્ષરોની સંધિ કઈ રીતે થાય છે?

ઉત્તર : અ+અ આ બે અક્ષરોમાં અંકઃ સર્વર્ણેદીર્ઘઃ આ સૂત્રથી દીર્ઘ એકાદશ થાય છે, તેથી આ બન્યો. પછીથી આ+આ આ બે અક્ષરોમાં અંકઃ સર્વર્ણે દીર્ઘઃ આ સૂત્રથી દીર્ઘ એકાદશ થયો તેથી આ બન્યો. આ+ઉ આ બે અક્ષરોમાં અદ્ગુણઃ આ સૂત્રથી ગુણુ એકાદશ થઈ ગયો. તેથી ઓ બન્યો. ઓ+મ્ આ બે અક્ષરોમાં વિરામે વા આ સૂત્રથી મ્ નો અનુસ્વાર બની ગયો તેથી ઓં બની ગયો.

પ્રશ્ન ૧૩ : શું આ અક્ષરોવાળા આટલા જ મંત્રો છે?

ઉત્તર : આ અક્ષરોવાળા અન્ય મંત્રો પણ છે જેમ કે સિદ્ધં નમ, સિદ્ધાય નમઃ, ૐ નમઃ સિદ્ધં, ૐ નમઃ સિદ્ધેભ્ય વગેરે.

પ્રશ્ન ૧૪ : આ કહ્યાં તે સિવાય બીજા મંત્રો પણ છે?

ઉત્તર : સિદ્ધ ચક્ર આદિ અનેક મંત્ર છે જે મહર્ષિ-ઓએ યથા અવસર શાસ્ત્રમાં કહ્યાં છે.

પ્રશ્ન ૧૫ : આ મંત્રના જાપ કેવી રીતે કરવામાં આવે છે?

ઉત્તર : મંત્રોના જાપ બે પ્રકારે થાય છે: (૧) અંતર્જ્ઞાપ (૨) બહિર્જ્ઞાપ. પદોનો અર્થ જાણીને તે પરમેષ્ઠીઓના ગુણસ્મરણરૂપ અંતરંગમાં અવ્યક્ત શબ્દનો આવિર્ભાવ થવો તેને અંતર્જ્ઞાપ કહે છે. તે તત્ત્વોનું જ વ્યક્ત વચનો રૂપે ઉચ્ચારણ કરવું તેને બહિર્જ્ઞાપ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૬ : આ મંત્રોનું ધ્યાન કઈ રીતે કરવું જોઈએ?

ઉત્તર : પંચપરમેષ્ઠીઓનું જે સ્વરૂપ છે, ગુણવિકાસ છે તેના મહિમાનું મૌનપૂર્વક મન-વચન-કાયાની ગુપ્તિ સહિત ધ્યાન કરવું જોઈએ. જે શક્તિનો તેઓ વિકાસ સૂચવે છે તે શક્તિનું મુખ્યપણે ધ્યાન કરીને તે વિકાસને સ્વભાવમાં અંતર્નિહિત કરીને નિર્વિકલ્પતાની સન્મુખ થવું જોઈએ.

પ્રશ્ન ૧૭ : ધ્યાનનું ફળ શું છે?

ઉત્તર : ધ્યાનનું ઉત્તમ ફળ કર્મોની નિર્જરા અને નવીન કર્મોનો સંવર છે. ગૌણ ફળ તરીકે જે અંશમાં રાગભાવ વર્તાતો હોય તે પ્રકારના પુણ્યકર્મનો બંધ છે.

હવે, ધ્યાનમંત્રોના વિષયભૂત પંચ પરમેષ્ઠીઓમાંથી, પ્રથમ પરમેષ્ઠી શ્રી અરહંત ભગવાનનું સ્વરૂપ કહે છે :

ણદ્વચ્ઢુઘાઙ્કમ્મો દંસણસુહણાણવીરિયમઈઓ ।

સુહદેહત્યો અપ્પા સુદ્ધો અરિહો વિચિત્તિજ્જો ॥ ૫૦ ॥

અન્વય : ણદ્વચ્ઢુઘાઙ્કમ્મો દંસણસુહણાણવીરિયમઈઓ

સુહદેહત્યો સુદ્ધો અપ્પા અરિહો વિચિત્તિજ્જો ।

અનુવાદ : જેમના ચાર ઘાતિ કર્મો નાશ પામ્યા છે, જેઓ અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતસુખ અને અનંતવીર્યમય

છે. શુભ, પરમ ઔદારિક શરીરમાં સ્થિત છે તેથી જેઓ શુદ્ધ છે અર્થાત્ વિશેષ છે તે આત્મા અરિહંત છે અને તેઓ ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે.

પ્રશ્ન ૧ : કર્મ સત્ છે કે અસત્ ?

ઉત્તર : કર્મ સત્ છે અભાવરૂપે નથી.

પ્રશ્ન ૨ : કર્મ સત્ છે તો તેનો નાશ કેવી રીતે થઈ શકે? કારણ કે સત્નો કદાપિ નાશ થતો નથી.

ઉત્તર : કર્મ એક પર્યાય છે. આ પર્યાય જે પુદ્ગલ દ્રવ્યની છે તે પુદ્ગલ દ્રવ્યનો કદાપિ નાશ થતો નથી. જે પુદ્ગલ-સ્કંધમાં કર્મરૂપે પરિણુમવાની યોગ્યતા છે તે સ્કંધને કર્મણુ-વર્ગણા એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે. આ કર્મવર્ગણાઓ કર્મપર્યાયરૂપે પરિણુમે છે અને તે કર્મપર્યાય તે રૂપે ન રહેતાં અકર્મરૂપે પણ થઈ જાય છે. અરહંત ભગવાનને પૂર્વે ચાર ઘાતિયાકર્મરૂપે પરિણુમેલી વર્ગણાઓ, કર્મપર્યાયને છોડીને અકર્મરૂપે થઈ જાય છે, અને પછી ભવિષ્યમાં કદાપિ તે કર્મ-પર્યાયરૂપે થઈ શકતી નથી. આ જ (કર્મના) નાશનો અભિપ્રાય છે.

પ્રશ્ન ૩ : ઘાતિયા કર્મોના નાશનો ઉપાય શું છે ?

ઉત્તર : શુદ્ધોપયોગરૂપ ધ્યાનના પ્રતાપથી ઘાતિયાકર્મોનો નાશ થાય છે. આ શુદ્ધોપયોગ નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન નિશ્ચય સમ્યગ્જ્ઞાન અને નિશ્ચય સમ્યગચારિત્ર રૂપે છે.

પ્રશ્ન ૪ : ઘાતિયા કર્મોનો નાશ એક સાથે થાય છે કે ક્રમથી ?

ઉત્તર : ઘાતિયા કર્મોમાં પહેલા મોહનીયકર્મનો નાશ

થાય છે, ત્યાર પછી ક્ષીણમોહ થતાં જ્ઞાનાવરણ દર્શનાવરણ અને અંતરાયનો ક્ષય થાય છે.

પ્રશ્ન ૫ : ઘાતિયા કર્મોનો નાશ થવાથી આત્માની શું અવસ્થા થાય છે ?

ઉત્તર : ઘાતિયાકર્મોનો નાશ થતાં આત્મા અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતઆનંદ અને અનંતવીર્યમય થઈ જાય છે. આ પૂર્ણ ગુણવિકાસનું નિમિત્ત કારણ ઘાતિયાકર્મોનો નાશ છે.

પ્રશ્ન ૬ : જ્ઞાનાવરણીય કર્મોના નાશથી કયા ગુણનો પૂર્ણ વિકાસ થાય છે ?

ઉત્તર : જ્ઞાનાવરણીયકર્મના નાશથી જ્ઞાન ગુણનો પૂર્ણ વિકાસ થાય છે. આ વિકાસ અનંતજ્ઞાન રૂપે છે.

પ્રશ્ન ૭ : અનંતજ્ઞાનનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર : જ્ઞાન ગુણનો તે વિકાસ અનંતજ્ઞાન છે જેમાં લોક અને અલોકના દ્રવ્યગુણોનું જ્ઞાન થઈ જાય છે તથા ભૂત વર્તમાન ભવિષ્યકાળની સર્વ દ્રવ્યોની સર્વ પર્યાયોનું જ્ઞાન થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૮ : અનંતદર્શનનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર : અનંતજ્ઞાનરૂપે પરિણમેલા નિજ આત્માનો પ્રતિભાસ થતો રહેવો તે અનંતદર્શનનું સ્વરૂપ છે.

પ્રશ્ન ૯ : અનંતઆનંદનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર : જ્યાં લેશમાત્ર પણ આકુળતા નથી રહી એવી પરમ નિરાકુળતાનો અનંત જ્ઞાનદ્વારા જ્યાં અનુભવ થઈ રહ્યો છે તેવા સહજ શુદ્ધ પરમ આનંદને અનંત આનંદ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : અનંતવીર્યનું શું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર : બધા ગુણોનો અનંત વિકાસ થવારૂપ પ્રગટ થયેલી શક્તિને અનંતવીર્ય કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : ઉપર્યુક્ત અનંતચતુષ્ટય પ્રગટ થવાથી દેહની કેવી અવસ્થા થઈ જાય છે?

ઉત્તર : આત્માના અનંતચતુષ્ટય પ્રગટ થતાં દેહ પરમ ઔદારિક થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : પરમાત્માનો શરીર સાથે શું સંબંધ છે કે જેથી પરમાત્માના શરીરનું પણ વર્ણન કરવામાં આવે છે?

ઉત્તર : નિશ્ચયનયથી તો પરમાત્મા જ નહીં કોઈ પણ આત્માને શરીર છે જ નહીં, વ્યવહારથી જ શરીર માનવામાં આવ્યું છે. તે વ્યવહારથી કહેવામાં આવેલું શરીર જ્યાં સુધી રહે છે તે પહેલાં જો આત્મા સર્વથા નિષ્કલંક થઈ જાય તો શરીરની શું અવસ્થા થઈ જાય છે એમ બતાવી દેહની અવસ્થાના નિમિત્તભૂત આત્માનો પ્રતાપ બતાવવામાં આવ્યો છે.

પ્રશ્ન ૧૩ : પરમ ઔદારિક શરીર કેવું હોય છે?

ઉત્તર : અરહંત થતા પહેલાં તે શરીર સાત ધાતુ અને અનેક ઉપધાતુઓવાળું હતું, તે જ શરીર ઘાતિયાકર્મોના ક્ષય થતાં સાત ધાતુ અને ઉપધાતુઓથી રહિત, સ્ફટીકમણિ જેવું નિર્મળ, હજારો સૂર્યોના તેજ જેવું તેજસ્વી છતાં પરને શાંતિ આપવાવાળું હોય છે. આને પરમ ઔદારિક શરીર કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૪ : નિષ્કલંકતાનું વર્ણન “જઠ્ઠચ્ચદુઘાઠ્ઠકમ્મો” શબ્દથી થઈ ગયું તો પછી “સુદ્ધો” શબ્દ શા માટે કહ્યો?

ઉત્તર : “સુદ્ધો” શબ્દથી બાકીના બધા જ દોષોનો અભાવ બતાવ્યો.

પ્રશ્ન ૧૫ : તે અન્ય દોષો કેટલા અને કયા કયા છે જેનો અરહંત લગવાનમાં અભાવ હોય છે ?

ઉત્તર : આ દોષ અઠાર છે : (૧) જન્મ (૨) જરા (૩) મરણ (૪) ભૂખ (૫) તરસ (૬) વિસ્મય (૭) અરતિ (૮) ખેદ (૯) રોગ (૧૦) શોક (૧૧) મદ (૧૨) મોહ (૧૩) ભય (૧૪) નિદ્રા (૧૫) ચિંતા (૧૬) પરસેવો (૧૭) રાગ અને (૧૮) ક્રોધ.

આ અઠાર દોષ અરહંત લગવાનમાં હોતા નથી. આમાંના અમુક દોષ તો એવા છે કે જે અરહંત પદની પ્રાપ્તિ પહેલાં જ હોતા નથી અમુક દોષ એવા છે જે અરહંત પદ પ્રાપ્ત થયે નાશ પામે છે.

પ્રશ્ન ૧૬ : અરહંત શબ્દના એકાર્થવાચક બીજા કયા કયા શબ્દો છે ?

ઉત્તર : અરહંત પ્રભુના વાચક બીજા શબ્દો આ પ્રમાણે છે : અરુહંત, અરિહંત, અર્હત, જિન, સકલ પરમાત્મા.

પ્રશ્ન ૧૭ : અરહંત શબ્દનો નિરૂક્તિ અર્થ કઈ રીતે છે ?

ઉત્તર : અ = અરિ અથવા મોહ, ર = રત એટલે જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણ અથવા અજ્ઞાન, તથા ર = રહસ એટલે અંતરાય, આ પ્રમાણે આ ચાર ઘાતિયાકર્મોનો નાશ કરવાવાળા અથવા મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન અને અવિરતિનો નાશ કરવાવાળા પરમાત્માને અરહંત કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૮ : અરહંત શબ્દનો અર્થ શું છે ?

ઉત્તર : જે દોષો અને કલંક નષ્ટ થઈ ગયા તે જેમનામાં ફરી કદાપિ ન ઉગે, ન ઉત્પન્ન થાય તે પરમાત્માને અરહંત કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૯ : અરિહંત શબ્દમાંથી શુ અર્થ નિકળે છે?

ઉત્તર : અરિ = શત્રુ એટલે ચારેય ઘાતિયાકર્મો તેમને નાશ કરવાવાળા પરમ આત્મા અરિહંત કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૨૦ : અર્હત શબ્દથી શુ અર્થ ધ્વનિત થાય છે?

ઉત્તર : જે આત્મા દેવ, દેવેન્દ્ર, મનુષ્ય, મનુષ્યેન્દ્ર વગેરે દ્વારા પૂજાને પામે છે, પૂજવાયોગ્ય અને છે તેમને અર્હત કહેવાય છે. આ શબ્દ “ અર્હ પૂજાયાં ” ધાતુથી અનેલો છે અને તેઓ (અર્હત) સાક્ષાત્ પૂજાને પ્રાપ્ત થયેલાં હોય છે.

પ્રશ્ન ૨૧ : જિન શબ્દથી શુ ભાવ ધ્વનિત થાય છે ?

ઉત્તર : રાગાદિ શત્રુન્ અજ્ઞાનાઘાવરણાનિ જયતિ
इति जिनः જે રાગાદિ શત્રુઓને હુતે અને અજ્ઞાનાદિ આવ-
રણોને હઠાવી દે એવા પરમ આત્માને જિન કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૨ : સકલ પરમાત્મા શબ્દનો શુ ભાવ છે ?

ઉત્તર : કલ એટલે શરીર, જેઓ હબ્બુ શરીર સહિત છે પરંતુ પર = પરમ = ઉત્તમ, મા = જ્ઞાનલક્ષ્મી આનાથી યુક્ત આત્મા છે તેમને સકલ પરમાત્મા કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૩ : ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનલક્ષ્મીનો શુ અર્થ છે ?

ઉત્તર : સંપૂર્ણજ્ઞાન એટલે સર્વજ્ઞતા જેમાં લોકા-
લોકવતી ત્રિકાળવતી સર્વ પદાર્થો જણાય છે તે ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાન-
લક્ષ્મીનો અર્થ છે.

પ્રશ્ન ૨૪ : કોઈ પણ આત્મા સર્વજ્ઞ હોતો નથી તો પછી સર્વજ્ઞતાની શું વાત કરવી ?

ઉત્તર : સર્વજ્ઞ શું આ દેશમાં અને આ કાળમાં જ નથી હોતા કે સર્વ દેશમાં અને સર્વ કાળમાં નથી હોતા તે વાતનો વિચાર કરો.

પ્રશ્ન ૨૫ : સર્વજ્ઞ આ દેશમાં તો નથી મળતા ?

ઉત્તર : સર્વજ્ઞ આ દેશમાં અને આ કાળમાં નથી મળતા એ વાત તો સાચી જ છે, અહીં આજકાલ કોઈ સર્વજ્ઞ નથી પરંતુ અહીં આજકાલ કોઈ સર્વજ્ઞ નથી અથવા નથી હોઈ શકતા તે કારણથી સર્વજ્ઞનો સર્વથા નિષેધ ન કહી શકાય.

પ્રશ્ન ૨૬ : સર્વજ્ઞ કોઈ કાળમાં કે કોઈ દેશમાં નથી હોતા?

ઉત્તર : જો તમને તેવું જ્ઞાન છે તો તમે પોતે જ સર્વજ્ઞ થઈ ગયા કારણ કે જ્યારે સર્વ દેશની અને સર્વ કાળની વાત બાણી હોય ત્યારે જ તમે એમ કહી શકો કે કોઈ પણ દેશમાં અને કોઈ પણ કાળમાં સર્વજ્ઞ હોતા નથી.

પ્રશ્ન ૨૭ : સર્વજ્ઞની સિદ્ધિમાં કોઈ યુક્તિ છે કે કેમ?

ઉત્તર : સર્વજ્ઞની સિદ્ધિ હેતુથી પણ સિદ્ધ છે. કોઈ સર્વજ્ઞ અવશ્ય છે કારણ કે સમ્યગ્જ્ઞાનના બાધક રાગ અને અજ્ઞાનનું ઓછાપણું જોવામાં આવે છે. જ્યારે અહીં જ જોઈ શકાય છે કે અનેક મહાપુરૂષોમાં રાગ અને અજ્ઞાન ઓછા થઈ ગયા છે તો એવો પણ કોઈ આત્મા હોય કે જેનામાંથી રાગ અને અજ્ઞાનનો સર્વથા અભાવ થયો હોય અને તે જ સર્વજ્ઞ છે.

ખીજી યુક્તિ એમ પણ છે કે સૂક્ષ્મ અને અદૃશ્ય વગેરે સર્વ પદાર્થો કોઈ ને કોઈના પ્રત્યક્ષ હોવાં જોઈએ કારણ કે તે અનુભેય છે. જે જે અનુભેય હોય તે તે સર્વ કોઈને તો પ્રત્યક્ષ હોય જ. દ્રષ્ટાંત તરીકે પર્વતાદિમાં ધૂપાયેલો અગ્નિ આ વગેરે અનેક યુક્તિઓથી સર્વજ્ઞપણું સિદ્ધ થાય છે.

પ્રશ્ન ૨૮ : સર્વજ્ઞતાની સિદ્ધિમાં કોઈ અનુભવગર્ભિત યુક્તિ છે ?

ઉત્તર : જ્ઞાનનો સ્વભાવ જાણવું તે છે, તેના પ્રતિબંધક કર્મો જ્યાં સુધી રહે છે ત્યાં સુધી જ્ઞાનના કાર્યમાં ઓછા પણું એટલે અપૂર્ણતા રહે છે પરંતુ જો કર્મનો પ્રતિબંધ સર્વથા દૂર કરવામાં આવે તો જ્ઞાન થોડાં જ પદાર્થોને જાણે એવું કોઈ કારણ રહેતું નથી તેથી સર્વથા નિષ્કલંક જ્ઞાન સર્વજ્ઞું જાણકાર હોય છે.

પ્રશ્ન ૨૯ : જ્ઞાન તો ઇન્દ્રિય દ્વારા જાણે છે તેથી જો ઇન્દ્રિય હોય તો પોતપોતાના વિષયની સીમા સુધીનું જ્ઞાન થાય, જો ઇન્દ્રિય નહીં હોય તો જ્ઞાન પણ નહીં હોય.

ઉત્તર : જ્ઞાન ઇન્દ્રિય દ્વારા નથી જાણતું પરંતુ આવરણનો સદ્ભાવ હોતાં જ્ઞાન એવું અશક્ત થઈ જાય છે કે તે ઇન્દ્રિયોત્તું નિમિત્ત પામીને જાણે છે. પરંતુ આવરણનો અભાવ થતાં જ્ઞાન કોઈ નિમિત્તની પણ સહાય લીધા વગર પોતાના સ્વભાવ-સામર્થ્યથી જાણે છે, અને આ પ્રકારે જાણવાની સીમા હોતી નથી. આવી શુદ્ધ અવસ્થામાં જ્ઞાન સર્વ સદ્ભૂત પદાર્થોને જાણે છે.

પ્રશ્ન ૩૦ : ઉક્ત રહસ્યને દ્રષ્ટાંત દ્વારા સ્પષ્ટ કરશો ?

ઉત્તર : જેમકે કોઈ છ બારીવાળા ઓરડામાં બેઠેલો માણસ દીવાલોના આવરણને લીધે માત્ર બારીઓ દ્વારા જ બહાર જોઈ શકે છે. પરંતુ દીવાલોનું આવરણ નષ્ટ થતાં ચારે બાજુએથી જોઈ શકે છે. આ પ્રમાણે કર્મ-નોકર્મનું આવરણ હોતાં આત્મા ઇન્દ્રિયરૂપી દ્વારોથી જ જાણી શકે છે. જેમ બારીઓ દ્વારા બહાર જોઈ શકતો માણસ પોતાના સામર્થ્યથી જ જાણે છે તેમ ઇન્દ્રિયો દ્વારા જાણતો આત્મા પણ જ્ઞાનબળ દ્વારા જ જાણે છે, પરંતુ જ્ઞાનના આવરણો સર્વથાં હટી જતાં આત્મા બધી બાજુથી સમસ્ત દ્રવ્ય-ગુણ પયથિને જાણે છે.

પ્રશ્ન ૩૧ : જેમ દીવાલોનું આવરણ સમાપ્ત થતાં પણ પુરૂષ અમુક મર્યાદા સુધી જ જોઈ શકે છે તેમ જ્ઞાનનું આવરણ પણ સમાપ્ત થતાં આત્મા અમુક મર્યાદા સુધીનું જ કેમ નથી દેખતો ?

ઉત્તર : દીવાલનું આવરણ હટતાં છતાં પણ તે પુરૂષને વાસ્તવિક કર્મ-નોકર્મનું આવરણ તો લાગેલું જ રહે છે. આ કારણથી તે પુરૂષ અમુક મર્યાદા સુધીનું જ જાણી શકે છે. પરંતુ જે પુરૂષને કર્મ-નોકર્મ ઇન્દ્રિયોનાં બધા આવરણો સમાપ્ત થઈ ગયા છે તે મર્યાદા સહિત જાણે તેવું કોઈ કારણ રહ્યું નહીં. આવું નિરાવરણ જ્ઞાન તો અનંત જ હોય છે.

પ્રશ્ન ૩૨ : પરમાત્માને અનંત દર્શન ન હોય તો શો વાંધો ?

ઉત્તર : દર્શન વિના જ્ઞાન અનિશ્ચિત અવસ્થામાં રહેશે,

અને તેવું જ્ઞાન પ્રમાણરૂપ નહીં મનાય, તેથી દર્શન હોવું આવશ્યક છે. અનંતજ્ઞાન સાથે અનંતદર્શન જ હોય છે અને પૂર્ણજ્ઞાનરૂપ ઉપયોગની સાથે દર્શનોપયોગ હોય છે.

પ્રશ્ન ૩૩ : જો સુખ દુઃખ જ સંસાર છે તો સુખ-દુઃખના અભાવરૂપ જે મોક્ષ તેમાં પરમાત્માને સુખ (આનંદ) કેવી રીતે હોય ?

ઉત્તર : સુખ-દુઃખનો અભાવ મોક્ષ છે તે સત્ય છે પરંતુ સુખનો અર્થ અહીં ઇન્દ્રિયજન્ય સુખ એમ સમજવો, તે ઇન્દ્રિયજન્ય સુખનો અભાવ મોક્ષમાં છે જેમકે ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાનનો પણ મોક્ષમાં અભાવ છે. પરંતુ આનંદ ગુણ તો આત્માનો શાશ્વત ગુણ છે. તેનું પરિણમન તો કાયમ રહે છે. તે પરિણતિ અનંત આનંદ સ્વરૂપ છે. આ આનંદ અતીન્દ્રિય છે. આનંદ ગુણ છે તેથી તો સંસાર અવસ્થામાં સુખ-દુઃખની સિદ્ધિ છે, નહિતર સુખ-દુઃખ કથા ગુણની પર્યાય બની શકે? સ્વાભાવિક આનંદ તેમજ ઇન્દ્રિયજન્ય સુખ અને દુઃખ આ બધી આનંદ-ગુણની અવસ્થાઓ છે. ભગવાનમાં આનંદ ગુણની અનંત આનંદ સ્વરૂપ પરિણતિ નિરંતર ચાલુ જ રહે છે.

પ્રશ્ન ૩૪ : અનંતશક્તિનું આત્મામાં ખીણુ શું પ્રયોજન છે ?

ઉત્તર : અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતઆનંદ વગેરે અનંત પરિણતિ કરવા માટે અનંતશક્તિ જોઈએ તેવી અનંત-શક્તિ પરમાત્મામાં હોય જ છે.

પ્રશ્ન ૩૫ : અરહંત પ્રભુ શું માત્ર પદસ્થ ધ્યાનમાં જ ધ્યેયભૂત હોય છે ?

ઉત્તર : પિંડસ્થ અને રૂપસ્થ ધ્યાનમાં પણ અરહંત પ્રભુ ધ્યેયભૂત હોય છે.

પ્રશ્ન ૩૬ : પિંડસ્થ ધ્યાનનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર : સમાધિસાધક અથવા ધારણાદિ ક્રમપદ્ધતિથી કોઈ રૂપ કે પ્રકારમાં ચૈતન્યપિંડના ધ્યાનમાં રહેવું તે પિંડસ્થ ધ્યાન કહેવાય છે. આમાં પાથીવી, માટ્ટી વગેરે ધારણાઓની વિધિથી વધતાં વધતાં ઉચ્ચ સાધક અરહંતસ્વરૂપ પરમાત્મ-તત્ત્વની પ્રતિષ્ઠા પોતાનામાં કરે છે.

પ્રશ્ન ૩૭ : રૂપસ્થ ધ્યાનનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર : અરહંત લગવાનનું, તેમની આંતર-બાહ્ય વિભૂતિઓ સહિત ધ્યાન કરવું તેને રૂપસ્થ ધ્યાન કહે છે. આ ધ્યાનમાં સમવશરણુમાં વિરાજમાન અતિશય સંપન્ન અરહંત પ્રભુ ધ્યેય હોય છે.

પ્રશ્ન ૩૮ : રૂપસ્થ ધ્યાનમાં અરહંત પ્રભુનું ધ્યાન કઈ રીતે કરવું જોઈએ ?

ઉત્તર : રૂપસ્થ ધ્યાનમાં સાક્ષાત્ સમવશરણુમાં વિરાજમાન બાર સભાઓ મધ્યે રહેલા, કેવળજ્ઞાનના અતિશયોને સાક્ષાત્ કરતાં થકાં અનંત ચતુષ્ટયાદિ અંતરંગ વિભૂતિમાં રહેલા અરહંત પ્રભુનું ધ્યાન ધરવું જોઈએ.

પ્રશ્ન ૩૯ : અરહંત પ્રભુનું કયું ગુણસ્થાન હોય છે ?

ઉત્તર : અરહંત પ્રભુને ૧૩ મું સંયોગકેવળી અને ૧૪ મું અયોગકેવળી આ બે ગુણસ્થાનો હોય છે. કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય ત્યારથી ન્યાં સુધી શરીરનો સંયોગ રહે ત્યાં સુધી

તે પરમાત્મા અરહંત કહેવાય છે. તેમાં પણ બ્યાં સુધી યોગ (પ્રદેશોનું હલનચલન જેનાથી વિહાર, દિવ્યધ્વનિ આદિનું બનવું થાય છે.) રહે ત્યાં સુધી તેઓ સયોગકેવળી કહેવાય છે અને યોગ નષ્ટ થાય ત્યારે અયોગકેવળી કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૪૦ : અયોગકેવળી ક્યાં સુધી રહે છે ?

ઉત્તર : એક અરહંત પ્રભુ એક સેકંડથી પણ ઓછા સમય માટે અયોગકેવળી રહે છે. આ પછી તેઓ સિદ્ધ પરમેષ્ઠી થઈ જાય છે.

હવે પદસ્થધ્યાનમાં આવતા સિદ્ધપરમેષ્ઠીનું સ્વરૂપ કહે છે:

णट्टकम्मदेहो लोयाल्लोयस्स जाणओ दट्ठा ।
पुरिसायारो अप्पा सिद्धो ज्ञापह लोयसिहरत्थो ॥ ५१ ॥

અન્ય : णट्टकम्मदेहो लोयाल्लोयस्स जाणओ दट्ठा ।
पुरिसायारो अप्पा सिद्धो, लोयसिहरत्थो ज्ञापह ।

અનુવાદ : જેના આઠ કર્મો અને શરીર નાશ પામ્યાં છે, જે લોક અને અલોકને બાણુવા દેખવાવાળાં છે, જે પુરૂષ-દેહથી મોક્ષ થયો તે પુરૂષાકારવાળા આત્મા સિદ્ધપરમેષ્ઠી કહેવાય છે, તેવા લોકના શિખરે રહેલા સિદ્ધપરમેષ્ઠીનેધ્યાવો.

પ્રશ્ન ૧ : કર્મનું કયા રૂપે પરિણમવું તે તેનો નાશ કહેવાય ?

ઉત્તર : કાર્માણુવર્ગાણાઓનું આ કર્મરૂપ અવસ્થાથી છૂટી જઈને અકર્મત્વરૂપ અવસ્થામાં આવી જવું તેને કર્મનો નાશ કહે છે. આગળ ઉપર, નિષ્કર્મ અવસ્થા થયા પછી, કર્મોની

उत्पत्ति न न थवी तेने अहीं मुज्यइपथी कर्मनो नाश समजवो.

प्रश्न २ : हेडतुं कया इपे परिणुमी जवुं तेने हेडनो नाश कहे छे ?

उत्तर : अहीं वर्तमान हेडने छोडया पछी भीज कोड हेडनो संभंध न न थवो अने सर्वकाण हेडसंभंधथी रडितपण्णे रही शकवुं तेने हेडनो नाश कहे छे. ते हेडना नाना नाना सूक्ष्म स्कंधो थईने कपूरनी जेम विणरार्थ जय छे. मात्र नथ अने वाण के जेनो संभंध आत्मप्रदेशो साथे नडोतो ते न रही जय छे. नथ अने वाणने धन्द्रादि देवो क्षीरसागरमां पधरावे छे.

प्रश्न ३ : नथ अने वाण अही द्वीपनी जडार केवी रीते जय छे ?

उत्तर : ते नथ अने वाण आत्माना संभंधथी अलग रहेवाने कारणे मनुष्यना अंग नथी मानवामां आव्या तेथी तेमने अही द्वीपनी जडार लई जई शकवामां कोई विरोध आवतो नथी.

प्रश्न ४ : कर्म अने नोकर्मना विनाशनो शुं उपाय छे?

उत्तर : सर्वविशुद्ध ज्ञानानुभव कर्म-नोकर्मना विनाशनो उपाय छे.

प्रश्न ५ : आ ज्ञानानुभवमां कांई न द्वैतनो अनुभव नथी तेनो विषय निरपेक्ष जैतन्यस्वभाव छे. आ निर्दोष निर्विकल्प अनुभव सहज आनंदने प्रगट करतो थको उदयमान थाय छे.

પ્રશ્ન ૬ : સહજ આનંદના અવિનાભાવી એવા આ જ્ઞાનાનુભવનો સહજ ઉપાય કયો છે ?

ઉત્તર : સર્વવિશુદ્ધ એટલે અન્ય સમસ્ત પદાર્થોથી ભિન્ન તથા ઔપાધિક ભાવોથી રહિત સ્વરૂપવાળા નિજશુદ્ધ આત્મતત્ત્વની ભાવનાથી આ જ્ઞાનાનુભવ અને સહજ આનંદ પ્રગટ થાય છે.

પ્રશ્ન ૭ : સિદ્ધ ભગવાન એક સમયમાં જ લોકાલોકના જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા છે કે કમથી ?

ઉત્તર : સિદ્ધ ભગવાન એક સમયમાં જ લોકાલોકના જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા છે. જ્ઞાતા તો કેળભજ્ઞાન વડે છે અને દ્રષ્ટા કેવળ-દર્શન દ્વારા છે. અરહંત ભગવાન પણ એવી જ રીતે જ્ઞાતા-દ્રષ્ટા છે.

પ્રશ્ન ૮ : કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન કયા કારણથી ઉત્પન્ન થાય છે ?

ઉત્તર : નિજ નિર્મળ, નિરપેક્ષ, સ્વતઃસિદ્ધ સદા અંતઃ-પ્રકાશમાન ચૈતન્યના અનુભવરૂપ શુદ્ધ જ્ઞાનની ભાવનાના ક્ષણમાં કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન ઉત્પન્ન થાય છે.

પ્રશ્ન ૯ : સિદ્ધપરમેષ્ઠી પુરૂષના આકારે કેમ હોય છે ?

ઉત્તર : જેમ બીબાની અંદર મીણ ભરીને તેની ચારે બાજુએ ચાંદી રાખીને ઘરેણાંનો ઘાટ ઘડાય છે અને પછીથી મીણને ગાળીને તૈયાર થયેલા ઘરેણાં કાઢી લેવામાં આવે છે તે ત્યાં મીણ રહિત બીબાની વચ્ચેનો આકાર પહેલાં જેવો રહી જાય છે. એ પ્રકારે, જે પૂર્વ પુરૂષશરીરમાં કર્મબદ્ધ ભુવ રહેતો હતો તે, કર્મો બળી જતાં અને આત્મા સિદ્ધ થઈ જતાં એટલે

के शरीरथी लुहो थर्ध संपूर्ण विकास पाभी जतां आत्माना प्रदेशोना आकार पणु तेवो न रही जय छे जेवो पूर्वशरीरमां हुतो.

प्रश्न १० : शुं सिद्ध आत्माने पणु आकार होय छे?

उत्तर : इपादि गुणो अने पयथिथी रहित होवाने दीधे आत्मा निराकार छे तथा अतीन्द्रिय अभूर्त चैतन्यरसथी लरेवो होवाथी पणु निराकार छे परंतु प्रदेशोनी अपेक्षाथी व्यवहारनये चरमशरीरना आकारे होवाथी सिद्धोना आकार चरम शरीर जेवो होय छे. आवी रीते संसारी आत्माओ पणु निश्चयनयथी निराकार छे तो पणु व्यवहारनयथी वर्तमान देहाकार इपे छे.

प्रश्न ११ : सिद्ध शण्डनो शो अर्थ छे?

उत्तर : सिद्ध शण्डना नीचे प्रमाणे अनेक अर्थ छे :-

- (१) सितं दग्धं कर्मेन्धनं येन सः सिद्धः, जेणे समस्त कर्म-इपी धंधनो आणीने नाश कर्यो छे तेने सिद्ध कहे छे.
- (२) सेधतिस्म (षिधु गतौ) अपरानुवृत्त्या इति सिद्ध. जेओ इरीथी पाछा न आवे तेवी रीते चाट्या गया अेटले निर्वाणपुरीमां चाट्या गया तेमने सिद्ध कहे छे.
- (३) सेधति (षिधु संराध्धौ) सिद्धयतिस्म निष्ठिताथौ भवतिस्म इति सिद्ध, जे सर्व सिद्ध करी चूक्या अेटले कृतकृत्य थर्ध गया तेमने सिद्ध कहे छे.
- (४) सेधतिस्म (षधुम् शास्त्रे) शास्ती अभवत् इति सिद्धः जे हितोपदेशक के धर्मानुशासक थया तेमने सिद्ध कहे छे.
- (५) सेधतिस्म (षिधुम् मांगल्ये) मांगल्यरुपतां अनुभवतिस्म

इति सिद्धः, જેમણે માંગલ્યત્વ રૂપનો અનુભવ કર્યો તેમને સિદ્ધ કહે છે.

(૬) સિદ્ધ, જેઓ સદાને માટે સિદ્ધ થઈ ગયા અનંત કાળ સુધી એવા જ પૂર્ણ રહેશે તેમને સિદ્ધ કહે છે.

(૭) સિદ્ધ-પ્રસિદ્ધ, જે લવ્ય જીવો દ્વારા સિદ્ધ પ્રભુના ગુણો ઉપલબ્ધ છે તેથી નિર્મળ આત્માને સિદ્ધ કહે છે. આ ઈત્યાદિ સિદ્ધ શબ્દના અનેક અર્થ છે. બધા અર્થોનું પ્રયોજન એક એ જ છે કે નિશ્ચલ, નિષ્કલંક, નિરંજન પરમાત્મા કારણુપરમાત્મ તત્ત્વના પૂર્ણ વિકાસને પ્રાપ્ત થયા છે. સિદ્ધ ભગવાન સમસ્ત અનુભવી અને પ્રતિભૂવી ગુણોને પૂર્ણ રીતે સિદ્ધ કરી ચૂક્યા છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : સિદ્ધ ભગવાન લોકના શિખર ઉપર જ કેમ સ્થિત છે ?

ઉત્તર : ઊર્ધ્વગમન જીવનો સ્વભાવ છે. જ્યારે આત્મા કર્મબંધનો વિનાશ કરીને સર્વથા અસંગ, નિર્લેપ થઈ જાય છે ત્યારે એક જ સમયમાં ઋણુગતિથી લોકના અંતે જ્યાં સુધી ધર્મદ્રવ્ય છે ત્યાં પહોંચીને સ્થિર થઈ જાય છે, તેથી સિદ્ધ પરમેષ્ટીઓનો નિવાસ લોકના શિખર ઉપર જ છે.

પ્રશ્ન ૧૩ : સિદ્ધપરમેષ્ટીનું ધ્યાન માત્ર પદસ્થધ્યાનમાં જ હોય છે ?

ઉત્તર : સિદ્ધપરમેષ્ટીનું પદસ્થ ધ્યાનમાં રહીને ચિંતવન કરવું તે પ્રારંભિક ધ્યાન છે તે પછી રૂપાતીત ધ્યાનમાં રહીને સિદ્ધપરમેષ્ટીનું વિશદ ધ્યાન થાય છે.

પ્રશ્ન ૧૪ : રૂપાતીતધ્યાન ક્યારે અને કેવી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર : બ્યારે પાંચે ઈન્દ્રિયો અને મનના ભોગોના વિકલ્પ દૂર થઈ બ્ય છે ત્યારે માત્ર ચૈતન્યના શુદ્ધ વિકાસનું ચિંતવન થતાં રૂપાતીત ધ્યાન હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૫ : રૂપાતીતધ્યાન અને પદસ્થધ્યાનનો પરસ્પર કાંઈ સંબંધ છે કે કેમ ?

ઉત્તર : આ બન્ને ધ્યાન એક કાળે હોતાં નથી તેથી નિશ્ચયથી તે કોઈ સંબંધ નથી પરંતુ કારણકાર્ય સંબંધ તેમનામાં સંભવે છે અને ત્યારે પદસ્થધ્યાન કારણ હોય છે અને અને રૂપાતીત ધ્યાન કાર્ય હોય છે.

આ પ્રકારે પદસ્થધ્યાનમાં ધ્યેયરૂપ એવા સિદ્ધ પરમેષીના સ્વરૂપનું વર્ણન કરીને હવે પદસ્થધ્યાનમાં ધ્યાન કરવા યોગ્ય આચાર્ય પરમેષીનું વર્ણન કરે છે :

દંસળળાળપહાળે વીરિયચારિત્તવરનવાયારે ।

અળ્લં પરં ચ જુંજઈ સો આયરિઓ મુળી જ્ઞેઓ ॥ ૫૨ ॥

અ-વય : દસળળાળપહાળે વીરિયચારિત્તવર તવાયારે અળ્લં
ચ પરં જો જુંજઈ સો આયરિઓ મુળી જ્ઞેઓ ।

અનુવાદ : દર્શનજ્ઞાન પ્રધાન છે જેમાં તેવા વીર્ય ચારિત્ર અને તપાચારમાં અર્થાત્ દર્શનાચાર, જ્ઞાનાચાર, વીર્યાચાર, ચારિત્રાચાર અને તપાચાર આ પાંચ આચારોમાં પોતાને અને પરને જે જોડે છે તે આચાર્ય મુનિ ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે.

પ્રશ્ન ૧ : દર્શનાચાર કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સમ્યગ્દર્શનમાં આચરણ એટલે પરિણુમન કરવું તે દર્શનાચાર છે.

પ્રશ્ન ૨ : સમ્યગ્દર્શનનું સરળતાથી સમબળ્ય તેવું સ્વરૂપ કયું ?

ઉત્તર : પરમપારિણુમિક ભાવરૂપ ચૈતન્યવિલાસ જેનું લક્ષણ છે ભાવકર્મ-દ્રવ્યકર્મ-નોકર્મથી રહિત, અન્ય સમસ્ત પરદ્રવ્યોથી ભિન્ન નિજ શુદ્ધ આત્મા જ ઉપાદેય છે એવી રૂચિ જે દ્રષ્ટિમાં હોય છે તેને સમ્યગ્દર્શન કહે છે.

પ્રશ્ન ૩ : જ્ઞાનાચાર કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સમ્યગ્જ્ઞાનમાં આચરણ એટલે પરિણુમન કરવું તે જ્ઞાનાચાર છે.

પ્રશ્ન ૪ : સમ્યગ્જ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર : લેહવિજ્ઞાનના બળથી પરમપારિણુમિક ભાવરૂપ અર્થાત્ અત્યંત નિરપેક્ષ સહજ ચૈતન્ય સ્વભામય શુદ્ધ આત્માને મિથ્યાત્વ, રાગ, દ્વેષ વગેરે ભાવોથી બુદ્ધો બાણુવો તેને સમ્યગ્જ્ઞાન કહે છે.

પ્રશ્ન ૫ : ચારિત્રાચાર કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સમ્યગ્ચારિત્રમાં આચરણ એટલે પરિણુમન કરવાને ચારિત્રાચાર કહે છે.

પ્રશ્ન ૬ : સમ્યગ્ચારિત્ર કોને કહે છે ?

ઉત્તર : નિર્દોષ, નિરૂપાધિક, સહજ આનંદના અનુભવના બળથી ચિત્તનું નિશ્ચલ થઈ જવું તે સમ્યગ્ચારિત્ર છે.

પ્રશ્ન ૭ : તપાચાર કોને કહે છે ?

પ્રશ્ન ૧૨ : ઉક્ત પંચાચારમાં આચાર્યશ્રી શિષ્યોને કેવી રીતે જોડે છે ?

ઉત્તર : આચાર્યના આચારની દ્રઢતા જોઈને શિષ્યો આચારોમાં દ્રઢ થઈ જાય છે. આ ઉપરાંત આચાર્યશ્રી શિષ્યોને ઉપદેશ આપીને, દીક્ષા, પ્રાયશ્ચિત્ત વગેરે આપીને શિષ્યોને પંચાચારમાં જોડવા માટે સુપાત્ર બનાવી દે છે.

પ્રશ્ન ૧૩ : આચાર્યપરમેષ્ઠીના આ પાંચ આચાર જ મૂળગુણ છે ?

ઉત્તર : આચાર્ય પરમેષ્ઠીના ૩૬ મૂળગુણ છે પણ તેમાં પાંચ આચારોની અધિક વિશેષતા માનવામાં આવી છે. તે મૂળ ગુણો આ પ્રકારે છે : આર તપ, દસ ધર્મ, પાંચ આચાર, છ આવશ્યક અને ત્રણ ગુણિત, અર્થાત્ આચાર્યપરમેષ્ઠીના મુખ્ય ગુણ આઠ છે: (૧) આચારવત્વ (૨) આધારવત્વ (૩) વ્યવહારવત્વ (૪) પ્રકારકત્વ (૫) આયોપાયવિદ્દર્શિત્વ (૬) અવપીડકત્વ (૭) અપરિસ્ત્રાવિત્વ (૮) નિર્યાવકત્વ.

પ્રશ્ન ૧૪ : આચારવત્વ ગુણ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : પાંચ પ્રકારના આચારોની પોતે નિર્દોષ પાલન કરે અને અન્ય સાધુઓને પાલન કરાવે તેને આચારવત્વ ગુણ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૫ : આધારવત્વ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : આચારાંગ આદિ શ્રુતના વિશેષપણે ધારણ કરવાપણાને આધારવત્વ ગુણ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૬ : વ્યવહારવત્વ ગુણ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : પ્રાયશ્ચિત્ત શાસ્ત્રોની વિધિ અને પોતાના જ્ઞાન-બળ અનુસાર પ્રાયશ્ચિત્ત વગેરે આપવાની ક્ષમતાને વ્યવહારવત્ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૭ : પ્રકારકત્વ ગુણ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : સર્વ સંઘની વૈયાવૃત્ય કરવાની વિધિનું સારી રીતે બાણુવું અને વૈયાવૃત્ય કરવાની કળાને પ્રકારકત્વ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૮ : આચાર્યાપાયવિદ્દર્શિત્વ ગુણ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : કોઈ પણ કાર્યની હાનિ અને લાભને સ્પષ્ટ અને યથાર્થ રીતે બતાવવાની યોગ્યતાને આચાર્યાપાયવિદ્દર્શિત્વ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૯ : અવપીડકત્વ ગુણ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : આચાર્યશ્રીના જે ગુણના પ્રભાવથી આલોચના કરનાર સાધુ પોતાના શલ્ય અને દોષનું સંપૂર્ણણું નિવેદન કરી દે તે ગુણને અવપીડકત્વ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૦ : અપરિસ્ત્રાવિત્વ ગુણ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : આલોચક શિષ્ય આચાર્યને આલોચનામાં જે દોષ કહે તે દોષ તેમજ તે આલોચનાને સંઘમાં અન્ય કોઈ ખાસે પ્રગટ ન કરે તેવી ઉદારતાને અપરિસ્ત્રાવિત્વ ગુણ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૧ : નિર્યાપકત્વ ગુણ કહે છે ?

ઉત્તર : શિષ્યે પાળેલી આરાધના અંતસમય સુધી નિર્વિદ્વંપણે વહન કરાવે અને સમાધિમરણની શિષ્યને પ્રાપ્તિ થાય તેવો ઉપાય કરે તેને નિર્યાપકત્વ કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૨ : શું આચાર્યપરમેષ્ઠી પદસ્થધ્યાનમાં જ ધ્યેય છે ?

ઉત્તર : આચાર્યપરમેષ્ઠી પિંડસ્થ ધ્યાનમાં પણ ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે.

પ્રશ્ન ૨૩ : આ પદસ્થ અને પિંડસ્થ ધ્યાનનો પરસ્પર કાંઈ સંબંધ છે કે કેમ ?

ઉત્તર : આ બંને ધ્યાનમાં કારણકાર્ય સંબંધ છે; પદસ્થધ્યાન કારણ છે અને પિંડસ્થધ્યાન કાર્ય છે.

પ્રશ્ન ૨૪ : આચાર્યપરમેષ્ઠીના ધ્યાનથી શું પ્રેરણા મળે છે?

ઉત્તર : મોક્ષમાર્ગના કારણભૂત પાંચ આચારોના ધારણુની, પાલનની અને નિર્વાહનતાની સુગમતા અને શરણુની પ્રતીતિ થવાથી પુરૂષાર્થ કરવામાં ઉત્સાહ વધે છે.

આ પ્રકારે પદસ્થધ્યાનમાં ધ્યાન કરવા યોગ્ય આચાર્યપરમેષ્ઠીના સ્વરૂપનું વર્ણન કરી પદસ્થધ્યાનમાં ધ્યાન કરવા યોગ્ય ઉપાધ્યાયપરમેષ્ઠીનું સ્વરૂપ વર્ણવે છે :

જો રયણત્તયજુત્તો ણિચ્ચં ધમ્મોવદેસણે ણિરદે ।

સો ઉવજ્ઞાઓ અણ્ણા જદિવરવસ હો ણમો તસ્સ ॥ ૫૩ ॥

અનવય : જો રયણત્તયજુત્તો ણિચ્ચં ધમ્મોવદેસણે ણિરદે ।

સો જદિવરવસહો અણ્ણા ઉવજ્ઞાઓ ણમો તસ્સ ।

અનુવાદ : જે રત્નત્રયથી યુક્ત છે, પ્રતિદિન ધર્મોપદેશ કરવામાં નિરત છે, તેવો મુનિઓમાં પ્રધાન આત્મા ઉપાધ્યાય પરમેષ્ઠી છે તેમને નમસ્કાર થાયો.

પ્રશ્ન ૧ : રત્નત્રય શબ્દનો નિરુક્તિ અર્થ શું છે ?

ઉત્તર : બે, બે જાતિમાં ઉત્કૃષ્ટ હોય તે, તે જાતિમાં રત્ન કહેવાય છે. ત્રણ રત્નોના સમુહને રત્નત્રય કહે છે. અહીં મોક્ષમાર્ગનું પ્રકરણ છે તેથી મોક્ષમાર્ગના રત્નત્રય આ ત્રણ છે: સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્ર.

પ્રશ્ન ૨ : રત્નત્રય કેટલા પ્રકારના હોય છે ?

ઉત્તર : રત્નત્રય બે પ્રકારના હોય છે (૧) નિશ્ચય-રત્નત્રય, (૨) વ્યવહારરત્નત્રય.

પ્રશ્ન ૩ : નિશ્ચયરત્નત્રય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : અવિકાર નિજશુદ્ધ આત્મતત્ત્વના શ્રદ્ધાન-જ્ઞાન-આચરણરૂપ પરમસમાધિને નિશ્ચયરત્નત્રય કહે છે. તેના બીજાં નામ અલેહરત્નત્રય તથા આભ્યંતરરત્નત્રય પણ છે.

પ્રશ્ન ૪ : વ્યવહારરત્નત્રય કોને કહે છે ?

ઉત્તર : નિશ્ચયરત્નત્રયના કારણભૂત સમ્યગ્દર્શનના આઠ અંગ, સમ્યગ્જ્ઞાનના આઠ અંગ અને સમ્યગ્ચારિત્રના તેર અંગોને ધારણ કરવા, પાળવા અને નિર્વાહન કરવા તેને વ્યવહારરત્નત્રય કહે છે. તેના બીજાં નામ લેહરત્નત્રય, બાહ્યરત્નત્રય વગેરે પણ છે.

પ્રશ્ન ૫ : ઉપાધ્યાયપરમેષ્ઠી કયા ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે ?

ઉત્તર : ઉપાધ્યાયપરમેષ્ઠી નિશ્ચયધર્મ અને વ્યવહાર-ધર્મ બંને પ્રકારના ધર્મનો ઉપદેશ કરે છે.

પ્રશ્ન ૬ : નિશ્ચયધર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : વસ્તુના સ્વભાવને અથવા આત્માના સ્વભાવને

નિશ્ચયધર્મ કહે છે. આ નિશ્ચયધર્મની દ્રષ્ટિના કૃળથી થવાવાળા મોહકોભરહિત નિર્મળ પરિણામને પણ નિશ્ચયધર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૭ : વ્યવહારધર્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર : નિશ્ચયધર્મના પરંપરાથી સાધનભૂત એકદેશ શુદ્ધોપયોગરૂપ અથવા નિશ્ચયધર્મના લક્ષ સહિત કરવામાં આવેલાં શુભોપયોગને વ્યવહારધર્મ કહે છે અથવા નિશ્ચયધર્મના આવિર્ભાવને વ્યવહારધર્મ કહે છે.

પ્રશ્ન ૮ : આ ધર્મોનો ઉપદેશ કઈ પદ્ધતિથી આપવામાં આવે છે ?

ઉત્તર : નિજશુદ્ધ આત્મદ્રવ્ય ઉપાદેય છે પરભાવ હેય છે, નિજશુદ્ધાત્મસંવેદનભાવ ઉપાદેય છે પરભાવ હેય છે. પરમાત્માલકિત, સંયમ, ધ્યાન ઉપાદેય છે. પાપ ભાવ હેય છે ઇત્યાદિ હેયોપાદેય બુદ્ધિને પ્રકાશવાવાળી પદ્ધતિથી ધર્મોપદેશ આપવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૯ : યતિવરવૃષભ શબ્દનો શું અર્થ છે ?

ઉત્તર : વિષય-કષાયોના વિન્ય દ્વારા જે નિજ શુદ્ધાત્મતત્ત્વની સિદ્ધિનો યત્ન કરે છે તેને યતિ કહે છે, અને જેઓ યતિઓમાં શ્રેષ્ઠ છે તેમને યતિવર કહે છે અને યતિવરોમાં વૃષભ એટલે પ્રધાન છે તેમને યતિવરવૃષભ કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : ઉપાધ્યાય શબ્દનો શો અર્થ છે ?

ઉત્તર : ઉપસમીપે, યસ્ય સમીપે અઘીતે શિષ્યવર્ગઃ પઠતિ સ ઉપાધ્યાય, જેમના પાસે રહીને આત્મકલ્યાણાર્થી શિષ્યવર્ગ અધ્યયન કરે છે તેમને ઉપાધ્યાય કહે છે.

प्रश्न ११ : उपाध्यायपरमेष्ठीना ध्यानथी शुं प्रेरणा भणे छे ?

उत्तर : उपाध्यायपरमेष्ठीना भूणशुणु पञ्चीस छे, जेमना नाम अगीयार अंग अने चौद पूर्वइप छे कारणु के उपाध्यायपरमेष्ठी तेना ळणुकार होय छे. तेथी उपाध्यायपरमेष्ठी ज्ञानना प्रतीक छे तेमना ध्यानथी निश्चयस्वाध्यायना कारणभूत आगमज्ञानप्राप्तिनी तथा निजशुद्धारमतत्त्वना अस्यासइप निश्चयस्वाध्यायनी प्रेरणा भणे छे.

प्रश्न १२ : शुं उपाध्यायपरमेष्ठीनुं मात्र पदस्थ ध्यानमां ज ध्यान करवुं जेछिये ?

उत्तर : उपाध्यायपरमेष्ठीनुं पिण्डस्थ ध्यानमां पणु ध्यान करी शकय छे. आ पदस्थध्यान पिण्डस्थध्याननुं कारणभूत छे.

आ प्रकारे पदस्थध्यानमां ध्येयभूत उपाध्यायपरमेष्ठीनुं स्वइप वणुवीने पदस्थध्यानमां ध्याववा योग्य साधुपरमेष्ठीनुं स्वइप कहे छे :

दंसणणाणसमगं मगं मोक्खस्स जो हु चारित्तं ।
साधयदि णिच्चसुद्धं साहू सो मुणी णमो जस्स ॥ ५४ ॥

अन्वय : जो णिच्चसुद्धं मोक्खस्स मगं दंसणणाणसमगं
चारित्तं हु साधयदि स मुणी साहू णमो तस्स ।

अनुवाद : जे नित्य शुद्ध अर्थात् रागादिरहित, मोक्षना मार्गभूत, दर्शनज्ञानथी परिपूर्ण चरित्रने निश्चयथी साधे छे ते मुनि साधुपरमेष्ठी छे, तेमने नभस्कार हो.

પ્રશ્ન ૧ : મોક્ષમાર્ગ નિત્ય શુદ્ધ છે તેનો શું અર્થ ?

ઉત્તર : મિથ્યાત્વ, રાગ, દ્વેષ રહિત ચૈતન્યનો અવિકાર પરિણામ જ મોક્ષમાર્ગ છે અને તેવું જ અનંતકાળ સુધી મોક્ષમાર્ગનું સ્વરૂપ રહેવાનું છે. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ વગેરે બદલાવાથી મોક્ષમાર્ગનું સ્વરૂપ બદલાશે નહીં. તથા આ પ્રકારે કહેલા નિશ્ચયમોક્ષમાર્ગના કારણભૂત બાહ્યાભ્યંતર પરિચ્છેદરહિત, તથા તે નિષ્પરિચ્છતામાં દોષ ન લાગે તે પ્રકારની રાત્રિદિનચર્યા વ્યવહારમોક્ષમાર્ગ કહેવાય. આનાથી વિપરીત બીજા મોક્ષમાર્ગ હોતો નથી.

પ્રશ્ન ૨ : સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર-આત્રણેય-મોક્ષના માર્ગ છે કે કેમ ?

ઉત્તર : આ ત્રણેય મોક્ષના માર્ગ તો છે પરંતુ કેવળ એક કે બે મોક્ષમાર્ગરૂપ પદ નથી જેનાથી મોક્ષ થાય.

પ્રશ્ન ૩ : તો કોઈ એક મોક્ષનો માર્ગ કેવી રીતે હોઈ શકે?

ઉત્તર : કોઈ એક કે બીજી એકદેશ મોક્ષમાર્ગ છે જ્યારે ત્રણેયની પરિપૂર્ણતા સંપૂર્ણ મોક્ષ છે.

પ્રશ્ન ૪ : સમ્યગ્દર્શનની શરૂઆત કયા ગુણુસ્થાનમાં થાય છે ?

ઉત્તર : સમ્યગ્દર્શનની ઉત્પત્તિ ચોથા ગુણુસ્થાને થઈ જાય છે. જો સમ્યક્ત્વ અને એકદેશચારિત્ર એક સાથે પ્રગટ થઈ જાય તો પાંચમાં ગુણુસ્થાનમાં સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિ થઈ એમ કહેવાય છે. જો સમ્યક્ત્વ અને સકળસંયમ એક સાથે પ્રગટ થાય તો સાતમાં ગુણુસ્થાનમાં સમ્યક્ત્વની ઉત્પત્તિ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૫ : સમ્યગ્જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ કયા ગુણુસ્થાનમાં થાય છે ?

ઉત્તર : સમ્યગ્જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ પણુ સમ્યક્ત્વની માફક ચોથા, પાંચમાં કે સાતમાં ગુણુસ્થાનમાં થઈ જાય છે, પરંતુ સમ્યગ્જ્ઞાનની પૂર્ણતા તેરમા ગુણુસ્થાને થઈ જાય છે પૂર્ણ સમ્યગ્જ્ઞાનનું બીજું નામ કેવળજ્ઞાન છે.

પ્રશ્ન ૬ : સમ્યકચારિત્રની ઉત્પત્તિ કયા ગુણુસ્થાનમાં થાય છે ?

ઉત્તર : સમ્યકચારિત્રની ઉત્પત્તિ પણુ સમ્યક્ત્વની માફક ચોથા, પાંચમા કે સાતમા ગુણુસ્થાનમાં થઈ જાય છે પરંતુ સમ્યકચારિત્રની પૂર્ણતા ચૌદમા ગુણુસ્થાનના અંતભાગમાં થાય છે.

પ્રશ્ન ૭ : કષાયોનો અભાવ તો દસમા ગુણુસ્થાનના અંતમાં થઈ જાય છે તો તે પછી તુરત જ પૂર્ણ સમ્યકચારિત્ર કેમ નથી થઈ જતું ?

ઉત્તર : કષાયોના અભાવથી થવાવાળી નિર્મળતાની અપેક્ષાએ તો સમ્યકચારિત્રની પૂર્ણતા ૧૧ મા ગુણુસ્થાનથી માની છે. પરંતુ ૧૧ મા ગુણુસ્થાનમાં તો ઔપશમિક ચારિત્ર છે. તેથી તેનો વિનાશ થઈ જાય છે, આરમા ગુણુસ્થાનમાં અનંત-જ્ઞાન નથી અને તેથી અનંતચારિત્રનો અનુભવ નથી, ૧૩ મા ગુણુસ્થાને યોગની ચંચળતા છે તેથી નિર્મળતા અને અનુભવની અપેક્ષાએ પૂર્ણતા હોવા છતાં પ્રાદેશિક સ્થિરતા નથી, ૧૪ મા ગુણુસ્થાનમાં કર્મ-નોકર્મ સહિત હોવાને લીધે સર્વથા યથાવસ્થતા નથી તેથી સમ્યગ્ચારિત્રની પૂર્ણતા ૧૪ મા ગુણુસ્થાનના અંતમાં હોય છે.

પ્રશ્ન ૮ : સાધુ શબ્દનો શું અર્થ છે ?

ઉત્તર : સ્વશુદ્ધાત્માનં સાધયતિ इति સાધુઃ જે નિજ શુદ્ધ આત્માને સાધે તે સાધુ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૯ : પરિણતિઓની જાતિની અપેક્ષાએ સાધુઓ કેટલા પ્રકારના હોય છે ?

ઉત્તર : આ અપેક્ષાથી દસ પ્રકારના હોય છે. (૧) પ્રમત્તવિરત (૨) અપ્રમત્તવિરત (૩) અપૂર્વકરણ ઉપશમક (૪) અનિવૃત્તિકરણ ઉપશમક (૫) સૂક્ષ્મસાંપરાય ઉપશમક (૬) ઉપશાંતમોહ (૭) અપૂર્વકરણ ક્ષપક (૮) અનિવૃત્તિકરણ ક્ષપક (૯) સૂક્ષ્મસાંપરાય ક્ષપક (૧૦) ક્ષીણમોહ.

પ્રશ્ન ૧૦ : ઉક્ત સાધુઓમાં પરિણામ વિશુદ્ધિઓનું ઓછાપણું અને વધતાપણું કઈ રીતે છે ?

ઉત્તર : પહેલાના નંબરો કરતા આગળ આગળના નંબરવાળા સાધુઓ અધિક અધિક વિશુદ્ધ પરિણામવાળા હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : સાધુપરમેષ્ઠીના ધ્યાનથી શું પ્રેરણા મળે છે ?

ઉત્તર : સાધુઓના ગુણવિકાસ અને ગુણવિકાસના માર્ગના ધ્યાન વડે વ્યવહારમોક્ષમાર્ગ અને નિશ્ચયમોક્ષમાર્ગમાં ચાલવાની પ્રેરણા મળે છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : સાધુપરમેષ્ઠી માત્ર પદસ્થ ધ્યાનમાં જ ધ્યેયરૂપ છે ?

ઉત્તર : સાધુપરમેષ્ઠી પિંડસ્થધ્યાનમાં પણ ધ્યાવવા યોગ્ય છે આ પદસ્થધ્યાન પિંડસ્થધ્યાનના કારણભૂત છે.

પ્રશ્ન ૧૩ : પદસ્થધ્યાનનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર : પદના ઉચ્ચારણ અને જાપના અવલંબનથી ચિત્તની જે એકાગ્રતા થાય છે તેને પદસ્થધ્યાન કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૪ : નમસ્કારનું શું તાત્પર્ય છે ?

ઉત્તર : ક્રોધ, અહંકાર, માયાચાર અને લોભને છોડીને ગુણાનુરાગપૂર્વક વિનમ્ર થવું તેને નમસ્કાર કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૫ : નમસ્કારના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર : નમસ્કારના ચાર પ્રકાર છે : (૧) ભાવનમસ્કાર (૨) માનસિક નમસ્કાર (૩) વાચનિક નમસ્કાર (૪) કાય-નમસ્કાર

પ્રશ્ન ૧૬ : ભાવનમસ્કાર કેને કહે છે ?

ઉત્તર : સહજ શુદ્ધચૈતન્યની ભાવનાથી ઉત્પન્ન થયેલા સહજ આનંદનો અનુભવ થવો તે ભાવનસ્કાર કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૧૭ : માનસિક નમસ્કાર કેને કહે છે ?

ઉત્તર : પરમેષ્ઠીના ગુણોનું ચિંતવવું, ભાવનાથી મનનું વિનમ્ર થઈ જવું તે માનસિક નમસ્કાર છે.

પ્રશ્ન ૧૮ : વાચનિક નમસ્કાર કેને કહે છે ?

ઉત્તર : “ જમો અરિહંતાણ ” વગેરે પદોનું ઉચ્ચારણ કરવું, પરમેષ્ઠીના વાચક નામોનું ઓલવું, નમસ્કાર હો, જ્યવંત હો વગેરે મંગળવચનોનું કહેવું, ગુણોની પ્રશંસા કરવી, સ્તુતિ કરવી તેને વાચનિક નમસ્કાર કહે છે.

પ્રશ્ન ૧૯ : કાયિક-નમસ્કાર કેને કહે છે ?

ઉત્તર : પરમેષ્ઠીદેવનું લક્ષ કરીને માથું નમાવવું, હાથ

નેડવા, અષ્ટાંગ, સપ્તાંગ કે પંચાંગ-નમસ્કાર કરવા તેને કાયિક નમસ્કાર કહે છે.

આ પ્રકારે પદસ્થધ્યાન દ્વારા ધ્યાનનો ઉપદેશ કરીને હવે ધ્યાતા, ધ્યાનનો સંકેત કરીને નિશ્ચયધ્યાનનું લક્ષણ કહે છે :

જં કિંચિવિ ચિંતતો ણિરીહવિત્તી હવે જદા સાહુ ।
લદ્ધૂણય ઇયત્તં તદાહુ તં તસ્સ ણિચ્છયં જ્ઞાણં ॥૫૫ ॥

અન્વય : જદા જંકિંચિવિ ચિંતતો સાહુ ઇયત્તં લદ્ધૂણય
ણિરીહવિત્તી હવે તદા તં તસ્સ ણિચ્છયં આહુ ।

અનુવાદ : જે સમયે, જે કાંઈ વિચારતો થકો સાધુ ધ્યેયમાં ચિત્તની એકગ્રતાને પ્રાપ્ત કરીને અથવા નિજમાં એકત્વને પ્રાપ્ત કરીને સમસ્ત ઈન્દ્રિયોરહિત પરિણુતિવાળો થઈ જાય છે ત્યારે ઋષિઓ તે ધ્યાનને નિશ્ચયધ્યાન કહે છે.

પ્રશ્ન ૧ : કયા પદ્ધતી ધ્યેયનો સંકેત પ્રગટ થાય છે?

ઉત્તર : “ જ કિંચિવિ ચિંતંતો ” આ પદ્ધતી ધ્યેયનો સંકેત પ્રગટ થાય છે.

પ્રશ્ન ૨ : સાધુ જે કાંઈ વિચારતો એટલે શું વિચારતો હોય છે ?

ઉત્તર : આત્મા કે આનાત્મારૂપ કોઈ પદાર્થ સાધુના ચિંતવનમાં આવી જાય તેથી હાનિ થતી નથી. કારણ કે જ્ઞાનનો સ્વભાવ જાણવું તે છે, તે જ્ઞાનમાં કાંઈ પણ જાણવામાં આવી જાય અથવા એકાગ્રચિત્તથી જાણવામાં આવી જાય તે જ્ઞાન પણ આત્માનું આધક નથી. આધક તો વિપરીત અભિપ્રાય છે.

प्रश्न ३ : प्राथमिक शिष्योना ध्यानमां धरुं करीने शुं ध्येयरूप पदार्थी आवे छे ?

उत्तर : प्राथमिक साधकोने धरुं करीने सविकल्प अवस्था होय छे त्यां विशेष विकल्पोनी निवृत्तिने अर्थे चित्तनी स्थिरता आवश्यक छे तेथी देव, शास्त्र, गुड वगैरे धर्मभय पर-द्रव्यो ध्येयरूपे आवे छे.

प्रश्न ४ : अब्यासनिष्ठ साधुओना ध्यानमां ध्येयरूपे शुं आवे छे ?

उत्तर : अब्यासनिष्ठ साधुओना अने निश्चलचित्त साधकोना ध्यानमां सहज शुद्ध, नित्य, निरंजन, निजशुद्ध स्वभाव ध्येयरूपे आवे छे.

प्रश्न ५ : ध्याननो संकेत क्या पदथी थर्छ रह्यो छे ?

उत्तर : “साहू णिरिहविती हवे” जे साधु निस्पृह वृत्तिवाणा थर्छ जय छे आ पदथी ध्यातानो संकेत करे छे. सकण ध्याता ओज होय जे सर्व प्रकारनी धर्याओथी अत्यंत रक्षित छे.

प्रश्न ६ : अहीं धर्यामां कर्छ कर्छ वातो गलित छे ?

उत्तर : धर्यामां सर्व प्रकारनो आब्यंतर परिग्रह गलितपण्णे आवी जय छे. ते परिग्रह चौद प्रकार छे :-

(१) मिथ्यात्व (२) क्रोध (३) मान (४) माया (५) लोभ (६) हास्य (६) रति (८) अरति (९) शोक (१०) लय (११) णुगुप्सा (१२) पुडूषवेद (१३) स्त्रीवेद (१४) नपुंसकवेद.

પ્રશ્ન ૭ : આ આભ્યંતર પરિગ્રહોથી રહિત થવાની આવશ્યકતા હોય તો બાહ્યપરિગ્રહ રહેવા છતાં પણ ધ્યાન હોવાનું માનવું જોઈએ ?

ઉત્તર : મિથ્યાત્વનો અભાવ થતાં, આભ્યંતર પરિગ્રહની શિથિલતા થઈ જાય છે બાહ્યપરિગ્રહનું ગ્રહણ કથંચિત્ રહી શકતું નથી ? અને બાહ્યપરિગ્રહનું ગ્રહણ ન રહેતાં આભ્યંતર પરિગ્રહનો પણ (ક્રમે કરીને) સર્વથા અભાવ થઈ જાય છે. આ પ્રકારે બાહ્ય અને આભ્યંતર બન્ને પરિગ્રહનો ત્યાગી ઉત્તમ ધ્યાતા હોય છે.

પ્રશ્ન ૮ : ધ્યાનનો સંકેત કયા પદ દ્વારા થઈ રહ્યો છે.

ઉત્તર : “**ઘયન્તં લઘૂણય**” આ પદથી ધ્યાનનો સંકેત થાય છે. એકત્વને પ્રાપ્ત કરવું તે ધ્યાનનું લક્ષ છે. આમાં ચિત્તની એકાગ્રતા મેળવવા રૂપ એકત્વની પ્રાપ્તિ ધ્યાનનું પ્રથમ લક્ષણ છે, તથા નિજ શુદ્ધ આત્મતત્ત્વની એકતાને મેળવવા રૂપ એકત્વની પ્રાપ્તિ ઉત્તમ ધ્યાનનું લક્ષણ છે.

પ્રશ્ન ૯ : અહીં નિશ્ચયધ્યાન દ્વારા કયા નિશ્ચયધ્યાનનું કથન છે ?

ઉત્તર : આ ગાથામાં વ્યવહાર રતનત્રયનું સાધક ચિત્તની એકાગ્રતારૂપ ધ્યાન તે નિશ્ચયધ્યાન એમ કથન છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : આ નિશ્ચયધ્યાનના રૂપમાં શું થાય છે ?

ઉત્તર : આ નિશ્ચયધ્યાનના પ્રતાપથી નિજ શુદ્ધ આત્મતત્ત્વના એકત્વની પ્રાપ્તિરૂપ પરમધ્યાન થાય છે.

હવે આ પરમધ્યાનના ઉપાય અને સ્વરૂપ વર્ણવે છે :

मा चिद्दह मा जंवह मा चिंतह किंपि जेण होइ थिरो ।
अप्पा अप्पम्मि रओ इणमेव परं हवे ज्ञाणं ॥ ५६ ॥

अन्वय : किंपि मा चिद्दह, मा जंवह, चिंतह जेण अप्पा
अप्पमि रओ थिरो होदि इणमेव घरं ज्ञाणं हवे ।

अनुवाद : कांछ पणु चेष्टा न करे, कांछ पणु न ओलो
अने कांछ पणु न चिंतवो, जेथी आत्मा आत्माभां रत थयो
थके स्थिर थछ ज्ञय, आने ज परमध्यान कडे छे.

प्रश्न १ : चेष्टा करवाना, ओलवाना 'अने चिंतवनना
निषेधना आ कम्मनुं शुं प्रयोजन छे ?

उत्तर : काय, वचन मननो निरोध ते कम्मथी सुगम-
ताथी थछ शके छे ते प्रदर्शित करवाना प्रयोजनथी ते कम्म
अताव्यो छे.

प्रश्न २ : क्या प्रकारनी कायानी चेष्टानो निरोध
करवो जेछे ?

उत्तर : शुल अने अशुल अन्ने कायचेष्टानो निरोध
करवो जेछे.

प्रश्न ३ : शुल कायचेष्टानो निरोध शा भाटे आवश्यक छे ?

उत्तर : अशुल चेष्टानी भाइक शुल चेष्टा पणु सहज-
शुद्ध, नित्य, निष्क्रिय, निजशुद्धात्माना अनुभवमां आधक छे
तेथी शुलाशुल अन्ने कायव्यापारोना निरोध परमसमाधिइप
ध्यानने भाटे आवश्यक छे.

प्रश्न ४ : क्या वचनव्यापारनो परमध्यानने भाटे
निरोध करवो जेछे ?

ઉત્તર : શુભબહિર્જલ્પ, અશુભબહિર્જલ્પ, શુભઅંતર્જલ્પ, અશુભઅંતર્જલ્પ આ ચારે પ્રકારના વચનવ્યાપારનો નિરોધ કરવો તે પરમસમાધિ પામવા માટે જરૂરી છે.

પ્રશ્ન ૫ : શુભવચનો અને અંતર્જલ્પરૂપ વચનોને, પરમધ્યાનને અર્થે શા માટે રોકવા જોઈએ ?

ઉત્તર : અશુભ વચનવ્યાપારની જેમ શુભવચનવ્યાપાર પણ નિશ્ચલ નિસ્તરંગ ચૈતન્યસ્વભાવના અનુભવનો પ્રતિબંધક છે તેવી જ રીતે બહિર્જલ્પની જેમ અંતર્જલ્પ પણ સ્વભાવના અનુભવનો પ્રતિબંધક છે તે સર્વ પ્રકારના વચનવ્યાપારોનો નિરોધ પરમધ્યાન માટે આવશ્યક છે.

પ્રશ્ન ૬ : કયા માસિક વ્યાપારોનો નિરોધ પરમધ્યાન માટે આવશ્યક છે ?

ઉત્તર : શુભ તથા અશુભ બંને પ્રકારના વિકલ્પોરૂપ ચિત્તવ્યાપારોનો નિરોધ પરમધ્યાનને માટે આવશ્યક છે.

પ્રશ્ન ૭ : શુભ ભાવનાઓનો નિરોધ પરમધ્યાનને અર્થે શા માટે આવશ્યક છે ?

ઉત્તર : અશુભ ભાવના વિકલ્પની જેમ શુભ ભાવનાનો વિકલ્પ પણ નિર્વિકલ્પ, નિરંજન, સહજશુદ્ધ નિજ સ્વભાવના અનુભવનો પ્રતિબંધક છે તેથી શુભ અને અશુભ બંને પ્રકારના વિકલ્પોનો નિરોધ પરમધ્યાન માટે આવશ્યક છે.

પ્રશ્ન ૮ : કાયવચનમનના વ્યાપારના નિરોધપૂર્વક થવાવાળી આત્મલીનતામાં આત્મા કઈ સ્થિતિમાં રહે છે ?

ઉત્તર : આત્મલીનતામાં રાગદ્વેષના સર્વ વિકલ્પોથી રહિત પરમસમાધિ હોય છે અને આત્માના સહજ પરમ આનંદની અનુભૂતિ હોય છે.

પ્રશ્ન ૯ : આ પરમધ્યાનનું ક્ષણ શું છે ?

ઉત્તર : આ પરમધ્યાન અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતશક્તિ અને અનંત આનંદની ઉત્પત્તિનું કારણ છે, જે અનંતચતુષ્ટયરૂપ ક્ષણ પ્રગટ થવાથી આ પરમતત્ત્વદર્શી અનંત-કાળ સુધી એટલે સર્વ કાળ સુધી પરમાત્મતત્ત્વનો અનુભવ કરે છે.

પ્રશ્ન ૧૦ : આ પરમધ્યાનમાં ધ્યેયભૂત તત્ત્વ કયું છે?

ઉત્તર : આ પરમધ્યાન નિર્વિકલ્પ પરમસમાધિરૂપ અવસ્થા છે તેથી બુદ્ધિપૂર્વક ધ્યાન તો કોઈનું નથી પરંતુ નિસ્તરંગ પરિણુમનમાં ધ્રુવ, પરમપારિણામિકભાવરૂપ, સહજજ્ઞાનદર્શનાનંદમય સમયસાર ધ્યેય રહી જાય છે. આને સહજશુદ્ધાત્મતત્ત્વનું સહજ અવલંબન કહે છે. આ (ધ્યાન) માં આ આત્મા અનાદિ-અનંત અહેતુક ચૈતન્યસ્વભાવને કારણરૂપથી ઉપાદાન બનાવીને સ્વયં સહજ આનંદરૂપે પરિણુમતો રહે છે. આને જ પરમ-ધ્યાન કહે છે.

આ પ્રકારે દસ ગાથાઓમાં ધ્યાન સંબંધી તત્ત્વનો ઉપદેશ કરીને, શ્રીમત્ સિંદ્ધાંતિદેવ આચાર્યશ્રી ધ્યાનના વર્ણનનો ઉપસંહાર કરતા થકા વિશેષ આદેશ કરે છે :-

તવસુદવદવં ચેદા જ્ઞાણરહ ધુરંધરો હવે જમ્હા ।
તમ્હા તત્તિયગિરદા તલ્લદ્ધીણ સદા હોહ ॥ ૫૭ ॥

અન્વય : જમ્હા તવ સુદવદવં ચેદા જ્ઞાણરહ ધુરંધરો હવે
તમ્હા તલ્લદ્ધીણ સદા તત્તિયગિરદા હોહ ।

અનુવાદ : તપ-શ્રુત-વ્રતવાળો આત્મા જ ધ્યાનરૂપી
સ્થની ધુરાનો ધારણ કરવાવાળો થઈ શકે છે તે કારણથી હે
ભવ્ય જીવો! આ ધ્યાનની પ્રાપ્તિને અર્થે નિરંતર તપ, શ્રુત
અને વ્રત આ ત્રણેમાં નિરત થાઓ.

પ્રશ્ન ૧ : પરમધ્યાનના વર્ણન પછી વ્યવહાર સાધનોથી
ધ્યાનનો ઉપસંહાર કેમ કર્યો ?

ઉત્તર : અહીં નિશ્ચયતપ, નિશ્ચયશ્રુત અને નિશ્ચયવ્રતનું
અહણુ કરવું કહ્યું છે. પરમધ્યાનના આ અનન્ય સહાયક છે.
તેથી (માત્ર) વ્યવહારસાધનની વાત ન સમજવી.

પ્રશ્ન ૨ : નિશ્ચયતપ શું છે ?

ઉત્તર : શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં તપવું તે નિશ્ચયતપ છે.
આ નિશ્ચયતપના પ્રાથમિક સાધનરૂપ અનશનાદિ બાર પ્રકારનું
તપ છે.

પ્રશ્ન ૩ : નિશ્ચયશ્રુત એટલે શું ?

ઉત્તર : નિર્વિકાર, શુદ્ધ સ્વસંવેદનરૂપે પરિણુમવું તે
નિશ્ચયશ્રુત છે. આ નિશ્ચયશ્રુતનું સાધન આચારશાસ્ત્ર આદિ
દ્રવ્યશ્રુતનું અધ્યયન-મનન કરવું તે છે.

प्रश्न ४ : निश्चयप्रत એટલે શું ?

ઉત્તર : સમસ્ત શુભાશુભ મન વચન-કાયાના વ્યાપારેથી નિવૃત્તિ તે નિશ્ચયપ્રત છે.

પ્રશ્ન ૫ : નિશ્ચયપ્રતનું સાધન શું છે ?

ઉત્તર : અહિંસાદિ મહાપ્રતો વગેરેનું પાલન નિશ્ચય-પ્રતોનું સાધન છે.

પ્રશ્ન ૬ : અહિંસાદિ મહાપ્રતો તો પૂર્ણ ત્યાગરૂપ છે તેમને બાહ્યપ્રત શા માટે કહેવામાં આવ્યા ?

ઉત્તર : આ પાંચ મહાપ્રતાદિ સંપૂર્ણ નિવૃત્તિરૂપ નથી તેથી તેમને બાહ્યપ્રત અથવા એકદેશપ્રત કહેવાય છે.

પ્રશ્ન ૭ : એકદેશપ્રત તો સંયમાસંય હોય છે મહાપ્રત એકદેશપ્રત કેવી રીતે હોઈ શકે ?

ઉત્તર : આ મહાપ્રતોમાં પણ એકદેશ પ્રવૃત્તિ જોવામાં આવે છે તેથી તે પણ એકદેશ છે, જો કે સંયમાસંયમરૂપ એકદેશપ્રતથી આ મહાપ્રતો વિશેષરૂપ ગણવા યોગ્ય છે.

પ્રશ્ન ૮ : મહાપ્રતોમાં શું નિવૃત્તિ અને શું પ્રવૃત્તિ હોય છે.

ઉત્તર : અહિંસામહાપ્રતમાં જીવરક્ષાની પ્રવૃત્તિ છે. સત્યમહાપ્રતમાં સત્યવચનની પ્રવૃત્તિ છે. અચૌર્યમહાપ્રતમાં દત્તા-દાનની પ્રવૃત્તિ છે, બ્રહ્મચર્યમહાપ્રતમાં શીલરક્ષણની પ્રવૃત્તિ છે, પરિગ્રહત્યાગમહાપ્રતમાં અસંગ રહેવાની, નમ્ર રહેવાની, એકાંત-વાસ સેવવા આદિની પ્રવૃત્તિ હોય છે.

પ્રશ્ન ૯ : તો શું નિશ્ચયવ્રતમાં જીવરક્ષાની પ્રવૃત્તિ નથી હોતી ?

ઉત્તર : નિશ્ચયવ્રતમાં શુભ-અશુભ સમસ્ત વિકલ્પોની નિવૃત્તિ હોય છે. પૂર્ણ મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ, કાયગુપ્તિની અવસ્થા છે ત્યાં કોઈ પણ પ્રકારના વિકલ્પનો કે વ્યાપારનો અવકાશ નથી. ત્યાં તો જેવી રીતે હિંસાદિ ભાવોથી નિવૃત્તિ છે તેવી રીતે જીવરક્ષાદિ શુભભાવોથી પણ પૂર્ણ નિવૃત્તિ છે, નહિતર મોક્ષની પ્રાપ્તિ અસંભવ થઈ જશે.

પ્રશ્ન ૧૦ : શું નિશ્ચયવ્રત, નિશ્ચયતપ, નિશ્ચયશ્રુતની પ્રાપ્તિ વિના મોક્ષપ્રાપ્તિ નથી થઈ શકતી ?

ઉત્તર : નિશ્ચયવ્રત, નિશ્ચયતપ, નિશ્ચયશ્રુત રૂપ પરમસમાધિ વિના મોક્ષપ્રાપ્તિ અસંભવ છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : જેમને સકળસંયમનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ અંત-મુહૂર્તથી કાંઈક ઓછો બતાવવામાં આવ્યો છે તેમને સકળસંયમ પ્રટળ થતાં અંતમુહૂર્તમાં જ મોક્ષ થાય છે તો ત્યાં નિશ્ચયતપ આદિનો અવસર કેવી રીતે બની શકે ?

ઉત્તર : આવા અવસરમાં પણ નિશ્ચયતપ આદિ સ્વરૂપ પરમસમાધિ તો હોય જ છે. પરંતુ અધિક કાળ ન હોવાથી લોકમાં તેની પ્રસિદ્ધિ નથી.

પ્રશ્ન ૧૨ : નિશ્ચયતપ, નિશ્ચયવ્રત અને નિશ્ચયશ્રુત આજકાલ સંભવ છે કે કેમ ?

ઉત્તર : નિશ્ચયતપ આદિ આજકાલ સંભવે છે, પરંતુ

માત્ર થોડા જ કાળ સુધી આ પરિણતિ આજકાલ ટકે છે; આ કારણથી મોક્ષના કારણભૂત એવું શુકલધ્યાન બની શકતું નથી.

પ્રશ્ન ૧૩ : તો આજકાલ ઉત્કૃષ્ટમાં ઉત્કૃષ્ટ કયું ધ્યાન થઈ શકે ?

ઉત્તર : આજકાલ ધર્મધ્યાન સુધીની જ પ્રાપ્તિ છે.

પ્રશ્ન ૧૪ : જો મોક્ષનું કારણભૂત એવું શુકલધ્યાન ન બની શકે તો પછી ધ્યાનના પ્રયત્નનું શું ફળ થયું ?

ઉત્તર : ધર્મધ્યાન પણ પરંપરાથી મોક્ષનું કારણ છે. આ કાળે પણ એમ કરી શકાય છે કે પોતાના શુદ્ધ આત્માની ભાવનારૂપ નિશ્ચયતપ આદિથી દેવાયુનો અંધ કરી ભવાંતરમાં દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થવાય. ત્યાંથી પછી વિદેહક્ષેત્રમાં અથવા અતુર્થ-કાળમાં મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત કરી મુક્તિ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

પ્રશ્ન ૧૫ : ધ્યાનના મુખ્ય સહાયક સાધક કયા કયા છે?

ઉત્તર : વૈરાગ્ય, તત્ત્વવિજ્ઞાન, નિષ્પરિચ્છતા, વશચિત્તતા અને પરિષહુજ્ય આ પાંચ ધ્યાનના મુખ્ય સાધક છે.

પ્રશ્ન ૧૬ : વૈરાગ્ય કહેવાથી શું સમજવું ?

ઉત્તર : સંસાર, દેહ અને ભોગથી ઉપેક્ષા થવી તે વૈરાગ્ય છે.

પ્રશ્ન ૧૭ : સંસારથી કેવી ઉપેક્ષા હોવી જોઈએ ?

ઉત્તર : સંસારનો અર્થ છે મન, વચન, કાયાની ચેષ્ટાઓ તેમને અહિતરૂપ, વિનશ્ચર અને પરભાવરૂપે બાણીને તેમના પ્રત્યેનો રાગ હઠાવી દેવો જોઈએ ?

પ્રશ્ન ૧૮ : દેહ ઉપરથી વૈરાગ્ય કેવી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર : આ જ દુઃખનું અવલંબન કારણ છે, તેના સંબંધથી જ અનેક પ્રકારની વેદનાઓનો સંયોગ થાય છે. તેમ વળી આ દેહ હાડ-માંસનું પુતંગું અને અનેક રોગથી ઘેરાયેલું છે ઇત્યાદિ પ્રકારે દેહના સ્વરૂપને જ્ઞાનના બળે કરીને બાણવાથી દેહનો અનુરાગ ઘટી જાય છે.

પ્રશ્ન : ૧૯ : અંગો (શરીરના) ઉપથી ઉપેક્ષા કેવી રીતે થાય ?

ઉત્તર : પાંચ ઇન્દ્રિયોના સાધનભૂત દ્રશ્યમાન આ જડ પદાર્થો મુજ ચેતનથી અત્યંત ભિન્ન છે તેમના રોગથી જ મારો અનંત વૈભવ ઠંકાયો છે, તેમનો સમાગમ પણ વિજળીની માફક ક્ષણવર્તી અને ચંચળ છે ઇત્યાદિ સત્ય ભાવનાના બળથી ભોગો પ્રત્યેથી ઉપેક્ષા થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૨૦ : સંસાર પરથી વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયે ધ્યાનમાં શું સહાયતા મળે ?

ઉત્તર : જ્યારે મન, વચન, કાયાની ચેષ્ટાઓમાં રતિ-ભાવ નાશ પામે છે ત્યારે ઉપયોગને તેમાં આશ્રય ન મળવાથી ઉપયોગની અસ્થિરતાનો અંત આવે છે. આ ઉપયોગ સ્થિર થયો તેને જ ધ્યાન કહે છે. આ વિધિથી, વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થવાથી ધ્યાનની વૃદ્ધિ થાય છે.

પ્રશ્ન ૨૧ : તત્ત્વજ્ઞાન કેને કહે છે ?

ઉત્તર : સ્વભાવ અને પરભાવના ભેદજ્ઞાનના બળથી

સ્વતઃસિદ્ધ, ધ્રુવ, સહબ્બનંદમય, ચૈતન્યપરમતત્ત્વના ઉપયોગને તત્ત્વજ્ઞાન કહે છે.

પ્રશ્ન ૨૨ : તત્ત્વજ્ઞાનથી ધ્યાનની સિદ્ધિ કેવી રીતે સુગમ બને છે ?

ઉત્તર : તત્ત્વજ્ઞાનમાં ઉપયોગનો વિષય અપરિણામી, સ્વતઃસિદ્ધ પરમપારિણામિકલાવમય નિબ્ધ ચૈતન્ય રસ રહે છે તેથી સ્થિર વિષયના ઉપયોગથી ધ્યાન પણ સ્થિર થાય છે.

પ્રશ્ન ૨૩ : તત્ત્વજ્ઞાનથી ધ્યાનની સિદ્ધિ કેવી રીતે થાય છે?

ઉત્તર : બાહ્ય પરિચ્છેદનો આશ્રય કરીને ઈચ્છારૂપ આભ્યંતર પરિચ્છેદ ઉત્પન્ન થાય છે. ઈચ્છાનો ઉદ્ભવ થતાં ચિત્ત અચળ બને છે. બ્યારે બાહ્યપરિચ્છેદનો આશ્રય છોડી દેવામાં આવે છે ત્યારે બાહ્ય અને આભ્યંતર એમ સમસ્ત પરિચ્છેદોના અભાવથી ઈચ્છાનો અભાવ થઈ જાય છે. આવી નિર્વાચ્યકતાના રૂપમાં સ્વસંવેદનની સ્થિરતા ઉપજે છે. આ પ્રકારે આ ઉત્કૃષ્ટ ધ્યાનની સાધક નિષ્પરિચ્છેદતા છે.

પ્રશ્ન ૨૪ : વશચિત્તતાથી ધ્યાનની સિદ્ધિ કેવી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર : ચિત્ત વશ થવાથી એટલે કે ભોગ, પ્રશંસા, કીર્તિ વગેરે આધીન ન રહેવાથી ચિત્તની એકાગ્રતા થઈ શકે છે. આ એકાગ્રતા સિદ્ધ થતાં એક ઉપાદેય તત્ત્વ તરફ (તત્ત્વમાં) ચિંતવન શેકાઈ જાય છે. આ પ્રકારે વશચિત્તતાથી ધ્યાનની સિદ્ધિ થાય છે.

પ્રશ્ન ૨૫ : પરીષદ્બ્ય ધ્યાનની સિદ્ધિમાં કેવી રીતે સહાયક છે ?

ઉત્તર : પરીષદ્ બને ઉપસર્ગો આવી પડતાં, જે પરી-ષદ્વિબ્યથી ન હોય તેને વિચલિતપણું ઉત્પન્ન થાય છે અને વિચલિત પુરૂષના ચિત્તને એકાગ્રતા રહેતી નથી અને તેથી ધ્યાન પણ થઈ શકતું નથી જે પરીષદ્વિબ્યથી છે, તે મોહીજનોના માનેલા સંકટો ઉપસ્થિત થતાં જ્ઞાનભાવથી ચ્યુત થતા નથી. આ પ્રકારે પરીષદ્વિબ્ય ધ્યાનની સિદ્ધિમાં સહાયક થાય છે.

પ્રશ્ન ૨૬ : તપ-વ્રત-શ્રુતમાં હંમેશા નિરત રહેવાનું કહ્યું ત્યાં હંમેશનો શું અર્થ સમજવો ?

ઉત્તર : બ્યાં સુધી ધ્યાનથી વિચલિત થઈ ફરીથી અપ-ધ્યાન થવાની જરા ઉણ સંભાવના ન રહે ત્યાં સુધી આ વ્રણમાં હંમેશા નિરત રહેવું એમ સદા શબ્દનું તાત્પર્ય સમજવું.

પ્રશ્ન ૨૭ : ધ્યાનની પ્રાપ્તિ થયે, શું અનંતકાળ સુધી ધ્યાન રહ્યા કરે છે ?

ઉત્તર : અંતરમુહૂર્ત પરમઉત્કૃષ્ટ અભેદધ્યાન થાય તો પરમાત્મત્વ-સર્વજ્ઞત્વ-પ્રગટ થઈ જાય છે. ત્યારપછી અતીતધ્યા-નાવસ્થા રહે છે. ત્યાં પછી નથી તો ધ્યાન રહેતું કે નથી તો ધ્યાનની આવશ્યકતા રહેતી.

આ પ્રકારે દ્રવ્યોના ચથાર્થ પરિજ્ઞાનના ફળભૂત ધ્યાનનું વર્ણન કરીને પૂજ્ય શ્રીમન્નેમિચન્દ્રજી સિદ્ધાંતિદેવ ગ્રંથસમાપ્તિ કરતાં થકાં શ્રુતદેવતા પ્રત્યે ભક્તિ કરીને પોતાની લઘુતાની સૂચના કરતી

छेली गाथा कहे छे :-

द्व्वसंगहमिणं मुणिणाहा दोससंचयचुदा सुदपुण्णा ।
सोधयंतु तणुसुत्तघरेण णेमिचन्द्रमुणिणाम णियं जं ॥५८॥

अन्वय : तणुसुत्तघरेण णेमिचन्द्रमुणिणा जं भणियं इणं द्व्वसंगहम्
दोषसंचयचुदा सुदपुण्णा मुणिणाहा सोधयंतु ।

अनुवाद : अल्पज्ञानना धारक जेवा नेमिचन्द्र मुनि
द्वारा कहेवाभां आवेला आ द्रव्यसंग्रह (नामना शास्त्र) ने,
समस्त दोषोथी रहित अने श्रुतभां परिपूर्ण जेवा मुनिप्रधान
शुद्धनो शुद्ध करे।

प्रश्न १ : द्रव्यसंग्रह शब्दनो शब्दार्थ शुं छे ?

उत्तर : जे पयथिइपे परिणुम्या, परिणुमे छे अने
परिणुमता रहेशे तेमने द्रव्य कहे छे. जेवा जेवा अघा द्रव्येनो
वर्णनात्मक संग्रह जेभां कर्ये छे ते शास्त्रने द्रव्यसंग्रह कहेवाभां
आवे छे.

प्रश्न २ : अघा द्रव्येनो नतिनी अपेक्षाजे कर्ष कर्ष
रीते संग्रह करी शक्य छे ?

उत्तर : ज्व, पद्गल, धर्म, अधर्म, आकाश अने
काण आ छ नतिज्येभां ते ते नतिज्येना समस्त द्रव्येनो
संग्रह थर्ष नय छे.

प्रश्न ३ : आ छ नतिज्येनो पणु कर्ष कर्ष विशेषता-
ज्येभां केनो केनो अंतर्भाव थर्ष शके छे ?

ઉત્તર : જીવત્વ, મૂર્તત્વ, એક સંખ્યકત્વ, સર્વાંગત્વ, કર્તૃત્વ, ગતિહેતુત્વ, સ્થિતિહેતુત્વ, અવગાહનાહેતુત્વ, પરિણુમન-હેતુત્વ, અનંતપ્રદેશત્વ, એકપ્રદેશત્વ, પરિણામિત્વ, ક્રિયાવત્વ, વિભાવશક્તિત્વ, અસંખ્યાતપ્રદેશત્વ, અસંખ્યાતસંખ્યક, અનંત-સંખ્યક, નિત્યત્વ, કારણ બહુપ્રદેશિત્વ, અમૂર્તત્વ, જડત્વ, અસ્તિત્વ, વસ્તુત્વ, દ્રવ્યત્વ, અગુરૂલઘુત્વ. પ્રદેશત્વ, પ્રમેયત્વ, વગેરે વિશેષ-તાઓમાં ૧-૧, ૨-૨, ૩-૩, ૧, ૨, ૩, ૪, ૫ અથવા ૬ જાતિના દ્રવ્યોનો યથાસંભવ સંગ્રહ થાય છે.

પ્રશ્ન ૪ : જીવત્વ કયા દ્રવ્યમાં હોય છે ?

ઉત્તર : જીવત્વ માત્ર જીવ દ્રવ્યમાં જ હોય છે, બાકીના પાંચ દ્રવ્યોમાં જીવત્વ કદાપિ હોઈ શકતું નથી. જ્ઞાનદર્શનરૂપ ચૈતન્યભાવ માત્ર જીવમાં જ હોય છે.

પ્રશ્ન ૫ : મૂર્તત્વ કયા દ્રવ્યોમાં હોય છે ?

ઉત્તર : મૂર્તત્વ માત્ર પુદ્ગલદ્રવ્યમાં જ હોય છે. રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ આ ચાર સદ્ભાવરૂપ મૂર્તત્વ બાકીના પાંચ દ્રવ્યોમાં કદાપિ હોઈ શકતું નથી.

પ્રશ્ન ૬ : એકસંખ્યક દ્રવ્યો કયા કયા છે ?

ઉત્તર : જે માત્ર એક જ છે, જેની સંખ્યા એકથી વધારે હોતી જ નથી એવા ત્રણ દ્રવ્યો છે : (૧) ધર્મદ્રવ્ય (૨) અધર્મદ્રવ્ય (૩) આકાશદ્રવ્ય.

પ્રશ્ન ૭ : સર્વાંગત્વ કયા દ્રવ્યોમાં હોય છે ?

ઉત્તર : સર્વાંગત્વ એટલે સર્વવ્યાપીપણું માત્ર એક

આકાશ દ્રવ્યમાં હોય છે. આકાશ દ્રવ્ય સર્વવ્યાપી છે. બાકીના પાંચ દ્રવ્યોમાંથી કોઈ દ્રવ્ય લોકલોકવ્યાપી નથી.

પ્રશ્ન ૮ : કર્તૃત્વ કયા કયા દ્રવ્યોમાં હોય છે ?

ઉત્તર : પોતે પોતાના પરિણમનથી પરિણમે તે કર્તૃત્વ છે આ વિવક્ષાથી તો કર્તૃત્વ બધા દ્રવ્યોમાં રહેલું છે. પરંતુ કર્તૃત્વની જેવી પ્રસિદ્ધિ લોકસમુદાયમાં છે એવા કર્તૃત્વની અપેક્ષાએ તો માત્ર એક જ દ્રવ્ય જ કર્તા છે. આ જીવ, પરમશુદ્ધ નિશ્ચયનયની દ્રષ્ટિથી જો કે પુણ્ય, પાપ, બંધ, મોક્ષ વગેરે સર્વ ભાવો અને પદાર્થોનો અકર્તા છે તો પણ શુદ્ધનિશ્ચયનયથી જીવ અનંતજ્ઞાન વગેરેનો કર્તા છે. અશુદ્ધનિશ્ચયનયથી રાગાદિ ભાવોનો કર્તા છે, વ્યવહારથી ઘટ, પટ વગેરેનો કર્તા છે.

પ્રશ્ન ૯ : ગતિહેતુત્વની વિશેષતા કયા કયા દ્રવ્યોમાં છે?

ઉત્તર : ગતિહેતુત્વ માત્ર ધર્મદ્રવ્યમાં જ હોય છે. બાકીના પાંચ દ્રવ્યોમાં ગતિહેતુત્વ હોતું નથી.

પ્રશ્ન ૧૦ : સ્થિતિહેતુત્વ કયા દ્રવ્યોમાં હોય છે ?

ઉત્તર : સ્થિતિહેતુત્વ એક માત્ર અધર્મદ્રવ્યમાં હોય છે.

પ્રશ્ન ૧૧ : અવગાહનહેતુત્વ કયા દ્રવ્યોમાં હોય છે ?

ઉત્તર : અવગાહનહેતુત્વ માત્ર આકાશદ્રવ્યમાં જ હોય છે, બાકીના પાંચ દ્રવ્યોમાં અવગાહનહેતુત્વ હોતું નથી. સર્વ દ્રવ્યોને અવકાશ આપવામાં એક માત્ર આકાશ દ્રવ્ય જ સમર્થ છે.

પ્રશ્ન ૧૨ : પરિણમનહેતુત્વ કયા દ્રવ્યોમાં હોય છે ?

ઉત્તર : પરિણમનહેતુત્વ માત્ર કાળ દ્રવ્યમાં જ હોય

છે. સર્વદ્રવ્યોના પરિણુમનનું સાધારણ નિમિત્તપણું માત્ર એક કાળદ્રવ્યમાં જ છે.

પ્રશ્ન ૧૩ : અનંત પ્રદેશત્વ કયા કયા દ્રવ્યોમાં હોય છે?

ઉત્તર : અનંતપ્રદેશત્વ માત્ર આકાશદ્રવ્યમાં જ હોય છે તેથી અનંતપ્રદેશત્વ માત્ર આકાશદ્રવ્યમાં જ જોવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૧૪ : અનેક સ્કંધો પણ અનંતપ્રદેશી છે તેમને અનંતપ્રદેશી કેમ નથી કહેતા ?

ઉત્તર : તે સ્કંધો અનંત પુદ્ગલદ્રવ્યોના પિંડરૂપ છે તત્ત્વદ્રષ્ટિથી તે સ્કંધમાં જેટલાં દ્રવ્યો છે તે બધા એક એક પ્રદેશવાળાં છે.

પ્રશ્ન ૧૫ : એકપ્રદેશતત્ત્વ ગુણુ કયા કયા દ્રવ્યોમાં હોય છે.

ઉત્તર : એકપ્રદેશપણું પુદ્ગલદ્રવ્ય (પરમાણુ) માં અને કાળ દ્રવ્યમાં-એ પ્રમાણુ બે દ્રવ્યોમાં જોવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૧૬ : પરિણુમિત્વ કયા પદાર્થોમાં જોવામાં આવે છે?

ઉત્તર : સૂક્ષ્મતાર્થી તો પરિણુમિત્વ છ એ દ્રવ્યોમાં જોવામાં આવે છે પરંતુ અહીં તે પરિણુમિત્વની વાત છે જેમાં આકાર પણ બદલાય છે. આવી વિભાવવ્યંજન પર્યાયની અપેક્ષાએ પરિણુમિકત્વ માત્ર જીવ અને પુદ્ગલ બે પદાર્થોમાં જ જોવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન ૧૭ : પુદ્ગલદ્રવ્ય તો એકપ્રદેશી છે તો તેમાં પરિણુમિત્વ કેવી રીતે સંભવે ?

ઉત્તર : પુદ્ગલદ્રવ્ય રૂપ-રસ-ગંધ-સ્પર્શની અપેક્ષાએ વ્યક્ત પરિણામી છે. વળી અનેકપુદ્ગલદ્રવ્યોનો વિશિષ્ટ પિંડ હોવાથી એકરૂપતાનો ઉપચાર કરીને તેમાં વિભાવવ્યંજનપર્યાય પણ ઘટે છે તેથી પુદ્ગલદ્રવ્યમાં પરિણામિત્વ ઘટિત થઈ જાય છે.

પ્રશ્ન ૧૮ : ક્રિયાત્વ ધર્મ કયા દ્રવ્યોમાં છે ?

ઉત્તર : ક્રિયાત્વ ધર્મ માત્ર જીવ અને પુદ્ગલ આ બે દ્રવ્યોમાં જ છે. બાકીના પાંચ દ્રવ્યો પોતાના અવરુદ્ધ આકાશક્ષેત્રને છોડીને એક પ્રદેશ પણ ક્યાંય જઈ શકતા નથી.

પ્રશ્ન ૧૯ : વિભાવશક્તિત્વ ધર્મ કયા દ્રવ્યોમાં છે ?

ઉત્તર : વિભાવશક્તિત્વ ધર્મ જીવ અને પુદ્ગલ આ બે દ્રવ્યોમાં જ છે. જીવ અને પુદ્ગલ આ બે દ્રવ્યો જ પોતાના ગુણમાં વિભાવરૂપે પરિણામ કરી શકે છે; અર્થાત્ વિવિધ વિષમ વિકાસોરૂપે પરિણમી શકે છે બાકીના ચાર દ્રવ્યો માત્ર સ્વભાવ-પરિણામી જ હોય છે.

પ્રશ્ન ૨૦ : અસંખ્યાતપ્રદેશી દ્રવ્યો કયા કયા છે ?

ઉત્તર : જીવ, ધર્મદ્રવ્ય અને અધર્મદ્રવ્ય-એમ આ ત્રણ દ્રવ્યો અસંખ્યાતપ્રદેશી છે.

પ્રશ્ન ૨૧ : અસંખ્યાતસંખ્યક દ્રવ્યો કયા કયા છે ?

ઉત્તર : કાળદ્રવ્ય જ અસંખ્યાતસંખ્યક દ્રવ્ય છે. અર્થાત્ કાળદ્રવ્ય અસંખ્યાત છે. પ્રત્યેક કાળદ્રવ્ય લોકાકાશના એક એક પ્રદેશ પર અવસ્થિત છે; વળી લોકાકાશના એક પ્રદેશ પર એક જ કાળદ્રવ્ય છે. લોકાકાશના અસંખ્યાત પ્રદેશ હોય છે.

પ્રશ્ન ૨૨ : અનંતસંખ્યાત દ્રવ્યો કયા કયા છે ?

ઉત્તર : જીવ અને પુદ્ગલ આ બે દ્રવ્યો અનંતસંખ્યક છે અર્થાત્ જીવદ્રવ્યો અનંતાનંત છે અને પુદ્ગલ દ્રવ્યો અનંતાનંત છે.

પ્રશ્ન ૨૩ : નિત્યત્વ ધર્મ કયા કયા દ્રવ્યોમાં છે ?

ઉત્તર : જોકે સર્વ દ્રવ્યો સ્વતઃસિદ્ધ અને નિત્ય છે તો પણ અહીં તે નિત્યત્વ વિવક્ષિત છે જેમાં વ્યંજનપર્યાયનું કદાપિ પરિવર્તન થયું નથી કે કદાપિ થવાનું નથી. આ નિત્યત્વની વિવક્ષાથી, આકાશ, કાળ, ધર્મ અને અધર્મ-આ ચાર દ્રવ્યોમાં નિત્યત્વ છે.

પ્રશ્ન ૨૪ : કારણભૂત દ્રવ્યો કયા કયા છે ?

ઉત્તર : પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ, આકાશ અને કાળ આ પાંચેય દ્રવ્યો ચૈતન્યથી રહિત હોવાને લીધે તેમને કર્તૃત્વની સિદ્ધિ નથી તેથી તેઓ કારણભૂત દ્રવ્યો નથી. અર્થાત્ આ પાંચેય દ્રવ્યો શરીર, મન, વચન, શ્વાસ્થોશ્વાસ, ગતિ, સ્થિતિ, અવગાહ, પરિણમન વગેરે કાર્યો કરવાવાળાં છે પરંતુ જીવ આ પાંચ દ્રવ્યોનું કાંઈ કાર્ય કરતો નથી આ ઉપકારની અપેક્ષાએ આ પાંચ દ્રવ્યો કારણ છે.

પ્રશ્ન ૨૫ : બહુપ્રદેશિત્વ ધર્મ કયા કયા દ્રવ્યોમાં છે?

ઉત્તર : પુદ્ગલ અને કાળ-આ બે દ્રવ્યોને બાહ કરતાં આકીના ચારેય દ્રવ્યોમાં બહુપ્રદેશિત્વ છે.

પ્રશ્ન ૨૬ : જો બહુપ્રદેશિત્વ પુદ્ગલદ્રવ્યમાં નથી તો

पुद्गलद्रव्य अस्तिकाय કેવી રીતે સિદ્ધ થશે? જો પુદ્ગલદ્રવ્ય અસ્તિકાય નથી તો અસ્તિકાયની સંખ્યા ચાર જ કહેવી બાઈએ પાંચ ન કહેવી બોઈએ?

ઉત્તર : પુદ્ગલદ્રવ્ય ઉપચારથી અસ્તિકાય છે. સબતીય અનેક દ્રવ્યોના એક પિંડરૂપ સ્કંધપર્યાય માત્ર પુદ્ગલદ્રવ્યની જ સંભવે છે તેથી ઉપચારથી પુદ્ગલદ્રવ્યને અસ્તિકાય માનવામાં આવ્યું છે અને બહુપ્રદેશી પણ માનવામાં આવ્યું છે.

પ્રશ્ન ૨૭ : અમૂર્તવ ધર્મ કયા કયા દ્રવ્યોમાં છે?

ઉત્તર : અમૂર્તવ ધર્મ પુદ્ગલદ્રવ્યને બાહ કરતાં બાકીના પાંચેય દ્રવ્યોમાં છે. કારણ કે આ પાંચેય દ્રવ્યોમાં રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ બિલકુલ સંભવતા નથી.

પ્રશ્ન ૨૮ : જડત્વ ધર્મ કયા કયા દ્રવ્યોમાં છે?

ઉત્તર : જીવને બાહ કરતાં બાકીના પાંચેય દ્રવ્યોમાં જડત્વધર્મ છે.

પ્રશ્ન ૨૯ : અસ્તિત્વ ધર્મ કયા કયા દ્રવ્યોમાં છે?

ઉત્તર : અસ્તિત્વ ધર્મ બધા દ્રવ્યોમાં છે કારણ કે બધાય દ્રવ્યો સત્તાવાન છે.

પ્રશ્ન ૩૦ : વસ્તુત્વ ધર્મ કયા કયા દ્રવ્યોમાં છે?

ઉત્તર : વસ્તુત્વધર્મ બધાય દ્રવ્યોમાં છે કારણ કે પ્રત્યેક દ્રવ્ય પોતામાં પોતાની શક્તિ સહિત રહેલું છે અને અન્ય દ્રવ્યોની શક્તિઓનો ત્યાગ કરીને રહેલું છે.

પ્રશ્ન ૩૧ : દ્રવ્યત્વધર્મ કયા કયા દ્રવ્યોમાં છે?

ઉત્તર : દ્રવ્યત્વધર્મ પણ બધાય દ્રવ્યોમાં છે કારણ કે બધાય દ્રવ્યો પરિણમનશીલ હોવાથી પોતપોતાની પર્યાયોને પ્રગટ કરતા રહે છે.

પ્રશ્ન ૩૨ : અગુરૂલઘુત્વ ધર્મ કયા કયા દ્રવ્યોમાં છે ?

ઉત્તર : અગુરૂલઘુત્વ ગુણ પણ બધા દ્રવ્યોમાં છે કારણ કે બધા દ્રવ્યો ષડ્ગુણહાનિવૃદ્ધિરૂપ પરિણમે છે.

પ્રશ્ન ૩૩ : પ્રદેશત્વ ધર્મ કયા કયા દ્રવ્યોમાં છે ?

ઉત્તર : પ્રદેશત્વધર્મ પણ બધા ય દ્રવ્યોમાં છે. પ્રદેશ વિના દ્રવ્યની સત્તા કયાં રહે ? એકપ્રદેશી હો કે બહુપ્રદેશી હો પ્રદેશ તો દરેક દ્રવ્યને હોય જ છે.

પ્રશ્ન ૩૪ : પ્રમેયત્વ ધર્મ કયા કયા દ્રવ્યોમાં હોય છે ?

ઉત્તર : પ્રમેયત્વ ધર્મ બધા દ્રવ્યોમાં હોય છે કારણ કે બધાય દ્રવ્યો કોઈ કે કોઈના જ્ઞેય એટલે કે પ્રમેય છે. સર્વજ્ઞ-દેવના જ્ઞાનમાં તો બધાય દ્રવ્યો અને તેમની સમસ્ત પર્યાયો એકસાથે જણાય છે.

પ્રશ્ન ૩૫ : ઉપર પ્રમાણે વસ્તુઓને બાણવાથી શું લાભ ?

ઉત્તર : અનંતધર્માત્મક, સ્વતઃસિદ્ધ, સદ્ભૂત, સ્વતંત્ર ભાવવાળાં દ્રવ્યોના સાચા જ્ઞાનથી સંયોગબુદ્ધિ રહેતી નથી, તેથી આકુળતાનો એકમાત્ર કારણભૂત જે મોહ તે પણ નાશ પામે છે. મોહનો સર્વથા નાશ થતાં અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંત આનંદ વગેરેથી પૂર્ણ આત્માનો ગુણવિકાસ સ્વાભાવિક થાય છે જે સ્થિતિ સર્વોત્કૃષ્ટ લાભ આપવાવાળી છે.

प्रश्न ३६ : शुं द्रव्यसंग्रहना कर्तानि पोतानी कृतिमां कांछक संशय हुतो के जेथी थीज्ज मुनीश्वरो द्वारा तेने शुद्ध करवानी अपेक्षा राखवी पडी ?

उत्तर : द्रव्यसंग्रहना रचयिता पूज्य श्रीमन्नेमियन्द्र सिद्धांतिदेवने आ द्रव्यो अने तत्त्वोमां गाढ श्रद्धा हुती, संशयने षिलकुल अवकाश नहोतो परंतु ज्ञानी व. नोनी अने श्रुतदेवतानी उत्तम-लक्षितथी आतप्रोत अर्थकर्तामे पोतानी लक्षुता अने लक्षित प्रदर्शित करी छे.

प्रश्न ३७ : “दोससंचयमचुदा” आ पदथी क्या दोषोथी रहित मुनिनाथोनुं ग्रहणु करवुं ?

उत्तर : सहजसिद्ध परमात्मतत्व, कार्यपरमात्मतत्व तथा कार्यपरमात्मतत्वना उपायभूत द्रव्यस्वरूप, शुवादि सात तत्त्वोना ज्ञानमां जेभने संशय, विपर्यय के अनध्यवसाय नथी अने जेभना रागद्वेष अति मंद थई गया छे तेवा मुनिनाथ राग, द्वेष, संशय, विपर्यय अने अनध्यवसाय आ दोषोथी रहित कहेवामां आख्या छे.

प्रश्न ३८ : “सुदंपुण्णा” आ परथी केवा श्रुतमां पूरुं मुनिनाथोने कहा छे ?

उत्तर : अर्थकर्ताना सभयमां उपलब्ध परमागमना ज्ञानथी पूरुं अने ते परमागमना अवलंभनना ज्ञानथी उत्पन्न थयेल निरपेक्ष निजपरमात्मतत्वना संवेदनथी युक्त मुनिनाथोनुं “सुदंपुण्णा” शब्दथी ग्रहणु करवुं.

આવા મુનિનાથ દ્રવ્યસંગ્રહનું શોધન કરૈા આ પ્રકારે ભક્તિ અને લઘુતા દર્શાવીને ગ્રંથકર્તા શ્રી મન્નેમિચન્દ્ર સિદ્ધાંતિદેવે મોક્ષમાર્ગરૂપ રત્નત્રયનું પ્રતિપાદન કરનારા ત્રીજા અધ્યાયની સમાપ્તિ સહિત દ્રવ્યસંગ્રહ નામનું મુશાસ્ત્ર સંપૂર્ણ કર્યું.

આ પ્રશ્નોત્તરી હિંદી ટીકા સન ૧૯૫૭ ના દહેરાદૂનના ચાતુર્માસમાં અધ્યાત્મયોગી પૂજ્ય મનોહર વર્ણી “ સહજાનંદ ” મહારાજ દ્વારા સંપૂર્ણ થઈ.

આ પ્રમાણે દ્રવ્યસંગ્રહ પ્રશ્નોત્તરી ટીકાનો ગુજરાતી અનુવાદ સમાપ્ત થયો. ઠેક શ્રી સદ્ગુરુચરણાર્પમસ્તુ.

સમાપ્ત

